

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació

Departament de Filologia Clàssica

Programa de Doctorat en Llengües, Literatures i Cultures, i les seues aplicacions

LA LLENGUA D'ÈSQUIL
Estudi sintàctic de *Perses*,
Set contra Tebes* i *Suplicants

tesi doctoral presentada per Andrea Sánchez i Bernet

dirigida pel prof. dr. Jordi Redondo i Sànchez

València, març de 2020

Agraïments

La meua aventura predoctoral, el resultat de la qual, per a bé o per a mal, és aquesta tesi, no hauria estat ni imaginable sense el meu director. Al professor Jordi Redondo li he d'agrair, en primer lloc, haver-me obert la porta a la carrera investigadora des del moment que em va informar de l'existència de les beques de col·laboració, quan encara era jo una feliç i despreocupada estudiant de grau, des que em va dirigir el meu treball final de màster, i fins ara, oferint-me sempre oportunitats per progressar i empenyent-me constantment cap a nous reptes davant dels quals jo mateixa em reconec massa immadura. Sense els seus vasts coneixements, clares explicacions i encertades orientacions la meua tesi mai no hauria arribat a bon port, però tampoc, més enllà de la tasca acadèmica principal, sense la seva franquesa i generositat en els moments més crítics. Gairebé tan enormes com la seva perícia filològica han estat la seva paciència i tolerància amb les meves errades i mancances, que no són pas poques, i amb els tràmits que ens imposa alguna cruel "Άτη burocràtica.

Dec la preparació que m'ha permès d'accedir al doctorat als professors del departament de Filologia Clàssica de la Universitat de València, institució on vaig cursar els estudis de grau i màster i de la qual pràcticament fa deu anys que no he sortit. No hauria pogut desenvolupar la meua investigació predoctoral sense l'ajut econòmic del Ministeri d'Educació espanyol per a la formació del professorat universitari (FPU), alhora un do i una maledicció. Agraïxo igualment al departament, doncs, haver-me acollit aquests últims quatre anys i format en la docència, així com també a algunes de les seves incorporacions més recents haver-me animat i guiat en instants d'incertesa. Més que el meu agraïment, mereixen una disculpa els serveis administratius del departament pels meus inacabables dubtes, vacil·lacions i endarreriments en els terminis per a presentar innombrables documents.

Moltes de les experiències més enriquidores d'aquests cinc anys han tingut lloc, sens dubte, durant les estades d'investigació que m'han permès, no només de consultar rics fons bibliogràfics, sinó, sobretot, tenir l'honor de conèixer alguns dels millors especialistes en filologia grega. Agraïxo de tot cor als meus tutors de les respectives estades la càlida acollida que vaig rebre tant al departament de Filologia Clàssica de la Universitat Aristotèlica de Tessalònica la tardor de 2018 com al de la Universitat de Bolonya els últims mesos de 2019.

Evidentment, res de res hauria estat possible sense el suport a tots els nivells de la meua família, que em manté a casa a una edat en la qual ja fa vergonya. Aquests anys m'han fet adonar-me com de necessaris han estat sempre i com aprecio que mai no hagin qüestionat decisions com estudiar filologia clàssica o començar un doctorat, tot i que crec que ja ens coneixem prou com per a imposar-me una mica més de seny si torno a sentir temptacions semblants. Aquesta ha estat la beca més important, per a la qual he tingut l'enorme sort de no haver hagut de concursar, perquè cap mèrit mai no hauria pogut fer-me guanyar tota la seva confiança i encoratjament. També amb els que ens reunim menys i als que ja no podem abraçar –els meus gats i els meus avis– els agraïxo la calidesa i haver-me fet creure que “almenys valia per a estudiar”.

Tant de bo que l'acabament de la meua vida d'estudiant, ara que se m'obre l'abisme d'un futur confús, no impliqui el final de les amistats, i alguna cosa més que amiat, iniciades moltes el mateix dia que vam començar la carrera, algunes, cautament, un poc

més tard, i d'altres ja durant el doctorat. De les primeres he rebut amenaces per a no parlar massa de la tesi i, conseqüentment, estones de gran diversió que desitjo que es multipliquin a partir d'ara; de les segones, especialment de les meves companyes doctorandes a la UV, coreutes d'aquesta tragèdia, molta comprensió i ajuda que espero reciprocament. La seva companyia suposa una de les principals aportacions de la filologia clàssica a la meua vida, i les converses, reflexions, rialles i potser massa laments i plors compartits (i la sort que hagin disculpat el meu dramatisme), tot un tresor. Agraïxo també la paciència d'aquells amics que fa massa temps que no veig i que lamento no haver esmentat, i de coneguts i saludats, de tothom que al llarg d'aquests anys m'ha preguntat com estava i s'han hagut de sentir sospirs o renecs.

Aquest període formatiu no ha estat gens fàcil i jo ara no puc valorar si la meua investigació doctoral ha pagat la pena o no. Amb tots els seus possibles defectes, dels quals assumeixo tota la responsabilitat, és amb el valuós suport del meu director i de les institucions acadèmiques esmentades que vaig poder començar, desenvolupar i concloure aquest treball, i és gràcies a la meua família, parella i amics que he subsistit. Gràcies a tothom per ser al meu costat i per alleugerir-me el *πάθει μάθος*.

Resum

La tesi doctoral “La llengua d’Èsquil. Estudi sintàctic de *Perses*, *Set contra Tebes* i *Suplicants*” pretén descriure els principals procediments sintàctics de les tres tragèdies i exposar els recursos fonamentals de la llengua poètica de l’autor.

Al capítol I expliquem la limitació del nostre corpus a les tres primeres tragèdies de les set conservades d’Èsquil per ser les menys estudiades individualment i per llur varietat com a conjunt (a diferència de les tres integrants de la trilogia l’*Orestíada*); així com l’interès per a l’estudi estilístic de la sintaxi, que s’ocupa d’unitats lingüístiques més extenses que la fonètica o la morfologia i que sol rebre un tractament menys sistemàtic. Hi exposem ensems la nostra metodologia: l’anàlisi quantitativa i qualitativa de la distribució dels principals trets sintàctics del corpus atenent al tipus de metre (líric, anapèstic o recitat), *persona loquens* i *modus loquendi*. Al capítol II oferim l’estat de la qüestió, tant pel que fa al context històric del poeta i la seva obra, posicionant-nos sobre algunes de les *vexatae quaestiones* que planen sobre el corpus, com de la definició de la llengua de la tragèdia i de les varietats que la integren, i dels estudis determinats sobre la llengua d’Èsquil. Assumint *Perses* com al drama més antic i *Suplicants* com el més recent dels estudiats, i l’escaiença de mantenir dins l’estudi l’escena final de *Set contra Tebes* tot i els dubtes sobre la seva autoria (a l’igual que *Prometeu encadenat* dins del corpus de referència, junt amb la trilogia), ens proposem de verificar la tradicional qualificació de la llengua esquiliana com a particularment densa, primitiva i de la qual l’única característica lingüística remarcable és la riquesa i innovació lèxica, alhora que de definir per què és o no així.

Forma el nucli del nostre treball l’anàlisi dels constituents de la sintaxi esquiliana: noms i adjectius, pronoms, casos i sintagmes preposicionals, verbs, formes no personals del verb, parataxi, i hipotaxi (capítols del III al IX). Provem d’esclarir l’origen i l’efecte en el drama sobretot d’aquells usos més peculiars o divergents de l’estàndard del grec clàssic, que podem considerar estilísticament marcats. Tanca cadascun un apartat on arrepleguem i donem coherència a les dades parant compte de llur distribució al corpus segons els tres paràmetres ja esmentats i de llur significació a la llengua del drama.

Al capítol X concloem amb els principals resultats de la investigació: els trets sintàctics que caracteritzen les diferents seccions mètriques dels drames, la parla dels personatges i els modes de dicció segons la funció predominant a cada passatge, com expliquen les peculiaritats de les tragèdies individuals, i llur posició respecte de la resta del corpus esquiliana. És el tipus de passatge o *modus loquendi* el que determina sobretot la variació, més que no pas el metre o la *persona loquens* per si sols; la sintaxi realça els temes clau de *Perses* i *Set contra Tebes* i es plega a l’important paper del cor a *Suplicants*, i, alhora, evidencia la distància cronològica entre aquests tres drames i l’*Orestíada* o *Prometeu encadenat*, si bé la major ruptura es dona sobretot entre *Perses* i la resta. Al capítol XI es recull la bibliografia consultada: edicions, traduccions i comentaris, i fonts secundàries.

Résumé

La thèse de doctorat « La langue d'Eschyle. Étude syntaxique de *Perses*, *Sept contre Thèbes* et *Suppliantes* » a pour but de décrire les principales procédures syntaxiques des trois tragédies et d'exposer les ressources fondamentales de la langue poétique de l'auteur.

Dans le chapitre I, nous expliquons la limitation de notre corpus aux trois premières tragédies des sept préservées d'Eschyle pour être celles les moins étudiées individuellement et pour leur variété comme ensemble (par opposition aux trois intégrant la trilogie de l'*Orestie*) ; et comment l'étude stylistique de la syntaxe intéresse à notre étude, puisqu'elle porte sur des unités linguistiques plus étendues que la phonétique ou la morphologie et qui souvent a été traitée moins systématiquement. Nous y exposons aussi notre méthodologie: l'analyse quantitative et qualitative de la distribution des principales caractéristiques syntaxiques du corpus en faisant attention au type de mètre (lyrique, anapestique ou récit), la *persona loquens* et le *modus loquendi*. Dans le chapitre II, nous présentons l'état de la question sur le contexte historique du poète et son œuvre, en nous positionnant sur certaines des *vexatae quaestiones* posées au sujet du corpus, sur la définition du langage de la tragédie et la variété de ses composants et sur les études déterminées sur la langue d'Eschyle. Prenant *Perses* comme le drame le plus ancien de ceux que nous étudions et *Suppliantes* comme celui le plus récent, et acceptant la pertinence de garder dans l'étude la scène finale de *Sept contre Thèbes*, malgré les doutes sur son origine (de même que *Prométhée enchaîné* dans le corpus de référence, à côté de la trilogie), nous visons à vérifier la qualification traditionnelle de la langue eschyléenne comme étant particulièrement dense, primitive, et ne ressortant linguistiquement que par la richesse et originalité lexicale, et à définir pourquoi elle l'est ou pas.

Le noyau de notre travail est intégré par l'analyse des constituants de la syntaxe d'Eschyle: noms et adjectifs, pronoms, cas et syntagmes prépositionnels, verbes, formes non personnelles du verbe, parataxe et hypotaxe (chapitres III à IX). Nous essayons de clarifier l'origine et l'effet dans le drame des usages les plus particuliers ou divergents de la norme du grec classique, que nous pouvons considérer comme stylistiquement marqués. Chacun finit avec une section où nous cherchons de systématiser et interpréter cohéremment les données en rendant compte de leur distribution dans le corpus selon les trois paramètres déjà mentionnés et leur signification pour la langue du drame.

Dans le chapitre X, nous concluons avec les principaux résultats de la recherche: les traits syntaxiques qui caractérisent les différentes sections métriques des drames, l'expression des personnages et les modes de diction selon la fonction prédominante dans chaque passage, comment ils expliquent les particularités des tragédies individuelles, et leur position par rapport au reste du corpus eschyléen. C'est le type de passage ou *modus loquendi* qui détermine principalement la variation, plutôt que le mètre ou la *persona loquens* seuls ; la syntaxe insiste sur les thèmes clés de *Perses* et *Sept contre Thèbes* et se met au service de l'important rôle du chœur à *Suppliantes*, et elle rend évidente, aussi, la distance chronologique entre ces trois drames et l'*Orestie*

ou *Prométhée enchaîné*, la majeure rupture étant celle entre *Perses* et le reste. Le chapitre XI rassemble la bibliographie consultée: éditions, traductions et commentaires, et sources secondaires.

Índex

I. Introducció	5
1. Objecte d'estudi	5
1.1. Corpus: <i>Pers.</i> , <i>Th.</i> i <i>Supp.</i>	5
2. Metodologia	6
2.1. Trets sintàctics	6
2.2. Context immediat	7
2.3. Significació dins de la llengua literària	11
2.4. Anàlisi quantitativa i qualitativa	13
3. Limitacions	14
4. Objectius	16
II. Èsquil i la llengua de la tragèdia	17
1. Biografia d'Èsquil	17
2. El corpus esquilí	18
3. La llengua de la tragèdia esquilí	21
3.1. Variació diatòpica	21
3.2. Variació diacrònica	22
3.3. Variació diafàsica	22
3.3.3. La llengua conversacional com a especificitat del drama	26
4. Particularitats de l'estil d'Èsquil	30
4.1. Diacronia i evolució del corpus esquilí	32
5. L'estil d'Èsquil segons els autors antics	34
6. La llengua d'Èsquil segons la crítica moderna	37
III. Noms i adjectius	42
1. Nombre	42
1.1. Dual	42
1.2. Plural poètic	49
1.3. Singular per plural	51
2. Gènere i concordança	52
2.1. Subjecte plural amb verb singular	54
2.2. <i>Schema Pindaricum</i>	55
3. Graus de l'adjectiu: comparatiu i superlatiu	56
4. Substantivació	59
5. Conclusió	63
IV. Pronoms i numerals	65
1. Pronoms personals i possessius	66
1.1. Pronoms de primera i segona persona	66
1.2. Pronoms de tercera persona	69
1.3. Reflexius	71
1.4. Possessius	72
2. Αὐτός	75
3. Demonstratius	78
4. Article	84

4.1. Article pronominal.....	88
5. Qualitativus i quantitativus	90
6. Indefinitus.....	92
7. Interrogativus	98
8. Conflacions pronominals.....	101
9. Endofòresi i cohesió textual. Anàfora i catàfora.....	103
10. Numerals.....	107
11. Conclusió	110
V. Casos i sintagmes preposicionals	113
1. Nominatiu	114
1.1. Nominatiu de rúbrica.....	114
1.2. Nominatiu <i>pendens</i>	117
1.3. Nominatiu apostrofic.....	117
2. Vocatiu	118
3. Acusatiu	122
3.1. Acusatiu intern	122
3.2. Acusatiu de relació	123
3.3. Acusatiu adverbial.....	125
3.4. Al·latiu	127
4. Genitiu	130
4.1. Genitiu pertinentiu	130
4.2. Partitiu	132
4.3. Ablatiu	136
5. Dativus.....	138
5.1. Dativus adnominal	142
5.2. Instrumental i comitatiu	143
5.3. Locatiu.....	155
6. Usos exclamativus dels casos.....	157
7. Anàstrofe	159
8. Tmesis i ús adverbial de les preposicions	161
9. Conclusió.....	164
VI. Verbs	167
1. Temps i aspecte	167
1.1. Present històric	167
1.2. Εἶμι.....	173
1.3. Aorist i futur gnòmic.....	173
1.4. Aorist emfàtic.....	176
1.5. Perfet.....	176
2. Veus i diàtesi.....	177
2.1. Veus actives.....	177
2.2. Veus mitjanes	179
2.3. Veus passives.....	181
3. Mode	183

3.1. Futur modal	183
3.2. Subjuntiu	184
3.3. Optatiu.....	186
3.4. Imperatiu.....	191
4. Oracions nominals pures	195
5. Perífrasis	199
6. Conclusió.....	204
VII. Formes verbals no personals.....	207
1. Infinitiu	207
1.1. Construcció d'infinitiu amb acusatiu	207
1.2. Infinitiu amb article.....	215
1.3. Infinitiu determinatiu.....	216
1.4. Infinitiu jussiu	218
2. Participis	219
2.1. Com a ampliacions adjectives.....	220
2.2. Amb valors lògic-semàntics adverbials.....	227
2.2.2. Condicional	231
2.2.4. Final i consecutiu	234
2.3. Participi predicatiu o completiu.....	235
2.4. Conjunció <i>ὅς</i> amb participis	237
2.5. Genitiu absolut	238
3. Adjectiu verbal	240
4. Conclusió.....	241
VIII. Parataxi	252
1. Parataxi sindètica i polisindètica.....	255
1.1. <i>Μέν-δέ</i>	257
1.2. <i>Καί</i>	269
1.3. <i>Τε</i>	274
1.4. <i>Τε</i> com a conjunció oracional i <i>δέ</i> com a conjunció verbal	280
1.5. <i>Ἄλλά</i>	281
2. Parataxi asindètica.....	283
2.1. Incisos	288
3. Conclusió.....	290
IX. Hipotaxi	296
1. Subordinació relativa	297
1.1. Tema <i>*so/to-</i> com a relatiu	301
1.2. Relatiu demostratiu o connectiu	302
2. Subordinació completiva	303
3. Subordinació adverbial	306
3.1. Temporals i causals.....	306
3.2. Comparatives i modals.....	309
3.3. Finals i consecutives.....	311

3.4. Condicionals.....	313
3.5. Concessives.....	315
4. Segon nivell de subordinació	316
5. Conclusió.....	318
6. Subordinació i construccions amb formes no personals del verb	328
X. Conclusions.....	339
1. Éléments significatifs de la syntaxe d'Eschyle	339
2. Mètre.....	341
3. <i>Persona loquens</i>	343
4. <i>Modus loquendi</i>	346
5. Particularités de chaque tragédie.....	348
6. Évolution stylistique	350
7. Récapitulation	352
XI. Bibliografia	357
Edicions, traduccions i comentaris.....	357
Fonts secundàries	357

I. Introducció

1. Objecte d'estudi

1.1. Corpus: *Pers.*, *Th.* i *Supp.*

El corpus esquilí en l'actualitat consta de menys d'una desena part del que va ser, set tragèdies: *Perses*, *Set contra Tebes*, *Suplicants*, *Agamèmnon*, *Coèfors* i *Eumènides* (que formen l'única trilogia conservada sencera: l'*Orestíada*), i el probablement espuri *Prometeu encadenat*, a més de fragments, alguns relativament extensos. D'ara en endavant ens referirem a aquests drames amb les abreviatures recollides per *LSJ: Pers.*, *Th.*, *Supp.*, *Ag.*, *Ch.*, *Eu.* i *Pr.*, i per als fragments seguirem la numeració de l'edició de Radt, *TrGF*. D'aquestes tragèdies, el nostre estudi se centra en tres: *Pers.*, *Th.* i *Supp.* El text que analitzem és el de la *BCT* de l'edició de West², que prenem com a referència. Tots els passatges citats s'hi corresponen excepte que s'indiqui altrament.

Nombroses peculiaritats estructurals i literàries, i sobretot, els fonamentats dubtes sobre la seva autoria, allunyen *Pr.* de la resta del corpus i el situen com una tragèdia més tardana. Si aquesta posició excèntrica dins del corpus ha valgut diversos estudis de *Pr.*, encara més se n'han dedicat a l'*Orestíada*. Els tres drames sobre el casal Atrida, *Ag.*, *Ch.* i *Eu.*, desperten un gran interès per la rellevància del mite, per ser el principal testimoni de l'estructura de la trilogia tràgica, per constituir la mostra més tardana (i, teòricament, més reeixida) de l'art d'Èsquil, i per permetre la comparació del tractament d'un mateix episodi (a *Ch.* i les *Electra* de Sòfocles i Eurípides) pels diferents dramaturgs.

En contrast, les tres primeres obres, tragèdies individuals i aïllades de llurs respectives trilogies pel procés de transmissió, queden definides *a contrario*, sovint apartades com una mena de prolegòmen a la culminació del geni esquilí que representa l'*Orestíada*. Generalment, aquestes tragèdies "soltes" susciten interès sobretot per llur antiguitat, car dues d'elles, si no totes tres, són els primers drames conservats del teatre grec i de tot el drama occidental. Aquest títol va ser atorgat durant un temps (erròniament, creiem ara) a *Supp.* pel paper protagonista del cor, que roman el seu tret distintiu. Actualment aquesta distinció correspon a *Pers.*, on crida l'atenció el seu argument de tema històric i no pas mític, tria inusual però no pas insòlita per part del poeta, que la fa excepcional, això sí, entre les tragèdies conservades. Al seu torn, la popularitat de *Th.* deriva en gran part del tractament del mite i del personatge d'Etèocles per part d'Èsquil i del que les seves semblances i diferències amb l'*Èdip rei* i l'*Èdip a Colonos* de Sòfocles, sobretot, poden revelar sobre la resta de la trilogia, molt fragmentària, i sobre la configuració d'un dels cicles heroics cabdals en el pensament grec.

Aquests tres drames de la "tragèdia esquilí primerenca" no constitueixen un conjunt unitari, sinó que van ser agrupats per les vicissituds de la transmissió, i tampoc no queden tan allunyats temporalment de l'*Orestíada*, car tots van ser produïts cap al final de la carrera del poeta. El principal motiu per fer-ne el nostre corpus d'estudi és

¹ S. Radt, *Tragicorum graecorum fragmenta* I-VI, Göttingen 1971.

² M.L. West, *Aeschyli tragoediae cum incerti poetae Prometheus*, Stuttgart 1990.

llur marginalitat, atès que l'*Orestíada* i *Pr.* ja han estat analitzats en detall en nombroses ocasions, així com, en menor mesura, la major antiguitat i el fet que pertanyin a diferents produccions no successives, més significatives per a la variació i evolució de l'estil esquilí que l'estudi de tres obres representades el mateix any.

No oblidem que una part gens menyspreable de l'obra esquilí ens ha pervingut en fragments. Excepte quan s'indiqui explícitament (sobretot en tractar certs aspectes lingüístics d'abast reduït, com ara la forma de conjuncions i pronoms), no hem tingut en compte els fragments en els recomptes i estadístiques. Com que la sintaxi, sobretot oracional, precisa d'unitats lingüístiques relativament extenses, molts dels fragments resulten poc adients per a aquesta anàlisi. Tot i que sí que podríem descriure passatges fragmentaris més extensos, la manca del context, de l'adscripció a una determinada *persona loquens*, o fins i tot d'atribució a una obra concreta, en dificultaria enormement la interpretació i identificació de seqüències. Per tot això, ens resulta més convenient la comparació entre les tragèdies íntegres del corpus esquilí que el recompte total de trets individuals adscrits a Èsquil.

2. Metodologia

2.1. Trets sintàctics

Una anàlisi sistemàtica i acurada esdevé indispensable per a poder comprendre la llengua d'Èsquil i situar-lo dins del seu gènere literari sense caure en tòpics com l'estil arcaic del dramaturg més antic o valoracions sobre la grandiositat dels arguments i la mestria en la tècnica dramàtica, massa sovint subjectives, no recolzades pel text ni per una adequada contextualització. El nostre estudi del text esquilí se centrarà en aquells elements lingüístics pertanyents a l'àmbit de la sintaxi, un dels menys considerats per la crítica.

En tenir com a objecte les relacions entre els múltiples constituents oracionals, les unitats lingüístiques analitzades per la sintaxi són més diverses, i el seu focus més ampli ofereix una millor panoràmica sobre la llengua literària. Per aquesta mateixa raó hem mirat de prioritzar unitats extenses com l'estructura oracional, la parataxi i hipotaxi, la sintaxi textual..., que deuen fer més evident llur efecte dins de determinats tipus de passatges i de la tragèdia en general. Per a esclarir la rellevància de certs trets sintàctics en la llengua poètica cal determinar quins són marcats³ i quins corresponen a solucions banals, inexpressives, comuns a tot el sistema lingüístic. Seguint els principis de la gramàtica funcional⁴, ens interessa d'examinar, doncs, construccions sinònimes amb formes o estructures sintàctiques diferents per a dilucidar quins factors n'expliquen la distribució, tot i que pugui interferir en l'organització dels capítols, que parteix de les categories sintàctiques tradicionals.

³ Cf. Bers 1984, p. 18 o Hummel 1993, p. 36 per a l'aplicació d'aquest concepte de la lingüística estructural a la definició de *differentiae* o trets marcats en una llengua literària.

⁴ Encara que atorga una importància excessiva, al nostre parer, als requeriments formals i mètrics i que s'aplica sobretot al lèxic i la morfologia, resulta útil, en aquest punt, la definició de polimorfisme de Björck 1950, p. 84: *Ich nenne diese Erscheinung Polymorphie und spreche von polymorphen oder Wechselformen. Darunter sind also Wortgebilde zu verstehen, die lexikalisch gleichwertig, formal aber ungleichwertig und nach formalen Belangen (Meter, Prosarhythmus, Hiatusvermeidung und sonstige Euphonie, Alliteration, Reim) untereinander vertauschbar sind.*

Evidentment, en una llengua oral com la de les representacions dramàtiques, la sintaxi interactuava amb elements paralingüístics com l'entonació, la gestualitat, el sil·labeig..., no copsats al text i que sols podem conjecturar. D'altra banda, en una llengua flexiva com el grec, la sintaxi és pràcticament inseparable de marques morfològiques, l'anàlisi de les quals troba lloc en alguns capítols: en tractar el dual, marques casuals arcaïques, pronoms..., com també ens referim, tangencialment, a aspectes fonètics o lèxics que participen d'una determinada forma o seqüència. Si el repartiment de trets fonètics i morfològics entre certes varietats de l'idioma, sobretot diatòpiques, en confirma una adscripció força precisa, la immensa majoria de solucions sintàctiques, en canvi, conviuen lliurement, en menor o major proporció, en un mateix text qualsevol⁵. Per aquesta raó, cal parar atenció en la combinació dels trets sintàctics amb els d'una altra mena i, sobretot, en llur distribució, per a guiar la nostra recerca, bo i admetent d'antuvi que difícilment trobarem un repartiment exacte o passatges sense variació interna.

2.2. Context immediat

L'anàlisi sintàctica requereix de considerar diferents elements lingüístics i el context immediat per a una més correcta interpretació dels trets estudiats. Ens referim, en aquest punt, a quina posició (atenent més a factors lingüístics i formals que no pas literaris) ocupa una unitat determinada dins de la tragèdia, en relació amb la qual podrà ser marcada o no.

2.2.1. Context mètric

El text tràgic es divideix entre els metres lírics dels cants corals (al nostre corpus sols canta un personatge, Xerxes, en el κομμός de l'èxodos de *Pers.*) i les seccions recitades, majoritàriament en trímetre iàmbic i, més rarament als diàlegs, en tetràmetre trocaic⁶, deixant a banda els anapests, als quals ens referirem més avall. Segons la definició tradicional de la llengua del drama, que revisarem al segon capítol, aquesta diferenciació mètrica comporta una distinció no solament estilística, sinó lingüística. Sigui o no tan taxativa com es pretén, és clar que cants i intervencions recitades tenen funcions del tot diferents dins del drama, tant a nivell estructural com de contingut, així que no ha d'estranyar-nos que comptin amb expressions lingüístiques diferents, també sintàctiques. No obstant això, rebutgem la premissa, com a principi metodològic, de justificar la variació interna de la llengua del drama per les necessitats mètriques⁷.

⁵ No compartim gens el parer d'Earp 1970, p. 84, qui, en una breu incursió en la sintaxi i estructura oracional, la considera menys reveladora que el vocabulari i més fàcil d'alterar deliberadament.

⁶ *Pers.* 155-175, 215-248, 697-758; fora d'aquests passatges sols reapareix als metres lírics de l'èxodos d'*Ag.* i encara més escadusserament als tragediògrafs posteriors. Cf. Dale 1968², p.77 sobre l'equivalència total, en recitació i música, entre el trímetre iàmbic i el tetràmetre trocaic.

⁷ Björck 1950, p. 95: *Je besser man eine Sprache kennt, desto öfter wird man sich bei irgend einem Passus ihrer grossen Literatur sagen: die und die Form hat hier der Versbau gefordert, es gäbe jedoch in Bezug auf Inhalt und Stimmung auch keine angebrachtere. Die verschiedenen Beweggründe können da glücklich zusammengewirkt haben. Der Eindruck einer metrischen Bequemlichkeit mag wiederum täuschen und der Vers nach einem gegebenen Wort angepasst sein statt umgekehrt.*

En primer lloc, la necessitat d'una vocal llarga o breu pot induir certs canvis en el que seria la forma habitual de la paraula triada pel poeta, però si aquest canvi alterés les desinències gramaticals i repercutiria, ben probablement, en tota la construcció de la frase i en l'expressió d'una determinada idea. Segonament, el metre no és sinó un recurs expressiu més dels molts de què disposa el poeta i no podem pensar que tota expressió verbal s'hi subordina. Precisament perquè la norma del gènere partia de l'alternança de cants i diàlegs, aquesta distinció devia constituir les beceroles de la τέχνη poètica dels dramaturgs que, com les altres formes lingüístiques, posaven al servei de les idees, emocions o desenvolupaments argumentals. No aportaria res explicar un estàsım donat com un requeriment formal del gènere estructuralment necessari per a separar episodis, funció certa però bàsica, sense atendre al paper que compleix al seu drama i com contribueix a la tragèdia sencera. No sols l'ofici del poeta consisteix a dominar les immenses possibilitats expressives de qualsevol sistema lingüístic, i de la tradició literària grega en concret, sinó que la seva pròpia creativitat pot fer-les infinites. Així, sense negar en cap cas la importància del metre i tot i admetre la solució *more metrico* en casos molt concrets⁸, preferim d'explicar la variació sintàctica, sempre que sigui possible, per uns altres factors que parin compte de la significació d'un vers concret en el conjunt del drama, efecte al qual també la mètrica contribueix.

Els metres –lírics de diferents tipus i tetràmetre trocaic i trímetre iàmbic– es corresponen amb el mode d'elocució o representació, cantat o recitat, però no exactament. Cap la possibilitat que també els iambs i troqueus, més pròxims al ritme natural del grec oral, fossin cantats amb un acompanyament musical, o fins i tot parlats normalment⁹. A efectes pràctics, atesa la importància secundària de la mètrica en aquest treball, assumim que tots els versos lírics eren cantats i els iambs i troqueus, recitats. És en aquest punt on més dubtes plantegen els anapests, un peu associat amb un ritme de marxa i moviment, raó per la qual solen emprar-se en la introducció de nous personatges, en la transició entre estàsıms i episodis o en alguns passatges de presa de decisions¹⁰.

En una posició intermèdia entre els metres lírics i el trímetre iàmbic (o tetràmetre trocaic a *Pers.*), la caracterització lingüística dels anapests mai no ha estat fàcil d'establir i solen considerar-se un element de transició, si de cas més pròxim als diàlegs¹¹. Entre els propis anapests hi ha una enorme variació: alguns es cantaven amb la música dels mateixos instruments que els versos en metres lírics, mentre que d'altres, probablement majoritaris, es recitaven o parlaven¹². Segons resol Maas¹³, es tracta d'un metre semi-líric que al drama, com mostra l'ús del dialecte àtic, s'acostava

⁸ Esdevé un valuós ajut en certs passatges la mètrica interpretativa, cf. Baechle 2007 o de Poli 2018.

⁹ Sobre les diferents formes d'elocució i llur distinció segons l'acompanyament musical més que no pel metre, cf. Pickard Cambridge 1968², pp. 156-164, Rosenmeyer 1982, pp. 31-36.

¹⁰ Cf. Kaimio 1970, p. 179, n. 2; de Hoz 1979, pp.118-119.

¹¹ Cf. Seewald 1936, pp. 10-13, Pötscher 1959, Friis Johansen 1959, p. 171.

¹² Cf. Nestle 1967, pp. 14-15 i pp. 72-74 sobre les entrades anapèstiques. Dale 1968², pp. 47-54, esp. p.51: les úniques diferències observables entre anapests mèlics respecte dels recitats són un dialecte més "dòric", la major llibertat de contracció i resolució i la llicència de separar l'agrupació dels anapests per parells, i la barreja amb uns altres metres en comptes de mantenir-se en tirades uniformes.

¹³ Cf. Maas 1962, p. 53.

més al trímetre iàmbic recitat. S'han identificat com a anapests cantats els versos trenòdics que formen el proedi i primer parell estròfic de l'èxodos de *Pers.* (922-947)¹⁴; tanmateix, ultra aquest cas tan clar, davant de la complexitat de la qüestió preferim de mantenir els anapests com una categoria mètrica a banda, independent de la resta de metres cantats o recitats. A l'hora de definir un tret, tindrem en compte, doncs, només si pertany a un vers líric o cantat, a un trímetre o troqueu, recitats, o bé a un anapest.

2.2.2. *Persona loquens* i caracterització

A banda del context mètric, una altra variable important per a la comprensió de la llengua del drama és la *persona loquens* que pronuncïï un vers. Com a obra d'art mimètica per excel·lència, el teatre, malgrat l'elevada estilització, pot remetre als diferents sociolectes que de segur existien entre els diferents parlants grecs. A diferència de la comèdia, amb una major varietat de tipus representats i personatges de diversos estrats socials, la tragèdia, protagonitzada per déus i herois mitològics queda forçosament més allunyada de molts models reals; i més aïna en el nostre corpus, on el dramaturg compta encara amb només dos actors. Aquesta limitació dramàtica redueix el nombre de personatges amb torns de paraula i els tipus i arquetips consolidats a la tragèdia posterior, com ara el missatger, la dida o l'esclau, hi són en gran part absents.

Per a definir un determinat personatge, comptem amb dos indicadors clars: el sexe, homes o dones, i la classe social, on distingim reis i herois de personatges anònims, missatgers i heralds (l'únic personatge de classe baixa amb nom propi de tota la tragèdia grega és la dida Cilissa de *Ch.*, tota una excepció)¹⁵. L'*Orestíada* enriqueix notablement la representació de personatges femenins, que a les tres tragèdies estudiades es limiten als cors de tebanes i Danaïdes i a la reina persa Atossa. En el cas dels cors, el gènere se suma a l'edat com a indicador de llur personalitat d'acord amb llur posició social com a col·lectiu: la joventut dels cors femenins i l'ancianitat del cor de consellers perses. Així, sembla que és més aviat l'estatus, entès sobretot com a la importància relativa i la funció del personatge dins de l'obra, el que serà determinant. Per aquesta raó, a més d'un simple principi d'economia, no establim distincions entre els dos missatgers –l'espia i el missatger pròpiament dit– de *Th.*, car també podria tractar-se del mateix personatge. En el cas dels cors, habitualment resulta sobrer d'indicar si les intervencions pertanyen al primer o segon semicor, però sí que pot ser determinant a l'èxodos de *Supp.*, on intervé un semicor masculí¹⁶.

¹⁴ Cf. Broadhead 1960, pp. 316-317.

¹⁵ Cf. Wartelle 1971, p. 158, de fet, el propi nom de la reina persa, Atossa, tampoc no s'esmenta al text i deu ser un afegitó posterior.

¹⁶ Planteja certs problemes la identitat de qui pronuncia els versos que responen a les Danaïdes a l'èxodos de *Supp.*, atesa la improbabilitat que es tracti d'una divisió de les noies, fins aleshores presentades amb una posició ferma i uniforme. El text de l'episodi precedent esmenta la presència tant de les serves de les noies (vv. 977-979) com de guardes argius (v. 985), per la qual cosa podria tractar-se de qualsevol dels dos grups, si bé el segon, un semicor masculí, és la solució que acceptem, seguint la majoria d'editors més recents, car sembla més escaient al tema del cant –la necessitat d'un matrimoni harmoniós entre homes i dones– i no contravindria la tendència (no massa rígida, però) del drama de mantenir muts els personatges subalterns. Davant de la raresa que suposarien tres cors al mateix drama –Danaïdes, egipcis i aquest últim–, les propostes que fos un personatge, Hipermnestra o Dànaos, qui respongués al cor no resulten tan agosarades, però troben poc de recolzament; cf. Taplin 1977, pp. 230-239; Garvie 2006², pp. 194-195. Defensen que es tracti de serves Lloyd-Jones 1964, p. 368, Librán Moreno 2005, pp. 338-350 i,

En no disposar de més actors i reduir-se el nombre de personatges, el cor d'aquestes primeres tragèdies (no només a *Supp.*) assoleix una gran entitat, que supera el seu paper en obres posteriors, on queda diluït per l'acció dramàtica¹⁷. Roman debatut fins a quin punt el cor representa un personatge com a tal, però des del punt de vista lingüístic, el seu caire anònim i col·lectiu el fa, *a priori*, un vehicle especialment apte per a l'expressió d'un sociolecte, àdhuc quan només el corifeu intervé a les seccions dialogades.

Igualment recurrent és la qüestió del grau de realisme o versemblança dels personatges al teatre grec, sobretot a Èsquil. Sigui quin sigui llur nivell de profunditat psicològica, com a part del drama, contribueixen al mateix efecte mimètic i va guanyant pes la hipòtesi que es tracta d'entitats complexes, afaiçonades curiosament per l'autor¹⁸. La distinció establerta adés entre personatges d'estatus elevat, amb papers centrals al drama, i anònims, secundaris socialment i dramàtica, es demostra pertinent per la major caracterització, precisament, dels personatges aliens al mite, més pròxims als models quotidians. Si de cas, el fet que Èsquil recolzi més sobre arquetips deu implicar, pel pur mecanisme de l'estilització poètica que fa la ficció encara més versemblant que la realitat, una major exageració de trets caracteritzadors com l'expressió verbal¹⁹.

2.2.3. Tema i to del passatge

Al tipus de metre i personatge s'afegeix un tercer condicionant contextual que determina la tria de l'expressió verbal: el passatge o la secció, car els trets lingüístics no apareixen aïllats ni els versos són unitats autònomes. Atès el caire seqüencial dels drames, la posició dins del drama i la relació amb elements anteriors i posteriors determina l'efecte dels trets lingüístics. No s'interpreten igual, tampoc, si es troben en monòlegs reflexius o en una accelerada conversa; així, el *modus loquendi*, pot confirmar si totes llurs aparicions són coherents i amb un efecte unívoc.

Una primera categorització de les parts de la tragèdia deriva de criteris formals. Segons la disposició dels metres cantats o recitats i de les intervencions dels personatges (i, en menor mesura, el contingut que recullen) es distingeixen diàlegs i les seves variants com les esticomíties, ἐπιρρήματα, κομποί; cants corals o antifonals (es

contràriament, identifiquen el cor com a homes argius, Friis Johansen 1966; Conacher 1996, pp. 100-101; Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*, Seaford 1984, West 1990a, Sommerstein 2010², p. 99, Collard 2008, p. xxxix, Papadopoulou 2011, p. 83. La falta d'identificació és conseqüència del procés de transmissió més que no pas de cap intent d'alterar el text com al final de *Th.*, cf. Wartelle 1971, p. 76.

¹⁷ Zimmermann 2002 considera el cor de tebanes un cas d'equilibri total entre la seva funció lírica i la de *dramatis persona*.

¹⁸ A partir de la sentència d'Aristòtil segons la qual el personatge és secundari a l'acció –Arist. *Po.* 1450a 16-20: ἡ γὰρ τραγωδία μίμησις ἐστὶν οὐκ ἀνθρώπων ἀλλὰ πράξεων καὶ βίου– s'ha qüestionat el grau de coherència dels personatges tràgics, si tenen personalitat o si són mers ressorts activats i desactivats per la trama, començant per la influent tesi de T. von Wilamowitz-Moellendorff 1917. Les anàlisis sobre la caracterització solen aplicar-se als personatges de Sòfocles i Eurípides, com ara al treball de Garzya 2005, per a qui el naturalisme i l'interès per l'ésser humà d'Eurípides marca el seu *súmmum* dins del gènere. A Èsquil se li sol reconèixer tan sols un ús magistral dels arquetips, sols superats per tres personatges: Etèocles, Clitemnestra i Agamèmnon; cf. Rosenmeyer 1982, pp. 220-223; Lloyd-Jones 1964, p. 371. Els últims anys, han proliferat interpretacions més receptives a la seva capacitat d'etopeia, cf. Bednarowski 2009; Paduano 2013; van Emde Boas 2017, que s'afegeixen al parer ja expressat per Rose 1956, o Katsouris 1975, p. 33.

¹⁹ Per aquesta raó, nogensmenys, la caracterització pot ser menys exacta que a Homer o Sòfocles, sobretot a les tragèdies més antigues, cf. Stanford 1972, p. 112; Herington 1985, p. 147.

troben monòdies a l'*Orestíada*, però no a les tres primeres tragèdies); monòlegs, ῥήσεις o llargues tirades recitades... Aquesta varietat palesa que la distinció entre metres lírics, recitats o anapèstics, no sembla suficient per copsar tots els matisos de les situacions representades al drama²⁰.

Un altre factor, potser més làbil però igualment determinant, és el tipus de discurs en què s'encabeixen les construccions analitzades, que cal assumir adequades a la situació comunicativa. Segons la funció que hi predomini podem descriure certs passatges com a argumentatius, reflexius, expressius o emotius... No es tracta, però, d'una correspondència exacta amb el model de la pragmàtica²¹, car un vers on es descabdellen sentiments o emocions no té per què associar-se sempre als versos lírics o a la funció expressiva, sinó que pot trobar-se també al diàleg i incloure imperatius i exhortacions²². Ens interessa més aviat la situació dramàtica, en la qual intervé igualment el paper de la secció en qüestió dins de la tragèdia, la seva posició i les idees transmeses, de manera que té molt major pes un passatge principal on s'expressa un tema clau que un altre de transicional. A més, la tradició literària ja determina unes situacions típiques associades a certes formes lingüístiques: precs, planys, interrogatoris...

2.3. Significació dins de la llengua literària

De la mateixa manera que la posició dins del propi drama determina el sentit d'un tret lingüístic, per un procés invers la descripció del tret lingüístic també afecta la interpretació del vers on es troba. L'examen sincrònic de la sintaxi d'un corpus, per limitat que sigui, quedaria coix sense la història –especialment els antecedents, però també l'evolució– de les unitats que la integren. El gènere dramàtic –la tragèdia– i la tradició literària constitueixen el context ampli dins del qual podem situar els elements analitzats i comprovar si resulten usos no marcats o normatius a la llengua literària i al grec en general.

La tradició poètica en què s'encabeix la llengua d'Èsquil està formada, primerament, pels altres dos grans tragediògrafs: Sòfocles i Eurípides, les obres dels quals constitueixen el principal corpus de referència. Un poc més lluny queda Aristòfanes, qui també participa d'algunes convencions dramàtiques, però en un gènere diferent, la comèdia, i escriu una generació després del nostre poeta. S'hi sent més pròxim Píndar, autor contemporani, a mig camí entre l'època arcaica i clàssica, amb el qual se n'han remarcat les concomitàncies, que superen la distància entre llurs respectives poleis i entre el subgènere de la lírica coral, l'epinici, i els cants tràgics²³. Si Homer s'estableix com a punt de referència inexcusable, com a obra de més antiguitat i importància dins de la literatura grega, l'eventual consulta de les obres

²⁰ Cf. de Hoz 1979 per a una possible sistematització els diferents tipus de seqüències tenint en compte sobretot llur funció estructural.

²¹ Tenim en compte les sis funcions del llenguatge de Jakobson, que consignem esquemàticament: expressiva (centrada en l'emissor), conativa, apel·lativa o impressiva (receptor), poètica (missatge), referencial (context), fàtica (canal) i metalingüística (codi); cf. Jakobson 1960.

²² Les diferents tècniques narratives testimonien com aquest tipus de discurs no és exclusiu d'un metre o personatge concret, cf. Goward 1999, pp. 55-60.

²³ Cf. Finley 1966.

historiogràfiques posteriors d'Heròdot i Tucídides pot suggerir el grau d'acceptació d'un cert tret a la llengua comuna de l'època d'Èsquil.

Les obres d'aquests set autors, triats per ser els més representatius d'uns gèneres i etapes, constitueixen els principals *corpora* amb què delimitar els trets marcats que analitzarem i que impediran de caure en arguments circulars com que una determinada construcció és un epicisme perquè es troba a una $\rho\eta\sigma\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\kappa\acute{\eta}$, on solen concentrar-se els epicismes. En aquells trets on l'ús esquili es desvii de la tradició literària podrem estar raonablement segurs d'haver identificat una particularitat estilística, possiblement una creació que il·lustri la vivesa i capacitat d'innovació de la llengua literària, no merament arcaica. Cal vigilar, però, que el contrast amb uns altres autors precedents o posteriors no ens allunyi de l'obra esquílica. Encara més infructuós seria reinterpretar-la d'acord amb tòpics i valoracions subjectives sobre el grau d'èxit dels diferents poetes i precipitar-nos en la qualificació de l'estil esquili en comptes d'examinar-lo en els seus propis termes.

La llengua poètica de la tragèdia esquílica s'ha de comprendre, ampliant més el focus, dins del sistema cultural i lingüístic grec. En una ciència no exacta com la lingüística difícilment trobarem categories estanques o definicions taxatives, sinó que els trets ocupen posicions més o menys clares relativament en escales o espectres. Els trets lingüístics analitzats seran compresos millor atenent a llur posició relativa als quatre eixos de la variació lingüística –diatòpic, diacrònic, diafàsic i diastràtic–²⁴. Tot i la tòpica relació de la llengua de la lírica coral amb el dialecte dori, la tragèdia és un gènere essencialment àtic i no esperem trobar-hi més variants diatòpiques que les ja incorporades per la tradició a la llengua poètica (a banda d'uns pocs termes exòtics associats a personatges estrangers). Igualment, les variants diacròniques més antigues formen part de la llengua elevada de la poesia que, ensems, mostra un alt grau d'innovació, tant en reelaborar i adaptar els arcaïsmes a nous contextos i sentits, com en desenvolupar expressions de to arcaïtzant sense ser arcaïques.

Una llengua literària o poètica no deixa de ser una variant particular (diafàsica o contextual, en diríem) de l'idioma que, en el seu enorme grau d'artificialitat, s'apropia de trets de diferents variants. Hereva directa de la principal llengua poètica grega, de l'èpica, i també de la de la lírica, especialment a les parts corals, no tots els seus trets són els propis d'una varietat diafàsica superior, i seria erroni considerar-la, malgrat el seu formalisme, una eina inert desconnectada dels processos de l'idioma. Com a gènere mimètic, podem esperar trobar col·loquialismes o trets de la llengua conversacional quotidiana. Finalment, ateses les comunes interferències entre els eixos diafàsic i diastràtic, que molt sovint comparteixen expressions, i la limitació del nostre corpus, ens permetrem l'ambigüitat de designar com a col·loquialismes les marques de les dues categories lingüístiques. Rarament aquests trets s'interpreten com a marques diastràtiques en l'eventual caracterització de certs personatges de classe baixa. Evidentment, aquests eixos s'entrecreuen i un mateix fet lingüístic ha de ser examinat des de diferents perspectives. Sovint un col·loquialisme és una innovació (però també

²⁴ Cf. Coseriu 1969 i 1981.

hi ha innovacions poètiques, ultracorreccions o hiperarcaïsmes) i una tria dialectal concreta pot considerar-se adient a una determinada variant diafàsica segons el context i la tradició (forma prestigiosa, com els jonismes, o vulgar, com seria un beocisme).

2.4. Anàlisi quantitativa i qualitativa

Per a l'acurat examen dels trets determinats rellevants i llur distribució segons els factors clau resulta òptima una metodologia mixta. L'atenta lectura dels texts serà complementada, seguint els principis de la lingüística de corpus, per les dades extretes dels tres principals lèxics de l'obra esquiliana de Dindorf, Itálie i Edinger²⁵, així com, especialment en el cas dels altres *corpora*, del *Thesaurus Linguae Graecae*.

Primerament, les dades quantitatives obtingudes, a partir de les quals es poden elaborar estadístiques i referències sobre la incidència proporcional d'un tret, destriem els usos majoritaris dels més particulars, en principi marcats, i indiquen a quin tipus de passatge o personatge són més freqüents. La definició i interpretació d'un tret lingüístic, sumada a l'anàlisi dels seus patrons distributius, permetrà d'establir en quina mesura caracteritza la llengua del drama sense caure en idees preconcebudes o raonaments circulars ja referits, com ara que el que predomina als cants corals és un poetisme perquè predomina als cants corals.

Les xifres obtingudes seran, però, orientatives, car les dificultats textuais i les pròpies característiques de la descripció sintàctica fan pràcticament impossible l'exhaustivitat en certs apartats. L'examen de certs passatges requereix matisacions i prudència, admetent que l'ambigüïtat no necessàriament és accidental, sinó que pot ser volguda pel poeta i contribuir a condensar diferents suggerències i possibilitats en una sola forma. Admetem aquest component discrecional en els recomptes i sobretot en llistar els testimoniats de certs trets lingüístics massa comuns i poc marcats estilísticament –com ara l'ús regular dels casos, la majoria de sintagmes preposicionals o els temes i veus verbals–, dels quals sols se citen exemples representatius i es comenten els usos peculiars, per no fer encara més feixuga la lectura. De la mateixa manera, usos com ara les construccions paratàctiques poden ser interpretats sense ser necessàriament quantificats, mentre que en alguns altres capítols taules compendiàries poden oferir una clara sinopsi de les dades. Malgrat que assumim que les dades numèriques són eminentment aproximades, per afany d'exactitud precisem ací que una determinada unitat sintàctica o tret analitzat que aparegui dues vegades en un vers es compten dues vegades però sols una si, com en el cas de les oracions i estructures més extenses, s'estenen en més versos. En el cas de les lliçons dubtoses o versos de difícil atribució, ens sotmetem al criteri de l'edició de referència o, altrament, la postura adoptada serà comentada en el cos del text als casos pertinents, evitant així marcar amb asteriscs o oferir forquetes d'incidència massa àmplies que enterbolirien els quadres panòptics.

En segon lloc, en un estudi filològic resulta imprescindible l'anàlisi qualitativa. La informació objectiva i mesurable que proporciona l'anàlisi quantitativa no basta per a

²⁵ Dindorf 1876, Itálie 1964, Edinger 1981.

comprendre una llengua literària, sinó que cal tenir en compte els diferents factors que condicionen la distribució dels trets lingüístics i discernir-ne els més rellevants en cada cas. Als apartats on els resultats de l'examen de les tres tragèdies esquil·lies no siguin prou clars entra en joc la comparació amb les dades fornides per la resta d'obres del dramaturg o d'uns altres autors. Atès que el nostre objecte d'estudi són les tres primeres tragèdies d'Èsquil, les dades obtingudes de la resta del corpus seran tractades de manera més superficial i s'indicarà explícitament si certes quantificacions pertanyen al corpus sencer.

El comentari detallat i pormenoritzat de certs passatges pal·lia, a més, les mancances inherents a l'estudi de *corpora* antics, escapçats en gran part, que la transmissió ens força a acceptar com a representatius d'un autor o gènere. Aquesta limitació es palesa sobretot en arribar a trets insòlits o molt minoritaris, sobre el valor dels quals informa molt més el funcionament en versos concrets que no pas el patró distributiu. Al capdavant, la sintaxi d'Èsquil és, en la immensa majoria de construccions, la pròpia del grec clàssic, sols els usos aberrants o més o menys desviats de la norma, marcats, ens interessin per a definir-ne l'estil. Les formes més inesperades troben lloc a la tragèdia no malgrat que Èsquil sigui un gran poeta, sinó perquè ho és, i és la nostra tasca entendre quin efecte aconsegueixen.

A més, cal evitar inferir causalitat a partir de la correlació. La correlació i els models literaris, la definició de patrons quantitius és certament reveladora, però no evita del tot un punt de subjectivitat a l'hora d'assenyalar què motiva les tries en certs passatges, amb el benentès que mai no entrarem a la ment del poeta ni n'obtidrem una resposta certa. L'atenció als registres concrets d'aquests trets i a llur construcció gramatical en determinarà el valor estilístic i efecte a l'expressió dramàtica més enllà de conclusions precipitades i reduccionistes entre poca freqüència i significat "emfàtic" (mot crossa al qual, confessem, sovint hem de recórrer). Independentment de la consideració o no d'un tret marcat, l'estranyament poètic és justificat: cada tret lingüístic deu desenvolupar una funció concreta en passatges determinats, que és el que aspirem a descobrir.

3. Limitacions

Som conscients que la metodologia mixta que plantegem, tot i combinar diferents enfocaments per a mitigar-ne les respectives mancances, presenta certes limitacions que hem de tenir presents a l'hora de formular els objectius de la recerca.

Abans de res, l'anàlisi de només certs elements lingüístics, aquells trets sintàctics que considerem marcats, pot resultar asistemàtica i no oferir una visió completa. La delimitació del corpus principal a tres tragèdies dels set drames esquil·lies conservats d'una producció ingent redueix la varietat dels trets i mecanismes poètics analitzats, tant com, consegüentment, l'abast de les conclusions. El nostre afany de descriure diversos tipus d'unitats més aviat extenses que conformen l'estil (llur efecte en certes seccions del drama) pot fer-nos passar per alt o pecar de superficialitat en aspectes com els temes i modes verbals a la sintaxi oracional, el paper de les negacions o l'ordre dels diferents constituents.

Segonament, quant a la metodologia en si, la relegació de la mètrica a un indicador secundari potser repercuteix en la nostra interpretació de certs passatges, sobretot lírics, on no hem parat compte de la varietat de metres i ritmes. Malgrat que agosarada, es tracta d'una decisió deliberada que comprovarà la validesa de la nostra metodologia, basada en la idea que l'expressió verbal pertany un nivell equiparable o un de superior a la mètrica com a material constitutiu del drama. En fixar uns tipus de personatges com a factor rellevant en l'anàlisi lingüística tenim en compte que l'extensió més aviat reduïda del corpus pot alterar les estadístiques (per la manca de personatges femenins, per exemple). Aquest problema no el troben els altres dos components textuais analitzats: el tipus de seqüència mètrica –lírica, recitada o anapèstica– i els tipus de passatges. Cal tenir present, però, que no es tracta de variables aïllades i que sovint tots tres afecten una mateixa tria, de manera que costa de decidir quin dels tres factors ha estat determinant ni, en el cas de construccions particularment mal testimoniades, que hagin estat realment condicionades pels trets que puguin compartir.

L'anàlisi quantitativa, no cal dir-ho, és *per se* enganyosa. Les xifres que oferim, sobretot de les obres fora del corpus, extretes del *TLG*, així com d'índexs específics i diccionaris, són aproximatives. També, com advertim en molts casos, les dades de les tres tragèdies examinades poden ser discutides, en últim recurs, per problemes textuais i diferents explicacions sintàctiques que hi conviuen, segons expliquem i justifiquem als passatges més rellevants.

El nostre propòsit d'oferir una visió coherent de la sintaxi esquília, identificant i explicant certs patrons distributius juntament amb usos marcats, no ens fa cecs a l'obvietat que algunes formes poden aparèixer per motius aleatoris o arbitraris, que hi ha tries sinònimes, sense connotacions reconeixibles, o que l'estranyament poètic pot limitar-se a la raresa en si mateixa. Nogensmenys, feta aquesta advertència, preferim d'arriscar-nos a una sobreinterpretació de trets banals a partir de la coincidència i proposar hipòtesis que a passar per alt usos motivats que les mancances dels *corpora* antics oculten. La comparació amb els *corpora* de referència reduirà aquestes incerteses i situarà la llengua esquília dins de la tradició literària grega, bo i admetent que l'ús que en farem serà asistemàtic, car l'objecte de la investigació l'integren les tres tragèdies esquilies seleccionades.

Tot assumint la cronologia comunament acceptada actualment, considerem *Pers.*, *Th.* i *Supp.* com a obres primerenques (denominació enganyosa, car totes pertanyen a les acaballes de la carrera del poeta) i podem estar temptats de veure qualsevol desenvolupament posterior com a fruit d'una evolució. Per aquesta raó creiem esclaridor, en oferir algunes dades numèriques, incloure la mitjana aritmètica dels registres que es comptabilitzin a l'*Orestíada*, car les tres tragèdies van ser composades simultàniament (imaginem), i representades el mateix any. La variació i evolució d'un estil poètic, però, no té per què ser cronològica ni lineal i, si ho fos, la variació diacrònica en catorze anys seria probablement imperceptible. Preferim d'adoptar la premissa, en canvi, que la llengua del drama se sotmet abans que res als requeriments d'una obra en concret i que la variació s'explica per la diferència de to, contingut o temes entre les tragèdies. Així, la distància entre les tragèdies en certs aspectes s'han de

mirar d'explicar primer atenent més a llurs diverses necessitats que no pas a llur datació. L'evolució, si la hi ha, haurà de ser confirmada per les dades en els casos en què no resulti vàlida aquesta hipòtesi.

4. Objectius

La llengua d'Èsquil ha estat ja abundantment i excel·lent tractada en obres de diferent tipus. Aspirem a contribuir-hi amb una visió de conjunt, que pari compte de la interrelació entre significant i significat, és a dir, de com la llengua afaïçona la tragèdia de manera més global que els comentaris. L'estudi de la sintaxi pot enriquir l'anàlisi d'una llengua poètica grega més enllà de trets fonètics o morfològics sense atènyer l'exhaustivitat d'una gramàtica. En aquest sentit, les taules i les dades quantitatives ofertes, encara que objectives i asèptiques, suposen només la part més superficial de la nostra recerca i quedarien incompletes sense una reflexió més profunda sobre el funcionament dels trets analitzats i llurs interrelacions. Esperem també de poder examinar quins altres factors (lingüístics, com la pragmàtica, o literaris, com la situació dramàtica, entre més) hi interactuen. El primer i principal objectiu d'aquest treball és, doncs, depassar el mer inventari i oferir una anàlisi de l'estil esquilí on convergeixin, de manera necessàriament desigual segons els trets lingüístics, una anàlisi descriptiva d'aquells usos més banals, i una altra d'interpretativa d'aquells especialment marcats i rellevants.

Com hem advertit a l'apartat anterior, presagiem que la interpretació sociolectal de les dades serà un dels punts més agosarats, car no comptem amb prou personatges de totes les categories. Tanmateix, la identificació de certs usos consistents pot furnir la base, encara que no sigui massa àmplia, per a ulteriors comprovacions. De la mateixa manera que la sociolingüística i la pragmàtica fan més sòlida la nostra interpretació de la llengua de la tragèdia, que no deixa de ser una llengua viva, que imita i retrata relacions interpersonals, el nostre estudi pot oferir certs exemples dels usos més típics o assenyalar, allà on se'n desviï, particularitats del gènere literari.

Entre els objectius més secundaris plantejem la possibilitat de caracteritzar la llengua dels anapests, considerats en principi una categoria a banda que potser podrem col·locar més pròxima als passatges recitats o lírics. Una anàlisi detallada de les tres primeres tragèdies compensarà l'aminorament de la validesa de les dades quantitatives que imposa la limitació del corpus. Amb aquest treball proposem de revalorar dins de l'obra esquilí les tres tragèdies que no han rebut tanta atenció com les posteriors i, atesa llur varietat i manca de connexió entre elles, comprovar fins a quin punt existeix un estil esquilí homogeni i si s'hi detecta cap mena d'evolució.

En combinar anàlisi sincrònica amb una perspectiva més àmplia que situï Èsquil dins de la llengua grega, concretament dins de la llengua literària de la tragèdia, la metodologia emprada permetrà, doncs, una anàlisi bidireccional. A partir de trets particulars compartits podrem descriure parts generals del drama i, inversament, atesa l'exigüitat del corpus (sobretot en trets molt poc testimoniats, clau per a interpretar certs passatges i per llur pròpia raresa, però no aptes per a l'estadística) examinar efectes lingüístics concrets en escenes concretes.

II. Èsquil i la llengua de la tragèdia

1. Biografia d'Èsquil

Èsquil, fill d'Euforió, nascut a Eleusis, un dem de l'Àtica, i mort a Gela, Sicília, va viure aproximadament entre el 525 i el 456 aev. N'informen la vida que acompanya els texts del manuscrit *Mediceus* (que deu remuntar-se a les investigacions del peripatètic hel·lenístic Camaleó), les hipòtesis o breus resums dels arguments del drama que precedeixen algunes de les altres obres, la cronografia hel·lenística del *Marmor Parium*, la Suda bizantina i uns papirs d'Oxirrinç datats el segle II aev amb llistes de les obres que participaven a les competicions tràgiques ateneses. D'aquestes fonts primàries, mai no massa exactes, es desprenen tres fets fonamentals: el primer dels tres grans tragediògrafs grecs va viure el pas del final de l'època arcaica a la clàssica, va conèixer els dos majors centres culturals grecs de la seva era i va participar en les Guerres Mèdiques defensant la seva polis a Marató. En el seu epitafi, probablement autèntic¹, el poeta va recordar-se només com a ciutadà i soldat, la qual cosa ha induït a considerar les seves tragèdies com a eines polítiques.

La relació amb Sicília suposa un episodi fonamental de la seva vida i entronca amb el tòpic del viatge formatiu, segons el qual els savis grecs ho són perquè s'han format a Egipte, Delfos, o aquesta esplendorosa capital cultural occidental. Ara bé, Èsquil va visitar l'illa dues ocasions, ambdues ja com a poeta prestigiós. La primera vegada, pels volts del 470 aev, va ser convidat pel tirà Hieró de Siracusa per a una de les representacions que marcarien la cima del seu mecenatge i poder: *Les dones de l'Etna* o *Etnees*², arran de la fundació d'una ciutat a prop de l'actual Catània, just un any abans de representar *Th.* a Atenes. En la segona ocasió (458-456 aev, després de la victòria de l'*Orestíada* i fins la seva mort), ja vell, el van acollir els ciutadans de Gela un cop abolida la tirania i va ser el propi poeta qui va abandonar per sempre més l'Àtica natal, decebut pel poc èxit que hi obtenia darrerament, segons diuen³.

El possible contacte a l'illa amb els intel·lectuals més importants de l'època – filòsofs com Empèdocles, el còmic Epicarm o potser el poeta beoci Píndar – roman una explicació, per una especial influència del món dori i les possibles coincidències amb d'altres autors, d'aquelles particularitats de l'obra esquíl·lia que divergeixen del cànon àtic. Ja Aly, en el seu estudi del repertori lèxic esquíl·li, col·loca els sicilianismes com un tercer grup lèxic fonamental, al costat de la important empremta jònia, dels mots típics de l'antic àtic i dels homerismes⁴. En el plànol literari filosòfic, s'han detectat algunes idees inspirades per la filosofia presocràtica, notablement d'Empèdocles, sense que

¹ Ath. 14. 23, 34 i Paus. 1.14.5 (tot i que una biografia, T 1, 40-45, l'atribueix als ciutadans de Gela); Rosenmeyer 1982, p. 372 aporta com a argument definitiu el fet que qualsevol artífici posterior molt més probablement l'homenatjaria com a poeta en comptes de com a soldat; Sommerstein 1995 hi afegeix la coincidència d'una accepció del terme ἄλσος particularment esquíl·lia.

² T 1, 33-34; 56.

³ Aquesta és, si més no, la direcció que apunten les diferents anècdotes, entre elles, la derrota front a Simònides en un concurs elegíac, la rivalitat amb Sòfocles (Plu. *Cim.* 8, 7) o un desastrós accident durant la representació d'*Eu.* (*Suda s.v.* Αἰσχύλος).

⁴ Aly 1906, pp.99-113: [...] *de ipso Aeschylō, quem cum notissimum sit plures annos in Sicilia vixisse, illius dialecti quasi florem ad ornandam dictionem sibi sumpsisse non solum per se verisimile est, sed etiam gravissimo Athenaei testimonio confirmatur.* Les paraules que hi adscriu són: βουνός, κυδάζω, θοάζω, τί μὴν, θώσθαι, ὀβρίκαλα i βαθύχαιος, algunes només a fragments i d'altres d'etimologia i adscripció discutides. Von Wilamowitz-Moellendorf 1966, p. 242 els troba particularment abundants a *Pr.*

s'hagi arribat a esclarir l'abast real d'aquesta influència i, encara menys, fonamentar el contacte directe entre els autors⁵.

A les Grans Dionísies, a partir del seu primer triomf el 484 aev, Èsquil va vèncer amb tretze tetralogies, és a dir, amb trenta-nou tragèdies i tretze drames satírics, més de la meitat del total de la seva obra, freqüència que demostra l'immens èxit del qual fruï en vida (ben lluny dels vint drames guanyadors d'Eurípides, encara que sí superat per les noranta-sis obres premiades de Sòfocles), i fins i tot més enllà, amb quinze victòries pòstumes⁶. De la seva immensa i reconeguda creació literària es coneixen uns vuitanta-tres títols⁷. Segons informa Wartelle en la seva monografia⁸, independentment del gust del públic, aquestes obres arribaren completes a les biblioteques antigues fins l'època imperial. Rere el renaixement cultural sota la dinastia dels Antonins (palès pel fet que els testimonis papiracis més nombrosos datin del segle II ev), el segle III la decadència de les lletres gregues comportà la pèrdua definitiva d'innombrables texts esquilis, que feia temps que no era un dels autors preferits. El manuscrit més antic amb l'obra d'Èsquil, el *Laurentianus* xxxii-9 o *Mediceus*, datat a Florència a la meitat del segle X, i els altres que ens han arribat, transmeten només unes poques tragèdies (algunes solament en un manuscrit): les que devien constituir el cànon escolar.

Aquestes restes i dades incompletes de la seva biografia dificulten la fixació d'una cronologia que relacioni la producció de les tragèdies amb dates i fets concrets de la vida de l'autor. El papir d'Oxirinc amb els llistats d'obres ens descobrí els títols d'alguns drames perduts, però el seu mal estat impedeix en molts casos una lectura segura de les dates i aixeca noves qüestions, com ocorre sobretot en el cas de *Supp.*, paradigma de la datació controvertida. Abans de prosseguir, doncs, cal que explicitem la posició que assumim, quant a algunes *vexatae quaestiones* que planen sobre l'organització del corpus, sobretot referents a la cronologia de les obres i l'autenticitat de certes parts.

2. El corpus esquili

El text de la hipòtesi informa que *Pers.*, produïda per Pèricles, era la segona tragèdia de la tetralogia que va guanyar el primer premi el 472 aev. Probablement l'acompanyaven les tragèdies *Fineu* i *Glauc de Pòtnies* amb el drama satíric *Prometeu encenedor del foc* o *Pircaeu*, si bé aquesta conjectura, basada en els possibles elements temàtics comuns, suposa que el fil argumental no es mantindria al llarg de les tres tragèdies, decisió força innovadora, i, a sobre, la combinació d'un drama històric amb uns altres de mítics⁹.

⁵ Cf. Herington 1967, Griffith 1978.

⁶ Cf. Wartelle 1971, pp. 19-39; també Freymuth 1974.

⁷ Aquest és el nombre convingut pels filòlegs moderns, però les fonts antigues li n'atribueixen entre setanta i noranta, cf. Wartelle 1971, p. 28.

⁸ Cf. Wartelle 1971, esp. pp. 176-179, 292, 302-303, 309-310.

⁹ La inspiració en un fet històric recent no és tan extraordinària, atesa la representació de *La captura de Milet* de Frínic ja el 493 aev, com la combinació amb el mite. Tot i el raonable escepticisme, costa de trobar quins altres títols podien formar la tetralogia, cf. Broadhead 1960, p. 4.

No podem deixar d'esmentar, ni que sigui breument, l'anomenada "qüestió siciliana" al voltant de *Pers.* La *vida* del poeta¹⁰ informa que Hieró va convidar el poeta a reproduir aquesta tragèdia a Sicília i Aristòfanes sembla confirmar-ho a *Ra.* 1028-1029 on cita, segons informa un escoli, les exclamacions del cor en anunciar-se l'entrada de Darios¹¹, entrada que, al text conservat, no s'anuncia de cap manera; així com, posteriorment, unes altres cites lexicogràfiques de paraules absents al text. D'ací ve que s'especuli sobre la possibilitat d'una versió del drama alternativa a l'atenesa, si diferien o eren idèntiques o si han pervingut en el text conservat, alhora que ha esdevingut una justificació socorreguda de qualssevol dificultats textuais i de la transmissió. Ja Weil sostenia que tota l'escena de Darios prové de la versió siciliana, versió que va afectar l'atenesa en la transposició dels vv. 527-531¹², mentre que actualment preval la hipòtesi que el text actual és una combinació de les dues obres i l'escena de Darios, un afegit efectista a la mera tragèdia de νόστος i probablement més carregada de patriotisme que es va veure a Atenes, car molts dels problemes estructurals¹³ desapareixerien en treure l'aparició de Darios¹⁴. Garvie, bo i admetent-ne la versemblança, es mostra més escèptic, no sols perquè la combinació de versions seria una circumstància única al corpus tràgic conservat, sinó perquè la reconstrucció de la versió atenesa, massa curta sense l'escena de Darios, s'endinsaria ja en el territori de la ficció i, a més, el testimoni únic d'Aristòfanes pot no escapar a les sospites de corrupció¹⁵. Per interessants que siguin aquestes qüestions per a l'estudi de la composició de les tragèdies i llurs adaptacions, sembla clar que el text actual de *Pers.* va ser considerat com la versió definitiva d'una sola tragèdia ja des d'època hel·lenística.

Més sabem sobre *Th.*, que va guanyar també el concurs el 467 aev com a última obra de la trilogia tebana formada per *Laios*, *Èdip* i el drama satíric *L'esfinx*. Els problemes textuais hi enterboleixen, no sols alguns versos, sinó passatges sencers, circumstància que deixa com a incògnites certes escenes o personatges¹⁶.

A l'escena final de la tragèdia (*Th.* 1005-1078), l'aparició totalment inesperada d'Antígona i el plantejament d'un nou conflicte sobre el tracte al cadàver de Polinices suggereixen que es tracta d'una interpolació per connectar el drama esquili amb *Antígona* de Sòfocles. Conseqüentment, els vv. 861-874 (i potser 822-833), on s'afegeixen de manera maldestra Antígona i Ismene als cants del cor, molt probablement siguin també interpolacions que preparin la intervenció del personatge a

¹⁰ T 1, 27-34.

¹¹ T 120.

¹² Cf. Weil 1888, pp. 23-26, on descriu la possible versió siciliana.

¹³ von Wilamowitz-Moellendorff 1897 els critica durament i defensa que *Pers.* va ser pensada primer per al públic siracusà en part per apreciacions subjectives sobre la manca d'ordre i la inexplicable absència de nacionalisme atenes, però no creu en l'existència d'una versió siciliana substancialment diferent. Sí que és cert que *Pers.*, de missatge panhel·lènic, podia haver complagut el públic de l'illa.

¹⁴ Cf. Librán Moreno 2005, pp. 67-157; Broadhead 1960, pp. l-lv sobre uns altres passatges i versos que traïxen la contaminació entre les dues versions.

¹⁵ Cf. Garvie 2009, pp. liii-lvii. De fet, mentre que l'escoli a *Ra.* anomena aquesta reproducció de l'obra amb el verb διασκεύομαι, la *vida* en diu ἀναδιδάσκω, dos verbs de diferent significat que enterboleixen encara més la qüestió.

¹⁶ Segons alguns crítics, es podria dir que les úniques tragèdies completes d'Èsquil que tenim són *Pers.* i la trilogia; cf. Dawe 1961.

l'episodi següent¹⁷. Ja a primera vista, les sobtades referències a les germanes i filles d'Èdip en una trilogia que emfasitza la total anihilació del casal Labdàcida, es revelen un afegitó. Les coincidències quasi exactes en la representació del conflicte del drama sofocli, en el nom i aparició de dues germanes i la idèntica actitud d'Antígona, resulten més que sospitoses. Ultra aquest palmari argument temàtic, s'ha d'admetre que l'anàlisi estilística no detecta diferències notables entre aquests passatges i la resta del corpus, raó per la qual deu tractar-se d'una interpolació introduïda per un bon coneixedor de l'autor i no massa posterior¹⁸. Malgrat la més que probable pèrdua del final original del drama, estudiem la tragèdia tal i com ens ha arribat, amb aquestes interpolacions, la natura de les quals sols remarquem en l'anàlisi d'alguns trets amb una distribució particular.

La manca de datació de *Supp.*, que es va presentar junt amb les tragèdies *Egipcis* i *Danaïdes* (no queda clar en quin ordre) i el drama satíric *Amímone*, va provocar que durant molt de temps es considerés la tragèdia més antiga, impressió que es creia confirmada pel paper protagonista del cor, que devia remetre als orígens més remots del drama, i el poc aprofitament del segon actor. L'aparició a Oxirrinc del papir 2256.3¹⁹, trobat en 1951 i publicat en 1952, amb una llista d'obres datades, va provocar un daltabaix en aquests plantejaments en confirmar les hipòtesis minoritàries contra la *communis opinio* des dels inicis de la crítica²⁰. *Supp.* va obtenir el primer premi front a Sòfocles, la primera obra del qual data del 468 aev, fixat així com a *terminus post quem*, i molt probablement durant l'arcontat d'Arquemènides, el 463 aev. De fet, al papir sols es llegeix ἐπ'ἀρχ..., corresponent bé a ἄρχοντος o bé, segons la formulació tradicional, al començament de l'antropònim, que només podria ser Ἀρχεμενίδου. Sigui com sigui, la data de representació queda clarament entre el 468 aev i la representació de l'*Orestíada*; no només no és el drama més antic, sinó que la seva data de composició potser s'acosti més a la de l'*Orestíada* que a la de *Th.*

Pel que fa a la trilogia, gràcies a la hipòtesi i a un document epigràfic²¹ sabem amb certesa que va ser representada el 458 aev, així com alguns detalls sobre l'impacte de la seva representació i que va ser l'última obra del tragediògraf, si més no a Atenes.

En darrer lloc, més complexa però de solució generalment acceptada avui en dia és la pertanyença de *Pr.* dins del corpus esquilí. El segle XIX van començar a remarcar-s'hi diferències tècniques i estilístiques amb la resta del corpus. Aquestes observacions poden dependre, en gran mesura, de valoracions subjectives o difícils de definir, però l'atent examen de certs versos, amb possibles ecos a obres posteriors a la mort del poeta

¹⁷ Abunden els estudis que argumenten el caire espuri d'aquests versos, entre els quals destaquen von Wilamowitz-Moellendorff 1966, pp. 88-95; Fraenkel 1964, Dawe 1967, Nicolaus 1967, Taplin 1977, pp. 169-191; Thalmann 1978, pp. 140-141, i Sommerstein 2010², pp. 130-134. Prèviament, Lloyd-Jones 1959 i Brown 1976 defensaven, però, els vv.1005-1025 i 1054-1078, sense negar que el final no fos espuri sinó que les proves objectives contra llur originalitat fossin suficients.

¹⁸ Wartelle 1971, pp. 72-76: *Si donc il y a réellement là une refonte du texte, on doit nécessairement lui attribuer une date fort ancienne, car on sait avec quel soin, au moins à partir du IVe siècle et de l'édition de Lycourgue en particulier, les Anciens se sont efforcés de conserver les textes tragiques dans l'état où ils les avaient eux-même reçus.* Hipotetitza, a més, que els versos poden haver estat importats d'una altra obra d'Èsquil amb una versió diferent del mite tebà: *Eleusinis*.

¹⁹ *TrGF* I, 44-5 (*Didasc.* C6).

²⁰ Cf. Scullion 2002, p. 87, n. 24; Garvie 2006², pp. 29-87.

²¹ *IG* II² 2318. 49-51.

i amb particularitats ben concretes va enfortir els dubtes. El mèrit de plantejar aquesta hipòtesi correspon a Rossbach & Westphal i, amb més convicció, a Schmid, mentre que l'anàlisi definitiva sobre la qüestió, amb rigoroses dades lingüístiques de tota mena, és la de Griffith²². D'ençà d'aquesta publicació, és comunament admès que l'obra va ser escrita més tard, probablement entre el 440 i el 430 aev²³, per un autor que West ha proposat d'identificar amb el fill del poeta, la qual cosa explicaria l'atribució a Èsquil, mai no qüestionada durant l'Antiguitat, i els paral·lelismes, certament presents, amb temes i plantejaments esquilis²⁴. Amb tot, a falta de cap prova definitiva que validi el cúmul d'indicis adduïts, la tesi de l'autoria esquilí encara troba defensors com ara Pattoni o Podlecki²⁵.

En qualsevol cas, atès que la tradició l'ha transmès dins del corpus esquilí, l'hi mantenim en les estadístiques i comparacions, en part per a oferir un nou punt de referència entre els drames posteriors (atès que els tres drames de la trilogia daten del mateix any) i en part com a pedra de toc que verifica algunes particularitats de l'autor.

3. La llengua de la tragèdia esquilí

3.1. Variació diatòpica

Segons la convenció, els passatges lírics acumulen marques diatòpiques particulars que hi aporten una certa coloració dòria pròpia de la lírica coral²⁶, definició basada en trets fonètics i morfològics el principal, i gairebé únic, dels quals és l'alfa llarga, $\bar{\alpha}$ ²⁷. Ja fa temps, però, que s'ha remarcat com aquest vocalisme, encara que en època clàssica sí que es conservés al dori i no a l'àtic, pertany a un estadi arcaic de tot el grec, de manera que no és l'adscripció dòria, sinó l'antiguitat, el que el feia apte per a la poesia²⁸.

La variació diatòpica intervé en la creació de la llengua poètica tràgica en la mesura que integra ocasionals eolismes o, més sovint, jonismes, no presos directament dels dialectes (encara que el joni sí que podia veure's com un dialecte de prestigi²⁹), sinó validats prèviament per l'èpica homèrica, llengua literària on figuraven d'antuvi i

²² Cf. Rossbach & Westphal 1856; Schmid 1929; Griffith 1977. També la tècnica dramàtica és del tot diferent, cf. Taplin 1977, pp. 460-469.

²³ Cf. West 1979, 1990b, pp. 51-72; Bees 1993, Sommerstein 2010², pp. 228-232.

²⁴ Cf. West 1990b, pp. 68-72; 2000.

²⁵ Cf. Pattoni 1987; Podlecki 2005.

²⁶ Cf. Schmid & Stählin 1934⁷, p. 148; Hoffmann & alii 1973, p. 143; Ahrens 1977, p. 168; Adrados 1975, p. 31. Aquesta categorització s'ha sostingut tan rigidament que la presència de formes dòries al recitat s'ha vist com quelcom inesperat i que requereix explicació, així com, inversament, les solucions àtiques mantingudes als cants es prenen per defectes de la transmissió, cf. Hoffmann 1914.

²⁷ Cf. Hoffmann & alii 1973, p. 146; Köhler 1877, p. 13; Björck 1950, p. 29: *Es ist hinlänglich bekannt, dass sich die 'Dorismen' auch in den Chorgesängen fast gänzlich auf das lange $\bar{\alpha}$ beschränken*. Meillet 1975⁸, p. 212 arriba a excloure la presència de dorismes veritables àdhuc de la lírica coral.

²⁸ Cf. Björck 1950, pp. 205-209. En el seu estudi monogràfic sobre la qüestió conclou que les formes amb $\bar{\alpha}$ contribueixen al polimorfisme de la llengua poètica; *ibid.*, p. 222: *Es ist mit der attischen Diktion verwoben. Die betreffenden Fälle sind als Lehnwörter oder Lehnformen zu beschreiben, in welchen das $\bar{\alpha}$ fast immer im Wortinneren steht und kein η verdrängt; den die fraglichen Gebilde sind schon an sich nicht echtattisch. Gemeinsam ist für beide Kategorien von $\bar{\alpha}$ -Wörtern die Dorische Stiltendenz. Das Alpha impurum des gespraches stellt sich aber als eine Begleiterscheinung heraus, weitgehend anti-homerisch oder sonst prophylaktisch begründet samt in polymorphen Wechselformen auftretend, während das dorische Alpha des Chores als solches ein stimmungstragendes Glied des poetischen Baues darstellt*.

²⁹ Cf. Bers 1984, p. 10.

on ja contribuïen a la barreja i l'artifici literari³⁰. L'abast dels dialectalismes en un gènere tan lligat a la polis d'Atenes com la tragèdia àtica, fora de les ocasionals caracteritzacions d'estrangers³¹, és, ben mirat, molt reduït.

3.2. Variació diacrònica

Pel que fa a l'eix diacrònic, convé de tenir-lo present en una anàlisi sincrònica de la llengua d'un autor concret en la mesura en què bona part del caire poètic de la lexi tràgica deriva de la incorporació de formes antigues, preses de referents literaris, o bé arcaïtzants. Tot i la qualificació d'arcaic o primitiu i l'innegable pes de la tradició, no sembla que Èsquil fos especialment conservador o imitador dels poetes precedents. Més aviat, el defineix la seva inexhaurible creativitat que el porta a innovar i desenvolupar expressions no testimoniades abans a partir de formes heretades, això sí, amb un regust antic³². Fins i tot quan emprava formes veritablement arcaïques, Èsquil les modifica en una interessant intertextualitat, tot emprant-les en contexts i sentits desconeguts³³. L'anàlisi diacrònica del corpus esquilí, com veurem més endavant, sembla desaconsellable per les poques tragèdies que en resten i per la possibilitat que l'evolució estilística no fos lineal.

3.3. Variació diafàsica

3.3.1. La influència de l'èpica

La distinció entre les diferents seccions, recitades o líriques, s'evidencia en els diferents gèneres literaris o models lingüístics dels quals deriven certs estilemes. La qüestió ha estat ja abordada amb major profunditat per Griffith, qui distingeix fins a sis gèneres o àmbits lingüístics que formen la lexi esquilí³⁴. Sense filar tan prim, en la nostra aproximació ens centrarem en aquells models més determinants: la llengua de l'èpica, d'Homer en concret, sobre la qual es basa gairebé tota la literatura grega, i la de

³⁰ Cf. Adrados 1975, p. 34-38; Herington 1985, p. 263; Kaczko 2008, p. 250; Griffith 2009, p. 51. Redondo 1993, p. 258: *Dorismi ed eolismi sono in ogni caso degli arcaismi o delle elezioni. queste forme sono differenti dalle attiche, quindi più atte a conferire una maggiore altezza all'espressione del coro. Dunque, a mio parere non c'è nulla di dorico nella lingua dei canti corali tragici*. Sobre el concepte de polimorfisme, cf. Björck 1950, pp. 84-99.

³¹ En el cas de *Pers.* Headlam 1898, pp. 189-190 va plantejar que l'abundor de jonismes localitzats de manera més efectiva i realista l'acció a l'Àsia Menor, hipòtesi matisada per Broadhead 1960, pp. 250-251 i Garvie 2009, pp. xxxviii, xlvi, qui sí que concedeixen que pugui haver-hi més epicismes que a uns altres drames; cf. també Morenilla Talens 1989.

³² Cf. Björck 1950, pp. 29-36, les innovacions arcaïtzants o hiperarcaïsmes que eleven la dicció sovintegen a totes les tradicions poètiques.

³³ Cf. Griffith 2009, pp. 52-54.

³⁴ L'èpica narrativa homèrica, la poesia didàctica, parenètica o gnòmica... que recull la saviesa tradicional, la lírica (coral i monòdica juntament amb la tradició simposial), els discursos rituals no literaris (pregàries, encantaments, malediccions i màgia), els discursos científics, etnogràfics, presocràtics i mèdics, i, en sisè lloc, la retòrica, la llengua legal i política; cf. Griffith 2009. En un examen anàleg a la llengua de la comèdia López Eire 1986, esp. p. 270 setencia que la base de l'àtic conversacional assoleix un efecte còmic en contrastar amb unes altres modalitats lingüístiques: el llenguatge no articulat dels animals, les llengües literàries, els altres dialectes grecs, l'àtic parlat per estrangers, l'àtic de les classes socials inferiors, la llengua específicament còmica i plagada d'invençons *ad hoc*, les llengües tècniques, la llengua de l'elit intel·lectual, la llengua dels nobles, la llengua de la pregària religiosa, els sociolectes masculins i femenins... Més esquemàticament, Dover 1987d, n'identificava cinc constituents: la llengua "normal", base de totes les altres, la llengua parlada, les llengües tècniques; les llengües de la poesia "seriosa" (èpica, lírica i tragèdia), parodiades o no, i la llengua particularment còmica, amb paraules intrínscament divertides.

la lírica coral, amb què es relacionen les parts corals del drama³⁵. En l'eix diafàsic que defineix les llengües literàries, aquests dos tipus s'oposen a la parla quotidiana i improvisada, a l'extrem de la qual se situen els vulgarismes.

Ja ha esdevingut un tòpic l'expressió *τεμάχη τῶν Ὀμήρου μεγάλων δείπνων* amb què Èsquil humilment al·ludia a tot el que havia rebut d'Homer³⁶. La preeminència de l'èpica en la literatura grega, els mites i sentit narratiu de la qual forneixen bona part del material tràgic, impossibilita d'oferir ací un llistat dels passatges en què les paraules del geni èpic van ressonar a l'escenari, o de les referències en obres perdudes identificades per fonts antigues. "Èpic" designa ací sobretot Homer, però no menystenim obres tan diverses com els poemes d'Hesíode, els himnes homèrics o, també, els diversos cicles èpics perduts, sense rebutjar tampoc la possibilitat que elements com alguns símls o metàfores concretes beguin d'una tradició popular comuna.

Són massa concrets com per a aparèixer en aquest capítol trets lingüístics –morfològics i lèxics especialment, però també estilemes i fórmules narratives concretes³⁷– que palesen l'intent de reproduir un determinat model de llengua. N'hi ha prou de dir que llur presència no devia pas veure's excessiva, atesa la necessitat de crear alguns para-epicisms, formats segons els models homèrics, però no presents al corpus. Més interessants resulten fórmules expressives com els símls elaborats, tot i que, en el seu afany de síntesi, Èsquil sembla preferir-hi les metàfores; a més, ocasionalment, alguns *kenningar* referits a animals, probablement presos d'una tradició popular, vinculen Èsquil i Hesíode³⁸. Alguns dels mots més inusuals i marcadament èpics es concentren o s'admeten millor al diàleg, on es concentren, de fet, la majoria de compostos, fins i tot en aquelles obres amb més parts líriques³⁹.

Són dos els tipus de passatges recitats més receptius a l'influx del gènere èpic: la presentació dels parlaments o *ρήσεις* dels missatgers i els catàlegs. En el primer cas, els parlaments són transcendents per introduir al drama informació impossible o inconvenient de representar en escena. No és d'estranyar, doncs, que es recorri precisament a l'èpica, el model narratiu més elaborat, segons confirma Bergson, qui arriba a negar que es tracti d'un estil deliberat que singularitzi aquests passatges⁴⁰.

³⁵ Ja Björck 1950, p. 221 destaca aquests dos gèneres com als dos únics amb llengües poètiques panhel·lèniques.

³⁶ T. 112 a-b (transmès per Ath. 8, 347E); la influència homèrica abasta diferents aspectes, des de la tria d'episodis, als ecos i al·lusions i també al lèxic i la fraseologia, fins i tot en obres d'uns altres cicles mitològics diferents del de la guerra de Troia, cf. Ieranò 2002, Zimmermann 2004; al seu torn Librán Moreno 2005, pp. 49-64 sosté que la tragèdia esquílida pren tècniques, continguts i paral·lels de l'èpica, però no tant la forma lingüística.

³⁷ Cf. Griffith 2009, pp. 8-11.

³⁸ Cf. Stanford 1972, p. 29; en canvi Rosenmeyer 1982, p. 93 reivindica l'originalitat esquílida afirmant que, en el seu allunyament de les "convencions decoratives" de l'èpica, Èsquil crea *kenningar* d'allò més inusuals i enigmàtics.

³⁹ Cf. Earp 1970, pp. 43-47; a més, observa un increment d'aquest tipus de lèxic a les obres més recents.

⁴⁰ La majoria d'homerismes detectats al drama s'expliquen per mètrica o contingut encara que pugui haver-hi un estil i coloració general perquè el model de narració recitada és, òbviament, Homer; Bergson 1959, pp. 38-39: *Wir haben gefunden, daß sich die allermeisten epischen Erscheinungen in den Botenberichten entweder aus rein metrisch-technischen oder aus inhaltlichen Gründen erklären lassen [...]. Damit sei nicht behauptet, daß die ρήσεις ἀγγελικαί nicht in verhältnismäßig hohem Ausmaß eine epische Färbung besäßen. Im Gegenteil: das homerische Gut in diesen Abschnitten der Tragödie soll nicht geleugnet werden. Aber das Anbringen der Homerismen ist nicht das Resultat eines Strebens nach*

Possiblement la dependència d'aquest discurs d'un sol personatge, gairebé empeltat a l'acció, va influir en la conservació d'aquest estil de manera totalment formular al llarg de la tragèdia grega⁴¹.

Al seu torn, el llegat de l'èpica catalògica brilla a les llargues enumeracions, sovint de noms propis, que ocupen certs parlaments, caracteritzades per una evident parataxi. Tot i que el model èpic, en l'obra hesiòdica o en les llistes de naus i guerrers d'Homer, és obvi, aquest tipus de discurs es detecta també als cants, la qual cosa permet de conjecturar un model diferent de catàleg "epigramàtic"⁴². Malgrat l'aparent rigidesa, el catàleg s'adapta al gènere tràgic en complir una finalitat diferent, accelerar el ritme més que aportar equilibri, i en emprar-se sobretot per a llistats geogràfics més que no pas de fets històrics, la qual cosa permet ampliar el marc referencial de l'obra enllà de l'escena. Al diàleg, els catàlegs solen constituir la principal o la sola càrrega del discurs, mentre que al cant coral el catàleg s'integra i coopera amb la resta d'elements per produir un determinat efecte en cada passatge⁴³.

3.3.2. La influència de la lírica

Si l'influx èpic esdevé més evident a les seccions recitades, parts com la pàrodos, els estàsims i l'èxodos evidencien una similaritat encara major del drama amb el gènere líric, començant pel metre i l'actuació coral⁴⁴. La major exigència formal condiciona en certa mesura el que s'hi expressa, sovint atorgant més pes a la musicalitat i al ritme que al sentit de les paraules. Ara bé, com apunta Rosenmeyer⁴⁵, la insistència de la crítica moderna en aquests aspectes tendeix a amplificar les diferències i ensorrar la unitat que devia pretendre el dramaturg per fer que l'audiència copsés immediatament en la representació el missatge de l'obra.

Gairebé més que l'èpica, la lírica agrupa tradicions molt diverses: gèneres corals com l'himeneu, l'elegia, l'epinici, etc., així com la monòdia, amb major protagonisme al drama posterior. Atesos els probables orígens, la forma i el paper ritual de la tragèdia, els elements lírics prevalents al drama deuen haver estat heretats dels cants corals de la tradició himnica i religiosa⁴⁶. En contrast, la combinació amb els metres recitats confereix al drama una major varietat estructural que al gènere líric a causa de l'alternança de cants i diàlegs entre el cor, els semicors o els personatges. L'autor individual amb qui més paral·lelismes presenta Èsquil és, gens casualment, aquell de qui més odes conservem: Píndar (ca. 518-438 aev). Ultra els atzars de la transmissió del canó líric, ja d'antic s'apreciaven semblances entre l'elaboració i la solemnitat de l'estil

homerischer Diktion, sondern ist vielmehr praktischen Bedürfnissen zu verdanken. Es soll auch eingeräumt werden, daß die ῥήσεις in anderer Hinsicht verschiedentlich ans Epos anklingen, so z.B. in der Darstellungsweise, in der Art zu erzählen. Cf. Björck 1950, p. 199.

⁴¹ Cf. Rosenmeyer 1982, p. 198.

⁴² Cf. Rosenmeyer 1982, pp. 110-112.

⁴³ Cf. Rosenmeyer 1982, p. 116.

⁴⁴ Cf. Neri 2014 sobre el to "tràgic" de diferents composicions líriques que ja anticipen algunes qüestions més endavant plantejades pels dramaturgs atenesos.

⁴⁵ Cf. Rosenmeyer 1982, pp. 86-87.

⁴⁶ Cf. Stanford 1972, pp. 29-31, encara que es tracti més de qüestions de significat i contingut de l'obra més que no pas d'estil, cal no rebutjar la influència de l'elegia a través de Soló, el gran poeta atenès predecessor d'Èsquil, de qui pogué prendre algunes idees teològiques patents en alguns dubtosos ecos verbals.

dels dos coetanis, semblants igualment per llur contacte amb el món dori en respectives estades a Sicília i per un cert conservadorisme en la tria de temes i expressions, si bé no queden clares quines possibilitats tenien d'accedir a les obres l'un de l'altre⁴⁷.

Les primeres descripcions de l'estil esquil⁴⁸ prenen com a característica principal de l'estil líric dels drames l'obscurat expressiva tan sovint criticada a Èsquil, gairebé propera al to críptic dels oracles (que, tanmateix, s'expressa en hexàmetres) i que s'oposaria a la claredat narrativa i expositiva de l'èpica. Un dels recursos expressius més evidents als passatges lírics són les repeticions de tota mena, lèxiques, morfològiques i fonètiques, que incrementen l'èmfasi en moments d'exaltació alhora que creen una certa regularitat formular, com d'una lletania o lament⁴⁹. Aquesta formulació apareix també en uns altres gèneres *a priori* menys elevats que comparteixen, això sí, l'expressivitat i emotivitat⁵⁰.

A banda del contingut mític, també present als subgèneres lírics, sovint amb versions comunes divergents de l'èpica, certes figures retòriques al·lusives constitueixen un punt comú amb els cants del drama⁵¹. Els passatges cantats del drama, eminentment corals, representen la part més marcada o estilitzada de la tragèdia també a nivell sintàctic. A les parts líriques predomina una expressió més compacta i densa, d'estructura més tèrbola, on s'acumulen catàlegs de formes nominals més que no pas períodes verbals que creïn una narració⁵². Malgrat l'assumida relació entre parataxi i primitivisme, aquesta distinció sintàctica no respon a la variació diatòpica ni diacrònica, sinó a la funció peculiar dels passatges cantats, on predomina l'emoció més que l'acció⁵³.

La lírica no constitueix una tradició totalment separada, sinó que, atesa la posterioritat cronològica dels seus testimoniatges front als del gruix de l'èpica, deriva també en gran mesura dels referents anteriors. Cal no menystenir els epicismes indirectes que la tragèdia pren de la lírica i no de la font original⁵⁴. Tots tres gèneres, l'èpica, la lírica i el drama, són creacions d'una mateixa cultura i llurs llengües

⁴⁷ El mateix ocorre amb la relació, probable però no provada, d'Èsquil amb Baquilides de Ceos, qui també va estar al servei de Hieró. Neri 2014, pp.46-50 troba punts en comú entre el l'epinici 3 i l'anomenat "himne a Zeus" d'Ag. 160-183, tant verbals com una determinada concepció de la divinitat i el to reflexiu.

⁴⁸ Stanford 1972, pp. 38-43 compta fins i tot entre les fonts els cultes místics òrfics i d'Eleusis, identificant algunes frases i passatges metafòrics especialment confusos com a mostres de misticisme; cf. Earp 1970, p. 66.

⁴⁹ Cf. Stanford 1972, pp. 84-85

⁵⁰ Cf. Griffith 1977, pp. 203-207, p. 204: *Verbal jingles are popular in primitive cult and song, but they are also characteristic of the more sophisticated and self-consciously rhetorical style of Gorgias.*

⁵¹ Griffith 2009, pp. 17-18.

⁵² Seewald 1936, pp. 18-20 defineix aquest estil com a "doritzant" i "anapèstic", en oposició a l'estil iàmbic, on predominen elements jonis i on els nexes sintàctics i semàntics entre els diferents elements són sempre presents; Friis Johansen 1954, pp. 26-28 matisa que un tret com la *comparatio paratactica*, mitjançant el qual el paral·lelisme conceptual és subratllat per la sintaxi i l'ordre de mots en comptes de per la repetició, típic dels himnes pindàrics, es localitza sobretot a les parts corals de la tragèdia i menys a les tragèdies més narratives (*Pers.*, *Pr.* i *Eu.*), però també es registra als discursos més elaborats, també la troba una construcció especialment abundant a Èsquil i pròpia del pensament arcaic 1959, pp. 48-49. Cf. Bers 1984, p. 190. Lesky 1972³, p. 161 considera que la densitat i obscuritat de les seccions líriques es palesa sobretot a Èsquil.

⁵³ Conacher 1996, p. 152 atribueix la major emotivitat del cor al seu ús "atmosfèric" o ambiental, car ha de traslladar amb immediatesa una reacció a una situació dramàtica donada.

⁵⁴ Cf. Franklin 1895, pp. 5-6, 31-37.

poètiques se situen en un contínuum d'influència mútua, en què pesa més l'èpica per ser aquell al qual els mateixos grecs atorgaven la primacia⁵⁵.

3.3.3. La llengua conversacional com a especificitat del drama

La seva natura essencialment mimètica acosta el drama, més que cap altre gènere literari, a l'expressió quotidiana. Al capdavant, la llengua del drama té una doble repercussió i ha d'afectar tant el públic, com a llengua literària, com els personatges que interactuen a la tragèdia en situacions versemblants⁵⁶. La llengua "col·loquial" (entenen aquesta denominació en el sentit original de llengua conversacional i quotidiana⁵⁷) s'oposa a la llengua poètica altament formalitzada. Dins de la llengua col·loquial conviuen solucions més o menys espontànies i adients a diferents contextos, però, abstenint-nos d'ulteriors matisacions, podem considerar-la com una variant més pròxima al punt intermedi de l'eix diafàsic, a l'estàndard o model de llengua corrent de l'època.

En tractar-se d'un model de llengua oral i viu, molt menys reglat, configurat i fixat que els gèneres literaris èpic i líric, amb menys fonts que n'informin, es fa difícil de reconèixer-ne algunes particularitats. L'ocasional consideració d'unes altres fonts, literàries com la comèdia o la prosa, o no, com l'epigrafia, i *a contrario*, d'aquelles solucions estàndard defugides per la poesia, resulta indispensable per a identificar correctament alguns trets que, si apareixen excepcionalment a la llengua poètica, esdevenen marcats i, per tant, estilísticament rellevants⁵⁸.

El diàleg és intrínsecament dramàtic i el separa de l'èpica, on les converses s'organitzen com a discursos successius més que no pas com a intervencions alternades, i evoluciona, probablement, a partir dels intercanvis típics de certs gèneres de la lírica coral, reflectits en algunes obres d'Alcmà, Píndar o Baquilides⁵⁹. Tampoc no es pot descartar el pes en aquest terreny d'una altra mena de lírica, més relacionada amb l'intercanvi dialògic: la d'Estesícor o les cançons populars, que malauradament ens és més desconeguda. Els col·loquialismes degueren integrar-se a la dicció tràgica en la mesura en què s'hi miren de representar intercanvis, més o menys estilitzats, entre els personatges, i poden haver estat un distintiu de la llengua poètica del drama. Ja Aristòtil identificava una lexi còmica (λέξις γελοία, *Po.* 1449a, 19-21) constitutiva de la tragèdia que en vinculària els orígens als altres gèneres dramàtics com la comèdia i el

⁵⁵ Cf. Nagy 1990, pp. 415-416.

⁵⁶ Goward 1999, pp. 69-72 observa com en certs passatges també s'explicita una visió referencial del llenguatge, que fa que una certa intervenció creï major expectació tant entre els personatges com entre l'audiència.

⁵⁷ López Eire 1986, pp. 257-261 (esp. pp. 257-258) resol la dificultat de definir els elements lingüístics "populars" o "conversacionals" apel·lant a la pragmàtica: la llengua col·loquial és aquella on intervien més funcions del llenguatge (expressiva, impressiva, fàtica...) que la referencial, en principi la més neutra; cf. també Labiano Ilundain 1997.

⁵⁸ Earp 1970, pp. 84-86: *If he [Èsquil] uses the vernacular, it is for a special effect and not on principle.* Cal admetre que els col·loquialismes de la tragèdia són escadussers i de baixa intensitat, cf. Stanford 1972, pp. 15, 59; López Eire 2008.

⁵⁹ Cf. Rosenmeyer 1982, p. 188.

drama satíric⁶⁰, així que, atesa la manca de fonts, no podem deixar que els prejudicis sobre una llengua poètica impedeixin d'apreciar-ne totes les varietats⁶¹.

Malauradament, ho ignorem gairebé tot dels models dramàtics heretats per Èsquil. Sabem sols que el poeta reconeixia el seu deute amb el seu antecessor Frínic (ca. 535-476 aev), l'influx del qual esdevé el més evident atesa la notícia a la hipòtesi sobre la inspiració de *Pers.* en una obra anterior, *Les Fenícies*, de la qual parafrasejava l'inici⁶². L'ús d'un tema comú en el cas de *Pers.* sí que pot deixar lloc a la hipòtesi que *Supp.* es basés en *Egipcis* i *Danaïdes* de Frínic, de les quals només s'ha conservat el títol. Amb tot, aquestes consideracions afecten només l'argument i alguns versos solts de les tragèdies, així que seguim sense poder apreciar l'abast del llegat estilístic del primer drama àtic. Si mirem cap a l'evolució d'aquest gènere literari relativament nou i encara, presumim, en formació, tampoc no sembla que hi hagi hagut canvis substancials, ultra variacions més o menys acusades dins dels mateixos paràmetres, en la dicció poètica dels dramaturgs posteriors respecte d'Èsquil. Consta que el jove Sòfocles influí en les obres més recents del mestre amb la incorporació d'un tercer actor i de determinades peculiaritats mètriques⁶³ i que ja amb Eurípides es desenvoluparen noves tècniques escenogràfiques. Tanmateix, pel que sembla, les tradicions literàries i elements lingüístics que conviuen a la llengua tràgica, encara que en diferents proporcions, romangueren els mateixos.

La vivesa de la llengua parlada s'aprecia al diàleg, en trímetre iàmbic o tetràmetre trocaic, i sobretot en seccions de ràpids intercanvis com les esticomíties o els ἐπιρρήματα, on la major proximitat dels iambes al ritme natural de la llengua parlada⁶⁴ transmet sovint la racionalitat d'un personatge en contrast amb els cants i l'emoció del cor. A les esticomíties, l'abundor d'interrupcions, trencaments i reformulacions les acosta a la conversa real, més natural que els discursos ininterromputs, els cants o els soliloquis. Amb els diàlegs esticomítics Èsquil sobretot retrata intercanvis d'informació, preguntes i respostes, i la presa de decisions, encara lluny del virtuosisme amb què Eurípides hi plasma discussions antagòniques segons models erístics o sofístics. Aquesta versemblant relació entre forma i contingut a Èsquil, juntament amb la predominància que atorga a les parts cantades (especialment a les primeres obres),

⁶⁰ von Wilamowitz-Moellendorf 1966, p. 240 identifica com a mostra d'aquesta dicció l'escena on s'enfronten l'herlad egipci i Pelasg i la pren com a prova de la major antiguitat de *Supp.*

⁶¹ Aquestes idees preconcebudes comporten en ocasions el bandejament d'algunes obres precisament perquè no s'adiuen amb les poques tragèdies que sí que es conserven i en les quals es basen aquestes idees; tot plegat una fal·làcia. West 1990b, p. 153, n.20: *If we had more plays of Aeschylus, we might well find more examples of burlesque elements being admitted into the tragedies. We know that he showed the Argonauts drunk in Kabeiroi; this has led some to suppose that the play was satyric, but Athenaeus 428F, in giving the information, calls it a tragedy.*

⁶² *Pers.* 1-2: τῶν οἰχομένων és la traducció més literal que es pot fer en anapests del vers inicial de la tragèdia de Frínic: τὰδ'ἔστι Περσῶν τῶν πάλαι βεβηκότων. Cf. Broadhead 1960, *ad loc.*; Garvie 2009, *ad loc.* Verrall 1908 i 1910, pp. 283-308, va anar prou lluny com per poder detectar la influència directa de Frínic en passatges concrets com ara *Pers.* 465-471 i 480-514, en l'estil pla, sense ornaments ni metàfores, teòricament impropis d'Èsquil, i en versos amb un excés de paraules èpiques i líriques sense neologismes; observacions suggestives, però indemostrables fins que no es recuperi l'obra de Frínic amb la qual poder establir la comparació.

⁶³ Cf. Stanford 1972, pp. 37-38.

⁶⁴ Arist. *Po.* 1449a 24-28.

confirma que el dramaturg concep les esticomíies com a passatges marcats, als quals recorre amb capteniment i donant-hi cabuda a trets col·loquials excepcionals⁶⁵.

Tot i ser presos de la llengua corrent, les seqüències amb col·loquialismes romanen artificis que el poeta emprà en seccions determinades (a l'igual que els cants, posant-los al servei de la tragèdia en si), així que el realisme que aportin al trímetre sols ho és en relació amb la resta de passatges. Certament, la conversa tràgica té més de codi literari que de diàleg real. Fins on ens deixa veure el text escrit, els parlants no reaccionen a tot el que diu l'interlocutor⁶⁶, acostumen a esperar els torns de paraula, no vacil·len..., si bé la representació i l'actuació podia pal·liar aquest hieratisme⁶⁷. Al capdavant, també forma part de la conversa el silenci, amb el qual dominaven l'escenari les cèlebres figures silents esquílies, colpidores, estàtiques, però alhora versemblants i convincents en llurs respectives situacions⁶⁸.

Quant als trets en si, la tragèdia evita els escassos procediments morfològics pròpiament col·loquials com els sufixos diminutius. Al lèxic, cal vigilar de no atribuir una excessiva importància als termes que designen realitats banals que altrament només podrien anomenar-se per mitjà de metàfores o circumloquis, el que sí que esdevindria una marca d'estil poètic. A tot estirar, aquestes denominacions quotidianes de realitats específiques i freqüents poden considerar-se tecnicismes fora de llurs contextos habituals. La sintaxi, sobretot pel que fa a partícules i estructura oracional, és el domini lingüístic on les particularitats de la llengua oral –la brevetat, els anacoluts, la juxtaposició...– esdevenen més evidents al diàleg tràgic i l'acosten a la immediatesa quotidiana.

També els clixés o expressions metafòriques recurrents es remunten a un molt probable origen popular malgrat llur consolidació en gèneres poètics. Sense aprofundir entre la distinció entre proverbis o *παροιμίας*, més formulars, i les màximes o *γνώμης*, més idiosincràtiques o personals, aquestes expressions transmeten un to sentenciós altament popular ensems amb una formulació arcaïtzant que n'eleva el to, car també es troben a certs subgèneres èpics i lírics i a la tradició religiosa⁶⁹. Tot i l'atavisme, la formulació de les màximes reflecteix una evolució palesa en el pas de valoracions més indirectes, mitjançant verbs i no simples adjectius atributius, a llur introducció com a discurs indirecte, marcant-ne un allunyament. Aquestes diferències lingüístiques delaten la distància entre Èsquil i l'èpica i que anticipen l'ús cada cop més artificios

⁶⁵ Collard 2018, pp. 188-190 mostra com els col·loquialismes de tota mena, especialment infreqüents a la primera part del corpus esquili s'acumulen als diàlegs esticomítics.

⁶⁶ Rosenmeyer 1982, p. 189: *Aeschylean speech is self-absorbed, isolated, marked off from what precedes and what follows by a gulf of silence.*

⁶⁷ Rosenmeyer 1982, p. 84: *The linguistic assurance of the Aeschylean character, his unanalyzed conviction that speech is a tool, and not a proper object of dramatic analysis carries the day; en canvi Earp 1970 proposa que, sota les convencions més marcades i les expressions més estranyes, subjau el to col·loquial, pp. 60-61: *The language itself is Aeschylean, but Aeschylus is not trying to reproduce the speech of ordinary men. What he does is to express appropriate thoughts in the most forcible language which he can command, and when we forget the boldness and occasional strangeness of the language, it is surprising how direct and natural his speeches are [...]. He is a realist, not in diction, but in matter.**

⁶⁸ La reina persa quan el cor parla amb el missatger, Cassandra en refusar d'oïr i seguir Clitemnestra, Prometeu mentre l'encadenen a la roca o Niobe; cf. Taplin 1972.

⁶⁹ Cf. Bielohlawek 1940, pp. 10-40.

d'aquest recurs en autors posteriors⁷⁰. Com a eina argumentativa, les sentències permeten de caracteritzar certes converses i, si es concentren als parlaments de determinats personatges, determinades figures sàvies i d'autoritat⁷¹.

Malgrat que les principals fonts siguin posteriors a Èsquil, la prosa constitueix, atesa la manca o la brevetat de fonts purament col·loquials, un últim model literari, potser el més profitós per la seva major proclivitat a acceptar expressions quotidianes, amb el qual comparar el drama a l'hora d'identificar-hi col·loquialismes. El dramaturg sembla especialment afeccionat a les digressions geogràfiques⁷², que constitueixen un particular tipus de passatge, possible resta indirecta de l'èpica catalògica a través de la logografia jònia contemporània⁷³. Si la tradició historiogràfica il·lustra com diversos gèneres literaris poden incorporar i adaptar motius concrets, potser molt antics, una altra tradició prosística, l'oratòria i la sofística, pot informar sobre algunes tries. Els diferents tipus d'argumentació i les abundoses figures retòriques resulten la petja més evident d'aquest nou model estilístic⁷⁴, i l'organització de les diferents parts del discurs esdevé un criteri sintàctic evident del gust més retoritzant⁷⁵. Tanmateix, com recullen Bers i Björck, per la seva evident relació amb la cultura escrita i amb formes i tipus de dicció específics, la prosa historiogràfica i l'oratòria queden molt més lluny de la tragèdia que la conversa quotidiana que intenta imitar, car constitueixen un gènere literari *per se*. D'altra banda, els diàlegs platònics, que sí que podrien acostar-s'hi més, són prou més tardans.

Fins ara hem evitat el terme vulgarisme, que pot designar, a l'eix diafàsic, el codi propi de situacions altament informals i d'improbable presència a la tragèdia, si bé constitueix un fructífer camp de recerca⁷⁶. Tot i que sovint es confonen, convé de distingir l'eix diafàsic i el diastràtic, car fins i tot un gènere com la tragèdia, que representa mites protagonitzats per déus, reis i herois, inherentment col·locats en una posició elevada, distingeix aquests personatges d'uns altres de subordinats, tant per llur funció dramàtica com social, bipartició a la qual escapa el cor. No sempre els personatges de posició elevada s'expressen de manera règia o elevada, sinó que el caire

⁷⁰ Cf. Pfeufer 1940, Griffith 1977, p. 203, Zanichelli 1990, p. 67. Bielohlawek 1940, p. 57: *Die Gnomen sind ein Hauptziel der grossen Dichter, die damit ihre Kunst zeigen wollen. Sie müssen daher wirkungsvoll sein und blenden. Damit ist ihre Auffassung als dichterisches Kunstmittel im allgemeinen verdeutlicht [...]. Die dichterische Gnome ist also nach Isokrates ethisch und lehrhaft gerichtet, aber sie unterscheidet sich doch sehr erheblich von den echten Weisheitssprüchen.*

⁷¹ Cf. Stanford 1972, pp. 42-44, identifica així, a Èsquil, els personatges de Darios, Dànaos i, en menor mesura Etèocles.

⁷² A banda dels precedents literaris, les valoracions d'aquest tret realment persistent a Èsquil oscil·len en el pes que atorguen al gust personal del poeta o a la funció d'eixamplament d'horitzons que aconsegueixen al drama, cf. Rosenmeyer 1982, p. 110, o Librán Moreno 2005, p. 304: *Donde Eurípides se deja arrastrar por su afición a los argumentos retóricos o filosóficos, Esquilo sucumbe una vez más a la atracción fatal de la geografía, una de sus pasiones.*

⁷³ Cf. Earp 1970, p. 158.

⁷⁴ Aly 1909, pp. 34-43 considera que Èsquil va recrear a l'*Orestíada*, sobretot al procés judicial a l'Areòpag d'Eu. una veritable mostra de l'oratòria àtica, així com de la llengua administrativa o *Amtsprache* en la introducció del decret.

⁷⁵ Cf. Griffith 1977, p. 196. Earp 1970, p. 169: *Some of the changes, and especially the use of figures of speech, may have been partly suggested by the example of the early teachers of oratory. That was obviously a more useful model for dialogue than the style of Epic or of Choral Lyric, or even that of logographers.*

⁷⁶ Cf. West 1990c, pp. 7-8; Griffith 2009, pp. 25-34, i Collard 2018, basat en la reconeguda llista de col·loquialismes elaborada per Stevens 1945, 95-105.

mimètic del drama permet una certa variació diafàsica palesa en els col·loquialismes. Ara bé, molts d'aquests trets col·loquials no sols proliferen en certs tipus de passatges o contexts, sinó que també es concentren als parlaments dels personatges subalterns, de manera que es poden interpretar com a veritables vulgarismes o marques de l'expressió d'una classe baixa⁷⁷. La possibilitat de registrar una variant vulgar del tot, corresponent al registre baix (eix diafàsic) que dos personatges subalterns (eix diastràtic) puguin parlar entre ells, és pràcticament nul·la a la tragèdia, on aquesta situació no se sol representar mai.

La llengua parlada no sols es caracteritza per l'espontaneïtat de la conversa, antítesi de l'elaboració de la llengua poètica, sinó també per l'afany d'una major expressivitat, comú a les dues variants. Poesia i llengua col·loquial poden compartir formes lingüístiques èmfatiques, que transmetin una major emoció o impacte, marcades, a diferència d'uns altres gèneres, sobretot en prosa, on es prefereix una expressió més neutra o objectiva⁷⁸.

4. Particularitats de l'estil d'Èsquil

La llengua de la tragèdia incorpora elements de molt diverses varietats lingüístiques. Els diferents gèneres literaris esdevenen font de diversos estils que l'autor dramàtic adapta, bo i prenent-ne patrons formals i estructurals o imitant-ne d'altres, segons les funcions de cada part del drama. Com a tota varietat lingüística, més que les conservacions, són les innovacions les que particularitzen un estil. En el cas d'Èsquil, la seva immensa capacitat de creació lèxica n'esdevé el tret definitori. Les dades quantitatives demostren aquesta apreciació: 1100 paraules apareixen per primera vegada al corpus esquili (excloent *Pr.*), 500 als versos iàmbics i 600 als cants⁷⁹. Malgrat la validesa relativa d'aquestes xifres, sempre condicionada pel que s'ha transmès i el que s'ha perdut de la literatura grega, poc importa en termes absoluts si unes determinades paraules van ser efectivament creades per Èsquil o si d'altres són testimoniats únics o no: ja el propi Aristòfanes veia exagerada aquesta capacitat inventiva. Més significativament, pel que fa a l'ús, s'ha interpretat que Èsquil recorria a la invenció de paraules per uns motius concrets que, determinats en ordre de mèrit poètic, són: encaixar al metre, elevar l'estil, emfasitzar paraules importants, condensar imatges i escenes, i expressar conceptes o sensacions no descrits fins aleshores. Els neologismes més efectius acompleixen les cinc finalitats⁸⁰. El criteri comú a la tria de neologismes i de vocabulari preexistent és la predilecció per paraules i formes rares i arcaïques, compostos pesants i sonors, sovint tan carregats de sentit que incorporen un significat metafòric. La importància concedida al vocabulari i la seva capacitat per cridar l'atenció i concentrar gran part de la força expressiva ha estat sovint qualificada com a extravagància.

⁷⁷ Cf. Moreau 1998; Collard 2018, pp. 36-37, 206-213, 188-190.

⁷⁸ Cf. Björck 1950, p. 302; Bers 1984, pp. 9, 190-191.

⁷⁹ Cf. Stanford 1972, p. 61.

⁸⁰ Cf. Stanford 1972, p. 61.

En un moment on les restriccions formulars de l'èpica i els altres gèneres tot just començaven a ser esberlades pels rètors i sofistes⁸¹, és possible que el poeta assolís una nova llibertat per emprar els epítets i formulacions típiques d'alguns gèneres i carregar de significat alguns contextos. Així, la raresa de certes expressions ressalta més en contrastar amb la naturalitat col·loquial d'uns altres passatges amb, per exemple, construccions senzilles i incisives parentètics. Es tracta d'un vocabulari comú a la llengua poètica general, on la creació de nous i agosarats compostos és encoratjada per la pròpia tradició del cant coral⁸²; de fet, sobresurten, segons Rosenmeyer⁸³, adjectius èpics simples: “bo”, “dolent”, “bonic”, “lleig”, “just”, “injust”..., i noms i verbs que ressonen amb l'experiència social de la polis. Pel que fa a l'ús d'uns altres recursos com les figures fonètiques, sembla que els estudis que se n'han fet han quedat reduïts a meres llistes de figures eufòniques i assonants en no poder-s'hi apreciar cap sistematicitat, la qual cosa no exclou que siguin en gran part produïdes casualment⁸⁴. Són els majors segments lingüístics, doncs, els que més informació poden proporcionar sobre el criteri de l'autor. En aquest sentit, sense sortir del camp del lèxic, Èsquil sembla atorgar gran rellevància a paraules clau que aporten el to general de l'obra, amb un significat unitari, gràcies a llur recurrència, o a la repetició d'imatges que s'hi associen, al llarg del text⁸⁵. Ocasionalment, els jocs de paraules s'afegeixen a la recursivitat per subratllar la importància d'aquests conceptes. La figura del ὄνομα ὄρνις, més coneguda pel seu nom llatí *nomen omen*, estableix que un nom propi conté la pròpia descripció, i insinua una fatal inexorabilitat en el desenvolupament del drama⁸⁶.

Fora del lèxic, la majoria de trets idiosincràtics de l'estil esquilí han estat definits justament com a conservacions d'una dicció arcaica. N'és paradigmàtica la *Ringkomposition*, destacada a autors més antics⁸⁷, que se sol oposar a l'estructuració amb marcadors del discurs més propis de la retòrica i dels quals, com hem vist, Èsquil també fa ús. Com nota Griffith, però, el fet que autors quasi contemporanis –com Heròdot i Tucídides o Sòfocles i Eurípides– divergeixin en adoptar-la o no permet de considerar-la una tria estilística més que no pas una imposició cronològica⁸⁸. A banda de les repeticions de les seccions líriques amb llurs funcions tradicionals, no es fa gens estranya, als parlaments dels personatges o àdhuc en escenes completes, una simetria formal que accentua el contingut de la tragèdia. Les idees emfasitzades a la pàrodos,

⁸¹ Rosenmeyer 1982, pp.105-106: *The pressure for liberation, for democratic self-confidence, coincides with a greater emphasis on what the cult of Dionysus can furnish in the way of communicative enrichment.*

⁸² Cf. Trümpy 1986, qui relaciona la llengua de la lírica coral, sobretot en alguns arcaïsmes absents a Homer, directament amb la de les inscripcions micèniques. Aquesta doble tradició poètica, que escindiria del tot l'èpica i la lírica, ja va ser plantejada per Ahrens 1977, pp. 157-181 i rebatuda per Brillante 1981, car negligeix en part la capacitat d'innovació i de neoformacions de la llengua poètica.

⁸³ Cf. Rosenmeyer 1982, p. 78.

⁸⁴ Rosenmeyer 1982, p. 91: *I suspect that Aeschylus is indeed capable of choosing words for their sound and for the tonal stimulus they provide, but that other principles of selection have priority for him [...]. Aeschylus uses few puns, and their function is normally incidental rather than thematic.*

⁸⁵ Rosenmeyer 1982, p.79; Winnington-Ingram 1983, p. 199.

⁸⁶ Cf. Stanford 1972, pp. 72-75, l'exemple més destacat és l'associació, lleument suggerida, de l'etnònim Πέρσαι i el topònim Περσέπολις amb el verb πέρθω, que alhora aporta intertextualment al drama la grandesa èpica del tema de la Ἰλίου πέρσις.

⁸⁷ Cf. van Otterlo 1944.

⁸⁸ Cf. Griffith 1977, p. 207.

per exemple, no signifiquen el mateix si s'expressen al començament que després de l'acció. Gran part de les implicacions religioses i rituals de la circularitat dels drames, però, romanen meres intuïcions a causa de la pèrdua de la majoria de tragèdies que formaven una trilogia⁸⁹. Així, tant la tria lèxica com certes estructures reflecteixen com la solemnitat i el regust arcaïtzant defineixen l'estil de l'autor. També la mètrica⁹⁰ o la tècnica dramàtica⁹¹ palesaven la magnificència del drama esquili.

4.1. Diacronia i evolució del corpus esquili

Atès que les dades fornides per la variació estilística no són constants ni exactes, com tampoc no sempre ho és la datació de les obres, qualsevol cerca d'una evolució cronològica dins l'estil de l'autor ha de ser empresa amb cautela. Gens casualment, moltes apreciacions sobre l'estil d'Èsquil confirmen la cronologia de les obres, en gran mesura incerta, de què parteixen els diferents autors, amb *Pers.* o *Supp.* com les més arcaïques i, per tant, més antigues. Pocs poetes resisteixen l'intent de distingir en llur producció uns períodes primerenc, mitjà i tardà, tripartició que pot esdevenir exagerada en el cas d'Èsquil, on les quatre obres conservades (comptant la trilogia com una unitat a efectes de datació), amb prou feines fornirien un representant de cada etapa⁹². Com hem vist, les sis obres indubtablement esquílies daten d'un període de quinze anys i, ben probablement, van ser seleccionades com a màxims exponents d'unes característiques i no d'altres⁹³.

Stanford apreciava com recursos fonètics i mètrics com la rima o les al·literacions són més marcats, quantitativament sobretot, a *Pers.*, una de les obres més antigues, però també una de les que menys acció dramàtica conté⁹⁴. Semblantment, els epicismes, especialment directes, també s'han volgut interpretar, front a les marques d'una lexi més col·loquial, com a mostres de l'estil elevat més solemne i arcaïtzant, una prova de la major antiguitat de *Pers.*, *Supp.* i *Th.* respecte de la trilogia. El significat més profund de les paraules clau i certs símbols i metàfores, junt amb un major intent de caracterització dels personatges, permetria considerar *Th.* la frontissa entre el grup més arcaic i l'innovador⁹⁵. Per a Earp, l'increment de metàfores demostra una variació no només quantitativa, sinó també qualitativa, en incorporar a la trilogia metàfores anatòmiques i mèdiques absents de les altres obres, potser pel creixent influx de la prosa científica⁹⁶. Aquest enriquiment és continuat pel lèxic, on es detecta una creixent audàcia creativa, però com una simple tendència que no confirma cap datació⁹⁷. Tot i

⁸⁹ Cf. Winnington-Ingram 1983, p. 14.

⁹⁰ Cf. Schein 1979, p. 51; Herington 1985, p. 126.

⁹¹ Ja els antics reconeixien Èsquil com el dramaturg més espectacular per la quantitat de gent sobre l'escenari, les entrades extravagants, el vestuari, la decoració... Cf. Taplin 1977, p. 39; Arnott 1962, pp. 112-113.

⁹² La infructuositat d'aquest mètode la il·lustra l'anàlisi de Stanford, per a qui els col·loquialismes, característics de les obres més tardanes, inclourien, per exemple, dins de l'últim període, cinc de les set obres (*Pr.* inclòs); cf. Stanford 1972, p. 50.

⁹³ Cf. Freymuth 1974, p. 43.

⁹⁴ Cf. Stanford 1972, p. 84

⁹⁵ Cf. Stanford 1972, p. 138

⁹⁶ Cf. Earp 1970, p. 103

⁹⁷ Cf. Earp 1970, p.17.

els interessants resultats de l'anàlisi de Garvie a *Supp.*⁹⁸, l'anàlisi lingüística com a mètode en principi més objectiu sols pot confirmar o desmentir cronologies relatives proposades per unes altres vies, ja que no ofereix una cronologia absoluta o relativa de les tragèdies⁹⁹. A tot estirar, la llengua revelaria l'agrupació de les tragèdies en diferents períodes compositius, qüestió que en el cas d'Èsquil ja és resolta per l'exigüitat del corpus.

Pel que fa a la sintaxi, se sol interpretar la major complexitat en general de les estructures sintàctiques, marcada sobretot per un allargament de les oracions i un increment de la subordinació en detriment de les construccions paratàctiques i apositives anteriors, com ja s'ha vist, com un tret de modernització¹⁰⁰. Friis Johansen, excessivament prudent envers la informació del papir *P.Oxy.* 2256.3 aleshores recentment descobert, com a colofó del seu estudi estilístic de l'estructura oracional proposa que, pel domini de la parataxi, *Supp.* deu ser la més antiga de les tragèdies conservades¹⁰¹. Tot i el rigor, la seva anàlisi queda viciada d'antuvi per l'equació entre parataxi i època primitiva que també condiciona, doncs, l'apreciació de les tragèdies dins del corpus esquilí. Anteriorment, també Earp havia identificat el predomini de la parataxi i una estructura més "solta", en contrast amb un major ordre i subordinació, amb una fase més antiga de l'obra esquilí¹⁰². Aquestes consideracions, fins i tot quan són recolzades per les dades objectives i valuoses, amaguen el perill d'imposar una idea d'evolució cronològica o progrés un poc limitada, la mateixa de la qual és víctima Èsquil quan se'l compara amb poetes més joves¹⁰³.

Amb més encert, aparentment, s'ha plantejat que les variacions dins del corpus derivin més dels temes de les tragèdies que no pas de llur datació o de la progressió cronològica. Earp remarca, per exemple, com, mentre que les paraules merament inusuals disminueixen a mesura que s'incrementen els neologismes, l'orientalisme evocat pels perses a *Pers.* i els egipcis a *Supp.* afavoreix la proliferació d'expressions

⁹⁸ Scullion 2002 aprecia que l'ús de certes partícules, de la *Ringkomposition* i de les connexions lògiques situen *Supp.* abans de *Th.* i potser abans de *Pers.*, tot insistint que un tret concret no basta per desmentir el papir; per a Garvie 2006², pp. 29-87 l'examen de mètrica, vocabulari, partícules, estil, imatges i sintaxi, ni individualment ni conjunta, no es revela capaç de furnir proves concloents; Bowen 2013, pp. 16-21 reafirma que *Supp.* és poc anterior a la trilogia.

⁹⁹ Siess 1914 i 1915, va ser pioner en l'anàlisi de les dades lingüístiques –resolucions mètriques, elisions, crasis, sinítesis, hifèresis, encavalcaments i la partícula γε– per a la possible datació de les tragèdies de Sòfocles.

¹⁰⁰ Webster 1941, p. 402: *Aeschylus's style becomes less padded and more highly organised as he proceeds.* Tot i que no parla de cronologia, aquesta impressió sobre la parataxi com quelcom primitiu, que opera també en distingir Èsquil dels altres tragediògrafs, és compartida per West en analitzar els anacoluts: West 1990c, pp. 7-8.

¹⁰¹ Friis Johansen 1954, p. 58: *To me the results inside the limited scope of my investigations seem reliable and consistent enough: they clearly detach Suppliants from all the other Aeschylean plays (here I dare include Prometheus) as displaying least expressness in the logical connection by means of particles between sections, periods and sentences and avoiding the danger of obscurity thus arising by a rather formalistic use of the device of repetition in its various applications [...]. Many facts [...], especially concerning the technique of framing and the use of formulae of transition, even testify a gradual development from Suppliants to Oresteia.*

¹⁰² Cf. Earp 1970, pp. 63-68, 84-86. Aquest enganyós plantejament de parataxi i hipotaxi com a extrems oposats (i de l'estil esquilí com a fàcilment perioditzable tot i l'exigu corpus que en tenim), el primer dels quals caracteritzaria les primeres tragèdies, és mantingut per autors més recents com Martino 1998, p. 12 o Novelli 2012, pp. 254-255.

¹⁰³ Stanford 1972, p. 141 ja apunta, com a mera possibilitat, que Èsquil mai no va arribar a adoptar l'estil d'època clàssica per voluntat pròpia, per un descontent amb el gust atenès que el va empènyer a retirar-se a Sicília.

estranyes, gens adients al caràcter resolutiu i realista que exigeix la preparació d'una batalla a *Th.*¹⁰⁴. La qüestió de la guerra de sexes entre homes i dones, amb dues posicions socials enfrontades, s'ha entès com un tema central de *Supp.* i l'*Orestíada*. Gagarin considera que *Th.*, on la baralla entre Etèocles i les joves del cor parteix d'una situació més particular, anticipa aquesta preocupació cabdal de l'última etapa creativa del poeta; mentre que per a Conacher *Supp.* és encara transicional¹⁰⁵. Al seu torn, Herington proposa que l'adveniment de la democràcia radical el 463 aev marcà un canvi en les concepcions filosòfiques del poeta que separa *Pers.* i *Th.*, on encara domina un cosmos estàtic, de totes les obres posteriors¹⁰⁶.

Que *Pers.* sigui el drama europeu més antic que conservem convida de nou a reflexionar sobre fins a quin punt les obres mateixes demostren aquesta cronologia. Mai no està de més insistir que el nostre corpus, tot pertanyent a la maduresa de l'autor, representa una mínima fracció de l'obra esquília, així com en el també relativament pobre repertori de tragèdies alienes amb les quals podem comparar-les¹⁰⁷. Igualment, la importància que atorguem a la cronologia és relativitzada per la màxima improbabilitat (encara que acceptem que les dates de composició coincideixin amb les de representació i no se solapin) de detectar una evolució cronològica evident i lineal entre les obres d'un autor¹⁰⁸. N'hi ha prou de recordar com sovint diversos trets s'han extrapolat per justificar, *a posteriori*, la data més antiga o més recent d'un drama, com ara el protagonisme del cor de *Supp.*, adés una romanalla de l'antigor, adés un artifici innovador¹⁰⁹.

5. L'estil d'Èsquil segons els autors antics

La definició de l'estil esquili ha estat clara des d'època antiga: és solemne, arcaic i arcaïtzant i obscur. Abans d'examinar els fonaments d'aquestes qualificacions, cal tenir present que el principal garant d'aquesta *communis opinio* és Aristòfanes, el testimoni més pròxim al públic immediat del tragediògraf¹¹⁰. Repassant somament les valoracions de l'estil esquili al llarg de la història, sobta veure com el criteri de l'autor de *Granotes* es manté prou fort com per condicionar que els estudiosos moderns gairebé hagin de lloar preventivament el geni d'Èsquil, no del tot clàssic, però sí consolidador d'un gènere.

¹⁰⁴ Cf. Earp 1970, pp. 48-55.

¹⁰⁵ Cf. Gagarin 1976, p. 162; Conacher 1996, p. ix.

¹⁰⁶ Cf. Herington 1986, pp. 61-67; 1965.

¹⁰⁷ Freymuth 1974, p. 42 recorda com *Pers.* no és cap obra primerenca, sinó que feia més de vint anys que Èsquil composava tragèdies i competia.

¹⁰⁸ Aporia recollida per Garvie 2006², pp. 30-31: *A straight line of development, if such a thing exists, must establish itself over a period of fourteen years, and in that period we have only three points, 472, 467, and 458, from which to work. Let us assume, however, that such a straight line can be established [...] This will give us the logical order of Aeschylus' stylistic development. But it still cannot be automatically converted into the chronological one.*

¹⁰⁹ Cf. Librán Moreno 2005, pp. 350-351, probablement alguns dels trets més primitius apreciats en aquest drama no siguin arcaics, sinó arcaïtzants, una tria estilística que recorda les que es reconeix en algunes tragèdies tardanes d'Eurípides.

¹¹⁰ Taplin 1977, p. 45: *Ar. Ra.* és tan determinant en la consideració posterior de la tragèdia que se cita dues vegades a la vida d'Èsquil.

Sense incidir en el contingut de la comèdia aristofànica¹¹¹, convé d'examinar la prosopopeia, una caricatura amb una més que probable base real perquè funcionés, del personatge d'Èsquil a *Ra*. El dramaturg es presenta d'antuvi amb una presència física imponent que el converteix ben bé en la personificació del seu estil, orgullós i un xic pretensions. Les paraules que pronuncia o amb les quals s'hi refereixen la resta de personatges acompleixen una doble caracterització: descriuen denotativament i alhora parodien els termes i compostos insòlits tant del gust de l'autor, establint ben aviat la tria lèxica com un aspecte cabdal de l'obra esquiliana. Destaca, per exemple, el terme αὐθαδόστομος (*Ra*. 833, amb αὐθάδως a 1020), que ja assenyala la gosadia per crear nous conceptes en partir d'un terme, αὐθάδης, ja en si estrany i poètic i que, tanmateix, no apareix enlloc al corpus esquilí sinó a *Pr*.

La possible sorpresa en veure com un autor constantment titllat d'altiu i crític, no només formalment ans també pels conceptes que expressa, acaba sent preferit per Dionís, s'entén millor si es té en compte qui era el seu rival en aquesta comèdia: Eurípidès. Deixant de banda la coneguda aversió d'Aristòfanes envers aquest altre tragediògraf, possiblement la comicitat de *Ra*. rau precisament en el fet que un desenllaç com la victòria d'Èsquil fos ben improbable per al públic de l'època¹¹². En unes altres comèdies, Èsquil apareix anecdòticament apreciat pels personatges de Diceòpolis i Estrepsíades¹¹³, probablement una manera més de caracteritzar-los com a vellards.

Si Èsquil era ja jutjat com a arcaic i inaccessible en època clàssica, el pas del temps no va millorar-ne gens la consideració. Almenys va seguir servant-se la seva obra com una mostra de la grandiositat del passat; aquesta és la impressió que transmeten fonts antigues com Ateneu o, concretament, el còmic Ferècrates a *Κραπάταλοι* o *Morralla* (segons un escoli a *Ar. Pax* 749)¹¹⁴. Aristòtil (*Rh.* 1367a 37) forneix la clau del que es convertirà en la sentència definitiva sobre l'estil esquilí: condemnable per la seva grandiositat inaccessible, però lloable alhora si es veu la grandiositat com a magnificència¹¹⁵.

Dionís d'Halicarnàs (*Comp.* 22) ofereix la primera crítica exhaustiva en prosa de l'estil esquilí el segle I aev, quan, en distingir diferents tipus de composició, ordre de mots o σύνθεσις, tria Èsquil com a representant de la dicció severa, αὐστηρά, oposada a la fluïda, suau i florida, γλαφυρά o ἀνθηρά i a la mitjana, μέση o εὐκράτος. El to arcaïtzant resulta un tret cabdal que situa Èsquil al mateix grup que Píndar,

¹¹¹ Cf. Stanford 1972, p. 2 per a una exhaustiva recopilació dels termes qualificatius aristofànics referits a Èsquil. Dover 1992, per contra, aprecia que alguns composts esquilis, junt amb el lèxic tècnic, predominen a la parla del jove modern Fidípides a *Nu*.

¹¹² Cf. Stanford 1972, p. 4. Lesky 1972³, p. 158: *Aber es ist doch bester Aristophanes, daß diese Anrede beides vereinigt: die Ehrfurcht vor der großartig-feierlichen Sprache des Dichters und die Neigung, das Erhabene ins Lächerliche zu ziehen*. Cf. Zimmermann, 2005 sobre l'enorme influx en la recepció immediata d'Èsquil de l'anàlisi aristofànica, on el gust literari esdevé indestriable d'una ideologia que enyora la passada grandesa d'Atenes.

¹¹³ *Ar. Ach.* 10 i *Nu.* 1365-1366.

¹¹⁴ Cf. Stanford 1972, pp. 3-14 per a un estudi detallat de les fonts.

¹¹⁵ Stanford 1972, p. 8: *This typical piece of rhetorical advice is a revealing sidelight on many criticisms of Aeschylus both ancient and modern, for they tend to vacillate between justification for its μεγαλοπρέπεια and condemnation for αὐθάδεια*.

Empèdocles, Antímac de Colofó, Antifont i Tucídides, representants de la dicció severa o aspra en llurs respectius gèneres. A *Dem.* 38-39, Dionís torna a parlar-ne tot referint-se a un estil marcat pel gust de paraules llargues i polisil·làbiques, rareses i peculiaritats, noblesa i menyspreu per allò popular (tot i que malauradament no cita cap exemple del tragediògraf excepte pels efectes sonors, els xocs de consonants, de *Pr.* 355 i 362).

Aquesta opinió, ja ben consolidada, és mantinguda amb mínimes variacions el segle I ev per Quintilià (*Inst.* 10, 1, 66), qui hi afegeix una malaguanyada comparació amb Sòfocles i Eurípides. La grandiloqüència esquília torna a ser emfasitzada per Dió Crisòstom en comparar les tres versions de *Filòctetes* (52, 4; 15, on es consolida precisament l'ús de l'adjectiu αὐθάδης), i pel tractat del *Περὶ ὕψους*, que, si bé es distingeix de la resta de crítics en voler estudiar l'estil no en l'ordre de mots, sinó en l'efecte com a reverberació de la grandesa de l'ànima (μεγαλοφροσύνης ἀπήχημα), no per això té una opinió sobre Èsquil més favorable que els altres. A Filòstrat (*VA* 6, 11), a començaments del segle III ev, devem la primera identificació d'Èsquil com el pare de la tragèdia (Ἀθηναῖοι πατέρα μὲν αὐτὸν τῆς τραγωδίας ἠγοῦντο), sense comentar-ne gaire més que el respecte que devia inspirar, comparable al dels bramans indis. Al remat, aquesta impressió (sintetitzada per la vida d'Èsquil del *Mediceus*) transmesa durant segles sobre la venerabilitat i obscuritat d'un autor amb un estil contundent, carregat de neologismes, epítets, metàfores i qualsevol recurs que afegís feixuguesa i pesantor (ὄγκος i βάρος), va afectar la supervivència de les tragèdies esquílies¹¹⁶. La resta d'esments a l'estil d'Èsquil que trobem d'aleshores ençà, com el de Foci o alguns escoliastes, no fan més que reproduir aquests parers on, per molt que se'n lloïn les virtuts, sempre pesa més l'opinió negativa en comparació amb Sòfocles, sent el segon tragediògraf el paradigma de la bellesa clàssica.

Aquest som repàs de la crítica més antiga il·lustra, d'una banda, com, tant en les primeres impressions que poguéis endur-se algú com Aristòfanes, possiblement com a espectador i no mer lector, fins a les valoracions més elaborades, basades en criteris més objectificables, de tractats de retòrica posteriors, per variades que siguin les definicions d'estil o els trets que es tinguin en compte, la valoració d'Èsquil roman inalterada. El solemne estil esquili ha esdevingut un veritable clixé. Segonament, els trets considerats distintius de l'estil han estat la formulació críptica, concretada per Dionís en l'ordre de paraules, l'habilitat per crear nous conceptes i, sobretot, la tria de lèxic extravagant en què aquesta es manifesta (a banda d'alguns efectes sonors ja esmentats destacats només per Dionís)¹¹⁷.

En tercer lloc, tot i que valoracions sobre l'estètica i l'evolució del gust ens portarien massa lluny, no es pot oblidar que la impressió que es té d'Èsquil depèn

¹¹⁶ Wartelle 1971, p. 170: *Sans doute aussi la difficulté de sa langue, archaïque et parfois obscure en comparaison de celle d'Euripide, a-t-elle contribué à écarter de lui la faveur populaire, et même celle des savants.* A diferència d'uns altres clàssics, com Homer, Píndar, Eurípides o Aristòfanes, Èsquil en alguns moments deixà d'estudiar-se i comentar-se; pp. 194-195: després de Dídim l'obra d'Èsquil no va rebre cap comentari en profunditat, no es troba el nom de cap altre gramàtic als escolis, només Herodià.

¹¹⁷ Cf. Tosi 2006 sobre com aquesta originalitat afecta tot estudi lexicogràfic sobre Èsquil i sovint condueix a conjectures massa agosarades.

enormement de la que es té de Sòfocles i Eurípides, especialment del primer, considerat paradigma del classicisme i ben bé de la perfecció. El títol de “pare de la tragèdia” ha acabat aixafant el de tragediògraf en la mesura en què Èsquil és citat més com un autor arcaic que presagia la grandesa posterior que per les seves obres en si¹¹⁸. El tòpic sobre Èsquil es basa en un tòpic més gran que abasta la qualificació de tots els tragediògrafs, és a dir, com un prejudici condicionat, sense autonomia ni criteri.

L'estil d'Èsquil podria ser definit més positivament, més magnífic que grandiloqüent i pretensions, lloat per la seva ingent capacitat de creació, si aquestes característiques fossin les més apreciades pel cànon estètic. S'ha imposat, però, aquesta definició relativa, per tot el que excedeix, i ha estat més valorat subjectivament que descrit intrínsecament. Segons apunta Stanford, es tracta d'una qüestió de gustos que incompatibilitza els estils de Sòfocles i Èsquil, expressada clarament per la dicotomia aristotèlica εὐφροῦς ἢ ποιητικὴ ἐστὶν ἢ μανικοῦ (Arist. *Po.* 1455a 33-34)¹¹⁹, que remet en certa manera a l'antítesi entre φύη i μάθησις ο τέχνη amb què Píndar (*O.* 2, 86-88) defensa orgullosament el seu art com a fruit de la primera. Mentre que Sòfocles va esdevenir el millor representant de l'equilibri i l'harmonia clàssiques, el d'Èsquil és un art més arcaic, dominat per una inspiració sovint excessiva¹²⁰, que no podria ser reivindicada fins el Romanticisme: Èsquil era dionisiac en el sentit nietzschian quan el gust greco-romà havia esdevingut apol·lini.

6. La llengua d'Èsquil segons la crítica moderna

El nostre doble objecte d'estudi, la tragèdia esquiliana i la llengua literària del drama, compta amb nombrosos i valuosos antecedents per les dues bandes, tants que serien impossibles de referir exhaustivament encara que ens proposéssim una selecció dels més rellevants. Per aquesta raó, ens concentrarem a enumerar aquelles menes d'estudis que tracten la interacció entre anàlisi lingüística i obra esquiliana, especialment de les tres tragèdies que constitueixen el nostre corpus.

Pel que fa a les edicions de les tragèdies esquilianes, hem pres com a referència la de West, una de les més recents amb les obres completes després de la de Sommerstein, amb traducció anglesa, que també hem tingut en consideració¹²¹. La primera inclou una breu, però completa introducció general sobre la transmissió del corpus i les principals peculiaritats de la llengua d'Èsquil, mentre que la segona precedeix cada tragèdia amb succintes informacions sobre les qüestions més discutides des del punt de vista literari

¹¹⁸ Wartelle 1971, p. 266: *Il [Aristides] semble avoir pour Eschyle une certaine vénération, due sans doute à la gloire du “père de la tragédie”, mais fondée apparemment sur un honneur incontesté plus que sur une connaissance directe de ses drames, sur le respect de la tradition plus que sur un amour véritable du poète et de son oeuvre, et, disons-le franchement, sur une espèce de bienséance littéraire plus que sur un goût personnel pour le mysticisme un peu archaïque et la grandeur redoutable du poète d'Eleusis.*

¹¹⁹ Stanford 1972, p. 13; a més, apunta que la cita cobraria més sentit si s'hi inserís un μάλλον abans de ἢ.

¹²⁰ Ath. *Epit.* 1, 39, just abans de citar les opinions de Sòfocles sobre el seu rival, arriba a dir que, segons Camaleó, Èsquil composava begut, impressió potser recollida en la cèlebre definició de *Th.* que fa Gòrgias segons Plutarc (*Moralia* 8, 7, 10) com a δρᾶμα μεστὸν Ἄρεως i en afirmar que més aviat les seves obres són μεστὰ Διονύσου. No deixa de ser, però, un tòpic de la crítica.

¹²¹ M.L. West, *Aeschyli tragoediae. Cum incerti poetae Prometheo*, Stuttgart 1990; A.H. Sommerstein, *Aeschylus I-III*, London & Harvard 2008-2010. L'edició de Page per a *OCT* varia substancialment en diferents punts quant a colometria i atribució de versos: D. Page, *Aeschyli septem quae supersunt tragoediae*, Oxford 1972.

o temàtic. En la nostra llengua comptem amb l'edició bilingüe de la col·lecció Bernat Metge, amb una traducció de Carles Riba, però basada el text editat per Mazon per a Les Belles Lettres, mentre que en castellà sí que hi ha una edició bilingüe més recent a càrrec de Vílchez i Rodríguez Adrados¹²².

L'estil esquili és també definit per les edicions i comentaris de les tragèdies individuals. Paga la pena destacar per llur atenció a l'expressió lingüística de les tres primeres obres que ens ocupen, les de Broadhead i Garvie per a *Pers.*, Lupaş & Petre i Hutchinson per a *Th.*, Friis Johansen & Whittle i Bowen per a *Supp.*, i, en menor mesura, la de Collard per a totes tres¹²³. Aquestes obres constitueixen un significatiu recurs que complementa la lectura dels drames i esclareixen versos i passatges concrets, però llur estructura, vers a vers o passatge a passatge, i els detalls dispersos centrats, generalment, en referències literàries i de certs elements a la trama, no constitueixen en cap cas un comentari d'abast prou ampli sobre la llengua del drama, per bé que la majoria en tractin en apartats introductoris o apèndixs. La tradició dels escolis pot considerar-se un interessant precedent dels comentaris. Majoritàriament, però, les glosses que ajuden a comprendre el text esclareixen el significat de qüestions de *realia* o marquen referències literàries mentre que, des del punt de vista lingüístic, es limiten a oferir solucions lèxiques de termes estranys o a parafrasejar construccions de certa complexitat.

El treball més pròxim al nostre propòsit és el tractat de Matino, *La sintassi di Eschilo*¹²⁴, completa i succinta descripció que no arriba a aprofundir en l'efecte dramàtic dels trets examinats ni en llur significació en passatges i contextos determinats, constreta per les mateixes limitacions que també s'aprecien a l'obra de Moorhouse sobre Sòfocles¹²⁵. Les respectives tesis de Radko, *The syntax of the narrative passages in Greek tragedy*, i Allison, *Aeschylean stylistics. A study of linguistic variation*, constitueixen importants contribucions sobre alguns aspectes fonamentals, si bé la primera sols examina el dual i el present històric a tota la tragèdia i la segona tracta, a més d'uns altres texts morfològics, mètrics o lèxics, l'anàstrofe i el present històric¹²⁶. Una important descripció de l'estil esquili, ni que sigui *a contrario*, la trobem a la monografia de Griffith sobre l'autenticitat de *Pr.*¹²⁷ Uns altres elements sintàctics particulars han estat estudiats en antigues monografies que suposen un interessant punt de partida, sovint com a inventaris, que requeririen, tanmateix, una verificació i actualització de llurs conclusions¹²⁸.

¹²² C. Riba, *Èsquil. Tragèdies III*, Barcelona 1932-1934; P. Mazon, *Eschyle. Tragédies I-II*, Paris 1920-1925; M. Vílchez & F. Rodríguez Adrados, *Esquilo. Tragedias I-IV*, Madrid 1997-2006.

¹²³ H.D. Broadhead, *The Persae of Aeschylus*, Cambridge 1960; A.F. Garvie, *Aeschylus. Persae*, Oxford 2009; L. Lupaş & Z. Petre, *Commentaire aux Sept contre Thèbes d'Eschyle*, Bucarest & Paris 1981; G.O. Hutchinson, *Aeschylus. Seven against Thebes*, Oxford 1985; H. Friis Johansen & E.W. Whittle, *Aeschylus. The Suppliants I-III*, Copenhagen 1980; A.J. Bowen, *Aeschylus. Suppliant women*, Oxford 2013; C. Collard, *Aeschylus. Persians and other plays*, Oxford 2008.

¹²⁴ G. Matino, *La sintassi di Eschilo*, Napoli 1998.

¹²⁵ A.C. Moorhouse, *The syntax of Sophocles*, Leiden 1982.

¹²⁶ A.M. Radko, *The syntax of the narrative passages in Greek tragedy*, Baltimore 1971; T.B. Allison, *Aeschylean stylistics. A study of linguistic variation*, Michigan 2003.

¹²⁷ M. Griffith, *The authenticity of Prometheus Bound*, Cambridge 1977.

¹²⁸ H. Menge, *De praepositionem usu apud Aeschylum*, Gottingae 1863; I. Karstens, *De infinitivi usu Aeschyleo*, Kiel 1877; E. Lalin, *De praepositionum usu apud Aeschylum*, Uppsaliae 1877; P. Braun,

Unes altres monografies com les d'Earp o Stanford ofereixen una visió de conjunt sobre l'estil esquili i arriben a identificar certs patrons que lliguen determinades expressions amb certs tipus de passatges. Destaquen en primer lloc dues monografies dedicades a la definició de l'estil esquili a partir de l'anàlisi lingüística. La tria d'expressions que "enfosqueixen el sentit" constitueix una aproximació metodològica continuadora de presuposicions heretades d'antic. Stanford¹²⁹ s'ocupa especialment de figures literàries: metàfores "agafades pels pèls", paràfrasis enigmàtiques, neologismes, catacrexis o nous significats de mots existents, ambigüitats, així com de la sintaxi marcada per asíndeta, el·lipsis, hipèrbata, ampliacions, parèntesis o incisos o anacoluts. Troba, d'acord amb els seus plantejaments, que l'opacitat del lèxic es correspon amb la de les metàfores, si bé concedeix que tot plegat, junt amb l'oxímoron o les imatges sinestèsiques, pugui ser un tret volgut, associat a l'expressió de conceptes religiosos o al reflex de les impressions dels personatges i palesar el pes d'una emoció o passions violentes, i garanteixi la unitat de l'obra esquília¹³⁰.

La matisació de Stanford, segons la qual la grandiloqüència esquília és certa, però pot ser vista com un tret positiu, és recollida de forma més contundent per Earp¹³¹, de nou en una aproximació valorativa. Per a aquest autor les obres d'Èsquil no provenen d'una gràcia divina inconscient ni el seu mèrit poètic i lucidesa no són pas inferiors a les d'autors posteriors. A partir de l'anàlisi lèxica separa els epítets ornamentals dels de sentit ple, així com un estil primerenc, més recarregat, marcat també per l'interès de subratllar la pompa oriental de perses i egipcis, d'un de més tardà i sintètic¹³². Metodològicament, planteja que, entre la immensitat de les dades analitzades, el que cal cercar no és la uniformitat, ans les valuoses variacions d'estil i les raons que les expliquin¹³³, enfocament qualitatiu que farem nostre.

Així, tot i reivindicar-ne el valor poètic, Stanford no bandeja del tot la definició que se'n fa de primitiu i fruit d'una inspiració gairebé bàquica, atribuint trets com l'obscuritat i "l'impressionisme" a la impetuosa personalitat del poeta¹³⁴. També Earp atribueix les variacions a l'estil esquili a la seva evolució, idea sota la qual sembla subjaure el mateix prejudici que qualifica qualsevol canvi o tret posterior com a millora¹³⁵. L'associació d'Èsquil, especialment de les seves tres primeres tragèdies, amb

Beiträge zur Lehre vom griechische Pronomen ὅδε un ὄντος bei Aischylos, Marburg 1879; T. Harmsen, *De verborum collocatione apud Aeschylum Sophoclem Euripidem capita selecta*, Göttingae 1880; R. Schenk, *De genuini quem vocant Genetivi apud Aeschylum usu*, Berlin 1882; E. Hasse, *Ueber den Dual bei den attischen Dramatikern*, Bartenstein 1891; S.B. Franklin, *Traces of epic influence in the tragedies of Aeschylus*, Baltimore 1895... Presenta un objecte d'estudi més ampli i pròxim al nostre –la sintaxi i les figures retòriques i llur efecte en passatges concrets–, encara que de manera asistemàtica i sols als versos recitats, O. Wolterstorff, *Dictiones Aeschyleae in dialogis quae sint proprietates*, Jena 1874.

¹²⁹ Stanford 1972, pp. 132-133 afirma que tots aquests trets plegats creen una impressió general de "incompositus", d'expressió incoherent o desigual.

¹³⁰ Cf. Stanford 1972, p. 129.

¹³¹ Cf. Earp 1970, pp. 101, 167.

¹³² Cf. Earp 1970, p.15.

¹³³ Cf. Earp 1970.

¹³⁴ Cf. Stanford 1972, pp. 36, 126.

¹³⁵ Earp 1970, p. 63, 167: *His style develops in a way which makes it gradually more effective and more fitted for drama, and that seems to indicate conscious purpose. If his work and style were purely derived from inspiration, such development is unlikely.*

un drama poc elaborat o bàsic en el pitjor sentit ha condicionat l'atribució de certs fragments que no concorden amb els prejudicis sobre el seu estil¹³⁶.

Monografies posteriors sobre el dramaturg, especialment les de Rosenmeyer o Sommerstein, se centren sobretot en els elements temàtics, literaris i estructurals, enriquiment que implica una certa desatenció sistemàtica als trets lingüístics particulars en la definició de l'estil¹³⁷. Quan s'esmenten, de nou, solen ser només la riquesa lèxica i la riquesa d'imatges o de figures retòriques. Entre les innumbrables obres que tracten de la llengua poètica i del gènere tràgic en conjunt destaquen la descripció de Bers de la llengua poètica clàssica, un referent metodològic en la seva tria de *differentiae* o trets marcats, la genèrica obra de Rutherford, que, força excepcionalment, té en compte diferents aspectes sintàctics i estructurals, o la recent ampliació de Collard d'un article seminal sobre els col·loquialismes a la tragèdia¹³⁸. Tangencialment, en el seu estudi sobre la presència de la $\bar{\alpha}$ al drama, Björck distingí el polimorfisme lèxic del sintàctic, marcat en trets com l'ús de l'article, del nombre (plural poètic) o del temps, sempre justificat, des del seu punt de vista, per la mètrica¹³⁹. En tot cas, l'extensió limitada dels primers i el focus massa ampli dels segons redueix la profunditat de les observacions particulars sobre Èsquil.

Les variacions fonètiques i morfològiques, en principi dialectals, però associades a les diferents seccions o llengües literàries que conviuen a la tragèdia, són descrites per diferents manuals i històries de la llengua, com les de Hoffmann, Debrunner & Scherer, Meillet o Horrocks i, de manera més recent i matisada, Kaczko¹⁴⁰. Aquests trets fonètics, morfològics i mètrics formen el gruix de l'estudi introductori de West i, en considerar-se propis del gènere, no semblen haver merescut massa atenció quant a la descripció acurada de llur distribució a l'obra de cap dels tres grans tragediògrafs¹⁴¹.

Manuals o treballs més genèrics sobre tragèdia o literatura grega presenten com a tret definitori de la llengua d'Èsquil, quan en tracten, la solemnitat, l'arcaisme i la gran capacitat de creació lèxica¹⁴². Aquest darrer punt, ja remarcat pels antics, ha atret la recerca moderna que, per la incalculable pèrdua d'obres antigues, troba més *hàpax legòmena* al seu corpus dels que probablement va crear, alhora que en perd molts altres. El lèxic és, doncs, l'aspecte de la llengua d'Èsquil que més atenció ha rebut, ja sigui de manera particular, com en els tres lèxics que constitueixen eines fonamentals

¹³⁶ Per exemple aquells on evidencia una major sofisticació en la caracterització psicològica de personatges com Aquil·les, cf. Wartelle 1971, pp. 308-309.

¹³⁷ T.G. Rosenmeyer, *The Art of Aeschylus*, Berkeley, Los Angeles & London 1982; A.H. Sommerstein, *Aeschylean tragedy*, London 2010²; tendència encara més patent a M. Gagarin, *Aeschylean drama*, Berkeley 1976; o als reculls com H. Hommel (ed.), *Wege zu Aischylos I-II*, Darmstadt 1974 o M. Lloyd (ed.), *Oxford readings in classical studies: Aeschylus*, Oxford 2007.

¹³⁸ V. Bers, *Greek poetic syntax in the Classical Age*, New Haven & London 1984; R.B. Rutherford, *Greek tragic style: form, language, and interpretation*, Cambridge 2012; C. Collard, *Colloquial language in tragedy. A supplement to the work of P.T. Stevens*, Stuttgart 2018. Mereixen esment també dos articles: J. Seewald, *Untersuchungen zu Stil und Komposition der Aischyleischen Tragödie*, Greifswald 1936; H. Friis Johansen, "Some features of sentence-structure in Aeschylus' *Suppliants*", *C&M* 15, 1954, 1-59.

¹³⁹ Cf. Björck 1950, pp. 93-94.

¹⁴⁰ O. Hoffmann, A. Debrunner & A. Scherer, *Historia de la lengua griega*, Madrid 1973; A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, Paris 1975⁸; G.C. Horrocks, *Greek. A history of the language and its speakers*, Chichester 2010²; S. Kaczko, "La tragedia", in A.C. Cassio (ed.), *Storia delle lingue letterarie greche*, Firenze 2008, 248-259.

¹⁴¹ N'ofereixen algunes revisions Redondo 2015a o 2015b.

¹⁴² Cf. Lesky 1972³, pp. 155-162 (esp. pp. 158-162).

per a l'estudi del text¹⁴³, com en relació amb els inventaris d'uns altres poetes contemporanis, com a les obres de Clay i Kozak¹⁴⁴.

En definitiva, a mig camí entre el caire més concret, més fàcil d'inventariar potser, dels elements fono-morfològics i lèxics, i els constituents literaris de major entitat com les imatges o els tipus de passatges i estructuració dels drames, la sintaxi roman un dels aspectes menys estudiats del corpus¹⁴⁵. Resulta excepcional, en aquest sentit, el recent llibre de Novelli dedicat per complet a un únic tret sintàctic, l'anacolut, a l'obra del nostre autor¹⁴⁶. Prenent com a referència l'organització de gramàtiques monogràfiques dedicades a autors individuals, com les d'Homer i Píndar a les obres capitals de Chantraine i Gildersleeve i Hummel respectivament¹⁴⁷, encara que amb un abast menys ambiciós, la descripció de la llengua de la tragèdia esquiliana també pot beneficiar-se de perspectives ja emprades per Willi en l'examen d'un altre gènere dramàtic, la comèdia¹⁴⁸, com la sociolingüística o la pragmàtica.

¹⁴³ W. Dindorf, *Lexicon Aeschyleum*, Leipzig 1876; G. Italic, *Index aeschyleus*, Leiden 1964; H.G. Edinger, *Index analyticus graecitatis Aeschyleae*, Hildesheim & New York 1981.

¹⁴⁴ D.M. Clay, *A formal analysis of the vocabularies of Aeschylus, Sophocles and Euripides*, Minneapolis & Athens 1958-1960; A. Kozak, *Dictionnaire des hapax dans la poésie archaïque, d'Homère à Eschyle I-II*, Lyon 2018.

¹⁴⁵ Deixem de banda les tangencials descripcions de la llengua del drama, o d'Èsquil en particular, que podem trobar a les monografies sobre elements lingüístics concrets, com ara a H. Burguière, *Histoire de l'infinitif en grec*, Paris 1960; Monteil 1963, C.J. Ruijgh, *Autour de "τε épique": études sur la syntaxe grecque*, Amsterdam 1971; L. Basset, *Les emplois périphrastiques du verbe μέλλειν. Étude de linguistique grecque et essai de linguistique générale*, Lyon 1979, etc.

¹⁴⁶ S. Novelli, *Anomalie sintattiche e costrutti marcati: l'anacoluto in Eschilo*, Tübingen 2012.

¹⁴⁷ P. Chantraine, *Grammaire homérique I-II*, Paris 2015²; B.L. Gildersleeve, *Pindar. The Olympian and Pythian odes*, New York 1979 [= New York 1899]; P. Hummel, *La syntaxe de Pindare*, Louvain & Paris 1993. També hem tingut en compte I.J.F. de Jong & A. Rijksbaron (edd.), *Sophocles and the Greek language. Aspects of diction, syntax and pragmatics*, Leiden & Boston 2006, si bé el caràcter col·laboratiu de l'obra ocasiona una certa heterogeneïtat en el recull.

¹⁴⁸ J. Redondo, "El sociolecte femení a la comèdia aristofànica", *Quaderns de Filologia. Estudis Literaris* 7, 2002, 201-224, o A. Willi, *The languages of Aristophanes. Aspects of linguistic variation in classical Attic Greek*, Oxford 2003.

III. Noms i adjectius

Els noms formen la unitat sintàctica mínima en la constitució dels enunciats i resulten imprescindibles en la constitució de les oracions simples i complexes i també per a l'existència dels pronoms, que els reprenen. A banda del cas, cabdal per atribuir funcions oracionals, els dos accidents gramaticals del nom són el gènere i el nombre, l'ús dels quals ateny efectes estilístics en el cas del dual, nombre en vies de desaparició, i del plural per singular, dit "poètic".

Més enllà dels sintagmes nominals, la concordança entre subjecte i predicat, fonamental per constituir oracions, troba excepcions, aparents anacoluts, que poden explicar-se bé per fenòmens sintàctics comuns, bé per condicionants particulars del text. Per aquesta raó, resulta adient d'examinar tangencialment en aquest capítol el paper de verbs i pronoms en la concordança, sobretot pel que fa a llur relació amb elements extratextuals: aquells dependents de la situació comunicativa i que, en el cas d'una tragèdia, poden informar sobre la representació.

Dins de la categoria nominal distingim substantius i adjectius, els segons dels quals admeten un grau comparatiu o superlatiu, categories que poden marcar-se morfològicament o sintàctica (i lèxica, de manera menys regular), tria que esdevindrà un marcador diacrònic quan la segona opció s'imposi a la primera. A més, la composició i derivació, mecanismes lèxics en els quals sobresurt la poesia d'Èsquil, es combinen amb marcadors morfosintàctics i d'altres figures retòriques en la intensificació de la determinació dels noms.

Substantius i adjectius són categories concomitants, discernibles per la morfologia –la derivació i la flexió, essencialment– i, més decisivament, per la sintaxi. La funció de nucli del sintagma nominal (amb el qual concorden o en depenen diferents complements) fa considerar substantivat qualsevol paraula que la desenvolupi. Si bé els adjectius no el requereixen, l'article, element d'origen, funció i ús pronominals, és la principal eina sintàctica de substantivació, procés lingüístic crucial en la transmissió de certs conceptes i tan rellevant que aviat esdevé distintiu de certs gèneres literaris. La substantivació, no sols d'adjectius, sinó d'unes altres classes de paraules, particularitza certs passatges. A la inversa, els substantius desenvolupen la funció de complements nominals (adjectivats, si es vol), com a aposicions, fenomen que no presenta gaires particularitats, o mitjançant la flexió, en genitiu. La relació entre adjectius i genitius i la seva rellevància per a l'estil esquilí pertany, doncs, a la sintaxi casual.

1. Nombre

1.1. Dual

El dual exemplifica com la diàfasi, un registre més o menys elevat, no sempre coincideix amb la tria de variants diacròniques més antigues. Ben viu a època micènica¹, la seva profusió a l'èpica homèrica no amaga la seva confusió ja amb el plural². El cas del drama àtic, especialment la tragèdia, és ben particular: l'adscripció

¹ Cf. Duhoux 1988, p. 126, el seu ús facultatiu pot interpretar-se ja com un signe d'afebliment.

² Chantraine 2015² II, §29 atribueix el dual més a l'herència eòlia que jònica. Cuny 1906, pp. 498-499, considera aquest nombre a Homer un arcaisme conservat sols pel caire artificial de la llengua literària, com

del dual al dialecte àtic, on millor es preserva³, és tan forta que ni el seu arcaisme ni el fet que el teatre estigués lligat a la polis com cap altre gènere eviten que se senti poc apte per a la llengua elevada de la poesia tràgica⁴. Els abundants estudis sobre el dual al drama coincideixen a assenyalar-hi una freqüència menor que a la llengua quotidiana i la prosa i expliquen les formes que s'hi mantenen, majoritàriament als casos oblics, com una mera solució a dificultats mètriques⁵. Sense menystenir la constricció del metre en certs passatges, en el cas concret d'Èsquil sembla que la sintaxi, la semàntica o el context juguen un paper molt important a l'hora de determinar la tria del dual en certes expressions i no en unes altres. Així, convé de sobrepassar els límits estrictes de la sintaxi nominal per oferir una visió més completa i cohesionada sobre l'ús del nombre dual també en verbs i pronoms.

Pers. i *Th.*, amb tretze i catorze registres cadascuna⁶ (i més *Ch.* amb quinze), s'eleven molt per sobre de l'únic registre de *Supp.*, els dos d'*Eu.* els vuit d'*Ag.* o els cinc de *Pr.* Ja d'entrada es pot suposar un vincle entre les marques del nombre dual i la importància d'oposicions binàries a les tragèdies: l'oposició de Grècia i Pèrsia i dels fills d'Èdip o de les dues parelles de venjadors i assassins al casal Atrida. Sense apreciar cap patró quant a la *persona loquens*, sí que és clara la diferència entre passatges lírics i recitats: sols un sintagma en dual a *Pers.* i sis a *Th.* (quasi la meitat, proporció anormalment elevada), a més de dos de *Ch.* i un d'*Ag.*, són cantats (la proporció total al

també Meillet 1922, qui admet la incertesa davant de la qüestió sobre si s'havia perdut del tot el sentit del dual, però resol que estava en clara recessió a l'epopeia) o Miller 2014, p. 118, n. 58, entre més. Per contra, per a Fortassier 1989a, 1989b, 183-189 la repartició entre dual i plural a Homer no és gens arbitrària ni formular, sinó que el dual apareix bé quan hi ha una continuïtat ininterrompuda entre dos elements, un bloc front a la resta del món, bé quan dues accions o situacions es presenten juntes com a exactament idèntiques, concepcions reforçades mitjançant unes altres eines estilístiques com l'hiat, que força una pausa per a remarcar-los.

³ Les inscripcions àtiques en mostren un ús coherent, sense cap substitució pel plural, abans del 409 aev, cf. Meisterhans & Schwyzer 1900³, p. 199 i Thraette 1980-1996 II, pp. 91-95. Crespo Güemes 2010, p. 124 considera la conjunció del dual amb plural un dels canvis fonamentals en el pas de l'àtic antic al clàssic. El joni epicòric, en canvi, perdé el dual ben aviat, cf. Meillet 1908², p. 8, i Cuny 1906, pp. 454-455. La pèrdua del dual es produeix independentment a la majoria, no tots, dels dialectes de l'àrea jònia, dòria i eòlia, si bé a finals d'època clàssica alguns testimoniatges epigràfics escadussers poden emprar-lo com a mostra de refinament per influx de l'àtic, ja prestigiós; cf. Cuny 1906, pp. 484-485; Molinelli 2009², pp. 23-24.

⁴ Schwyzer 1983, p. 445, Meillet 1975⁸, p. 218 ja parlen de com s'evita el dual per ser específicament àtic. Bers 1984, p. 59: els tres tragediògrafs, sumen sis-cents vint-i-set duals i mil trenta plurals allà on podria haver-hi duals, amb una proporció d'1:1'6, mentre que Aristòfanes en registra tres-cents vuitanta i dos-cents noranta respectivament, amb una proporció d'1'3 :1. Fins i tot a la comèdia Aristòfanes caracteritza mitjançant el dual pagesos, dones i esclaus, cf. Melero 1994, pp. 197-199, i al drama satíric és un tret escàs que l'allunya de la comèdia, cf. Redondo 2020.

⁵ Cf. Cuny 1906, p. 109; Matino 1998, pp. 19-20, que explica l'aposió de dual i plural també per la mètrica; segons conclou Radko 1971, pp. 98-101 les exigències del metre intervenen especialment en els casos de falta de concordança (on fins i tot la forma condicionada pot afectar una de no-condicionada). Lex 1920, pp. 52-55 llista els passatges, en cap cas majoritaris, on el dual es justifica sols *more metrico*; cf. també Radko 1971, pp. 1-97.

⁶ Atès que la nostra aproximació és eminentment sintàctica, hem comptabilitzat les oracions i sintagmes on apareix qualsevol desinència de dual com un sol registre: *Pers.* 181, 184-185, 188, 191, 194, 201, 208, 237, 516, 720, 736, 1065; *Th.* 473, 478, 510, 681, 810, 812, 816, 820, 849, 855, 863, 921, 923; *Supp.* 298; *Ag.* 123, 323, 651-652, 1207, 1384, 1443, 1648, 1673; *Ch.* 161, 207, 207, 234, 254, 304, 362, 564, 760, 944, 982, 982, 1047, 1055; *Eu.* 428, 600; *Pr.* 12, 778, 779, 917. Al recompte hem inclòs el numeral *duo* que apareix sol a *Pers.* 735; *Th.* 959 i *Pr.* 867. Més endavant ens referirem a les diferents classes de paraules que constitueixen els sintagmes per separat.

corpus és nou de cinquanta-set). A banda del rebuig a un dialectalisme⁷, el pes de la tradició literària jònia pot explicar l'aversion del dual al iambe i al troqueu⁸, que més fortament encara és bandejat dels versos lírics seguint els usos de la lírica coral⁹.

Les desinències de dual designen bé parells naturals, parts dobles del cos, o bé parells no naturals o fortuïts. Els darrers superen en nombre els anteriors a totes les tragèdies (on menor és la diferència és a *Pers.* i *Ch.*, a ambdues els parells naturals són sis front a set i vuit de fortuïts), de manera que cal entendre l'ús esquili del nombre, no com una reminiscència fixada en certs sintagmes molt corrents, sinó com un tret marcat. De fet, ultra *χεροῖν* i *ποδοῖν*¹⁰, també entre els parells naturals n'hi ha que no són gens corrents: *περοῖν* (*rara lectio* a *Pers.* 208¹¹) i *ῥσσε* (*Pers.* 1065¹²). Les parelles fortuïtes solen ser personatges o éssers animats, sovint amb una importància cabdal per al drama: Polinices i Eteocles a *Th.*¹³, i Grècia i Pèrsia a *Pers.*, que són introduïdes com a contraris personificades en les dues dones que Xerxes intenta júnyer al somni d'Atossa, abans de referir-s'hi com a dos exèrcits o dos continents.

També són designades amb el dual parelles menys centrals als drames –Tifó i Zeus, Eteoclos i l'home pintat al seu escut¹⁴ a *Th.*, Zeus i Hera¹⁵ a *Supp.* o, a la trilogia,

⁷ Cf. Kaczko 2008, p. 251. Bers 1984, p. 59, n. 69 atribueix també a la diferència diatòpica aquest rebuig, i no al caire massa arcaic del tret, segons defensen uns altres autors. Per a Redondo 2016a, p. 60 el dual és un dels molts trets arcaïtzants que caracteritza el sociolecte femení.

⁸ Cf. Untersteiner 1948, p. 80; Molinelli 2009², pp. 23-24, front a l'absència total del iambe i l'elegia, a la prosa jònia del corpus hipocràtic i Heròdot sí que es registra algun dual.

⁹ A la lírica sols es testimonia a Soló, Alceu, Baquilides, Corinna i Píndar, amb l'excepció de Corinna i de l'autor atenès, la resta són justament alguns dels poetes amb *corpora* més extensos i encara hi és ben rar (a comèdia i oratòria, en canvi, es testimonia a quasi tots els autors tot i haver-hi també texts molt fragmentaris), cf. Molinelli 2009², pp. 24, n. 64, 32, 36-38.

¹⁰ La tragèdia evita el dual a la resta de parells naturals; Hasse 1891, pp. 11-12, proposa que sols *χεροῖν* i *ποδοῖν* es mantenen per ser massa evidents, Bers 1984, p. 61 hi afegeix factors d'ordre gramatical: *What seems to shelter χεροῖν and ποδοῖν is the combination of a favored semantic status, the morphologically selective decay* [els duals en -ε i -ω es perden abans], *and in the case of χεροῖν a vocalization distinct from the normal Attic form, χειροῖν*; mentre que per a Radko 1971, pp. 87-90 tots els registres de *χεροῖν* són mètricament condicionats. És remarcable, doncs, la conservació del diftong a *Ch.* 982. Sigui com sigui, el parell d'extremitats deu ser igual d'evident en nominatiu o acusatiu, on s'imposa ja el plural; descartades les raons d'èmfasi o semàntiques, és possible que en aquests casos la tria del dual sí que hagi estat més condicionada per la mètrica. Cuny 1906, p. 89, n. 1, dona exemples de plurals en òrgans parells, però no són termes que designin directament els òrgans ni mai massa corrents en dual: *ἀγκαλαίς, περὺγων, παλάμαις...*, a banda de *ῥμμασιν*

¹¹ Aquest dual no és registrat enlloc més en cas oblic, en cap cas, a època clàssica, ni tan sols a *Ar. Av.* 35, com remarquen els escolis, on es diu *ἀμοφοῖν ποδοῖν* en comptes del més ajustat a la realitat dramàtica. A més, al mateix vers trobem *χηλαίς*, referits a un parell natural semblant.

¹² Flagrant homerisme que, fora de cinquanta-set registres a la *Iliada* i l'*Odissea*, sols apareix tres vegades als himnes homèrics, dues a Hesíode i dues més al drama: ací i a *E. Tr.* 1315. Cf. Fortassier 1989a, p. 350 n. 136 sobre *ῥσσε*, que ja no té a Homer ni singular ni plural, i les formes alternatives per designar els ulls.

¹³ Podem prendre per parell humà *διπλαῖν μερίμναιν δίδυμ'* (*Th.* 849, únics registres de la desinència -αιν al corpus) per l'evident metonímia que al·ludix als germans.

¹⁴ Resulta irònic que, abans dels nombrosos duals del cor, els únics duals referits a parells no naturals a *Th.* els pronuncii Eteocles referint-se als sis primers atacants i defensors, sense adonar-se que l'emparellament més obvi és el d'ell i son germà. Allison 2013, p. 581 i *passim*: els duals, marca de separació, i el prefix *αὐτο-*, de reflexió, es relacionen amb els processos impulsats per la discòrdia i l'afinitat –*νεῖκος* i *φιλότης*– a la filosofia d'Empèdocles.

¹⁵ *Βασιλέων* (*Supp.* 298), forma més antiga, contrasta amb *βασιλείων* (*Th.* 820) i focalitza Zeus i Hera com a parella suprema, cf. Bowen 2013, *ad loc.*; nogensmenys, atès que la deessa que s'associa al llarg de la tragèdia amb la unió conjugal és més aviat Afrodita que no pas Hera (cf. *Supp.* 1034), podem qüestionar que la correcció estigui suficientment justificada per a passar per sobre de la llició de M amb el plural *βασιλέων*.

Cassandra i Apol·lo, Cassandra i Agamèmnon i Orestes i Pílates¹⁶– i, més rarament encara, a obres posteriors, substàncies inanimades¹⁷. A banda de la interpretació més o menys òbvia de la trama en valorar la rellevància temàtica dels diferents parells, resulta evident que n'hi ha de més recurrents que d'altres. Encara més que a *Th.*¹⁸, a *Pers.* es focalitza la dualitat mitjançant la convergència d'aquestes desinències al passatge del somni:

ἔδοξάτην μοι δύο γυναῖκ' εὐείμονε,
 ἢ μὲν πέπλοισι Περσικοῖς ἤσκημένη,
 ἢ δ' αὖτε Δωρικοῖσιν, εἰς ὄψιν μολεῖν,
 μεγέθει τε τῶν νῦν ἐκπρεπεστάτα πολὺ
 185 κάλλει τ' ἀμώμω, καὶ κασιγνήτα γένους
 ταύτου, πάτραν δ' ἔναιον ἢ μὲν Ἑλλάδα
 κλήρω λαχοῦσα γαῖαν, ἢ δὲ βάρβαρον·
 τούτω στάσιν τιν', ὡς ἐγὼ ἴδοκουν ὄραν,
 τεύχειν ἐν ἀλλήλησι, παῖς δ' ἐμὸς μαθὼν
 190 κατεῖχε κάπρουνεν, ἄρμασιν δ' ὕπο
 ζεύγνυσιν αὐτῶ καὶ λέπαδν' ὕπ' αὐχένων
 τίθησι· χῆ μὲν τῆδ' ἐπυργοῦτο στολῆ
 ἐν ἠνίασί τ' εἶχεν εὐάρκτον στόμα,
 ἢ δ' ἐσφάδαζε καὶ χεροῖν ἔντη δίφρου
 195 διασπαράσσει καὶ ξυναρπάζει βίαι
 ἄνευ χαλινῶν καὶ ζυγὸν θραύει μέσον.

Pers. 181-196

En tres sintagmes de *Pers.* i en un de *Th.* la desinència del dual és reforçada per la presència del numeral, reforç que podria indicar un primer signe de debilitat, però que ací es tracta més aviat d'un redoblament expressiu. A *Pers.* 181 els quatre duals del vers introdueixen el principal antagonisme de l'obra, la importància del qual és recordada en esments posteriors més allunyats (*Pers.* 720 i 736¹⁹) recordat de nou pels sintagmes. Al seu torn, μινύθει τοῖνδε δυοῖν ἀνακτοῖν (*Th.* 921) és l'últim esment als dos germans al final del cant. A *Ch.*, els tres apel·latius despectius en dual referits a Clitemnestra i Egist són introduïts pel numeral, solució que fa encara més patent l'odi vers el parell

¹⁶ Si admetéssim la validesa al corpus esquili de l'explicació que el dual sempre designa dues parts d'un tot indissoluble o dues entitats que es corresponen exactament, justificació semàntica que de vegades sembla massa forçada ja a Homer (cf. Fortassier 1989a, p. 352), encara serien més punyents els respectius destins d'Àsia i Grècia a *Pers.* i d'Etèocles i Polinices a *Th.*, que s'enfronten tot i haver format una unitat.

¹⁷ *Ag.* 323: el vinagre i l'oli, 651-652: el foc i la mar, 1384: els dos crits d'Agamèmnon; *Ch.* 207: dos grups de petjades que troba Electra, 760: el doble paper de la dida Cilissa; *Eu.* 600: la doble culpa de Clitemnestra; *Pr.* 12: Kratos i Bia, 778 i 779: parells de relats i d'opcions.

¹⁸ Sobretot al tercer estàsिम: *Th.* 810, 816, 820, 849, 863, 921, 923; com també a *Ch.* de manera més dispersa: 207, 234, 254, 304, 509, 564, 944, 1047.

¹⁹ Γαῖν (*Pers.* 736) és una correcció d'Askew² que proposa un dual únic, no testimoniats enlloc més, i és acceptat amb reserves per la majoria d'editors.

d'adúlter²⁰. Anàleg efecte emfàtic produeixen adjectius quasi sinònims del numeral com δισσός (*Th.* 816) o δίπλος (*Th.* 849). L'única aparent excepció és, doncs, κὰν δυοῖν οἰμώγμασιν / μεθῆκεν αὐτοῦ κῶλα (*Ag.* 1384-1385), encara comprensible perquè ressalta un detall escabrós amb què Clitemnestra recrea l'agonia del seu marit²¹.

Tampoc no traeix l'afebliment del nombre cap concordança errònia dins d'un sintagma on es barregin el dual i el plural²². Sovinteja, això sí, l'aparició del plural per designar parells. Encara que a la notícia del missatger tebà sobre el desenllaç de l'enfrontament els primers plurals poden justificar-se per mantenir la intriga i l'ambigüitat sobre els germans, al llarg estàsim següent els laments del cor oscil·len arbitràriament entre el dual i el plural per referir-se constantment als dos fills d'Èdip (com a molt en alguna oració pot entendre's que designa tota la família) i, de fet, predomina el segon²³. Cal no oblidar, però, que la concentració de sis duals en un passatge líric és ja força excepcional i es prefereixen uns altres mitjans, com els preverbis ὄμο- o αὐτο-, per recalcar la mútua destrucció²⁴ (el primer dual del missatger per designar els germans és ὁμοσπόροι a *Th.* 820).

És particularment evident la substitució del nombre als parells naturals χεῖρες i πόδες, no tant la de ὄμμα i ὀφθαλμοί, on ja des d'Homer el dual és raríssim²⁵. En la majoria d'obres (excepte a *Pers.* i *Ch.*) els plurals d'aquests noms superen de poc els duals²⁶ i χειρ- és arreu més abundant que ποδ-. Esperablement, l'únic d'aquests plurals de *Pers.* i dos dels tres de *Th.* es troben a passatges lírics, allà on més es rebutja el dual (sols trobem dos registres de χεροῖν al líric: *Th.* 855 i *Ch.* 362), diferència que disminueix a les obres posteriors, però que es manté al total del corpus (set dels plurals de parells naturals es troben al líric, vora la meitat dels vint-i-un registres, dos dels quals als anapests i onze al trímetre)²⁷. Ho confirma el fet que, en el cas de ὄμματα i ὀφθαλμοί, on el plural és la forma habitual, la proporció als versos cantats no és tan alta. Malgrat que, certament, els duals corresponents són sempre als casos oblics, la substitució s'imposa independentment del cas, car també al plurals predominen els

²⁰ *Ch.* 304 δυοῖν γυναικοῖν, 944 δυοῖν μιστῶροι, 1047 δυοῖν δρακόντοι.

²¹ De manera més indirecta, atès que és el tercer l'últim crit agonitzant d'Agamèmon, el recompte exacte podria emmirallar la importància del nombre a les invocacions rituals, també al·ludida al primer estàsim en la descripció del sacrifici d'Ifigènia (*Ag.* 246).

²² A tot estirar, l'apocope explicativa té un nombre diferent al nom que acompanya a ἰδεῖν πάρεστί σοι, πατροστερῆ γόνον,/ ἄμφω φυγῆν ἔχοντε τὴν αὐτὴν δόμων (*Ch.* 253-254), però es tracta d'un singular, no un plural.

²³ Els nou duals del passatge (*Th.* 810, 812, 816, 820, 849, 855, 863, 921, 923), deu si hi afegim el numeral sol del v.959, s'alternen amb sis plurals a la intervenció del missatger (*Th.* 807, 809, 811, 816, 818, 819) i trenta-cinc al cant coral (*Th.* 826-831, 850, 871, 874-885, 888-893, 906, 911-912, 933-934, 940, 947, 1000-1001), referits tots exclusivament a Etèocles i Polinices. Més que el plural, el que destaca en aquest passatge és la concentració de la majoria dels duals del drama, justament quan els dos fills d'Èdip ja s'han mort mútuament i esdevingut un en barrejar-se llur sang al camp de batalla; cf. Thalmann 1978, p. 76. Cuny 1906, pp. 128-129, 136-138, 147 i *passim* llista exhaustivament tots els plurals per dual de cada categoria gramatical.

²⁴ Cf. pp. 73-75.

²⁵ Si bé ὄσσε és típic d'Homer i costa de trobar-lo enlloc més, és ja residual als dos poemes èpics, amb cinquanta-set registres front a cent-dos plurals i quatre duals de ὀφθαλμός i sols catorze plurals de ὄμμα.

²⁶ Els plurals d'extremitats d'un sol individu són: *Th.* 37; *Supp.* 837; *Ag.* 948; *Ch.* 676; *Pr.* 712 amb πόδες, i *Pers.* 1060; *Th.* 433, 700; a més d'*Ag.* 210, 425; *Ch.* 437; *Eu.* 37, 42, 102, 260, 313, 317, 779, 809; *Pr.* 55, 1005 amb χεῖρες.

²⁷ Hem inclòs al recompte la dubtosa locució, no testimoniada enlloc més, ὅπως ποδῶν (*Supp.* 837).

registres en genitiu o datiu: cinc dels cinc de les tres primeres tragèdies i tretze dels vint-i-un del total. Sols trobem un registre segur, a la trilogia i en un passatge líric, del numeral dual amb un nom en plural, innovació que augura l'extinció del nombre: δύο λήμασι δισσοῦς / Ἄτρεΐδας μαχίμους ἐδάη λαγοδαίτας, / πομποῦς ἀρχῶς (*Ag.* 123-125)²⁸.

El recompte per sintagmes es demostra pertinent per a apreciar com sí que es manté la concordança en dual. Ja des del punt de vista gramatical, les desinències de dual es mantenen a totes les classes de paraules a excepció de l'article: substantius sobretot (vint-i-tres a les tres primeres obres, trenta-vuit en total al corpus), però també adjectius (set, tots a *Pers.* i *Th.*), participis (cinc a la trilogia), pronoms (dos demostratius a *Pers.*²⁹ i dos de personals entre *Ch.* i *Pr.*, a més de tres registres de ἄμφω), determinants demostratius (un *Th.* i un altre a *Ch.*) i divuit numerals (dels quals quatre a *Pers.* i quatre a *Th.*). La substitució del dual pel plural es palesa sobretot als pronoms personals, on formes en principi plurals designen ostensiblement dues persones³⁰, així com al propi ἄμφω, ja en vies de substitució per ἀμφοτέρως, que permet desinències de plural.

Els deu duals verbals (un a *Pers.*, tres a *Th.* i sis a la trilogia) mostren un ús gairebé tan viu com els nominals³¹, car apareixen tant ressaltant parells clau afegits a uns altres duals (*Pers.* 181, *Th.* 810, 923 o *Ch.* 207), com de manera aparentment més espontània en expressions com a *Th.* 510, referit a Hipomedont i Hiperbios³² (a més d'*Ag.* 651, 1207, 1443; *Ch.* 509, 760).

Si bé és cert que la majoria de duals apareixen als casos oblics, no és gens menyspreable la proporció dels casos rectes: més d'un terç dels sintagmes nominals en dual són en nominatiu o acusatiu (vuit de vint-i-cinc a les tres primeres tragèdies, proporció que augmenta fins a sis de disset a la trilogia; a *Pr.* però, tots són en casos oblics). Tot i que en principi els casos rectes es perden abans i, per tant, són més

²⁸ Δυοῖν οἰμώγμασιν (*Ag.* 1384) crida molt més l'atenció en tractar-se d'un cas oblic. Mentre que Fraenkel 1974, manté aquesta *rara lectio* de τ, West edita οἰμωγμάτων, tot adduint un seguit de paral·lels esquilis i dels altres tragediògrafs. També sembla contradir l'habitual rebuig de la poesia pels duals de noms en -μα δυοῖν γὰρ εἶχε προσβολὰς μισμάτων (*Eu.* 600), on els editors coincideixen a canviar la llició inacceptable δυοῖν de M^a pel numeral, i de retruc corregeixen el plural μισμάτων pel dual, seguint l'esmena d'Elmsley⁵.

²⁹ Els duals femenins *Pers.* 188 τούτω i 191 αὐτό presenten la desinència temàtica, conservada a les inscripcions de l'època abans de l'extensió analògica de -α, cf. Meisterhans & Schwyzer 1900³, p. 123.

³⁰ El fet que Èsquil empri més sovint σφε com a singular que com a plural fa que el seu ús per un dual en cinc registres, als cants, sigui gairebé irrellevant, car la forma sembla haver-se sentit apta per a tots els nombres, cf. Pronoms de tercera persona, pp. 69-70. Redondo 2015b, p. 168 atribueix a la influència d'Homer que sigui *Ch.* 234 νῶν l'única forma de dual pronominal testimoniada a l'Èsquil autèntic (deixant de costat *Pr.* 12 σφῶν), també la més freqüent als altres dos tragediògrafs. Mentre que el dual pronominal a Èsquil és mínim amb sols tres testimoniatges (dels quals un és a *Pr.* i l'altre, *Ch.* 279, molt dubtós), Sòfocles n'ofereix quaranta-quatre testimoniatges i Eurípides, vint-i-sis, sempre residuals al líric. Aquest fet coincideix amb l'evolució de la llengua corrent: el dual comença a recular en alguns pronoms justament al s. iv o v aev quan encara era d'ús corrent als noms, cf. Thraette 1980-1996, p. 344.

³¹ El dual desaparegué gradualment, es calcula que a les desinències verbals fins a una generació abans que a les nominals, ja a finals d'època clàssica, cf. Meisterhans & Schwyzer 1900³, pp. 199-200. S'ha volgut veure una relació entre les desinències de dual i les formes sense augment com a dos dels majors arcaïsmes de la flexió verbal, cf. Willi 2018, p. 372.

³² Thalmann 1978, p. 106, i Zeitlin 1982, p. 90, sí que veuen significatiu que aquest primer dual de la tragèdia aparegui justament a la parella central de guerrers, la quarta, tot emfasitzant la simetria de la tragèdia i el funcionament de les oposicions de guerrers i escuts, identitat i significat. Es tracta de dos enemics personals representats a llurs escuts per Tifó i Zeus (l'única decoració d'un escut tebà descrita al drama).

conservadors i excepcionals³³ des del punt de vista morfològic, Èsquil no hi fa cap distinció: apareixen tant en adjectius, pronoms i participis amb parells tant marcats com no, si bé és cert que només a un parell natural excepcional *per se*: διαίνου δ'ῶσσε (*Pers.* 1065).

Tot plegat indica que Èsquil fa un ús força sistemàtic del dual; l'absència de marques morfològiques, les desinències de dual, no impedeix que sintàcticament se'n respecti la concordança i se'n mantingui una certa regularitat malgrat algunes esquerdes ja als pronoms. Alhora que s'eviten les formes duals, d'acord amb les convencions poètiques³⁴, la regularitat del seu ús i l'abundància de parells no naturals, sovint cabdals al drama, mostra que quan apareixen ho fan també per raons literàries i estilístiques, no pas perquè s'importi cap tret de l'àtic corrent³⁵. De fet, la relativa escassetat de duals de parells naturals i la constatació que molts d'ells sí que semblen haver estat triats per constriccions mètriques reforça la importància dels factors poètics. No les formes de dual individuals, sinó llur concentració i el manteniment de la concordança de nombre, incideixen en parells clau a cada drama, normalment personatges representants d'oposicions crucials³⁶.

La primàcia d'aquests factors, que revelen un ús coherent i deliberat, sotmès a necessitats artístiques, és reforçada pel poc pes relatiu d'uns altres indicadors com els casos o les categories gramaticals, que sí que expliquen la progressiva dissolució del nombre al llarg de l'època clàssica. Ensenms, les mínimes diferències en l'ús del dual entre tipus de paraules i casos en general permeten de qüestionar, de nou, fins a quin punt és determinant el metre, car no sembla afavorir-se cap tipus de desinències

³³ A. *Pers.* 1065 ῶσσε (també a E. *Andr.* 115) és excepcional, junt amb χεῖρε E. *Andr.* 115 i conjeatrat a Ag. 1559, com també i σκελοῖν a E. *Cyc.* 183. Cuny 1906, p. 192: justament amb parts parells del cos és on més aviat es perd el dual als altres dialectes perquè aquestes paraules precisament no solien anar acompanyades del numeral δύο ο δυοῖν.

³⁴ Cf. Hasse 1891, p. 24, crida l'atenció sobre el fet que, malgrat l'augment progressiu de duals a Sòfocles i Eurípides i l'ús ben viu del dual al drama àtic, la tragèdia es manté ben lluny de la comèdia, tot advertint la impossibilitat d'apreciar una evolució significativa dins de cada autor; hi coincideix Molinelli 2009², pp. 30-31, qui remarca una freqüència relativa del dual a Sòfocles més elevada en un 50%, que a Eurípides malgrat el menor nombre de registres totals. No aprecia que n'augmentin el registres a les obres tardanes de cap autor. Cuny 1906, pp. 89-90, 160-161 considera que l'ús del dual augmenta al drama a mesura que l'àtic guanya prestigi, mentre que per a Kaczko 2008, p. 257, Èsquil prefereix una lexi més estilitzada que Sòfocles i Eurípides qui, sobretot a les acaballes de llurs carreres, registren més duals per acostar-se a la llengua corrent.

³⁵ Radko 1971, pp. 98-101 reconeix la importància dels factors temàtics, que poden haver determinat la variació entre els tragediògrafs i que els testimoniatges del dual a la tragèdia siguin força menys que els d'uns altres gèneres. La tragèdia no l'evita especialment, sinó que la diferència amb les obres d'Aristòfanes és exagerada per tres factors: els tràgics tenien menys ocasions d'emprar-lo (de manera que s'admet el pes dels temes i personatges) i ocasionalment sentien el condicionament mètric i, a més, Aristòfanes podia exagerar aquest tret per subratllar l'ambientació àtica de les comèdies.

³⁶ Ho demostra clarament l'*Orestíada*, tres tragèdies del mateix any on el dual apareix més allà on els personatges s'agrupen en parells, no a *Eu.*, cf. Molinelli 2009², pp. 30-31. Cuny 1906, p. 89, tot i admetre-hi aquests criteris temàtics, no s'està d'extreure conclusions sobre l'evolució cronològica de l'estil esquil i atribueix la manca de duals a *Supp.* a la seva pretesa major antiguetat. Encara que de manera menys evident pel seu ús incoherent i artificial, el dual s'aprofita amb un efecte semblant, més per raons semàntiques que no pas gramaticals, ja a Homer, cf. Chantraine 2015² II, §34, i als lírics, cf. Hummel 1993, pp. 51-52, fora de parells naturals d'ús idiomàtic freqüent, participis i formes verbals subratllen la simetria de parelles, sobretot mítiques, com Deucalió i Pirra. A Baquilides ni tan sols trobem cap testimoniatge de les desinències de dual als casos oblics, encara que sí algun testimoniatge com φῶτε (18, 46), justament en un ditirambe dialogat i ambientat a l'Àtica.

concretes. A més, no s'aprecia cap relació entre l'ús del dual i la cronologia relativa de les tragèdies esquilies.

1.2. Plural poètic

És ben sabut que la correspondència del nombre singular amb la individualitat i del plural amb la multiplicitat no és sempre exacta. A les diferents particularitats semàntiques del nombre –singular col·lectiu, distributiu, genèric..., o plural augmentatiu o intensiu, sociatiu...³⁷– corrents a la llengua grega, la dicció tràgica afegeix o explota alguns tipus concrets. De fet, l'extensió del plural per singular va ser subratllada pels propis grecs com a característica de la llengua poètica³⁸.

Es justifiquen semànticament els freqüents plurals de δόμον, δῶμα o οἶκος per designar una sola vivenda que, atès que sol tractar-se de residències règies, s'entén com un conjunt d'estatges, com a ταῦτα δὴ λιποῦσ' ἰκάνω χρυσεοστόλμους δόμους (*Pers.* 159, entre més³⁹). En d'altres casos el plural indica veritablement una multitud de cases, com evidencia l'adjectiu indefinit a καὶ δώματ' ἐστὶ πολλὰ μὲν τὰ δήμια (*Supp.* 957⁴⁰). Aquest ús no sols s'afegeix a tries lèxiques arcaïtzants, sinó també al sinònim corrent com a πελανὸν ἐξ οἴκων ἐμῶν (*Pers.* 524, a més de 230 i 833 i d'altres registres a la trilogia).

Acostumen a aparèixer en plural arreu noms d'objectes que consten de diverses parts com πύλη, θρόνος, ἔδρα, ἄρμα, ὄχημα..., amb abundants testimoniats, així com τριαίνας τάσδε (*Supp.* 755), en referència a un únic trident, de Posidó, i que deu prendre per model el més habitual σκῆπτρα⁴¹. El caire poètic del plural s'aprecia més clar quan se suma a uns altres recursos, com la sufixació que crea els poetismes lèxics πύλωμα (*Th.* 408, 799) o ἔδρανον (*Pers.* 4 i *Supp.* 103)⁴². Aquest mateix mecanisme opera, lexicalitzat, a noms de ciutats, sovint plurals perquè consten de diferents nuclis

³⁷ Són múltiples les etiquetes que s'han proposat per a aquests diferents usos dels nombres, sovint prenent com a criteri els trets semàntics dels noms concrets: noms propis, de materials, abstractes... cf. Bers 1984, pp. 23-24.

³⁸ Arist. *Rh.* 1407b 32-35: εἰς ὄγκον δὲ τῆς λέξεως συμβάλλεται τάδε [...]. καὶ τὸ ἐν πολλὰ ποιεῖν, ὅπερ οἱ ποιηταὶ ποιούσιν· ἐνὸς ὄντος λιμένος ὅμως λέγουσι “λιμένας εἰς Ἀχαϊκοῦς” καὶ “δέλτου μὲν αἶδε πολύθυροι διαπτυχαί”. Bers 1984, p. 26 ja observa que els exemples adduïts, un nom d'accident geogràfic on el plural pot expressar extensió, i una entitat formada per un conjunt de parts homogènies, representen tipus no estranys a la llengua quotidiana.

³⁹ *Pers.* 159, 169, 227 (on δόμος funciona com a metonímia per les gents que hi habiten), 239, 530, 608, 643, 643, 776, 849, 1038, 1068; *Th.* 73, 232, 700, 740, 877, 880, 895, 915, *Supp.* 433, i amb δῶμα: *Pers.* 300, *Th.* 335, 648, 881, 995, *Supp.* 291, 326, 365.

⁴⁰ A més de *Supp.* 443, 959, 961, 971 o *Th.* 278, o els més ambigus *Th.* 49, 482 o *Supp.* 971.

⁴¹ Bers 1984, p. 46 l'anomena plural el·líptic segons criteris semàntics, a partir de la multiplicitat de parts que constitueixen un tot i denoten un antic element de *realia*. Aquesta explicació ens sembla més senzilla i convincent que les proposades per Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*, qui hi veu un plural majestàtic, o Bowen 2013, *ad loc.*, segons el qual es tracta d'un plural despectiu.

⁴² Bers 1984, p. 44 interpreta que el plural δόμοι s'evita a la poesia d'època clàssica al nominatiu perquè focalitzaria massa l'artifici poètic i evidencia l'elevat ornament que ja és el plural. Aquesta moderació en l'estranyament poètic contrasta amb el que apreciem a molts altres termes i pot confirmar que els plurals del tipus δόμοι no són pas tan poètics com d'altres, com suggereix també el fet que apareguin indistintament en tota mena de versos.

urbans, així com en noms d'accidents geogràfics de límits difusos, fet comú no particularment poètic⁴³.

Els plurals de πέπλος o ἔσθημα apareixen típicament a la poesia, evocant, versemblantment, la sumptuositat de diferents capes de tela o els plecs, en un ús estilístic del nombre consolidat. Èsquil es desvia de la tradició literària a πέπλον δ' ἐπέρρηξ' ἐπὶ συμφορᾷ κακοῦ (*Pers.* 1030, i també a 1060, a banda d'*Eu.* 635), on justament el singular, com el vestit mateix, confirma l'ensorrada de la prosperitat persa en dos versos cantats per Xerxes al lament que és l'èxodos⁴⁴.

Front a termes del tot corrents en plural, més o menys limitats a certs gèneres – com φρένες o la seva alternativa poètica πραπίδες, a *Supp.* 93– i accepcions –com δυσμαίς i φθινασμάτων a *Pers.* 232 o αὐγὰς a *Pers.* 710 i *Supp.* 213 referits a la posta i els raigs del sol–, constitueixen poetismes més clars certs plurals que es troben als cants i de difícil justificació semàntica: θέλοιμι δ' ἄν μορσίμων / βρόχου τυχεῖν ἐν ἀρτάναις (*Supp.* 789) o λυτηρίοις / μηχαναῖς θεοῦ πάρα (*Supp.* 1073, on pot haver-hi una ambigüïtat deliberada entre el sentit abstracte del terme i el concret, que designaria els punyals amb què les Danaïdes assassinaran els egipcis). Ἐπεὶ δ' ἀρτίφρων ἐγένετο / μέλεος ἀθλίων γάμων (*Th.* 778-779) és per a Bers⁴⁵ el primer registre de γάμος com a plural indubtablement poètic, en una inequívoca referència a la institució matrimonial i no al conjunt d'actes de la celebració, si bé no crida l'atenció que les dues accepcions d'un sol nom s'empeltin dels mateixos usos sintàctics.

El plural de noms abstractes es troba ja des d'Homer⁴⁶ com un mecanisme per ressaltar certs conceptes tot fent-los més concrets o tangibles⁴⁷. Fins i tot en plurals ordinaris de conceptes comptables com accions i sensacions –ἔπεα, πήματα, κακά...–, del tot intercanviables en molts passatges amb el singular, la tria del plural intensifica els conceptes en suggerir-ne la multiplicitat⁴⁸. El plural esdevé del tot flagrant amb certs termes, com a ψεδυραὶ τρίβοι τ'ἐρώτων (*Supp.* 1042, entre més⁴⁹) i, especialment,

⁴³ V. gr. στόφλους παρ' ἀκτὰς θείνεται Σιληνιῶν (*Pers.* 303), també a 89 ἔρκεσιν, 421 ἀκτὰς; *Th.* 392 παρ' ὄχθαῖς ποταμίαις; *Supp.* ἐποπάς...

⁴⁴ Cf. Broadhead 1960, pp. xxiii-xxiv i ad 1017; Conacher 1996, pp. 28, 30-32 sobre la significació del vestit estripat i el seu efecte catàrtic.

⁴⁵ Bers 1984, p. 29: *The identification (not mere symbolizing) of a concrete event with an event that has not yet occurred or with a chain of future events is an example of poetic condensation. Further, γάμοι aids tragic decorum because it contains, but does not make blatant, a sexual connotation far less apparent in the more abstract singular.*

⁴⁶ Cf. Chantraine 2015² II, §39; Kühner & Gerth 1976 II.1, §348: el plural a la poesia fa més concretes nocions abstractes; Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 43-44 i Humbert 1972³, §21 agrupen els diferents usos excepcionals del plural en un valor augmentatiu i incideixen en les particularitats de cada cas. Sobre el valor específic dels plurals d'alguns termes cf. Bers, pp. 36-42; Krarup 1949 aprecia que a Homer s'acumulen sobretot als discursos.

⁴⁷ Martino 1998, p. 23: la redundància semàntica que confereix el plural el fa especialment apte per als passatges corals, cf. també Hummel 1993, p. 53. López Eire 1993, pp. 126-127: *el nombre abstracto verbal se presta mucho más a la recurrencia que un nombre concreto. Tal vez por esa misma razón se prefiere en poesía el plural al singular [...]; la pluralidad es en sí recurrente semánticamente, de la misma manera que la abstracción abarca en su seno los casos concretos.*

⁴⁸ Α οὐδὲ μὴ ἴν Ἄιδου θανάων / φύγη ματαίων αἰτίας, πράξας τάδε./ κάκει δικάζει τὰμπλακήμαθ', ὡς λόγος,/ Ζεὺς ἄλλος ἐν καμοῦσιν ὑστάτας δικας (*Supp.* 228-231) el plural dels termes en acusatiu pot relacionar-se amb el mateix sentit de concreció propi de la llengua tècnica legal.

⁴⁹ *Th.* 767, 934, 1022; *Supp.* 138, 455. Tant l'exemple citat com el primer d'aquests apareixen en nominatiu, de manera que cal relativitzar l'afirmació que l'ús de noms abstractes i sols als casos oblics dels temes en -ᾶ és específic de l'èpica; cf. Hainsworth 1957.

quan els noms d'acció es relacionen amb entitats singulars: ἔξει πατρώϊαν δωμάτων τ' ἐπιστροφάς (*Th.* 648) ο Διὸς δ' ἀπημάντω σθένει / καὶ θεΐαις ἐπιπνοΐαις (*Supp.* 576-577, estrofa on s'exalta el poder de Zeus, com també 597, encara que amb complicacions textuais) entre d'altres⁵⁰.

Quan es tracta d'accions abstractes associades a diferents subjectes –més d'una, doncs–, el plural poètic es confon amb el seu ús distributiu regular, com ocorre a ἅπαντες ἡμεῖς, οἱ κράτη τάδ' ἔσχομεν (*Pers.* 785) o a ὄρκωμότησαν, ἧ πόλη κατασκαφάς / θέντες (*Th.* 46), i sobretot a *Supp.* pel paper cabdal del cor, tractat ara com una sola persona, ara com un grup⁵¹. El significat distributiu sembla prevaldre en versos com πεσήματ' ἀνδρῶν κάπολακτισμοὶ βίου (*Supp.* 937), car es faria estrany un poetisme en l'aïrada intervenció de l'herald egipci, així com a ἰκνεῖται λόγος διὰ στηθέων, / τριχὸς δ' ὀρθίας πλόκαμος ἴσταται (*Th.* 563-564, a més de *Th.* 872) i οὐδ' ἔτι γλῶσσα βροτοῖσιν / ἐν φυλακαῖς (*Pers.* 591-592), ambdós passatges lírics on s'hi associa un singular de generalització. En qualsevol cas, singular i plural distributiu alternen lliurement al corpus i en proporcions semblants al corpus, sovint a la mateixa oració: Βα. καὶ τί πρὸς τούτοισιν ἄλλο; πλοῦτος ἐξαρκῆς δόμοις; / Κο. ἀργύρου πηγὴ τις αὐτοῖς ἐστί, θησαυρὸς χθονός (*Pers.* 239-240).

El mateix èmfasi o ampliació del concepte que en els casos anteriors opera en plurals que designen persones, si bé no es tracta d'un ús poètic, ans de generalització, com a οὐ γὰρ ξενοῦμαι τοὺς θεῶν συλήτορας (*Supp.* 927), en al·lusió sols a l'interlocutor, l'herald; a l'igual que ocorre amb noms de parentiu⁵².

La dificultat d'establir una única definició i un registre exhaustiu dels plurals poètics impedeix d'apreciar-ne un patró distributiu clar ultra llur major proporció relativa als versos lírics, diferència especialment evident a *Supp.*, on trobem onze plurals poètics als cants font a cinc al trímetre. Com entre els diferents tipus de plurals més o menys sorprenents, hi ha una gradació i no pas una divisió taxativa⁵³; qualitativament el plural poètic tendeix a associar-se amb termes lèxicament i morfològica marcats, d'habitud propis dels cants.

1.3 Singular per plural

El singular en comptes del plural apareix escassament, més que més en termes relatius a l'exèrcit, tecnicismes que no es fan estranys a l'informe del missatger persa: ἵππου μελαίνης ἡγεμῶν τρισμυρίας (*Pers.* 315) i τάξις δὲ τάξιν παρεκάλει νεὸς μακρῶς (*Pers.* 380). En passatges corals, sembla elevar la dicció, en expressions com πύργον στέγειν εὔχεσθε πολέμιον δόρυ (*Th.* 216, on s'afegeix la figura de la sinèdoque) o al

⁵⁰ *Pers.* 648; *Th.* 373, 450; *Supp.* 432.

⁵¹ *Supp.* 148, 196, 393, 421, 510, 763, 819, 820, 1046.

⁵² *Pers.* 244; *Supp.* 707; a més de *Ch.* 329 i 681. Tots els registres esquilis s'expliquen fàcilment com a generalitzacions, car poden tractar-se de plurals veritables; existeixen, però, alguns testimoniatges on designen inequívocament una persona en una mena de *pluralia tantum* específicament tràgics, cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 45; Bers 1984, pp. 26-27. Hutchinson 1985, ad 283 veu ἀντήρετας (també a *Th.* 595 i 992) com un plural per singular, en comptes d'una mera vaguetat que es pot aplicar a qualsevol dels catorze atacants i defensors.

⁵³ Cf. Bers 1984, pp. 54-57: el plural poètic es pot trobar també a la prosa.

pròleg anapèstic φεύγειν ἀνέδην διὰ κῶμ' ἄλιον (*Supp.* 14), al vers recitat pel missatger tebà πρὸς ἄρμ' Ἀδράστου χερσὶν ἔστεφον, δάκρυ / λείβοντες (*Th.* 50) també és un homerisme⁵⁴.

D'altra banda, el singular distributiu d'oracions com δεῖπνον τ' ἐπορσύνοντο (*Pers.* 375), és del tot corrent i no presenta cap especificitat a banda d'una aparent major incidència als passatges recitats, que concorda amb la preferència dels cants pel plural⁵⁵.

2. Gènere i concordança

La concordança dins d'un mateix sintagma no troba excepcions; atès que els adjectius determinen el nucli, davant de casos com ταρφὺς ἀντέλλουσα θρίξ (*Th.* 535, com també a *Pers.* 926) o Δίον πόρτιν (*Supp.* 42) cal suposar un ús epicè de l'adjectiu, tria conservadora que evidencia el masculí com a gènere no marcat.

A diferència del gènere, el nombre és una categoria marcada per substantius i adjectius, però també per pronoms i verbs, de manera que algunes ruptures de la concordança s'aprecien a les relacions entre subjecte i predicat. Les discordances ordinàriament s'expliquen *ad sensum* (motivades cognitivament), com amb el pronom indefinit de sentit distributiu, referit a una multiplicitat d'elements, a ναῶν ἐπανθορόντες ἄλλος ἄλλοσε / δρασμῶ κρυφαίῳ βίοντον ἐκωσοῖατο (*Pers.* 359-360⁵⁶), o bé per una atracció mecànica a l'element més pròxim: καὶ τᾶλλα πλοῖα πᾶσά θ' ἠ' πικουρία / εὐπρεπτος (*Supp.* 721-722), com també ocorre a oracions nominals pures com προστάτης δ' ἐγὼ / ἀστοί τε πάντες (*Supp.* 963-964). En un altre registre amb un subjecte doble, ἴσως γὰρ ἄν κῆρῦξ τις ἢ πρέσβη μόλοι / ἄγειν θέλοντες (*Supp.* 728-727), tot i que el verb concorda en singular amb només un dels substantius del subjecte, el participi apareix en plural. En general, aquest segon tipus de concordança per proximitat o κατὰ σύνεσιν és molt més freqüent que per sentit, ja que noms com ἄνθος, ἔθνος, ὄχλος, πλῆθος, γένος..., que solen designar grups humans, mai no es troben al corpus amb verbs en plural. L'anacolut de Οἰδίπου γένος [...]/ οὐδ' ἀμφιλέκτως μὴν κατεσποδημένοι (*Th.* 806-809) pot explicar-se i, alhora, ressaltar, per la interrupció d'un vers del cor que es nega a acceptar el que el missatger anuncia. La concordança *ad sensum* entre noms col·lectius i pronoms que s'hi refereixen sols es dona a *Pers.* 16, on el subjecte οἷτε té per antecedent πᾶσα γὰρ ἰσχὺς Ἀσιατογενῆς (*Pers.* 11), si bé es tracta de dues oracions principals i el relatiu apareix amb un ús demostratiu en posició inicial, i a *Pers.* 42, on l'antecedent immediat, Λυδῶν ὄχλος, compta amb un partitiu en plural que el fa pràcticament imperceptible⁵⁷.

⁵⁴ Justament aquests noms de líquids són el paradigma de singular col·lectiu a Homer, cf. Chantraine 2015² II, §38.

⁵⁵ Uns altres registres són *Pers.* 392, 396, 456; *Th.* 153; *Supp.* 685, 747, 909...

⁵⁶ Mentre que ἄλλος distributiu sempre es construeix amb verb en plural al trímetre, com al passatge citat de *Pers.* a més d' *Ag.* 312 i 594-595, els dos testimoniatges que en trobem als cants mantenen la concordança morfològica amb el singular: *Pers.* 411; *Th.* 340-341 i *Eu.* 501-502.

⁵⁷ La concordança *ad sensum* entre un nom col·lectiu singular i el relatiu plural oí sols es registra a *Pr.* 417, 421, 805, 808.

Puix que cada nom té el seu propi gènere predeterminat, costa de veure un anacolut o falta de concordança en aposicions explicatives com ara, al líric, πολλοὶ φῶτες,/ χάρας ἄνθος, τοξοδάμαντες (*Pers.* 925-926) o, al trímetre, τέταρτος ἄλλος γείτονας πύλας ἔχων [...]/ Ἰππομέδοντος σχῆμα καὶ μέγας τύπος (*Th.* 486-488)⁵⁸. És igualment comuna i adient a la vivesa de l'expressió dialogada la fluctuació entre singular i plural, en un mateix passatge i amb un mateix referent, fora dels límits de l'oració, com a κεί μή τις ἀρχῆς τῆς ἐμῆς ἀκούσεται / ἀνὴρ γυνή τε χῶ τι τῶν μεταίχμιον,/ ψῆφος κατ' αὐτῶν ὀλεθρία βουλευσεται (*Th.* 196-198), possiblement per la proximitat de l'aposició tripartida que separa l'oració subordinada de la principal, de manera semblant al participi plural de *Th.* 355, que concorda amb el subjecte i l'objecte de l'oració anterior. Ens resistim, doncs, a considerar concordança *ad sensum* casos en què aquesta mena de fluctuació entre singular i plural es dona en oracions diferents, sovint força separades i pertanyents a intervencions distintes⁵⁹, car és més econòmic de suposar que el locutor té en ment un referent extratextual que no pas un element concret del text.

Presenta majors peculiaritats la concordança semàntica entre elements textuais i referents extratextuals. Just a l'inici de *Pers.* trobem un neutre referit a un grup humà, el cor: τάδε [...]/ πιστὰ καλεῖται (*Pers.* 1-2, si bé dos versos més avall rep una aposició ja en masculí plural: φύλακες); a qui més endavant la reina i Darios s'adrecen amb vocatius en neutre en termes quasi idèntics: Πέρσαι, γηραλέα πιστώματα (*Pers.* 171) i πιστὰ πιστῶν (*Pers.* 681). Si bé aquí sembla més aviat una forma d'al·ludir al caire indeterminat del cor, ancians que representen tot el poble persa⁶⁰, uns altres vocatius en neutre –θρέμματ' οὐκ ἀνασχετά (*Th.* 181) i σωφρόνων μισήματα (*Th.* 186)– evidencien en la despersonalització, la ira i el menyspreu d'Etèocles envers el cor de joves tebanes esporuguides. D'altra banda, vocatius com τέκνα, adreçat per Dànaos a les filles (*Supp.* 739 i 753), i expressions com σπέρμα σεμνᾶς μέγα μᾶτρός (*Supp.* 141, 151) o γένος (*Supp.* 159), amb què les Danaïdes es denominen, no tenen cap connotació afegida més enllà, si de cas, de presentar el cor com un grup d'individus indiferenciats⁶¹.

Fora del neutre, crida l'atenció el participi masculí amb què les Danaïdes es designen a si mateixes: πάτερ, φρονούντως πρὸς φρονούντας ἐννέπεις (*Supp.* 204); contextualment és impossible que s'hi inclogui Dànaos, per la qual cosa deu tractar-se

⁵⁸ West 1990c, p. 7 les veu impròpies d'un estil "soigné", però admet que són del tot naturals, i fins i tot solucions més evidents que les alternatives plenament gramaticals. Cf. Breitenbach 1967, pp. 210-211: la fluctuació entre singular i plural és explotada estilísticament per Eurípides als cants per a trencar la simetria i augmentar l'estranyament i la vivor.

⁵⁹ V. gr. πολλοὺς δέ γ' εὐρήσουσιν (*Supp.* 746), sols pot tenir com a subjecte explícit, si calgués, Αἰγύπτου γένος (*Supp.* 741), que apareix a l'estrofa anterior d'aquest passatge epirremàtic. El mateix ocorre amb l'oració amb verbs en plural διδοῖεν i τίοιεν (*Supp.* 703 i 705), el subjecte dels qual seria el col·lectiu τὸ δάμιον (*Supp.* 700), que queda a l'oració anterior, encara que dins de la mateixa estrofa.

⁶⁰ Aquesta és la interpretació de Broadhead 1960, *ad* 1; a més, el neutre plural com a col·lectiu possiblement evoqués un ús sintàctic arcaic. Resulta menys convincent el suggeriment de Garvie 2009, *ad* 1 que el demostratiu és atret pel gènere de l'adjectiu nominalitzat πιστά; les dues explicacions no són excloents, però.

⁶¹ Cf. Kaimio 1970, p. 224.

d'un ús generalitzador⁶². El participi *γανάεντες* (*Supp.* 1019, editat entre *cruces* per West, però del qual la desinència està assegurada), referit al subjecte d'un imperatiu, planteja diverses qüestions sobre la segona persona a qui s'adreça, i constitueix la principal prova textual que sustenta la hipòtesi d'un segon cor de joves argius a l'èxodos (car *ὀπαδοί* a *Supp.* 1022 pot ser femení)⁶³.

Les oscil·lacions de nombre entre singular i plural en referència al cor són del tot i habituals i s'expliquen per certs condicionants contextuals i els usos de cada dramaturg⁶⁴.

2.1. Subjecte plural amb verb singular

La concordança en nombre entre el subjecte i el verb topa amb dues excepcions principals: els duals que admeten concordar amb plurals i els neutres plurals amb un verb en singular. Mentre que la primera és una concordança *ad sensum* innovadora, que evidencia la desaparició del nombre dual en la consciència lingüística dels parlants, la segona representa, al contrari, una conservació. La desinència del nominatiu neutre plural prové d'un antic morfema derivatiu de singulars col·lectius, *-α < *-eh₂*⁶⁵, de manera que, en un principi, sí que es mantenia la concordança morfològica i no és fins la gramaticalització de la desinència com a marca del neutre plural que s'hi prefereix la concordança sintàctica del nombre. De nou, a nivell sincrònic, aquesta antiga concordança, també dita *σχῆμα Ἀττικόν*, constitueix una particularitat del dialecte àtic, fora del qual es testimonia sobretot a l'èpica homèrica⁶⁶, i que ja a les acaballes d'època clàssica comença a defallir per ser rescatada, finalment, com a marca d'autenticitat dels aticistes de segles posteriors⁶⁷. Mantinguda regularment a tot el corpus esquili, se n'aprecia un lleuger descens de vora la vintena de testimoniatges de *Pers.* i *Th.* als onze de *Supp.* i a la quinzena curta dels drames de l'*Orestíada* i *Pr.*⁶⁸; no en registrem cap

⁶² Així conclouen Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* i Bowen 2013, *ad loc.*; malgrat la manca de paral·lels al text esquili, sebla demostrat que molts participis sols concorden en masculí, cf. Langholf 1977, Petersmann 1979, López Eire 1984 p. 255.

⁶³ Cf. López Eire 1984, p. 257, a partir de Tucídides i a la koiné es troben participis masculins referits a substantius femenins, ús en principi massa innovador a Èsquil.

⁶⁴ Cf. Kaimio 1970, p. 210 i *passim*; Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 739-740, i Matino 1998, pp. 26-27, abunda el singular excepte en pregàries, i a la pàrodos, on Èsquil emfasitza el paper del cor com a representant d'una comunitat. Aquestes variacions i la possibilitat d'aplicar el plural al representant d'un col·lectiu impedeixen de discernir si al tercer episodi de *Supp.*, on sols la presència de l'herald és clara, hi ha o no un cor d'egipcis, cf. Papadopoulou 2011, p. 83.

⁶⁵ Cf. Lehmann 1958, pp. 183-184; Luraghi 2009, 3-15. En principi el morfema creava derivats abstractes, noció molt pròxima al col·lectiu, que després formaren la declinació dels temes en *-ā*.

⁶⁶ Cf. Scott 1929, pp. 72, 75-76; Hummel 1993, p. 56, la construcció amb el verb en singular s'imposa clarament als dos poemes, la concordança en plural és, doncs, la solució marcada que s'explica *more metrico*, com ocorre també a Píndar. Encara que es troba també a Heròdot i a restes de la prosa tessàlia i beòcia, és innegable que els més abundants i constants testimoniatges provenen de l'àtic, tant en poesia com en prosa i inscripcions, cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 607.

⁶⁷ Cf. Jannaris 1987, §1170. A l'àtic de les inscripcions públiques es manté ben bé durant tota l'època hel·lenística, amb poques excepcions com *IG II² 1028* (100-99 aev?) i *IG II² 1008* (118 aev), cf. Meisterhans & Schwyzer 1900³, p. 198. López Eire 1984, pp. 249-250, n'aprecia freqüents oscil·lacions a Tucídides que anticipen la koiné.

⁶⁸ *Pers.* 1-2, 132, 172, 209, 228, 260, 269-270, 278, 418-419, 491, 512, 604, 706, 713, 807, 811-812, 845, 1033; *Th.* 83, 200, 217, 230, 379, 397, 594, 646-647, 649, 659, 708, 768, 793, 799, 843, 846-847, 901, 1047; *Supp.* 55, 295, 298, 411, 445, 600-601, 753, 793, 936-937, 946-947, 957; a més d'*Ag.* 427-428, 432, 623, 653, 944, 993, 995, 1046, 1056-1057, 1347, 1385, 1396, 1406; *Ch.* 62, 64, 397, 413, 420, 425, 453, 508, 519, 580, 668-670, 686-687, 745-747; *Eu.* 136, 216, 349, 480, 496-497, 672, 797, 913, 934-935; *Pr.* 81, 197,

patró distributiu remarcable i, de manera especialment significativa, no trobem cap subjecte neutre plural amb verb plural ben bé enlloc⁶⁹.

Alguns trets semàntics delaten la relació del neutre plural amb l'antic col·lectiu: la majoria de testimoniatges es donen amb noms abstractes o pronoms sense un antecedent explícit, o bé amb uns pocs noms concrets inanimats. Resulta excepcional τάδε μὲν Περσῶν τῶν οἰχομένων/ 'Ἑλλάδ' ἐς αἶαν πιστὰ καλεῖται (*Pers.* 1-2), on la particularitat rau en la designació amb el neutre d'un grup humà⁷⁰. A més, els verbs que els acompanyen en aquesta construcció són copulatius o existencials, de moviment, en veu mitjana o passiva, molt rarament construccions transitives on el neutre plural sigui un agent que realitza una acció concreta⁷¹, com a πεδί' ὀπλόκτυπ' ὅτι χρίμπτει βοάν (*Th.* 83; a més de 646-647 amb el complement directe implícit, 659 i 708, o *Ch.* 686-687). Quan l'atribut és un adjectiu o participi, amb el qual εἰμί pot formar una perífrasi, concorda en plural malgrat el nombre singular del verb, com a ταῦτ' οὐ πίναξίν ἐστιν ἐγγεγραμμένα/ οὐδ' ἐν πτυχαῖς βύβλων κατεσφραγισμένα (*Supp.* 946-947; també a 490; *Pers.* 260 i 512), com és habitual⁷².

Aquesta conservació de l'àtic, doncs, està plenament integrada a la llengua del poeta i no és explotada com a marca estilística. Tot i comptar, segurament, amb menys precedents literaris que el dual, a l'obra esquília el σχῆμα Ἀττικόν viu una sort del tot oposada, potser perquè, mentre que en el primer cas intervenen marques morfològiques que els parlants detecten i eviten més fàcilment, la concordança és un fenomen sintàctic, més difícil d'aïllar⁷³.

2.2. *Schema Pindaricum*

Ben diferent és la concordança amb verb singular d'un subjecte plural en gènere animat, comunament anomenada σχῆμα Πινδαρικόν i que s'explica com un fenomen sintàctic antic originat en dues oracions aposades o, alternativament, com una mostra de la preferència pel singular, nombre no marcat i propi de construccions impersonals, quan el subjecte, normalment postposat al verb, encara no està explícit⁷⁴. Molt escàs a

318-319, 691, 745, 761, 842, 881, 918, 929, 991, 997, 998, 998, 1046, 1055. No hem comptat els casos on el subjecte consta de diferents sintagmes coordinats, el segon dels quals singular, on la concordança del verb en singular s'explicaria més aviat per proximitat. Inversament, sí que hi hem inclòs els registres on l'últim sintagma del subjecte compost és el neutre plural, com a *Pers.* 811-812.

⁶⁹ L'única excepció detectada és *Pr.* 1085-1086: σκιρτᾶ δ'ἀνέμων πνεύματα πάντων / εἰς ἄλληλα στάσιν ἀντίπνουν ἀποδεικνύμενα, on potser emfasitzi la multiplicitat de les corrents d'aires i elements meteorològics que assoten la roca de Prometeu enviats per Zeus, més que no pas tractar-se d'una personificació.

⁷⁰ Sols en un altre vers esquili el neutre plural, μῆλα, designa éssers animats: *Ag.* 1056, però en qualsevol cas, es tracta d'un terme poètic i s'hi pot adduir que els animals, a punt de ser sacrificats, es conceben més com a una ofrena, en conjunt, que com a éssers vius.

⁷¹ Chanet 1991 atribueix aquesta concordança al fet que, segons les regles de dominació dels casos, el neutre plural es comporta com a acusatiu i no com a nominatiu, car mai no és subjecte agent al mateix nivell que un actant de gènere animat.

⁷² Cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §364.

⁷³ Cf. Mambrini & Passarotti 2016, sobre el paper determinant dels factors semàntics i cognitius a la concordança.

⁷⁴ Una mena de construcció *ad sensum* doncs, en què els plurals es conceben com una sola noció; cf. Wilpert 1878, p. 13; Kühner & Gerth 1976 II.1, §425, Humbert 1972³, §128; per contra, Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 608 veuen el σχῆμα Πινδαρικόν com una analogia del σχῆμα Ἀττικόν. Pot ser

la literatura àtica⁷⁵, al nostre corpus en trobem un testimoniatge a l'escena on Dànaos albira el vaixell egipci, que pot explicar-se com a determinat pel context, car s'afegeixen els subjectes a mesura que es perceben clarament, de manera semblant a la construcció amb verbs existencials: οὗ με λανθάνει / στολμοί τε λαίφους καὶ παραρρύσεις νεῶς (*Supp.* 714-715), que alguns editors han proposat de corregir. Més incert encara resulta στεῦνται δ'ἱεροῦ Τιμόλου πελάται (*Pers.* 49), on el verb plural de M degué ser corregit pel singular a partir dels escolis.

3. Graus de l'adjectiu: comparatiu i superlatiu

Els comparatius regularment sufixats són aclaparadorament majoritaris al corpus esquili, sense cap singularitat llevat de particularitats morfològiques com la tria entre distints temes dels comparatius irregulars o l'alternança en la declinació nasal o sigmàtica del sufix -ίων⁷⁶. Sols extraordinàriament, en versos recitats, el comparatiu es basteix de manera analítica. També per al segon terme del comparatiu Èsquil prefereix la construcció més sintètica, amb genitiu ablatiu, que no pas la introducció mitjançant ἢ, reservada per a paraules indeclinables que difícilment admetrien la solució anterior (cf. Ablatiu, p. 137).

L'adjectiu en grau positiu pot acompanyar-se de la forma adverbialitzada del comparatiu πλέον, com a δείσασα δ' οἴκῳ καὶ πόλει πλέον κακόν (*Th.* 190, a més de 803⁷⁷), o bé de μάλλον: τίς ἂν οὖν χώραν εὐφρονα μάλλον / τῆσδ' ἀφικοίμεθα (*Supp.* 19-20, als anapests inicials). A banda de tres testimoniats fragmentaris⁷⁸, la comparació analítica es registra en dues ocasions més al corpus esquili: *Ag.* 1330 i *Ch.* 219; la primera de les quals amb la forma μάλλον πολύ, emfàtica substitució de l'habitual πλέον⁷⁹, suggereix que el comparatiu adverbial s'empra com a recurs expressiu o per variació i no es pot pas prendre com a avançament de l'hegemonia posterior d'aquesta solució⁸⁰. Μάλλον s'afegeix a la forma comparativa de l'adjectiu a τίς ἄλλος μάλλον ἐνδικώτερος; (*Th.* 673) i Λιβυστικαῖς γὰρ μάλλον ἐμπερέστεραι / γυναιξίν ἐστε κούδαμῶς ἐγχωρίαίς (*Supp.* 279-280); en el primer vers l'afany de

excessiu d'atribuir-ne l'origen a Píndar, car, dins del mateix autor, els registres són d'allò més heterogenis, cf. Hummel 1993, pp. 57, 62.

⁷⁵ Cf. Wilpert 1878, pp. 32-33; 1900, pp. 10-11, entre els tragediògrafs i autors àtics sols Eurípides i Plató entren aquesta construcció més d'una vegada.

⁷⁶ Tant en el comparatiu com en el superlatiu la proporció entre formes amb sufixos temàtics -τέρος, -τάτος- i atemàtics -ίων, -ίστος- és força equilibrada. Traeixen l'artificiositat de la llengua literària formes com κρείσσω (*Th.* 266, amb la -σσ- jònia i l'allargament i la desinència sigmàtica preferits per l'àtic) i la variació entre les diferents formes comparatives de κακός i ἀγαθός. Trobariem una hipercharacterització més a κρείσσοτέρων (*Th.* 783), conjectura de West justificada pels nombrosos paral·lels, cf. West 1990b, p. 117.

⁷⁷ Tanmateix, Hutchinson 1985, *ad loc.*: *The periphrastic comparative, too, may limit cautiously rather than compare.*

⁷⁸ Fr. 399, 2: καὶ πιστὸν οὐδὲν μάλλον ἢ καπνοῦ σκιά; 453: καλῶς τεθνᾶναι κάλλιον ἂν μάλλον ἢ σεσῶσθαι; 466 (401): τὸ μὴ γενέσθαι δ' ἐστὶν μάλλον ἢ πεφυκέναι, tots. pertanyents a drames incerts.

⁷⁹ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 184.

⁸⁰ Cf. Jannaris 1987, §§511, 522b. La construcció amb πλέον devia ser més popular a època clàssica ja que, tot i ser superada per μάλλον en època hel·lenística i imperial (potser per reacció contra la semblança amb el llatí *plus*), sobreviu al grec modern amb la recent forma πιο, potser amb influència de l'italià.

ressaltar l'emparellament dels germans explica de sobres la sobrecharacterització, en el segon, però, l'adverbi μάλλον manté el seu sentit habitual i matisa tota l'oració⁸¹.

El comparatiu intensiu, corrent a totes les èpoques, però que acabarà imposant-se al cap dels segles⁸², equival a un superlatiu, com ara a ἄμεινόν ἐστι παντὸς οὔνεκ', ὦ κόραι,/ πάγον προσίζειν τόνδ' ἀγωνίων θεῶν (*Supp.* 188-189), on no hi ha cap segon terme ni explícit ni implícit, i resulta especialment evident en substantivacions com καλῶς τὰ πλείω πόλεμος ἐκ θεῶν κυρεῖ (*Th.* 23)⁸³.

Fora dels dos sufixos regulars, el superlatiu no compta amb una única construcció analítica equivalent, sinó que la més alta intensitat de l'adjectiu es pot expressar mitjançant diverses alternatives sintàctiques i lèxiques⁸⁴. L'adverbi κάρτα reforça el positiu a ὡς κάρτα μοι σαφῶς ἐδήλωσας κακά (*Pers.* 519, amb un adverbi, categoria que també admet el superlatiu, entre més⁸⁵), o també μάλα⁸⁶ i els propis acusatius adverbials πᾶν⁸⁷ o πολύ⁸⁸, que, més sovint, es prefixen directament a l'adjectiu com a πολύχρυσοι Σάρδεις (*Pers.* 45) o ὦ πανδάκρυτον ἄμὸν Οἰδίπου γένος (*Th.* 654)⁸⁹. Extraordinàriament, πρὸ es prefixa a l'adjectiu: Πέρσαις ἀγαυοῖς κακὰ πρόκακα λέγεις (*Pers.* 986), creant un compost primerament testimoniats ací (i que no es reprendrà fins segles després), intensificat, a més, per la repetició. A *Pers.* 900, també líric, és l'acumulació asindètica d'uns altres adjectius sinònims el que produeix un efecte semblant⁹⁰.

⁸¹ Bowen 2013, *ad loc.* addueix que οὐδαμῶς, al vers següent, reemplaça el virtual segon terme de la comparació i ja aporta èmfasi a la negació, tanmateix, οὐδαμῶς és introduït per una conjunció copulativa i no seria pas estrany que diversos recursos emfàtics s'acumulessin encara que n'hi hagués prou amb un. Tot i que la reacció sorpresa de Pelasg potser no mereixi tanta intensificació, preferim aquesta interpretació emfàtica que defensen també Kühner & Gerth 1976 II.1, §349, Bassi 1934, *ad loc.* i Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 279.

⁸² Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §752; Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 184. Jannaris 1987, §514: el fet que el comparatiu pugui substituir el superlatiu relatiu és un indicatiu de l'esfondrament del sistema clàssic i de la pràctica substitució del segon.

⁸³ Uns altres registres són: *Pers.* 440, 708; *Th.* 266, 783; *Supp.* 203, 489, 590, 596, 730, 612, 1069.

⁸⁴ Cf. Thesleff 1955; 1956, pp. 193-194.

⁸⁵ *Th.* 413, 415, 658, 885, 940; *Supp.* 201.

⁸⁶ *Pers.* 1057, 1063; *Th.* 409, 915.

⁸⁷ *Supp.* 781 τὸ πᾶν δ' ἄφαντος ἀμπετιῆς ἄιστος ὡς, i també, en plural *Pers.* 979: τὸν σὸν πιστὸν πάντ' ὀφθαλμόν.

⁸⁸ Sols a *Ag.* 1182 i *Ch.* 140.

⁸⁹ Els adjectius començats per πολύ són: *Pers.* 3 πολυχρύσων, 9 πολυχρύσου, 45 πολύχρυσοι, 53 πολυχρύσος, 673 πολύκλαυτε; *Supp.* 572 πολύπλαγκτον, 840 πολυαίμων; a més ; a més d'*Ag.* 461, 734, 821, 1459, 1526; *Ch.* 333, 351, 406, 425, 446; *Eu.* 39, 537; *Pr.* 585 i fr. 8, **132c, 228, *238. Dels adjectius començats per παν- o παντο- hem considerat només aquells on el prefix significa "totalment" i intensifica l'adjectiu, és a dir, compostos endocèntrics i no exocèntrics o on determina directament llur significat (com ara παννύχιος, πανήμερος o παντόλιμος): *Pers.* 282 παγκάκως, 562 πανώλεθροισιν, 636 παναίολ', 637 παντάλαν', 732 πανώλης, 822 πάγκλαυτον, 855 πανταρκής, 941 πάνδυρτον, 944 πάνδυρτον; *Th.* 71 πανώλεθρον, 116 παντελής, 171 πανδίκως, 255 παγκρατῆς, 368 παγκλαύτων, 552 παγκάκως, 552 πανώλεις, 591 παγγάλκων, 608 παγκοῖνω, 654 πανδάκρυτον, 670 πανδίκως, 722 παναῆθη, 932 πανώλεθροι, 969 πάνδυρτε, 970 πανάθλιε; *Supp.* 86 παναληθῶς, 97 πανώλεις, 320 πανσόφου, 414 πανώλεθρον, 419 πανδίκως, 582 πάνολβον, 601 παντελεῖ, 776 πάνδικον, 816 παγκρατῆς; a més d'*Ag.* 535, 960, 1486, 1648, *Ch.* 49, 69, 241, 428, 458, 560, 681, 695, 740, 875, 934, 965; *Eu.* 200, 552, 637, 644, 804, 918; i *Pr.* 389, 440, 911, a més de fr. **181, 3.

⁹⁰ També trobem la forma poètica προπᾶς que intensifica l'indefinit totalitzador, sovint ell mateix intensiu: *Pers.* 434, 548; *Ag.* 1011; *Eu.* 898; *Pr.* 406.

Els superlatius de tota mena, tant sufixats com no, es registren en quantitats i variacions semblants a tot el corpus. Tot i la impossibilitat d'establir-ne una llista tancada, admetent com a principals marcadors del superlatiu perifràstic les alternatives esmentades adés –μάλα, κάρτα i πᾶν i πολύ adverbials i prefixats–, el nombre de registres on reforcen un adjectiu o adverbi manté xifres semblants a l'obra esquil·lia, que superen lleument els adjectius amb la marca morfològica del superlatiu. Es detecta una baixada en els registres del superlatiu analític a la trilogia i *Pr.* respecte de les dues primeres tragèdies sobretot, diferència atribuïble especialment als adjectius prefixats per παν- i πολυ-, car els adverbis no registren gaires variacions. Des del punt de vista sintàctic crida l'atenció la combinació de diverses de les possibilitats expressives en formes sobrecharacteritzades als cants, potser per una certa reticència a renunciar a la composició, preferida en aquests passatges: τὸν πολυξενώτατον / Ζῆνα τῶν κεκμηκότων (*Supp.* 157-158) i ἰώ, πάντα πολυπονώτατοι (*Th.* 1000), a banda de μεγέθει τε τῶν νῦν ἐκπρεπέστατα πολύ (*Pers.* 184, amb πολύ adverbial) en un tetràmetre trocaic de la reina persa. No s'aprecia cap distribució específica per personatges, però sí que, certament, els superlatius sobrecharacteritzats es troben als cants i a les intervencions de personatges femenins de les tres primeres tragèdies, d'acord amb llur major expressivitat⁹¹.

El grau més alt possible del superlatiu és introduït per un relatiu, normalment ὡς. Aquesta construcció estàndard en època clàssica i relativament innovadora⁹² es registra cinc vegades al nostre corpus, sempre al trímetre⁹³. També introduïda per ὡς trobem φέρ' ὡς τάχος (*Th.* 675, a més d'*Ag.* 27 i *Ch.* 889), variant més rara i quasi exclusiva de la poesia. Èsquil no bandeja d'altres solucions sinònimes com ὅπως τάχιστ' (*Supp.* 465⁹⁴), un aticisme present a la tragèdia i comèdia, però no a Homer ni al joni⁹⁵; ὅστις ὄκιστος λαβέ (*Th.* 65, amb complement predicatiu en comptes d'adverbi), variant ben testimoniada a l'èpica i la lírica i evitada pel drama, o ὅσον τάχιστα (*Supp.* 883; també a *Ch.* 771), sense testimoniats anteriors. Totes tres construccions, limitades al trímetre a tot el corpus alternen lliurement i evidencien un desig de variació.

L'expressió, formalment comparativa, σοῦσθε σοῦσθ' ἐπὶ βᾶριν ὅπως ποδῶν/ οὐκοῦν οὐκοῦν τιλμοὶ τιλμοὶ καὶ στιγμοί (*Supp.* 836-839) no compta amb cap paral·lel

⁹¹ Mostren, doncs, un ús i distribució semblants que els comparatius sobrecharacteritzats, cf. Martino 1998, p. 123. Tot i que no l'hem comptat com a superlatiu, perquè no expressa ben bé una qualitat i se sent més un numeral ordinal que un adjectiu, πρῶτος també admet la sobrecharacterització πρῶτιστος a fr. *195, 1, més per desgast morfològic, perquè el sufix -τος ja no s'hi sentia com a tal, que sintàctic o per raons d'èmfasi.

⁹² Desconegut a la llengua homèrica, ὡς amb superlatiu es registra per primera vegada a Píndar, qui empra també unes altres construccions sinònimes, cf. Hummel 1993, p. 138. Monteil 1963, p. 345 creu, però, que va ser l'alt rendiment d'aquesta locució el que va impulsar la creació d'unes altres de semblants ja al s. v aev.

⁹³ *Pers.* 789; *Th.* 193, 261; *Supp.* 191, 293, 949; a més d'*Ag.* 674; *Ch.* 782; *Eu.* 742. Entre les expressions usuals amb ἄριστα o τάχιστα, destaca ὡς μάλιστα (*Supp.* 293, deixant a banda *Pr.* 104: ὡς ῥᾶστα), resposta diferent a l'usual μάλιστα i possible prosisme de l'esticomítia; cf. Friis Johansen & Whittle 1980, ad 293.

⁹⁴ Present també a *Ag.* 600, 605, 1350; *Ch.* 735, 878; *Pr.* 227.

⁹⁵ Sí que troba, en canvi, paral·lels a l'epigrafia àtica de l'època: IG I³ 21; 46, 68...; cf. Monteil 1963, pp. 366-367.

exacte i es troba en un passatge molt corrupte, per la qual cosa no en queda clar el significat que, pel context, podria ser sinònim de ὡς τάχιστα. Els comentaris coincideixen a assenyalar l'el·lipsi del verb ἔχω, que faria la construcció transparent; el que costa de determinar és si l'el·lipsi era tolerada freqüentment i com a idiomatisme, o si bé es tracta d'un encreuament amb la construcció superlativa⁹⁶. En qualsevol cas, es tracta d'un vers de l'herald, les particularitats lingüístiques del qual també podrien caracteritzar-lo com a bàrbar.

Tipus dels superlatius*:

	μάλα	κάρτα	πάν	παν-	πολύ	πολυ-	προ-	total sense sufix	amb sufix superlatiu	total
<i>Pers.</i>	2	1	1*	9	1	5	2	21	18	39
<i>Th.</i>	2	5		15		0		22	23	45
<i>Supp.</i>	0	1	1	9		2		13	21	34
<i>Ag.</i>	3*	2	1	4	1	5		16	24	40
<i>Ch.</i>	3	1	1	12	1	5		23	16	39
<i>Eu.</i>	1	3		6		2		12	15	27
<i>Pr.</i>	1	0		3		1		5	18	23
total	12	13	4	58	3	20	2	112	135	247

4. Substantivació

L'article és la principal eina morfosintàctica⁹⁷ que nominalitza i facilita de declinar i inserir a la frase expressions complexes tot condensant-les i fent-ne un sintagma. Per bé que aquest ús nasqués, probablement, amb l'article mateix, són els primers sofistes qui en feren un tret d'estil juntament amb molts altres recursos de tipicització. En substantivar classes de paraules com adjectius o adverbis, l'article ja no individualitza, ans generalitza, permet d'establir veritats generals i teoritzar sobre conceptes abstractes⁹⁸. Sense voler caure en plantejaments evolucionistes ni insinuar que les idees

⁹⁶ Bassi 1934, *ad loc.* i Bowen 2013, *ad loc.* conjecturen l'el·lipsi de ἔχετε a partir dels paral·lels de Hdt. 6, 116; 9, 59 i Pl. *Grg.* 507d, però ambdues oracions comparatives són introduïdes per ὡς, per la qual cosa cal suposar-hi un encreuament amb la construcció intensiva, on ja hem vist que Èsquil emprava ὡς i ὅπως indistintament; cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

* Sols han estat comptats aquells adverbis que modifiquen paraules que admeten gradació: adjectius, participis i adverbis; entre els superlatius suffixats no s'ha considerat πρῶτος i sols els adjectius on el prefix παν- intensifica, no forma forma un compost amb un segon lexema nominal (com serien παννύχιος o πανήμερος...).

* Πάντα.

* 1 μάλιστα.

⁹⁷ Per bé que no l'única, també hi ha una gran abstracció en aquesta sentència, on la personalització de conceptes abstractes en fa noms propis, ja determinats: Πειθαρχία γάρ ἐστὶ τῆς Εὐπραξίας / μήτηρ, γυνὴ Σωτήρος (*Th.* 224-225). Matino 1998, pp. 121-122 observa com a Èsquil la nominalització amb article no ha substituït del tot la nominalització sense article.

⁹⁸ Cf. Matino 1998, p. 105; Kazcko 2008, p. 253, no estranya, doncs, que entre els tragediògrafs apareguin sobretot a Eurípides. El recurs de tipicització i la seva aplicació al drama ha estat estudiat per Willi 2003, pp. 121-122.

expressades per la prosa clàssica són, *per se*, més complexes que les de la literatura anterior, el cert és que la substantivació relacionada amb l'abstracció creix sensiblement amb el temps⁹⁹, acompassadament amb l'extensió progressiva de l'article.

La quantitat de substantivació és major, vora el doble, al recitat que als versos cantats a tot el corpus; quant als anapests, a les tres primeres tragèdies (com també a *Pr.*, on abunda aquest metre) registren més substantivació que els cants, no així a la trilogia. Entre *Pers.*, *Th.* i *Supp.* es registra un subtil increment de la substantivació amb article. Els anapests de la segona registren una proporció que s'eleva fins el 9'4:100 versos front a uns màxims que voregen el 5 :100 al recitat a tot el corpus, desviació l'origen de la qual rau a l'afegit de l'escena final, on l'èxodos consta de vint-i-dos dels trenta-dos anapests de l'obra i on es concentren les tres substantivacions en aquest metre. De fet, també al trímetre l'escena final registra una proporció major de substantivacions, 4'1 :100, que la part autèntica del text, 3'7 :100.

La nominalització prolifera, globalment, a la trilogia. En comparació amb la nominalització morfològica mitjançant els sufixos derivatius que creen abstractes *-ια* i *-ία*, *-σις*, *-σύνη* i *-τις*, a més del resultatiu *-μα* (dels quals hem comptat el nombre de registres totals i no termes singulars), l'ús de l'article manté registres pròxims als del tipus derivatiu abstracte més nombrós (una mica per sota a *Pers.* i *Th.*, i una mica per dalt a *Supp.*) i els supera de llarg a les tragèdies posteriors¹⁰⁰. En conjunt, predomina la derivació lèxica, molt més dels resultatius en *-μα* que no pas dels diversos abstractes femenins, que s'incrementa sensiblement a l'*Orestíada* i, en certs tipus, a *Pr.* encara més¹⁰¹. L'augment de la substantivació, doncs, coincideix en certa mesura amb la progressió cronològica i es fa especialment evident quan s'esdevé amb el recurs sintàctic de l'article. El fet que els recomptes de *Pr.* s'acostin més als de les tres primeres tragèdies que a l'*Orestíada*, ens fa atribuir la proliferació d'aquest tret a les disquisicions morals i legals de la trilogia (el recitat d'*Eu.* registra la proporció més alta de substantivació, però en absolut s'imposa *Ag.*)¹⁰². A l'extrem oposat, els adjectius esdevinguts noms abstractes escassegen particularment a *Pers.*, tragèdia centrada en esdeveniments reals i concrets¹⁰³.

⁹⁹ Fins i tot en un gènere com la lírica coral, amb o sense article, singular o plural, amb sintagmes preposicionals o no, Píndar registra una proporció de neutres substantivats notablement superior que Homer, gairebé més pròxima a la prosa, cf. Hummel 1993, pp. 48-49 i Gildersleeve 1979, p. lxxxvii, qui arriba a situar els epinícis més a prop de Tucídides que de l'èpica.

¹⁰⁰ Per a una anàlisi detallada de la productivitat dels diferents sufixos a la tragèdia cf. Clay 1958-1960.

¹⁰¹ Cf. Clay 1958-1960, p. 444, la preferència per l'expressió nominal sembla una característica de l'estil d'Èsquil, amb una proporció d'adjectius molt major que la de verbs (mentre que a Sòfocles i Eurípides ambdues categories presenten una igual densitat) i molta més derivació nominal que verbal.

¹⁰² Cf. Willi 2003, p. 135, s'observa una relació anàloga entre els composts en *-σις* i les comèdies aristofàniques on es tracten qüestions més "intel·lectuals" (*Nu.*, *Th.* i *Ra.*).

¹⁰³ Cf. Clay 1958-1960, p. 42, els testimoniats esquilis són discrets i no gaire innovadors en comparació amb Sòfocles i Eurípides, que reflecteixen la derivació a partir de denominatius pròpia de la prosa jònia.

Principals marques morfològiques i sintàctiques de substantivació:

	-ια	-ία	-σις	-σύνη	-τις	-μα	article
<i>Pers.</i>	4	28	18		6	64	19
<i>Th.</i>	10	45	24	1	12	121	28
<i>Supp.</i>	13	32	20		8	78	36
<i>mitjana</i>	9	35	20'6	-	8'6	87'6	27'6
<i>Ag.</i>	15	52	37		18	154	57
<i>Ch.</i>	7	26	21		9	118	46
<i>Eu.</i>	8	26	31		8	106	43
<i>mitjana</i>	10	34'6	29'6	-	11'6	126	48'6
<i>Pr.</i>	12	62	53	2	1	109	30
total	69	271	204	3	62	750	259

La categoria gramatical més sovint nominalitzada és la dels adjectius, la més pròxima als noms, sovint amb la forma del neutre per abstraure qualitats o, amb la negació, l'absència d'elles: φορογγῆ δ' ἐπέσθω πρῶτα μὲν τὸ μὴ θρασύ,/ τὸ μὴ μάταιον δ' ἐκ σεσωφρονισμένων (*Supp.* 196-197). No hem tingut en compte la conjunció d'article i adjectiu en aposicions que, al capdavant, no deixen de complir una funció determinativa i que l'ordre de paraules relativament lliure de la poesia sovint dificulta de separar de la resta del sintagma nominal. Alguns neutres singulars substantivats s'empren com a acusatius de relació (també s'hi pot interpretar l'el·lipsi del nom χρόνον, atès llur freqüent significat temporal), i esdevenen més adverbis que noms abstractes amb cap paper fonamental a l'oració. Tant si els incloem al recompte com si no, queda clar que la llengua dels passatges cantats pel cor, prefereix, de lluny, la substantivació del neutre singular, mentre que als passatges recitats els registres d'adjectius neutres substantivats en singular i plural romanen semblants i els segons superen els primers a la majoria de drames, especialment als tres primers. *Pr.* se separa de la resta del corpus en no registrar cap substantivació d'aquesta mena als cants.

La substantivació d'adjectius masculins crea noms concrets que designen persones i generalitzen a partir de certes qualitats¹⁰⁴, tot depersonalitzant o evitant un esment directe, per exemple a κτείνουσα λιμῶ τοὺς ὑπερόλλους ἄγαν (*Pers.* 794). Menys freqüent que la nominalització dels neutres, aquests noms es troben en γνῶμαι com τοῖς ἴσσοσιν γὰρ πᾶς τις εὐνοίας φέρει (*Supp.* 489, semblant a 203), i també funciona amb el singular generalitzador amb què Etèocles s'adreça a tots els ciutadans a καὶ τὸν ἔξηβον χρόνον (*Th.* 11¹⁰⁵). Normalment en generalitzacions s'empra el plural encara que a les primeres obres també n'hi ha força en singular. A les tres primeres obres no trobem adjectius substantivats en femení, fora de dues al·lusions més o menys

¹⁰⁴ De manera idèntica al que ocorre al neutre amb la combinació del pronom indefinit amb adjectius.

¹⁰⁵ Si seguim l'edició de West, el substantivat no seria l'adjectiu, sinó el participi del vers següent, car no hi hauria el v. 13 entre els dos, cf. West 1990b, pp. 97-98.

críptiques, en el que podríem considerar *kennningar*: ἀναύδων / παίδων τᾶς ἀμιάντου (*Pers.* 577-578, referit als peixos) i τῆς τ' ἀνθεμουργοῦ στάγμα, παμφαῆς μέλι (*Pers.* 612). A la resta del corpus i en la substantivació d'uns altres sintagmes els femenins il·lustren els fenòmens merament sintàctics de l'el·lipsi i la braquilogia més que no pas abstraccions o generalitzacions com a *Κῆ*. τοὺς ἀμφὶ Νεῖλον δαίμονας σεβίζομαι./ *Βα*. οἱ δ' ἐνθάδ' οὐδέν, ὥς ἐγὼ σέθεν κλύω. Els sintagmes en genitiu, cas de la determinació nominal, també poden ser substantivats amb el mateix efecte generalitzant d'una referència vaga a tot el que ateny qualsevol entitat: ἤδη τὰ τοῦδ' οὐ διατετίμηται θεοῖς (*Th.* 1047) o τὰ θεῶν μηδὲν ἀγάζειν (*Supp.* 1061).

En últim lloc, també poden ser substantivats adverbis, sintagmes preposicionals o noms en casos diferents del genitiu, de manera que persones i elements queden definits per llur situació espacial o temporal, com en el cas de τοῖσι μὲν ἕξω / πύργων ἀνδρολέτειραν / καταρρίψοπλον ἄταν / ἐμβαλόντες (*Th.* 313-316) i μεγέθει τε τῶν νῦν ἐκπρεπεστάτα πολὺ (*Pers.* 184) o a la construcció el·líptica τοιάνδε τοι / πρὸς τῇ πάροιθε ξυμφορὰν πάρα στένειν (*Pers.* 470-471). Qualitativament, és la substantivació d'adjectius, sempre majoritària, la que s'incrementa en comptes de la substantivació de sintagmes nominals en casos diferents, preposicionals i adverbis, més residual. *Supp.* se situa entre *Pers.* i *Th.* i l'*Orestíada*, si bé destaca per ser l'obra amb més substantivació d'aquest tipus, car el conflicte dramàtic és inseparable del contacte entre grecs, nadius i bàrbars, i abunden les referències geogràfiques dels dominis de Pelasg, com τὸ πρὸς δύνοντος ἡλίου, κρατῶ (*Supp.* 255, entre més¹⁰⁶). Cal distingir aquestes nominalitzacions de la mera adjunció de l'article a un adverbí sense canviar-ne la funció sintàctica: —πρὸ πάντων δ' ἐμοί./ —καὶ τὸ πρόσω γ' ἐμοί (*Th.* 996-997¹⁰⁷), o el més corrent, τὸ πρίν (*Pers.* 498, i *Supp.* 330). Encara que no podem parlar de substantivació si ja hi ha un nom com a nucli del sintagma, l'article també transforma adverbis i sintagmes preposicionals en determinants nominals, amb una funció adjectiva, en precedir-los i incloure'ls dins de sintagmes, com a οὔτοι φοβοῦμαι δαίμονας τοὺς ἐνθάδε (*Supp.* 893).

A la tragèdia la substantivació no acostuma a aplicar-se a verbs personals o a oracions senceres, així que una de les estructures més complexes que hi trobem és la nominalització d'un sintagma ja substantivat, quasi sempre combinant abstracció i generalització, com ara a λέγοιμ' ἄν εἰδὼς εἶ τὰ τῶν ἐναντίων (*Th.* 375), que al·ludeix als atacants a través de l'oposició entre dins i fora de les muralles, a l'igual que εἰδὼς τὰ τῶν θύραθεν ἀβλαβῆς ἔση (*Th.* 68 i 123, semblantment a *Supp.* 600). La locució única a Ἔσquil τὸ μὴ θέμις (*Supp.* 336 i *Ch.* 642) representa la substantivació, ben braquilògica, d'una oració nominal pura (seria més improbable una substantivació regular d'un adjectiu, atesa la manca de testimoniatges d'un ús adjectival d'aquest nom).

¹⁰⁶ *Supp.* 178, 201, 257, 259, 308, 383. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* relacionen l'elaborada denominació del punt cardinal citada més amunt i les següents amb l'estil d'Heròdot.

¹⁰⁷ Hutchinson 1985, *ad loc.* observa que aquesta construcció adverbial és extraordinària a Ἔsquil, però típica d'Heròdot, on abunda moltes, la qual cosa la fa doblement sospitosa en un cant.

Substantivació. Categories i nombre absolut de registres:

	adjectius				
	acusatius				total
	total	adverbials	genitiu	altres*	
<i>Pers.</i>	15	3	1	3	19
<i>Th.</i>	20	1	2	6	28
<i>Supp.</i>	25	2	2	9	36
<i>mitjana</i>	60		5	18	83
<i>Ag.</i>	50	9	2	5	57
<i>Ch.</i>	39	4	1	6	46
<i>Eu.</i>	37	11	1	5	43
<i>mitjana</i>	126		4	16	146
<i>Pr.</i>	28	2	0	2	30
total	214		9	36	259

Substantivació. Proporció :100 versos

	lír.	anap.	rec.	total		lír.	anap.	rec.	total
<i>Pers.</i>	1'6	3'25	2'2	1'7	<i>Ag.</i>	2'6	0'6	4'6	3'4
<i>Th.</i>	0'8	9'4	3'7	2'6	<i>Ch.</i>	4	1'7	4'6	4'3
<i>Supp.</i>	2'4	3'4	4'4	3'3	<i>Eu.</i>	1'6	3'4	5'2	4'1
<i>mitjana</i>	1'6	2'4	3'4	2'5	<i>mitjana</i>	2'8	1'4	4'8	3'8
					<i>Pr.</i>	1'2	3'3	2'9	2'7
total	4'2	3'25	6	3'2					

5. Conclusió

Unitats tan reduïdes com els noms ofereixen poques variacions i possibilitats sintàctiques susceptibles d'esdevenir usos estilístics. Tant en els diversos vessants de la concordança, també en l'ús molt limitat del nombre dual, com en el predomini de les formes sincrètiques de comparatiu i superlatiu, Èsquil manté un ús regular i sistemàtic de la sintaxi nominal. Sols les variacions en la construcció del superlatiu adverbial absolut amb diferents temes relatius denoten un cert afany de variació.

Entre els versos lírics i recitats s'estableixen distincions de major o menor freqüència: els plurals poètics i els superlatius sobrecharacteritzats es concentren més aviat als cants mentre que la substantivació és sobretot pròpia del trímetre. En aquest aspecte, els anapests es troben més pròxims al trímetre a les tres primeres obres (i *Pr.*, on formen bona part dels episodis), però registren menys substantivació que el líric a la trilogia. Qualitativament, al recitat es troben adjectius neutres substantivats tant en

* Adverbis, sintagmes preposicionals i noms en uns altres casos.

singular com en plural, mentre que al líric es prefereix clarament el singular, que transmet una major abstracció. El dual és, sens dubte, el tret amb una distribució més precisa: les marques morfològiques del nombre apareixen majoritàriament als versos recitats i es bandeja, seguint la tradició de la poesia, sobretot de la lírica coral, als cants, on sols es troba en certs parells naturals i als anapests (amb sols un parell de registres a la trilogia).

Una relativa abundància de formes de superlatiu sobrecaracteritzades sintàcticament i morfològica, emfàtiques, als passatges dels personatges femenins sembla ser l'únic indicatiu de caracterització. Fora de la particularitat dialectal ordinària del σχῆμα Ἀττικόν, mantinguda arreu, l'única incidència en la concordança és la preferència d'establir-se per proximitat amb l'últim element d'un sintagma compost i gairebé mai *ad sensum*; si bé les fluctuacions entre singular i plural poden reflectir la vivesa del diàleg en certs passatges. Altrament, les irregularitats sintàctiques analitzades subratllen conceptes clau, com resulta evident amb el dual i, també, amb el superlatiu analític, reservat per a usos emfàtics. Sols l'increment gradual de la substantivació en la producció esquília podria trair una evolució cronològica de l'estil, però, certament, també hi intervenen factors temàtics que n'expliquen les elevades xifres a l'*Orestíada*, sobretot a *Eu*. Un tipus concret de substantivació, la d'adverbis i sintagmes que indiquen localització espacial, es dona especialment a *Supp.* precisament per la rellevància dels límits i referències geogràfiques a la trama.

Al capdavall, la sintaxi nominal revela algunes distincions interessants dins de la llengua poètica, però cap tret especialment marcat o distintiu. A les particularitats del nom tot sovint convergeixen sintaxi, morfologia, lèxic i semàntica. Així, els plurals poètics s'apliquen a termes ja propis d'una dicció elevada, bé per la tria lèxica, bé per la sufixació, els duals s'emfasitzen sovint amb el numeral o pronoms inequívocs i per la mateixa concordança quan en un sol sintagma s'acumulen les desinències dels diferents constituents, i els superlatius i comparatius analítics més marcats reforcen adjectius amb les marques morfològiques. Malgrat aquesta acumulació de recursos lingüístics, es tracta de poetismes força subtils en comparació amb els que es troben en analitzar el paper del nom en unitats sintàctiques majors.

IV. Pronoms i numerals

El caràcter patrimonial dels pronoms com a categoria gramatical, especialment els personals, els atorga una funció nuclear al sistema lingüístic. Com que difícilment s'admeten manlleus dins d'aquesta classe de paraules, esdevé un enorme repositori de conservacions; alhora, llur ús continuat comporta un desgast que propicia la constant renovació dels paradigmes. Aquestes dues tendències oposades fan dels pronoms una categoria especialment apta per a identificar fenòmens remarcables des del punt de vista de la història de la llengua.

Juntament amb les conservacions reconeixibles en moltes llengües indoeuropees, ja des de la fase del proto-grec i del grec comú s'introdueixen innovacions que assoleixen una enorme varietat dialectal. A la llengua de la tragèdia trobem algunes d'aquestes formes heretades de la tradició literària, així com d'altres, també absents de la parla quotidiana i creades per raons literàries o estilístiques. Els pronoms, doncs, també mostren variacions diatòpiques i diafàsiques.

La riquesa de la classe pronominal esdevé òbvia en la morfologia dels diferents temes, a més d'en les particularitats de la seva flexió: el supletivisme, l'ús de desinències específiques, el reforçament mitjançant partícules i la indiferència total a l'oposició de gènere als pronoms personals, i parcial als pronoms demostratius i interrogatius, a més de les innovacions compartides amb la flexió nominal i els transvasaments d'elements entre unes i altres classes¹.

Si mai té sentit parlar de morfosintaxi com a conjunció de dues dimensions lingüístiques inseparables, és en aquesta categoria més que en cap altra. Constitueixen bona part dels mecanismes de renovació dels pronoms el reforçament mitjançant partícules, l'aglutinació de formes o la repetició; paral·lelament, el desgast adès referit comporta una pèrdua del significat deíctic i la incapacitat de constituir un nucli de sintagma. La creació de l'article, el determinant per excel·lència, a partir d'un pronom demostratiu exemplifica aquesta evolució. Generalment les formes estudiades s'esmenten com a pronoms, distingint-ne l'ús realment pronominal de l'adjectival allà on és pertinent. Segons la definició d'Apol·loni Díscol, *πάσα ἀντωνυμία ἢ δεικτική ἢ ἀναφορική ἐστὶ*², de manera que encara avui els termes "deíctic" i "anafòric" s'empren

¹ Redondo 2009, p. 41: *la flexió dels pronoms palesa nombrosos arcaïsmes alhora que moltes innovacions tardanes i dialectals, a més de molts casos de desenvolupament paral·lel: anotem, només entre els arcaïsmes, 1) l'existència de desinències específiques d'aquesta classe de paraules, com ara *-d per als casos directes de singular dels inanimats, cf. gr. ὄρτι < *yod-kuid, τίπτε < *kuid-kue, cf. a.i. yad, llat. id, gòt. thata, etc., *-eH₃ per al nominatiu de singular i els casos rectes de dual del pronom personal de primera persona, cf. gr. ἐγώ, a.i. aham, llat. ambo, *-Ø per a l'acusatiu de singular a ἐμέ/με, σε, ἐ, σφε, etc.; 2) l'oposició de casos o de nombres mitjançant formacions supletives: ἐγώ/με, ἐγώ/νό/ήμεῖς, etc.; 3) la indiferència dels pronoms personals, indefinits, interrogatius i part dels reflexius a l'oposició de gènere, cf. σύ, τις, τίς, σφε enfront del més recent ἑαυτόν, etc.; 4) l'existència de dobles emfàtics, cf. ἐμέ/με, etc.; 5) la perllongació de dobles fono-morfològics, cf. *-i:n/-in al datiu de plural dels pronoms personals; i 6) l'existència de gaps o buits al paradigma, cf. nominatiu de singular del pronom personal de tercera persona. Ha estat especialment estudiada per la lingüística indoeuropea la relació dels pronoms amb els noms. Mentre que per a autors com Haudry els pronoms tindrien una base deíctica, invariable, inassequible als mecanismes i funcions propis de la flexió, d'altres, com Beekes, consideren la flexió pronominal una creació recent vinculada a la de les categories nominals, cf. Haudry 1979, p. 65; Beekes 1995, p. 201. La perspectiva més antiga admet l'estudi regular dels pronoms en reconèixer-hi el mateix model morfològic que a totes les classes nominals, segons establí Szmereényi 1990², p. 215.*

² A.D. *Pron.* 10 B2.

per a distingir quan un pronom assenyalava una entitat real, extratextual, o quelcom ja esmentat lingüísticament. Com que, al capdavant, tots dos usos són deíctics, assenyalen i localitzen elements, emprarem els qualificatius “exofòric” i “endofòric” o “fòric”, més explícits, reservant “anafòric” com a antònim de “catafòric”.

Tot i ser invariables, no participar d’aquesta tendència renovadora i mancar d’una variació sintàctica comparable, els numerals són estudiats al mateix capítol que els pronoms perquè comparteixen el caire patrimonial i es presenten també com a determinants o adjectius o com a nuclis de sintagma. A més, l’expressió de la unitat es confon i arriba a substituir el pronom indefinit.

Atesa la importància dels diversos pronoms com a mecanismes de cohesió, sembla pertinent dedicar un apartat a les diferents referències endofòriques en aquest capítol; de la mateixa manera, els pronoms interrogatius donen ocasió de parlar de les particularitats de les interrogacions directes.

1. Pronoms personals i possessius

1.1. Pronoms de primera i segona persona

La tria dels pronoms personals coincideix amb el grau d’individualització dels personatges regis, sobretot a la primera persona³. A *Pers.*, la reina, qui més parla i no deixa d’expressar les pròpies emocions, registra més del doble de ἐγώ que Darios (setze i set respectivament), just un més que Etèocles i un menys que Pelasg. Mentre que el missatger persa sols parla d’ell en incloure’s tres ocasions amb ἡμεῖς, forma plural que en ressalta la participació als esdeveniments que anuncia, el tebà ja compta amb set registres de ἐγώ amb què emfasitza el seu paper com a testimoni ocular i la importància de la informació que sols pot transmetre ell a l’escena central. No és estrany que els cors, personatges col·lectius per excel·lència, registrin més ἡμεῖς que ningú, encara que a tots tres drames prefereixen ἐγώ⁴. La diferència és més notable a *Th.* i *Supp.*, possiblement per llur implicació emocional a la trama, major que la dels consellers perses, i també com a tret propi de la lexi femenina. No sols el missatger persa es considera part d’un grup humà sinó també, molt més, Dànaos, portaveu de les seves filles.

D’acord amb la força expressiva de la primera persona⁵, es troba sobretot en nominatiu, ús inherentment expletiu i enfàtic, i datiu, sovint en expressions de la pròpia subjectivitat sobre fets externs. Els casos predominants dels pronoms de segona persona, en canvi, són el vocatiu, nominatiu i acusatiu.

³ No detectem que la freqüència elevada del pronom de primera persona sigui una marca de l’egocentrisme de certs personatges, com es detecta a certs secundaris de tragèdies posteriors; cf. Katsouris 1975, pp. 142-143; Moreau 1998, p. 32.

⁴ D’acord amb la tendència habitual al drama clàssic. Els pronoms personals són sols una de les marques de la persona gramatical, estudiada en profunditat per Kaimio 1970, pp. 36, 242-243 i *passim*: tot i el predomini de la primera persona singular al cor, sobretot amb verbs de percepció o opinió que denoten accions inherentment individuals, el plural és força abundant a Èsquil, especialment en pregàries com les de les joves de *Th.* i *Supp.*, on insisteixen en el destí de la col·lectivitat.

⁵ Ho confirma també la mètrica, Hernández Muñoz 2000, p. 235: *El pronombre ἐγώ suele aparecer en los trímetros yámbicos recitados. En estos trímetros ἐγώ no puede ir en posición cesura (excepto tras el 1er. [sic] y 5º longum), pero sí en diéresis, lo que repercute en su énfasis, tanto desde el punto de vista retórico como desde la escenificación (pronunciación del “yo” del actor con gestos hacia sí mismo).*

L'èmfasi conferit pel nominatiu del pronom personal no és tant de caire pragmàtic, per una especial implicació del parlant, com de contrast amb les accions menades per altres. Després de donar ordres, el personatge clou un parlament tot anunciant així que farà, sovint fora d'escena, o bé tot just entrar, de manera programàtica; en tots dos casos el pronom remarca l'estructura de les intervencions: *κἀγὼ δὲ μόνον τῶν οἰχομένων / αἴρω δοκίμως πολυπενθῆ* (*Pers.* 546-547) o *αὐτὸς κατόπτης δ' εἴμ' ἐγὼ τῶν πραγμάτων* (*Th.* 41, on reivindica la condició de testimoni ocular en anunciar una descripció exacta, subratllada de nou al v. 66)⁶. Aquest ús majoritari, que sol coincidir amb partícules contrastives com *δέ* o *ἀλλά*, sol combinar-se amb el valor clarament expressiu palès en l'astorament de Darios: *ἐγὼ δέ που / διὰ μακροῦ χρόνου τάδ' ἤρχουν ἐκτελευτήσειν θεοῦς* (*Pers.* 740-741), o als passatges lírics, on sol coincidir amb l'inici de les estrofes. Així, mentre que Xerxes irromp en escena i es presenta amb anapests tot lamentant la seva desgràcia (*Pers.* 909: *δύστηνος ἐγώ*), vint versos després, comença el cant antifonal de l'èxodos amb un esgarip encara més sentit: *ὄδ' ἐγών, οἰοῖ, αἰακτός* (*Pers.* 931), on, a la peculiar forma emfàtica del pronom amb reforçament nasal⁷, s'afegeix el demostratiu que potser acompanyava algun gest d'autoinculpació i l'adjectiu que avança del tema del *κομμός*. La partícula emfàtica *γε*, que realça el pronom ja inherentment restrictiu, també augmenta significativament la vivesa de la intervenció d'Amfiaraos reportada en estil directe pel missatger: *ἔγωγε μὲν δὴ τήνδε πῖανῶ χθόνα* (*Th.* 587⁸). Passa més desapercebut el pronom en incisos, on limita l'abast de la informació o l'opinió donada (*Pers.* 188 i *Supp.* 740)⁹.

Al plural, *ἡμεῖς* en nominatiu és molt més rar, però a compleix una funció idèntica d'iniciar cants corals (*Pers.* 625) alhora que marca la separació dels semicors (*Th.* 1068 i 1072), a banda de cloure reflexions (*Pers.* 785). El significat del plural “nosaltres” varia més i assenyala els grups humans afectats per les accions dels protagonistes i, en boca de personatges individuals, marca llur afinitat amb el cor¹⁰. A les dues primeres tragèdies els cors representen col·lectius nacionals, ben definits: perses i tebans¹¹

⁶ *Ἐγώ* marca l'inici d'intervencions a *Pers.* 691, 740, 839, 909, 931; *Th.* 36, 1026, 1053; *Supp.* 68, 505, 517, 522.

⁷ En ser un hàpax a la tragèdia (però no a la comèdia), cal suposar que el sentit emfàtic depenia tant o més del reforç nasal que de l'associació amb dialectalismes de l'èpica i la lírica, cf. Chantraine 2002, §148. A *σάφ' οἶδ' ἐγώ* (*Supp.* 740) la mètrica invalida la llició *ἐγών* de M tot i crear un hiat, cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*, qui remarquen, nogensmenys, que la substitució és raríssima als manuscrits. El context, un incís, tampoc no sembla massa adient a la forma emfàtica.

⁸ També sense partícules podem considerar emfàtic *ἐγώ* a *Pers.* 445, 517, 740, 931, *Th.* 41, 95, 587, 808, 1028, 1052; *Supp.* 250.

⁹ Prosòdicament, i malgrat que l'edició de referència mantingui l'accent obert i no ho reflecteixi, aquest ús de *ἐγώ* resulta tan marcat, sintàcticament i també fònica, que devia generar pausa (per la qual cosa podria escriure's amb accent tancat, com l'interrogatiu).

¹⁰ Aquesta interpretació sempre resulta vàlida al corpus i és més econòmica que la d'un plural majestàtic o de modèstia, com el que troben en algunes primeres persones verbals Katsouris 1977, p. 239 i Matino 1998, p. 25. L'únic plural majestàtic segur a Èsquil és *Ag.* 1552, on Clitemnestra es vanta d'haver occit Agamèmnon ella sola; també *Supp.* 496 presenta certs dubtes si s'entén que l'escorta que demana Dànaos l'ha d'acompanyar només a ell, car les filles romanen al santuari; en cap cas es troben exemples tan clars com *E. Ba.* 1169, on el verb en plural és seguit d'après regularment per deíctics de la primera persona en singular, cf. Lasso de la Vega 1968, §122, Nikolaïdou-Arabatzi 2006, p. 600.

¹¹ Cf. Kaimio 1970, p. 164, la primera persona plural explícita i reforça aquests papers. Katsouris 1977, pp. 229-230 estableix diferents categories que expliquen aquests plurals dramàtics, totes reductibles a un desig del parlant de fondre's amb l'interlocutor o d'altres per diverses raons, tret que considera més propi dels

respectivament; com a excepció, a *Th.* 703 Etèocles es refereix a ell i Polinices només. A *Supp.*, el pronom sol assenyalar el cor i Dànaos com a part d'un mateix grup de nousvinguts (*Supp.* 184, 490, 609, 615, 753, 1008), mai els argius. L'única primera persona del plural de Pelasg és majestàtica: ὅπως ἄνατα ταῦτα πρῶτα μὲν πόλει,/ αὐτοῖσί θ' ἡμῖν ἐκτελευτήσῃ καλῶς (*Supp.* 411), car τε uneix en un mateix nivell els ciutadans i el rei¹². Tres versos més endavant s'adreça distintament a les Danaïdes amb una segona persona, així que en cap cas pot tractar-se d'un plural inclusiu.

La segona persona apareix sobretot als passatges corals, bé antifonals al líric o a les esticomíies del trímetre adreçades a un dels personatges. De la mateixa manera que el missatger tebà es referia més a ell mateix que el persa, la seva major integració dramàtica es confirma també pels cinc registres de σύ amb què interpel·la Etèocles, mentre que la ῥήσις a *Pers.* sols recorda que es tracta de respostes a les preguntes de la reina en breus incisos amb la segona persona verbal (*Pers.* 337, 435) o vocatius inicials (*Pers.* 353). El significatiu augment de registres del pronom a *Supp.* deu dependre del protagonisme del cor i els seus enfrontaments dialèctics amb Pelasg. Mentre que ἐγώ emfasitza el subjecte i marca la funció expressiva, σύ porta l'atenció sobre el predicat¹³ i la funció impressiva, car el seu ús més habitual és com a vocatiu¹⁴, amb imperatius que reforça, de manera més directa que el vocatiu del nom, en passatges com σὺ δὲ παρ' ὀψιγόνου μάθε γεραιόφρων (*Supp.* 361), on el canvi de subjecte inicia una nova estrofa.

La forma enclítica del datiu pronominal τοι, amb la dental sense assibilar¹⁵, apareix fixada com a partícula. L'ús pronominal constitueix un arcaisme no sempre fàcil d'identificar, car tot sovint s'hi pot forçar la interpretació d'un datiu ètic, apel·lació a l'interès de l'interlocutor que constitueix, de fet, l'origen de la partícula¹⁶. Si ja la partícula emfàtica sobresurt als versos lírics, la conservació del seu ús pronominal també es concentra als cants corals¹⁷.

Inversament al singular, la segona persona del plural sol trobar-se als versos dels personatges que s'adrecen al cor: Atossa i Pelasg i, en menor mesura, Etèocles qui, quan increpa el cor, ho fa en singular¹⁸. Quant a la forma del pronom, el datiu amb vocal breu ὑμῖν (*Supp.* 959) és únic front a ὑμῖν, si bé les vacil·lacions textuais són constants i els editors han corregit la forma perispòmena, també de la primera persona,

personatges femenins. Encara que cal admetre que en alguns casos plural i singular serien intercanviables, Èsquil insisteix en la comunitat, representada pel cor, molt més que els altres dos tragediògrafs. A *Th.*, les dones, les majors víctimes potencials de la guerra, accentuen fins a l'extrem el pànic de la ciutat assetjada i s'oposen clarament a la fermesa i valor d'Etèocles i els combatents, cf. Caldwell 1973, p. 199.

¹² Si bé és cert que al registre analitzat se separa la ciutat del "nosaltres" (amb un pronom emfàtic, a més), a la resta de passatges Pelasg es refereix en primera persona del plural als argius que governa i que l'escorten, adquirint un paper paral·lel al de Dànaos com a representant d'una de les tres entitats polítiques fonamentals a l'obra i la trilogia (especialment quan s'expressa al segon cor a l'èxodos anticipant la integració de les estrangeres a la ciutat). Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* consideren, però, que el plural majestàtic amb què Pelasg es refereix a ell mateix apareix en tres altres ocasions amb formes verbals (*Supp.* 236, 415, 510).

¹³ Cf. Chantraine 2015² II, §226.

¹⁴ En vint-i-tres dels trenta-quatre registres a les tres tragedies: *Pers.* 478, 640, 624, 832, 837; *Th.* 62, 127, 135, 145, 146, 164, 650, 652, 698, 714, 969, 970; *Supp.* 345, 361, 480, 515, 772, 860.

¹⁵ De manera regular, car no s'hi dona el grup τ-ϕ-, cf. Schwyzler & Debrunner 1966-1971³ I, p. 600.

¹⁶ Cf. Denniston 1966², pp. 537-538.

¹⁷ *Pers.* 287, 944, 1065; *Th.* 989; *Supp.* 385, 393, 536, 688, 1047.

¹⁸ Ús regular, car ho fa en una esticomíia on discuteix sols amb el corifeu, cf. Kaimio 1970, pp. 205-208.

dels manuscrits a *Supp.* 233 i 603. Tanmateix, la proposta de la forma antiga, corrent a l'èpica i convivent a la poesia dòria amb la innovació jònio-àtica, sembla innecessària en aquests casos on mètricament podria ser *anceps* i, a més, es fa estranya en tres passatges recitats¹⁹. En casos com $\sigma\acute{\upsilon} \tau\omicron\iota \nu\iota\nu \omicron\iota\sigma\theta\alpha \delta\iota\alpha\pi\epsilon\rho\omega\upsilon\nu$ (*Th.* 989) la coincidència d'un nominatiu i un datiu a la segona persona sembla redundant, però podria ser una marca d'èmfasi perquè les funcions en són diferents: sintàctica pel que fa al nominatiu, impressiva pel que fa al datiu, que és ja prop d'esdevenir partícula.

Els pronoms personals en dual no es registren al nostre corpus, ans es testimonien, a la primera i segona persona, dues vegades a *Ch.* i una a *Pr.* (cf. p. 47).

Pronoms personals de 1a i 2a persona:					
	ἐγώ	ἡμεῖς	ἐσύ	ὕμεῖς	total
<i>Pers.</i>	39	5	15	8	67
<i>Th.</i>	37	6	26	2	71
<i>Supp.</i>	52	10	30	13	105
total	128	21	71	23	243

1.2. Pronoms de tercera persona

La tercera persona, la no-persona segons Benveniste²⁰, manca d'un pronom específic. En grec és referida per diverses formes pronominals, sobretot demostratives, o bé, al nominatiu, es designa específicament o s'omet.

La forma més estesa i menys marcada als casos oblics és αὐτός, un demostratiu eminentment endofòric²¹. Tot i ser d'allò més comú a la prosa, tendeix a evitar-se al nostre corpus, on sols es testimonia com a anafòric als casos oblics vint vegades, sobretot en datiu, front als quinze registres de σφε i els nou de μιν, que s'hi prefereixen a l'acusatiu sense preposició²². A més, és insòlit als passatges corals recitats, mai cantats (*Pers.* 153, 238 i *Supp.* 307), aversió relativament arcaïtzant²³. Més endavant tractem del nominatiu, sempre emfàtic i que no marca només la tercera persona.

També és arcaïtzant σφε, particularitat antiquíssima del grec²⁴ originalment reflexiu plural²⁵, que a Èsquil conserva la relació exclusivament amb la tercera persona (en contra del que ocorre a la prosa posterior, i a la tragèdia de Sòfocles i Eurípides, on se'n quintupliquen els registres), però no amb el nombre. Pren referents

¹⁹ Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, ad 510.

²⁰ Cf. Benveniste 1992³, pp. 228-232, i Mosès 2001, p. 515 sobre la influència de l'hebreu per a aquesta concepció.

²¹ Biraud 1988, p. 45 distingeix tres tipus de "rôle référentiel": clíctic, anafòric i catafòric/correlatiu.

²² Sols a *Pers.* 153, 191, 837 i *Supp.* 307 apareix αὐτός com a acusatiu sense preposició.

²³ A Homer l'ús anafòric de αὐτός és encara incipient, cf. Chantraine 2015² II, §233.

²⁴ Una innovació respecte de l'indoeuropeu, cf. Schwyzler & Debrunner 1966-1971³ I, p. 604.

²⁵ Cf. Chantraine 2002, §157 n. 2; Beekes 1995, p. 235; per contra, Petit 1999, pp. 238, 252-253, 294-295 planteja, arran de les dades homèriques, on l'ús dual és majoritari i exclusiu d'algunes formes de la flexió, l'existència d'una sèrie dual -σφε, σφωε, σφωῖν- i d'una altra amb desinències de plural, millor testimoniada, entre les quals aviat hi hagué interferències.

majoritàriament singulars²⁶ i sols en dos dels catorze testimoniatges té un significat anafòric²⁷: πίπτει δ' ἑμὸς παῖς, καὶ πατὴρ παρίσταται / Δαρειὸς οἰκτίρων σφε (*Pers.* 197-198) i ὡς οὐδ' ἂν Ἄρης σφ' ἐκβάλοι πυργωμάτων (*Th.* 469), com també al datiu agent σφιν (*Pers.* 759). La referència inequívoca al plural sols es conserva en un vers recitat pel cor Βα. κλάδους μὲν αὐτοῦ λείπε, σημειὸν πόνου./ Χο. καὶ δὴ σφε λείπω χειρία λόγοις σέθεν (*Supp.* 507) i a un cant del segon episodi (*Th.* 630) i al segon i tercer estàsims de *Th.* (vv. 738, 788, 864, 925), on es manté una forma antiga amb un ús sintàctic innovador, car l'antecedent gramatical són noms en plural, però el referent són els dos fills d'Èdip, prova de la desaparició del dual i dels mecanismes creatius de la llengua literària. Tot i ser una conservació adient al cant, ni a *Pers.* ni a *Supp.* no apareix als versos lírics, però sí que se n'incrementen els registres a les tragèdies posteriors²⁸.

Una quarta alternativa del pronom de tercera persona és l'anafòric àton νιν, que comptem set vegades amb referent singular i dues amb plural: τὼς νιν / Ζεὺς νεμέτωρ ἐπίδοι κοταίνων (*Th.* 484-485) al líric, i ἀλλ' οὐδὲν ἔσται τῶνδε, μὴ τρέσητέ νιν (*Supp.* 729²⁹) al trímetre. Οὐδ' ἐν πατρώας μὴν χθονὸς κακουχία / οἶμαί νιν αὐτῷ νῦν παραστατεῖν πέλας (*Th.* 669) mostra com dos pronoms de tercera persona anafòrics alternen en un mateix passatge, amb νιν referit a la figura pintada de la Justícia, un nom femení, i αὐτῷ, a Polinices, distribució que sembla reservar per al personatge més important dels dos la forma tònica, amb major entitat fònica i amb una desinència temàtica fàcilment associable al masculí.

Com σφε, νιν es tracta d'un arcaisme, si de cas més vinculat a la tradició lírica, testimoniat més a *Th.*, en sis ocasions (dues a versos lírics), que a *Pers.* i *Supp.*, en una i dues respectivament, i que assoleix un relatiu èxit a la trilogia, amb onze, quinze i cinc registres, majoritàriament al trímetre³⁰. En contrast, a *Pr.* sols apareix cinc vegades, però sí que s'incrementarà a les obres de Sòfocles (amb seixanta-vuit registres) i Eurípides (amb dos-cents), també sobretot a passatges recitats. Tot i l'adscripció

²⁶ Com ocorre també a la tragedia posterior, que pren formes de la poesia arcaica i en fa una cataresi, car els plurals ja no se sentien com a tals i comptava amb el precedent de l'ús de σφε amb referents singulars inaugurat pels lírics Píndar i Baquilides, cf. Petit 1999, pp. 273, 291-292.

²⁷ Petit 1999, pp. 294-297 defensa que σφε és originàriament anafòric, a diferència del reflexiu ἐ-/ἔε, si bé ja a Homer es testimonia la contaminació entre els dos i la diferenciació dels dos significats mitjançant l'oposició entre formes àtones i tòniques dins de cada tema.

²⁸ Tant d'Èsquil, amb set registres més, cap dels quals al líric: *Ag.* 1642; *Eu.* 234, 610; *Pr.* 9, 252, 443, 457, 481, com de Sòfocles i Eurípides, on es testimonia quaranta-tres i seixanta-sis vegades.

²⁹ El que no queda tan clar és si l'antecedent és masculí, els egipcis referits com a ἐφόπτορες del v. 728, o neutre, representen totes les possibilitats englobades pel partitiu a ἀλλ' οὐδὲν ἔσται τῶνδε. Aquesta segona opció és afavorida pel context i per la situació immediatament anterior, al mateix vers 729, però seria més insòlit que viv reprengué un neutre i una abstracció tot i els paral·lels adduïts per Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* (*Pr.* 55, *S. El.* 436, 624, *E. Med.* 1312, *Andr.* 19, fr. 506.3). Com bé apunta Bassi 1934, *ad loc.*, el neutre com a antecedent és l'opció que fa més sentit, si bé els paral·lels literaris donen la raó a Friis Johansen & Whittle, *ibid.* en preferir-hi el masculí. Al seu torn, Bowen 2013, *ad loc.* considera més versemblant la correcció per la partícula assertiva νιν de Stanley² que pas no νῖν de Turnebus.

³⁰ Els registres lírics són *Th.* 453, 484; *Ag.* 162, 1541, 1555; *Ch.* 367, 440, 622, 788, 790, 809, 949; *Eu.* 540, 939. Tanmateix, la freqüència relativa és major, 40 :100 versos, i indica que el poeta hi cercava una expressió més cuidada, a més, els passatges recitats dels altres autors on apareix també presenten un to solemne, cf. Redondo 2015b, pp. 164-165.

dialectal de *viv* al dori i de *μiv* al joni³¹, la preferència d'Èsquil per la primera, àdhuc fora dels metres lírics³², quan la segona és la pròpia de l'èpica i són indiferents a la mètrica, demostra que es tracta d'una elecció entre dues conservacions probablement igual d'alienes, la primera de les quals era afavorida, això sí, per la lírica recent³³.

1.3. Reflexius

A partir del seu significat anafòric³⁴, αὐτός afegeix un sentit reflexiu als pronoms de primera i segona persona. Al nostre corpus la forma àtona del pronom personal presenta un ús reflexiu sense aquest reforç al vers líric *Supp.* 116, peculiar també per mantenir la veu activa en comptes de la veu mitjana. La forma aglutinada específicament reflexiva ἐμαυτόν sols es registra sis vegades a Èsquil, l'única de les quals del nostre corpus, *Pers.* 162, és molt incerta³⁵. De manera més flagrant, vuit dels nou testimoniatges de σεαυτόν (amb l'excepció de *Ch.* 230) proliferen a *Pr.*, prova de la preferència esquíl·lia, sobretot a les tragèdies primerenques, per la solució més conservadora i allunyada de la prosa³⁶.

A la tercera persona, les diferents formes originàriament reflexives o anafòriques s'empren indistintament, conservant sols la distinció entre el tònic αὐτός front als neutres *μiv*, *viv* i *σφε*³⁷. La forma etimològica del pronom a partir del tema **swe/o-* es troba dues vegades a tot el corpus esquíl·li: ξυντίθησι δὲ παιδὸς μόνον, ὡς αὐτοφόνως / ὄλετο πρὸς χειρὸς ἕθεν (*Supp.* 66, a més de a *Ag.* 1147), en dos passatges lírics, el primer coral i el segon en boca de Cassandra (incidentalment, ambdós evocuen el mite d'Ítis i Procne, més rellevant a la trilogia que a *Supp.*). L'arcaisme, molt més marcat en el primer cas³⁸, tant formalment, amb la sufixació ablativa que en fa un hàpax a la tragèdia, com sintàctica, per l'ús reflexiu³⁹, concorda amb la temàtica mítica i el to elevat del cant.

³¹ Cf. Bechtel 1963², §152.

³² L'al·lomorfe *μiv* sols es registra a *Th.* 453, rebutjat per la majoria d'editors, que accepten la correcció de Brunck. Tot i l'adscripció tradicional de *viv* al dori, cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 608; Hoffmann & *alii* 1973, p. 147; Hiersche 1970, p. 154, sembla clar que es tracta d'una mateixa forma pronominal, bé derivada d'un antic *iv* per resegmentació segons la consonant final dels verbs precedents, cf. Ruipérez 1987, o bé, *iv* i *viv* deriven de *μiv* per un altre procés de reanàlisi relacionat amb l'evolució **μηδεμ* > *μηδέν*, cf. Lillo Alcaraz 1992.

³³ Niv compta amb un testimoniatge com a mínim a gairebé tots els autors lírics fora de la monodia eòlia, a més de 105 registres a Píndar i 29 a Baquil·lides, mentre que per a *μiv*, propi de la tradició iàmbrica i elegíaca, el total és de 15 testimoniatges a Píndar i un de sol a l'autor de Ceos. Tant a Píndar com a Baquil·lides manté el referent singular.

³⁴ *EDG*, *s.v.*: l'etimologia exacta de αὐτός, probable un compost de **h₂eu* (> αὐ̂ “de nou”) i el tema deíctic **to-*, no està del tot ben establerta.

³⁵ La llició οὖσα dels còdexs es esmenada en ἐμαυτῆς per West, però fa el vers més confús, cf. Garvie 2009, *ad loc.*

³⁶ aglutinada Cf. Chantraine 2015² II, §§234-235, el reforç de pronoms personals amb sentit reflexiu apareix ja a Homer, però no la forma. Griffith 1977, p. 197 esmenta aquestes dades com una prova més de la distància entre *Pr.* i la resta del corpus esquíl·li, tot atribuint-les més a una preferència estilística que a l'evolució diacrònica, tot i que l'increment es palesa també als dramaturgs més joves.

³⁷ La marca de la reflexivitat és ben asistemàtica ja en indoeuropeu, cf. Petit 1999, pp. 326-328.

³⁸ A més, al registre d'*Ag.* apareix al datiu οἶ i com a anafòric, ús que sí que es troba a l'àtic segons demostra la prosa més antiga, cf. Redondo 2015b, pp. 166-167.

³⁹ Petit 1999, pp. 199, 295: tot i que ja a Homer el tema ἐ- s'empra com a anafòric, la lingüística comparada evidencia que el seu significat primigeni era reflexiu, com també els usos més conservadors d'alguns autors i dialectes.

Els versos δοκῶ μὲν οὖν σφε μηδὲ προσβαλεῖν πύλαις,/ οὐχ ὡς ἄθυμον οὐδὲ λήματος κάκη,/ ἀλλ' οἶδεν ὥς σφε χρὴ τελευτῆσαι μάχῃ (*Th.* 615-617) palesen l'ús inconsistent i artificiós de σφε, que en tots dos casos té com a antecedent Amfiaraos: mentre que el primer és clarament anafòric, el segon marca la reflexivitat indirecta amb el subjecte de l'oració principal, com també el vers del missatger *Th.* 469. En tots els pronoms, el significat reflexiu és minoritari i residual; la seva extensió a la forma de l'eminència anafòric viv és molt discutible: τοῖ γάρ νιν ἐκ γῆς ἤλασεν μακρῶ δρόμῳ; (*Supp.* 309) i depèn de la transposició de versos que afecta el passatge i condiona que es prengui com antecedent el tàvec (307) o la pròpia Io.

En comparació amb les dues primeres persones, la forma aglutinada ἑαυτόν és acceptada amb una relativa facilitat per Èsquil amb sis registres a *Th.*⁴⁰, set a *Ag.* i un a *Ch.*, a més de quatre als fragments i tres a *Pr.* L'absència a *Pers.*, *Supp.* i *Eu.* pot indicar que la restricció del seu èxit a *Th.* i *Ag.* té a veure amb les peculiaritats temàtiques dels dos drames centrats en l'aniquilació dels llinatges dels Labdàcides i dels Atrides per ells mateixos⁴¹. Cal admetre, però, que els testimoniatges de *Th.* 49 i 543 es relacionen molt laxament o gens amb l'expressió d'aquest motiu, raó per la qual resulta més econòmic de constatar com la forma aglutinada s'imposa amb el pas del temps per la molt probable confusió, a les formes contractes i amb crasi, amb el simple αὐτός⁴².

En sintagmes preposicionals agentius, αὐτός esdevé reflexiu, però, sobretot, emfàtic⁴³, quan té per referent el propi subjecte exprés i comporta una repetició. Atès que ja el verb marca la persona, αὐτός apareix com a reflexiu sense el corresponent pronom de primera persona que l'acompanyi al sintagma agent, en una expressió arcaica de la reflexivitat altrament molt marcada, tant pels pronoms com pel verb: αὐτοὶ δ' ὑπ' αὐτῶν ἔνδοθεν πορθούμεθα (*Th.* 194). La marca morfològica esdevé també purament lèxica a καὐτὸς κατ' αὐτοῦ τὴν ὕβριν μαντεύσεται (*Th.* 406), que els còdexs llegeixen amb el reflexiu καθ' αὐτοῦ.

1.4. Possessius

Els adjectius i pronoms possessius es concentren a les intervencions d'uns personatges o d'uns altres segons llurs funcions dramàtiques amb la reserva que, per ser fonamentalment determinants, resulten força menys emfàtics. Els protagonistes són qui més pronoms de primera persona registren (dotze Atossa, dotze Darios, tres Etèocles i quatre Pelasg), però no tants el cor, ni als versos lírics ni recitats, possiblement per una certa tendència a introduir els sintagmes nominals sense determinació (cf. Article, pp. 86-89). És extrema la situació a *Pers.*, on el cor sols registra un ἐμός als anapests mentre que la reina i Darios en compten gairebé tants com formes del pronom personal, dotze cadascun, car al capdavall no encarnen ells la

⁴⁰ *Th.* 49, 543 i 811 als versos del missatger, i *Th.* 751, 928 i 929 als del cor.

⁴¹ Cf. Zeitlin 1982, esp. pp. 207-208.

⁴² Hi té a veure, igualment, el repartiment entre els dos temes reflexius, ἐ- i σφε, cf. Meisterhans & Schwyzer 1900³, p. 153: a començaments del s. iv *aev* el tipus ἑαυτῶν esdevingué més freqüent que σφῶν αὐτῶν.

⁴³ Cf. Taillardat 1987, quan un mateix pronom expressa alhora ipseïtat i identitat prima la primera, car la identitat resulta de deixar en segon pla la noció de "separació".

derrota persa, sinó llur fill i sobirà Xerxes, com revelen passatges com *Pers.* 160-211 o 717-751, on el possessiu es repeteix cinc i quatre vegades amb *παῖς*, nom de parentiu que no el requeriria⁴⁴. El possessiu de segona persona singular, menys expressiu, es testimonia menys i és igual d'escàs als passatges corals, on no arriba a la meitat de registres (cinc testimoniats a *Pers.*, dos dels quals al líric; cinc a *Th.*, un dels quals al líric, i quatre a *Supp.*, dos dels quals al líric). Aquest possessiu, però, és l'únic amb usos pronominals (*Th.* 105, 232 i *Supp.* 290).

En l'expressió de la possessió mitjançant el pronom personal, a la primera persona es testimonia el genitiu *ἐμοῦ* en un vers recitat (*Supp.* 319) i s'hi prefereix el datiu, amb sis registres en total (*Pers.* 165, 171, 172; *Th.* 71 amb la forma àtona i *Pers.* 784; *Supp.* 505 amb la tònica), també al trímetre. No sempre queda clara, però, la distinció entre un ús possessiu i un datiu ètic a passatges com *ἐγὼ δὲ πῶς δρῶ; ποῦ θράσος νέμεις ἐμοί;* (*Supp.* 505). A la segona persona *σέθεν*, amb l'antic sufix ablatiu, s'imposa com a forma del pronom en genitiu i preval com a pertinentiu per sobre del possessiu (sols registrat en una ocasió, a banda d'un cas d'homonímia amb el pronom *σοῦ* a *Th.* 632). Aquesta creació literària es troba en vuit passatges recitats i dos lírics i manté la seva associació amb el trímetre als drames següents⁴⁵. El datiu, en contrast amb el seu predomini a la primera persona, a la segona sols es pot trobar a l'ambigu *τί σοι περαίνει μηχανὴ συζωμάτων;* (*Supp.* 462)⁴⁶.

Proporcionalment, els possessius caracteritzen la parla femenina de la reina de *Pers.* i dels cors de *Th.* i *Supp.*, però, atesa la minsa quantitat dels pronoms personals en genitiu (dos o un de sol atesa la pràctica homonímia amb el possessiu a *σου*), no podem comprovar el repartiment d'aquesta construcció innovadora⁴⁷. En qualsevol cas, no és estrany que la tragèdia prefereixi solucions conservadores, com la forma tònica del pronom *ἐμοῦ*, en comptes de l'àtona que s'estén a la parla col·loquial⁴⁸.

A la tercera persona conviuen els reflexius *σφέτερος*, en un passatge coral amb certs dubtes textuais (*Pers.* 900, amb un referent singular, a més d'*Ag.* 760⁴⁹, amb antecedent plural), i *ός* (*Th.* 641, a la *ρήσις*, a més d'*Eu.* 366, al líric)⁵⁰, ambdós conservacions poètiques. A banda de la forma reflexiva també arcaïtzant *έθεν* (*Supp.*

⁴⁴ La solució encara més emotiva, amb la repetició de l'article al sintagma sols la trobem a fr. 350, 9: *τὸν παῖδα τὸν ἐμόν*.

⁴⁵ Majoritàriament en usos quasi formulars o a final de vers, limitacions que no segueixen els altres tragediògrafs, qui en redueixen la proporció al líric (on sí que Eurípides desenvolupa *ἐμέθεν*), cf. Redondo 2015b, pp. 166-167.

⁴⁶ Cf. Bowen 2013, *ad loc.*

⁴⁷ Cf. Humbert 1972³, §91, Crespo & *aliae* 2003, p. 47.

⁴⁸ Willi 2003, p. 180: *In total, 23 of the 110 examples of μου/σου (20.9%) and 43 of the 186 examples of ἐμός /ός (23.1%) are used by female speakers, which shows that women indicate possession slightly more often than men but do not prefer the modern and more colloquial μου/ σου.*

⁴⁹ Malgrat les *cruces* de West, Broadhead 1960 i Garvie 2009, *ad loc.* el mantenen i citen passatges comparables que el fan versemblant.

⁵⁰ La forma en grau ple, *έός*, es la *rara lectio* de Φ⁷IO^a i Y a l'anapest *έὸν δ' ἄνδρα βαύζει* (*Pers.* 13), però els editors hi corregeixen *νέον*; cf. Broadhead 1960 i Garvie 2009, *ad loc.*, com que el subjecte de *βαύζει* no s'explicita, el possessiu no fa sentit i no pot subratllar, com es podria entendre *ad sensum*, la relació de Pèrsia amb els guerrers, la seva pròpia força. Quatre testimoniats dramàtics més, en dos fragments esquilis i dos versos d'Eurípides, manquen de context o resulten aberrants i molt difícils d'acceptar, cf. Petit 1999, pp. 200-202. Felsenthal 1980, p. 33 la considera exclusiva de l'èpica, però es testimonia moderadament a la lírica i la tragèdia.

66) ja comentada, el genitiu del pronom αὐτός té un ús reflexiu i emfàtic, en aparèixer també com a subjecte, a αὐτοὶ δ' ὑπ' αὐτῶν ἐμβολαῖς χαλκοστόμοις / παίοντ' (*Pers.* 415-416), mentre que a φρένες γὰρ αὐτοῦ θυμὸν ὠακοστρόφουν (*Pers.* 767) fa de possessiu anafòric, funció desenvolupada eminentment pel demostratiu. És incidentalment possessiu el datiu pronominal de l'article a *Th.* 385⁵¹.

Com σφέτερος, els arcaïsmes formals i les formes en -θεν són molt esporàdics, sovint presenten problemes textuais, i caracteritzen els versos lírics tot i no ser-ne exclusius. La dental sense assibilar del tema de segona persona es pot conservar, si s'accepta la *rara lectio*, al possessiu amb grau ple τεάν en un cant adreçat als déus (*Th.* 105⁵²) com a possible reminiscència de la lírica coral⁵³, a més d'algunes formes del pronom en datiu τοι. Ἄμός, forma antiga del possessiu de primera persona plural mantinguda a alguns dialectes i a la poesia èpica i tràgica⁵⁴ es registra quatre vegades, dues al líric (*Th.* 417 i *Supp.* 107) i dues al trímetre (*Th.* 654 i *Supp.* 323)⁵⁵, mentre que la forma sufixada innovadora manté la ā típica dels passatges corals amb ἄμέτερος (*Supp.* 532)⁵⁶, i ἄμμι (*Th.* 156) presenta la psilosi i l'accentuació paroxítona de l'eoli⁵⁷. Atès que només les innovacions i divergències del tronc comú poden definir un ús dialectal, no podem tractar aquestes formes com a dorismes ni eolismes, sinó com a arcaïsmes amb què el tragediògraf crea una llengua literària evocadora d'uns altres gèneres (en aquest apartat fonamentalment de la lírica⁵⁸) més que d'una varietat diatòpica concreta. La coexistència i inconsistència dels diversos temes de tercera persona confirma aquesta barreja de tradicions poètiques.

1.4.1. Φίλος

Ultra els pronoms i adjectius derivats de la deixi personal, l'adjectiu φίλος expressa la possessió lèxicament⁵⁹. Especialitzat a Homer i la lírica antiga en indicar la possessió inalienable, a Èsquil resulta molt més ambigu perquè ja acompanya objectes externs al posseïdor i, en quasi tots els testimoniatges, el sentit predicatiu de valoració positiva

⁵¹ A πρόνομα δὲ βότα τοῖς πολύγωνα τελέθει (*Supp.* 691), l'article fa de demostratiu anafòric fort (amb un referent molt llunyà, al v. 684) i la posició rere el sintagma sembla donar suport a la seva interpretació adverbial com a datiu d'interès, a més de certs paral·lels literaris, cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*, tot i que el sentit possessiu roman possible, cf. Bowen 2013, *ad loc.*

⁵² *Rara lectio* de diferents manuscrits; dos versos més avall τεάν (*Th.* 107) és una conjectura de Lachmann.

⁵³ Cf. Hoffmann & alii 1973, p. 131; Chantraine 2015² I, §128 la considera un eolisme, comú al dialecte dori, de l'èpica; els mínims registres, dubtosos, oferits pels altres tragediògrafs es localitzen també als cants; cf. Redondo 2015b, p. 173.

⁵⁴ Cf. Chantraine 2002, §160; Björck 1950, pp. 124-126. Conservada en dori i eoli, apareix en una sola ocasió a la comèdia (Ar. *Lys.* 1181).

⁵⁵ A la trilogia esdevé exclusiva del líric: *Ch.* 428, 437; *Eu.* 311, 440.

⁵⁶ Combina la ā etimològica al tema i present a la forma etimològica ἄμός amb -τερος, sufix introduït en diversos dialectes i que va acabar esdevenint la característica dels adjectius possessius al joni-àtic; es tracta, doncs, d'una forma mixta pròpia d'alguns dialectes doris i del lesbi i de la llengua de la lírica coral, cf. Chantraine 2002, §160. D'altra banda, si bé la tradició textual assegura aquesta forma a *Supp.* 532, a l'altre passatge líric on apareix el possessiu (*Th.* 627), sembla exagerada l'esmena de Dindorf⁹ 203, mantinguda per West, del vocalisme η (registrat per tots els còdexs) en ā.

⁵⁷ És un eolisme freqüent a la lírica coral i no rar a l'èpica, cf. Chantraine 2002, §150.

⁵⁸ És la distribució d'aquestes formes als cants el que ens permet de relacionar aquestes formes amb la lírica, si bé per certs autors posen l'accent en llur consagració com a poetismes a l'èpica, cf. Kaczko 2008, p. 250.

⁵⁹ Cf. Crespo & aliae 2003, p. 47.

sempre és pertinent. Resulta especialment ambivalent amb termes de parentiu com τὰ δ' ἀγάθ' ἐκτελεῖ γενέσθαι σοί τε καὶ τέκνῳ σέθεν / καὶ πόλει φίλοις τε πᾶσι (*Pers.* 218-219)⁶⁰, en relació amb els quals es fixa la fórmula típica del drama amb què el corifeu s'adreça al cor i també els personatges si se senten part d'un mateix grup com Atossa i Darios a *Pers.* o Dànaos a *Supp.* (Etèocles i les joves, tot i ser tots tebans assetjats, s'oposen dràsticament en llurs actituds envers el conflicte). Per a l'expressió inequívoca d'afecte, però, resta el superlatiu φίλτατος. L'aparició de l'adjectiu junt a un nom eminentment negatiu pot constituir una romanalla del sentit possessiu al vers líric κρατηθεὶς δ' ἐκ φιλᾶν ἀβουλιᾶν (*Th.* 750), segons suggereix el vers també cantat φίλου γὰρ ἐχθρά μοι πατρὸς ἴτελειτ' ἀρὰ (*Th.* 695), on l'aparent *contradictio in adiectis* entre φίλου i ἐχθρά es resol, amb un sentit més profund, en un joc de paraules entre el sentit valoratiu usual i el possessiu, si no el més antic etimològicament, sí l'associat al prestigi de la tradició literària⁶¹.

2. Αὐτός

Remarcablement polisèmic, αὐτός als casos oblics equival al pronom de tercera persona o simple anafòric. Al nominatiu, com ἐγώ i σύ, redunda amb el verb en la indicació de la persona i resulta emfàtic. Els subjectes ressaltats pel pronom constitueixen el nucli temàtic no sols de l'oració, sinó de la intervenció sencera on es troben: Hipomedont (*Th.* 497) i el dèmon (*Th.* 815) a dos dels anuncis del missatger tebà o Zeus en una estrofa de la pàrodos (*Supp.* 171). Més rarament αὐτός emfasitza uns altres pronoms que ja designen la tercera persona: ἀλλ', ὅταν σπεύδῃ τις αὐτός, χῶ θεὸς συνάπτεται (*Pers.* 742), on l'indefinit activa el sentit generalitzador de la γνώμη i αὐτός subratlla la noció cabdal de responsabilitat, i els demostratius a ἄναξ ὄδ' αὐτὸς Οἰδίπου τόκος (*Th.* 372)⁶² i εἰ γὰρ τύχοιεν ὧν φρονούσι πρὸς θεῶν / αὐτοῖς ἐκείνοις ἀνοσίοις κομπάσασιν· (*Th.* 551)⁶³.

Referit a la primera i segona persones apareix menys sovint que els pronoms personals en nominatiu i intensifica molt més l'expressió: a *Pers.* 261 el missatger subratlla la seva pròpia supervivència com un fet extraordinari, a *Th.* 254 Etèocles

⁶⁰ A més de *Pers.* 832; *Th.* 203, 695, 971, 971; *Supp.* 1038.

⁶¹ La relació etimològica de l'adjectiu amb el reflexiu és molt discutida i no hi ha acord sobre la prioritat del significat possessiu o afectiu; cf. *DELG*, s.v. en prioritza el segon i *EDG*, s.v., el primer, tot relacionant-lo amb el reflexiu σφι. Pel que fa a la relació entre els dos conceptes, des de Kretschmer 1927, Rosén 1967, pp. 12-15 va fer la defensa més convincent de la primordialitat de la noció de possessió "inalienable", mentre que Hooker 1987, parteix de l'onomàstica i de paral·lels per afirmar el contrari i Robinson 1990 va més enllà i argüeix que a tots els registres homèrics expressa estimació. Adkins 1963 i Scott 1982 mantenen una postura intermèdia en plantejar que l'adjectiu designa un únic concepte complex: tot allò que, dins la seva esfera d'influència rep l'estimació del guerrer inclòs el seu propi cos, o bé el vincle indisoluble entre l'interès individual i la necessitat de cooperació; Konstan 1997, pp. 28-37 aprofundeix sobre els matisos del terme.

⁶² Matino 1998, p. 101: *Atribuisce magniloquenza e desiderio di esaltazione se è precisato con nome proprio, nome comune, dimostrativo e identificativo a Sept. 372.*

⁶³ Es tracta d'una exclamació on tots dos pronoms conserven llur plena força i encara no s'ha desenvolupat la conflació per afebliment del demostratiu. Janko 1985, pp. 22, 26 situa la transició, als casos oblics, a Xenofont; encara que la combinació és ja a Homer, aquest testimoni esquili és un cas únic i dels més antics en emprar αὐτός en sentit comitatiu en datiu sense l'article.

acusa el cor d'arruïnar la ciutat i a *Th.* 673 i 1040 el cabdill tebà i Antígona proclamen les accions que els definiran, la lluita contra el germà i el soterrament, respectivament.

En altres quatre registres el pronom αὐτός es combina amb el pronom personal, com a αὐτὸς κατόπτης δ'εἴμ' ἐγὼ τῶν πραγμάτων (*Th.* 41), on el missatger posa en relleu la seva descripció tot establint-se com a únic testimoni ocular; en altres tres versos (*Th.* 650, 652; *Supp.* 939) acompanya la segona persona reforçant la deixi impressiva. En tots els casos, especialment als dos últims registres de *Th.* separats per sols un vers, la combinació posa en relleu el començament o el final d'intervencions significatives. Alternativament, malgrat el caire agosarat d'una hipòtesi basada en tan poques dades⁶⁴, que en tres registres la *persona loquens* sigui el missatger tebà i a l'altra, Pelasg en la seva discussió amb l'herald, al trímetre, pot apuntar a una expressivitat pròpia de la llengua col·loquial. Fora del nominatiu, també és emfàtic quan reforça uns altres pronoms personals com ara a αὐτοῖσί θ' ἡμῖν ἐκτελευτήσει καλῶς (*Supp.* 411, on subratlla un excepcional plural majestàtic), a més del políptoton reflexiu, també a la primera persona, de *Th.* 194.

Αὐτός individualitza conceptes tot oposant-los al seu entorn, d'acord amb l'ús més antic⁶⁵. Tanmateix, aquesta explicació no s'adiu del tot amb εἴση σύ τ' αὐτὸς χοῖ ξυνέμποροι σέθεν (*Supp.* 939), on la conjunció copulativa destaca el pronom, no en oposició al segon element, sinó en relació amb ell; de fet, l'herald actua com una mena de portaveu o corifeu dels egipcis.

El significat emfàtic depèn de la precedència al sintagma del pronom respecte de l'article, construcció limitada al nostre corpus per la relativa escassetat de l'article mateix (*Pers.* 792; *Supp.* 592, tots dos en nominatiu), però força abundant si comptem tots els sintagmes amb noms propis, inherentment determinats (*Pers.* 5, 299; *Supp.* 160), o conceptes amb un referent únic com ara ἄναξ (*Pers.* 443, 565). Més que la determinació, el significat emfàtic depèn del fet que un nom no hagi estat designat abans i, per tant, αὐτός no pugui funcionar com a fòric: τύμβον κατ' αὐτὸν Διογενοῦς Ἀμφίονος (*Th.* 528) i αὐτὴ δ' ἡγεμῶν ὑπὸ χθόνα / στεῖλασα λαῖφος παγκρότως ἐρέσσειται (*Supp.* 722-723), versos on es ressalta la importància de dos objectes fora d'escena, simbòlica en el cas de la tomba d'un heroi tebà⁶⁶, i fonamental dramàticament en el cas de la nau egípcia que s'acosta. Encara que el concepte d'èmfasi és més que suficient com a definició, la determinació verbal, probablement acompanyada amb gestos, de dues realitats llunyanes prèviament no esmentades anticipa, si es vol, levíssimament, la posterior entrada de αὐτός al sistema deíctic⁶⁷.

⁶⁴ La combinació de αὐτός amb uns altres pronoms a l'*Orestíada* i *Pr.* no revela molt més: tots els registres són recitats, dos d'ells apareixen en esticomíties (*Ch.* 113; *Pr.* 772) i, d'acord amb el significat emfàtic, solen acompanyar imperatius o apel·lacions negatives a l'interlocutor (*Ch.* 113; *Eu.* 199; *Pr.* 250), però també n'hi ha de força neutres (*Eu.* 767; *Pr.* 826), de manera que només *Ag.* 30, amb què el guaita, un personatge de classe baixa, s'exclama joίός, pot ser del tot col·loquial.

⁶⁵ Cf. Chantraine 2015² II, §231. Taillardat 1987 defineix la ipseïtat com la combinació dels semes de "unitat" i de "exclusió" o "separació".

⁶⁶ Cf. Hutchinson 1985, *ad loc.*

⁶⁷ Cf. κλάδους μὲν αὐτοῦ λείπε, σημειῖον πόνου (*Supp.* 506), on la forma adverbial de αὐτός (més pròpia de la prosa jònia i de la llengua col·loquial que el poètic locatiu αὐτόθι) ja mostra un obvi significat deíctic exofòric. En grec modern αὐτός ha substituït οὗτος com a demostratiu proximal en un sistema deíctic

En conjunt, dels tres significats bàsics de αὐτός⁶⁸, el significat emfàtic n'és el segon més freqüent, poc per darrere dels seus registres com a anafòric o pronom de tercera persona. Després d'observar quins conceptes i passatges resalta el poeta, quantitativament aquest ús de αὐτός predomina especialment a *Th.*, amb disset registres front als set de *Pers.* i de *Supp.*, relacionats amb la insistència, per part del missatger, en el perill que representa cada atacant i en la voluntat d'Etèocles de combatre en persona. A totes tres tragèdies abunda sobretot a les intervencions dels missatgers i els seus registres als passatges corals lírics són mínims, mai no més de dos. L'escassetat als versos corals de les joves tebanes i les Danaïdes concorda amb l'absència total, a *Pers.*, a les intervencions d'Atossa, l'altre personatge femení del corpus. Generalment, doncs, αὐτός expressa una èmfasi narrativa o temàtica més que una emotivitat desfermada (l'escassetat als cors de joves tebanes i Danaïdes concorda amb l'absència total, a *Pers.*, a Atossa, l'altre personatge femení).

Amb el significat d'identitat αὐτός apareix, regularment, sempre després de l'article (*Pers.* 186, 602; *Th.* 607, 638; *Supp.* 329). Per bé que no estrictament sinònim, l'adjectiu ὁμοῖος⁶⁹ es registra amb una freqüència molt semblant (*Th.* 678, 721; *Supp.* 436, 497)⁷⁰.

Αὐτός:

	3a persona		emfàtic						identitat
			3a persona en nominatiu			1a i 2a persona			
	casos oblics	genitiu possessiu	amb un article		amb un			amb article	
			concepte nou	o nom propi	altre pr.	altre pers.	sense cap altre pers.		
<i>Pers.</i>	11	2		5	1	1		2	
<i>Th.</i>	9		2	1	3	4	4	2	
<i>Supp.</i>	1		1	3			2	1	
total	21	2	3	9	4	5	6	5	

reduït de tres a dos graus; Jannaris 1987, §1418 situa el canvi a època imperial, Horrocks 2010², pp. 128-129 ho fixa en el s. II ev per probable influx d'una evolució paral·lela al llatí i coincideix que s'inicià a la deixi anafòrica. A banda d'assenyalar d'objectes importants no visibles, els dos registres comentats, sobretot el segon, podrien interpretar-se com la designació d'elements sobresortints d'un conjunt, ús vinculat a la posterior lexicalització del pronom com a "cap" o "mestre", apreciable, en combinació amb ἐκεῖνος, a *Ch.* 208, referit a Orestes i, més freqüentment, a la comèdia aristofànica; cf. López Eire 1992, p. 43, Janko 1985, p. 28.

⁶⁸ Cf. Sadoulet 1984.

⁶⁹ Biraud 1988, pp. 46-47 considera un sinònim exacte ὁμός, expressió més antiga de la identitat suplantada per αὐτός, tanmateix, a tot Èsquil sols es troba al genitiu adverbial ὁμοῦ.

⁷⁰ En canvi, ἴδιος, que acabarà substituint αὐτός tant com a pronom emfàtic i d'identitat, sols es registra a dos versos lírics de *Pr.*: 403 i 543; cf. Browning 1989², p. 61 i Thraette 1980-1996 II, p. 235: ambigu en època hel·lenística, ja esdevé del tot sinònim amb ἑαυτός en època romana.

3. Demonstratius

Usos exofòrics i endofòrics (anafòrics i catafòrics) dels demostratius*:

	ὄδε		οὗτος		ἐκεῖνος		total exo	total endo		total
	exo	endo	exo	endo	exo	endo		anàf.	catàf.	
<i>Pers.</i>	17	61		20	1	6	18 (17%)	74 (70%)	13 (12%)	105
<i>Th.</i>	39	46	3	14	1	4	43 (40%)	59 (55%)	5 (5%)	107
<i>Supp.</i>	55	55	6	16	1	1	62 (46%)	65 (49%)	7 (5%)	134
total	111	162	9	50	3	11	123 (36%)	198 (57%)	25 (7%)	346

Els demostratius s'organitzen en un sistema ternari on ὄδε és el deíctic proximal, οὗτος, el de distància intermèdia i ἐκεῖνος, el de llunyania. No sols designen entitats textuals, com a deíctics endofòrics, sinó extratextuals. Aquest significat és especialment rellevant al drama i cada cop és més freqüent al corpus, principalment amb ὄδε, els usos exofòrics del qual arriben a superar els endofòrics a *Supp.*, i amb οὗτος, que passa de no testimoniar-se a *Pers.* a tres registres a *Th.* i sis a *Supp.*; tendència seguida d'un descens dels endofòrics.

La distinció entre endofòresi i exofòresi es difumina amb els enunciats performatius, quan els personatges es refereixen a llur pròpia intervenció, freqüentment el cor als cants com ἀκού/ειν τόδε πῆμ' ἄελπτον (*Pers.* 265, entre més⁷¹). Aquestes realitats, tant lingüístiques com extralingüístiques, es prenen generalment com a deixi interna per llur intangibilitat. D'altra banda, en certs passatges les idees s'encadenen per al·lusions més que per uns mecanismes cohesius transparents semànticament i sintàctica. Resulten especialment vagues les referències a la situació dramàtica en si, com ara la desgràcia, constantment evocada a *Pers.*, el destí omnipresent a *Th.* o la fugida a *Supp.*, així com les designacions amb els demostratius de proximitat d'objectes concrets, exèrcits, terres llunyanes..., no visibles a escena i tampoc esmentats prèviament, una *Deixis am Phantasma*⁷², com ara οὖς ἀτιμάσας ὄδε / στράτευμ' ἐπακτὸν ἐμβαλὼν ἦρει πόλιν (*Th.* 1018-1019, a més de 408 o *Supp.* 259). Al vers líric τάδ' αὐτόδηλα· πρεπτὸς ἀγγέλου λόγος (*Th.* 848) la distinció entre exofòresi i endofòresi és anul·lada quan el cor mateix anuncia l'entrada dels cossos dels germans com a materialització de les paraules del missatge⁷³.

L'exofòresi supleix parcialment les indicacions escèniques perdudes als texts tràgics grecs en assenyalar objectes i personatges segons llur posició relativa a l'escenari i aportar versemblança a la il·lusió dramàtica. Majoritàriament determinen paraules com γῆ, χθών, χώρα o πόλις (aquesta especialment freqüent a *Th.*, una ciutat assetjada el destí de la qual s'oposa al dels dos fills d'Èdip) i situen l'acció a Pèrsia,

* No s'han descomptat usos adverbials de formes com τῆδε.

⁷¹ *Pers.* 675; *Th.* 1070; *Supp.* 276, 378, 710, 830, 964, 1012.

⁷² Cf. Wackernagel 1950-1957² II, p. 84, qui introdueix el concepte.

⁷³ Cf. Taplin 1977, pp. 172-173, Thalmann 1978, p. 191: és amb ἦλθε δ' αἰ/ακτὰ πῆματ' οὐ λόγῳ (*Th.* 845-846) que és marca la presència física dels cadàvers dels germans, als quals es refereix mentre es col·loquen fins el v. 853.

Tebes o Argos, o en espais més concrets quan els demostratius acompanyen topònim: τόδ' ἄστῳ Σούσῳν (*Pers.* 761), τῆσδε Καδμείας πόλεως (*Th.* 1006), τάνδε Πελασγίαν πόλιν (*Supp.* 632⁷⁴) i πόλιν τάνδε Πελασγῶν (*Supp.* 1023)⁷⁵.

Un cop establert el lloc, el cor (o Dànaos a *Supp.*) presenta els personatges de manera més directa, amb els demostratius i la identificació tot just abans de llur primera aparició⁷⁶. A *Pers.* la primera paraula mateixa de la tragèdia és un demostratiu que introdueix el cor d'ancians als anapests. Que en aquesta tragèdia, amb el menor ús exofòric dels demostratius, sigui on més regularment es presentin els personatges s'explica per l'ambientació realista i ensems exòtica del drama, que podria impedir la ràpida identificació dels personatges mitjançant vestuari o recursos estereotipats propis dels drames de tema mitològic⁷⁷. També la presència de personatges muts com els ciutadans tebens (*Th.* 317) o els guàrdies argius (*Supp.* 985) és indicada ocasionalment pels demostratius⁷⁸. Els personatges presents a l'intercanvi entre altres dos són assenyalats quasi sempre amb ὄδε (*Th.* 472⁷⁹, *Supp.* 480, 503, 916, 924), per la qual cosa resulta difícil de dilucidar si es troben més a prop del parlant o de la segona persona⁸⁰.

En indicar verbalment els objectes amb què interactuen els actors, els demostratius, potser reforçats per moviments físics, devien esclarir l'acció i ajudar a identificar l'espectacle per als espectadors asseguts més lluny⁸¹. L'*attrezzo* és fonamental en escenes com les ofrenes d'Atossa a la tomba de Darios (*Pers.* 607-622, on alguns demostratius reforcen l'enumeració en estil τε, cf. pp. 274-275) o a la descripció del santuari on arriben les Danaïdes (*Supp.* 49-56), s'estableixen com a

⁷⁴ El substantiu és una conjectura de West, d'altres editors proposen γᾶν.

⁷⁵ Tot i que es poden admetre fàcilment com a recordatoris i renovacions de la ficció, el fet que les referències concretes apareguin a la segona meitat dels drames sembla fer-les sobrerres, si no endarrerides, raó per la qual s'han arribat a atetitzar o, si més no, s'han afegit als arguments sobre el caire sespuri del final de *Th.*, cf. Dawe 1978, p. 93.

⁷⁶ *Pers.* 1 (el cor), 150 (la reina), 247 (el missatger); *Th.* 861 (Antígona i Ismene), 1069 (els semicors o les germanes mateixes). Danaos es presenta ell mateix (*Supp.* 177) i anuncia l'arribada de la comitiva de Pelasg (*Supp.* 187). Excepcionalment, a *Th.* 372 en acabar el primer estàsım, el cor es refereix a Etèocles, però qui entra immediatament i inicia els set *Redepaare* és el missatger. Possiblement així es transmetés com d'inesperada i precipitada era una entrada, d'acord amb la urgència del setge, o, més senzillament, no calia anunciar el mateix personatge que havia aparegut com a espia al pròleg. També els deictics temporals abunden al començament del drama i situen l'acció en aquesta dimensió, cf. Nestle 1967, pp. 46-47.

⁷⁷ Cf. Pickard Cambridge 1968², pp. 192-203, esp. 201-202.

⁷⁸ Evidentment, els demostratius no ho resolen tot perquè es tracta de personatges molt secundaris que els espectadors ja veien i sobre els quals no calia cridar l'atenció, per la qual cosa no resolen algunes de les gran incògnites dramàtiques com a qui s'adreça Etèocles al pròleg o la identitat del segon cor de *Supp.*, cf. *Persona loquens* i caracterització, esp. p. 9, n. 16.

⁷⁹ Si a *Th.* 408 s'acceptés la llició τόνδε en comptes de la correcció τῶνδε de Grotius 19 (concordant amb πολομάτων), serien dos i no un els demostratius a l'escena central de *Th.* sobre els quals, junt amb els diferents temps verbals, es basa l'argument que alguns dels defensors eren presents i marxaven a mesura que Etèocles els assignava a una de les set portes. Aquesta mena de moviments escènics enriquiria la representació visual d'una escena carregada de descripcions, una hipòtesi temptadora, però sense prou suport textual per a Taplin 1977, pp. 150-152; cf. Librán Moreno 2005, pp. 256-259.

⁸⁰ El demostratiu de distància intermèdia οὔτος ho aclariria, però sembla sentir-se massa col·loquial i evitar-se. Cf. Kaimio 1970, p. 202 n. 5, a la tragèdia els actors es refereixen al cor sobretot amb ὄδε en quantitats molt semblants, però a la comèdia s'empra sobretot οὔτος als casos oblics i també αὐτός.

⁸¹ Òbviament, moltes vegades es designen els accessoris sense determinar-los o assenyalat-los amb demostratius, cf. σὺν κλάδοις (*Supp.* 159). Cf. Dale 1956; Kaimio 1988, pp. 7-8 sobre les relacions entre text i representació i la importància de les descripcions verbals per a complementar l'espectacle visual i redoblar, precisament, la recepció de les accions fonamentals.

suplicants (*Supp.* 204-223)⁸² i amenacen de penjar-se (*Supp.* 455-467). Els pronoms ressalten verbalment detalls de vestuari com els parracs i el buirac buit de Xerxes (*Pers.* 1016, 1020, 1021), els plec del vestit on Antígona porta la terra per colgar Polinices (*Th.* 1039) o les branques de les suplicants (*Supp.* 243, 486). La localització peculiar de *Supp.* en un punt a mig camí entre la costa i la ciutat d'Argos, diferent de l'espai públic urbà on se situen la majoria de drames (si més no segons el tòpic) determina el gran nombre d'exofòrics de l'obra. És diferent el cas de *Th.*: els objectes evocats més importants, els escuts dels atacants, queden fora de les muralles⁸³, però els exofòrics s'acumulen a l'escena afegida al final. L'abundància del demostratiu de proximitat per referir-se als dos i el pas de ὄδε a οὗτος per al·ludir a Etèocles (*Th.* 1013), descartat el possible sentit pejoratiu o sobtat canvi en l'actitud del parlant, evoca una representació on els cossos dels dos germans, portats a escena mitjançant l'*ekkyklema*, eren assenyalats alternativament⁸⁴. Enforteixen també la il·lusió dramàtica les referències a elements difícilment visibles com el vaixell del qual desembarquen els egipcis (*Supp.* 825)⁸⁵ o els elements evocats en estil directe com el que es llegeix a l'escut de Polinices: λέγει· “κατάξω δ’ ἄνδρα τόνδε, καὶ πόλιν...” (*Th.* 647, com també a *Supp.* 584).

Ὅδε no és sols el principal exofòric, sinó que, a la inversa de l'habitual al grec clàssic⁸⁶, els registres anafòrics de ὄδε superen el triple dels de οὗτος (cent quaranta-sis registres anafòrics front a quaranta-dos a les tres tragèdies)⁸⁷. Ὅδε s'empra independentment de la llunyania, tant física (com ara a ἀλλὰ μὴν ἴμεῖρ' ἐμὸς παῖς τήνδε θηρᾶσαι πόλιν; *Pers.* 233) com afectiva, i designa indistintament amics (*Pers.* 446) com enemics⁸⁸. Tot i que a l'exofòresi pot ser un ús no marcat, la seva extensió com a endofòric sembla una tria estilística, bé per reacció a l'extensió de οὗτος, bé, precisament, perquè encara conservava la seva força deíctica⁸⁹.

Front a ὄδε, que designa allò pròxim al parlant i és el demostratiu més freqüent, gairebé no marcat, οὗτος assenyalava allò que es troba relativament allunyat del parlant,

⁸² *Supp.* 212, 217, 218, 220, 222 designen els diferents elements de l'escena. Si les estàtues, turons, altars i unes altres parts del santuari fossin objectes massa grans com per a aparèixer dalt de l'escenari, els demostratius serien encara més indispensables perquè el públic evocés l'escena completa; sobre les diferents teories sobre l'escenari del drama cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 1ss; Bowen 2013, *ad* 189.

⁸³ Atès que només s'esmenten les gamberes, peça amb la qual començaven a armar-se els guerrers, a *Th.* 676 és altament improbable (i incòmode per a l'actor) que Etèocles es col·loqués l'armadura lentament durant l'escena central, cf. Librán Moreno 2005, pp. 266-270.

⁸⁴ La repetició d'aquests pronoms resulta massa insistent per a un ús anafòric, si bé també pot ser que es tractés d'una particularitat de la llengua oficial del decret, cf. Dawe 1978, p. 93.

⁸⁵ Sols el sintagma ὄδε μάρπτις és clar en aquest passatge tan corrupte, cf. West 1990b, p. 154 i Bowen 2013, *ad loc.*

⁸⁶ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §467, Humbert 1972³, §34, els usos catafòrics de ὄδε no sols s'oposen als majoritàriament anafòrics de οὗτος, sinó que recorden la força de deíctic de proximitat que manté el pronom en exofòresi. López Eire 1993, pp. 47-48 apunta, a partir de les diferències dels usos catafòrics de ὄδε i οὗτος a la tradició manuscrita del corpus hipocràtic, que la distinció podria ser vàlida sols per a l'àtic i no per al joni.

⁸⁷ Ὅδε suma cinquanta-dos registres anafòrics i nou de catafòrics a *Pers.*, quaranta-quatre i dos respectivament a *Th.* i cinquanta i cinc a *Supp.*, mentre que οὗτος apareix en disset anàfores i tres catàfores a *Pers.*, onze i tres a *Th.* i catorze i dues a *Supp.*

⁸⁸ *Pers.* 340, *Th.* 54, 80, 395, 404, 424, 437, 470, 553, 567. Taplin 1977, p. 151: els pronoms referits als atacants són apropiats a les descripcions vívides i amenaçants.

⁸⁹ Cf. Manoléssou 2002, pp. 131-132, potser ὄδε seria més emfàtic o remetria més vívidament al referent perquè οὗτος, l'anafòric estàndard és indiferent a la noció de distància.

normalment a l'esfera de l'interlocutor, com ara *Κο. ἔχω στρόφους ζώνας τε, συλλαβὰς πέπλων./ Βα. τάχ' ἄν γυναικῶν ταῦτα συμπρεπῆ πέλοι* (*Supp.* 357-358), car Dànaos es troba més a prop de les filles que de Pelasg. Aquesta mena de direccions escèniques es donen sobretot a la tercera tragèdia⁹⁰. Al final de *Th.*, després de parlar d'Etèocles, Antígona se centra en Polinices i l'assenyala amb ὄδε (*Th.* 1013); el fet que més endavant (*Th.* 1035 i 1045) s'hi refereixi amb οὗτος pot marcar, més que una anàfora amb un antecedent força allunyat, els seus moviments sobre l'escenari que reflectirien la discussió amb l'herald⁹¹.

A l'endofòresi el demostratiu de distància intermèdia sol limitar-se a recollir les paraules de l'interlocutor o discursos reportats com a ταῦτα δὴ λιποῦς' ἰκάνω χρυσεοστόλους δόμους (*Pers.* 159). Ταῦτα, en cap cas τάδε, s'imposa en l'ús adverbial o d'acusatiu de relació emprat com a connector i que sol admetre una interpretació causal, senyal que οὗτος resulta més apte per a una dessemantització que transforma el demostratiu en un marcador sintàctic, principalment al trímetre. A més, adquireix matisos lleugerament pejoratius a καὶ νύκτα ταύτην ἦν λέγεις ἐπ' ἀσπίδος (*Th.* 400) i *Βα. τοῦ πανσόφου νῦν ὄνομα τούτου μοι φράσον./ Κο. Δαναός, ἀδελφὸς δ' ἐστὶ πεντηκοντάπαις./ Βα. καὶ τοῦδ' ἄνοιγε τοῦνομ' ἀφθόνῳ λόγῳ* (*Supp.* 320-322)⁹²; a banda que πῶμα τοῦτ' (*Supp.* 356) de Pelasg pugui ser un col·loquialisme⁹³.

Ἐκεῖνος assenyala personatges fora d'escena, que hi estan a punt d'aparèixer, com Xerxes (*Pers.* 829), o bé que en surten, com el cadàver de Polinices acompanyat per l'altre semicor (*Th.* 1063)⁹⁴. A l'endofòresi, ἐκεῖνος està molt menys desenvolupat i la seva tria no marca la llunyania de l'anàfora respecte del seu referent⁹⁵ dins del text, sinó la distància real, al temps o l'espai dels conceptes evocats, per exemple a ὡς πάντα γ' ἔστ' ἐκεῖνα διαπεπραγμένα (*Pers.* 260), exclamació de dolor per la destrucció de les tropes, o κείνου θέλοντος εὖ τελευτήσῃ τάδε (*Supp.* 211), on ressalta el poder de Zeus

⁹⁰ *Supp.* 320, 481, 504, 940. El fet que Pelasg es refereixi a les Danaïdes amb ταύτας mentre que l'herald els ha dit τάσδε (*Supp.* 924) pot indicar que continuen en poder de l'egipci a punt de ser embarcades, posició que incrementaria l'emoció de l'escena. Bowen 2013, *ad loc.* considera que el rei marca un cert allunyament amb les noies per protegir-les de la baralla.

⁹¹ Manoléssou 2002, p. 136 rebutja que οὗτος pugui ser sols exofòric, car sempre és eminentment endofòric en la mesura que designa un element "donat" o "conegut" al context, no res que situï en una posició específica. En aquesta escena, amb els cossos dels dos germans davant, sembla clar que ha d'haver-hi una distinció en la senyalització física.

⁹² Bowen 2013, *ad loc.* observa que la distribució del pronom de distància intermèdia referit a Dànaos i el proximal a Egipte pot denotar mala intenció o un to capciós a la pregunta. Amb tot, cal tenir en compte que Dànaos és a l'escenari, presumptament a prop de les seves filles i s'esmenta primer, i que ὄδε no és gens estrany com a anafòric.

⁹³ Bowen 2013, *ad loc.* remarca, però, que a Ἐσquil πῶμα no té el sentit usual de "fet" o "cosa feta", sinó més aviat "cosa a fer" o "problema".

⁹⁴ Οὐλόφρονες δ' ἐκεῖνοι, δολομήτιδες (*Supp.* 750), presentaria un ús idèntic al primer passatge, tot anunciant l'imminent desembarcament dels egipcis. El demostratiu, però, és una correcció de Voss i la majoria d'editors hi llegeixen δὲ καὶ. Ruijgh 2006, p. 159: l'ús estrictament deíctic, assenyalant elements de la situació comunicativa, de ἐκεῖνος és excepcional als textos literaris.

⁹⁵ És així a *Th.* 264, on Etèocles es refereix a unes paraules dites pel cor més de vint versos abans, o a *Th.* 649, amb què el missatger engloba tots els atacants que ja ha descrit, però normalment demostratiu i referent queden tan pròxims com a la catàfora κείνο δ' ἐκμαθεῖν θέλω,/ ὦ φίλοι, ποῦ τὰς Ἀθήνας φασὶν ἰδρῶσθαι χθονός; (*Pers.* 230-231).

per a intervenir i superar qualsevol entrebanc⁹⁶. En quatre ocasions el pronom presenta la forma καῖνος, en tres d'elles l'arcaisme consolidat per la tradició literària⁹⁷ escau al to solemne o admiratiu (*Pers.* 792 referit als grecs, que Darios aconsella no combatre mai més; *Th.* 1063 dit de Polinices a l'èxodos anapèstica, i *Supp.* 211, en un prec a Zeus), però no tant a l'ús catafòric que anuncia una pregunta a *Pers.* 230.

La partícula epidítica -ί, massa vulgar per a la tragèdia⁹⁸, sols es troba, en dues ocasions a les tres primeres tragèdies⁹⁹, en la pregunta πῶς δ'οὐχί; (*Supp.* 476 i 918), dos versos recitats per Pelasg carregats de tensió per la verbalització dels seus dubtes sobre les Danaïdes i per la discussió amb l'egipci. La combinació amb les interrogacions (també a fr. 310, però no al fragment de drama satíric fr. **78c, 2, 53) i els escassos antecedents literaris suggereixen un tret conversacional fàcilment incorporat al drama¹⁰⁰.

El sistema demostratiu a Èsquil ressalta per l'abundància de ὄδε, tret que s'accentua a obres posteriors¹⁰¹ i no sols s'atribueix al seu ús eminentment exofòric idoni al drama, car també preval com a anafòric, ni a la seva escaïença al metre iàmbic¹⁰². Ὅδε era ben viu encara, indubtablement, a la llengua parlada, però potser la preferència esquílida s'ha d'interpretar com una conservació davant d'uns canvis que l'eliminarien del sistema demostratiu¹⁰³, reacció que continuaria la tragèdia posterior¹⁰⁴.

Les necessitats dramàtiques determinen la tria i l'ús dels demostratius pels personatges més que cap factor sociolingüístic que puguem apreciar. El cor, sobretot al líric, en concentra la majoria de registres, ultra el seu major nombre de versos a tots els drames, per la seva especial relació amb el context, com a representat de la col·lectivitat

⁹⁶ Cf. Martino 1998, p. 113. Uns altres exemples d'aquest significat són: *Pers.* 230, 395, 691, 766, 792; *Th.* 264, 551, 649, 663.

⁹⁷ Forma antiga pròpia de la majoria de dialectes, l'àtic hi prefixa un reforç deíctic, però la manté al vers; cf. Chantraine 2002, §138, i Threatte 1980-1996 II, p. 328. Sòfocles i Eurípides n'augmentaran l'ús considerablement, principalment al trímetre també, cf. Redondo 2015b, p. 170.

⁹⁸ Cf. Martín de Lucas 2011, p. 76 i 1997, p. 154.

⁹⁹ Fora del nostre corpus apareix a, *Ag.* 273, *Pr.* 932 i fr. 310, també en preguntes directes, a més de fr. **78c, 2, 53, *Pr.* 952.

¹⁰⁰ Front a sols quatre registres anteriors (*Il.* 15, 716 i 16, 762; *Alc.* fr. 1, 1, 97, *Anacr. epigramm* 11, 48, 3), Sòfocles registra οὐχί cinquanta-dues vegades i Eurípides i Aristòfanes, vuitanta-una cadascun.

¹⁰¹ Com ja va observar Braun 1879, pp. 6, 22-23, qui ho atribuïa sobretot a motius escènics i de caracterització. Redondo 2020: *Da osservare anche la riduzione delle attestazioni di οὐτος nelle sezioni liriche delle Coefori e delle Eumenidi, che non si corrisponde con la minore estensione delle parti cantate. Di conseguenza, l'uso di questi due pronomi mostra come Eschilo ha accentuato un particolare tratto linguistico nelle tragedie seconda e terza, di fronte alla prima.*

¹⁰² Martino 1998, p. 109: ὄδε si presta particolarmente allà forma del trimetro giambico. Di qui la sua preferenza rispetto a οὐτος (ὄδε 766; οὐτος 185) ed in alcuni casi la mancanza di differenziazione nell'uso dell'uno o dell'altro.

¹⁰³ Braun 1879, p. 27 llista els passatges on els dos pronoms són ja pràcticament intercanviables, majoritàriament a la trilogia i uns pocs de *Supp.* i *Th.*: *Th.* 250, 663, 714, 979, 982, 993; *Supp.* 259, 234, 378, 452, 460, 729, 1034; a més d'*Ag.* 604, 934, 1119, 1212, 1397, 1433, 1501, 1503, 1542, 1581, 1583, 1590, 1608, 1635, 1643, 1661, 1665, 1672; *Ch.* 46, 91, 266, 798, 892, 931, 1060; *Eu.* 179, 669, 683, 752; *Pr.* 980. Martín de Lucas 1997, p. 157: la substitució de οὐτος per ὄδε no està del tot acompanyada, però és ja irreversible, a començaments del s. IV aev. Ὅδε, mantingut al connector τᾶδε, desapareix del tot en època altomedieval; ja en època hel·lenística comencen a confondre's οὐτος i αὐτός, que esdevé un demostratiu de ple dret en època bizantina; cf. Browning 1989², p. 61; Manoléssou 2002, pp. 119-128.

¹⁰⁴ Cf. Redondo 2015b, p. 170, ὄδε és com més va més freqüent a Sòfocles i Eurípides.

del lloc, a més de la freqüent al·lusió a les circumstàncies del propi cant¹⁰⁵. Sí que sol haver-hi una desproporció, del tot comprensible pels diferents tipus de dicció, entre els registres endofòrics dels demostratius, més nombrosos als personatges amb passatges recitats més extensos, i els exofòrics, proporcionalment més abundants als versos lírics, distinció que es difumina a *Supp.* pel protagonisme de les Danaïdes. Els versos recitats per Antígona i l'herald compten amb molts més exofòrics, pels requeriments de l'acció dramàtica, deixant a banda les particularitats de l'escena final.

Relació entre deixi endofòrica i exofòrica. Registres absoluts:

	demostratius endofòrics			demostratius exofòrics			total
	lír.	anap.	rec.	lír.	anap.	rec.	
<i>Pers.</i>	15	2	69	6	2	12	106
<i>Th.</i>	13	4	45	11	6	28	107
<i>Supp.</i>	14	2	56	10	3	49	134
total	42	8	170	27	11	89	347

Relació entre deixi endofòrica i exofòrica. Proporció sobre el total de registres de cada tragèdia:

	endofòrics			exofòrics		
	lír.	anap.	rec.	lír.	anap.	rec.
<i>Pers.</i>	14%	2%	65%	6%	2%	11%
<i>Th.</i>	12%	4%	42%	10%	6%	26%
<i>Supp.</i>	10%	1%	42%	7%	2%	37%
total	12%	2%	49%	8%	3%	26%

La relació entre els tres graus de la deixi demostrativa i els tres punts de la deixi personal¹⁰⁶ es pot qüestionar per la desproporció en les respectives freqüències i perquè la distinció entre l'esfera de l'emissor i del receptor es perd i dona lloc a un sistema binari, no ternari¹⁰⁷. A més, al llarg de la història de la llengua grega la deixi endofòrica no ha estat un mer reflex, amb formes afeblides, de l'exofòrica, sinó que es probable que el sistema s'articulés en torn a aquesta distinció¹⁰⁸. Tot i la pertinença d'aquests

¹⁰⁵ Cf. Kaimio 1988, p. 86, els demostratius són el mínim tret lingüístic autoreferencialitat; les referències al narrador, corrents a la lírica coral, solen ser evitades per Èsquil per a preservar la il·lusió dramàtica i no alterar el paper del cor a la trama.

¹⁰⁶ Sostinguda per la majoria de les gramàtiques a partir de les observacions de Brugmann 1905, p. 137.

¹⁰⁷ A més, convé no oblidar que el sistema demostratiu grec comptava amb un quart element, l'article en el seu ús antic, no marcat en la llunyania o proximitat. Segons Rundgren 1968, pp. 35-37, l'afebliment de l'article repercuteix en el consecutiu afebliment de ὄδε quan assumeix aquest valor indeterminat aparentment més rellevant per al sistema lingüístic que la correspondència amb la primera persona. S'ha plantejat que les desinències verbals indoeuropees puguin provenir de formes pronominals, com ara la de tercera persona *-t* del tema **to-*, propi de l'objecte i característic dels demostratius; cf. Willi 2018, p. 517-518.

¹⁰⁸ Manoléssou 2002, p. 137: *It is obvious (and accepted in Standard grammars and histories of the language, as well as easily demonstrable from textual evidence) both that the initial uses of αὐτός are*

arguments, sigui inherent o no al sistema lingüístic, sí que hi ha correspondències entre demostratius i pronoms personals al nostre corpus.

El demostratiu de proximitat apareix junt al possessiu de primera persona en la construcció *πατέρα τοῦδ'έμοῦ πατρός* (*Supp.* 319) i, menys redundantment, sense marca de la deixi pronominal, es refereix clarament a la pròpia corporeïtat del parlant al vers líric *πρὶν ἄνδρ' ἀπευκτὸν τῶδε χριμφθῆναι χροῖ* (*Supp.* 790). A més de l'evident ὄδ' ἐγών (*Pers.* 931)¹⁰⁹, amb una relació atributiva entre els termes, la *persona loquens* es refereix sovint a ella mateixa amb aquest demostratiu, tant al singular: ὡς οὔποτ' ἄνδρὶ τῶδε κηρυκευμάτων / μέμψη (*Th.* 651, a més de *Supp.* 177), com al plural: εἰ μή τι πιστὸν τῶδ' ὑποστήσεις στόλῳ (*Supp.* 461, i també *Th.* 974; *Supp.* 613, 642)¹¹⁰.

Ὅδε assenyala allò referit a l'àmbit de l'interlocutor (*Pers.* 914¹¹¹; *Supp.* 234, 378, 997) més sovint que no pas οὔτος, però és aquest pronom de proximitat el que s'empra com a vocatiu adreçat específicament a un interlocutor que el parlant menysprea i no situa a la mateixa esfera que ell: οὔτος, τί ποιεῖς; (*Supp.* 911)¹¹². Extraordinàriament a la tragèdia, Pelasg interpel·la amb aquesta forma ofensiva a l'herald egipci i evidencia l'aversion que li provoca en un vers on també la tria lèxica de ποιέω en comptes de δρῶ reflecteix condescendència o una diferència d'estatus. En tots aquests casos és possible que la combinació de les dues deixis fos un recurs emfàtic que reforçés l'expressió gestual¹¹³.

4. Article

El determinant bàsic, l'article, constitueix una innovació de la llengua grega respecte de l'indoeuropeu que, estesa arreu a època clàssica, la poesia encara evita. Hi ha una neta separació, pel que fa a la freqüència relativa de l'article, entre les tres primeres obres, on la mitjana és de 12'7 :100 versos, respecte de la trilogia, amb vora 18'8 :100 versos, i *Pr.*, amb 23'3. L'increment es dona també per separat al líric i al

anaphoric, only later becoming exophoric-deictic, and that the MG [grec modern] τούτος has a very strong deictic meaning, which its ancestor οὔτος did not possess. El grec contradia la tendència evolutiva vers una menor força deíctica observada a la majoria de llengües: exofòresi > endofòresi > gramaticalització, i ἐκεῖνος es manté al llarg de la història de la llengua precisament perquè trascendeix la distinció entre exofòresi i endofòresi (a més de pel seu paradigma regular).

¹⁰⁹ Dunkel 1990, pp. 106-107, redueix la relació entre deixi personal i distal a Homer en explicar els pocs exemples amb el sintagma ὄδ' ἐγώ com una reanàlisi d'una oració introduïda per la partícula δέ.

¹¹⁰ Cf. Ruijgh 2006, p. 155, Martino 1998, p. 110, la relació entre la deixi proximal amb la primera persona (quan se substitueixen) és pròpia de la poesia. Evidentment, tota la llengua de la tragèdia és poètica, però, abans de comprovar la incidència d'aquest tret a la prosa i la comèdia, el fet que la majoria, quatre dels sis registres del corpus, apareguin al trímetre i no al líric aconsella certa precaució. A més a més, en uns altres idiomes com el llatí o algunes llengües romàniques, la substitució del pronom personal pel demostratiu és un clar col·loquialisme.

¹¹¹ Tot i l'expressió un xic críptica, sembla clar que Xerxes es refereix al cor, els ancians que té al davant, Garvie 2009, *ad loc.* admet el contrast irònic entre la joventut del rei, que sol designar-se amb ἡλικία, i l'edat dels supervivents.

¹¹² Evident col·loquialisme i mostra de menyspreu, més freqüent a Sòfocles i Eurípidies, reforça les interrogacions amb què irromp; cf. Friis Johansen & Whittle 1980, i Bowen 2013, *ad loc.* Aquest vocatiu pertany principalment al drama satíric i la comèdia i constitueix una innovació absent de la lírica pindàrica; cf. Wendel 1929, p. 115; des Places 1947; p. 62, Dickey 1996, pp. 154-158.

¹¹³ Malgrat la impossibilitat de verificar-ho, els exofòrics suposen l'existència d'un espai extratextual i permeten de conjecturar aquesta direcció escènica. La combinació de demostratius i pronoms personals és pròpia del drama i a la narrativa es restringeix al discurs directe, amb una deixi diferent, cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §467; Rijksbaron 2007, p. 249.

recitat, on abunda més. La presència de l'article als anapests, en canvi, segueix una tendència minvant a l'obra esquília que contrasta amb *Pr.*, on registra el major percentatge de tots (potser per la característica recurrència del metre en aquest drama). En aquest sentit, els anapests de *Th.* amb 21'8 :100 versos testimoniatges de l'article, resulten excepcionals, amb la major proporció sols per darrere de *Pr.*, possiblement perquè n'hi ha molts a l'èxodos, probablement espúria (sense l'escena final la proporció de l'article a *Th.* davallaria fins un 17'9 :100 versos, un poc per darrere de *Pers.*).

Queda clar que l'article esdevé com més va més abundant a l'obra esquília i sobretot als versos recitats, prova d'una modernització d'acord amb l'evolució de la llengua¹¹⁴. No és tan evident, però, com l'article distingeix passatges lírics i recitats dins de cada drama. La proporció al recitat duplica la del líric a *Pers.* i *Th.*, però la distància es redueix a *Supp.*, torna a ser el doble a la trilogia i a *Pr.* disminueix lleugerament. Si bé és cert que, dins de l'*Orestíada*, *Ch.* destaca per una major proporció de l'article als versos lírics, potser atribuïble als cants antifonals on participen Electra i Orestes, en el cas de *Supp.* són els passatges recitats els que, amb una diferència potser massa lleu (un punt percentual) com per ser significativa, redueixen l'ús de l'article en comparació amb les tragèdies anteriors¹¹⁵. Quant als anapests, queden més pròxims del recitat a *Pers.* i *Th.*, però no a *Supp.*, tendència que, malgrat *Eu.*, continua a l'*Orestíada*, però no a *Pr.*, on l'intensísim ús de l'article als anapests, molt més pròxims a la llengua parlada¹¹⁶, supera més la proporció de l'article al trímetre que la d'aquest als versos lírics.

Freqüència de l'article per 100 versos*:

	lír.	anap.	rec.	total		lír.	anap.	rec.	total
<i>Pers.</i>	7'94	18'64	15'1	12'67	<i>Ag.</i>	10	14'8	26'9	18'8
<i>Th.</i>	8'84	21'87*	17'29*	13'62	<i>Ch.</i>	15'1	13'7	20'6	18'4
<i>Supp.</i>	9'72	8'47	14'97	11'96	<i>Eu.</i>	10'7	18'6	23'2	19'2
<i>mitjana</i>	8'91	16'26	15'84	12'7	<i>mitjana</i>	11'5	15'4	23'8	18'8
					<i>Pr.</i>	13'7	34'4	23'9	23'3
total	10'4	18'6	21'1	17					

¹¹⁴ Ambrosini 1988, pp. 28-29 arriba al mateix resultat tot i les diferències metodològiques a l'hora de fer el càlcul proporcional. La tragèdia esquília queda, en aquest aspecte, en un extrem front al major ús de l'article a la comèdia i el drama satíric, mentre que les proporcions de Sòfocles i Eurípides ocupen una posició intermèdia. Segons Nöthiger 1971, p. 119 també al cànon líric es testimonia una freqüència creixent de l'article tot i que Píndar i Baquilides es mantenen en conformitat amb l'ús homèric. A la lírica antiga, tot i que ja està del tot conformat, es fa un ús parc de l'article per imitació de l'èpica, com també ocorrerà en la poesia elevada d'època hel·lenística i imperial.

¹¹⁵ Ambrosini 1988, p. 29 no s'atura en aquesta distinció i atribueix el fet que *Pers.*, l'obra més antiga, i *Supp.*, la que té més versos lírics, mostrin les freqüències més baixes de l'article a una mateixa estilització arcaïtzant. Bergson 1959, pp. 26-29, tot partint de la premissa que la tragèdia l'evita allà on l'estén la prosa, té en compte la proporció entre les vegades que apareix l'article i aquelles on seria esperable i s'omet, i aprecia que a Sòfocles i Eurípides s'omet sovint.

¹¹⁶ Ja en termes absoluts, *Pr.* és l'única tragèdia del corpus esquili on els registres de l'article sobrepassen els de la partícula δέ.

* 10:100 sense el final espuri i 27'27 :100 sols en eixa escena.

* 17'96 :100 sense el final i 10'2 :100 sols en eixa escena.

Els demostratius i els possessius, per llur freqüent ús, són els determinants on més aviat esdevé regular la construcció amb article en llur ús adjectiu en sintagmes nominals. L'*Orestíada*, on la proporció mitjana d'adjectius demostratius amb article és del 5'3% (i molt més *Pr.*, totalment allunyada, amb un 22'9%) evidencia la progressiva incorporació d'innovacions sintàctiques a l'estil esquilí si es comparen amb el 4'4% de *Pers.* Ara bé, el fet que a *Th.* el percentatge sigui de 5'5% i a *Supp.*, 1'26%, així com la coincidència en una mateixa trilogia del 6'8% d'*Ag.*, el 7% d'*Eu.* i l'1% de *Ch.*, obligaria a considerar que, o bé aquest drama seria molt més antic que *Pers.*, o bé que la llengua poètica no canvia de manera del tot regular ni lineal. En qualsevol cas, segons l'ús poètic més conservador¹¹⁷, quan els demostratius acompanyen un nom, com a adjectius, solen ser l'únic determinant. La combinació amb l'article es dona en usos anafòrics com als sintagmes τόνδε τὸν τρόπον (*Th.* 638 i *Supp.* 232) o ἐπὶ τοῖσδε τοῖς πεπραγμένοις (*Pers.* 527), dues possibles locucions, a més de τοῦδε τοῦ μιάσματος (*Th.* 682). En canvi, ὄρας τὸ λοιπὸν τόδε; (*Pers.* 1016) i κείνος δ' ὁ τάλας ἄγοος (*Th.* 1063) es troben a un vers líric i un anapest i amb un ús exofòric del demostratiu que difícilment podria reforçar l'article. A les obres posteriors, dels vint-i-dos testimoniatges d'aquest sintagma, sols un apareix als anapests (*Eu.* 990) i un altre al líric (*Pr.* 904). Encara que no tots els registres s'expliquen fàcilment, previsiblement la doble determinació es dona majoritàriament¹¹⁸ amb ὅδε (la sola excepció de les tres primeres obres, amb κείνος, es troba a l'escena final de *Th.*: 1063), el demostratiu més feble morfològicament (i més pròxim a l'article), però encara principal exofòric.

Adjectius demostratius amb i sense article:

	amb	sense	proporció		amb	sense	proporció
<i>Pers.</i>	2	45	4'4%	<i>Ag.</i>	8	116	6'8%
<i>Th.</i>	3	54	5'5%	<i>Ch.</i>	1	94	1%
<i>Supp.</i>	1	79	1'26%	<i>Eu.</i>	8	106	7'5%
mitjana	2	59'3	3'2%	mitjana	5'6	105'3	5'1%
				<i>Pr.</i>	11	48	22'9%
total	33	542	6%				

També amb els possessius ἐμός i σός la construcció adjectiva amb article és minoritària¹¹⁹, amb sols set de trenta-un registres a *Pers.*, quatre de deu a *Th.* i tres de setze a *Supp.*, amb les següents proporcions respectives: 22'58%, 40% i 18'75%. De nou, *Supp.* té una freqüència de l'article menor que *Pers.* A l'igual que amb els demostratius,

¹¹⁷ Cf. Matino 1998, p. 105. A Píndar, article i demostratiu mai no apareixen a la mateixa seqüència perquè l'article conserva encara la seva força deíctica, cf. Hummel 1993, pp. 188-189. En alguns texts epigràfics de caire privat no mètrics l'article manté l'ús pronominal i en molts dialectes ὅδε només és als texts literaris, particularment als hexamètrics, cf. Morpurgo-Davies 1968.

¹¹⁸ Amb vint testimoniatges front a cinc de οὗτος i dos de ἐκείνος.

¹¹⁹ No comptem els possessius de tercera persona perquè solen suplir-los el genitiu de αὐτός o els possessius. Dels quatre testimoniatges que sumen ὅς i σφέτερος, només l'únic que no apareix al líric, sinó al trímetre, es combina amb l'article (*Th.* 641).

a les obres posteriors la propoció augmenta fins a un 28'4% a la trilogia (encara que sols 17'7% a *Eu.*) i, curiosament, 26'9% a *Pr.*¹²⁰. Si hi ha res que uneixi els sintagmes amb la doble determinació, ultra llur situació majoritària al trímetre, és una certa familiaritat que s'adiria al caire innovador, propi de la llengua corrent, de la construcció¹²¹: es tracta d'esments a membres de la família carregats d'afecte (*Pers.* 684, 704, 783; *Th.* 1029, als anapests) o a ordres, paraules i d'altres conceptes diversos (en exclamacions (*Pers.* 699, 1016 en un vers líric; *Th.* 196; *Supp.* 376, 910).

L'article apareix amb el qualitatiu a ὁ δὲ τοιόσδ' ἀνὴρ, / μέτουκος (*Th.* 547), on sembla forçada, ateses les aposicions que segueixen, una interpretació predicativa, així com en tragèdies més tardanes amb la forma τοιοῦτος com a nucli del sintagma pronominal (*Eu.* 291; *Pr.* 952). Encara més remarcable, l'únic registre de l'article amb l'interrogatiu es troba a τὸ ποῖον εὐρῶν τῆσδε φάρμακον νόσου (*Pr.* 249), indicatiu d'una posterior incorporació a la tragèdia de modismes de la prosa¹²², car a l'altre registre, indubtablement esquilí, ποίοισι βωμοῖς χρώμενος τοῖς δημίσι; (*Eu.* 655), la separació entre els dos termes podria permetre de recitar-les com a dues interrogatives diferents seguides.

Amb noms propis, Èsquil precedeix d'article regularment els topònims αἱ Ἀθῆναι (*Pers.* 231, 285, ambdós recitats), però no els antropònims ni teònims, d'acord amb la convenció poètica¹²³. A ὁ Λύκειος (*Supp.* 686) no és el teònim, ans l'epítet sol el que apareix, substantivat per l'article (a diferència de *Ch.* 954: ὁ Λοξίας ὁ Παρνασσίας, fórmula intensiva pròpia del cant pròxima a la de fr. 341), i a Βατανώχου / παῖδ' ἄλπιστον / τοῦ Σεισάμα τοῦ Μεγαβάτα (*Pers.* 981-983) es pot entendre que els patronímics acompanyen el primer nom en genitiu i no l'acusatiu, de manera que hi cabria una interpretació d'un ús atributiu de l'article, que apareixeria com en la introducció de qualsevol altra determinació del nucli nominal, no necessàriament pels segons antropònims. Així doncs, exclosos casos com ὁ τ'ἔσθλός Ἄριομάρδος (*Pers.* 321) o Σεισάμης ὁ Μύσιος (*Pers.* 322), que podem considerar aposicions on l'article marca la relació de l'epítet amb el nom, l'article sols precedeix, i no sempre, noms propis a l'hora de personalitzar conceptes abstractes: ἀλλ' ἡ Δίκη γε ξυμμάχων ὑπερστατεῖ (*Supp.* 343)¹²⁴.

¹²⁰ Cf. Ambrosini 1988, pp. 32-33.

¹²¹ Chantraine 2015² II, §243 detecta un ús merament afectiu de l'article, eminentment despectiu en els exemples citats.

¹²² Crespo & *aliae* 2003, p. 75 en tracten com un idiomatisme asistemàtic que uneix la tragèdia i la prosa àtica. En cap cas trobem a les primeres tragèdies la construcció atributivo-apositiva de l'article on introdueix tant el nom com el propi substantiu, emfàtica i molt del gust dels prosistes àtics, que sí que apareix fins a cinc vegades en tragèdies posteriors; per a més informació sobre l'estructura interna dels sintagmes amb article; cf. Matino 1998, p. 107.

¹²³ Cf. Gildersleeve 1890, p. 483.

¹²⁴ I també, als drames posteriors, *Ag.* 1611 i *Pr.* 936 a més de fr. 266, 5. Cf. Matino 1998, p. 105. Ambrosini 1988, pp. 34-39 relaciona aquest ús en personificacions amb el paper emfasitzador de l'article (usos substantivadors de participis o adjectius neutres exclosos), com demostren els nombrosos registres on ressalta conceptes clau de cada drama.

En alguns sintagmes s'aprecien restes del valor demostratiu de l'article¹²⁵, en principi sols conservades en el seu ús pronominal, o si més no, una determinació més emfàtica que la mera individualització, tot i que roman una qüestió de matisos¹²⁶. A μέγιστον Ἄργει τῶν κακῶν διδάσκαλον (*Th.* 570), amb un nom abstracte en plural, l'article deu assenyalar uns mals concrets que no han estat especificats, mentre que a μήποτε πυρίφατον τάνδε Πελασγίαν πόλιν / τὸν ἄκορον βοᾶς κτίσαι μάχλον Ἄρηι, / τὸν ἀρότοις θερίζοντα βροτοῦς ἐν ἄλλοις (*Supp.* 633-638) Bowen¹²⁷ considera necessari que l'article mantingui la seva força demostrativa per oposar-se a la determinació amb el demostratiu proximal de la terra d'on es desitja que s'aparti Ares.

4.1. Article pronominal

L'article com a pronom demostratiu és un arcaisme sintàctic, si més no al joni-àtic d'època clàssica¹²⁸ que, alhora que l'ús àton com a presentatiu es va estenent, manté una presència no destacada, però constant, al corpus esquilí¹²⁹. Tant en registres absoluts com relatius aquesta conservació predomina a *Pers.* amb diferència; *Th.* i, més encara, *Supp.*, en canvi, se situen més a prop de *Pr.*, on menys es registra, que de les altres tragèdies.

Si bé l'ús pronominal és un arcaisme que remet a l'èpica, en la construcció amb partícules distributives ὃ μὲν i ὃ δέ, corrent també a la prosa, es tracta més d'una conservació, així que la majoria dels testimoniats (tots els de *Pers.* i *Ch.* i deu dels onze de *Pr.*) no poden considerar-se peculiaritats sintàctiques¹³⁰. A *Supp.*, justament el drama amb menys articles demostratius (a banda de *Pr.*), predominen, extraordinàriament (com també ocorre en menor mesura a *Eu.*) els usos més marcats, sense partícules, potser per la manca de llargues narracions i d'oposicions recurrents. Arreu els registres als versos lírics solen ser amb μὲν i δέ excepte a *Supp.* i *Eu.*, on s'hi troba més l'ús arcaic. La relació entre la contenció en l'ús de l'article pronominal i que els seus usos restants siguin més marcats sintàcticament no s'acompleix a *Pr.* però sí,

¹²⁵ Un notable arcaisme: encara que la pèrdua del valor deíctic degué ser molt paulatina, és probable que ja la llengua corrent d'època homèrica emprés l'article com a tal; cf. Wackernagel 1950-1957² II, pp. 132-133 i Chantraine 2015² II, §245.

¹²⁶ Α ποῖον δ' ἀμείψεσθε γαίᾳ πέδον / τᾶσδ' ἄρειον, ἐχθροῖς/ ἀφέντες τὰν βαθύχθον' αἶαν (*Th.* 304-306), malgrat la precedència del demostratiu proximal, cf. Hutchinson 1985, *ad loc.*: *Save in the stereotyped ἀνήρ, A. never certainly uses the article with a substantive simply to pick up something lately referred to. The usage is found in contemporary Attic: see IG I³. 6. B., 19f., 27f. A. must avoid it to conform to poetic tradition.*

¹²⁷ Cf. Bowen 2013, *ad loc.*

¹²⁸ La pèrdua de força demostrativa de l'article es dona a tots els dialectes, però amb un ritme molt lent i no uniforme; Morpurgo-Davies 1968, p. 85: *Greek dialects often follow parallel lines of development, but they follow them at different times and at different speed.* La poesia jònia, tant els lírics com els presocràtics, arriba estendre uns altres temes demostratius com a relatius, un ús marcadament poètic, cf. Bechtel 1963², §313.

¹²⁹ *Pers.* 18, 19, 182, 183, 186, 187, 192, 194, 198, 209, 361, 374, 424, 483, 484, 568, 584, 755, 775, 802, 802, 814; *Th.* 17, 197, 295, 298, 326, 341, 385, 482, 511, 516, 536, 759, 912, 1040, 1065; *Supp.* 358, 389, 439, 439, 569, 570, 691, 827, 970, 1010, 1010, 1047, 1054; *Ag.* 7, 158, 159, 290, 294, 326, 330, 373, 397, 397, 446, 447, 452, 552, 553, 558, 655, 830, 864, 864, 990, 1008, 1056, 1203, 1250, 1356, 1444, 1444, 1478, 1594, 1630; *Ch.* 62, 63, 65, 136, 241, 249, 278, 376, 377, 420, 453, 454, 535, 547, 553, 553, 1020, 1020; *Eu.* 2, 7, 111, 174, 222, 223, 261, 338, 357, 462, 603, 660, 690, 784, 814, 953, 953; *Pr.* 163, 201, 202, 234, 340, 569, 658, 782, 782, 856, 935.

¹³⁰ Cf. Bonifazi & alii 2016, II. 5. §§12-17, 25, també la forma del relatiu ὅς manté un ús pronominal i es confon amb l'article seguit de certes partícules.

significativament, a *Th.*: tot i que els registres de l'article pronominal amb μέν δέ hi són majoritaris, la tercera tragèdia amb menys testimoniatges presenta la proporció més baixa, 60 :100, quan a la resta d'obres se situa entre el 87 i el 100%.

Morfològicament, però, sí que és un tret arcaïtzant el manteniment de la inicial τ- del tema en alguns d'aquests usos, les formes en masculí plural del nominatiu (car no comptem amb cap registre femení en nominatiu), totes a versos anapèstics o lírics com a τοῖ δ' ἀνὰ γὰν Ἀσίαν δὴν / οὐκέτι περσονομοῦνται (*Pers.* 584-585, entre més¹³¹). Malgrat la seva conservació a la majoria de dialectes doris i eolis, el fet que als altres dos grans tragediògrafs sols es registri dues vegades, molt menys que a la lírica coral¹³², suggereix que a Èsquil l'arcaisme funciona fonamentalment com a reminiscència d'aquest gènere sense haver arribat a establir-se a la llengua de la tragèdia. Ἡ τοῖσιν ἦ τοῖς πόλεμον αἴρεσθαι μέγαν (*Supp.* 439) mostra un altre ús distributiu de l'article sense les partícules μέν-δέ¹³³, reforçat ací per la doble disjunció i per a variació morfològica en la desinència del datiu.

Comptem tres registres de l'article demostratiu seguit de la partícula γάρ¹³⁴: dos en versos recitats (*Th.* 17 i *Supp.* 358) i un anapest on equival a un possessiu: τοῦ γὰρ προτέρα μῆτις, ὅπου χρῆ δώματα ναίειν (*Supp.* 971). Els tres casos remarquen la presa de decisions amb una certa solemnitat. En l'ús més marcat, no reforçat per les partícules¹³⁵, el significat de l'article com a deíctic intratextual sembla lleugerament més expressiu que ὄδε, potser més per la seva raresa que pel significat demostratiu ja molt dissolt, com il·lustra ἀνὴρ γυνή τε χῶ τι τῶν μεταίχμιον (*Th.* 197), en una intervenció dominada per la ràbia d'Etèocles.

A més de la connexió de la forma τοί amb la lírica, la presència de l'article demostratiu a força passatges lírics i que s'eviti a les ῥήσεις dels missatgers¹³⁶ l'allunyen dels models èpics¹³⁷. A *Pers.*, la tragèdia on l'article pronominal apareix més sovint, sempre es troba amb les partícules μέν i δέ i sobretot al trímetre, on assoleix una freqüència de 3'3 :100 versos (front a l'1'6 :100 corrent a la resta del corpus), gairebé set vegades més alta que als versos lírics, on, inversament, registra la més baixa del corpus. Aquesta circumstància convida a considerar els testimoniatges de l'article pronominal sense partícula com el tret veritablement marcat i a relativitzar la seva

¹³¹ *Pers.* 18, 19, 568, 584; *Th.* 295, 298.

¹³² *S. Aj.* 1404, un anapest, i *E. Andr.* 284, un vers líric, a Píndar τοί i ταί suen trenta-cinc registres, cinc a Baquilides, als epinícis, i tres a Àlcman.

¹³³ Tot i ser un ús demostratiu, no es conserva a Homer i sí que es manté relativament viu en àtic; cf. Wackernagel 1950-1957² II, p. 131 i Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 21. A Èsquil es registra dues vegades més a la trilogia en la locució πρὸ τοῦ: *Ag.* 1203 i *Eu.* 462.

¹³⁴ Martino 1998, p. 103.

¹³⁵ *Th.* 17, 197, 385, 912, 1040, 1065; *Supp.* 358, 389, 439, 439, 691, 827, 970, 1047; *Ag.* 7, 158, 159, 290, 294, 326, 330, 373, 397, 397, 446, 447, 1203, 1478; *Eu.* 2, 7, 174, 338, 357, 462, 690, 784, 814; *Pr.* 234.

¹³⁶ *Pers.* 361, 364, 483, 484; *Th.* 15 385 (l'únic no acompanyat de partícules), 516, 536, a més d'*Ag.* 552, 553, 558, 655 als versos de l'herald.

¹³⁷ El fet que tota la poesia eviti en major o mesura l'article mostra que no es tracta d'un homerisme, sinó d'un tret arcaïtzant de la llengua literària, cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §458, Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 23, Sideras 1971, pp. 236-237. Bergson 1959, pp. 32-33, 38: admet que a la tragèdia les ῥήσεις tenen una freqüència de l'article generalment més baixa que la resta i que aquest podria ser un tret caracteritzador, més com a arcaisme que específicament com a homerisme, aplicat a tots els passatges i sense menystenir la importància dels condicionaments mètrics. Per contra, Friis Johansen & Whittle 1980, ad 1047 consideren que l'article demostratiu decau a autors posteriors per ser "obtrusively epic".

relació amb models literaris. A les obres posteriors (especialment *Ag.*) es redueix dràsticament la distància entre la presència de l'article pronominal al líric i al recitat, que assoleixen una ràtio molt semblant. Alhora, comença a estendre's a tots els casos gramaticals i en diverses posicions al vers¹³⁸. La proporció sensiblement més elevada dels anapests de *Th.* i *Ch.* no és significativa i respon a la baixa presència d'aquest metre (especialment a *Th.*, on predomina a l'escena final). Roman una possibilitat llunyana, doncs, que aquest sigui un poetisme dependent de la conservació dels nominatius amb dental inicial a les parles occidentals i no al joni.

L'article conserva una major força deíctica en alguns versos dels cants corals: σιδηρόπληκτοι μὲν ὄδ' ἔχουσιν / σιδηρόπληκτοι δὲ τοὺς μένουσιν / (τάχ' ἄν τις εἴποι) τινὲς / τάφων πατρῶων λαχαί (*Th.* 912-914), referit als germans, no designats explícitament, però sí de cos present, i πρόνομα δὲ βοτὰ τοῖς πολύγωνα τελέθει (*Supp.* 691), on l'antecedent, els argius, s'ha esmentat força més amunt (*Supp.* 625). A la sentència ὅ τί τοι μόρσιμόν ἐστιν, τὸ γένοιτ' ἄν anafòric (*Supp.* 1047) trobem una de les poques correlacions simètriques del corpus¹³⁹.

Pronom ὁ, ἡ, τό :

	distribució								construcció amb μέν-δέ			
	nombre de registres				proporció :100 versos				amb		sense	
	lír.	anap.	rec.	total	lír.	anap.	rec.	total	N	%	N	%
<i>Pers.</i>	2	2	18	22	0'5	1'7	3'3	2	22	100	-	
<i>Th.</i>	5	1	9	15	1	3'1	1'6	1'3	9	60	6	40
<i>Supp.</i>	4	1	8	13	0'7	1'7	1'7	1'2	5	38	8	62
<i>mitjana</i>	11	4	35	50	0'7	2'1	2'2	1'5	36	72	14	28
<i>Ag.</i>	10	1	20	31	1'5	0'6	2'4	1'85	27	87	4	13
<i>Ch.</i>	6	3	9	18	1'6	5'2	1'4	1'7	18	100	-	
<i>Eu.</i>	4	2	11	17	1'3	3'4	1'6	1'6	7	41	10	59
<i>mitjana</i>	20	6	40	66	1'4	2'1	1'8	1'7	52	78	14	22
<i>Pr.</i>	1		10	11	1	0'6	1'2		10	91	1	9
total	32	10	85	127	1'1	1'7	1'8	1'6	98	77	29	23

5. Qualitativus i quantitativus

La forma bàsica del pronom qualitatiu, τοῖος, apareix sols dues vegades en dues ῥήσεις ἀγγελικαί (*Pers.* 606 i *Th.* 580), on podria interpretar-se com a conservació de regust èpic¹⁴⁰ o, simplement, com una elecció en un passatge on la distància entre

¹³⁸ Cf. Matino 1998, p. 103.

¹³⁹ L'altra és *Eu.* 338, car el testimoniatge a *TrGF* V Adesp. 489.1 no és gens clar, cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

¹⁴⁰ Cf. Sideras 1971, p. 242.

anafòric i referent és mínima. L'aglutinació amb el demostratiu de proximitat abunda relativament com a anafòric al final de les intervencions del missatger tebà on, en demanar pel defensor que s'hi oposarà, emfasitza com de paorosos són els enemics (*Th.* 435, 499, 547), amb un enlluernament present també a l'esment dels cabdills perses (*Pers.* 329)¹⁴¹. A la correlació comparativa de *Pers.* 179, τοιόσδε no al·ludeix a persones, ans a ὄνειρον, però sí que sembla requerir una major força deíctica com a nucli del sintagma amb l'adjectiu. Hi ha un sol registre al corpus de l'article amb un determinant qualitatiu, que ja inclou el tema demostratiu (*Th.* 547).

Encara més marcat és τοιοῦτος, bastit sobre el demostratiu de distància intermèdia, present a catàfores, usos deíctics i correlacions, per exemple, de nou en la referència als atacants de Tebes (*Th.* 384, 391, 590, 639). La pèrdua de valor deíctic de τοῖος respecte de τοιαῦτα (per afebliment del valor demostratiu de la inicial το- com també ocorre amb l'article) que s'albira ja a Homer¹⁴², continua, doncs, a la tragèdia.

El quantitatiu τόσος es registra sols a οὐκ ἄν φανεῖμεν πῆματ' ἔρξαντες τόσα (*Pers.* 786, 816, a més de tres vegades a la trilogia: *Ag.* 140, 866 i *Eu.* 896), on emfasitza la "quantitat de mals", un concepte inherentment qualitatiu, expressat també per la forma aglutinada τοσόσδε a *Pers.* 781. La quantitat de forces perses, realment comptables encara que designades amb el col·lectiu στρατός o l'abstracte πλῆθος, és referida mitjançant les formes demostratives τοσόσδε (*Pers.* 721, a més de 477 i del dubtós 329) o τοσοῦτος (*Pers.* 1014, potser més emfàtica i adient al líric). En els dos temes, qualitatiu i quantitatiu, doncs, les formes simples són residuals i les formes demostratives de proximitat presenten la major varietat d'usos, com el propi ὄδε, ubiqüitat que deu anticipar-ne el desgast. El hàpax τοσουτάριθος combina el tema quantitatiu-demostratiu i el lexema ἀριθμός, que ressalta la idea de quantitat comptable, concreta i reforça el nom πλῆθος, en un colpidor vers del missatger per al qual tampoc τοσοῦτος devia ser prou emfàtic: πλῆθος τοσουτάριθμον ἀνθρώπων θανεῖν (*Pers.* 432).

Els qualitius s'empren majoritàriament com a endofòrics, designen personatges ja esmentats o bé, com a pronoms neutres, circumstàncies generals, abstraccions presents, però ja al·ludides, com també el demostratiu ὄδε ο, sovint, continguts verbals recapitulats. En aquest sentit, la tria del quantitatiu τοσαῦτ' ἔλεξε (*Pers.* 372) subratlla que la intervenció reportada incloïa un grapat d'ordres concretes.

A les correlacions també es prefereixen les formes demostratives. El qualitatiu no sol anar seguit pel relatiu corresponent, οἷος, sinó pel polisèmic ὡς, tant a la correlació comparativa (*Pers.* 179), com a la consecutiva (*Pers.* 437), o bé es deixa com un matís

¹⁴¹ Τοσόνδέ γ' ἀρχόντων ὑπεμνήσθην πέρι, West segueix Heimsoeth² 34, però τοιῶνδ(ε) Ω.

¹⁴² Biraud 1988, p. 44: *La série de lexèmes τοῖος, τόσος, τηλίκος, τῆμος, τηνίκα, ἐνθα, ἐνθεν... n'a été vivante qu'à l'époque homérique, qui existaient déjà à l'époque homérique, mais comptaient alors peu d'occurrences. La disparition de cette série de lexèmes est liée à l'évolution de ὁ, ἡ, τό de démonstratif en article défini. En effet, tous ces lexèmes comportent un sème démonstratif, et à l'époque homérique il était associé au signifiant τ-, qui constitue aussi l'initiale de τό. Lorsque τό a perdu sa valeur démonstrative et que celle-ci n'a plus existé que pour τοῦτο et τόδε, seuls les morphèmes -ουτ- et -δε ont pu exprimer la valeur démonstrative, et les lexèmes de la série τοῖος, τηλίκος..., où l'on n'identifiait plus de morphème démonstratif, sont sortis d'usage.*

lògic implícit al participi (*Pers.* 236, cf. Participis amb valor consecutiu, pp. 231-232). En els quantitativs sí que trobem dos registres a tot el corpus amb la correlació exacta, de nou, amb la forma demostrativa: τίν' ἀνδρῶν γὰρ τοσόνδ' ἐθαύμασαν / θεοὶ καὶ ξυνέστιοι †πόλεως† / πολύβατός τ' ἀγῶν βροτῶν, / ὅσον τότε Οἰδίπουν τίον (*Th.* 772-775, a més d'*Ag.* 860). El nexa consecutiu, però, és també ὥστε: πόσον νεῶν δὴ πλῆθος ἦν Ἑλληνίδων / ὥστ' ἀξιῶσαι (*Pers.* 334-335), en aquest cas amb un interrogatiu, no un demostratiu quantitativ.

Un dels registres del qualitatiu demostratiu pot considerar-se exofòric: καὶ Νεῖλος ἄν θρέψειε τοιοῦτον φυτόν (*Supp.* 281)¹⁴³, on Pelasg s'adreça, molt sorprès, a les Danaïdes. En canvi, la indicació dels cossos dels dos fills d'Èdip a ἄγεα †τοῶν† τάδε (*Th.* 973), amb el qualitatiu pur, sembla més dubtosa i ha estat atetitzada per diverses raons. Menys clara és la situació dels qualitativs exclamatius, que solen tenir antecedents expressos al text.

L'abundor de quantitativs a *Pers.* en relació amb tota l'obra esquília (vuit front a un sol de *Th.*, cap a *Supp.*, nou a l'*Orestíada* i un a *Pr.*¹⁴⁴) recorda constantment la magnificència de l'imperi. Al seu torn, el menor nombre de qualitativs de tota mena a *Supp.*, tant respecte d'obres anteriors com posteriors, concorda amb l'aparent contenció pronominal ja registrada en molts altres temes. Si comparem el nombre de qualitativs i quantitativs “purs” front als aglutinats amb demostratius, independentment del sentit pràcticament idèntic, comprovem que els primers són molt escassos a totes les obres del corpus, mentre que els segons tendeixen a incrementar-se, amb un notable auge a *Pr.* que es correspon amb l'evolució diacrònica¹⁴⁵.

6. Indefinits

En una llengua amb article, la seva absència ja expressa la indeterminació, però l'adjectiu indefinit τις, a més, permet d'individualitzar conceptes expressats per primera vegada: νῆσός τις ἔστι πρόσθε Σαλαμῖνος τόπων / βαϊά, δύσορμος ναυσίν, ἦν ὁ φίλόχορος (*Pers.* 447-448). L'indefinit expressa la manca d'un referent concret i estableix generalitzacions com ara ὄλβον, ὃν Δαρειῖος ἦρεν οὐκ ἄνευ θεῶν τινος (*Pers.* 164). Amb aquest valor apareix regularment en enunciats eventuals: oracions condicionals, negatives o interrogatives. Catorze de les generalitzacions són més pròpiament γνῶμαι¹⁴⁶, sentències essencialment vàlides en qualsevol circumstància com per exemple εἴπερ κακὸν φέροι τις, αἰσχύνης ἄτερ / ἔστω (*Th.* 683). Dels quaranta registres de l'indefinit en generalitzacions i γνῶμαι comptats al corpus, vora un terç es

¹⁴³ La substitució de la desinença *o* del neutre pronominal per la flexió en nasal presa dels temes nominals hi constitueix una innovació morfològica. A obres posteriors s'incrementa l'ús exofòric de τοιοῦτος: *Ag.* 1360; *Eu.* 194, 197, 424.

¹⁴⁴ *Pers.* 334, 372, 477, 721, 768, 781, 816, 1014; *Th.* 772; *Ag.* 140, 680, 860, 866, 1397; *Ch.* 688, *Eu.* 201, 427, 896; *Pr.* 621.

¹⁴⁵ Τοῖος i τόσος sumen tres registres a *Pers.*, dos a *Th.*, quatre a l'*Orestíada* i dos a *Pr.* Τοῖόςδε, τοιοῦτος, etc. sumen dotze registres a *Pers.*, quinze a *Th.*, tres a *Supp.*, quaranta-vuit a la trilogia (amb una mitjana de setze per drama) i vint-i-cinc a *Pr.*

¹⁴⁶ *Pers.* 742, 824; *Th.* 281, 291, 514, 603, 683, 977, 988; *Supp.* 489, 733, 972, 1004, 1047. Els indefinits són una classe de paraules distintiva de les γνῶμαι juntament amb uns altres indicadors semàntics i sintàctics de generalització i marcadors de relació lògica, expressions totalitzants, cf. Zanichelli 1990.

troba a passatges corals. La proporció és relativament elevada si es compara amb aquells, menys habituals, on l'indefinit designa una entitat concreta, que no se sap o no es vol esmentar d'una altra manera, com ἤκουσιν ἐκφυγόντες, οὐ πολλοί τινες (*Pers.* 510) ο ἴσως γὰρ ἂν κῆρύξ τις ἢ πρέσβη μόλοι (*Supp.* 727), sovint per matisar afirmacions. D'aquests, els registres als versos dels cors són només una desena o quinzena part, segons es comptin només els versos lírics o no.

Aquestes dades es refereixen només a l'indefinit τις, però aquests tres significats bàsics són compartits, i en una proporció idèntica, pels adverbis indefinits i als composts negatius. Pel que fa als usos pronominals o adjectivals, no es detecta cap diferència transcendental; a les γνῶμαι, que solen tenir per subjecte una persona qualsevol, predomina l'ús pronominal en deu de les catorze oracions, i l'única variació és una certa davallada de τις com a determinant a *Supp.*

La construcció del pronom indefinit neutre¹⁴⁷ com a nucli d'un sintagma amb un adjectiu que al qualifica es troba només al trímetre: ἀλλ' ἐς τὸ λοιπὸν εἴ τι δὴ λῶον πέλοι (*Pers.* 526)¹⁴⁸. L'acompanyament del sintagma indefinit amb un adjectiu a εἰ δέ τις μείζων χάρις (*Supp.* 960) no és gens comú¹⁴⁹. A passatges lírics com δράκοντας ὡς τις τέκνων (*Th.* 291) ο εἴ τις ἐστὶ κηδεμών (*Supp.* 76) l'adjectiu indefinit ocupa una posició precedent força separada del nucli del sintagma nominal.

Certes acumulacions d'indefinites, pronominals i adverbials, transmeten una gran incertesa o subratllen l'eventualitat com a la condicional a κελαινὸν εἴ τι κεῦθός ἐστί που (*Supp.* 778). Inversament, els adverbis indefinits amb pronoms negatius emfasitzen la impossibilitat, per exemple a ἀλλ' οὔτι πω τοιόνδ' ἐναργές εἰδόμην (*Pers.* 179) o bé suavitzen imperatius com μὴ τι τλᾶς τὰν ἰκέτιν εἰσιδεῖν (*Supp.* 428), ús expletiu que la partícula i el context poden fer col·loquial a οὔτοι τι θαῦμα δυσφορεῖν φόβῳ φρένας (*Supp.* 513).

No detectem cap patró en el repartiment dels indefinits que indiqui una caracterització sociolingüística a partir d'aquests efectes pragmàtics: els personatges que més intervenen són els que més indefinits empen, tant adverbials com pronominals, negatius o no. Altrament, les xifres totals¹⁵⁰ mostren una tendència creixent, especialment marcada en l'augment de formes negatives, que podria atribuir-se a un acostament relatiu de la llengua de la tragèdia a l'expressió quotidiana, farcida d'imprecisions i negacions absolutes. Amb tot, la majoria d'indefinites a *Supp.* es troben als versos cantats pel cor, possiblement pel seu paper protagonista, circumstància que situa aquesta tragèdia més pròxima a les obres tardanes, la proporció de les quals arriba a superar, encara que sense allunyar-se'n tant com *Pr.*

¹⁴⁷ Βακτρίων δ' ἔρρει πανώλης δῆμος οὐδέ † τις γέρων† (*Pers.* 732) és masculí, però, a banda dels problemes textuais, cal considerar l'origen adjectival de γέρον.

¹⁴⁸ *Pers.* 217, 526, 531, 705, 732; *Th.* 12, 197; *Supp.* 400, 461, 1016.

¹⁴⁹ Raó per la qual se n'han proposat tota mena d'esmenes; cf. Sandin 2002, pp. 150-152, tot i que, sintàcticament, el sintagma no presenta cap anomalia i és comparable al del pronom indefinit seguit d'adjectiu comparatiu per marcar preferència, i Bowen 2013, *ad loc.*

¹⁵⁰ *Pers.* 49 (4'5 :100 versos), *Th.* 44 (4 :100), *Supp.* 69 (6'4 :100), *Ag.* 96 (5'7 :100), *Ch.* 52 (4'8 :100), *Eu.* 63 (6 :100) i *Pr.* 111 (10'1 :100).

En uns pocs passatges, l'ús despectiu de l'indefinit sí que caracteritza certes relacions entre personatges i determina el to agressiu de l'intercanvi verbal. Quan un personatge es refereix a un altre, present a escena, amb un indefinit, marca un allunyament psicològic de l'interlocutor, no sols no el reconeix com a segona persona (també els imperatius de tercera persona són molt més agressius que els de segona, cf. Imperatiu, pp. 191-195), sinó que el despersonalitza del tot. Aquest és un dels mecanismes lingüístics que palesen l'hostilitat de l'herald egipci envers Pelasg (que, a diferència d'ell, passada la irrupció amb el vocatiu οὔτος, no cau en cap més descortesia): εἰ μή τις ἐς ναῶν εἶσιν αἰνέσας τάδε (*Supp.* 903; entre 883, amb imperatiu, i 924). Καὺτὴ καλύψω· μηδέ τῷ δόξῃ πάλιν (*Th.* 1040) també pot considerar-se un ús despectiu adreçat a l'herald, car el veritable indefinit, referit a qualsevol altra persona, ja es troba a l'imperatiu sinònim τούτου δὲ σάρκας οὐδὲ κοιλογᾶστορες / λύκοι πάσσονται, μὴ δοκησάτω τινί (*Th.* 1035-1036) i aquest vers ocupa una posició més emfàtica, al final de la intervenció¹⁵¹. Tanmateix, la forma àtona i temàtica de l'indefinit hi planteja certs dubtes¹⁵².

Segons aquests principis, encara més despectiu hauria de resultar l'ús atributiu de l'indefinit junt a un verb en segona persona a μέλαιν' Ἐρινὺς, ἧ μεγασθενής τις εἶ (*Th.* 977, 988). Una cerca extensiva identifica la construcció com a pròpia del teatre: es registra sobretot a Eurípides i la comèdia mitjana i nova¹⁵³, circumstància que suggereix que en aquest passatge líric el cor es permet un cert col·loquialisme en l'exclamació. El sentit positiu o negatiu varia segons el l'autor i el context; no podem dir, doncs, que es tracti d'un ús *per se* irrespectuós i, de fet, dins del corpus esquili, a *Ag.* 1140 i *Pr.* 696 té un evident to compassiu. Més subtil és l'al·lusió pejorativa a terceres persones, personatges absents de l'escena, mitjançant l'indefinit en comptes dels demostratius, *de facto* pronominals de tercera persona. Així és com Etèocles es refereix a Tídeu: κόσμον μὲν ἄνδρὸς οὐτὶν' ἄν τρέσαιμ' ἐγὼ (*Th.* 397) i τάχ' ἄν γένοιτο μάντις ἀνοία τινί (*Th.* 402)¹⁵⁴.

¹⁵¹ Hutchinson 1985, *ad loc.*: *The phrase is emphatic, like μὴ δοκήσατω τινί (1036), yet the repetition serves no rhetorical purpose.*

¹⁵² Cf. Chantraine 2002, p. 130 §143, mentre que l'accentuació àtona ja és a Homer, l'àtic en prefereix la tònica; es tracta, en qualsevol cas, d'una forma registrada sols quatre vegades a Èsquil: dues possiblement interpolades a *Th.* 472 i 1040, una a *Pr.* 21 i *Ag.* 1131, la més certa. La llició τῷ, assegurada per la tradició, la inhabilita com a ús pronominal de l'article, endofòric si es referís al poble tebà esmentat per l'herald (*Th.* 1025), o bé un exofòric si es referís a l'herald, amb una força demostrativa extraordinària, sobretot en un passatge líric.

¹⁵³ E. *HF* 347, *Hel.* 561, *Ba.* 824; Ar. *Eq.* 786, *Th.* 611, 752, 907, *Pl.* 826; D. 19, 120, 11; Alexis fr. 135, 10; *Diph.* fr. 86, 2; Men. *Discol* 913.

¹⁵⁴ Collard 2008, *ad loc.* jutja lleugerament despectiu també ὁ σηματουργὸς δ' οὗ τις εὐτελής ἄρ' ἦν (*Th.* 491); cf. també Collard 2018, p. 142. Al nostre parer l'indefinit simplement designa un desconegut, l'artesà que ha pintat l'escut d'Hipomedont, la traça del qual lloa el missatger.

Tipus d'indefinit*:

	τις	adverbis	total d'indefinit	pronoms negatius	adverbials negatius	total de negatius	total	proporció :100 versos
<i>Pers.</i>	31 (3)	4 (1)	31	8	6	18	49	4'5
<i>Th.</i>	27 (5)	6 (2)	26	9	2	18	44	4
<i>Supp.</i>	27 (8)	12 (3)	28	18	12	41	69	6'4
<i>mitjana</i>	28'3	7'3	19'3	11'6	6'6	25'6	54	5
<i>Ag.</i>	54	17	71	27	8	35	106	6'3
<i>Ch.</i>	30	8	38	14	4	18	56	5'2
<i>Eu.</i>	32	6	38	24	12	36	74	7'1
<i>mitjana</i>	38'6	10'3	49	21'6	8	29'6	236	6'2
<i>Pr.</i>	35	24	59	38	16	54	113	10'3
total	236	77	291	138	60	220	505	6'2

El pronom indefinit presenta diverses formes negatives, en principi sinònimes, però repartides de manera gens uniforme. Οὔτις alterna amb οὐδέίς, creació expressiva formada a partir del numeral, a les dues primeres tragèdies, on cada forma compta quatre registres, majoritàriament a passatges recitats, encara que amb una fequència relativa més alta als cants. Si de cas, es podria apreciar una certa distinció en la relativa prevalença de οὐδέίς en usos adverbials i a aparèixer en enunciats sobre fets reals concrets, no eventuals ni generalitzadors. A *Supp.*, però, s'incrementa lleument l'ús de οὐδέίς, amb deu testimoniatges front a sis de οὔτις, repartit en passatges de tots els metres, mentre que la forma conservadora es limita als passatges lírics i un d'anapèstic. A *Supp.*, sembla, οὐδέίς es consolida com a forma no marcada, d'acord amb l'ús de l'àtic corrent¹⁵⁵, tendència que continuen les obres posteriors, on οὔτις compta set registres a *Ag.*, vuit a *Ch.*, nou a *Eu.* i quatre a *Pr.* front als disset, sis, dotze i vint-i-set de οὐδέίς respectivament¹⁵⁶. La renovació de la llengua literària no s'atura ací: a les tragèdies posteriors també es multipliquen, per bé que molt més discretament, els registres de μηδέίς¹⁵⁷, amb tres testimoniatges a *Ag.* i a *Eu.* i ja set a *Pr.* front als únics *Th.* 250 i *Supp.* 1061 a les tragèdies primerenques. El fet que sempre es tracti del neutre μηδέν marca un possible ús fixat. Una cinquena forma es registra a πόνου δ' ἴδοις ἂν οὐδαμοῦ ταῦτὸν πτερόν (*Supp.* 329), bastida sobre el tema del numeral i pròpia de la prosa jònia,

* Alguns d'aquests en oracions negatives. Les dades del pronom τις, τι han estat extretes d'Edinger 1981, s.vv.

¹⁵⁵ Cf. Chantraine 2002, §143. III, les dues amb τις són pròpies d'Homer i el joni, οὐδέίς apareix a Homer, però com a forma expressiva que esdevindrà usual a l'àtic. La forma μήτις és del tot absent a tot Èsquil (excepte potser al cant de fr. **451r, 5), però és un epicisme que sí que recull Sòfocles a les seves primeres obres, cf. Redondo 1997b, pp. 55-56.

¹⁵⁶ Tot i la diferència quantitativa, qualitativament la repartició no és tan taxativa com a *Supp.*, a l'*Orestíada* οὔτις apareix al recitat, tret artificiosos en ell mateix, cf. Redondo 2020.

¹⁵⁷ A Èsquil es registra quinze vegades, sis de les quals a la trilogia i set a *Pr.*, noranta-dos a Sòfocles i cent-dotze a Eurípides.

excepcional si s'interpreta com un determinant del nom en genitiu, però no com a adverbi locatiu. Les formes adverbials negatives d'aquest tema, amb οὐ- o μη- indistintament, també es concentren exclusivament al trímetre (amb la sola excepció de *Pr.* 526 al líric).

La innovació morfològica més destacable és l'ús del numeral εἷς ja com a indefinit¹⁵⁸ en la descripció de les figures de l'escut de Partenopecu: φέρει δ' ὑφ' αὐτῆ φῶτα Καδμείων ἕνα (*Th.* 543), sense cap paral·lel al corpus esquilí¹⁵⁹.

Junt amb aquesta indefinició bàsica, pronominal i adverbial, d'altres formes comparteixen la manca d'especificitat, si bé estableixen relacions entre diferents termes a partir de certs trets semàntics, de manera que funcionen pràcticament com a adjectius¹⁶⁰.

Μόνος insisteix sobre la unitat i l'aïllament i es relaciona estretament amb els numerals. Els antònims ὀλιγος (*Pers.* 330, *Th.* 762) i πόλυς focalitzen la quantitat¹⁶¹. Els registres del segon depassen amb escreix els del primer perquè la quantitat elevada, l'abundor, permet d'intensificar també conceptes abstractes, per exemple a μεγέθει τε τῶν νῶν ἐκπρεπεστάτα πολὺ / κάλλει τ' ἀμώμω (*Pers.* 184), i de mantenir la inespecificitat en sentències com πολλὰ μὲν γὰρ ἐκ θαλάσσης, πολλὰ δ' ἐκ χέρσου κακὰ (*Pers.* 707). Πολύς intensifica nocions clau com el perill de l'atac imminent a πολλὰ γάρ, εὔτε πτόλις δαμασθῆ, / ἔξ, δυστυχῆ τε πράσσει (*Th.* 338) i no és pas casualitat la profusió πολύς a *Pers.* (amb trenta-un registres front als onze de *Th.* i els disset de *Supp.*), en passatges com el que s'obre amb el políptoton περιβαλὼν πολλὴν κέλευθον ἦνυσεν πολλῶ στρατῶ (748-780). La incommensurabilitat i puixança de l'imperi és constantment recordada per fer-ne encara més colpidora la derrota (i, de retruc, més gloriosa la victòria dels grecs en inferioritat numèrica).

Com a marca d'una totalitat indefinida, πᾶς, com πολύς, escau a usos intensius i també s'acumula a la primera tragèdia, amb seixanta-un registres que superen amb escreix la suma dels onze de *Th.* i els vint-i-quatre de *Supp.* (i dupliquen la trentena que compten, de mitjana, les obres posteriors, inclosa *Pr.*). Més pel seu valor lèxic que no pas com a tret sintàctic, emfasitza igualment la magnitud de la desgràcia i la completa desconfita persa. Semànticament, πᾶς combina les nocions de multiplicitat¹⁶², com a φυγῆ δ' ἀκόσμως πᾶσα ναῦς ἠρέσσετο (*Pers.* 422) i integritat, evident a ἀμφὶ δὲ / κυκλοῦντο πᾶσαν νῆσον (*Pers.* 458, ús més ireegular que segurament s'explica per les

¹⁵⁸ Cf. Jannaris 1987, §§237, 594-595, 623: εἷς aviat degué esdevenir proclític i comença a substituir l'indefinit en època postclàssica possiblement per l'avantatge de, si no una declinació més regular, marcar el gènere femení. Horrocks 2010², p. 292: el desgast del negatiu οὐδεῖς, originalment més expressiu que οὐτίς, accelerà l'equivalència com a indefinits a l'àtic.

¹⁵⁹ Aquest ús és encara difícil de detectar als tragediògrafs posteriors, que sí que registren la combinació, ja redundat, del numeral amb l'indefinit τις: S. fr. 681, *Ant.* 269; E. fr. 12, 138; 345. 3; 581, 2; 773, 1; *Med.* 380, *HF* 207, 1385; *IT* 999; *Ion* 853.

¹⁶⁰ Cf. Serbat 1994, la definició i la llista tradicional d'indefinitos depèn del criteri, sovint arbitrari, dels gramàtics antics.

¹⁶¹ La indefinició de la quantitat s'indica també amb la combinació de l'indefinit i el numeral aproximat: τις μυριάς ἀνδρῶν (*Pers.* 926), peculiar per l'ús adjectival del col·lectiu numeral, fórmula que conviu amb la del sintagma introduït per les preposicions εἰς amb ὄς.

¹⁶² Cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §465, tot i que la posició de l'article al sintagma distingeix els dos usos, la llibertat en l'ordre de paraules i l'aversió de la poesia a aquest determinant en dificulta la categorització.

dificultats mètriques a l'hora d'introduir-hi el més específic ὅλος), que esdevenen indistingibles i inoperatives amb noms abstractes o col·lectius com ὄμως δ' ἀνάγκη πᾶν ἀναπτύξαι πάθος,/ Πέρσαι· στρατὸς γὰρ πᾶς ὄλωλε βαρβάρων (*Pers.* 255-256)¹⁶³.

La relativa profusió de πᾶς, fa de la forma reforçada ἅπας, no tan freqüent i igualment registrada majoritàriament a *Pers.*, l'alternativa més expressiva, car el primer element numeral emfasitza l'abast total, que no admet ni una sola excepció, com a καπνῶ / χραίνεται πόλισμ' ἅπαν (*Th.* 342) o ἕως ἀπάντων ἐξαπέθειραν βίον (*Pers.* 464), raó per la qual sol trobar-se en exclamacions (*Pers.* 249, 763, designant ací Àsia sencera entesa com el conjunt de pobles de l'imperi persa, 785; *Supp.* 629), encara que a obres posteriors no sempre és tan transparent la motivació semàntica. El seu sinònim συμπᾶς, arcaisme de desigual fortuna literària¹⁶⁴, es testimonia sols a uns pocs fragments esquilis. S'hi pot relacionar l'intensiu πρόπας, arribat a la tragèdia directament de l'èpica, i que compta amb cinc registres. El distributiu ἐκάστος, més abundant, també ressalta cada element d'un conjunt, però no s'explota amb finalitat estilística: fora de Περσίδες δ' ἄβροπενθεῖς ἐκάστα πόθῳ φιλόνορι (*Pers.* 136, a més d'*Ag.* 240, 431, 436, totes expressions comparables de la soledat de les dones quan els homes parteixen a la guerra), als dotze registres restants del corpus es concentra al trímetre en oracions no gaire remarcables.

Després de τις, l'indefinit més freqüent és ἄλλος, que defineix un terme a partir de la relació d'alteritat amb un altre i que acostuma a combinar-se amb uns altres determinants que aporten més informació. En repetir-se en construccions distributives com ναῶν ἐπανθορόντες ἄλλος ἄλλοσε (*Pers.* 359), la concordança amb el participi plural evidencia que el singular designa cada element del conjunt, encara que no és aquesta el tipus més estès. Com a segon terme d'una relació, ἄλλος marca l'addició i pot combinar-se amb els ordinals o substituir el "segon" (*Pers.* 486, 766; amb un sentit anàleg s'emptra ἕτερος a *Ag.* 150, 344; *Ch.* 404 i *Pr.* 867). La forma distributiva innovadora ἀλλήλων funciona gairebé exclusivament com a *variatio* amb el dual al recitat com a τούτω στάσιν τιν', ὡς ἐγὼ 'δόκουν ὄρᾶν,/ τεύχειν ἐν ἀλλήλησι, παῖς δ' ἐμὸς μαθὼν (*Pers.* 188-189, a més de 414, 506; *Th.* 813), especificitat que no es manté a la resta del corpus¹⁶⁵.

Designen necessàriament parells ἄμφω i ἀμφοτέρως, forma sufixada amb l'opositiu -τερος pròpia de l'èpica i la lírica, però descartada per la tragèdia posterior¹⁶⁶.

¹⁶³ El seu eventual substitut ὅλος, sols apareix a *Ch.* 898 amb la forma jònia οὔλοισιν; mentre que Sòfocles el registra quatre vegades i Eurípides tres (una d'elles al drama satíric), a Aristòfanes arriba a trenta testimoniatges.

¹⁶⁴ Registrat ja al micènic *ku-su-pa*, possiblement fos un terme de la comptabilitat, es registra molt poc a l'èpica (vuit testimoniatges a Homer) i a la lírica (un de sol a Píndar) i es troba sobretot a la historiografia i filosofia des dels presocràtics. A la poesia dramàtica, ni a Eurípides ni Aristòfanes supera el parell de registres, però arriba a dotze a Sòfocles.

¹⁶⁵ *Ag.* 654; *Eu.* 219, 863; *Pr.* 200, 491, 1086.

¹⁶⁶ Sòfocles no en registra cap exemple i Eurípides sols cinc: *Alc.* 920, *Hipp.* 758, *El.* 1306, *Tr.* 118, *Ph.* 747, reducció potser associada a la seva extensió a la prosa. Ἄμφω, en canvi, s'hi registra tretze i vint-i-quatre vegades.

Poc més freqüent que la primera¹⁶⁷, la doble caracterització de la segona no implica que se senti com a especialment expressiva: a la inversa de ἄμφω, mai no designa éssers animats i es troba en passatges de menor rellevància temàtica, com ara δίψη τε λιμῶ τ' ἀμφοτέρα γὰρ ἦν τάδε (*Pers.* 491) en comparació amb οὕτως ὁ δαίμων κοινὸς ἦν ἀμφοῖν ἄγαν (*Th.* 812). La sufixació sí que permet, però, d'introduir la innovació morfològica de les desinències plurals per a un lexema específicament dual, prova de l'afebliment d'aquest nombre¹⁶⁸.

7. Interrogatius

Enllà de llurs particularitats morfosintàctiques, convé de fixar-nos en el paper conjunt de pronoms, adverbis i partícules interrogatives en la constitució dels enunciats interrogatius, cabdals en les interaccions i expressions dramàtiques. En aquest apartat ens centrem en la interrogació directa, no en aquelles oracions subordinades introduïdes per interrogatius i que tractem com a oracions completives al capítol corresponent.

Tant al conjunt com a cadascuna de les tres obres, la majoria de les interrogacions són parcials i introduïdes per τίς (amb setanta-set registres en total) o adverbis interrogatius (amb trenta-quatre testimoniatges), mentre que la forma qualitativa ποῖος, com veurem, és clarament minoritària, com també són més escasses les interrogacions totals (nou, deixant de banda els mínims enunciats interpretables com a interrogacions que depenen del tot de l'entonació). El nombre total de preguntes s'incrementa progressivament a cada tragèdia i, de nou en aquest aspecte, *Supp.* es troba més a prop de la trilogia que dels drames precedents.

A ποδαπὸν ὄμιλον τόνδ' ἀνελληνόστολον / πέπλοισι βαρβάροισι κάμπυκώμασι / χλίοντα προσφωνοῦμεν; (*Supp.* 234-236) amb l'interrogatiu ποδαπός, amb dos components clars, l'etimologia del primer no queda del tot clara¹⁶⁹. Tenint en compte que aquest és el primer registre conservat i que tant a la prosa àtica com a la tragèdia manté una freqüència força baixa que s'incrementa a la comèdia¹⁷⁰, podem conjecturar que Èsquil va triar aquesta forma per obrir la primera intervenció de Pelasg amb un to col·loquial i familiar que contrastaria amb les Danaïdes, estrangeres caracteritzades com a tals¹⁷¹, a qui pregunta d'on són. Serveix com a convincent element caracteritzador en el mateix sentit a *Ch.* 575 i 657, on es repeteix la pregunta ποδαπὸς ὁ ξένος;, primer com a discurs directe en una especulació d'Orestes i després al primer vers de la dida.

Si bé no detectem diferències notables entre l'ús pronominal i adjectiu de cada interrogatiu, la localització en tres del disset registres del corpus al recitat, en

¹⁶⁷ Ἀμφοτέρως: *Pers.* 131, 491, 720; *Supp.* 402; *Eu.* 480, a més de fr. **168, 26. Ἄμφω: *Th.* 813; *Ag.* 1648; *Ch.* 254, 563.

¹⁶⁸ Thraette 1980-1996 II, p. 344: ἀμφοτέρως és ja la solució corrent per "ambdós" a les inscripcions àtiques de totes les èpoques, sempre amb desinències plurals, mai duals.

¹⁶⁹ Cf. *DELG*, s.v. πο- B, 4 i *EDG*, s.v. ποδαπός, la relació amb les formes ἀλλοδαπός i ἡμεδαπός és evident, però hi ha divergències sobre si és analògica.

¹⁷⁰ Èsquil en registra quatre testimoniatges en total, Sòfocles tres, Eurípides sis, Xenofont un, Plató quatre, Demòstenes quatre, lluny d'Aristòfanes i Menandre amb onze cadascun. Mentre que ἀλλοδαπός sí que es registra, escadusserament, a Homer i els lírics, ἡμεδαπός no apareix fins Aristòfanes.

¹⁷¹ Cf. Papadopoulou 2011, pp. 83-87; Bowen 2013, p. 26.

esticomíties més que no pas les preguntes retòriques dels cants, suggereix que ποῖος es reserva per a interrogacions emfàtiques¹⁷² on expressa sorpresa o una certa indignació: ποῖω μὲν δὲ τοῦσδε φῆς ὀλωλένα; (*Pers.* 446) οὗτος, τί ποιεῖς; ἐκ ποίου φρονήματος / ἀνδρῶν Πελασγῶν τήνδ' ἀτιμάζεις χθόνα; (*Supp.* 911-912, a més de *Th.* 304-311; *Supp.* 304¹⁷³, 919). Els quatre registres de *Supp.* l'acosten ja als recomptes de les tragèdies posteriors (tres a *Ag.*, dues a *Ch.* i *Eu.* cadascuna i quatre a *Pr.*), on conserva cert matís d'impaciència, però no sempre és detectable, sobretot a *Pr.* Prova l'extensió de ποῖος que substitueixi πόσος, interrogatiu absent de tot el corpus esquilí, a *Ag.* 278, com remarca Matino, qui ho identifica amb un idiomatisme¹⁷⁴.

Quant a la distribució de les interrogatives directes de tot tipus, les preguntes i respostes són gairebé inherents a les esticomíties, on freqüentment un actor s'adreça al cor, raó per la qual la reina persa (qui no sols demana informació objectiva, sinó que s'inquieta amb el cor per la sort del seu fill) i Pelasg en concentren gran part en aquests passatges (*Pers.* 230-244 i *Supp.* 291-345¹⁷⁵). Els cors són els personatges que més en pronuncien, sobretot als passatges lírics on expressen por i incerteses.

Front a aquesta disposició regular i endreçada de preguntes i respostes, també trobem reguitzells de preguntes que transmeten una gran ansietat, especialment típiques del cor i dels cants a l'inici de l'obra com δολόμητιν δ' ἀπάταν θεοῦ/ τίς ἀνὴρ θνατὸς ἀλύξει;/ τίς ὁ κραιπνῶ ποδὶ πηδῆ/ματος εὐπετέος ἀνάσσω; (*Pers.* 93-96) o la segona part de la pàrodos astròfica de la segona tragèdia (*Th.* 92-107).

Encara que s'ha apuntat a una major tendència dels personatges femenins a acumular qüestions, sobretot introduïdes per τί¹⁷⁶, els únics personatges individuals femenins del nostre corpus són Atossa i Antígona, i no ofereixen dades prou contundents per verificar-ho. Si ens centrem en les oracions amb el pronom τί i exclouem els cors, Atossa és qui més en registra a *Pers.*, sis, Antígona no en pronuncia cap, però a *Supp.* Pelasg, amb un nombre de versos semblant, en suma ja onze i arriba a pronunciar més interrogatives que el cor als metres lírics (i poc menys que el cor en total, afegint-hi iambes i anapests). D'altra banda, els registres dels cors de *Th.* i *Supp.* s'expliquen més per llurs funcions intrínseques com a cors que per una caracterització femenina. És particularment elevat el nombre de preguntes als anapests de *Th.*, sis registres (el doble que als trímetres recitats pel cor), possiblement per les

¹⁷² Cf. Jannaris 1987, §589 ποῖος i εἷς substitueixen l'interrogatiu i indefinits τις respectivament perquè són més regulars i permeten la marca del gènere, a més de tenir un significat més concret i resultar més expressius, cf. Bowen 2013, ad 304.

¹⁷³ Collard 2018, pp. 88, 232 considera l'oració introduïda pel pronom i que pregunta pel que acaba de dir el corifeu a l'esticomítia tot un col·loquialisme perquè funciona com una interjecció per mantenir el contacte.

¹⁷⁴ Cf. Matino 1998, p. 116.

¹⁷⁵ West, seguint Porson¹, prefereix de conjecturar llacunes i transposicions de versos de 297 a 306bis per revertir els papers d'interrogador i informador; en canvi, hi ha raons que recolzen la disposició dels manuscrits editada per Page (*OCT*); Mastronarde 1979, p. 45: *all* [les llacunes proposades] *because of the simplistically logical assumption* regis est interrogare, chori respondere, *that is, that the king is here conducting an examination of the chorus's detailed knowledge*, n.33: *But as the convention of the ab ovo (οἶσθα question and several instances of cooperative advancement of an information-conveying stichomythia indicate, a character who is to be "taught" something (διδαχθεῖς 289) does not have to be the interrogator.*

¹⁷⁶ Fet comú a diferents llengües demostrat a l'*Orestíada* per Redondo 2020.

particularitats de l'escena final, on l'èxodos recitada pels semicors planteja les qüestions d'un nou conflicte tràgic centrat en Antígona.

Mentre que al recitat les interrogacions no sols aprofiten la ignorància d'un personatge per exposar informació a l'audiència, les dels passatges lírics i anapèstics acompleixen una funció expressiva en exterioritzar l'estat psicològic dels personatges, sobretot quan se senten desvalguts¹⁷⁷, i solen ser més llargues, més allunyades de les preguntes corrents, breus i concises, d'una conversa quotidiana. Aquesta funció expressiva preval també als versos recitats en exclamacions com aquesta de la reina persa: τίς οὐ τέθνηκε, τίνα δὲ καὶ πενθήσομεν...; (*Pers.* 296-298), amb una curiosa formulació negativa de la interrogació que delata que la principal preocupació de la reina és la vida del seu fill. La partícula interrogativa ἦ fa també d'exclamativa, significats sols destriables per l'entonació¹⁷⁸: μέλαινα Ἐρινός, ἦ μεγασθενής τις εἶ (*Th.* 977=988). L'equivalència de les preguntes retòriques pròpies del cor amb exclamacions es vinculen estretament amb els modes com el subjuntiu deliberatiu o l'optatiu potencial, que marquen un interès més per les causes o el futur dels esdeveniments, per allò que fa avançar el drama, més que per fets concrets.

Les interrogacions no es lliguen a determinades escenes només per convenció literària, formulàriament, sinó que el poeta n'esmerça allà on fan més efecte segons els requeriments de cada tragèdia. Així, a *Th.* Etèocles rarament demana res, ni al cor ni als atacants més que en preguntes retòriques o iròniques (sobretot a l'amonestació al cor: *Th.* 181-186, 201, 207-210...), ans se'ls adreça imperiosament per fer callar el primer o esbrinar el nom dels set atacants del segon. Mentre que el missatger persa no pregunta en absolut i gairebé tampoc Dànaos, missatger ocasional a *Supp.*, el tebà sí que demana insistentment, al final de moltes de les seves dues primeres intervencions (*Th.* 395, 396, 435, 436), quines disposicions defensives adoptarà el cabdill, amb l'efecte, imaginem, d'acréixer l'interès i l'atenció dels espectadors en la resposta.

¹⁷⁷ Més que per la pura ignorància de fets reals i concrets, la relativa prevalença de les interrogacions a la parla femenina es relaciona amb aquesta mena de situacions, car tenen una important funció expressiva, palesa sobretot a la comèdia, més pròxima a la llengua parlada, però també a la tragèdia euripídia, cf. Redondo 1997a, p. 328, 2002, pp. 208, 218 i 2016, pp. 63-64.

¹⁷⁸ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §504; Humbert 1972³, §718, aquest valor "confirmatiu" sol donar-se en combinacions amb partícules, no gaire testimoniades al nostre corpus.

Oracions interrogatives directes:

	adverbials	πότερον	ἤ	ποῖος	τίς*	total	proporció :100 versos
<i>Pers.</i>	14	2	1	1	17	35	3'2
<i>Th.</i>	5	2	1	1	31	40	3'7
<i>Supp.</i>	15	2	1	4	29	51	4'7
<i>mitjana</i>	11'3	2	1	2	25'6	42'3	3'9
<i>Ag.</i>	24	3	6	3	52	88	5'2
<i>Ch.</i>	28	2	4	2	35	71	6'6
<i>Eu.</i>	12	2	5	2	25	46	4'4
<i>mitjana</i>	21'3	2'3	5	2'3	37'3	68'3	5'4
<i>Pr.</i>	11	5	7	4	41	68	6'2
total	109	18	25	17	230	399	4'9

8. Conflacions pronominals

L'aglutinació de diferents temes deíctics forma molts dels pronoms, especialment els demostratius, i és un mecanisme bàsic en la renovació del sistema pronominal que s'aprecia sincrònicament en les conflacions: conjuncions de dos o més pronoms¹⁷⁹. No totes aquestes combinacions creen nous pronoms (de fet, n'hi ha que sorgeixen de l'aglutinació de temes no deíctics¹⁸⁰) i costa d'establir-ne el grau de gramaticalització, però sí que indiquen una certa necessitat de reforçar un dels dos termes. No podem considerar conflacions, tampoc, qualsevol combinació pronominal com μόνης γάρ, οἶδα, σοῦ κλύων ἀνέξεται (*Pers.* 838), on l'indefinit té una relació predicativa amb el pronom personal, que, com que assenyala una categoria verbal indispensable, no requereix cap reforç. La relació entre deixi personal i demostrativa s'evidencia en la combinació emfàtica dels dos pronoms, de la mateixa manera que una de les funcions principals de αὐτός és emfasitzar noms i pronoms. Tampoc no és una conflació la fórmula distributiva ἄλλος ἄλλον, una unitat morfosintàctica permanent.

Les principals conjuncions pronominals es donen amb indefinits, especialment entre aquells que presenten més trets semàntics que la mera indefinició: qualitat, quantitat... Moltes d'elles són incidentals i mantenen el significat de cada pronom: amb el demostratiu a ἦ μακροβίωτος ὅδε γέ τις αἰ/ὼν ἐφάνθη γεραιοῖς, (*Pers.* 262-263) o γίγας ὅδ' ἄλλος (*Th.* 424) o κήρυξ ὅδ' ἄλλος (*Supp.* 220); de manera més redundant amb l'indefinit quantitatiu a οὐ πολλοί τινες (*Pers.* 510) o en la construcció regular de τις amb un qualitatiu (*Pers.* 179 οὗτι πω τοιόνδ' ἐναργές). La freqüent adjunció de τις

* Les dades del pronom τίς, τί han estat extretes d'Edinger 1981, s.vv.

¹⁷⁹ Per a una definició del terme i estat de la qüestió cf. Hagège 1974 i Redondo 2006, 121-134, p. 121.

¹⁸⁰ Els indefinits del grec modern, per exemple, combinen el tema de l'indefinit-numeral o del relatiu amb la conjunció κἄν (aglutinació, al seu torn, de καί i ἄν): κάποιος, κανένας, cf. Jannaris 1987, §§589, 595, 597-598.

amb el relatiu dona lloc a la forma ὅστις, plenament consolidada i tractada al capítol corresponent.

Ἄλλος abunda en moltes combinacions on marca l'addició o el canvi de referència, sentit que, en la forma sola, reforça l'adverbi ἔτι: τί οὖν ἔτευξ' ἔτ' ἄλλο δυσπότημῳ βοῖ; (*Supp.* 306, i 318; *Ch.* 114). Així, τις ἄλλος aïlla un element de tota la resta de possibilitats, com a ὁ δ' οὐδὲν ἄλλο γ' ἢ πτήξας δέμας / παρείχε (*Pers.* 209), o de persones, com a ἦν μη τις ἄλλος τόνδε συνθάπτειν θέλη (*Th.* 1027) i augmenta tímidament els seus registres aobres posteriors¹⁸¹. El mateix ocorre quan acompanya l'interrogatiu, molt intens, en la pregunta retòrica d'Etèocles sobre la seva decisió final: τίς ἄλλος μᾶλλον ἐνδικώτερος; (*Th.* 673, a més de *Ch.* 114 i *Pr.* 440).

Si hi ha cap conflació pròxima a la gramaticalització al corpus esquili és πᾶς τις. Aquesta suma de dos elements ja generalitzadors per separat intensifica afirmacions de caire gnòmic sobre la conducta humana i d'aplicació pràctica, immediata, on sol designar el subjecte humà, “qualsevol” o “tothom”¹⁸²: τοῖς ἥσσοσιν γὰρ πᾶς τις εὐνοίας φέρει (*Supp.* 489), πᾶς τις ἐπειπεῖν ψόγον ἄλλοθρόοις (*Supp.* 973) i πᾶς τις παρελθὼν ὄμματος θελκτήριον / τόξευμ' ἔπεμψεν ἱμέρου νικώμενος (*Supp.* 1004-1005¹⁸³ amb ἔπεμψεν, aorist gnòmic, a més de *Ag.* 791, 1205). Excepcionalment εἶα δῆ, ξίφος πρόκωπον πᾶς τις εὐτρεπιζέτω (*Ag.* 1651), no és una γνώμη, ans una exhortació de to col·loquial¹⁸⁴.

Les conflacions pronominals a les tres primeres tragèdies són, en conjunt, pròpies del recitat: sols ἡ μακροβίωτος ὄδε γέ τις αἰ/ὼν ἐφάνθη γεραιοῖς, ἀκού/ εἰν τόδε πῆμ' ἄελπτον (*Pers.* 262-264) apareix a una exclamació del cor, de manera que individualitza l'expressió de desesperació amb el deíctic proximal alhora que τις permet de generalitzar-la¹⁸⁵. També πᾶς τις sol trobar-se al trímetre amb l'excepció d'un anapest (*Supp.* 973, a més d'*Ag.* 791 fora del nostre corpus). Encara que es registri només dues vegades, que l'únic demostratiu en conflacions sigui ὄδε en prova la ubiqüitat que presagia la seva desaparició. Atès llur reduït nombre i varietat en comparació amb la prosa contemporània¹⁸⁶, queda clar que se sentien com a innovacions poc adients a la poesia, especialment als metres lírics.

¹⁸¹ *Eu.* 269; *Pr.* 48, 156, 467.

¹⁸² Apropiadament, els primers testimoniatges es donen a l'elegia, no a l'èpica i en època clàssica és present tant a la prosa com a la poesia dramàtica, encara que no massa a Sòfocles; cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 972-974.

¹⁸³ Potser per *variatio* respecte de la sentència introduïda a *Supp.* 994 sols amb πᾶς.

¹⁸⁴ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §371. La combinació de πᾶς amb imperatiu fa que sigui més probable que el vers el reciti Egist, com l'edita West, que no pas el corifeu o un desconegut capità de la guàrdia, cf. Fraenkel 1974, *ad loc.*, Kaimio 1988, p. 171.

¹⁸⁵ Garvie 2009, *ad loc.* recorda com els patiments del cor reflecteixen i accentuen els dels personatges sense comentar τις en particular, però ací el cor representa el poble persa.

¹⁸⁶ Redondo 2006, pp. 125-128 ofereix una llista de més de cinquanta conflacions pròpies del joni i de l'àtic, algunes exclusives de certs autors, però que provenen una marcada tendència creixent en l'evolució de l'àtic. Encara que els testimoniatges als texts poètics són sempre inferiors, les dades dels altres dramaturgs, còmics i tràgics, mostren que la llengua d'Èsquil se situa en un punt anterior a l'extensió d'aquesta innovació.

9. Endofòresi i cohesió textual. Anàfora i catàfora

Els pronoms, com a deíctics endofòrics, són els mecanismes de cohesió textual més explícits fora de les conjuncions i partícules. Pronoms i adjectius demostratius, qualitius i quantitius, sovint neutres, i alguns elements lèxics, asseguren la cohesió en passatges sovint asindètics. En aquest apartat ens ocuparem sobretot de l'endofòresi que uneix diferents entre si, no de tots aquells usos dels demostratius, ja referits, que assenyalen personatges o nocions ja esmentades. No ens detindrem tampoc en adverbis o usos adverbials dels demostratius que, sense perdre encara el valor deíctic, funcionen gairebé com a conjuncions, com ara: φιλεῖ / ὠδίνα τίκτειν νύξ κυβερνήτη σοφῶ./ οὔτω γένοιτ' ἂν οὐδ' ἂν ἔκβασις στρατοῦ (*Supp.* 770-771).

Ultra els diferents significats de cada demostratiu, quantitatiu o qualitatiu, la catàfora resulta més marcada que l'anàfora: és menys freqüent i l'anunci d'un element indica una major claredat o previsió discursiva que la mera represa anafòrica (també les conjuncions anticipatives són força insòlites). D'altra banda, es pot argüir que la seva força cohesiva és menor perquè, quan apareix sola, les oracions que introdueix són més aviat breus i amb una relació evident amb el context.

Com a catafòrics, els demostratius anuncien expressions verbals, pròpies o alienes i no necessàriament massa extenses (*Pers.* 118, 165, 356, 230; *Supp.* 249, 289, 608, 712) i sincretitzen un punt fonamental de la intervenció (*Pers.* 762; *Th.* 183, 230, 244 de caire gnòmic), sovint expressament adreçat a l'interlocutor per l'imperatiu ἴσθι (*Pers.* 431, 435, 784). Els qualitius i quantitius són proporcionalment (no en termes absoluts) més freqüents com a catafòrics que els demostratius. Fora de les breus correlacions consecutives ja esmentades a l'apartat corresponent, la catàfora qualitativa emfasitza sobretot certes que justifiquen o expliquen posicionaments com ara la confiança d'Etèocles en Hiperbios perquè compta amb el favor dels déus (*Th.* 515-516: τοιάδε μέντοι προσφίλεια δαιμόνων· / πρὸς τῶν κρατούντων δ' ἐσμέν, οἱ δ' ἠσσωμένων), la ira d'Amfiaraos per la insolència de Polinices (*Th.* 580: ἦ τοῖον ἔργον καὶ θεοῖσι προσφιλές...), o l'esbalaïment del cor davant de la resolució, ensems favorable i fatal, de la contesa (*Th.* 814: τοιαῦτα χαίρειν καὶ δακρύεσθαι πάρα).

Les marques catafòriques no són sempre pronoms o adverbis de tema demostratiu, ans referències semàntiques molt més matisables i que l'acosten encara més a l'asíndeton. Així, quan les Danaïdes resumeixen llur ascendència, βραχὺς τορός θ' ὁ μῦθος· Ἀργεῖαι γένος / ἐξευχόμεσθα, σπέρματ' εὐτέκνου βοός (*Supp.* 274-275, comparable a *Pers.* 713) ὁ μῦθος anuncia indubtablement l'afirmació següent, raó per la qual molts editors hi afegeixen punt alt, i als versos corals τάδ' αὐτόδηλα, προὔπτος ἀγγέλου λόγος· διπλαῖ μέριμναι, διδύμα δ' ἄνορέα· (*Th.* 848-849) τάδε i λόγος al·ludeixen i esdevenen catàfores del lament del vers següent. Cap exemple no és tan clar com la combinació del verb amb el demostratiu per anticipar la sentència que clou el primer estàsime de *Supp.*: τάδε φράσαι. δίκαια Διόθεν κρατεῖ (437).

La combinació de catàfora i anàfora demostrativa ressalta certes seccions més o menys breus i individualitzades, com al resum del decret argiu sobre les Danaïdes

al·ludit breument al final de l'obra (*Supp.* 942-946), la rellevància de les quals en el conjunt del drama costa d'apreciar:

220 γῆ τε καὶ φθιτοῖς χέασθαι. πρηνεμένως δ' αἰτοῦ τάδε,
σὸν πόσιν Δαρεῖον, ὄνπερ φῆς ἰδεῖν κατ' εὐφρόνην,
ἔσθλά σοι πέμπειν τέκνω τε γῆς ἔνερθεν ἐς φάος,
τᾶμπαλιν δὲ τῶνδε γαίαι κάτοχα μαυροῦσθαι σκότῳ.
ταῦτα θυμόμαντις ὧν σοι πρηνεμένως παρήνεσα

Pers. 220-224

L'enquadrament mitjançant qualitativament s'aplica a decrets o intervencions en discurs reportat especialment significatives, com els arguments de les Danaïdes que Pelasg fa seus per convèncer l'assemblea argiva, emfasitzats per Dànaos amb τοιάνδ' ἔπειθε ρῆσιν (*Supp.* 615) i τοιαῦτ' ἀκούων (*Supp.* 621). També hi ha passatges mixts on el qualitatiu o quantitatiu, més enfàtic, sol reservar-se com a anafòric per a cloure discursos més extensos com les preparacions bèl·liques de Xerxes (*Pers.* 363-372), les insídies amb què esperonen el rei les males companyies i el porten a la ruïna (*Pers.* 753-757) o els retrets d'Amfiaraos a Polinices, reproduïts pel missatger en estil directe: καλεῖ, λέγει δὲ τοῦτ' ἔπος διὰ στόμα· / [...] τοιαῦθ' ὁ μάντις ἀσπίδ' εὐκῆλως ἔχων / πάγκαλκον ἠῦδα. σῆμα δ' οὐκ ἐπὶν κύκλω (*Th.* 579-591)

Aquesta mena de marc establert per la catàfora i anàfora pronominal representa un dels tipus més bàsics de *Ringkomposition*, terme que preferim d'aplicar a passatges de major entitat. Procediment discursiu i estilístic arcaic i cabdal a la tragèdia esquíllia¹⁸⁷, la composició circular transcendeix la sintaxi pronominal i s'estableix en gran mesura per mecanismes lèxics: des de la mera repetició i l'associació de conceptes d'un mateix camp semàntic fins a la creació de complexes imatges i metàfores. La presentació de les ofrenes a la tomba de Darios, χοάς (*Pers.* 609), represes per χοαῖσι ταῖσδε (*Pers.* 619) exemplifiquen la conjunció de l'anàfora demostrativa amb la repetició lèxica¹⁸⁸. Tanmateix, aquests versos ressalten més aviat per l'enumeració de

¹⁸⁷ Cf. van Otterlo 1944, pp. 18-21, 86-88; Peretti 1939, pp. 238-240.

¹⁸⁸ Alguns dels casos intermedis són la digressió etnogràfica sobre l'aspecte de les Danaïdes (*Supp.* 278-290) marcada només per la relació semàntica de γένος i γένεθλον σπέρμα, les vacil·lacions de Pelasg emmarcades per la repetició de δεῖ φροντίδος σωτηρίου, significativament, primer com a asserció i després com a interrogació (*Supp.* 407-417) o, encara, *Pers.* 161-245 on, al nostre parer, la mera repetició de φροντίς no justifica la consideració d'una unitat discursiva, car el contingut emmarcat inclou intervencions sobre diferents qüestions. Garvie 2006², p. 24 descriu la *Ringkomposition* com *the technique by which a speaker returns at the end of his speech, or a section of a speech, to his opening words or thoughts*; definició massa laxa, car permet la inclusió de passatges que no formen una unitat estructural ni s'individualitzen de cap manera per la mera recurrència lèxica, sovint de conceptes clau que reapareixen en tots els moments de l'obra. D'altra banda, les llistes dels diferents autors mai no arriben a coincidir del tot, ni tampoc llurs classificacions. Friis Johansen 1954, pp. 33-47 discerneix tres tipus d'enquadrament del discurs: amb paral·lelismes sintàctics i verbals, sense repeticions verbals i amb repeticions sintàctiques o lèxiques, i Griffith 1977, p. 207-214 distingeix els paral·lelismes, verbals o no, del l'organització explícita del discurs amb marcadors retòrics, especialment conspicus i artificials a *Pr.* S'adverteixen notables diferències en extensió, significació i marques formals entre alguns dels passatges més rellevants dels drames i meres al·lusions genèriques a conceptes abstractes en un interval de pocs versos, com ara ἐμοὶ γὰρ ἤδη πάντα μὲν ὄρου πλέα / ἐν ὄμμασίν τ' ἀνταῖα φαίνεται ἔκ θεῶν, / βοᾷ δ' ἐν ὣσὶ κέλαδος οὖ

les diferents libacions (cf. Estil τε, pp. 274-275). Tot i que costa de fixar un límit clar, preferim d'adoptar un criteri més restrictiu i d'entendre la *Ringkomposition* com un recurs que ressalta especialment passatges extensos, d'una especial significació, tot enquadrant-los i alhora fent-ne un tot fàcilment integrable en la resta del text¹⁸⁹.

La repetició d'un verb introductor i recapitulador clau és, junt amb la resta d'endofòrics¹⁹⁰, un constituent fonamental de la *Ringkomposition*, que realça passatges amb motius centrals a cada tragèdia: εἶδω al somni d'Atossa introduït amb (*Pers.* 176-200), βοάω a les amenaces de Tideu (*Th.* 380-391), θάπτω en la resolució d'Antígona de soterrar son germà (*Th.* 1028-1037) i εὔχομαι a les restriccions imposades per Etèocles als precés del cor (*Th.* 266-279). En el cas dels dos decrets, el dels tebans de no soterrar Polinices (*Th.* 1005-1025) i el d'acollida de les Danaïdes a Argos (*Supp.* 605-624), la fórmula de ἔδοξε i diferents formes de δοκέω amb datiu remetent clarament a un ús lingüístic real: el de la llengua oficial testimoniada a l'epigrafia. Junt amb aquest realisme, la seva represa anafòrica (bé literalment, a *Th.*, com amb el quasi sinònim κραίνω a *Supp.*) clou la referència circular que en fa intervencions poètiques aptes per al drama, com evidencien les nombroses parequisis i ressonàncies, a més de la inclusió dels arguments de Pelasg encapsulats per demostratius i qualitatus:

- 605 ἔδοξεν Ἀργείοισιν, οὐ διχορρόπως,
 ἀλλ' ὅστ' ἀνηβῆσαί με γηραιᾶ φρενί·
 πανδημία γὰρ χερσὶ δεξιωνύμοις
 ἔφριξεν αἰθῆρ τόνδε κραινότων λόγον,
 ἡμᾶς μετοικεῖν τῆσδε γῆς ἐλευθέρους
- 610 κάρρυσιάστους ζύν τ' ἀσυλία βροτῶν,
 καὶ μήτ' ἐνοίκων μήτ' ἐπηλύδων τινὰ
 ἄγειν· ἐὰν δὲ προστιθῆ τὸ καρτερόν,
 τὸν μὴ βοηθήσαντα τῶνδε γαμόρων
 ἄτιμον εἶναι ζὺν φυγῆ δημηλάτῳ.
- 615 τοιάνδ' ἔπειθε ῥῆσιν ἀμφ' ἡμῶν λέγων
 ἄναξ Πελασγῶν, ἱκεσίου Ζηνὸς κότον
 μέγαν προφωνῶν μήποτ' εἰσόπιν χρόνου
 πόλιν παχύναι, ξενικὸν ἀστικόν θ' ἅμα
λέγων διπλοῦν μίασμα πρὸς πόλεως φανέν
- 620 ἀμήχανον βόσκημα πημονῆς πέλειν.

παιώνιος/ τοία κακῶν ἔκκληξις ἐκφοβεῖ φρένας (*Pers.* 603-606); sols en el primer cas podem apreciar l'efecte estilístic la *Ringkomposition*.

¹⁸⁹ La principal excepció a aquest criteri de l'extensió la trobem a *Th.* 489 i 496, on la repetició de κύκλος en referència a l'escut, sense ser reforçada per cap endofòresi pronominal, resulta indubtablement significativa per tractar-se de l'emparellament central de l'escena central i subratllar així l'estructura anular o simètrica de tota la tragèdia, cf. Zeitlin 1982, pp. 94-95.

¹⁹⁰ En absència de parla-lelismes verbals i endofòresi pronominal, expressions contextualment sinònimes com ara πόνον i κακόν (*Pers.* 682-693) i ἔργον i κακόν (*Pers.* 759-781) poden constituir un darrer tipus, mínimament marcat, de *Ringkomposition* en ressaltar el tema central d'intervencions relativament breus; cf. Griffith 1977, pp. 207-214.

τοιαῦτ' ἀκούων χερσὶν Ἀργεῖος λεῶς
 ἔκραν' ἄνευ κλητῆρος ὧς εἶναι τάδε·
 δημηγόρους δ' ἤκουσεν εὐπειθῆς στροφᾶς
 δῆμος Πελασγῶν, Ζεὺς δ' ἐπέκρανεν τέλος.

Supp. 605-624

Les contínues referències endofòriques (*Supp.* 991, 1006, 1011, 1012) palesen la insistència de Dànaos en els consells adreçats a les seves filles al darrer episodi, tanta que ha cridat l'atenció dels comentaristes, ja que la castedat de les Danaïdes ja ha quedat ben establerta sense ser un tema crucial a la tragèdia. L'estructura del parlament no és tan rígida com la d'unes altres seqüències, no hi ha una obertura ni cloenda que repregui un conceptes clau en *Ringkomposition* (καταισχύνειν, *Supp.* 996, i αἶσχος, 1008 queden dins del passatge), anomalia que suggereix la voluntat del poeta d'introduir uns arguments, possiblement cabdals a la resta de la trilogia¹⁹¹, sense emfasitzar-los de manera estilísticament coherent¹⁹².

A totes tres tragèdies els missatgers, que presenten les ῥήσεις més extenses, i els personatges regis, els que també compten amb intervencions més llargues, recorren més sovint als endofòrics de tota mena. A *Pers.* el missatger en compta set¹⁹³, la reina, sis¹⁹⁴ i Darios, tres¹⁹⁵, més que els tres registres del cor als versos lírics i dos als recitats¹⁹⁶. Només a *Supp.* els passatges cantats pel cor arriben a registrar quasi tantes anàfores, quatre¹⁹⁷, com les sis de Dànaos¹⁹⁸, encara que lluny de les vuit de Pelasg¹⁹⁹ probablement perquè, a diferència de les altres tragèdies, alguns estàsims contenen veritables narracions sobre la fugida d'Io i la seva pròpia. A *Th.* les anàfores i catàfores del missatger, quinze²⁰⁰, superen amb escreix les dels altres personatges (dues anàfores d'Etèocles²⁰¹, dues de l'herald²⁰² i una del cor als versos lírics²⁰³), no tant pel monopoli de la narració com per una característica de molts dels *Redepaare*: la introducció de discurs reportat, directe o indirecte²⁰⁴ i la referència final als atacants, el nom dels quals

¹⁹¹ És segur que *Danaïdes* cloïa la trilogia i probable que *Supp.* l'obris, però desconeixem del tot l'argument d'*Egipcis*, que podria, més difícilment, ser la primera tragèdia, cf. West 1990b, pp. 169-172; Garvie 2006², pp. xvi-xx; Papadopoulou 2011, pp. 17-20; Bowen 2013, pp. 27-31.

¹⁹² Una intervenció semblant, amb molts anafòrics i especialment simètrica, és aquella amb què Pelasg tanca el primer episodi tot indicant què faran els personatges que surten d'escena, cf. Friis Johansen & Whittle 1980, ad 516-523. Van Otterlo 1937, pp. 104-105 observa que *Supp.* no presenta cap ús particular, quantitativament ni qualitativa, de la *Ringkomposition*, i per tant (acceptant que es tracta d'un mecanisme compostiu arcaic), no pertanyia a una època compositiva primerenca. Friis Johansen 1954, p.47 i Garvie 2006², p. 76 sí que hi detecten més *Ringkomposition* i paral·lelismes verbals més mecànics; Garvie admet, però, que la diferència amb les altres obres no és massa gran i l'atribueix a la major brevetat dels passatges recitats d'aquest drama.

¹⁹³ *Pers.* 329, 343, 372, 436, 450, 513, amb anàfores i 435 amb una catàfora.

¹⁹⁴ *Pers.* 170, 210, 606, 757 amb anàfores i 165 i 713 amb catàfores.

¹⁹⁵ *Pers.* 809, 823, 829.

¹⁹⁶ *Pers.* 100, 114 i 118 a la pàrodos, *Pers.* 60 als anapests previs i 224 en tetràmetre trocaic.

¹⁹⁷ *Supp.* 49, 63, 112, 1033 a més de les catàfores 437 al líric i 274 al trímetre iàmbic.

¹⁹⁸ *Supp.* 615, 620, 771, 1006, 1011, 1012.

¹⁹⁹ *Supp.* 243, 249, 259, 942, 944, 946, 959 amb anàfores i 398 amb una catàfora.

²⁰⁰ *Th.* 57, 384, 391, 435, 499, 532, 590, 595, 639, 649, 811, a més de les tres catàfores de 466, 580 i 814.

²⁰¹ *Th.* 279, 672.

²⁰² *Th.* 1020, 1025.

²⁰³ *Th.* 195, a més d'una catàfora a 849.

²⁰⁴ *Th.* 590 reproduïx discurs directe i *Th.* 384, 639, 649 indirecte.

s'estima més de pronunciar una sola vegada en presentar-los²⁰⁵. L'afirmació de la Justícia pintada a l'escut de Polinices²⁰⁶ es relliga a l'oració principal anterior mitjançant δέ –a més de ser represa a la següent per τοιαῦτα–, potser per tractar-se sols de dos versos.

La *Ringkomposition*, si més no en els seus testimoniatges més marcats, s'estableix com un mecanisme poètic, però no líric, propi dels passatges recitats de la tragèdia²⁰⁷, on posa en relleu resolucions (amb l'excepció del somni d'Atossa, una seqüència narrativa estructurada internament mitjançant l'estil δέ, cf. pp. 261-264). Als cants la cohesió s'estableix de forma molt més lleu i no hi és estrany l'asíndeton, més expressiu i capaç de traïr una gran emotivitat.

10. Numerals

Tot i ser una de les categories més eixorques per a l'anàlisi estilística, la multiplicitat dels significants numerals, com els adverbis freqüentatius o els adjectius multiplicatius, a banda dels cardinals i ordinals, ofereix al poeta diverses tries contextualment sinònimes.

Εἷς sol trobar-se sempre en antonímia amb els indefinits quantitativs πᾶς o πολὺς, com ἀλλ' εἷς ἅπαντας ἀνθ' ἑνὸς τόδ' ἔργον ἦν (*Th.* 1050, especialment explícita) o ὡς ἐν μιᾷ πληγῇ κατέφθαρται πολὺς / ὄλβος, (*Pers.* 251, a més de 327, 431, 763, 976), oposat a quantitats precisades per uns altres nombres (*Pers.* 312, 736) o, més subtilment, amb expressions que pressuposen una multitud d'elements: πάταγος οὐχ ἑνὸς δορός (*Th.* 103, un vers líric on la negació anul·la l'antítesi entre el numeral i el significat de "brogit", fent-ne un pleonasme). En la mesura en què s'hi oposa i intensifica els indefinits quantitativs, el primer numeral es registra fins a set vegades *Pers.*, sempre amb aquest valor, front als dos testimoniatges de *Th.* i un de sol de *Supp.* A τοιάδε δημόπρακτος ἐκ πόλεως μία / ψῆφος κέκρानται (*Supp.* 942-943) la univocitat del vot es ressalta en una contraposició, no tan òbvia com les anteriors, amb la idea del col·lectiu, el poble argiu, del compost δημοπράκτος²⁰⁸. Aquesta mena d'antonímia s'imposa també en les aparicions del numeral a les tragèdies posteriors.

Ultra la innovació del numeral com a indefinit (*Th.* 543) ja tractada, a Ἐτεοκλέης ἂν εἷς πολὺς κατὰ πτόλιν / ὕμνοϊθ' (*Th.* 6) el numeral equival a μόνος, amb l'ús predicatiu i l'aparent contradicció *in adiecto* amb πολὺς intensiu que recorden la fraseologia homèrica de μῶνος ἐὼν (o ἐνί) πολέεσσι. Μόνος, al seu torn, funciona més com a predicatiu i indica la soledat d'una persona (*Pers.* 734, 838; *Supp.* 748).

A diferència del numeral εἷς, inherentment emfàtic perquè el nombre singular ja expressa la unitat, la situació del numeral δύο és molt més complexa, car les marques morfològiques del dual tendeixen a desaparèixer en la diacronia del grec encara que no

²⁰⁵ *Th.* 435, 499, 595.

²⁰⁶ Λέγει, κατάξω δ' ἄνδρα τόνδε καὶ πόλιν / ἔξει πατρώων δωμάτων τ' ἐπιστροφάς (*Th.* 647-648).

²⁰⁷ L'organització i referència a idees complexes i llargament desenvolupades troba certs paral·lels prosísitics, car comparteixen uns mecanismes cohesius bàsics a la llengua: l'endofòresi pronominal i la recurrència lèxica. La *Ringkomposition*, però, més que els mers encadenaments anafòrics, és essencialment poètica i remet més aviat a l'èpica, cf. Griffith 1977, p. 207.

²⁰⁸ Cf. *Ag.* 640-641: πόλει μὲν ἔλκος ἐν τὸ δῆμιον τυχεῖν, / πολλοὺς δὲ πολλῶν ἐξαγοσθέντας δόμων.

s'hagin perdut del tot. La conservació fluctuant de les desinències pròpies redueix relativament els registres del numeral, ja que en la majoria de passatges esquilis s'hi afegeix i hi insisteix, no les substitueix, com a ἀμφοτέρα· διπλοῦν μέτωπον ἦν δυοῖν στρατευμάτων (*Pers.* 720, a més de 181; *Th.* 478; *Ag.* 123 i *Pr.* 778). Més rarament apareix el numeral sol, com a pronom, referit a entitats oposades ja esmentades i cabdals al drama: Àsia i Grècia com a dos móns enfrontats i incompatibles (*Pers.* 736) i els dos fills d'Èdip (*Th.* 957).

El pronom estrictament dual ἄμφω retrocedeix davant de ἀμφοτέρος, que sempre apareix en plural, sovint com a neutre anafòric. Com en el cas dels noms, el dual inequívoc ressalta específicament parells rellevants dels drames com els dos fills d'Èdip (*Th.* 811), els dos assassins d'Agamèmnon (*Ag.* 1648) o els seus dos venjadors (*Ch.* 254). Són “numerals lèxics” adjectius com δισσός a οἱ δὲ ἐπιστάται/ δισσῶ στρατηγῶ διέλαχον σφυρηλάτῳ (*Th.* 817-818), que manté les desinències duals al sintagma nominal, però no al verb, una interessant conservació respecte de tragèdies més tardanes on es declina ja en plural²⁰⁹. Δίδυμος es refereix a noms abstractes, en tres dels quatre registres del corpus (*Pers.* 1033; *Th.* 849, i també *Ch.* 792) s'associa amb multiplicatius i sol qualificar desgràcies. L'únic testimoniatge en singular és un vers corrupte: †περὶ τῆ σα δίδυμα διὰ† γοῆδν' ἀμάρτια (*Pers.* 676), tot i que també s'explica per les dues parts de la derrota: per terra i mar. Διπλόος substitueix el dual en passatges lírics²¹⁰ on acompanya noms abstractes en plural com διπλαῖν μερίμναιν δίδυμ' †ἀνορέα† κακά (*Th.* 849²¹¹) o διπλᾶ λέγειν, διπλᾶ δ' ὄραν (*Th.* 972), ambdós versos amb un clar èmfasi en la dualitat mitjançant dos adjectius en δι-²¹², però regularment designa entitats singulars amb dues parts com διπλοῦν τε σῆμα προσμεμηχανημένον (*Th.* 643 entre més²¹³).

Al contrari de la unitat per contrast amb la multitud o la totalitat o de la dualitat relacionada amb entitats complementàries o antitètiques, la dualitat no expressa cap concepte fonamental al corpus²¹⁴. La primera de les quantitats del plural s'expressa en passatges recitats més aviat prosaics (*Pers.* 366; *Th.* 384 detalls que aporten versemblança a a les ῥήσεις ἀγγελικαί, a *Eu.* 589, a més, apareix en una equiparació del judici amb els enfrontaments esportius), mentre que als cants corals es prefereix l'adjectiu τριπλόος, que s'afegeix a δίδυμα per intensificar noms abstractes amb fortes

²⁰⁹ *Ag.* 122; *Ch.* 867; *Pr.* 957, a diferència del registre de *Th.*, que assenyala, de nou, Etèocles i Polinices, en aquests drames els parells designats amb l'adjectiu no són temàticament rellevants.

²¹⁰ Si bé *Ch.* 761; *Eu.* 944 i *Pr.* 950 es troben al trímetre i són menys marcats.

²¹¹ Amb força divergències textuais, cf. Hutchinson 1985, *ad loc.*

²¹² Cf. Zeitlin 1982, p. 41 n. 33, la significació de la dualitat a *Th.* és recollida pel nombre dual i aquesta mena d'adjectius –διπλαῖ, δίδυμα, δίμορα, δισσῶ–, que alternen amb llur oxímoron fònic δαῖ-, δι- i δια-. Subratllen també aquests temes κοινός, ἴσον, αὐτός i compostos en ὄμο-.

²¹³ *Pers.* 165, 270; *Supp.* 619, 1009, a més de, fora del nostre corpus, *Ag.* 325, 537, 642; *Ch.* 375, 931, 938, 938, 972; *Eu.* 129. La forma διπλάσιον, més aviat jònia i prosística, es testimonia a fr. 152. Hesiqui s.vv. recull δίπολοι i δίκρα ὅψις com a sinònims esquilis de διπλοῦς.

²¹⁴ A tot estirar, podríem considerar-ne una la referència a les germanes mitològiques Graies i Gorgones a *Pr.* 795 i 798. El numeral quatre sí que adquireix una major significació en l'expressió de tot el que representa Orestes per a Electra a *Ch.* 238-243.

connotacions valoratives en la fórmula δίδυμα καὶ τριπλᾶ (*Pers.* 1033, i també a *Ch.* 792)²¹⁵.

L'adverbi ἅπαξ es registra a drames posteriors (*Ag.* 873, 1019, 1322; *Eu.* 648; *Pr.* 209) ocasionalment emfasitzat per l'adjectiu μόνος o el distributiu ἐκάστος. Els freqüentatius δὶς i τρίς, en canvi, a banda del llurs usos regulars (*Pers.* 173, 437; *Th.* 578, 745 en un joc de paraules sobre el nom de Polinices; *Ag.* 384), s'empren perifràsticament en l'expressió de quantitats molt elevades com la de les naus perses, ἑκατὸν δις ἦσαν ἑπτὰ θ' (*Pers.* 343²¹⁶), com també, amb políptoton, πεντάκις: πένθος παρασχών, Σεισάμης θ' ὁ Μύσιος, / Θάρυβίς τε πεντήκοντα πεντάκις νεῶν (*Pers.* 322-323). Per a l'estol grec es recorre a una multiplicació semblant en comptar trentenes: ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἐς τριακάδας δέκα / ναῶν, δεκάς δ' ἦν τῶνδε χωρὶς ἔκκριτος (*Pers.* 339-340)²¹⁷.

L'ordinal πρῶτος és el més abundant, car serveix com a organitzador del discurs, normalment en posició inicial a les ῥήσεις, com a πρῶτον μὲν ἡχῆ κέλαδος Ἑλλήνων πάρα (*Pers.* 388, més conspicu resulta a *Eu.*, com a primera paraula del drama), i també és ben corrent el seu ús lexicalitzat en l'associació de primacia amb excel·lència (*Pers.* 326, 443). Δεύτερον sol tenir un sentit adverbial catafòric (*Pers.* 219, 400) i en enumeracions el pot substituir l'indefinit ἄλλος: Μῆδος γὰρ ἦν ὁ πρῶτος ἡγεμὼν στρατοῦ / ἄλλος δ' ἐκείνου παῖς τόδ' ἔργον ἦνυσεν / τρίτος... (*Pers.* 765-767; a més de *Th.* 422), que també s'afegeix a l'ordinal propi per subratllar la idea d'addició o continuació d'una llista: τέταρτος ἄλλος γείτονας πύλας ἔχων (*Th.* 486).

Τρίτον sembla presentar un ús emfàtic en cloure breus enumeracions o l'element més important d'una sèrie, com Zeus a les invocacions: ὕπατοί τε θεοὶ καὶ βαρυντίμους / χθόνιοι θήκας κατέχοντες, / καὶ Ζεὺς σωτὴρ τρίτος, οἰκοφύλαξ / ὁσίων ἀνδρῶν (*Supp.* 24-27²¹⁸; a més de *Pers.* 308, 313, en posició final de vers amb llistes de guerrers perses; *Supp.* 708). A dues enumeracions del corpus es poden trobar els ordinals següents: la llista dels monarques antecessors de Darios (*Pers.* 765-779) i els set *Redepaare* a partir del tercer atacant, on, amb el tercer, cinquè i sisè s'aprofita el políptoton per a designar herois i portes i accentuar la idea d'emparellament i correspondència entre atacants i defensors (*Th.* 458, 486, 526, 568, 631). Com els nombres cardinals elevats, també el

²¹⁵ Un escoli *ad Pers.* 1033 nota que l'hendíadis esquília equival a πολλαπλάσια. Als anapests inicials trobem una combinació de composts semblant: πολλοῖς ἄρμασιν ἔξορμῶσιν, / δίρρυμά τε καὶ τρίρρυμα τέλη (*Pers.* 46-47).

²¹⁶ Cf. καὶ δις ἔπτ' αὐτῆς τέκνα (fr. 167b, 2), la mateixa el·lipsi numera els catorze fills de Níobe, en aquest cas més motivada per tractar-se d'un grup de set noies per una banda i set noies per l'altra. A τρίς ἔξ βαλοῦσης τῆσδέ μοι φρυκτωρίας (*Ag.* 33) la terminologia dels jocs de daus del guaita resulta, en canvi, col·loquial.

²¹⁷ Broadhead 1960, *ad* 339 remarca l'ambigüitat de la frase amb χωρὶς, on pot tractar-se de ser tres-cents deu vaixells o tres-cents, xifra més probable; cf. *ibid.* pp. 322-339 sobre l'exactitud històrica de les dades fornides pel missatger persa en relació amb la descripció de la batalla de Salamina de les fonts historiogràfiques.

²¹⁸ També *Ch.* 244 i *Eu.* 759 es refereixen a Zeus Salvador en tercer lloc. Αἰῶνα δ' ἐς τρίτον μένει (*Th.* 744) pot reflectir la significació ritual del nombre. Zeitlin 1982, p.77 n.66 subratlla la importància de la triada per la trilogia del drama i les tres generacions dels Labdàcides, a més del seu enorme pes a la narrativa popular.

tema de l'ordinal es combina en un vers amb una mena de parequesi: πέμπτη δ' ἀπ' αὐτοῦ γέννα πεντηκοντάπαις (*Pr.* 853).

11. Conclusió

Els valors exofòrics dels diferents pronoms evoquen aspectes de la tragèdia esquília com a obra d'art visual i mimètica més enllà del contingut verbal. Els més evidents són els demostratius que estableixen l'espai, els nous personatges i l'*attrezzo*, mantenen la il·lusió dramàtica en assenyalar elements fora de l'escena i, fins a cert punt, permeten conjecturar la presència i moviments dels personatges en relació amb llur proximitat amb uns altres. També la deixi personal, sobretot combinada amb els demostratius, pot haver estat reforçada gestualment, especialment en exclamacions en primera persona. Les connotacions de l'indefinit τις referit a persones conegudes evidencien l'actitud despectiva d'Etèocles envers Tideu i, de forma més marcada a la segona persona, de l'herald egipci contra Pelasg, qui s'hi ha adreçat prèviament amb el vocatiu οὔτος, força agressiu.

Els baixos registres dels pronoms personals, possessius i demostratius exofòrics a les ῥήσεις dels missatgers palesen llur paper secundari més que no pas caracteritzen l'egocentrisme dels protagonistes, car també són els més interpel·lats a la segona persona. Les marques de primera persona, indestriables de l'expressió d'emocions, abunden als cors, sobretot als de *Th.* i *Supp.*, més implicats en la trama. Semblantment, sol recaure sobre el cor la introducció de la situació dramàtica i dels personatges que hi entren mitjançant els demostratius; sols a *Supp.* el paper protagonista de les Danaïdes, a més de l'ambientació atípica, fan que ocasionalment Dànaos desenvolupi aquesta funció. Retraten la lexi femenina d'Atossa i dels cors de tebanes i Danaïdes les interrogacions, no per llur abundància sinó, qualitativament, per llur major extensió i emotivitat, en la demanda d'informació concreta. Només formes escassíssimes com el qualitatiu simple τοῖος a dues ῥήσεις ἀγγελικαί o les formes οὐχί i ποδαπός en tres intervencions de Pelasg podrien marcar un deix èpic i familiaritat o col·loquialisme respectivament.

La tria i disposició dels diferents pronoms, doncs, respon més a les necessitats dramàtiques de cada tragèdia, que no pas a connotacions i caracteritzacions, com apunten diferents trets en direccions coincidents, difícilment casuals. A *Pers.* la reina i Darios insisteixen en el possessiu de primera persona per referir-se a Xerxes (amb la metixa quantitat els dos, dotze registres, la freqüència relativa és major a les intervencions d'ell) i, tot i llur menor quantitat, els demostratius introdueixen nous elements de manera més regular que les altres tragèdies, potser perquè el tema històric del drama requeria més indicacions. Hi destaca la profusió d'expressions quantitatives (τόσος i derivats, πᾶς i πολὺς) que evoquen l'opulència oriental i que, contrastades amb el numeral εἷς, magnifiquen el poder del rei derrotat. A *Th.* el reflexiu ἑαυτόν (també abundant a *Ag.*) insisteix en l'autodestrucció que implica el fratricidi i l'emfàtic αὐτός ressalta cadascun dels atacants i la decisió d'Etèocles de combatre personalment, com també φίλος en els dos únics usos on més clar és el significat possessiu no afectiu. *Supp.*

ressalta en paràmetres no vinculats a les idees clau del drama: descendeixen els testimoniatges de qualitius i quantitius (potser perquè a les tragèdies anteriors s'empren molt emfàticament) i, significativament, es redueix la diferència entre líric i recitat en la freqüència de l'article perquè baixa al recitat i als anapests (encara que manté la tendència lleument ascendent al líric), alhora que es mantenen els registres de l'article pronominal, que s'estén al líric. Aquests trets conservadors conviuen amb l'increment dels pronoms i adverbis indefinits (molts dels quals al líric) i dels registres del negatiu οὐδείς i la conflació πᾶς τις, que l'acosten més a la trilogia. Aquesta contradicció, junt amb algunes tries morfològiques i l'ús predominantment marcat (sense les partícules μέν i δέ) i amb les dades històriques que daten la tragèdia entre *Th.* i *Ag.*, permeten d'identificar l'estil de *Supp.* com a deliberadament arcaïtzant més que realment arcaic o conservador.

Explicada la variació dialectal i la donada per les especificitats dramàtiques, cal plantejar la relació entre innovacions i registres conversacionals o familiars, com en el cas de l'inusual ποδαπός, difícil de categoritzar precisament per la manca d'antecedents literaris. D'altres, com l'extensió dels indefinits negatius οὐδείς i μηδείς, majoritàriament en usos adverbials, o el distributiu ἄλληλων, mostren canvis diacrònics de major abast. Ressalta especialment l'abundor de ὄδε, el principal demostratiu tant exofòric com endofòric, la qual cosa pot indicar, bé que conservava tota la seva força deíctica i era ben viu a l'àtic de l'època, o bé que es tracta d'un tret lingüístic conservador. La segona interpretació resulta més encertada atesa a seva progressiva extinció a obres dramàtiques i prosístiques poc posteriors; el fet que, a l'endofòresi, arribi a relegar οὗτος en passatges on no sembla motivat ni per la seva major força deíctica ni pel sentit de proximitat, així com la seva ubiqüitat a les confluacions pronominals i sintagmes amb article.

Les majors variacions en l'ús dels pronoms venen determinades pel metre: líric o recitat. El trímetre concentra la majoria dels registres de pronoms com viv o σέθεν i l'expressió pronominal de la possessió i tots els registres anafòrics de αὐτός. En el seu ús emfàtic αὐτός ressaltava conceptes clau de narracions i arguments i no presenta connotacions emocionals, per la qual cosa es dona més als versos recitats que als cants, com també la forma κείνος del demostratiu distal, que sí que aporta un cert to d'admiració. Són més freqüents al recitat l'interrogatiu més expressiu i innovador ποῖος i indefinits i confluacions associats a expressions gnòmiques. Les pròpies necessitats pragmàtiques de les seccions recitades n'expliquen l'abundant endofòresi i, sobretot, l'ús exclusiu dels passatges més extensos emmarcats amb *Ringkomposition*, possible herència de l'èpica encara que no predomini especialment a les ῥήσεις. La majoria de numerals a partir de tres apareixen al trímetre, lligades a l'exactitud que s'espera de les ῥήσεις ἀγγελικάί, si bé de deu en endavant s'empren perífrasis que, de manera més poètica i inexacta, eleven l'expressió per sobre de la comptabilitat prosaica.

Els cants, vehicle dels sentiments que dominen cada tragèdia, contenen molts deíctics de la primera persona, vinculats a la funció expressiva, així com la majoria de conservacions de la referència personal de τοι o del plural amb σφε (tot i que ja en

passatges on escauria més el dual). També sol concentrar demostratius exofòrics (vinculats a la funció dramàtica de presentar nous elements) i combinacions de deíctics personals i demostratius com ὄδ' ἐγώ (que en un registre al trímetre, en boca del missatger tebà, sembla pròpia de l'expressivitat col·loquial). L'emotivitat dels cants es demostra igualment en l'ús de les interrogacions, no especialment abundants però sí més extenses i retòriques. Per contra, els possessius, com la majoria de determinants, registren freqüències més baixes que al trímetre, diferència molt remarcable en el cas de l'article, mínimament esmorteïda a *Supp.* (i després a *Pr.*). Tant αὐτός com les seves aglutinacions reflexives s'eviten mitjançant el mer ús de la veu mitjana, dels pronoms personals sols o la creació poètica ἔθεν.

Morfològicament, el cor sol acumular tries conservadores i alienes a l'àtic, que remetent a l'èpica i, més encara, a la lírica coral, prova que no es tracta de dialectalismes com a tals: el nominatiu τοι de l'article n'és exclusiu (l'article pronominal en conjunt apareix també al trímetre i els anapests, però sols als versos lírics manté un lleu significat demostratiu), com també les formes del pronom personal ἀμός, ἀμέτερος o ἄμμι i àdhuc dos registres de φίλος com a possessiu. Οὔτις esdevé una forma ostensiblement marcada com a conservació a partir de *Supp.*, quan queda confinat als versos lírics mentre que οὐδέϊς s'estén arreu. Aquestes tries són del tot anecdòtiques i no caracteritzen sistemàticament aquests versos més que com a conjunt: un mosaic de variants formals que acolorixen i evidencien el caire artificial de la llengua dels cants. Formes més freqüents com viv sí que integren la llengua literària en general i apareixen tant al líric com al recitat. Κεῖνος i μηδαμός i οὐδαμός, possiblement percebuts com a específicament jonis, apareixen sobretot al trímetre.

V. Casos i sintagmes preposicionals

D'entre els enfocaments de les teories dels casos, massa complexos i nombrosos com per ocupar-nos-en ací, la distinció entre usos semàntics¹ i sintàctics o gramaticals (independentment de quins tinguin precedència), l'exactitud i validesa de la qual ha fet córrer rius de tinta, resulta operativa per evitar un mer catàleg d'etiquetes que pot ser tan llarg com lexemes apareguin en un cas concret². L'estudi del significat dels casos atenent a les relacions entre ells més que a valors inherents, segons els enfocaments funcionalistes i cognitivistes, esdevé especialment revelador per a entendre la distribució de diferents solucions, no sols diacrònicament, sinó també en sincronia i dins un corpus reduït com el nostre³.

Atès que els casos (no solament a resultat del sincretisme, per exemple, de genitiu i ablatiu, sinó també a l'acusatiu, que integra el sentit al·latiu) inclouen diferents significats, ço és, comparteixen una mateixa expressió morfològica⁴, el capítol s'estructura en apartats dedicats als cinc casos del grec clàssic amb els tres casos sincretitzats inclosos⁵, organitzats internament segons la distinció entre valors semàntics i sintàctics. Partim, doncs, d'un valor inicial, sintàctic, entès en el sentit més lax, que explica la relació, no tant de funcions (que, en certa manera, segueixen requerint nocions semàntiques), com de jerarquia entre els constituents de l'oració, verbs i noms. D'aquest es desglossen els usos particulars sovint lligats a semantemes concrets. En tercer lloc, cal tenir present que el sistema casual no és complet, no pot expressar inequívocament totes les relacions o funcions possibles dels constituents oracionals, i es complementa amb unes altres marques lingüístiques com l'ordre de paraules o, principalment, les preposicions. El grec clàssic presenta un estadi intermedi on la funció dels sintagmes preposicionals encara és determinada per dos elements: la preposició i el cas.

La distinció entre usos concrets i sintàctics es manifesta clarament en el fet que els casos semàntics –ablatiu, al·latiu, instrumental i locatiu– són els que més tendeixen a la substitució preposicional. El datiu, el cas que sincretitza més significats –datiu propi, instrumental i locatiu– és, justament, la baula més feble del sistema de relacions casuals, on més costa de distingir valors semàntics i sintàctics, segons es consideri o no el complement indirecte un participant nuclear de la predicació al mateix nivell que el subjecte i l'objecte⁶. Conseqüentment, l'estudi de les alternatives preposicionals junt

¹ Terme que sol confondre's amb el de casos concrets o locals, si bé és cert que hi ha casos semàntics com l'agent, l'instrument, el pacient... que no expressen posicions.

² La consideració dels valors semàntics dels casos parteix de la teoria localista, amb antecedents ja a Planudes, i defensada sobretot per Hjelmslev 1935-1937 i, des de l'estructuralisme, per Jakobson 1926, mentre que uns altres autors reivindiquen la primacia de les funcions sintàctiques, com ara Serbat 1981 o de Groot 1939, 1956. La proposta de Kuryłowicz 1973^{2b}, 1964 separa uns casos sintàctics –nominatiu, acusatiu i genitiu– d'uns casos concrets –instrumental, locatiu i ablatiu–. Sense endinsar-nos en la disquisició sobre la primacia d'uns valors o d'altres, constatem que al grec clàssic la majoria dels casos expressen tant valors semàntics o locals com sintàctics.

³ Cf. Crespo Güemes 1988a, Luraghi 2003.

⁴ Cf. Touratier 1979, els morfemes casuals no tenen rellevància sintàctica en ells mateixos, sinó morfològica; serien elements sintàctics si signifiquessin quelcom *per se*, i no segons variants de distribució.

⁵ Cf. Moorhouse 1982, pp. 16-92, Mattino 1998, pp. 29-67 i, de manera més crítica, Hummel 1993, pp. 65-135.

⁶ Blake 2001², pp. 31-3 el considera gramatical *contra* Kuryłowicz 1964, p. 188, que en fa un cas concret. Malgrat divergències d'aquest tipus, la distinció roman un criteri còmode de classificació.

amb els casos es justifica no sols diacrònicament, per la substitució que comporta la supressió (com a les llengües romàniques) o la reducció (com en grec modern) dels primers, sinó també per mirar de comprendre'n la distribució en sincronia en un corpus limitat. A la tragèdia esquil·la les variacions diacròniques poden observar-se només per comparació amb uns altres *corpora* de referència, però l'alternança de casos i sintagmes –especialment quan s'explota en *variationes*– continua sent rellevant. Ambdues expressions (l'una més sintètica i l'altra un significant discontinu⁷, però de significat més concret) ofereixen al poeta múltiples possibilitats estilístiques.

1. Nominatiu

1.1. Nominatiu de rúbrica

Les funcions de subjecte i complement predicatiu, així com atribut de verbs copulatius, són les bàsiques del nominatiu i no presenten peculiaritats dignes d'estudi⁸. El nominatiu de rúbrica, també dit temàtic o aïllatiu emfàtic⁹, aprofita el valor de cas zero o no marcat per a destacar un sintagma, a l'inici de l'enunciat, fent-lo independent de les relacions sintàctiques. Per la preponderància de la predicació nominal, no verbal, aquesta figura es relaciona especialment amb les enumeracions, com s'aprecia al reguitzell d'antropònims en nominatiu, tot i que s'esperaria el cas acusatiu com a aposició que són del complement directe:

ἄλλους δ' ὁ μέγας καὶ πολυθρέμμων Νεῖλος ἔπεμψεν·
 35 Σουσιस्कάνης, Πηγασταγῶν Αἰγυπτογενής,
 ὅ τε τῆς ἱερᾶς Μέμφιδος ἄρχων μέγας Ἀρσάμης
 τάς τ' ὠγυγίους Θήβας ἐφέπων Ἀριόμαρδος
 καὶ ἔλειοβάται ναῶν ἐρέται
 40 δεινοὶ πλήθός τ' ἀνάριθμοι

Pers. 33-40

A més d'aquest passatge anapèstic, la tercera estrofa del tercer estàsिम desenvolupa un altre catàleg¹⁰ de noms propis, de topònims ara, amb els territoris perduts pels perses:

880 νᾶσοί θ' αἰ κατὰ πρῶν' ἄλιον περὶ κλυστοὶ
 τᾶδε γὰ προσήμεναι,

⁷ Devem la concepció dels sintagmes preposicionals com a monemes discontinus a Kuryłowicz 1973^{2b}, des d'aleshores revisat i ampliat en treballs com Jiménez López 1994, encaminats a reconsiderar la noció de recció, car la preposició i el cas són una tria al mateix nivell.

⁸ De les anomalies en la concordança entre subjecte i predicat ens hem ocupat amb la sintaxi nominal. Lasso de la Vega 1958 proposa que el genitiu sigui per el-lipsi l'altre possible cas del subjecte de verbs personals.

⁹ Lasso de la Vega 1968, §§145-151 arriba a distingir un nominatiu aïllatiu-emfàtic i temàtic (varietat de l'anterior menys emotiva) de l'anacolútic, denominatiu, enumeratiu, apositiu, absolut, d'aposició oracional..., pertanyents generalment a l'esfera afectiva i de la llengua oral, cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §357.6, qui parlen d' "anacolut retòric"; Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 66.

¹⁰ Tant aquest passatge com l'anterior mostren un clar estil τε.

οἷα Λέσβος ἐλαιόφυτός τε Σάμος,
885 Χίος ἠδὲ Πάρος, Νάξος, Μύκονος,
Τήνῳ τε συνάπτουσ' Ἄνδρος ἀγγιγείτων

Pers. 880-888

L'estructura gramatical és menys clara que a la cita precedent perquè el catàleg comença en acusatiu a la segona estrofa i el nominatiu pot entendre's com una extensió de la subordinada relativa λίμνας τ'ἔκτοθεν αἰ κατὰ χέρσον... (*Pers.* 873-878), car l'estrofa en qüestió s'inicia de manera idèntica amb νᾶσοί θ' αἰ κατὰ πρῶν' ἄλιον i article i relatiu es confonen fàcilment. L'ús que fa el poeta d'aquest nominatiu a seccions concretes de *Pers.*, tot combinant-lo amb unes altre marques lingüístiques, evidencia que no tots els anacoluts s'expliquen com a errades o indicis de col·loquialitat, sinó que n'hi ha de ben regulars i amb un notable pes estilístic.

West¹¹ qualifica de nominatiu *pendens* θῆρες δὲ κηραίνουσι καὶ βροτοί, τί μήν;/ καὶ κνώδαλα περοῦντα καὶ πεδοστιβῆ (*Supp.* 999-1000), però la manca d'un element predicatiu i el contingut, una breu llista de perills, fan acceptable de considerar-lo una versió reduïda dels catàlegs anteriors; a més, s'hi aprecia un cert polisíndeton amb δέ i καί. D'altra banda, els dos neutres del segon vers poden ser acusatius complements directes de κηρύσσει Κύπρις (v. 1001); el final del vers següent, τί μήν, és una llició incerta que no esclareix si es tracta d'un ús exclamatiu o interrogatiu, aïllat, o bé la primera part de l'enumeració.

Ultra l'estètica particular, tendent a les acumulacions, de la primera tragèdia, el nominatiu aïllatiu també apareix fora de catàlegs: ἀνδροῖν δ'όμαίμοιν θάνατος ὦδ'αὐτοκτόνος,/ οὐκ ἔστι γῆρας τοῦδε τοῦ μιάσματος (*Th.* 681-682). A l'igual que αἶμα γὰρ καθάρσιον del vers precedent, es tracta d'una oració nominal pura que, sense la partícula γάρ, no té un sentit explicatiu, sinó més aviat exclamatiu, en un passatge recitat, però molt abrandat, on el cor intenta dissuadir Etèocles de lluitar a la setena porta¹². Semblantment, οὐλόφρονες δ' ἐκεῖνοι, δολομήτιδες / δυσάγνοις φρεσίν, κόρακες ὥστε, βω/μῶν ἀλέγοντες οὐδέν (*Supp.* 750-752) i περίφρονες δ' ἄγαν ἀνιέρω μένει / μεμαργωμένοι κυνοθρασεῖς, θεῶν / οὐδέν ἐπαῖοντες (*Supp.* 757-759) constitueixen estrofes senceres sense cap verb en forma personal que en faci oracions i que una visió massa estricta de la sintaxi titllaria d'agramaticals¹³.

Th. presenta un darrer ús dubtós del nominatiu que, al nostre parer, s'explica més aviat per la morfologia que per la sintaxi. Es podria considerar un nominatiu temàtic ὅστις τόδ' ἔργον ὥπασεν πρὸς ἀσπίδι,/ Τυφῶν ἰέντα πύρπνοον διὰ στόμα (*Th.* 492-493), on el nom propi del monstre, col·locat a principi de vers, faria major impressió en

¹¹ Cf. West 1990b, p. 166.

¹² Matino 1998, pp. 32-33: *In codesta struttura viene a determinarsi un conseguente anacoluto particolarmente efficace nei momenti di forte emotività o di vivace intensità espressiva.* Rebla el seu comentari d'alguns exemples de la trilogia amb aquesta observació: *Il nominativo assoluto non è infatti una struttura esclusiva di momenti di pensiero irrazionali; esso può essere impiegato anche per richiamare l'attenzione del destinatario su particolari affermazioni.* Novelli 2012, pp. 72-74, atribueix aquesta sintaxi entretallada a la vacil·lació i reticència.

¹³ L'ús exclamatiu de les oracions nominals pures és regular, cf. West 1990c, p. 11.

revelar-se en nominatiu després de l'al·lusió catafòrica τόδ' ἔργον. Ara bé, la diferència entre el nominatiu Τυφῶν i l'acusatiu previst Τυφῶνα, l'última vocal del qual pot elidir-se, segons apareix als còdexs i accepten la majoria d'editors, és mínima; pocs versos després, la mateixa forma apareix clarament com a acusatiu: ὁ μὲν γὰρ πύρπνοον Τυφῶν' ἔχει (*Th.* 511). Si bé és cert que aquest nom admet una flexió sigmàtica¹⁴ amb un acusatiu palesament distint (*Supp.* 561: Τυφῶ, un vers líric), res no obsta perquè ací es tracti d'un acusatiu totalment regular, o bé d'un nominatiu de títol estilísticament justificable segons com de significativa es vulgui creure la descripció de l'escut del quart atacant.

El nominatiu apositiu és, a efectes pràctics, una variant del temàtic amb un efecte pragmàtic diferent: no emfàtic, ans explicatiu. Καὶ τὸ Κισσίων πόλισμ' ἀντίδουπον ἄισεται,/ ὁᾶ, τοῦτ' ἔπος γυναικοπληθῆς ὄμιλος ἀπύων,/ βυσσίνοις δ' ἐν πέπλοις πέση λακίς (*Pers.* 123-125) presenta un sintagma en nominatiu inconnex amb el vers anterior, però la presència d'un participi, que designa una acció, encara que de forma no personal, hi aporta una major càrrega verbal que si fos una mera aposició nominal o una oració nominal pura¹⁵. De nou a la pàrodos i en un context de lamentacions que justifiquen en certa manera els anacoluts, Περσίδες δ' ἀβροπενθεῖς ἐκάσ/τα [...] / λείπεται μονόζυξ (*Pers.* 135-139) té el sintagma nominatiu inicial com a aposició que determina el subjecte gramatical ἐκάστα, si bé el distributiu acostuma a construir-se amb un genitiu partitiu.

S'empra igualment aquest recurs en un estàsिम inicial per descriure les nefastes conseqüències de la guerra per a les dones; les dificultats textuais en dificulten lleugerament la categorització, però el sentiment del passatge roman ben bé idèntic¹⁶:

Δμωίδες δὲ καινοπήμονες νέαι
†τλήμονες εὐνὰν αἰχμάλωτον
 365 ἀνδρὸς εὐτυχούντος†, ὡς
 δυσμενοῦς ὑπερτέρου
 ἐλπὶς ἐστι νύκτερον τέλος μολεῖν

Th. 363-367

Una oració nominal pura coordinada asindèticament equival també a una aposició explicativa d'algun element anterior: ὅμως δ' ἀνάγκη Ζηνὸς αἰδεῖσθαι κότον / ἰκτῆρος·

¹⁴ Segons *LSJ s.v.* Τυφῶν, -ῶνος (o Τυφάων) i Τυφός, -ῶ són dos éssers mitològics diferents que aviat es van confondre, però *DELG s.v.* Τῦφωεύς el considera un sol nom amb diverses formes.

¹⁵ Cf. Garvie 2009, *ad loc.* i Broadhead 1960, *ad loc.*; Novelli 2012, pp. 50-53 en parla com a un nominatiu *pendens* determinat pel torbament de la *persona loquens* del cor, incapaç de "mantenir un perfecte domini de l'expressió lingüística".

¹⁶ Cf. Novelli 2012, pp. 60-67; fonamentalment hi estem d'acord, si bé preferim de reservar l'etiqueta de nominatiu *pendens* per a aquells casos sense justificació estilística.

ὕψιστος γὰρ ἐν βροτοῖς φόβος (*Supp.* 478-479). Més que un col·loquialisme, tot i estar al trímetre, si té cap rellevància estilística deu ser com a arcaisme¹⁷.

1.2. Nominatiu *pendens*

Si el nominatiu temàtic i l'apòsitiu es justifiquen com a intensificacions o determinacions explicatives, el nominatiu *pendens* engloba aquells registres anacolútics d'improbable motivació semàntica. Els anacoluts s'han considerat preponderants a la tragèdia d'Èsquil: bé s'han emprat com a prova de la seva *obscuritas* o estil primitiu i s'han intentat esmenar, o bé han merescut diversos estudis dels quals el més complet és segurament la monografia de Novelli, qui defensa la consideració de les anomalies sintàctiques com a figures estilístiques en comptes de com a errades¹⁸.

Tot i ser una figura relativament corrent a tots els gèneres, també a la tragèdia¹⁹, al nostre corpus sols en trobem un registre clar: καὶ γλῶσσα τοξεύσασα μὴ τὰ καίρια,/ ἀλγείνά, θυμοῦ κάρτα κινήτρια,/ γένοιτο μύθου μῦθος ἄν θελκτῆριος (*Supp.* 446-447), una γνώμη de Dànaos per a la qual cap de les categories anteriors no resulta vàlida i on els canvis en l'ordre de versos que s'han proposat no impedeixen que, d'una manera o una altra, quedi un nominatiu solt²⁰. Malgrat la seva escaiença a l'expressió ràpida i descuidada de les converses col·loquials o dels registres més baixos, en aquest passatge no acompleteix aparentment cap caracterització més enllà de, com apunta Novelli²¹, sumar un incís sapiencial més als parlaments del pare de les Danaïdes.

1.3. Nominatiu apostròfic

El vocatiu és relativament poc utilitzat i sovint coincideix morfològicament amb el nominatiu, fet que explica de sobres que aquest el pugui substituir amb un ús inequívocament apel·latiu. La confusió entre nominatiu i vocatiu no afecta gens el sistema perquè operen a diferents nivells lingüístics: oracional i pragmàtic. Com que el vocatiu es refereix a la realitat extralingüística, marca prototípicament la funció impressiva dependent en gran part de l'entonació, i no té funcions sintàctiques, l'ús del nominatiu apostròfic no n'altera el significat²².

Al nostre corpus sols trobem un cas on el nominatiu s'empra com a vocatiu i és atribuïble a causes morfològiques. A βαλλήν, ἀρχαῖος βαλλήν, ἴθι ἰκοῦ (*Pers.* 658) és l'adjectiu el que traeix aquest ús del nominatiu, no el nucli del sintagma, una veu frígia per "rei" i que podia presentar problemes en incorporar-se a la flexió grega²³. Un cas

¹⁷ Cf. Schwyzer 1983, p. 456, mentre que l'apòsició oracional a Homer apareix sols en acusatiu, a l'àtic pot mantenir el nominatiu, que preserva així la seva antiga posició final. Possiblement hi intervingui la manca de distinció entre els dos casos als neutres.

¹⁸ Cf. Novelli 2012, pp. 1-48 per a una detallada discussió metodològica i discussió dels conceptes "anacolut" i "solecisme".

¹⁹ Cf. Matino 1998, pp. 31-33.

²⁰ Cf. Bowen 2013, *ad loc.*

²¹ Novelli 2012, pp. 77-80, decideix però, de mantenir la colometria original.

²² El nominatiu és semànticament no marcat mentre que el vocatiu ho és semànticament i pragmàticament com a deíctic, cf. Donati 2009. Qüestionen el nominatiu apostròfic autors com Gonda 1956 o Louw 1966; si bé la idea subjacent a llurs postulats és la indiferència del cas en aquesta funció.

²³ Matino 1998, pp. 33-34 recull uns altres nominatius apostròfics d'unes altres obres que igualment, encara que no tots, es relacionen majoritàriament amb temes pronominals.

més transparent és el vers líric μέλαιν' Ἐρινύς, ἧ μεγασθενής τις εἶ (Th. 977, 988), on la segona persona verbal exclou que es tracti d'un nominatiu purament exclamatiu. En qualsevol cas, la falta de concordança entre determinants i noms en vocatiu és un fenomen freqüent ben testimoniats des de l'èpos homèric i tradicionalment explicat per aposició o exclamació²⁴, però interpretable també com un cas de reducció conjuncional, ja que el nominatiu hi funcionaria com la forma no marcada²⁵.

En un context semblant, en aquest cas als versos lírics, esdevé més notable el nominatiu apostròfic amb noms propis: Ἄιδωνεὺς δ' ἀναπομπὸς ἀνείης, Ἄιδωνεὺς, / θεῖον ἀνάκτορα Δαριᾶνα (Pers. 650-651); tot i que, atès el vers següent en acusatiu i la manca de verb, és probable que es tracti d'una exclamació més, com les que constitueixen la resta de l'estrofa.

Una altra particularitat, més flexiva que sintàctica, és la forma de l'adjectiu a ὦ μεγάλε Ζεῦ (Th. 822), una forma ben estranya²⁶ que no deixa cap dubte sobre el cas vocatiu, a diferència de les formes corrents μέγας o μέγα.

Sense una segona persona, abunden les invocacions als déus formulades amb un optatiu cupitiu o un imperatiu en tercera persona, per exemple a Ζεὺς ἄναξ ἀποστεροί/η γάμον δυσάνορα / δάϊον (Supp. 1062-1064). En aquests casos, tot i que pragmàticament poden equivaler al vocatiu, el nominatiu designa el subjecte gramatical sense més.

Un cas molt particular és l'ús vocatiu del demostratiu a οὗτος, τι ποιῆεις; (Supp. 911), no tant pel cas, car els pronoms manquen de vocatiu²⁷, sinó per l'ús del deíctic de segona persona. Extraordinàriament a la tragèdia²⁸, Pelasg s'adreça amb aquesta forma ofensiva a l'herald egipci i evidencia l'aversion que li provoca en un vers on també la tria lèxica de ποιέω en comptes de δράω confirma el to de l'enfrontament verbal: desigual en la diferència d'estatus que reflecteix.

Com els demostratius, tampoc no disposen els participis d'una forma de vocatiu, per la qual cosa llur aparició en nominatiu és del tot regular²⁹.

2. Vocatiu

Com a cas de l'apel·lació, el vocatiu actua en un nivell superior a la resta de components oracionals i la seva interacció amb noms i verbs és quasi nul·la. L'única excepció, ben banal, són aquells genitius o subordinades relatives que complementen el nucli del sintagma i que, generalment, es donen molt més a Th., als cants finals on

²⁴ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 63-64.

²⁵ Cf. Kiparsky 1968, pp. 54-55. Aquesta equivalència contextual entre nominatiu i vocatiu s'aprecia sobretot en la unió mitjançant τε d'un primer sintagma en vocatiu i un segon en nominatiu, procediment poètic heretat de l'indoeuropeu i que no registrem al corpus.

²⁶ L'únic registre que trobem encara en època antiga és Paus. 10, 12, 10, en una cita literal d'una pregària de Dodona.

²⁷ Αὐτός, per exemple, emfasitza freqüentment les interpel·lacions a la segona persona: Th. 651, 652; Supp. 939.

²⁸ Pertany totalment al drama satíric i, sobretot, a la comèdia, on trobem quaranta-sis registres a Aristòfanes, mentre que entre Sòfocles i Eurípides en sumen tretze i no apareix enlloc més a Èsquil, cf. Wendel 1929, p. 115.

²⁹ Marcats amb ὦ: Pers. 674, 709; Supp. 425; o sense: Th. 792, 989, 990.

constitueixen fins a estrofes senceres, que a les altres dues tragèdies³⁰. La invisibilitat del vocatiu a la declinació de molts temes és pal·liada per la interjecció $\hat{\omega}$ que el precedeix, però sols parcialment, car ja hem vist com el nominatiu pot assumir la seva funció, que no requereix de marques morfosintàctiques, les trascendeix. El vocatiu depèn, doncs, eminentment, de marques paralingüístiques com l'accent, la pausa o la posició, rarament observables als texts.

Després que cap dels estudis sobre la distribució de la interjecció $\hat{\omega}$ n'hagi tret l'aigua clara, qualsevol intent d'explicar-ne la presència o l'absència a les tres primeres obres esquilies s'augura condemnat al fracàs³¹. Resumint breument els resultats de nombroses recerques que han resultat eixorques³², la hipòtesi més acceptable, avançada per Scott en observar que $\hat{\omega}$ mai no apareix amb teònims a l'èpica³³, vincula la interjecció a situacions més aviat familiars o contexts de proximitat. Als diferents gèneres d'època clàssica aquesta distinció s'esvaeix, si bé a Eurípides o Aristòfanes es manté més que a Èsquil o Sòfocles³⁴, perquè la llengua literària esdevé de mica en mica més informal i $\hat{\omega}$ s'estén arreu³⁵. Comunament s'admet que Èsquil presenta ja un estadi en què aquest repartiment comença a difuminar-se³⁶.

A totes les obres predominen, amb vora el doble de registres, els vocatius sense interjecció: a *Pers.* en són disset i vint-i-vuit respectivament, a *Th.* vint-i-un i trenta-set (pràcticament la mateixa proporció: 37% dels casos) i a *Supp.* la diferència arriba a ser de nou i trenta-tres. Els dos cors femenins, a *Th.* i *Supp.*, concentren la majoria de registres de $\hat{\omega}$ amb vocatiu a llurs respectives obres (disset de vint-i-dos i cinc de nou respectivament)³⁷, especialment als versos lírics, on els de les tebanes arriben a ser-ne tretze, mentre que el cor dels ancians perses, en canvi, només en recull quatre dels disset del drama³⁸. A *Pers.* són la reina i el missatger, amb cinc registres cadascun front als tres de Darios, els que més empren la interjecció. Només el missatger de *Pers.* i Etèocles a *Th.* compten més registres de vocatius amb interjecció, però amb una distància de tres i dos registres en cada cas, massa insignificant com per teoritzar sobre

³⁰ *V. gr.* ὀμόσποροι δῆτα καὶ πανώλεθροι / διατομαῖς οὐ φίλαις / ἔριδι μαινομένα / νεῖκος ἐν τελευτᾷ (*Th.* 933-936) ο μέλεοι δῆθ' οἱ μελέουσι θανάτουσ / ἤϋροντο δόμων ἐπὶ λύμῃ (*Th.* 877-878), l'ampliació dels vocatius mitjançant oracions relatives és relativament infreqüent al corpus, en comparació, per exemple, amb Píndar, cf. Hummel 1993, p.70.

³¹ Ni tan sols estudis dedicats a un sol autor no detecten cap regla consistent que n'expliqui la distribució i acaben al·ludint a la mètrica com a factor decisiu; cf. Hummel 1993, p. 69.

³² Cf. Dickey 1996, pp.199-206 per a un estat de la qüestió que no sembla haver estat substancialment alterat en els darrers vint-i-cinc anys.

³³ Cf. Scott 1903; Brioso Sánchez 1971, pp. 42-45: la menor freqüència de la conjunció a *Ar. Ra.*, farcida de passatges paratràgics, i la seva abundor a l'oratória, concretament a les diatribes de Demòstenes contra Èsquines, donen suport a aquesta explicació. Tanmateix, convé de no considerar exclusivament les motivacions socials i psicològiques per a l'ús del vocatiu, sinó incloure com a primordials qüestions com l'hiat i la mètrica, així com les especificitats dels gèneres literaris.

³⁴ Cf. Dickey 1996, p. 200.

³⁵ Cf. Scott 1905, p. 42. El dialecte àtic arriba a invertir la situació i a considerar la manca d'interjecció una falta de respecte, de manera que la distribució és alterada també pels usos dialectals, cf. Wackernagel 1950-1957² I, pp. 311-312.

³⁶ Cf. Lasso de la Vega 1968, §155; Matino 1998, p. 30.

³⁷ *Th.* 251, 253; *Supp.* 209, 602, (recitats), *Th.* 822 (anapest) i *Th.* 106, 116, 127, 148, 152, 159, 203, 312, 370, 738, 832, 854, 947, 1054; *Supp.* 424, 892, 902 (cantats) front a *Th.* 69, 256, 262, 653, 654 i *Supp.* 188, 277, 753, 980 recitats pels altres personatges.

³⁸ *Pers.* 155, 515, 532 (anapest), 985 (líric) als versos del cor i 231, 249, 250, 284, 353, 402, 472, 518, 619, 681, 709, 832, 845 als dels altres personatges.

l'efecte d'aquest tret en la caracterització. El missatger s'adreça a personatges de rang superior i els cors, tant a reis com déus i, a més més, en cants molt estilitzats, així que les dades, amb la prudència recomanable en una qüestió tan discutida, complementen la interpretació tradicional i suggereixen que, si no ben bé familiaritat, la interjecció es relaciona amb l'expressió d'una emoció intensa³⁹, típicament associada a les dones.

El vocatiu marca més el destinatari que no pas l'emissor, però tampoc aquest paràmetre no distingeix els testimonis amb o sense $\hat{\omega}$. Els registres amb ella superen els mers vocatius que no en porten, però no justifiquen que aquesta sigui una marca de respecte envers la divinitat, car en trobem dotze i catorze de cada tipus a *Th.* i tres i quatre⁴⁰ a *Supp.* Això sí, totes les crides a divinitats sense $\hat{\omega}$ es troben als versos dels cors. Per contra, a *Pers.* les divinitats són interpel·lades en tres ocasions i totes amb la interjecció, dada molt limitada per l'absència d'un perill imminent que doni lloc a una veritable pregària farcida d'invocacions. Dóna suport a aquesta hipòtesi el fet que un registre on el corifeu s'adreça als seus companys, $\hat{\omega}$ φίλοι (*Th.* 854), sigui amb interjecció.

El pronom personal (de segona persona, òbviament) passa sovint desapercbut, però resulta més freqüent que l'apel·lació amb $\hat{\omega}$, confirmat com a vocatiu per la presència de l'imperatiu⁴¹. Sol, sense cap aposició qualificativa amb la marca del cas, el pronom acostuma a aparèixer en contextos de familiaritat o discussió, en cap cas de respecte, per exemple en adreçar-se Atossa al missatger o al cor, Darios a la seva vídua, Etèocles al cor o Dànaos a les seves filles⁴². La interjecció $\hat{\omega}$ sols es combina amb els pronoms personals per a introduir-ne una aposició relativament extensa, a *Pers.* 832, *Th.* 127 i 147.

Més que la presència de la interjecció, en un element suprasegmental i lligat a l'entonació com aquest, sembla més definitòria la posició. L'inici de vers, preferit pel vocatiu com a posició marcada per enfortir l'apel·lació i sovint reforçat també per partícules que canvien l'orientació pragmàtica de l'enuncia, deixa el final per als vocatius més genèrics, quasi esmorteïts, sovint en plural, com ara $\hat{\omega}$ κόραι, $\hat{\omega}$ ξένοι, $\hat{\omega}$ φίλοι, $\hat{\omega}$ τέκνα, πρέσβυ, $\hat{\omega}$ παῖ... en oposició als títols de respecte com $\hat{\omega}$ ἄνασσα o βασιλεῦ. Escapen a aquesta categorització els nombrosos sintagmes vocatius ampliats

³⁹ Cf. Chantraine 2015² II, §47, ja a Homer, tot i que l'ús principal de la interjecció és denotar la brusquedat amb la qual algú superior jeràrquicament s'adreça a un subordinat, també s'empra entre iguals (per exemple, Aquil·les a Pàtrocle) *dans des contextes dont le ton d'émotion est sensible*. D'altra banda, les crisis no afecten generalment $\hat{\omega}$, només en trobem un parell de casos fora del corpus: al líric, a *Ag.* 907, $\hat{\omega}$ ναξ, i als $\hat{\omega}$ γαθοί i $\hat{\omega}$ γαθέ als fragments de drama satíric **78a, 1, 23 i **78c, 2, 54. El fet que s'eviti la dicció ràpida amb aquests vocatius pot dependre, no tant del registre elevat, com de la pertinença de pronunciar ben clarament, sense cap mena de confusió, el nom de l'interlocutor, que sovint es vol emfasitzar.

⁴⁰ Comptant-hi l'ambigu $\hat{\omega}$ ναξ (*Supp.* 835) que podria referir-se a Zeus o a Pelasg.

⁴¹ La força impressiva de l'imperatiu és reforçada pel pronom en vint-i-tres trenta-quatre registres a les tres tragèdies: *Pers.* 478, 640, 624, 832, 837; *Th.* 62, 127, 135, 145, 146, 164, 650, 652, 698, 714, 969, 970; *Supp.* 345, 361, 480, 515, 772, 860.

⁴² *Pers.* 478, 520, 686, 837; *Th.* 62, 267, 698, 714; *Supp.* 345, 361, 515, 772, 860. *Th.* 62, on l'espia interpel·la Etèocles i li ordena que actuï ràpidament, s'explica pel pànic i la urgència; que les Danaïdes s'adrecin recurrentment (*Supp.* 345, 361, 515, 860) amb el pronom personal sense cap títol al rei d'Argos sembla un deix il·lustratiu de la insolència i *hýbris* que de vegades se'ls ha imputat; cf. Garvie 2006², pp. 213-215; Librán Moreno 2005, pp. 312-314, 322-323; Bakewell 2013, p. 45.

que ocupen un vers sencer o més i d'altres que, de manera regular i gens sorprenent, segueixen un imperatiu.

Alguns vocatius adreçats a déus o figures individualitzades en posició final s'expliquen perquè clouen un passatge que ja comença amb vocatiu, molt sovint una estrofa i sempre al líric, de manera que l'emmarquen amb una finalitat estilística particular, com ara *δέσποτα δεσποτᾶν φάνηθι./ Στυγία γάρ τις ἐπ' ἀγλὸς πεπόταται./ νεολαία γὰρ ἤδη κατὰ πᾶσ' ὄλωλεν./ βᾶσκε πάτερ ἄκακε Δαριάν* (*Pers.* 668-671), entre més⁴³. Veritables excepcions al principi proposat són els vocatius genèrics en posició inicial o medial⁴⁴ o, més cridaners, títols honorífics en posició final⁴⁵, per als quals l'emoció característica dels passatges corals suposa una minsa excusa.

Atès que la interjecció resulta del tot redundant en la majoria de casos, només podria justificar-se i adquirir una funció pròpia en contexts on el vocatiu no fos prou evident: les apel·lacions a ens abstractes o dels quals no s'espera resposta⁴⁶. La distinció entre usos exclamatius (més lligats a la funció expressiva que no pas a la impressiva, doncs) i vocatius *stricto sensu*⁴⁷ parteix només de consideracions semàntiques per a etiquetar sintàcticament el que és, ras i curt, una figura retòrica, una mena de personificació mitjançant la interpel·lació directa a una afecció anímica o la seva causa, de vegades continuada amb verbs en segona persona com a *ὦ νυκτὸς ὄψις ἐμφανῆς ἐνυπνίων, ὡς κάρτα μοι σαφῶς ἐδήλωσας κακά* (*Pers.* 518-519). En qualsevol cas, com ja avança Matino⁴⁸, la funció més clara és la de personalitzar un concepte abstracte al qual els personatges s'adrecen i relacionen amb llur situació: la derrota de Salamina (*Pers.* 284), el somni de mal averany d'Atossa (*Pers.* 518), l'estirp d'Èdip (*Th.* 653 i 654), els mals del casal Labdàcida (*Th.* 738), la maledicció paterna (*Th.* 832-833)...

Tot i que en cap cas es tracta d'una norma que garanteixi un repartiment exacte, car romanen alguns vocatius de noms abstractes sense *ὦ*⁴⁹, la interjecció marca els vocatius exclamatius. La relació amb aquest ús expressiu i la seva suposada associació a registres familiars o, en tot cas, no massa elevats poden explicar l'ambigua posició del cor, que s'adreça a les divinitats més sovint amb interjecció que sense, amb una diferència no significativa, però sí constant a les tres tragèdies⁵⁰. Aquesta categorització resulta problemàtica, però, a l'hora d'encabir les invocacions al destí o als demòns⁵¹, sovint divinitzats i dels quals els personatges poden esperar la mateixa resposta que en adreçar-se a Zeus.

⁴³ *Pers.* 917-929; *Supp.* 348-349, 734-737.

⁴⁴ *Pers.* 598; *Supp.* 600.

⁴⁵ *Pers.* 704, 1016, 1049; *Th.* 302; *Supp.* 967, 977.

⁴⁶ Cf. Dickey 1996, p. 202, a Èsquil i Sòfocles sol ometre's *ὦ* amb antropònims, és a dir, més aviat serveix per marcar com a vocatius uns altres usos com qualificacions, participis o noms neutres. L'autora mateixa adverteix que aquesta tendència troba moltíssimes excepcions i usos divergents en prosa.

⁴⁷ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 60.

⁴⁸ Cf. Matino 1998, pp. 29-30.

⁴⁹ *Th.* 893-894, 1000-1001; *Supp.* 126, 776, tots al líric i amb diferents interjeccions exclamatives: *αἰαὶ* i *ὦ* *ἰώ*. A *Th.* 983 *γένος* podria ser un acusatiu exclamatiu.

⁵⁰ L'única excepció n'és *Pers.*, amb tres apel·lacions als déus amb interjecció i cap sense, mentre que a *Th.* en són tretze i catorze respectivament i a *Supp.*, tres i quatre.

⁵¹ *V. gr.* *ὦ* *στῦνὲ δαίμων, ὡς ἄρ' ἔψευσας φρενῶν / Πέρσας* (*Pers.* 472).

3. Acusatiu

L'ús bàsic de l'acusatiu és el d'objecte directe, el complement verbal per excel·lència, dels verbs transitius, lligat a la característica semàntica de “afectació total”. La seva alternança com a complement adverbial amb el genitiu partitiu i amb el datiu instrumental o d'objectes animats amb verbs el significat dels quals indica benefici o perjudici, als quals s'acaba imposant en diacronia per la seva menor especificitat⁵², es tracta als apartats corresponents a aquests altres casos. Els verbs que admeten complement directe en són molts, si no una majoria⁵³, i de semàntica variadíssima, amb un objecte sovint extern. Dues categories destaquen, més per les relacions entre significants que no pas per la sintaxi⁵⁴: l'acusatiu intern i l'acusatiu relatiu.

3.1. Acusatiu intern

L'acusatiu intern designa un complement directe inherent a l'acció verbal. A conseqüència de la relació semàntica òbvia, els noms que fan d'acusatiu intern solen ser formacions deverbals, bé temàtics com τίνα πόλις πονεῖ πόνον (*Pers.* 682), noms d'acció en -σις com φοβερὰν ὄψιν προσιδέσθαι; (*Pers.* 48) o bé de resultat en -μα com a κυάνεον δ' ὄμμασι λεύσσω φονίου δέργμα δράκοντος (*Pers.* 81). La construcció es fa encara més evident en aquests casos on l'abast de la morfologia s'estén a l'arrel i es crea una figura etimològica⁵⁵.

L'acusatiu intern de resultat pot constituir una subclasse a banda: ἄρη δεδορκότων (*Th.* 53) i φόβον βλέπων (*Th.* 498) resulten bons exemples de com, a construccions on l'acusatiu no designa l'objecte extern, es vincula més fortament al verb, amb un cert sentit adverbial. Designa el mateix concepte que el primer exemple adduït l'exclamació τάλανα παθόν (*Th.* 983) que, en el sobreentenment del nom παθήματα ο πένθη, evidència els lligams entre l'acusatiu intern i l'adverbial.

En no dependre directament del verb, com a aposició a un objecte extern costa de qualificar l'acusatiu com a intern a τί δὲ μέλλω φρένα Δίαν / καθορᾶν, ὄψιν ἄβυσσον; (*Supp.* 1057-1058)⁵⁶. Uns altres registres queden oberts a diferents interpretacions sintàctiques, com ara ἦ ταῦτ' ἄριστα [...] αὔειν, λακάζειν, σωφρόνων μισήματα; (*Th.* 183-186), on l'acusatiu intern podria ser més emfàtic⁵⁷ però, al nostre parer, la referència al vocatiu, també en neutre plural en -μα, amb la qual Etèocles comença la pregunta retòrica –ὕμᾱς ἐρωτῶ, θρέμματ' οὐκ ἀνασχετά (*Th.* 182)– palesaria millor la

⁵² Cf. Moorhouse 1988, p. 211.

⁵³ La “causativització” o extensió de les construccions transitives a verbs que en principi no n'admetien és un fenomen que el grec comparteix al llarg de la seva història amb moltes altres llengües, cf. Lavidas 2009, esp. pp. 63-177.

⁵⁴ S'hi mostra molt crític Crespo Güemes 1988a: com el nominatiu, l'acusatiu sempre té un valor i sols la seva coordinació, aposició o juxtaposició amb distints casos pot determinar fiablement les funcions que denota, més que no pas una anàlisi intuïtiva i lèxica.

⁵⁵ L'esquema etimològic no és exclusiu de l'acusatiu, també es dona en nominatiu, per exemple, en aquesta oració nominal pura: οὐκ εὐκρίτον τὸ κρίμα (*Supp.* 397), i no tots els acusatius de relació etimològica amb el verb són acusatius interns: τὸν ὑπόθεν σκοπὸν ἐπισκόπει (*Supp.* 381).

⁵⁶ Més aviat, funciona com a aposició a tota l'oració, cf. Friis Johansen & Whittle 1980 i Bowen 2013, *ad loc.*

⁵⁷ Hutchinson 1985, *ad loc.*: *an internal accusative would give the sentence a much more effective shape than a vocative.*

seva ira. A πόρον Ἴσμηνὸν οὐκ ἐῶ περιῶν (*Th.* 378) la distinció entre acusatiu intern i extern esdevé irrellevant: tots dos tipus conviuen en la mesura que l'aposició Ἴσμηνὸν determina el primer i el converteix en un topònim determinat, extern, alhora que s'explota la figura etimològica⁵⁸.

L'acusatiu intern és esporàdicament explotat per a emfasitzar l'acció verbal, majoritàriament relacionada amb la visió⁵⁹ o amb el patiment⁶⁰, de manera que insisteix en la percepció de quelcom terrible tot just abans d'explicar què és tot desenvolupant-lo mitjançant acusatius externs o uns altres recursos d'especificació. Tot i trobar-se sobretot a versos lírics o anapèstics dels cors⁶¹, el seu ús no sembla propi de passatges especialment elevats o poètics, sinó senzillament d'especial rellevància; així s'expliquen també els dos testimoniatges als trímetres recitats per Darios, Etèocles (si es rebutgen els arguments a favor del vocatiu en aquest últim), el missatger tebà i Pelasg⁶².

3.2. Acusatiu de relació

Ultra el complement directe, extern o intern, trobem els usos perifèrics de l'acusatiu –relatiu, adverbial, d'extensió i absolut–, independents de la transitivitat i que poden combinar-se amb els anteriors⁶³. A partir de la funció de complement per excel·lència l'acusatiu s'estén a construccions on no és l'objecte verbal, sinó que designa amb l'acció amb un valor pròxim a la determinació qualsevol element relacionat.

El sentit delimitatiu predomina sobretot en construccions intransitives on l'acusatiu especifica a què s'apliquen les qualitats d'un adjectiu (sovint referents a qualitats físiques): Περσῶν ὅσοιπερ ἦσαν ἀκμαῖοι φύσιν,/ ψυχὴν τ' ἄριστοι κεύγένειαν ἐκπρεπεῖς (*Pers.* 441-442)⁶⁴. La referència a parts del cos roman l'únic acusatiu relatiu corrent a la prosa àtica (*Th.* 622-623, 671) i no és estrany el nom γένος per especificar l'origen (*Pers.* 324; *Supp.* 274, 536⁶⁵), però sis altres registres fan de l'acusatiu relatiu amb adjectius el més freqüent. Amb les soles excepcions de *Pers.* 27, als anapests, i *Th.* 1000 i *Supp.* 867, al líric, la resta de registres es concentren a versos recitats, majoritàriament dels missatgers i d'Etèocles (amb sols *Th.* 678 i *Supp.* 301 del cor), distribució que suggereix que si Èsquil l'empra com a poetisme, és per evocar la narració èpica. La seva relativa abundor a l'escena dels *Redepaare* i la seva agrupació en conjunts de tres membres (*Pers.* 441-442; *Th.* 507 i 622-623) n'indiquen un ús intensiu.

⁵⁸ Cf. Fraenkel 1957, p. 7.

⁵⁹ *Pers.* 48, 81; *Supp.* 1058.

⁶⁰ *Pers.* 682; *Th.* 983.

⁶¹ *Pers.* 81; *Th.* 983; *Supp.* 1058 al líric i *Pers.* 48 als anapests recitats.

⁶² *Pers.* 682; *Th.* 53, 186, 378, 498; *Supp.* 460 (tot i que els dos poetismes lèxics i l'ús de la veu mitjana per l'activa eleven el to d'aquest vers esticomític).

⁶³ Ben mirat, l'acusatiu complement directe i de relació (com també els usos adverbials i absoluts, en diacronia) aconsegueixen una mateixa funció i es distingeixen només per llur major independència del verb, Brixhe 1994, 21-44, p. 31: *S'ils peuvent diverger du point de vue sémantico-référentiel, C.O.D. et accusatif de relation traditionnels réalisent la même fonction du point de vue morphosyntaxique.*

⁶⁴ *Pers.* 27 (en *variatio* amb un infinitiu determinatiu), 324, 443; *Th.* 507, 569, 622-623, 671, 678, 1000; *Supp.* 301, 867.

⁶⁵ En aquests dos darrers testimoniatges el cor, primer al trímetre i després als versos lírics, reprèn la fórmula èpica del gentilici amb γένος εὐχομαι εἶναι.

Les construccions “del tot i de la part”, amb parts del cos d’un complement directe animat arpleguen bona part dels acusatius relatius: *καί με καρδίαν ἀμύσσει φροντίς* (*Pers.* 161), o en casos molt semblants: a *Th.* 834, cantat pel cor i *Supp.* 379, un vers de Pelasg de *l’ἐπίρρημα*. Tot i que *Pers.* 161 és recitat per la reina, tots tres registres transpuen una gran emoció en trobar-se sempre en la primera persona i en expressions de temor o angoixa, com també en la pregunta retòrica que transmet la incertesa de les Danaïdes sobre el futur a *l’èxodos*: *τί δὲ μέλλω φρένα Δίαν/ καθορᾶν* (*Supp.* 1057-1058). Malgrat la relació amb passatges més aviat emotius associats als versos lírics, les reminiscències èpiques són evidents, no sols per la sintaxi⁶⁶, sinó per la fraseologia mateixa, com evidencia un altre vers líric: *χλωρῶ δείματι θυμόν/ πάλλοντ’ ὄψιν ἀήθη* (*Supp.* 566-567).

En comptes de com a acusatiu, la persona afectada, el “tot”, apareix com a subjecte d’un verb medio-passiu en construccions com *στρατὸν μὲν τοσοῦ/τον τάλας πέπληγμα* (*Pers.* 1014-1015), on Xerxes es plany del dolor causat per la pèrdua de l’exèrcit com si fos una part d’ell. S’hi pot relacionar, encara que el verb passiu no manté la mateixa relació amb la corporalitat, aquest vers de l’herald egipci: *ἀφαιρεθείς/ ἤκειν γυναικῶν αὐτανέψιον στόλον* (*Supp.* 931-932), que expressa la indignació perquè li arrabassen quelcom que creu propi.

La conjunció de dos acusatius, directe i de relació, és només una de les diverses construccions de doble acusatiu⁶⁷. Uns altres verbs regeixen dos complements directes: un que designa sovint un concepte abstracte, que es pot interpretar laxament com a relatiu, i un altre que sol designar una persona: *ἔργω* (*Pers.* 236; *Th.* 923-924), *ἀμείβω* (*Supp.* 194-195), *διδάσκω* (*Supp.* 519 i 1060), o verbs de jurament on es veu més clarament la relació entre el relatiu i l’objecte directe amb el contingut: *ὀρκωμοτέω* (*Th.* 45) o *ὄμνυμι* (*Th.* 529). A *κακοῖσι βάζει πολλὰ Τυδέως βίαν* (*Th.* 571), per l’ús metafòric de *βάζω* l’acusatiu que designa la persona és el que faria de relatiu de *πολλά*, objecte directe que després desenvolupa el contingut dels insults mitjançant aposicions.

Sintagmes preposicionals que marquen una localització àmplia, el radi d’acció en sentit abstracte, o bé la direcció, expressen també la relació. *Εἰς* amb acusatiu es toba sols a *πρῶτος εἰς εὐψυχίαν* (*Pers.* 326) en clara alternança amb l’acusatiu relatiu que apareix amb el mateix adjectiu a *Pers.* 443, també del missatger; mai no va ser massa emprat per Èsquil⁶⁸. Tampoc no té massa èxit encara l’acusatiu amb *περί*, construcció que acabarà establint-se com a sintagma de relació per excel·lència⁶⁹: *οὐς πέρι πᾶσα χθὼν Ἀσιήτις / θρέψασα πόθῳ στένεται μαλερῶ* (*Pers.* 61-62) és l’únic registre a tot el corpus esquilí, a sobre, la localització als anapests, el context planyívol i l’anàstrofe

⁶⁶ Cf. Sideras 1971, p. 254. L’àtic clàssic, en canvi, tendeix a expressar el “tot” en genitiu partitiu.

⁶⁷ La relació entre el doble acusatiu i les construccions d’infinitiu es tracta al capítol sobre la forma no personal.

⁶⁸ Els dos altres registres són *Ag.* 830 i *Pr.* 736, al trímetre. Tampoc les locucions adverbials relatives amb *εἰς* no apareixen abans de la trilogia (sols *Supp.* 925: *εἰς μακράν*), on se’n compten sis registres: *Ag.* 682; *Ch.* 939; *Eu.* 52, 83, 408, 538, 891; *Pr.* 844., tant al líric com al recitat.

⁶⁹ La seva extensió a Eurípides és un dels col·loquialismes que més l’allunya d’Èsquil i Sòfocles, cf. Stevens 1937, p. 187.

suggereixen que el poeta el va triar com una fórmula d'estranyament poètic més que no pas com una innovació presa de la llengua corrent.

L'expressió del tema amb περί seguit de genitiu sí que és més freqüent, però igualment poètica: per bé que tots els registres són recitats, la preposició es troba sempre en anàstrofe a final de vers (*Th.* 248), i sovint alternant amb els cants (*Supp.* 369, 740) o a final de parlaments (*Pers.* 225, 329), tot aportant-hi un cert toc solemne, característiques que es mantenen en general a l'*Orestíada*⁷⁰. L'únic registre sense anàstrofe, *Supp.* 740, regeix la forma ablativa del pronom σέθεν, un poetisme equivalent. Els sintagmes de relació que segurament sí que responen a un ús propi de la llengua parlada, tant per extensió com per la localització als versos recitats⁷¹, són els introduïts per ἀμφί, tant amb acusatiu (*Th.* 843; *Supp.* 246) com amb genitiu (*Th.* 1012; *Supp.* 291, 615) o datiu (només a *Pers.* 8, 168). En aquest cas, però, tenint en compte que ἀμφί acompanya expressions com “parlar d'un tema” o construccions nominals equivalents, no és tan clar que resulti una alternativa exacta a l'acusatiu relatiu.

Èsquil conserva un estadi de llengua on l'ús de l'acusatiu relatiu encara supera el dels sintagmes preposicionals aproximadament sinònims (tret d'aquells amb ἀμφί), que s'empren com a alternativa estilísticament marcada. D'altra banda, costa de detectar usos on la relació que marqui l'acusatiu sigui purament de causa, matís en el qual sol preferir-se la construcció de πρός amb acusatiu, sobretot amb pronoms fòrics que introdueixen ordres conclusives tot aportant-hi un sentit més additiu que directiu, com πρὸς ταῦτ' ἀμείβου καὶ λέγ' εὐθαρσῆς ἐμοί (*Supp.* 249)⁷², o clarament il·latiu com ara πρὸς ταῦτ' ἀρίστους ἄνδρας ἐκκρίτους πόλεως / πυλῶν ἐπ' ἐεξόδοισι τάγευσαι τάχος (*Th.* 57-58)⁷³.

3.3. Acusatiu adverbial

Queda clar que l'acusatiu és el complement del verb per excel·lència i com casos liminars de l'acusatiu intern i relatiu delimiten l'acció verbal de manera semblant ja a un adverb; ací, amb l'etiqueta d'acusatiu adverbial s'engloben els acusatius que no tenen lloc a les categories anteriors. Els adjectius, qualificadors bàsics, funcionen com a adverbis, mitjançant un procediment morfològicament més senzill que l'adjunció del sufix -ως, tant en neutre plural⁷⁴, com a δύναται γὰρ Διὸς ἄγχιστα σὸν Ἴηρα (*Supp.* 1035), com en singular⁷⁵. La divisió no és taxativa, però el singular sol predominar en els adjectius de significat ordinal o temporal, ja fixats com a organitzadors del discurs i que solen trobar-se a inici de vers: πρῶτον, δεύτερον, μεθύστερον..., per exemple a τὸ

⁷⁰ *Ag.* 843, 1368; *Ch.* 86, 718, 780; *Eu.* 114, 617, 630, sols *Eu.* 952 prescindeix de l'anàstrofe.

⁷¹ Només *Th.* 843 es troba al líric i *Pers.* 8, als anapests, car a *Supp.* 806, també líric, resulta més clara la correcció de Headlam⁴ ἀμφογᾶς, seguida per West, que no pas ἀμφ' αὐτᾶσ dels escolis i M.

⁷² *Pers.* 730; *Supp.* 520.

⁷³ *Pers.* 170, 829; *Th.* 312.

⁷⁴ *Pers.* 507, 565, 789; *Th.* 337; *Supp.* 906. A μεγάλ' ἐπεύχεται (*Th.* 452), atès que el verb admet la construcció transitiva, es pot tractar d'un complement directe.

⁷⁵ *Supp.* 317, 467, 930, 1012.

δεξιὸν μὲν πρῶτον εὐτάκτος κέρασ / ἠγεῖτο κόσμῳ, δεῦτερον δ' ὁ πᾶς στόλος (*Pers.* 399-400), entre més⁷⁶.

L'article per a marcar millor l'adjectiu en acusatiu com a sintagma adverbial és corrent tant amb aquests acusatius ordinals⁷⁷, com amb uns altres adjectius, com τὸ κοινὸν εἰ μιαίνεται πόλις (*Supp.* 366), on l'acusatiu podria funcionar també com a relatiu de la part. Aquest ús, que en principi no és exclusiu de l'acusatiu, arriba a estendre's, de manera redundant, amb adverbis com τὸ πρίν (*Pers.* 498) o τᾶξωθεν (*Th.* 201, oposat a ἔνδον).

Uns altres acusatius adverbials molt freqüents són πᾶν ο τὸ πᾶν (*Supp.* 594, 781), del qual també trobem la forma reforçada ἐπίπαν (*Pers.* 42; *Supp.* 822), i el seu antònim οὐδέν (*Pers.* 756; *Supp.* 759, 921, 923) o μηδέν (*Supp.* 1061). Fan igualment d'adverbis modals pronoms demostratius com τάδε (*Pers.* 114, 750; *Th.* 1042) o ταῦτα (*Pers.* 159, 165), per exemple a ἀμφοτέρους ὁμαίων τάδ' ἐπισκοπεῖ τάδε (*Supp.* 402). Resulta encara més banal i de caire lleugerament col·loquial l'ús de l'indefinit τι per a limitar o atenuar l'acció verbal com a οὐ γὰρ τι μᾶλλον μὴ φύγῃς τὸ μόρσιμον (*Th.* 281) o bé, de l'interrogatiu, amb sentit causal⁷⁸.

L'abast de l'acusatiu adverbial no és tant amb els substantius. Algunes construccions queden molt a prop del relatiu o de la figura etimològica de l'acusatiu intern, com a ταχθεὶς ἄνανδρον τάξιν ἠρήμου θανών; (*Pers.* 298), i d'altres prenen el significat inequívocament modal del nom τρόπον a construccions com τὸν μέγαν τρόπον (*Th.* 283), οὐ μικρὸν τρόπον (*Th.* 465) o τόνδε τὸν τρόπον (*Supp.* 232), on l'adjectiu que el determina és el que aporta el sentit adverbial rellevant.

Els anomenats acusatius d'extensió, de manera anàloga, no són més que l'ús adverbial de noms que semànticament es relacionen amb nocions espacials o temporals⁷⁹. Trobem l'acusatiu prosecutiu a Μαγνητικὴν δὲ γαίαν ἕς τε Μακεδόνων / χώραν ἀφικόμεσθ' (*Pers.* 492) o μὴ ἔλθῃς ὁδοῦς σὺ τάσδ' ἐφ' ἐβδόμαις πύλαις (*Th.* 714), determinat respectivament pel significat de γαῖα, χώρα i ὁδός, entre més referents espacials⁸⁰. Adjectius com αὐθημερόν (*Pers.* 456) ja equivalen a adverbis de temps, però el més freqüent és l'ús del nom χρόνον: χρόνον γὰρ ἤδη τόνδε πυργηρουμένοις / καλῶς τὰ πλείω πόλεμος ἐκ θεῶν κυρεῖ (*Th.* 22-23), que ocorre igualment amb les expressions locatives ἐν amb datiu o διὰ amb genitiu.

Alguns acusatius adverbials estan tan consolidats que, seguint la mateixa evolució que molts adverbis, esdevenen preposicions. Δίκην amb genitiu, amb el sentit antic

⁷⁶ *Pers.* 207, 219, 388, 462 (amb el nom τέλος), 858; *Th.* 501; *Supp.* 197, 410, 522, 917. Martino 1998, p. 39 considera acusatius d'extensió temporals aquestes expressions ordinals, tot i que de vegades llur funció és més organitzar el discurs que transmetre un ordre cronològic i que costa de veure-hi la noció d'extensió.

⁷⁷ *Pers.* 97, 103 (amb l'adjectiu τὸ παλαιόν, contextualment ordinal), 412.

⁷⁸ *Pers.* 555; *Supp.* 333, 916, 938, 965, 1045-1046.

⁷⁹ Irigoien 1988, pp. 100-102 insisteix que l'acusatiu és sempre el mateix, al capdavant sempre especifica i restringeix el contingut verbal. Per a Waanders 1988 l'acusatiu de durada (en el temps) equival al perlatiu (espacial) i és la quarta "relació casual locativa" del grec junt amb el locatiu, l'al·latiu (o direccional) i l'ablatiu (o separatiu).

⁸⁰ *Pers.* 799; *Th.* 466, 900; *Supp.* 543.

quasi sinònim de τρόπον⁸¹, es troba a ποτᾶται, βρέμει δ' ἀμαχέτου δίκαν / ὕδατος ὀροτύπου (*Th.* 85-86) i δεῖ τοι βαθείας φροντίδος σωτηρίου / δίκην κολυμβητήρος ἐς βυθὸν μολεῖν (*Supp.* 407-408), en un passatge recitat, a diferència de l'anterior, però que amplia una comparació altament poètica i de certa solemnitat gnòmica. Tot i que es tracta d'un arcaisme, la construcció apareix en vora vint-i-quatre ocasions a la trilogia, moltes d'elles als cants (i cap a *Pr.*), possible indicatiu d'una major estilització posterior. Semblantment, χάριν amb genitiu, locució de sentit causal, es restringeix a dos únics usos recitats per Pelasg (*Supp.* 261 i 445) i tres més fora del nostre corpus (*Ag.* 24; *Ch.* 266 i 537).

Un darrer ús perifèric de l'acusatiu és l'anomenat acusatiu absolut, que comentem al capítol dedicat als participis, encara que, de tota manera, no apareix al nostre corpus, sinó a la trilogia i a *Pr.* L'acusatiu adverbial explica que la majoria d'adverbis no locatius en derivin. Mentre que el cas instrumental s'adverbialitza de manera més òbvia, mitjançant l'ús recurrent d'alguns mots declinats, de l'acusatiu arriben a estendre's analògicament desinències fossilitzades, segons la interpretació preponderant⁸², d'antics termes en dental, per exemple: ὦδε παμπήδην δὲ λαὸς πᾶς κατέφθαρται δορί (*Pers.* 728). D'altra banda, tots els casos, excepte el vocatiu, són adverbals i presenten aquest mateix potencial, de manera que trobem, per exemple, genitius adverbials com καὶ παρῆν ὀμοῦ κλύειν (*Pers.* 401) o fins i tot nominatius, derivats del nominatiu d'aposició⁸³, com Θρήκην περάσαντες μόγις πολλῶ πόνῳ (*Pers.* 509). En la majoria de casos, ja fixats, es tracta més de particularitats morfològiques que sintàctiques⁸⁴.

3.4. Al·latiu

A diferència de l'ablatiu, l'anomenat al·latiu, que expressa direcció, mai no va ser un cas indoeuropeu amb una flexió pròpia, sinó que és un dels significats bàsics de l'acusatiu i només té com a expressió morfològica distintiva els sufixos adverbials -δε i -σε⁸⁵. La relació exacta entre l'acusatiu complement directe i l'al·latiu roman discutida⁸⁶, si bé és clar que ambdós són els principals complements dels verbs, transitius o de moviment.

Ultra els adverbis d'origen pronominal ἄλλοσε (*Pers.* 359) i ἐκεῖσε (*Pers.* 757), les restes morfològiques de l'al·latiu són excepcionals: πέμψατε πόντονδ' (*Supp.* 33), arcaisme escaient a la invocació als déus a l'inici anapèstic de l'obra i, a les tragèdies posteriors, οἴκαδε (*Ag.* 1336), també a versos recitats del cor. Massa dubtes pesen sobre

⁸¹ Conservat, segons Hutchinson 1985, *ad loc.* en un passatge líric a l'adverbi πανδίκως (*Th.* 171).

⁸² Cf. Hass 1956.

⁸³ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ I, p. 520.

⁸⁴ Cf. Chantraine 2002, §132; 2015² I, §§115-116.

⁸⁵ Cf. Chantraine 2002, §§127, 130; 2015² I, §113, les formes latives en -δε abunden a Homer, especialment en comparació amb -σε o -δις.

⁸⁶ De Boel 1988 conclou que la clàssica interpretació localista de l'acusatiu implica incongruències, ja que pretén que l'acusatiu reuneixi significats del tot distints en grec: la meta fitada i la meta abastada. Per això prefereix de considerar transitius verbs com ἴκω, un desenvolupament espontani amb força paral·lels arreu, diferents de εἶμι o ἔρχομαι que regeixen complements preposicionals, interpretació diacrònicament arriscada, al nostre parer.

les lliçons ἄλαδ' (*Supp.* 886), epicisme que no apareix enlloc més a la tragèdia ni la lírica⁸⁷, i ἄστυδ' (*Supp.* 1018), conjectura de Tucker² que West corregeix en ἄστυάνακτας; en qualsevol cas, significativament, tots dos apareixerien a cants corals.

Per afany de claredat, comptem com a acusatiu al·latiu aquells que complementen directament un verb de moviment, sense cap preposició ni preverbi, encara que ja no se senti com a tal, com per exemple a προσίζω (*Supp.* 189); construït comunament amb datiu i amb el qual l'acusatiu també constitueix un cert arcaisme. Tendeixen a coincidir amb poetismes lèxics, bé l'acusatiu o bé el verb de moviment, com a ἰκάνω χησοστόλμους δόμους (*Pers.* 159) o μύλοντες ἀλίμενον χθόνα (*Supp.* 768), entre més⁸⁸ o, si més no, amb termes associats a l'esfera de la religió⁸⁹, més conservadora i que, sobretot, palesa el sentit original de l'arrel *seik-: de contacte físic requerit per a la súplica, eclipsat més endavant pel de desplaçament⁹⁰. El vincle amb la llengua religiosa representa en certa manera una peculiaritat, però en general Èsquil segueix les restriccions que ja tendeix a presentar a l'èpica⁹¹. Ἄγον ἐς οἴκουσ (*Pers.* 863) no reuneix cap d'aquests dos trets, però Porson¹ prefereix igualment de suprimir la preposició.

Tot i que no és exclusiu de cap metre, als versos dels cors, tant recitats com cantats, la proporció de l'al·latiu és lleugerament superior als de cap altre personatge, la qual cosa concorda amb el seu caràcter arcaïtzant. Matino⁹² situa al mateix nivell estilístic, com a poetismes, els antics al·latius sufixats i els acusatiu sols, però, tot i que certament ambdós són opcions arcaïtzants, el segon té més rendiment, car l'ús sintàctic es manté enllà de la marca morfològica.

Mentre que l'acusatiu de direcció sense preposició es restringeix a noms comuns o propis que indiquen lloc i acompanyen verbs de moviment, els sintagmes preposicionals en permeten l'extensió metafòrica. L'alternativa preposicional de l'al·latiu, un cas semàntic eminentment espacial, és molt variada segons els matisos de direcció, contacte, proximitat, etc. que transmeten diferents preposicions, a les quals l'acusatiu aporta el sentit de moviment oposat a la localització estàtica del datiu. A títol orientatiu, els sintagmes latius –comptant-hi usos locals, metafòrics i abstractes, però no temporals– introduïts per εἰς arriben a aproximadament cent trenta-tres registres a tot el corpus (*Pr.* i fragments inclosos)⁹³, dels quals trenta-vuit a *Pers.*, *Th.* i *Supp.*; mentre que en són trenta-dos de cent setze⁹⁴ amb la preposició πρὸς⁹⁵. De manera

⁸⁷ Cf. Sideras 1971, p. 111.

⁸⁸ *Pers.* 768, 809; *Supp.* 238, 559, 955.

⁸⁹ *V. gr.* ἦλθον ἀρ/χαῖα βρέτη (*Th.* 211-212); ἠγεῖσθε βωμοὺς ἀστικούς, θεῶν θ' ἔδρας (*Supp.* 501), ἰκνεῖται [...]/ Δῖον πάμβοτον ἄλσος (*Supp.* 556-558), ο θεοὺς δὲ προστροπαῖς ἰκνουμένη (*Pers.* 216).

⁹⁰ Cf. Létoublon 1980, a Homer encara indica sempre contacte i la súplica apareix sols en la locució performativa ἰκάνω τὰ σὰ γούνατα.

⁹¹ Cf. Chantraine 2015² II, §55, l'al·latiu es relaciona sobretot amb els verbs de l'arrel ἴκ- i amb designacions de la llar o noms de persona i lloc com a complements.

⁹² Cf. Matino 1998, p. 38.

⁹³ Cf. Italic 1964, s.v.; però cent setze segons Matino 1998, p. 80.

⁹⁴ Cf. Italic 1964, s.v.; cent dinou segons Matino 1998, p. 95.

⁹⁵ Cf. Griffith 1977, p. 193; l'elevada freqüència de εἰς i πρὸς amb acusatiu, juntament amb μετά amb genitiu, són els principals trets de sintaxi preposicional que situen *Pr.* més pròxim a Eurípides que a la resta dels drames d'Èsquil.

regular però menys abundant trobem ἐπί, κατά, παρά, πρόσ, ὑπέρ⁹⁶, ὑπό i ὡς. Interessa, doncs, de centrar-nos en les construccions estilísticament marcades, ja que no es tracta d'una dicotomia entre l'acusatiu al·latiu amb o sense preposició, sinó que, d'un ample ventall de preposicions, n'hi ha que assoleixen un major rendiment.

Ἄνά amb acusatiu apareix al nostre corpus amb diferents topònims sempre als versos lírics⁹⁷, tant del cor principal de cada tragèdia com en una ocasió als versos del segon cor dels egipcis a la tercera tragèdia: ἀτίετ' ἀνά πόλιν εὐσεβῶν (*Supp.* 853⁹⁸); mentre que a la trilogia n'hi ha un sol registre recitat (*Eu.* 76, això sí, per Apol·lo). Encara més poètica sembla l'alternativa amb παρά, que només apareix en sentit llatiu a *Ag.* 180, en un passatge líric, atès que στύφλους παρ' ἀκτὰς θείνεται Σιληνιῶν (*Pers.* 303), recitat pel missatger i amb un verb també poètic, té un sentit locatiu, llevat que s'interpreti com a "és colpejat cap a". Si s'interpreta com a al·latiu el sintagma introduït per διά, com suggereix el context, i no perlatiu, aleshores εἰ δ' αὐθ' ὀμαίμοις πασιὼν Αἰγύπτου σέθεν / σταθεὶς πρὸ τειχέων διὰ μάχης ἦξω τέλους (*Supp.* 474-475) produeix un notable estranyament.

Suposa un notable arcaisme, pres de l'èpica homèrica⁹⁹ i coincident amb una conservació del dialecte dori, la forma ποτί de l'acostumat πρόσ, de nou, limitada als cants, com a preposició (*Th.* 295, 345) i com a preverbi (*Pers.* 96; *Th.* 95; *Supp.* 362). En obres posteriors es rarifica, amb dos registres a la trilogia i un a *Pr.*, a banda de dos fragments molt corruptes, si bé és a *Eu.* 79, també en boca d'Apol·lo, on en trobem l'únic registre al trímetre¹⁰⁰.

Ἐν amb acusatiu, a diferència dels dialectes doris¹⁰¹, es manté a l'àtic sols com a preverbi, com també ocorre a Èsquil: λίμνα δ' ἔμβαλε πορφυροειδεῖ / τὰν μελανόζυγ' ἄταν (*Supp.* 529-530). Estranyament, sí que s'aprecia un sentit llatiu de ἐν amb datiu a σὺ δ' ἐν ναὶ ναὶ βάσει (*Supp.* 861), vers molt dubtós pels problemes que envolten el breu cant del cor d'egipcis, una conjectura, i que, en tot cas, podria ser un solecisme deliberat. A πᾶς δ' ἐν μετοίκῳ γλῶσσαν εὐτυκον φέρει / κακὴν (*Supp.* 994) sembla més aviat un encreuament que posa de relleu la relació entre al·latiu i datiu¹⁰².

⁹⁶ Més minoritari i testimoniats sols a l'*Orestíada*: *Ag.* 302 i *Eu.* 77.

⁹⁷ *Pers.* 566, 584; *Th.* 345; *Supp.* 843.

⁹⁸ Correcció de West a partir dels escolis i que uns altres editors prefereixen de marcar com a *locus desperatus*.

⁹⁹ Cf. Wyatt 1978, García Ramón 1989a; com a Homer, tot i que amb moltes menys dades per confirmar-ho com a factor clau, l'arcaisme ποτί apareix davant consonant.

¹⁰⁰ La forma ποτί sembla gaudir de major èxit entre els tragediògrafs posteriors amb uns sis registres a Sòfocles i onze a Eurípides.

¹⁰¹ Gildersleeve 1979, p. lxxvii ho considera només una particularitat del dialecte delfi.

¹⁰² Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* el justifiquen com un locatiu idiomàtic en la referència a persones, però ens sembla més convincent l'explicació de Martino 1998, p. 83, segons la qual la preposició reforça el datiu de beneficiari (en aquest cas, de perjudicat, el seu contrapunt negatiu), que adquireix un rar sentit d'hostilitat més propi de l'acusatiu de direcció o de ἐπί amb datiu. Tot i que cal ser prudents davant d'una correcció de Burges⁸ per δέ als escolis i M, ἐν amb datiu presenta un sentit semblant a *Ch.* 952: ὀλέθριον πνέουσ' ἐπ' ἐχθοῖς κότον, un vers líric, on sí que és garantit per M tot i que West, seguint Hermann³, el corrigeix en ἐπ'. Si el sintagma ἐν amb datiu acompanyés un verb pròpiament de moviment, més que un ús al·latiu del sintagma, des del punt de vista diacrònic l'arcaisme sintàctic rauria a la construcció pregnant, ben testimoniada a Homer, de verbs de moviment amb sintagmes locatius (que no marquen el moviment sinó el punt d'arribada), més tard substituïda per sintagmes al·latius, evolució que

Rarament l'al·latiu eixampla el seu ús en emprar-se amb noms que designen éssers animats, transcendent així la mera noció local encara que en principi també indiqui un acostament, com a Ζῆνα τῶν κεκηκότων / ἰξόμεσθα σὺν κλάδοις (*Supp.* 158-159), on queda de sobres justificat per dos motius: el constant joc entre els significats de ἰκνέομαι “acudir” i “suplicar” i l'equivalència d'aquest “Zeus dels morts” amb Hades, que sol designar metonímicament els seus dominis subterranis¹⁰³. En superar la limitació dels verbs de moviment, aquest ús amb éssers animats entra ja en la noció de direcció o adreça pròpia del datiu. Així doncs, de l'al·latiu preposicional amb referents animats ens ocupem en l'apartat dedicat al datiu.

4. Genitiu

4.1. Genitiu pertinentiu

Possessiu i partitiu són els dos significats bàsics del genitiu pertinentiu o adnominal¹⁰⁴, que expressa un seguit de nocions semàntiques –pertinença, matèria, origen...– que també poden expressar els adjectius, sobretot els derivats d'un nom¹⁰⁵. Λέκτρα δ' ἀνδρῶν πόθῳ πίμπλαται δακρύμασιν,/ Περσίδες δ' ἀβροπενθεῖς ἑκάστα πόθῳ φιλόνορι (*Pers.* 133-136) és una *variatio* que ressalta aquesta quasi sinonímia contextual entre el genitiu i l'adjectiu (compost en aquest cas). Tampoc no passa desapercebut, accentuat per l'estructura sil·làbica coincident i la posició a inici de vers, el paral·lelisme creat entre un genitiu i un nom en aposició als substantius que indiquen metafòricament l'origen: μητρός τε πηγὴν τίς κατασβέσει δίκη,/ πατρὶς τε γαῖα σῆς ὑπὸ σπουδῆς δορὶ (*Th.* 584-585). Encara que no intercanviables, són pregones les coincidències semàntiques i sintàctiques entre adjectiu i genitiu, tant des del punt de vista semàntic com sintàctic, car aquest és el principal cas de la determinació nominal.

Evidentment, els casos de l'adjectiu per genitiu no suposen cap categoria tancada, atès que el poeta escull entre diverses possibilitats lingüístiques i caldria un estudi pormenoritzat per destriar-ne les solucions més sovintejades o naturals de les marcadament poètiques¹⁰⁶. Per centrar-nos en una sola categoria derivativa, són sobretot els adjectius derivats en -ιος i -ειος (diferents en principi, però que ja a l'èpica alternen lliurement¹⁰⁷), els que forneixen bona part de les alternatives a expressions on

degué desencadenar tot un seguit de canvis en el sistema preposicional a partir d'època arcaica, cf. Nikitina & Marslov 2013, pp. 128-129, 136-137.

¹⁰³ Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

¹⁰⁴ Lasso de la Vega 1968, §191 entén el possessiu com una derivació del partitiu.

¹⁰⁵ Cf. Gildersleeve 1900, §486; aquesta relació s'explota també a la lírica, 1979, p. xc: *The genitive as a fossilized adjective stands in the same relation to the substantive as the accusative to the verb. The denominative verb takes the genitive by reason of its substantive element, just as the adjective takes the accusative by reason of the verbal activity in the floating predicate.*

¹⁰⁶ Cf. Clay 1958-1960, pp. 75-110, 237-282, una de les eines més completes a l'abast, que ofereix llistes dels diferents adjectius derivats i llur originalitat i freqüència relativa. Si bé la seva metodologia no té en compte la sintaxi (no planteja quins sufixos funcionen com a veritables alternatives al genitiu i inclou en una mateixa categoria els adjectius deverbals en -τέος) i compta paraules singulars sense registrar les que es repeteixen, aquesta obra constitueix una de les principals eines per a analitzar la derivació a la poesia tràgica i dona compte de l'enorme pes, àdhuc comparativament, de la creació adjectival a Èsquil.

¹⁰⁷ Cf. Chantraine 1933, §§29-31, tots dos consten del sufix -yo-, però mentre que el primer, ultra la conservació d'un ús deverbal, és enormement productiu per crear adjectius denominatius sense gairebé restriccions morfològiques ni semàntiques, el segon procedeix de temes sigmàtics: -esyo- > -ειος > -εος,

la prosa o la llengua quotidiana preferirien un genitiu¹⁰⁸. És clar que la formació de noms i el lèxic també hi juguen un paper; per exemple, *πατρῶος* resulta relativament corrent¹⁰⁹, mentre que l'adjectiu *ἵπιος* és més poètic¹¹⁰ que *ἵπικός* (amb el sufix típic de termes tècnics¹¹¹ i que, arran del triomf a la prosa, s'estendrà fins als neologismes de llengües modernes), encara que tots dos equivalguin a *ἵππου*. Amb uns altres sufixos, també suposen formes marcades en llurs contextos adjectius com *νύκτερον τέλος* (*Th.* 367) o *ἵπικῶν φρυγαμάτων* (*Th.* 475, 61 i 276).

En la mesura en què els adjectius concorden amb el nom i no són el nucli del sintagma, es pot entendre que l'elecció de determinar un substantiu amb un epítet en comptes d'amb un altre nom en genitiu permet de crear un sintagma més dens i sintètic¹¹². Aquest tret faria els adjectius especialment aptes per a les parts corals líriques, com sembla apreciar-se a primer cop d'ull, especialment a *Th.*, si bé caldria una acurada anàlisi morfolèxica, que comparés també les diferents tragèdies esquilies entre si, per a estar-ne segurs.

L'adjectiu per genitiu produeix les mateixes ambigüitats que el genitiu objectiu o subjectiu, com a *τὴν ἐμὴν αἰδῶ μεθείς* (*Pers.* 699), que sols pot dirimir el context o, al remat, les preposicions. A *θάρσος φίλοις, λύουσα πολέμιον φόβον* (*Th.* 270), segons si *λύω* s'interpreta com a “alliberar” o “desencadenar”, amb connotacions positives o negatives, *φόβον* pot ser el que senten o el que inspiren els enemics.

Sol amb verbs copulatius, rarament es manté el genitiu com a marca de l'atribució intrínseca amb el sentit de “ser propi de”, ben diferent de les relacions conjunturals i més subjectives expressades per l'anomenat datiu possessiu, i de la mateixa manera que la substantivació de sintagmes en genitiu es relaciona amb la noció de propietat o escaïença. En aquest ús alterna amb els adjectius possessius: *ἀνδρῶν τὰδ' ἐστὶ [...] / σὸν δ' αὖ τὸ σιγᾶν καὶ μένειν εἴσω δόμων* (*Th.* 230-232). A *φυσίζου γένος τόδε / Ζηνός ἐστιν ἀληθῶς* (*Supp.* 584-585), condicionat probablement per l'afany d'expressió sintètica del cant, és un ablatiu que designa l'origen, i no un genitiu, el complement del verb copulatiu, que més comunament apareixeria amb preposició. En un ús semblant amb *εὔχομαι*, on el verb copulatiu queda sobreentès, és la forma del relatiu el que n'evidencia un ús ablatiu: *ὄθεν δὴ γένος ἡμέτερον / τῆς οἰστροδόου βοῶς ἐξ ἐπαφῆς /*

originalment aplicat a noms de matèria i d'animals, tot i que ja a Homer s'estén arreu i esdevé igualment productiu.

¹⁰⁸ Alguns dels casos més significatius són: *Βασιλεία ἰσχύς* (*Pers.* 589); *πολέμιον δόρυ* (*Th.* 216, 416), o *γυναικείους τύπους* (*Supp.* 282).

¹⁰⁹ Més encara en la proporció que la diftongació innovadora l'allunya de la forma amb hiat preferida per Homer i Heròdot.

¹¹⁰ *LSJ s.v.* el registren com a forma poètica de *ἵππειος*, tot i que curiosament els exemples citats tant de l'un com l'altre pertanyen a l'èpica, la lírica coral i la tragèdia.

¹¹¹ Chantraine 1933, §322: els testimoniatges de *ἵππειος* (Homer) > *ἵπιος* (tragèdia) > *ἵπικός* (Heròdot) i *φόνιος* > *φονικός* exemplifiquen l'evolució de la preferència de sufixos més concrets cap a d'altres que indiquen la mera relació, amb menys connotacions que les formes més antigues.

¹¹² Cf. Wackernagel 1908, p. 136; Chantraine 2015² II, §17; Hummel 1993, pp. 137-138; Martino 1998, p. 117, en general, i especialment amb adjectius derivats de noms (propis o comuns) que designen humans o déus, l'expressió morfolèxica en comptes del genitiu és un tret arcaïtzant que diferents gèneres poètics prenen de l'èpica. Tanmateix, caldria un estudi més pregon que parés compte de la variació entre diferents sufixos i gèneres literaris, car no tota la derivació adjectival és *per se* poètica, cf. Willi 2003, p. 101: la comèdia pren els adjectius derivats com un recurs propi de la prosa científica i la llengua quotidiana.

κάξ ἐπιπνοίας Διὸς εὐχόμενον τετέλεσται (*Supp.* 16-19); tot i que la noció d'origen confon genitiu pertinentiu i ablatiu, és més senzill de relacionar ací el genitiu βοός amb el nom γένος.

4.2. Partitiu

El genitiu partitiu designa la part presa d'un conjunt i sol acompanyar expressions de quantitat: ὀλίγος (*Pers.* 330), παῦρος (*Pers.* 800) πολύ (*Pers.* 514), τὸ λοιπόν (*Pers.* 1018), πᾶν (*Supp.* 98) ο πληθος i ὄχλος (*Pers.* 432, 955), un nom abstracte i no un adjectiu substantivat, on el genitiu apareix com un complement adnominal més, de manera que la semàntica partitiva només estreny la relació entre els termes; a més dels termes absoluts μηδέν/οὐδέν (*Th.* 250; *Supp.* 729). Mantenen certa relació semàntica amb la quantificació adjectius com μόνος (*Pers.* 632) o el distributiu ἐκάστος (*Th.* 56)¹¹³. Abunden en usos pronominals, car, de fet, el partitiu també sovinteja tant amb pronoms interrogatius o indefinits, normalment referits a persones¹¹⁴, com amb el relatiu quantitatiu (*Pers.* 423, 440; *Th.* 731).

El partitiu complementa regularment els superlatius relatius¹¹⁵, com al sintagma κακῶν ὕψιστα (*Pers.* 331), entre més¹¹⁶. El sentit encomiàstic i el vocatiu, a més de l'estructura amb partitiu, fan que διε Πελασγῶν (*Supp.* 967) pugui ser considerat una altra mena de superlatiu. Més equívoc resulta un genitiu que no acompanya el superlatiu, com a ὀπάονας δὲ φράστοράς τ' ἐγχωρίων (*Supp.* 492), car podria designar, com a pertinentiu, els "acompanyants i guies dels vilatans", o bé "aquells dels vilatans que són acompanyants". En aquest cas el context esclareix que es tracta de la segona opció, un partitiu: Dànaos reclama argius que l'introdueixin a la ciutat. El partitiu es troba també amb adjectius comparatius amb sentit de superlatius: ἐλθεῖν κακῶν ῥέπουσαν ἐς τὰ μάσσονα (*Pers.* 440) o τὸ βέλτερον κακοῦ / καὶ τὸ δίμοιρον αἰνῶ (*Supp.* 1069-1070¹¹⁷).

Com el partitiu que acompanya superlatius¹¹⁸, el genitiu d'encariment, que crea una potent figura estilística mitjançant el políptoton, es dona amb títols que solen designar les posicions més altes de l'escala social, igual que el superlatiu en el plànol morfològic. Ben evident és el punyent estil clètic amb el qual el cor de Danaides inicia el segon estàsım, on es combinen el genitiu d'inherència i el superlatiu alhora: ἄναξ ἀνάκτων, μακάρων / μακάρτατε καὶ τελέων / τελειότατον κράτος, ὄλβιε Ζεῦ (*Supp.* 524-526). El vers de Darios ὦ πιστὰ πιστῶν (*Pers.* 681) presenta un ús semblant, mentre que al vers coral τί δ' ἄλλο γ' ἢ πόννοι πόνων δόμων ἐφέστιοι; (*Th.* 851), una pregunta

¹¹³ També relació etimològica, cf. *EDG*, s.vv. ἕκαστος i ἐκάς; *DELG*; s.v. hi considera igualment possible la influència del sufix superlatiu.

¹¹⁴ *Pers.* 296-297; *Th.* 94, 772; *Supp.* 217, 590, 599, 661, 733.

¹¹⁵ Cf. Kühner & Gerth 1976, II.1, §414 A.5-6; Schwyzler & Debrunner 1966-1971³ II, p. 116. Humbert 1972³, §469 i Crespo & *aliae* 2003, pp. 37-38, 137 contemplan la possibilitat que el complement del superlatiu provingui d'un antic ablatiu, mentre que Lasso de la Vega 1968, §217 en defensa més clarament l'origen partitiu. La qüestió roman irresoluble perquè sincrònicament els dos valors són indistingibles.

¹¹⁶ *Pers.* 184, 807, 1016; *Th.* 309, 390, 573, 677, 871, 1051; *Supp.* 12, 317, 525, 526, 602, 920, 962.

¹¹⁷ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*: as the partitive gen. κακοῦ is the understood complement of τὸ δίμοιρον, the rendering which assumes a partitive gen. here too, sc. the second one, is preferable.

¹¹⁸ Segons Lasso de la Vega 1968, §196, però, el genitiu d'encariment és un subtipus del d'inherència.

retòrica d'intensitat comparable, *πόννοι πόνων* s'hi pot relacionar perquè el genitiu d'encariment intensifica el nom, que adquireix, en el context, un sentit superlatiu (altrament, també podria interpretar-se com un ablatiu que indica que els mals dels últims Labdàcides proven de penes anteriors)¹¹⁹. Si bé Thesleff¹²⁰ apunta a un origen popular de la construcció, Èsquil en fa un ús moderat, molt expressiu, en invocacions i passatges emotius, però més aviat solemnes (dos dels tres al líric), dels quals no es pot excloure un deix d'orientalisme¹²¹.

El sintagma preposicional *πρό* amb genitiu presenta concorre mínimament amb el partitiu, amb sols tres registres a tot el corpus esquilí i cap amb superlatiu: *δυσδαίμων πρὸ πασᾶν γυναικῶν/ ὀπόσαι* (*Th.* 927) i *—ἰὼ πόνος —ἰὼ κακὰ / —δώμασιν —καὶ χθονὶ / —πρὸ πάντων δ' ἐμοί* (*Th.* 994-996), a més de *ἔ ἔ, πρὸ δὲ δὴ 'χθρῶν / τὸν ἔσωθεν μελάθρων, Ζεῦ, / θές* (*Ch.* 789). Tot i que llur localització als cants els confirmaria com a poetismes, es fa difícil d'assegurar-ho amb certesa perquè a llur escassedat se suma el fet que el segon registre de *Th.* apareix a una probable interpolació, amb versos atribuïts a Antígona i Ismene, i que el testimoni de *Ch.* admet també un sentit espacial.

En un testimoniatge, relativament emfàtic cap al final d'un dels discursos d'Etèocles a l'escena central, el genitiu partitiu és substituït per un sintagma preposicional: *πρὸς τῶν κρατούντων δ' ἐσμέν, οἱ δ' ἠσσωμένων* (*Th.* 516). El sintagma locatiu *ἐν* amb datiu en constitueix una alternativa més significativa, estesa a tots els gèneres, també amb superlatius com a *ὑψιστος γὰρ ἐν βρότοις φόβος* (*Supp.* 479), o a *πίστιν ἐν πρώτοις* (*Pers.* 443, que, de fet, es contraposa a *ἄριστοι* al vers anterior), als quals es pot afegir un registre amb l'ordinal *τρίτον τόδ' ἐν θεσμίους / Δίκας γέγραπται μεγιστοτίμου* (*Supp.* 708, tot i que també admetria una interpretació estrictament espacial), a més d'uns altres registres tant adnominals com adverbals¹²².

Tant el genitiu pertinentiu com el partitiu resulten sinònims, si més no sincrònicament, de *ἀπό* amb genitiu, de sentit orginàriament ablatiu. Sols en trobem un registre clarament partitiu, en un vers coral, a una exclamació de l'èxodos: *βαῖά γ'ὄς ἀπὸ πολλῶν* (*Pers.* 1023).

El genitiu com a complement verbal es limita a construccions determinades per la semàntica, derivades del partitiu o l'ablatiu i només en verbs de significats concrets. Ultra el sentit atributiu amb verbs copulatius, el genitiu partitiu adverbial es relaciona amb diferents camps semàntics on precisa que l'acció verbal afecta una part del nom

¹¹⁹ Hutchinson 1985, *ad loc.* considera que no s'explica de cap manera, car no funciona com a fórmula d'encariment, per la qual cosa proposa d'esborrar del tot el genitiu seguint Robortello i contra el testimoni dels escolis, mentre que West, com Heimsoeth² 83, exclou, en canvi, el genitiu *δόμων*. La traducció de Collard 2018, p. 57 "*agony upon agony*" combina la noció acumulativa de l'ablatiu i la reiteració emfàtica.

¹²⁰ Cf. Thesleff 1956, p. 195.

¹²¹ Cf. Schäfer 1974, pp. 392-394, concretament, *δέσποτα δεσπότηων* (*Pers.* 666) tradueix literalment el persa *xšāyaθiya xšāyaθiyānām*; les invocacions adés citades de *Supp.* 524-526 encobririen un himne cultural egipci. De tota manera, la grandiloqüència de l'expressió pot remetre deliberadament a reialmes llunyans, la construcció, però, és ben grega, cf. Lasso de la Vega 1959, pp. 135-136, encara que el NT va estendre'n l'ús, ja era present a la llengua grega abans dels influxos semítics.

¹²² *Pers.* 189; *Th.* 684.

que fa de complement, com amb els verbs hàptics τυγχάνω¹²³, θιγγάνω (*Th.* 44), ψαύω (*Pers.* 201-202) o, en sentit metafòric, κυρέω (*Th.* 607, 799); els verbs de record μμνήσκω o μνημονεύω (*Pers.* 285; *Supp.* 205, però amb acusatiu a *Pers.* 783), o amb d'altres que normalment presenten un acusatiu complement directe com ἐσθίω (*Supp.* 226).

També els verbs que indiquen dominació o govern com κρατέω (*Pers.* 750), ἀνάσσω (*Pers.* 95-96), κοιρανέω (*Pers.* 214), ἄρχω (*Pers.* 36, 73), presenten aquesta construcció, amb una major concurrència de l'acusatiu que les anteriors¹²⁴. Malgrat la mateixa relació semàntica, ἐπιδεσπόζω (*Pers.* 241) i ἐνδυναστεύω (*Pers.* 691) es construeixen amb datiu, determinat no tant pel significat del cas com pels preverbis i, potser, per tractar-se de verbs denominatius amb sufixos relativament recents¹²⁵. Ja Lasso de la Vega¹²⁶ afirma que amb aquests verbs l'acusatiu aporta una noció absoluta de “tenir a la pròpia mercè”. Si bé les subtileteses semàntiques poden rebate's, el cert és que al nostre corpus un dels dos registres de κρατέω amb acusatiu (*Supp.* 255 i 761¹²⁷) apareix a final de vers, de manera que la posició més marcada en podria confirmar el sentit més emfàtic, però també és probable que en el primer registre es tracti d'una mera *variatio* de la construcció amb genitiu que apareix quatre versos més endavant, o bé per evitar ambigüitats¹²⁸. D'altra banda, el genitiu s'estén en algunes construccions passives d'aquests verbs o amb sentit d'inferioritat arran de l'analogia amb els segons termes dels comparatius, ablatius en principi.

4.2.1. Genitiu d'inherència

El genitiu d'inherència, també anomenat d'aposió o d'identitat, malgrat la qualificació per part de Lasso de la Vega de *tipo de adjetivación lógicamente superfluo*¹²⁹, mereix esment, no tant com a particularitat sintàctica, ans pel seu ús estilístic com a ampliació de la definició d'un concepte, tot redefinint-lo en comptes de limitant-lo, en una mena de redundància semàntica que recorda el genitiu d'encariment. Un cas paradigmàtic n'és θανάτου τέλος (*Th.* 905), on el “final” (de la vida, s'entén) és precisament la “mort”. La declaració de Pelasg σταθεις πρό τειχέων διὰ μάχης ἦξω τέλους (*Supp.* 475) funciona com a variació de la fórmula homèrica τέλος πολέμοιο¹³⁰. Unes altres paraules en les quals es basa típicament aquesta construcció són συμφορά (*Pers.* 436, 1030) o τελευτή (*Th.* 936), però es troba també amb conceptes

¹²³ És significatiu com, ja a la trilogia, τυγχάνω comença a construir-se com un verb transitiu: *Ch.* 711; *Eu.* 30, 856, 1038, ús d'allò més innovador, si més no en poesia.

¹²⁴ La construcció d'aquests verbs amb datiu, a Èsquil testimoniada amb ἄρχω i θεοῖς sols a *Pr.* 940, pot explicar-se com un datiu de relació o bé comitatiu o locatiu, es troba ja a Homer i no resulta tan innovadora.

¹²⁵ Cf. Fawcett Tucker 1990, p. 424. El primer d'aquests verbs és un hàpax i del segon, segurament aquest el primer testimoni.

¹²⁶ Cf. Lasso de la Vega 1968, §182; Matino 1998, p. 62, pel sentit d'ordre que afecta a una persona concreta, també és possible la construcció en datiu, que es registra a obres posteriors.

¹²⁷ El manteniment de \bar{a} al vers líric *Pers.* 856 impossibilita de distingir el genitiu singular de l'acusatiu plural.

¹²⁸ Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

¹²⁹ Cf. Lasso de la Vega 1968, §196.

¹³⁰ Cf. Sideras 1971, pp. 135-136.

concrets com a χιτῶνος ἔργον (*Supp.* 904)¹³¹ o ἄdhuc ἀνδρῶν ἀρτιζυγίαν (*Pers.* 541) i ὀλολυγμὸν ἱερὸν εὐμενῆ παιώνισον,/ Ἑλληνικὸν νόμισμα θυστάδος βοῆς (*Th.* 268-269)¹³². Encara que hi cabria la interpretació pertinentiva, γυναικῶν γένος (*Th.* 256) i Ἄργους γαίαν (*Supp.* 15) són exemples recurrents de l'ús apositiu igualment amb precedents èpics¹³³, ja que les dones són un gènere en si i Argos tampoc no necessita del terme γαίαν. Formulacions com νύκτερον τέλος (*Th.* 367), la *variatio* de Κυθερείας i Στύγιον a τέλος ἔλθοι· Κυθερείας / Στύγιον πέλοι τόδ' ἄθλον (*Supp.* 1032-1033¹³⁴) o, fora de passatges lírics, a la ῥῆσις del missatger πελαγίαν ἄλλα (*Pers.* 427), mostren una nova equivalència funcional entre genitius i adjectius, on la segona opció és afavorida pels cors per afany de síntesi.

Constitueix un especial genitiu d'inherència la perífrasi d'origen metonímic amb el nom propi d'un heroi determinant el nom βία, mostra més conspícua de l'ascendència èpica de la construcció¹³⁵. Dels deu exemples totals a Èsquil, sis es concentren a *Th.*¹³⁶, sempre a final de trímetre, a partir del sisè dels *Redepaare*, un intercanvi altament estilitzat en el qual ressonen amb grandesa homèrica. El missatger s'hi refereix a Amfiaraos (569), Tideu (571) i Polinices (577 i 641), i Etèocles en decidir oposar al primer el tebà Làstenes (620)¹³⁷, el nom del qual ja insisteix en la seva força. La fórmula Ἴππομέδοντος σχῆμα καὶ μέγας τύπος (*Th.* 488) sembla una variació del missatger sobre aquest model per introduir ja el quart atacant¹³⁸.

Els genitius que acompanyen adverbis interrogatius potser es relacionen més amb el partitiu que amb el pertinentiu, si bé el sentit d'aquests genitius de referència roman molt pròxim, per l'afany de definició intrínsec, als anteriors. Ποῦ τὰς Ἀθήνας φασὶν ἰδρῦσθαι χθονός (*Pers.* 231) resulta un rampell de col·loquialitat d'Atossa en la seva curiositat; però dos altres registres d'aquesta construcció als versos cantats pels cors¹³⁹,

¹³¹ Cf. Kühner & Gerth 1976, II.1, §402.d, Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 121-122.

¹³² L'aposició defineix el crit sacrificial (ὀλολυγμὸν) com un "costum" (νόμισμα) que consisteix precisament en el "xiscle" (βοῆς), si bé cal admetre que la relació d'inherència transcendiria el sintagma on es troba el genitiu. Per a una llista completa de genitius apositius a Èsquil, amb un criteri més aviat laxe cf. Schenk 1882, pp. 3-11.

¹³³ Cf. Chantraine 2015² II, §77.

¹³⁴ Encara que s'acceptés la llició de M γάμος en comptes de la correcció de Weil¹⁰ τέλος, seguiria tractant-se d'una figura d'inherència per la identificació d'Afrodita amb el matrimoni, ja sigui esmentat explícitament o metafòrica. Al nostre parer, no és pertinent l'exemple adduït per Lasso de la Vega 1968, §196: πετηνῶν ὑπ' οἰωνῶν (*Th.* 1020) perquè, per bé que el sentit pugui resultar redundant, πετηνός és un adjectiu merament descriptiu, com suggereix ja el seu sufix formatiu diferent del més acostumat ací -ιος.

¹³⁵ Cf. Sideras 1971, pp. 252-254; Bergson 1959, p. 36. L'examen del rendiment d'aquest idiomatisme en construccions comparables el revela com un recurs èpic adient als drames amb més components bèl·lics, cf. Rose 1947; Richardson 1957. Encara més arcaïtzant resultaria la construcció de βία amb adjectiu derivat de l'antropònim, si bé és difícil de demostrar la preeminència d'un dels dos tipus, que alternen lliurement a Homer, cf. Bers 1974, p. 20.

¹³⁶ Els altres registres al corpus són: *Ch.* 893; fr. 154a, 2 i 10. Lupaş & Petre 1981, ad 447-450: Eurípides empra aquest recurs de manera més esporàdica que Sòfocles i el limita als drames tebans, coincidència potser casual, però interessant nogensmenys.

¹³⁷ A *Ch.* 893, on Clitemnestra lamenta la mort d'Egíst, i fr. 154a, 2 i 10, pertanyents a la tragèdia *Niobe*, semblen passatges menys solemnes. Cal vigilar de no prendre qualsevol expressió atributiva d'aquesta mena, amb un nom d'una qualitat i un nom propi en genitiu, per una definició; si els registres amb βία són clars perquè es tracta d'una fórmula i es refereixen a l'heroi, però no ho semblen pas tant d'altres com Διὸς ἰσχόν (*Th.* 1074).

¹³⁸ Semblant a Ἀθηναίαις σθένης (*Eu.* 299), tot i que ací és en boca del corifeu i es refereix a una deessa.

¹³⁹ Ποῦ σφε θήσομεν χθονός (*Th.* 1002) i ποῖ φύγωμεν Ἀπίας (*Supp.* 777).

encara que femenins i en moments d'angoixa, impedeixen de considerar-ho un tret del tot conversacional. S'hi pot acostar un vers del missatge on el genitiu determina directament el pronom relatiu amb *παμψησίαν*, al vers anterior, per antecedent: ἔξουσι δ' ἦν λάβωσιν ἐν ταφῇ χθονός (*Th.* 818)¹⁴⁰.

4.3. Ablatiu

L'antic cas ablatiu en grec clàssic està del tot sincretitzat amb el genitiu. Tot i que l'ablatiu sí que comptava amb desinències pròpies, l'única marca unívoca que queda d'ell, com de l'antic al·latiu, és un sufix adverbial: -θεν. A banda d'adverbis del tot corrents formats sobre temes adverbials o pronominals –ἔξωθεν, ἄνωθεν, πάντοθεν, τόθεν ...–, més significativament, aquesta marca d'ablatiu s'afegeix també a diversos substantius, normalment noms que designen espais, com οἴκοθεν (*Supp.* 390), o bé éssers animats percebuts com a font o origen, com ara θεόθεν (*Pers.* 101; *Th.* 324). Amb noms de parentiu, el sufix incideix sobre l'origen comú dels membres d'un llinatge, de manera especialment marcada a ἀλλ' οὔτε νιν φυγόντα μητρόθεν σκότον (*Th.* 664) i οὐδ' ἀπέιπε / πατρόθεν εὐκταία φάτις (*Th.* 840)¹⁴¹. Si ja la marca morfològica de l'ablatiu resulta emfàtica amb el seu significat propi¹⁴², encara ho és més quan, a partir de la noció d'origen comuna, els noms ablatius suffixats en -θεν apareixen, ja des d'Homer, com mers substituïts poètics de genitius pertinentius que penetren fins el sistema pronominal, com a κρατοῦσι παῖδες Αἰγύπτου σέθεν (*Supp.* 387).

L'ús prototípic de l'ablatiu és el del segon terme dels adjectius comparatius, on designa el que es pren com a punt de referència depassat. Aquesta construcció sintètica roman la més estesa, gens marcada¹⁴³, i l'alternativa analítica amb la conjunció ἢ s'explica per raons estrictament gramaticals. A l'intercanvi *Κο. παπαῖ παπαῖ. Ξε. καὶ πλέον ἢ παπαῖ μὲν οὖν* (*Pers.* 1032) el segon terme és una interjecció indeclinable i λαβεῖν ἀμείνους εἰσὶν ἢ μεθιέναι (*Pers.* 690), un infinitiu, a l'igual que a θέλω δ' αἰδρῖς μᾶλλον ἢ σοφὸς κακῶν / εἶναι (*Supp.* 453-454)¹⁴⁴.

Encara que les denominacions són pertinents des del punt de vista diacrònic i expliquen algunes particularitats morfològiques, sintàcticament i semàntica la síncre

¹⁴⁰ Es prefereix la *lectio difficilior* de la majoria de còdexs encara que la lliçó *χθόνα* de Y és la *rara lectio*.

¹⁴¹ Els noms diversos amb sufix -θεν es registren a *Pers.* 101; *Th.* 68, 71, 193, 209, 247, 324, 664, 841, 1056; *Supp.* 390, 437; *Ag.* 3, 43, 96, 105, 131, 440, 470, 1507; *Ch.* 35, 39, 306, 317, 609, 632, 750, 941; *Eu.* 80, 904; *Pr.* 1089 a més de fr. 319 i 134, 2; distribució que sembla indicar una certa relació amb les tragèdies més centrades en la causalitat i els llinatges. A més, a *Th.* pot intervenir l'oposició constant entre atacants i defensors, els que queden fora i dins de la ciutat, i la relació entre amenaces externes i internes, cf. Thalmann 1978, p. 39, Andrisano 2002, p. 141.

¹⁴² Cf. Lejeune 1939, la incorporació d'aquest morfema a la declinació és una innovació dialectal, no arriba a integrar-s'hi del tot i és probable, doncs, que mantingui el valor emfàtic que ja s'aprecia en l'ús homèric.

¹⁴³ *Th.* 337, 517, 529, 530, 866; *Supp.* 19, 444, 511, 760. *Pers.* no en presenta cap registre perquè hi ha cinc casos de comparatius on el segon terme queda implícit i τὰ μάσσονα (440) s'empra com a superlatiu amb genitiu partitiu. També a la resta del corpus esquili el segon terme del comparatiu sols és introduït per ἢ quan es tracta d'adverbis, infinitius (on es prefereix la construcció analítica a introduir-los amb un article en genitiu), una altra oració implícita o explícita...: *Ag.* 376, 612 (per evitar la confusió amb un sintagma nominal que ja consta d'un genitiu, a l'igual que a fr. 399, 2), 1391, 1591; *Eu.* 430, 470; *Pr.* 292, 336, 624, 751, 818, 969 i fr. 466 (401), 2.

¹⁴⁴ A més, el comparatiu μᾶλλον és adverbial, encara que a *Th.* 529 i *Supp.* 19 presenta un segon terme en ablatiu.

del genitiu és total i en molts casos esdevé impossible ja la separació entre ablatiu i partitiu. Amb referències a l'origen o el llinatge el significat de tots dos casos és indistingible, per exemple a Κρέοντος σπέρμα τοῦ σπαρτῶν γένους (*Th.* 474), entre altres¹⁴⁵. El sintagma ablatiu ἀπό amb genitiu s'imposa com a sinònim també en aquestes construccions, com en un vers, recitat per Antígona, on la preposició funciona ἀπὸ κοινοῦ encabida entre els dos genitius: μητρὸς ταλαίνης κἀπὸ δυστήνου πατρός (*Th.* 1032) o, amb ἐκ, a dos versos cantats pel cor que relacionen l'expressió preposicional amb un cert lirisme: σέθεν γὰρ ἐξ αἵματος γεγόναμεν (*Th.* 142) o γένος / ἐξ Ἐπάφου a (*Supp.* 588). Al seu torn, l'ablatiu propi, tant espacial com amb noms concrets, troba la concurrència de diverses preposicions amb genitiu¹⁴⁶. Prova del sincretisme és l'extensió, tot i que escadussera i no sempre fàcil d'identificar, de construccions prepositives d'origen ablatiu allà on clarament s'esperaria un genitiu pertinentiu: οὐ γὰρ τὸ μέλλον ἐκ θεῶν ἠπίστατο (*Pers.* 373), acostumat en parlar de la voluntat divina, ο μῆνις / μάστευ' ἐκ θεῶν (*Supp.* 164), en un vers líric. Altrament, el significat espacial de l'ablatiu fa que pugui ser recollit i concretat per molt diverses preposicions –ἀπό, ἐκ, κατά, παρά, ὑπέρ, ὑπό–, algunes de les quals especialitzades en un sentit més metafòric –ἄνευ, δίχα, νόσφιν, χωρίς–, per la qual cosa funcionen més aviat com a instrumentals negatius.

A banda d'usos metafòrics basats en relacions espacials bàsiques evidents amb verbs de moviment i referent personificat, com a τί φῆς ἰκνεῖσθαι τῶνδ' ἀγωνίων θεῶν (*Pers.* 333), la noció de separació de l'ablatiu s'evidencia, en primer lloc, amb verbs que indiquen alliberament, com λύω (*Supp.* 1065) o ἐλευθερέω (*Supp.* 803), o en marcar la font, sovint un ésser animat, d'alguna percepció amb κλύω (*Pers.* 838; *Th.* 171-172; *Supp.* 348), ἀκούω (*Th.* 38) o també μανθάνω (*Th.* 373), tot i que generalment aquests darrers presenten una sintaxi més complexa, amb la possibilitat d'un doble acusatiu. Convé especificar que no tots els registres de genitiu amb els verbs llistats adès són partitius: a μὴ τυχοῦσαι θεῶν Ὀλυμπίων (*Supp.* 161) el complement de τυγχάνω és tota l'oració anterior i el genitiu és ablatiu: especifica de qui s'obté res, no què. Fins ací es tracta de complements circumstancials de construccions transitives, però resulten més rellevants aquells casos on el genitiu constitueix l'únic complement verbal i és eventualment substituït per sintagmes prepositives o per l'acusatiu complement directe: amb verbs que assenyalen la interrupció –λήγω (*Pers.* 705), μεθήμι (*Pers.* 849)–, la falta de relació –ἀμελέω (*Supp.* 773, 1034)– o la manca total com κενόω (*Supp.* 659) o l'impersonal δεῖ (*Supp.* 358, 407)¹⁴⁷. Els genitius de preu o de valor suposen una especificitat lèxica, on la tria del cas és determinada més pel significat del

¹⁴⁵ *Supp.* 141, 151, 275. Cf. Matino 1998, p. 44.

¹⁴⁶ *V. gr.*: Κο. ἐκ τῶνδε τοίνυν, ἴσθι, μηχανῆ καλή [...]. Πε. τί σοι περαίνει μηχανῆ συζωμάτων (*Supp.* 459-462), en *variatio*.

¹⁴⁷ Cf. Griffith 1977, p. 198, la construcció impersonal amb acusatiu de persona i genitiu de cosa, poètica i tardana, es registra sols a *Pr.* i Eurípides dins de la tragèdia.

verb i l'expressió quantitativa que no pas pel genitiu en si¹⁴⁸, com a θεοὺς νομίζων οὐδαμοῦ (*Pers.* 498) ο πολλῶν τὰδ' ἔστιν ἡμῖν ἠξιωμένα (*Supp.* 490).

El genitiu adverbial s'enfronta, en definitiva, a la concurrència tant de l'acusatiu, generalment en els usos derivats del partitiu, com de les preposicions, en els derivats de l'ablatiu. A més a més, en uns altres casos també se superposa al datiu. Allà on l'ablatiu indica matèria i participa en construccions com “omplir de” o bé altres de metafòriques on expressa l'origen abstracte o la causa, aviat concorre amb l'instrumental¹⁴⁹.

En el primer cas, el verb paradigmàtic πίμπλημι admet tant la construcció amb genitiu (*Pers.* 420) com amb datiu (*Pers.* 134; *Th.* 464), en tots els casos en veu mitjana o passiva i tant amb noms d'instrument abstracte com concrets. El participi sinònim γέμουσαι (*Supp.* 667) és complementat per un datiu, a l'igual que el compost no verbal ἔνθεος δ' Ἄρει (*Th.* 497), on potser el sentit passiu “inspirat per Ares” pot determinar la tria del datiu per al complement agent¹⁵⁰. Un altre punt de fricció entre datiu i genitiu ablatiu es produeix amb verbs que indiquen substracció: ἐκπράσσω (*Supp.* 472), ἐκδίδωμι (*Supp.* 510), ἀπάλέξω (*Supp.* 1053)...

Pel que fa al segon cas de concurrència típica entre els casos genitiu i datiu, la més notòria de les quals és l'agent de la veu passiva, es comenten amb l'instrumental.

5. Datiu

El complement indirecte, segon complement de verbs transitius dels quals l'acusatiu és el primer, suposa la funció bàsica del datiu. El sentit directiu-final del datiu, que sovint designa el lloc de destí, o també un ésser animat que esdevé beneficiat o perjudicat per l'acció verbal, s'evidencia més encara amb verbs que indiquen moviment: ἀλλ' εὖ τ' ἔπεμψεν εὖ τε δεξάσθω χθονί (*Supp.* 219), Γῆ τε καὶ φθιτοῖς δωρήματα / ἦξω λαβοῦσα (*Pers.* 523-524) ο, metafòricament, πρὶν γε χώραν τήνδε κινδύνῳ βαλεῖν (*Pers.* 1048). La diferència entre el desplaçament cap a un lloc o cap a un ens animat es difumina a λοιμοῦ τις ἦλθε σκηπτὸς ἢ στάσις πόλη (*Pers.* 715), on πόλις pot ser una metonímia per πολίταις, i ἀλλ' ἄνδρας Ἀργείοισι Καδμείους ἄλις / εἰς χεῖρας ἐλθεῖν (*Th.* 679-680), una expressió fixada. No sols el significat de l'arrel verbal, sinó també el preverbi, condicionen la tria del cas datiu, com als exemples lírics προΐάψαι (*Th.* 322, que, amb el nom Ἄϊδα, ressona amb palmaris ecos homèrics¹⁵¹) ο ἀμφιβάλλω (*Pers.* 72) i προσβάλλω (*Pers.* 781), mentre que a Ξέρξης δὲ πάντ' ἐπέσπε δυσφρόνως / βαρίδεσσι ποντίαις (*Pers.* 553) el datiu pot ser tant locatiu com directiu. Aquest sentit directiu es el que apareix en situacions on el moviment és metafòric, amb els verbs de dicció com a exemple típic, a més d'altres com

¹⁴⁸ Cf. Chanet 1994, al capdavant es relaciona amb el genitiu ablatiu, car la noció de separació i negació presenten notables afinitats semàntiques.

¹⁴⁹ Cf. Mertyrís 2014, la polisèmia del genitiu (afegida a la pèrdua de potencial distributiu i de declinació que desencadena) en condiciona, si no la desaparició, sí la reducció de formes i usos al cap del temps.

¹⁵⁰ Quan no s'empra absolutament, l'adjectiu sol construir-se amb genitiu del que inspira o bé de la cosa inspirada (en aquest segon ús també amb πρὸς i acusatiu). Èsquil segurament n'ofereix ací el primer registre, on el datiu representa una originalitat més.

¹⁵¹ *Il.* 1, 3, la forma Ἄϊδα en comptes de Ἄϊδι és un dorisme, cf. Lupaş & Petre 1981, *ad loc.*

θύω, χέομαι, τίθημι, προπέμπω, παρέχω, ῥήγνυμι..., a construccions del tipus πάντα θήσομεν θεοῖσι τοῖς τ' ἔνερθε γῆς φίλοις (*Pers.* 229).

El datiu mostra un sentit final a οὐ γὰρ ὡς φυγῆ / παιᾶν' ἐφύμνουσιν σεμνὸν Ἑλληνας τότε, / ἀλλ' ἐς μάχην ὀρμῶντες εὐψύχῳ θράσει (*Pers.* 392-394). La noció de moviment implícita al mateix nom φυγή resulta indefugible, però, en coincidir amb un altre sintagma clarament al·latiu, esdevé més convenient la interpretació modal o instrumental¹⁵², com al datiu de θεοῦς δὲ προστροπαῖς ἰκνουμένη (*Pers.* 216). D'altres verbs que signifiquen aproximació regeixen datiu, però en la majoria de casos ve determinat ja per un preverbi: δαίμων ἐνέβη Περσῶν γενεᾷ (*Pers.* 912). La majoria dels registres detectats del datiu directe es troben a passatges recitats i admeten unes altres interpretacions, raó per la qual no semblen funcionar com a arcaisme poètic.

Com a primer i únic complement del verb, en construccions no transitives, el datiu sol marcar referents animats que reben l'acció verbal, positiva o negativa –ἀρήγειν (*Th.* 14), ξυμφέρω (*Supp.* 753), ἐχθαίρω (*Supp.* 754) o ἐγγλῖω (*Supp.* 914)–, o bé un cert moviment i contacte físic –ἐπέομαι (*Supp.* 197), μείγνυμι (*Supp.* 295), πελάζω (*Supp.* 300)–. També verbs que comunament regeixen complement directe en acusatiu admeten extraordinàriament un sol complement en datiu en construccions particulars com Πε. ποίοισιν εἰπὼν προξένοις ἐγχωροίοις; / Κῆ. Ἑρμῆ, μεγίστῳ †προξένῳ† μαστηρίῳ. / Πε. θεοῖσιν εἰπὼν τοὺς θεοὺς οὐδὲν σέβῃ (*Supp.* 919-921), on εἶπον significa “referir-se a” o “invocar”, més que no pas “adreçar-se a” com acostuma λέγω amb datiu¹⁵³.

La denominació de datiu “possessiu” es queda curta per a tots els usos del datiu amb verbs copulatius, amb els quals indica per a qui és vàlida la predicació o a què afecta l'existència de quelcom, com en aquest cas on sí que es troba en clara *variatio* amb ἔχω: ὁ μὲν γὰρ πύρπνοον Τυφῶν' ἔχει, / Ὑπερβίῳ δὲ Ζεὺς πατὴρ ἐπ' ἀσπίδος (*Th.* 511-512). Es troba amb diferents verbs com πέλω –αὐτὴ γὰρ ἡ γῆ ξύμμαχος κείνοις πέλει (*Pers.* 792, o també *Supp.* 82)–, τίκτομαι –καὶ τῷδε κέρδει κέρδος ἄλλο τίκτεται (*Th.* 437)–, o també νέμω –καὶ κράτος νέμοι γυναῖξιν (*Supp.* 1068, on podria interpretar-se igualment com a comitatiu o locatiu), i amb oracions nominals pures¹⁵⁴. No sembla pas fortuït que abundi sobretot amb γίγνομαι¹⁵⁵, car indica una relació dinàmica, no inherent com la que marcaria el genitiu, i molts dels registres amb εἶμί són amb optatiu¹⁵⁶, marcant també en certa manera un procés. El datiu pot no ser l'únic complement del verb copulatiu i quan hi ha atribut assenyala per a qui és vàlida eixa

¹⁵² Tot i que l'al·latiu ἐς μάχην es relaciona amb φυγή per antonímia, llurs funcions sintàctiques no formen una *variatio* exacta ni són idèntiques, car el primer depèn del participi mentre que φυγῆ precedeix i complementa el verb principal i es reflecteix més aviat amb el datiu θράσει, de manera que és probable que comparteixin un significat modal, com suggereix el comparatiu ὡς, o a tot estirar locatiu.

¹⁵³ Cf. *Th.* 202: ἡ κωφῆ λέγω; Altrament, en aquesta accepció λέγω sol construir-se amb l'acusatiu: εἶσω κομίζου καὶ σύ, Κασσάνδραν λέγω (*Ag.* 1035); *LSJ s.v. λέγω* B, III, 4.

¹⁵⁴ *Pers.* 293; *Th.* 183-184, 512.

¹⁵⁵ *Pers.* 218, 708, 752; *Th.* 9, 147, 402, 403; *Supp.* 357, 392, 792.

¹⁵⁶ *Supp.* 83, 376, 512, 951; a més de *Pers.* 172, 338, 341, 391; *Supp.* 489, 495, 824, 959 registra el verb en uns altres modes.

identitat amb el subjecte: τέθηκεν οὐπερ τοῖς νέοις θνήσκειν καλόν ο ταῦτ' ἐμοί τε δείματ' ἔστ' ἰδεῖν (*Pers.* 210, amb sentit de possibilitat derivat del participi).

El mateix valor de determinar l'abast de l'oració és el que es demostra essencialment en unes altres construccions amb diferents complements on el datiu arriba a resultar superflu en l'oració, car s'aplica a l'enunciat en conjunt. Matisos molt subtils separen aquest datiu ètic del datiu simpatètic. Uns minsos registres recitats per Etèocles en interrompre els esgarips del cor, μή μοι θεοὺς καλοῦσα βουλεύου κακῶς (*Th.* 223), i per Pelasg, en dues ocasions a l'esticomítia, poden justificar una certa col·loquialitat d'aquest ús sintàctic: σθένος μὲν οὕτω μείζον αὔξεται βροτοῖς (*Supp.* 338) i, sobretot, τί σοι περαίνει μηχανὴ ξυζωμάτων (*Supp.* 462), tot i que no tant el contingut i tampoc el passatge antifonal en el qual trobem αὐτοῖσι θ' ἡμῖν ἐκτελευτήσει καλῶς (*Supp.* 411). Per contra, també el trobem a diferents seqüències: καί μοι γενείου πέρθε λευκῆρη τρίχα (*Pers.* 1056); τί πόλις ἄμμι πάσχει; (*Th.* 156, amb una forma pronominal clarament poètica), ο ὁ μέγας Ζεὺς ἀπαλέξει / γάμον Αἰγυπιογενῆ μοι (*Supp.* 1052-1053¹⁵⁷). Possiblement la llengua col·loquial i els passatges cantats pels cors tràgics comparteixen el datiu ètic perquè es relaciona amb expressions afectives i, al nostre corpus, Èsquil hi recorre per copsar-hi una emoció intensa. Els registres en són massa pocs, però resulta curiós que, fora dels versos recitats a l'animat diàleg entre Pelasg i Etèocles i els corifeus, al líric es concentrin en personatges femenins. Aquest vers de la reina ofereix un cas anàleg, on no es tracta de l'esquema declaratiu típic, sinó que el datiu remet més aviat a la predicació de l'acusatiu: ἐμοῖς μὲν εἶπας δόμασιν φάος μέγα (*Pers.* 300).

El datiu *auctoris* amb la veu passiva i adjectius verbals, amb els quals en origen indica la persona interessada en el compliment de l'acció, més que no pas l'autor, concorre amb diferents expressions casuals i preposicionals que tractem conjuntament amb els instrumentals.

Els datius adverbals, tant si es categoritzen com a “de beneficiari” o directius, coincideixen a assenyalar on repercuteix l'acció verbal, significat que pot arribar a designar el principal implicat en l'acció, sovint animat, fins al punt de poder equiparar-se en importància (semàntica i no sintàctica, és clar) al subjecte. Si més no, en aquesta construcció d'infinitiu el datiu substitueix el que a la primera part de la *variatio* s'expressa amb un acusatiu subjecte lògic de l'infinitiu: ἐπέχομαι σὲ μὲν εὐτυχεῖν, ἰώ, / πρόμαχ' ἐμῶν δόμων, τοῖσι δὲ δυστυχεῖν (*Th.* 481-482). La llició del pronom personal és una esmena de Murray¹ per la llició τὰδε dels còdexs i es tracta d'un vers líric que segurament cerca d'emfasitzar el prec mitjançant una expressió poc usual; amb tot, sembla exagerada la consideració de West¹⁵⁸ segons la qual es tracta d'una concordança *ad sensum* fruit de la irreflexió. La manca de simetria en aquest vers coral, en una de les estrofes que alternen amb els *Redepaare* en una escena generalment simètrica, acentua fins i tot el contrast entre la fredor i el control d'Etèocles i la passió de les noies.

¹⁵⁷ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 146. Tot i el sentit ablatiu del verb, es manté el datiu amb el qual se sol construir en comptes del genitiu.

¹⁵⁸ Hutchinson 1985, *ad loc.* comenta la futilitat dels intents de polir el text; cf. West 1990c, p. 7.

Malgrat l'evident absència del datiu absolut al drama àtic¹⁵⁹, en podríem considerar un testimoni incipient καὶ χρήμασιν μὲν ἐκ δόμων πορθουμένοις / γένοιτ' ἂν ἄλλα κτησίῳ Διὸς χάριν (*Supp.* 443-444)¹⁶⁰.

Les principals alternatives preposicionals al datiu sorgeixen arran d'una reinterpretació local o física, extrapolant l'esquema directiu que implica la transferència de l'objecte¹⁶¹. A l'obra esquília aquesta substitució metafòrica encara queda lluny d'acomplir-se; ara bé, les construccions amb verbs copulatius ofereixen alguns registres on εἰς o πρὸς amb acusatiu adquireixen el sentit de “envers”, un dels matisos que pot expressar el datiu: εἰς ἅπαντας ἀνθ' ἐνὸς τόδ' ἔργον ἦν (*Th.* 1050), τάχ' ἂν πρὸς ἡμᾶς τῆσδε γῆς ἀρχηγέται / ὀπτῆρες εἶεν ἀγγέλων πεπυσμένοι (*Supp.* 184) o πρὸς ὑμᾶς εὐσεβῆς ἐγὼ πέλω (*Supp.* 340), tots ells a versos recitats (per l'herald, Dànaos i Pelasg respectivament) i en intervencions no massa abraonades, si bé és cert que, sobretot en els dos últims testimoniatges, l'alternativa preposicional confereix major entitat fònica i relleu al sintagma que no pas el mer pronom personal en datiu.

Amb verbs de dicció la construcció al·lativa palesa encara més la seva precoç extensió, tant amb εἰς, testimoniada incertament sols en un fragment¹⁶²: εἰς δ' ὑμᾶς ἐρῶ / μῦθον (*Pers.* 161-162), com amb πρὸς: ἐγὼ δὲ πρὸς σε πότερον ὡς ἔτην λέγω (*Supp.* 247) i καὶ λέγω πρὸς εἰδότα (*Supp.* 742), molt més estesa en tragèdies posteriors¹⁶³. El primer testimoniatge correspon a l'agitada entrada de la reina, quan es disposa a contar el seu somni, i el segon, al primer episodi de *Supp.*, on els pronoms personals, també el de subjecte, emfasitzen encara més la postposició de l'interrogatiu; mentre que el tercer registre, a un vers líric, no resulta altrament marcat. Πάτερ, φρονούντως πρὸς φρονούντας ἐννέπεις (*Supp.* 204) porta més enllà la innovació, car el preverbi d'aquest verb eminentment poètic¹⁶⁴ requereix la construcció amb datiu, consagrada al vers inicial de l'*Odisea* i que apareix més endavant a la mateixa tragèdia (*Supp.* 603). La introducció de l'esquema al·latiu s'explica, doncs, com a alternativa intensiva que accentua la importància del contingut, car el sintagma manté el seu sentit propi i es pot

¹⁵⁹ Cf. Jannaris 1987, §244b, Wifstrand 1956, Rosén 1988. La construcció es desenvolupa en època imperial i bizantina, potser per imitació d'unes altres construccions participials absolutes en uns altres casos o per traducció de l'ablatiu absolut llatí.

¹⁶⁰ Cf. Chantraine 2015² II, §347 R.3, casos semblants es troben ja a Homer, on sempre existeix una interpretació sintàctica alternativa més regular. Sintàcticament és evident que el sintagma en datiu acompanya el verb principal en optatiu, ara bé, a nivell de significat, γίγνομαι resulta tan buit que el major pes recau sobre el participi, que concentra el valor d'una pròtasi condicional. Aquesta anàlisi depèn massa de la sobreinterpretació que es vulgui fer d'uns versos que, altrament, no resulten crucials a l'obra i són perfectament comprensibles, però resulta interessant que una nota al marge del text ja porti χρήματων^s m^g, potser perquè concordi amb πορθουμένων de M. El datiu és plenament escaient i la seva tria per part de la majoria d'editors, irreprotxable, això no obsta perquè el pes del participi hi fos tant que, en època posterior, volgués canviar-se, per ultracorrecció, a un genitiu absolut, segons el descarten els editors com a *lectio faciliior*.

¹⁶¹ *V. gr.* ἐς οὐρανὸν / πέμπει γεγωνὰ Ζηνὶ κυμαίνοντ' ἔπη (*Th.* 442-443). Cf. Jannaris 1987, §§1348-1351, el datiu i el al·latiu designen entitats diferents, però en una mateixa direcció.

¹⁶² *Fr.* 78a, 66: ῥηματίξεις εἰς ἐμ' ἔκτρ[...]

¹⁶³ *Ag.* 857, 1324, 1402; *Ch.* 267, 667, 677, 681, 926; *Eu.* 586, 614. Una tercera opció, διὰ amb acusatiu, pot marcar també la direcció, però no resulta tan evident com a alternativa al datiu i a Èsquil es troba sols en obres posteriors: *Eu.* 64, 975; *Ch.* 862, 1019; *Pr.* 273, 283.

¹⁶⁴ Sols Homer, Èsquil i Sòfocles empen aquesta construcció de ἐννέπω amb πρὸς: *Il.* 11.643, *Od.* 23.301, finals d'hexàmetre idèntics; *S. El.* 1439 i *Tr.* 402, passatges recitats. Eurípides, en canvi, manté aquest verb, però prefereix de construir-lo amb datiu.

traduir com “davant de”, per remarcar la importància de l’acte de paraula i a qui s’adreça. Sembla determinant que al nostre corpus es trobi només en boca de personatges femenins, Atossa i les Danaïdes, com també majoritàriament a les obres posteriors¹⁶⁵, i en passatges més aviat solemnes, distribució que permet d’interpretar-lo més com un tret apte per a l’expressió emotiva que no pas innovador o col·loquial¹⁶⁶.

Entre totes les possibilitats al·latives preposicionals, en destaquen dues on el cas regit no és l’acusatiu, sinó el datiu, probablement perquè hi afegeix el valor d’hostilitat derivat dels usos *incommodi* o on marca l’aversió¹⁶⁷, alhora que, en la construcció locativa inicial, designa una mera oposició espacial¹⁶⁸. És especialment freqüent amb aquest sentit el sintagma amb ἐπί i un nom d’ésser animat, com a τοὶ δ’ ἐπ’ ἀμφιβόλοισιν ἰάπτουσι πολίταις (*Th.* 298-299) entre més¹⁶⁹, però en unes altres ocasions¹⁷⁰ resulta merament directiu, sense cap matís d’enfrontament: ὡς ἐφ’ ἐκάστη διεκλήρωσεν (*Supp.* 978). Aquest sentit directiu s’observa també regularment quan es regit per un preverbi.

Fora de les preposicions, el datiu adverbial, normalment preferit quan designa un ésser animat, és ben aviat concorregut per l’acusatiu, el cas més estretament relacionat amb els verbs. Amb el sentit de “escaure” o “convenir”, πρέπει¹⁷¹, per exemple, admet la construcció bé amb datiu –ἐπὶ δ’ ἀγήνορες πρόποντες στρατοῦ / δορυσσοῖς σαγαῖς πύλαις ἡβδόμοις (*Th.* 126) i πρόπουσι δ’ ἄνδρες νάιοι μελαγχίμοις / γυίοισι λευκῶν ἐκ πεπλωμάτων ἰδεῖν (*Supp.* 719, tot i que també podria tractar-se d’una construcció personal amb l’infinitiu)–, bé amb acusatiu –θραυστομεῖν γὰρ οὐ πρέπει τοὺς ἥσσονας (*Supp.* 203) o ὡς ἐπήλυδας πρέπει (*Supp.* 195), ambdós recitats per Dànaos–, si bé es manté una certa especialització, perquè la primera queda més a prop de la noció de “decorar” i el datiu pot fer-hi més aviat d’instrumental.

5.1. Datiu adnominal

El datiu directiu no es vincula sols al verb, sinó que també pot ser el complement de noms relacionats amb les nocions dels verbs anteriors: dons, ofrenes, assignacions, etc. i els d’actitud bona o dolenta, dels quals indica el beneficiari –ἀρπαγὴν κυσίν (*Th.* 1014)– o la finalitat –θησαυρὸν βελέεσσιν (*Pers.* 1022)– segons els diferents significats. Abunda, lògicament, amb adjectius que impliquen una relació o contacte com ara ὑπεύθυνος (*Pers.* 214), γείτων (*Pers.* 311; *Th.* 502), ἐχθρός (*Th.* 524), ὅμοιος (*Supp.*

¹⁶⁵ *Ag.* 857, 1324, 1402; *Ch.* 267; *Eu.* 586; amb *Ch.* 667, 677, 681 (a l’escena en què Orestes anuncia, afligit, la seva pròpia mort); *Eu.* 614 i *Pr.* 611, sempre al recitat. A fr. **78a, 66 molt probablement la *persona loquens* sigui masculina, però es tracta d’un drama satíric on un vulgarisme no seria impertinent.

¹⁶⁶ Cf. López Eire 1991, p. 35, troba exemples de la concurrència de εἰς amb acusatiu i el datiu a les inscripcions àtiques més antigues, de manera que potser en època clàssica els parlants ja no percebien una alternativa com a molt més innovadora que l’altra. Meisterhans & Schwyzer 1900³, p. 209 confirmen que el sintagma al·latiu en principi substituïa el datiu en casos especials.

¹⁶⁷ Cf. Crespo & *aliae* 2003, p.175; per contra, Gonda 1957 defensa que l’origen del sintagma rau al datiu final.

¹⁶⁸ Cf. *Th.* 447: ἀνὴρ δ’ ἐπ’ αὐτῷ, κεί στόμαργός ἐστ’ ἄγαν.

¹⁶⁹ *Pers.* 346, 941; *Th.* 544, 620, 298, 544; *Supp.* 1003.

¹⁷⁰ *Th.* 480, 714, 1059; *Supp.* 625.

¹⁷¹ A efectes de mostrar l’alternança casual hem exclòs del recompte els registres on s’empra com a verb impersonal d’obligació, un testimoniatge on significa “assemblar-se a” (*Supp.* 301) i un on s’empra absolutament (*Th.* 390).

721), κοινός (*Supp.* 812), o els prefixats σύνοικος (*Th.* 188), συνναίων (*Th.* 195), ἀντηρέτης (*Th.* 284, 992), συγχόρτος (*Supp.* 5), ἐπίστρεπτος (*Supp.* 997), ἐμφορής (*Supp.* 279).

En aquestes construccions el datiu alterna amb el genitiu, que no necessita de motivació semàntica per a acompanyar els noms¹⁷². Crida l'atenció especialment l'adjectiu ἴσον, sinònim de ὅμοιος i que, per contra, sol regir-se amb genitiu¹⁷³ front a un sol testimoniatge amb datiu a l'*Orestíada* (*Ag.* 253). Fins i tot alguns compostos amb σύν com συμπρεπῆ (*Supp.* 458) i ξυνέμποροι (*Supp.* 939) regeixen genitiu, prova de la completa lexicalització del preverbi i de la pèrdua de motivació del datiu, únic cas, pel seu valor instrumental, que ζύν pot regir.

En alguns altres casos, el datiu no es lliga al significat concret del nom sinó que en limita l'abast, a l'igual que a les construccions copulatives o allà on es referia a tota la predicació, per exemple a ἡ τοίων ἔργων καὶ θεοῖσι προσφιλέσ / καλόν τ' ἀκοῦσαι καὶ λέγειν μεθυστέροις (*Th.* 580-581), o bé resulta del tot irrellevant si sintàcticament depèn del verb copulatiu o del nom, com a πῶς σοι ζύμμαχος γενήσεται; (*Th.* 586), entre més¹⁷⁴. El significat d'alguns adjectius admetria fins i tot la interpretació agentiva del datiu: θεοῖς δ' ἐναγέα τέλεια (*Supp.* 122).

5.2. Instrumental i comitativu

El datiu grec va sincretitzar ben aviat el cas instrumental, del qual queden minses restes morfològiques, sovint fixades com a adverbis. La noció d'instrument es palesa sobretot quan els datius corresponen a paraules que designen els mitjans físics amb els quals es desenvolupa una acció, sobretot eines¹⁷⁵: λινοδέσμων σχεδία πορθμὸν ἀμείψας Ἄθαρμαντίδος Ἑλλάς (*Pers.* 70). La consideració del llamp com a eina de treball de Zeus¹⁷⁶ obre la porta a una consideració semblant dels fenòmens naturals com els raigs solars o les onades marines¹⁷⁷. Més endavant pot ser productiva la distinció entre els complements que acompanyen formes verbals personals o no personals, però els registres inclouen també complements d'adjectius o àdhuc noms verbals, ja que, en alguns casos, no queda clar si el participi encara s'entén com una forma verbal passiva o ja està fixat com a adjectiu, com ara a πεζονόμοις ἔκ τε θαλάσσας / ἐχυροῖσι πεποιθὼς / στυφελοῖς ἐφέταις (*Pers.* 76-79).

¹⁷² Cf. Dressler 1965, allà on la semàntica en feia redundant la marca casual es propicia la substitució del datiu, bé per uns altres casos –el genitiu en construccions adnominals i l'acusatiu adverbial–, bé per construccions preposicionals que ofereixen una varietat major de matisos, fins al punt que és, l'únic cas del sistema clàssic que no perviu en grec modern. Es tracta doncs, d'una qüestió de significants, més que de significats; cf. Jannaris 1987, §1381; Browning 1989², p. 36: la multiplicat de valors del datiu el fa desaparèixer i el substitueix per sintagmes alternatius, com διὰ amb genitiu per a l'instrumental i εἰς amb acusatiu en comptes de ἐν amb datiu. A finals del s. I *ev* el procés ja estava ben avançat i era una qüestió de mera tria entre les dues expressions.

¹⁷³ *Pers.* 150; *Supp.* 405 i també *Eu.* 753.

¹⁷⁴ *Supp.* 344, 497, 780.

¹⁷⁵ *Pers.* 76-79, 90, 112-113, 182, 192, 315, 336, 425, 456-457, 460, 539, 721, 728, 745, 747; *Th.* 61, 275, 455-456, 464, 479, 497, 624, 797-798, 816-817, 1046; *Supp.* 160, 235, 354, 654-655, 660, 667, 673, 1028.

¹⁷⁶ Ζεύς σφε κἀνοι κεραυνῶ (*Th.* 630). *Pers.* 110, 364, 487, 503, 505.

¹⁷⁷ *Pers.* 110, 364, 487, 503, 505.

Quan apareixen en instrumental noms de parts del cos, especialment extremitats¹⁷⁸, es desenvolupen expressions redundants, car l'acció només es pot dur a terme mitjançant un determinat òrgan: καὶ πρῶρα πρόσθεν ὄμμασιν βλέπουσ' ὁδόν (*Supp.* 716), sobretot perquè el nom no és determinat per cap mena d'epítet que n'ampliï la informació o la càrrega poètica¹⁷⁹. Aquesta relació, amb un instrumental molt obvi, lligat molt estretament al verb, no és tampoc excepcional ni limitada als òrgans corporals¹⁸⁰. Unes altres parts del cos, considerades com a seu dels sentiments i de les capacitats intel·lectuals¹⁸¹, mostren un ús més abstracte de l'instrumental i admeten, ensems, una interpretació locativa pràcticament indistingible de l'anterior¹⁸². El nombre de registres, nou, no és pas aclaparador, però llur situació a passatges corals lírics, amb les úniques excepcions de *Pers.* 374, *Supp.* 775 i 915 (recitats pel missatger Dànaos i Pelasg respectivament), indica una expressió distintiva dels cants, més reflexiva sobre les emocions humanes¹⁸³.

S'origini amb aquestes expressions o no, el datiu instrumental també abunda amb noms abstractes que la majoria de vegades, no sempre, es vinculen semànticament als efectes psicològics que acompanyen o motiven l'acció¹⁸⁴. Per llur propi significat abstracte, aquestes són les paraules més allunyades del concepte d'instrument pròpiament dit. A μεγέθει τε τῶν νῶν ἐκπρεπεστάτα πολὺ / κάλλει τ' ἀμώμω (*Pers.* 184-185) els datius restringeixen l'abast dels adjectius que acompanyen i que es troben ben a prop del sentit d'un locatiu. Uns altres instrumentals d'aquesta mena anticipen l'extensió del valor modal i llur recurrència arriba a fer-ne veritables adverbis, el més notable dels quals és βίᾳ¹⁸⁵, tot i que no l'únic¹⁸⁶.

A l'igual que els adverbis modals es formen regularment afegint a adjectius el sufix -ως, derivat de l'antic instrumental ell mateix, els datius adverbials més evidents són aquells expressats per un adjectiu sol, com en el cas de μεταξὺ δ' ἄλκαρ ὄδ' ὀλίγω / τείνει πύργος ἐν εὐρει (*Th.* 762-763). Sovint els adjectius prefixats per παν-, com πανδαμεὶ πανομιλεῖ / στείχουσιν (*Th.* 296) o πανδημία γὰρ χερσὶ δεξιωνύμοις / ἔφριξεν αἰθὴρ (*Supp.* 607), s'empren més com a adverbis que com a adjectius, fet que també apunta a la creixent gramaticalització de l'instrumental. Uns altres adjectius en

¹⁷⁸ *Pers.* 95, 209, 201, 163, 516 (en un ús metafòric: ὡς ἄγαν βαρὺς / ποδοῖν ἐνήλου παντὶ Περσικῷ γένει), 537, 1074; *Th.* 44, 50, 696, 783, 811, 855; *Supp.* 92, 313, 21, 719-720, 790.

¹⁷⁹ Com sí que ocorre amb l'expressió emfàtica φίλοις ὀρῶν / ὄμμασιν (*Supp.* 812-813).

¹⁸⁰ Τάμπαλιν δὲ τῶνδε γαῖα κάτοχα μαυροῦσθαι σκότῳ (*Pers.* 223); κλήρω λαχοῦσα γαῖαν (*Pers.* 187); δὲ ἀντισηκῶσαι ῥοπή (*Pers.* 437); βλέφαρα κοιμῶν ὑπνω (*Th.* 3).

¹⁸¹ Concretament φρήν (*Pers.* 374; *Th.* 484; *Supp.* 775, 915) o φρένες (*Pers.* 900; *Supp.* 107, 751) i καρδία (*Th.* 781; *Supp.* 349, tot i que aquest últim amb l'adjectiu πρόφρων).

¹⁸² Luraghi 2003, pp. 66-67: *In Ancient Greek, body parts could well have had a special role in the process of syncretism, since they occur in both instrumental –they are the ‘most natural’ instruments– and locative expressions.*

¹⁸³ Són construccions intensives segons Thesleff 1956, pp. 156-157: *the idea is, to some extent at least, that of referring to the emotion as being felt “throughout” the body, as it were; and not merely confined to a (somewhat pleonastic) indication of the seat of the emotion.*

¹⁸⁴ *Pers.* 195, 184-185, 346, 536, 709, 771, 749, 794, 830, 831, 836, 1077; *Th.* 26, 47, 48, 55, 67, 127, 243, 296, 320, 450, 531, 571, 612, 951-952, 1023; *Supp.* 29, 45, 116, 147, 172, 276, 373, 374, 388, 561, 705-706, 772, 798, 820, 894, 943, 958, 993.

¹⁸⁵ *Pers.* 195, 771; *Th.* 47; *Supp.* 863 i 943 amb el sentit particular de “a la força”, no “mitjançant la força”, d'on deriva la locució amb genitiu amb significat “malgrat”: *Th.* 531, 612, 746; *Supp.* 429, 798.

¹⁸⁶ *V. gr.* καὶ σαφηνεῖα λόγου / εἰδὼς τὰ τῶν θύραθεν (*Th.* 67-68).

instrumental simplement pressuposen un nom sobreentès, com λόγοις a κακοῖσι βάζει πολλά Τυδέως βίαν (*Th.* 571) ο κεί στένεις κακοῖς ὄμως (*Pers.* 295).

Segonament, amb verbs de dicció, relacionats concretament amb el cant i la pregària, el datiu instrumental especifica el mode de les expressions, en construccions com ψυχαγωγοῖς ὀρθιάζοντες γόοις / οἰκτρῶς καλεῖσθέ μ' (*Pers.* 687, a més, el participi i l'adverbi hi reforcen l'accepció de "cridar")¹⁸⁷, on un acusatiu extern designa que s'invoca¹⁸⁸ (car altrament aquesta funció seria més aviat pròpia d'un acusatiu intern¹⁸⁹); o bé es concreta el sentit d'una expressió metafòrica el·líptica que esdevé sinònima d'un verb de dicció: καὶ τοῦδ' ἄνοιγε τοῦνομ' ἀφθόνῳ λόγῳ (*Supp.* 322). En unes altres ocasions¹⁹⁰, l'instrumental detalla, no sols el verb, ans també el nominatiu subjecte: σάλπιγξ δ' αὐτῆ πάντ' ἐκεῖν' ἐπέφλεγεν (*Pers.* 395).

Els verbs de moviment constitueixen un altre camp semàntic on l'instrumental concreta el sentit del verb, en el que es pot considerar una certa relació d'hiponímia¹⁹¹: βαῖνε φυγῆ πρὸς ἀλκάν (*Supp.* 832). De nou, aquest ús no és més que una particularitat respecte de la situació més comuna on l'instrumental complementa un verb d'un camp semàntic diferent¹⁹², o bé resulta més aviat modal¹⁹³. Un registre anàleg, ἦσ' ἀκόσμῳ ξὺν φυγῆ (*Pers.* 470), introduït per la preposició σύν, esclareix que aquests datius són veritables instrumentals tot i que el sincretisme dificulti de distingir instrumental i locatiu, sobretot en relacions espacials. Si bé els camps semàntics de cant i de desplaçament resulten paradigmàtics, en menor quantitat, aquesta funció de l'instrumental de concretar un verb de sentit ampli s'observa també en uns altres casos com a ᾄετ' οὐκ εὐβουλίᾳ (*Pers.* 749).

En tercer lloc, la relativa abundància d'instrumentals de noms abstractes pot emanar de llur potencial poètic, car sovint es tracta de noms morfològicament més marcats, amb sufixos deverbatus, i l'allunyament de conceptes concrets pot transmetre una certa elevació de les idees. Aquesta impressió es confirma en construccions com τὸν αὐ/τός ποτ' ἔκτισεν γόνῳ (*Supp.* 171-172), que no és sinó una expressió perifràstica sinònima de τίκτω o de γεννάω¹⁹⁴, que el cor empra en el seu cant com a poetisme innovador també en el lèxic¹⁹⁵. La relació, possiblement no massa significativa, entre cas instrumental i noves creacions lèxiques apareix en un altre passatge coral:

¹⁸⁷ Aquest sentit recorda el que es troba amb verbs de percepció sensorial, on la indicació de la part del cos com a instrument resulta sobrera, i pot trobar igualment antecedents a l'èpica, cf. Chantraine 2015² II, §103: *l'instrumental figure dans des tours expressifs où le complément précise et renforce le verbe.*

¹⁸⁸ *Pers.* 154, 499; *Th.* 381.

¹⁸⁹ Cf. *Pers.* 947: κλάγξω δ' αὐ γόον ἀρίδακρυν .

¹⁹⁰ *Pers.* 427, 388.

¹⁹¹ *Supp.* 309, 819, 1046, en aquest cas amb la perífrasi εὐπλοῖαν ἔπραξαν equivalent a πλέω.

¹⁹² *Pers.* 360, 422; *Th.* 638.

¹⁹³ Δρόμῳ a κίρκον εἰσορῶ δρόμῳ /πτεροῖν ἐφορμαίνοντα (*Pers.* 207-208), ja que el segon datiu és el veritable instrument del participi.

¹⁹⁴ Present a la tragèdia, també a un passatge líric d'aquesta mateixa: *Supp.* 48.

¹⁹⁵ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*: γόνος ja no hi significa "criatura", sinó "engendrament", ús testimoniats a partir del s. iv aev a l'àtic tardà en referència al parentiu de sang i que probablement també es tractés d'un tecnicisme legal ja en temps d'Èsquil. Si bé l'argument és sòlid i és cert que a *Supp.* s'acumula tota mena de lèxic específic, la posició del vers en un passatge líric i el context fan prèterible ací la interpretació de l'expressió com a poetisme més que no pas com a tecnicisme prosaic. Al cant les Danaïdes exalten els patiments d'Io i la magnificència de Zeus en deslliurar-la'n, la terminologia legal escau més a l'esticomítia amb Pelasg on proven llur ascendència argiva.

ἐπικραινέτω / φέρματι γὰν πανόρωφ (*Supp.* 690), on tant el nom i l'adjectiu són invencions esquil·lies¹⁹⁶.

En gran mesura, doncs, el datiu instrumental es troba limitat a uns camps semàntics determinats on la relació entre el verb i el complement esdevé evident sovint sense la necessitat del cas. Els sintagmes preposicionals permeten, d'altra banda, l'expressió inequívoca de relacions instrumentals i afegeixen la possibilitat, encara llunyana a Èsquil, d'especialitzar-se cadascuna en la concreció de diferents matisos.

Σύν amb datiu, el més estès d'aquests sintagmes, s'empra amb noms concrets, amb eines o parts del cos¹⁹⁷, però també introdueix noms abstractes relacionables amb el mode o la causa¹⁹⁸. Aquestes categories concorden en general amb aquelles en les quals hem trobat adés expressions amb datiu instrumental sol, la qual cosa en fa expressions del tot concurrents excepte en els casos de redundància semàntica, propis només del segon, segurament perquè la preposició trencaria el lligam directe amb el verb.

A través de la metàfora a partir del valor locatiu original de la preposició, que fa sovint indistingible la localització en una condició i estat i la manera¹⁹⁹, ἐν amb datiu pot adquirir un valor instrumental, si bé mai inequívoc i molt pròxim del locatiu²⁰⁰, per exemple a πολλά δ'ἀκριτόφυρος/ γὰς δόσις οὐτιδανοῖς / ἐν ῥοθίοις φορεῖται (*Th.* 360-362). Tot i que ἐν clarament instrumental és postclàssic segons Schwyzer & Debrunner²⁰¹ i la línia entre tots dos valors molt difusa, aquest sentit del sintagma s'albira ja a ἐν ἀργύρου λαβῆ ἔλυσεν (*Supp.* 935), referència a ἀργύριον λαμβάνειν, col·locació freqüentment pejorativa i típica de l'oratória, que, nominalitzada, prova com el poeta innova i estil·litza expressions quotidianes. El palès predomini de ἐν amb termes abstractes mostra com el sentit instrumental és secundari respecte del de mode o estat, si bé resulta innegable allà on designa clarament l'acció que té per conseqüència la del verb que acompanya –ὡς ἐν μιᾷ πληγῇ κατέφθαρται πολὺς (*Pers.* 251)–, o en d'altres on s'estableix en *variatio* amb l'adverbi modal –τοιαῦτ' ἐπέυχου μὴ φιλοστόνως θεοῖς / μηδ' ἐν ματαίοις κἀγρίοις ποιφύγμασιν (*Th.* 279-280)–. Ocasionalment serveix d'alternativa en expressions que solen tenir el datiu sol com a complement: amb parts del cos, amb noms relacionats semànticament amb el verb, en expressions de trajecte...

Els trets semàntics de persona o ésser animat²⁰² permeten la consideració de la categoria de comitatiu, complementària a la d'instrumental²⁰³, encara que en alguns casos apareix com una subcategoria, amb noms d'objectes que palesament designen una addició més que no pas el mitjà pel qual es realitza l'acció verbal: ἀφικόμεθα / σὺν

¹⁹⁶ El segon és hàpax i φέρματι es registra també a *Ag.* 119.

¹⁹⁷ *Pers.* 202; *Th.* 882; *Supp.* 32, 121, 131, 136

¹⁹⁸ *Pers.* 755, 775; *Th.* 31, 444, 472, 487, 661, 876; *Supp.* 90, 187, 610, 614, 845, 1072.

¹⁹⁹ *Pers.* 28, 166; *Th.* 1001; *Supp.* 746.

²⁰⁰ *Pers.* 277; *Th.* 414, 468, 506, 763, 1001; *Supp.* 56, 200, 766, 935, 1067. A ἀκούση μῦθον ἐν βραχεῖ χρόνῳ (*Pers.* 713), la llició alternativa λόγῳ A²⁷⁰ De canviaria el significat de locatiu a veritable instrumental. De nou és la semàntica la que crea les etiquetes.

²⁰¹ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 458.

²⁰² *Pers.* 128, 777, 780; *Th.* 263, 282, 604, 605, 764; *Supp.* 176, 745, 954.

²⁰³ Torres Guerra 1989 conclou que no hi ha diferències funcionals entre les dues, almenys pel que fa a llurs expressions preposicionals. Així, Èsquil continua aquesta distinció merament semàntica basada en l'oposició privativa en la designació d'un ésser humà o no.

τοῖσδ' ἵκετῶν ἐγγειρίδιοις (*Supp.* 21)²⁰⁴. A ἄρχοντί τ' ἄρχων καὶ κασιγνήτῳ κάσις,/ ἐχθρὸς ξὺν ἐχθρῷ στήσομαι (*Th.* 674-675) la preposició marca el comitatiu en comptes d'un datiu sol com als anteriors sintagmes, indicatiu d'una provable superposició dels valors del comitatiu i del datiu propi directiu²⁰⁵. Els déus, antropomòrfics o personificacions de potències físiques, però essencials per al compliment de l'acció, palesen la futilesa de filar massa prim en aquesta disquisició semàntica entre instrument i companyia²⁰⁶.

El sintagma comitatiu amb *μετά* parteix d'un significat locatiu tot i el genitiu. Encara que a l'àtic aquest esdevindrà el sintagma comitatiu preponderant²⁰⁷, els requeriments d'allunyar la llengua poètica de l'expressió corrent i vinculada a un sol dialecte empenyen Èsquil a reduir-ne al màxim l'ús (fins al punt de no trobar-se'n cap registre a *Th.*) i a limitar-lo al valor original²⁰⁸: sols amb noms que designen persones²⁰⁹. Tampoc a *Supp.* no es testimonia la combinació de *μετά* amb genitiu, que manté una quantitat força baixa a tota la producció esquiliana amb sols set aparicions, indicatiu d'un ús estilístic deliberat i ben fixat. La restricció semàntica no obsta el desenvolupament d'usos metafòrics: a *μετ'ἀρσένων / ψήφον ἔθεντ'* (*Supp.* 642) indica conformitat, “de part dels homes”, “en llur favor”, i no la realització conjunta de l'acció²¹⁰.

Μετά amb datiu en un passatge de *Pers.* (l'únic a banda d'un altre registre a la trilogia²¹¹), al bell mig d'un catàleg d'ofrenes majoritàriament expressades en acusatiu amb noms abstractes, suposa l'alternativa poètica, d'origen èpic²¹², del mateix significat additiu: *λιβάσιν ὕδρηλαῖς παρθένου πηγῆς μέτα* (*Pers.* 613).

D'altres preposicions marquen específicament l'instrument o la companyia negativa, és a dir, l'absència, noció que n'explica l'expressió amb un genitiu hereu de l'ablatiu, no amb datiu. Tant *ἄνευ*²¹³ com *ἄτερ*²¹⁴ (sovint com a postposició) apareixen al nostre corpus amb noms d'objecte; només *ἄνευ* expressa l'absència d'un ésser animat²¹⁵, però en cap cas sembla que hi hagi un repartiment semàntic entre les dues. Tampoc no sembla gens clar que llur alternança es basi en un tret d'estil o en la

²⁰⁴ Uns altres comitatus no animats són: *ἰξόμεσθα σὺν κλάδοις* (*Supp.* 159) o *δ' ὑπασπιστήρα καὶ δορυσσοῦν/ λεύσσω ξὺν ἵπποις καμπύλοις τ'ὄχημασιν* (*Supp.* 183) on els instrumentals que designen mitjans de transport no complementen cap verb de moviment, sinó que s'afegeixen a l'objecte directe.

²⁰⁵ Cf. Neuberger-Donath 1987, alternativament, també podria veure-s'hi una resta del sentit locatiu “junt a” de la preposició, del qual deriva el comitatiu i encara ben present a Homer.

²⁰⁶ *Th.* 450: *τέτακται.../ προστατηρίας / Ἀρτέμιδος εὐνοίασι σὺν τ'ἄλλοις θεοῖς* o *Supp.* 1035: *δύναται γὰρ Διὸς ἄγχιστα σὺν Ἥρα*.

²⁰⁷ Cf. Mommsen 1895, pp. 353-356, 658-660; Jannaris 1987, §§1670-1671, a època clàssica còmics i prosistes, a excepció de Xenofont, prefereixen ja *μετά* a *σύν*. Com a instrumental, *μετά* no s'imposa del tot fins al grec modern.

²⁰⁸ Cf. Crespo & *aliae* 2003, p.180, tot i que *μετά* tendeix a marcar companyia personal majoritàriament, ja a les tragèdies de Sòfocles i Eurípides apareix amb noms d'objectes.

²⁰⁹ *Pers.* 734, 915; *Supp.* 960, 1050-1051.

²¹⁰ Sentit també present a *μετὰ πολλῶν δὲ γάμων ἄδε τελευτὰ / προτερᾶν πέλει γυναικῶν* (*Supp.* 1050-1051) segons Matino 1998, p. 91.

²¹¹ *Μετ' ἄλλῳ δουρικμήτι λαῶ* (*Ch.* 365).

²¹² Cf. Crespo & *aliae* 2003, p. 181.

²¹³ *Pers.* 196, 607; *Th.* 399; *Supp.* 442.

²¹⁴ *Th.* 556, 683, 749, 1010; *Supp.* 377, 703, 783, 1010, 916.

²¹⁵ *Pers.* 164; *Supp.* 398, 622, 823.

sociolingüística: en principi la primera és més antiga i queda més lligada a la tradició poètica però compta, dintre de les minses dades d'aquest corpus, amb molts menys registres pel part del cor que la segona²¹⁶. Δίχα, més present a les obres tardanes, es registra una sola vegada al nostre corpus, en anàstrofe: ἐν ὧσὶ νωμῶν καὶ φρεσίν, πυρὸς δίχα, χρηστηρίους ὄρνιθας ἀψευδεῖ τέχνη (*Th.* 25-26), on manté un sentit més pròpiament ablatiu, “a banda de”, interpretable també com a addició. Crida l'atenció un únic registre a tot el corpus de l'epicisme νόσφιν: *Supp.* 239, als trímetres amb què Pelasg es presenta.

5.2.1. Modal i causal

Tot i la notable excepció de μετά amb genitiu, la majoria de sintagmes instrumentals, parteixin o no de significats preposicionals locatius, instrumentals o comitatius, presenten el nom en datiu, marca sincretitzada de l'instrumental propi. Ara bé, el significat d'instrument pot esvaïr-se cap a la causa, fet que n'explica l'aparició amb uns altres sintagmes, en principi ablatius, com ací amb ἀπό: ἴδοιτο δῆτα πρευμενοῦς ἀπ' ὄμματος (*Supp.* 210)²¹⁷. Seria impossible de llistar tots els sintagmes preposicionals que en algun context determinat poden expressar instrument, però convé de retenir com el significat de “veure amb els ulls” és ja transmès per diferents expressions i com la causa s'entrecrua amb l'instrument i la localització²¹⁸.

El significat modal de l'instrumental s'evidencia especialment en la sovintejada combinació, amb un efecte estilístic de *variatio*, d'aquests datius amb adverbis modals en -ως: οἱ δ' οὐκ ἀκόσμως ἀλλὰ πειθάρχῳ φρενὶ (*Pers.* 374), ο τοιαῦτ' ἐπέυχου μὴ φιλοστόνως θεοῖς,/ μὴδ' ἐν ματαίοις κἀργίοις ποιφύγμασιν (*Th.* 279-280). Α δι' ἀμὸν γάμον τεθαλῶς / δυσπαραβούλοισι φρεσίν,/ καὶ διάνοιαν μαινόλιν / κέντρον ἔχων ἄφυκτον (*Supp.* 107-110), tant el datiu instrumental com el participi ἔχων es troben a un mateix nivell sintàctic en relació amb el participi anterior i expressen un significat quasi idèntic, senyal que ambdós compleixen una mateixa funció modal. Aquesta i unes altres *variationes* –amb sintagmes preposicionals, adverbis modals, participis aposats i comparacions, o la construcció ἔχων i complement directe, o fins i tot coordinat amb un acusatiu predicatiu²¹⁹–, mostren com el datiu instrumental, a través d'usos modals, esdevé el cas del complement circumstancial o perifèric.

Alguns instrumentals constitueixen un sinònim de l'adverbi modal, sovint en interrogacions amb la mateixa paraula “manera”, com ja ocorria amb l'acusatiu adverbial, en un cas instrumental quasi redundant: πῶς τοῦτ' ἔλεξας; τίνι τρόπῳ δὲ συμμαχεῖ; (*Pers.* 793; a més de *Pers.* 715 i *Th.* 301). Al capdavant, la distinció entre la causa i el mode depèn més aviat de la relació temporal (d'anterioritat o de simultaneïtat

²¹⁶ Ἄνευ apareix a set passatges recitats per diferents personatges (*Pers.* 164, 196, 607; *Th.* 399; *Supp.* 398, 442, 622) i un de sol cantat pel cor (*Supp.* 823), mentre que els registres de ἄτερ es reparteixen en cinc passatges recitats (*Th.* 556, 683, 1010; *Supp.* 377, 916) i quatre de lírics (*Th.* 749; *Supp.* 703, 783, 1010, aquests dos últims amb la forma ablativa ἄτερθε).

²¹⁷ Sentit de ἀπό que, fora d'ací, s'aprecia escadusserament a la trilogia, fragments i *Pr.*

²¹⁸ Cf. Chantraine 2015² II, §101 R.

²¹⁹ *Supp.* 609-610: ἡμᾶς μετοικεῖν τῆσδε γῆς ἐλευθέρους / κάρρυσιάστους ζῆν τ' ἀσυλία βροτῶν.

amb l'acció), i la intricació entre ambdues es veu en casos com aquest, on la semàntica és més aviat causal, però el sintagma de l'interrogatiu equival ben bé a πῶς: ποίῳ μὲν δὲ τοῦσδε φῆς ὀλωλέναι; (*Pers.* 446).

Suposen un cas a banda algunes expressions referides, no al mode en el qual es duu a terme l'acció del verb, ans a l'oració sencera. A diferència de, per exemple, τεθηγμένον τοί μ' οὐκ ἀπαμβλυνεῖς λόγῳ (*Th.* 715), on la "paraula" és l'instrument, a τόδ' ἦρ/γάσασθ' ἄπιστον· ἦλθε δ' αἰ/ακτὰ πῆματ' οὐ λόγῳ (*Th.* 846-847), οὐ λόγῳ, en clara oposició semàntica amb ἐργάζομαι anterior, funciona com un adverbi asseveratiu que confirma la realitat de l'afirmació cantada pel cor. Λαβοῦσα δ' ἔρμα Δίον ἀψευδεῖ λόγῳ / γείνατο παῖδ' ἀμεμφῆ (*Supp.* 580-581), un altre vers líric, empra de nou el datiu en referència a la veracitat del discurs. Atès que en ambdós exemples es tracta de la mateixa paraula, λόγος, potser s'expliqui millor per la importància del concepte que per la sintaxi casual.

Els noms referents a la disposició anímica, valenta o covarda, no sols expressen el mode²²⁰, com ἐς μάχην ὀρμῶντες εὐψύχῳ θράσει (*Pers.* 394), sinó que també, freqüentment, la semàntica permet d'apreciar com sintetitzen la motivació psicològica de l'acció²²¹, freqüentment el rebuig²²² o el desig²²³, o també la necessitat externa amb ἀνάγκαις (*Pers.* 587), πότμῳ (*Pers.* 444) o μὲν (*Supp.* 987). El significat causal esdevé evident allà on l'instrumental concreta o especifica la font, abstracta o concreta, de sensacions, sovint de patiment²²⁴, i particularment palesa en acompanyar verbs que signifiquen "morir" o "occir"²²⁵, per exemple πλείστοι θάνον / δίψῃ τε λιμῶ τ' (*Pers.* 491).

Tampoc els sintagmes preposicionals esclareixen del tot la diferència entre valors modals i causals, encara que el primer, més vague, s'adiria millor a un passatge on falten els versos precedents, atès que també funcionaria amb el verb següent: ζύν τ' εὐκλείᾳ καὶ ἀμηνίτῳ / βάζει λαῶν ἐγχώρων (*Supp.* 975).

Participa tangencialment d'aquests valors la postposició d'origen relatiu οὐνεκα, especialitzada més aviat en l'expressió de la causa final o de la relació. Ultra un parell de registres a *Ag.*, *Pr.* i a un grapat de fragments, la majoria, quatre, se'n concentren a *Supp.*, al recitat de diferents personatges²²⁶. El primer, dins l'expressió ἄμεινόν ἐστι παντὸς οὐνεκα (*Supp.* 188), constitueix una expressió fixada, present a la prosa àtica i Menandre, que no deixa de ser la variant elegant de la més vulgar διὰ παντός, amb la qual Dànaos acaba sentenciosament el seu parlament²²⁷. Ἴκατι presenta un ús quasi idèntic i es testimonia en vuit ocasions a la trilogia i en una de sola a la ῥήσις del

²²⁰ *Th.* 52, 371, 442, 707; *Supp.* 757.

²²¹ *Pers.* 744; *Th.* 259, 383, 616.

²²² Φόβῳ: *Pers.* 206; *Th.* 214, 240, 287, 806; *Supp.* 224, 513, 786, ἔχθει: *Supp.* 332, ο δείμα, forma més elevada adient al cant: *Supp.* 566, 738.

²²³ Πόθῳ: *Pers.* 55, 133 ο ἔρω: *Supp.* 1002. *Pers.* 215, 484, 509, 794, 977; *Th.* 562-564.

²²⁴ *Pers.* 215, 484, 509, 794, 977; *Th.* 562-564.

²²⁵ *Pers.* 562, 653; *Th.* 831, 934; *Supp.* 148.

²²⁶ *Supp.* 188, 477, 1006-1007, 1015.

²²⁷ Cf. Bowen 2013, *ad loc.*, Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

missatger persa: πλήθους μὲν ἂν σάφ' ἴσθ' ἕκατι βάρβαρον / ναυσὶν κρατῆσαι (*Pers.* 337-338).

5.2.2. Agent

Que el datiu instrumental designi la causa de moltes accions verbals que tenen un subjecte personal, explícit o no, en possibilita l'expressió de l'agent en la veu passiva. Cal distingir ben bé la noció d'agent, un cas semàntic que admet múltiples formes, entre elles el nominatiu subjecte, de la funció del complement agent de veus passius, que realitza l'acció que afecta el subjecte pacient. Com que un dels efectes de la passiva és ometre qui fa l'acció, el complement agent deu ser una creació tardana, que pot expressar-se mitjançant diverses formes que no li són exclusives, ans compartides amb verbs actius²²⁸. El fet que l'agent sigui un complement secundari o innecessari²²⁹ fa que quan aparegui resulti especialment marcat, com per exemple en aquests versos del lament anapèstic que introdueix el cant antifonal final de *Pers.* i que mereixen atenció per com de cruament el cor, només rebre Xerxes, el responsabilitza directament de la desfeta: γὰρ δ' αἰάζει τὰν ἐγγαίαν / ἦβαν Ξέρξῃ κταμένην Ἄιδου / σάκτορι Περσῶν (*Pers.* 923)²³⁰.

El datiu sol és el complement més freqüent dels verbs passius, especialment de les formes participials i adjectivals, que sumen vint-i-nou dels quaranta-dos registres. En la majoria d'aquests casos²³¹, designa noms inanimats, raó per la qual roman un instrumental en comptes d'un ús particular del datiu *auctoris*, derivat del datiu d'interès, com al vers líric ἀστυδρομουμένην πόλιν καὶ ἴστράτευμ' / ἀπτόμενον ἴ πυρὶ δαίῳ (*Th.* 222), on es produiria una expressió notablement sintètica amb el datiu com a instrumental del segon verb i agent del primer si no fos per les dificultats textuais insolubles²³².

De nou, hem de tenir en compte els complements que acompanyen no sols formes verbals personals o impersonals, sinó també adjectius o noms abstractes d'acció verbal, car tant el datiu com el genitiu són adnominals i adverbals. L'agent és especialment abundant amb participis, sobretot de perfet, dos d'ells en perífrasis amb el present de εἰμί (*Pers.* 759 i *Supp.* 490). La tendència a presentar un pronom personal com a

²²⁸ Cf. Chantraine 2015² II, §266, és recurrent des d'Homer que verbs intransitius amb veu activa com θνήσκω ο πίπτω apareguin amb expressions agentives que n'indiquen la causa externa.

²²⁹ Schmidt 1963, p. 4 remarca l'escassetat de la marca d'agent quan és de persona, que és estranya tant a la llengua popular com a la llengua poètica de diferents idiomes; Meillet 1948, p. 196: *Le vrai rôle du passif est d'exprimer le procès là où l'agent n'est pas considéré*; Kuryłowicz 1973^{2a} distingeix a les construccions passives dues funcions diferents: la gramatical, plasmada en l'oració bipartida, i l'estilística, plasmada en l'oració tripartida, i que inclou l'expressió de l'agent.

²³⁰ Broadhead 1960, *ad loc.* desmunta construccions alternatives i ho justifica: *the Chorus are merely repeating the cry that is heard all over the land [...] even Xerxes himself recognises its justice*; Collard 2008, p. 157: *the Chorus make him only a perfunctory greeting (929:n) and voice sympathy only from 1031 when caught up in his violent grief*.

²³¹ *Pers.* 115, 291, 804, 906, 1010; *Th.* 38, 54, 222, 244, 341, 897, 956, 1076; *Supp.* 265, 421-422, 561, 871, 916.

²³² Cf. Hutchinson 1985, *ad* 221s. En veu mitja, ἄπτομαι, “emparar-se de”, “tocar”, tindria com a subjecte l'exèrcit enemic, però si si ἄπτω significués “encendre”, aleshores estaria en veu passiva i es referiria al propi exèrcit teba, però no faria massa sentit; aporia per la qual Hutchinson proposa d'editar κακ στρατοῦ δαπτομέναν, que funcionaria ἀπὸ κοινοῦ amb ambdós participis, dels quals l'exèrcit seria l'únic agent i πυρὶ, l'acostumat instrumental.

agent²³³, un datiu *auctoris* derivat del datiu propi²³⁴, es mostra en una antiga construcció perifràstica amb el nom agent en comptes del verb, aquest cop sense participi: φιλοθύτων δέ τοι πόλεος ὀργίων / μνήστορες ἔστε μοι (*Th.* 181), i també en unes altres circumstàncies, com amb aquest verb personal passiu: τί δ' ἠμπλάκηται τῶνδ' ἔμοι δίκης ἄτερ; (*Supp.* 916)²³⁵.

La categoria d'agent *sensu stricto*, com ocorria amb el comitativu, permet de distingir els mers instruments, inanimats, del que serien els subjectes animats a la veu activa²³⁶ o, més exactament, persones, atès que sols extraordinàriament trobem un complement agent que designi un animal: οἷστρω ἐρεθομένα / φεύγει (*Supp.* 541)²³⁷. Un nom inanimat qualificat per un genitiu, un adjectiu o un possessiu referits a un agent humà expressa una agentivitat personal encara que indirecta, per exemple a ἐπεὶ κάτωθεν ἦλθον σοῖς γόοις πεπεισμένος (*Pers.* 697) o, de manera encara més evident, a ἀβουκόλητον τοῦτ' ἐμῷ φρονήματι (*Supp.* 929, on φρονήμα actua ben bé com una metonímia de la persona), entre més²³⁸. Per afany d'exactitud i d'escapar a disquisicions semàntiques hem englobat dins de la categoria agent, amb un criteri sintàctic, tots els datius instrumentals que apareixen amb la veu passiva, amb el benentès que molts d'ells admeten les etiquetes semàntiques anteriors²³⁹, com ara la de mode²⁴⁰ o causa²⁴¹.

A la veu passiva el genitiu ablatiu, a partir de la noció de font o origen, concorre semblantment amb el datiu instrumental en l'expressió de la causa. Aquesta relació no sembla haver estat tan forta atès que, a diferència del datiu, el genitiu rarament assumeix sol aquesta funció²⁴². Al nostre corpus trobem sols tres possibles registres on el genitiu sense preposició expressa l'agent i tots ells es decarten per una explicació sintàctica alternativa més senzilla²⁴³.

Primer, θαρσεῖτε παῖδες †μητέρων† τεθραμμέναι (*Th.* 792) és molt discutit atès que el genitiu pot ser un ablatiu o bé un possessiu del nom anterior, de manera un poc

²³³ A diferència d'unes altres construccions on el participi funciona independentment del verb finit, *v. gr.* λείπει κενῆσιν ἐλπίσιν πεπεισμένος (*Pers.* 804).

²³⁴ Cf. Kühner & Gerth 1976, II.1, §423.c, Lasso de la Vega 1968, §254.

²³⁵ George 2005, pp. 94-95, 102 sosté que el datiu agent depèn enormement del seu vincle amb el perfet passiu, que designa més un estat que una acció, de manera que l'increment dels perfets actius en condiciona el declivi.

²³⁶ *Pers.* 279, 655, 674, 711, 759, 923; *Th.* 181, 691, 702, 859, 1047; *Supp.* 490, 916, 929, 983, 1016.

²³⁷ A *Pers.* 576, γναπτόμενοι δ' ἀλὶ δεινῶ φεῦ / σκύλλονται πρὸς ἀναύδων ἠέ / παίδων τὰς ἀμιάντου, els peixos són anomenats mitjançant un *kenning* que els personifica, i que l'expressió εἰσικνούμενου βέλει / βουκόλου περόεντος (*Supp.* 556) també fa referència al tàvec, però de forma indirecta.

²³⁸ *Th.* 115; *Supp.* 7, 556, 576-577.

²³⁹ De la Villa 1998 proposa la confluència en el datiu de les nocions d'intermediari, instrument i causa, mentre que les construccions preposicionals alternatives afegeixen els matisos de força i agent.

²⁴⁰ *V. gr.* στένει κέκοπται καὶ χαράσσεται πέδον (*Pers.* 683).

²⁴¹ *V. gr.* ταῦτά μου μελαγχίτων/ φρὴν ἀμύσσειται φόβῳ (*Pers.* 115).

²⁴² Cf. Schwyzer 1983, pp. 448-451, si bé en època clàssica es testimonia sols a la poesia, sembla un desenvolupament natural a partir dels valors del genitiu i compta amb paral·lels indoeuropeus i a estadis posteriors del grec. Koster 1952 i Lasso de la Vega 1968, §194el consideren una varietat més del genitiu possessiu que mai no va arribar a consolidar un sentit agentiu.

²⁴³ Matino 1998, p. 54: *Nell' ambito dell'originaria funzione ablativale rientrano i seguenti esempi, per i quali possiamo parlare di genitivo d'autore o d'agente, funzione riservata quasi esclusivamente al linguaggio poetico.* En cita com a exemples *Supp.* 1005, *Eu.* 182, i *Pr.* 857, però admet que *Supp.* 185 simplement indica l'origen de la informació.

redundant²⁴⁴. L'agentivitat en la relació del genitiu amb el participi a ὀπτῆρες εἶεν ἀγγέλων πεπυσμένοι (*Supp.* 185) és, com a molt, una de les possibles interpretacions²⁴⁵ d'aquesta construcció ablativa regular amb πεπυσμένοι, que ja funciona com a adjectiu i que, com a verb, seria mitjà, no passiu. Una ambigüitat similar trobem, en tercer lloc, a l'expressió ἡμέρου νικώμενος (*Supp.* 1005), on opera la sinonímia contextual entre νικάομαι i ἠττάομαι i el genitiu es pren com a segon terme de la comparació en una construcció ben testimoniada, sobretot a la poesia i al dialecte àtic²⁴⁶. Si es pren directament com a agent, també és un indubtable poetisme per la personificació del desig, que fa més punyent aquest vers recitat per Dànaos, atès que en uns altres registres del corpus esquili²⁴⁷, l'agent d'aquest participi, igualment noms abstractes com ὕπνω, κέρδεσιν ο λόγοισιν, apareixen en datiu, com a instrumentals. Fora de les tres obres que estudiem, només es dona un altre cas possible de genitiu agent a Èsquil: τῷ δ' ἐναντίῳ κύτει / ἐλπὶς προσήει χειρὸς οὐ πληρουμένῳ (*Ag.* 816-817, on potser s'hi barreja la construcció ablativa habitual del verb).

El genitiu introduït per ὑπό segueix, amb vuit registres, el datiu sol com a expressió del complement agent, tant animat²⁴⁸ com inanimat²⁴⁹, encara que no apareix en absolut a *Supp.* Bona prova de la consolidada especialització del sintagma és que s'acompanya d'uns altres complements que indiquen instrument, origen, etc., lligats al mateix verb però sense coordinació, com a ὑπ' ἀνδρὸς Ἀχαΐου θεόθεν / περθομέναν ἀτίμως (*Th.* 324-325). Tot i que el nombre de testimoniatges no n'és aclaparador, les úniques excepcions són els noms verbals que no solen admetre tants complements com els verbs personals i per als quals fins i tot es pot qüestionar l'escaiença d'un complement agent²⁵⁰. Malgrat que es pugui interpretar el complement com a causa i l'adjectiu com un participi passiu, i per molt que ho suggereixi la *variatio* amb el datiu instrumental anterior, ací el més probable és que ὑπό amb genitiu sigui una versió més marcada²⁵¹ de l'acostumada construcció ablativa amb genitiu només: δίψη πονοῦντες, οἱ δ' ὑπ' ἄσθματος κενοί (*Pers.* 484).

L'ús agentiu deriva d'un altre, amb verbs actius, on el seu significat fluctua entre les nocions causals o d'origen²⁵², relació especialment palesa a καὶ δὴ φίλον τις ἔκταν'

²⁴⁴ Lupaş & Petre 1981, *ad loc.* i Hutchinson 1985, *ad loc.* consideren que simplement s'insisteix en l'ascendència del cor. West 1990b, p. 118 recull l'estat de la qüestió sobre les poques hipòtesis que recolzen la hipòtesi de l'ablatiu i proposa de corregir la sinonímia entre παῖδες i μητέρων τεθραμμέναι tot substituint el genitiu, que deu ser una glossa, per algun altre més significatiu com ara εὐγενῶν.

²⁴⁵ Rivas Barros 1994, p. 250 accepta l'agentivitat amb reserves.

²⁴⁶ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §420 A.8, encara que Schwyzler & Debrunner 1966-1971³ II, p. 119 en diuen "genitivus auctoris".

²⁴⁷ *Ag.* 291, 342, 583, 912.

²⁴⁸ *Th.* 7, 194, 324, 821, 1024.

²⁴⁹ *Pers.* 415; *Th.* 585.

²⁵⁰ *Pers.* 816-817: τόσος γὰρ ἔσται πέλανος αἵματοςφραγῆς / πρὸς γῆ Πλαταιῶν Δωρίδος λόγῃς ὕπο; *Th.* 821: πέπωκεν αἶμα γὰρ ὑπ' ἀλλήλων φόνῳ, i 1024: ἄτιμον εἶναι δ' ἐκφορᾶς φίλων ὕπο.

²⁵¹ Cf. Broadhead 1960, *ad loc.* Atès que és un ús no testimoniats de κενός, possiblement es tracti de la corrupció d'algun nom com κόπῳ que seria el nucli del sintagma preposicional determinat pel genitiu, paral·lel així al datiu instrumental sol anterior.

²⁵² Luraghi 1988, per contra, defensa que el genitiu amb preposicions es basa sobretot en el valor partitiu, una novetat del grec front a unes altres llengües indoeuropees que explica, pel seu caràcter recent, l'alt grau de solapament funcional entre diferents casos amb la mateixa preposició i la simplificació posterior.

ἀγνοίας ὑπο (*Supp.* 499)²⁵³, entre d'altres²⁵⁴. El valor locatiu primigeni s'entrecrua amb la noció d'agent en l'expressió οὔτοι δικάζει ταῦτα μαρτύρων ὑπο (*Supp.* 934), que evidencia una relació espacial metafòrica i roman apreciable en algun registre dels anteriors amb verb passius, com ara a σῆς ὑπὸ σπουδῆς δορί / ἀλοῦσα (*Th.* 585). A l'igual que aquestes nocions són compartides amb el datiu, també hi ha algun cas més pròxim al sentit instrumental: φλέγειν χρείας ὑπο (*Th.* 286).

La combinació de ὑπό i datiu apareix en sintagmes amb valor causal amb la veu activa o mitjana com ara φλέγονθ' ὑπ' ἄστροις (*Th.* 388). La concomitància amb el datiu instrumental i la competència amb ὑπό i genitiu, més clar en indicar l'origen de l'acció,²⁵⁵ fa que sigui una expressió poc habitual; de fet, en els dos altres passatges on apareix expressa la causa de verbs, no passius, però sí amb el que es pot anomenar "força passiva": τὸ μαχαιροφόρον τ' ἔθνος ἐκ πάσης Ἀσίας ἔπεται / δειναῖς βασιλέως ὑπὸ πομπαῖς (*Pers.* 57-58) i ἐτελεύτασαν ὑπ' ἄλλα/λοφόνοις χερσὶν ὁμοσπόροισιν (*Th.* 931-932)²⁵⁶.

La distinció entre causa i agent esdevé encara més làbil en uns altres sintagmes que acompanyen verbs passius i que, menys sistematitzats, neixen de la voluntat del dramaturg de renovar l'expressió sintàctica, motiu que, junt amb llur major concentració a versos lírics²⁵⁷, convida a considerar-los poetismes. L'elevació de registre més evident l'acompleix πρὸς amb genitiu²⁵⁸, que es concentra a cinc passatges lírics²⁵⁹, amb només dues excepcions a *Supp.*: un registre als versos de Pelasg (*Supp.* 283) i un altre als de l'herald (*Supp.* 932), el primer en un context on Pelasg mira de matisar la seva incredulitat davant l'afirmació de les Danaïdes sobre llur origen argiu i el segon, més difícil d'explicar, en la intervenció on l'herald s'adona de la seva incapacitat d'endur-se les joves i es planteja com justificar-se davant dels egipcis. En tots els casos es tracta d'éssers humans o personificats o d'accions humanes. La consideració de l'agent és dubtosa en casos on el verb no és passiu i ni tan sols transitiu, per la qual cosa, encara que el sentit pugui ser-ne sinònim, el sintagma expressa més aviat el

²⁵³ Bowen 2013, *ad loc.* l'interpreta com a agent, amb el benentès que s'hi personifica el nom abstracte, giragonsa semàntica innecessària al nostre parer.

²⁵⁴ *Pers.* 372, 484, 755, 835; *Th.* 286, 585; *Supp.* 499, 1032. El valor causal és especialment evident, com ja ocorria amb el datiu instrumental, quan el sintagma introdueix noms que designen l'ànim com *Pers.* 372: τοσαῦτ' ἔλεξε κάρθ' ὑπ' εὐθύμου φρενός.

²⁵⁵ Cf. Luraghi 1988, p. 189; de la Villa 1998.

²⁵⁶ Cf. Italic 1964, s.v. ὑπό 3; Lalin 1877, p. 54 també parla d'aquest matís del significat causal.

²⁵⁷ En una primera aproximació s'aprecia com, mentre que dels seixanta registres que sumen els agents en datiu i ὑπό amb genitiu i amb datiu, sols disset pertanyen als cants mentre que, dels sintagmes amb ἐκ, παρά i πρὸς amb genitiu i διά amb acusatiu i genitiu, són més de la meitat, dotze de vint. Aquestes dades concorden amb la distribució dels agents a tot el corpus esquilí, cf. Rivas Barros 1994, pp. 253-254: *Hemos observado en todas las tragedias un número mayor de agentes en las partes dialogadas que en las cantadas [...]. La aparición de la construcción pasiva en el coro, por su parte, contribuye a reflejar la emoción surgida en momentos cruciales de la acción; este efecto se consigue, en ocasiones, mediante la repetición del sujeto agente o por la dislocación del orden normal de palabras.* Cf. George 2005, pp. 195-221, qui examina les diferents expressions de l'agent al drama, tot i que sols als passatges iàmbics, i conclou que ὑπό és ja la forma estàndard que apareix sempre que la mètrica ho permet, no massa sovint per la seva forma bisíl-laba amb dues breus, que en dificulta l'ús.

²⁵⁸ Redondo 1997b, p. 58: *L'època de maduresa de Sòfocles contempla la intensificació d'alguns recursos poètics com el sintagma πρὸς amb genitiu per expressar agent.*

²⁵⁹ *Pers.* 577, 569; *Th.* 347, 971; *Supp.* 66. Broadhead 1960, *ad loc.* pren πρὸς ἀνάγκας *Pers.* 569, com un acusatiu.

mitjà²⁶⁰. Més lluny queda τᾶλλ' εὐτυχοῖμεν πρὸς θεῶν Ολυμπίων (*Supp.* 1014), on el sintagma indica l'origen, però en cap cas és l'agent de cap noció verbal, en tot cas l'explicita²⁶¹.

Ἐκ amb genitiu també expressa l'agent, però amb nocions distintes: el nucli del sintagma no és un nom animat, sinó un abstracte que, amb un genitiu determinatiu, designa l'acció humana²⁶². Com en casos precedents, també es troba amb formes actives de sentit passiu amb θνήσκω ο θάλλω (*Th.* 805; *Supp.* 692) i en d'altres on el sentit causal és ben distint de l'agent, com per exemple ἐκ ποίου φρονήματος / ἀνδρῶν Πελασγῶν τήνδ' ἀτιμάζεις χθόνα; (*Supp.* 911-912), entre d'altres²⁶³. A τοία δὲ δημόπρακτος ἐκ πόλεως μία / ψῆφος κέκρानται (*Supp.* 942) sembla preferible de veure-hi el sentit espacial primigeni, atès que l'agent de l'acció ja és indicat pel subjecte i pel primer element de l'adjectiu compost de sentit passiu que l'acompanya. Al seu torn, a ὄθεν δὴ γένος ἡμέτερον / τῆς οἰστροδόου βοῶς ἐξ ἐπαφῆς / κάξ ἐπιπνοίας Διὸς εὐχόμενον τετέλεσται (*Supp.* 16-19) el sintagma es repeteix i ressalta l'ambigüitat deliberada entre el sentit separatiu i l'instrumental en explicitar el doble origen de l'embaràs d'Io²⁶⁴. Tenint en compte l'absència a *Pers.*, i que la resta de registres d'aquest sintagma llistats per Itàlie²⁶⁵ amb sentit causal o instrumental es concentren a la trilogia, es tracta probablement d'una innovació que no sabríem considerar, a Èsquil, ni col·loquial ni poètica. No sembla significatiu que els tres casos amb verbs passius es troben als versos corals, lírics o anapèstics, i les altres tres restants es reparteixin entre els cants i el recitat.

En un vers παρά amb datiu marca l'origen de l'acció (tot i que el verb no estigui en veu passiva, sinó mitjana): κλάδοι γε μὲν δὴ κατὰ νόμους ἀφικτόρων / κείνται παρ' ὑμῖν πρὸς θεοῖς ἀγωνίοις (*Supp.* 242). D'acord amb Friis Johansen & Whittle²⁶⁶ l'agent, tot i que escaient, és innecessari i la introducció de la preposició per alguns editors substitueix inconvenientment una construcció locativa regular per una altra no massa ben testimoniada²⁶⁷.

Tant la preposició com el cas de la construcció amb διά i acusatiu remetent més aviat a la causa que al complement agent. A νᾶες δ' ἀπόλεσαν / νᾶες πανωλέθροισιν ἐμβολαῖς, / διὰ δ' Ἰαόνων χέρας (*Pers.* 561-563) la seva combinació amb ἀπόλλυμι la col·loca gairebé al mateix nivell que la resta de sintagmes que solen presentar l'agent del verb; mentre que a δι' ἄμὸν γάμον τεθαλώς (*Supp.* 106) roman merament causal o

²⁶⁰ *Th.* 971: πρὸς φίλου ἔφθισο i *Supp.* 66: ὄλετο πρὸς χειρὸς ἔθεν.

²⁶¹ Bowen 2013, *ad loc.* sí que el considera agent.

²⁶² *Th.* 750; *Supp.* 18, 83; sí que designa agents humans o animats directament a obres posteriors: *Ag.* 1279, 1290, 1478, 1496, 1520; *Ch.* 523, 1006; *Eu.* 392; *Pr.* 221. George 2005, p. 204: ἐκ amb genitiu apareix a Sòfocles en contexts on no hi era a Èsquil i la prosa, indicatiu que devia ser força més comú del que creiem.

²⁶³ *Pers.* 373; *Th.* 23, 898; *Supp.* 163, sovint amb el sintagma ἐκ θεῶν per marcar l'origen diví dels béns o els mals.

²⁶⁴ Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 17.

²⁶⁵ Cf. Itàlie 1964, s.v. ἐκ 8.

²⁶⁶ Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

²⁶⁷ Cf. George 2005, p. 212, παρά amb genitiu esdevé un sintagma agentiu preeminent a la prosa dels ss. v-iv i als papirs ptolemaics, de manera que la poesia potser l'evitava com a vulgarisme. A Èsquil, tots els registres del sintagma mantenen el sentit espacial ablatiu.

de propòsit²⁶⁸ per la presència a continuació de l'instrumental *δυσπαραβούλοισι φρεσίν*, que, en tot cas, quedaria més a prop de la noció d'agent²⁶⁹. Amb genitiu, el sintagma introduït per *διά* adquireix un significat regularment perlatiu²⁷⁰ que ocasionalment, en dos versos corals, s'acosta a la noció del mitjà o la causa en indicar l'aquiescència d'algú que permet l'acció: *διά θεῶν πόλιν νεμόμεθ' ἀδάματον* (*Th.* 233) i *μένει/ κτέανα δ' ἐπιγόνους,/ δι' ὧν αἰνομόροις,/ δι' ὧν νεῖκος ἔβα καὶ θανάτου τέλος* (*Th.* 902-905).

5.3. Locatiu

Com d'altres casos sincretitzats, el locatiu presentava desinències pròpies i un sufix adverbial -*τι*, que en època clàssica perduren només en alguns adverbis i conjuncions: *ἐπίδρομ', ὀπόθι θάνατος ἀπῆ* (*Supp.* 124) o *ἐκεῖθι κῆλθον*; (*Th.* 810)²⁷¹. Aviat el datiu n'assumeix les funcions, així que, si no hi ha una relació semàntica òbvia, en molts casos resulta totalment fútil d'escatir si un datiu donat deriva del datiu propi, l'instrumental o el locatiu²⁷². A *ἀλλ' εὖ τ' ἔπεμψεν εὖ τε δεξάσθω χθονί* (*Supp.* 219) s'explota aquest sincretisme de manera que el datiu funciona com a complement de dos verbs diferents, del primer com a directiu i del segon, potser com a locatiu. Com hem vist, fins i tot amb termes concrets i en el sentit espacial més literal, per exemple amb les parts del cos, el locatiu pot confondre's amb l'instrumental o el directiu. *Δορὸς ἄγραν / δουλίαν ψαφαρᾶ σποδῶ / ὑπ' ἀνδρὸς Ἀχαιοῦ θεόθεν / περθομέναν ἀτίμως* (*Th.* 322-325) exemplifica com, atès que el participi ja compta amb un complement agent introduït per *ὑπό*, un ablatiu que indica causa i un adverbial modal, el datiu resulta ser un locatiu per eliminació. L'ambigüitat s'explota estilísticament a un altre cant: *διανταίαν λέγεις πλαγὰν δόμοισι καὶ / σώμασιν πεπλαγμένους* (*Th.* 895-896), on el segon datiu, *σώμασιν*, sembla funcionar com a directiu de *λέγεις*, com l'anterior, alhora que com a locatiu del participi *πεπλαγμένους*.

Com a marca del lloc, el datiu locatiu fa la funció de complement circumstancial, moltes vegades lligat directament a verbs preverbat: *στρόφον ἐσθῆσιν περιβάλλονται* (*Th.* 873), freqüentment composts de *εἰμί* que especifiquen la localització: *σῆμα δ' οὐκ ἐπῆν κύκλω* (*Th.* 591). Altrament, els noms que apareixen en aquest cas són aquells que ja designen un espai ampli: *τᾶμπαλιν δὲ τῶνδε γαῖα κάτοχα μαυροῦσθαι σκότῳ* (*Pers.* 223); *ἔἔ ἔἔ, τλάμονες ἀσπαίρουσι χέρσῳ* (*Pers.* 976); *ἦ γὰρ νέους ἔρποντας εὐμενεῖ πέδῳ* (*Th.* 17)..., mentre que amb qualssevol altres noms resulta pràcticament indestriable de l'instrumental, amb conceptes com *μάχη* (*Pers.* 344; *Th.* 517, 617) o a *τοὺς πέποιθα μὴ ματᾶν ὀδῶ* (*Th.* 37).

²⁶⁸ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*: *on account of the prospect of marrying me.*

²⁶⁹ Aquest sintagma amb sentit causal esdevé més freqüent a partir de la trilogia: *Ag.* 698 (amb la personificació d'Erínia com a agent), 1460; *Eu.* 981; *Pr.* 123.

²⁷⁰ *V. gr.* *πεπλήγμεθ' οἷα δι' αἰῶνος τύχα* (*Pers.* 1008), on indica durada en el temps.

²⁷¹ Cf. Chantraine 2002, §§129, 132.

²⁷² Luraghi 2003, p. 51: *as far as the syncretism of the dative and the locative is concerned, this kind of merging involves the 'directional value', recognizable to varying degrees in all possible uses of the Greek dative, which can also be conceptualized as 'physical proximity', e.g. in the expression of predicative possession.*

El locatiu de temes pronominals es gramaticalitza en usos com εὖ δὲ πανταχῆ τελεῖν σοι τῶνδε κρίνομεν πέρι (*Pers.* 225) ο εὐθύς δὲ κόπης ῥοθιάδος ξυνεμβολῆ / ἔπαισαν ἄλμην βρύχιον ἐκ κελεύματος (*Pers.* 396-397), com el demostratiu a ἐπειδὴ τῆδ' ἐκύρωσεν φάτις / ὑμῶν (*Pers.* 521) i τὸ τῆδε κάρτ' ἐπίφθονον γένος (*Supp.* 201), també modal i alternatiu a ὄδε i més emprat en obres posteriors²⁷³. El locatiu del nom κύκλος sembla fixat per a determinar, de manera un xic pleonàstica, l'adverbi sinònim: ἄλλας δὲ κύκλω νῆσον Αἴαντος πέριξ / ἔκπλους φυλάσσειν καὶ πόρους ἀλιρρόθους (*Pers.* 368, i també 418, a la ῥῆσις ἀγγελικῆ), anàlogament a la relació entre datiu adverbial i adverbi a ὡς πάντα παγκακῶς (*Pers.* 282, i també *Supp.* 88, dos passatges lírics).

Les restriccions semàntiques encara són més evidents en els locatius temporals, dels quals l'expressió sintètica, sense preposició, sembla més estesa, com a μηδὰμ' ἡμέρα μιᾷ / πλῆθος τοσουτάριθμον ἀνθρώπων θανεῖν (*Pers.* 431) encara que τῷ πο no és estrany l'ús de ἐν: νυκτὶ δ' ἐν ταύτῃ θεὸς / χειμῶν' ἄωρον ὤρσε (*Pers.* 495). La introducció de locatius temporals mitjançant ἐν ofereix una solució més marcada i expressiva: ἀλλ' οὔτε νυν φυγόντα μητρόθεν σκότον,/ οὔτ' ἐν τροφαῖσιν, οὔτ' ἐφηβήσαντά πο,/ οὔτ' ἐν γενείου ξυλλογῆ τριχώματος (*Th.* 664-666²⁷⁴), l'absència de distinció entre la localització espacial i temporal permet que sigui l'adverbi νυν, en *variatio* amb els sintagmes preposicionals, el que determini el sentit temporal dels participis i de tota la construcció. Un cas paradigmàtic d'aquesta relació és el propi nom χρόνος, els registres amb preposició del qual solen trobar-se als passatges lírics i justificar-se com a poetismes²⁷⁵: τελευτὰς δ' ἐν χρόνῳ πατήρ ὁ παντόπτας / πρευμενεῖς κτίσειεν (*Supp.* 138), χρόνῳ τοι κυρίῳ τ' ἐν ἡμέρα (*Supp.* 732, en un intens final del parlament de Dànaos que dona pas a l'estàsim); ἐν χρόνῳ μαθὼν / εἴση σύ τ' αὐτὸς (*Supp.* 938-939), i ἀκούση μῦθον ἐν βραχεῖ χρόνῳ (*Pers.* 713), on indica més aviat durada, una innovació, atès que aquest valor és propi de l'acusatiu²⁷⁶, com apareix a una desena d'ocasions a *Ag.*, *Eu.* i els fragments, front a uns disset registres d'aquest lema sol en datiu.

El locatiu és el cas amb més alternatives preposicionals, ja que a banda del sintagma ἐν amb datiu, que n'arregla el sentit bàsic, múltiples preposicions concreten el valor locatiu en introduir-hi matisos de contacte, posició... Són principalment ἀμφί, ἀνά, ἐν, ἐπί, παρά, περί, πρό, πρὸς i ὑπό amb datiu i ἐπί, ἀνά i ἐν amb genitiu (aquestes dues últimes, per el·lipsi), car al genitiu pesa més el significat ablatiu i sols es manté el sentit locatiu amb noms de sentit inequívoc, que no requereixen preposicions. Ἐν amb

²⁷³ A μή σοι δοκοῦμεν τῆδε λειφθῆναι μάχης (*Pers.* 344) la correcció de Todt⁵ 565 de la lliçó unànime dels còdexs μάχη per μάχης és innecessària; Broadhead 1960, *ad loc.* està d'acord amb Groeneboom que tot el sintagma en datiu seria preferible, més emfàtic, en comptes de l'adverbi i el nom en genitiu partitiu com requeriria el sentit d'inferioritat del verb en aquest passatge.

²⁷⁴ Al darrer vers hi ha lliçons alternatives, cf. Hutchinson 1985, *ad loc.*: *The abnormal style portrays abnormal vehemence [...] A. seldom puts together more parallel negatives than two.*

²⁷⁵ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 138: aquest sintagma és una particular concomitància d'Èsquil i Píndar.

²⁷⁶ Així s'explica la correcció λόγῳ Α²⁷⁰ Δε. Més regular resulta amb aquest sentit la construcció διὰ μακροῦ χρόνου (*Pers.* 741).

datiu resulta tan corrent que es troben estructures braquilògiques amb genitiu, que se sobreentén com a determinant d'algun nom en datiu, de manera que la marca del locatiu és ja la preposició ἐν més que el cas. Al nostre corpus, aquesta estructura sintàctica apareix només amb el sintagma que designa el reialme dels morts, per la qual cosa costa d'apreciar fins a quin punt estava consolidada o si es tracta d'un idiomatisme particular: οὐδὲ μὴ ἔν Ἄιδου θανῶν (*Supp.* 228, a més del testimoni dubtós de *Supp.* 416 i *Ag.* 1528).

El sintagma ἐν amb datiu recull també un sentit directiu i instrumental i, en certs casos, comitatiu o partitiu, fet que no ajuda a distingir-los en sintagmes com: ἐν ὄμμασίν τ' ἀνταῖα φαίνεται ἔκ θεῶν, / βοᾷ δ' ἐν ὥσιν κέλαδος οὐ παιώνιος (*Pers.* 605). Segurament aquesta total sinonímia de la preposició amb el cas sigui determinant en la seva desaparició²⁷⁷.

Com el cas sol, també les preposicions desenvolupen des d'un ús espacial i concret d'altres temporals i metafòrics, sovint amb adjectius que es fixen en sintagmes adverbials com ἐν κακοῖς (*Pers.* 840, 851; *Th.* 187, 227), a més del compost quasi equivalent οὐδ' ἐν πατρώας μὴν χθονὸς κακουχία (*Th.* 668). Malgrat la major freqüència de l'expressió analítica del locatiu, en ocasions les preposicions ressalten sintagmes que adquireixen una certa èmfasi com ἐν ὑμῖν ἐστὶ μοι βουλευματα (*Pers.* 172).

Ἄνά amb datiu té sentit locatiu a λυκοδίωκτον ὡς δάμαλιν ἄμ πέτραις / ἠλιβάτοις, (*Supp.* 351), en un rar sintagma propi de l'èpica i de la lírica i que s'escau a l'ús que se'n fa en aquest símil del cant²⁷⁸. L'ús de διά amb el genitiu de χεῖρ, en singular o plural, representa ja una substitució del locatiu per un sintagma en principi perlatiu²⁷⁹ en passatges com φλέγει δὲ λαμπὰς διὰ χερῶν ὀπλισμένη (*Th.* 433; a més de *Pers.* 239; *Th.* 513; *Supp.* 193) o, amb una altra part del cos, a a διὰ δέ τοι γενύων ἰππίων / κινύρονται φόνον χαλινοί (*Th.* 121-122, qüestionable, d'altra banda, per problemes textuais).

6. Usos exclamatius dels casos

Tots els casos presenten usos asintàctics, exclamatius, que cal observar conjuntament. Aquests usos es consideren el·líptics, com a única resta d'oracions sobreenteses on acomplirien llur funció habitual i, probablement, aquest en sigui l'origen. Ara bé, si quan es tracta d'oracions senceres, amb un verb personal, són les interjeccions o ὡς els mitjans que en determinen l'entonació exclamativa, com a enunciats no oracionals, independents, la marca de cas esdevé en certa manera supèrflua, car no es relaciona amb cap altra.

El vocatiu, cas menys caracteritzat morfològicament, el tema pur ben bé, marca bàsica de la funció impressiva, pot esdevenir-ho també de l'exclamativa, i amb ell el nominatiu, sovint indistingible. Aquests casos abunden amb adjectius amb els quals el parlant s'identifica a si mateix, en expressions del tipus de οἷ γὰρ τάλαινα ζυμφορᾶς

²⁷⁷ Cf. Jannaris 1987, §1562.

²⁷⁸ Cf. Menge 1863, p. 53.

²⁷⁹ Cf. Menge 1863, p. 81, l'equivalència de διά amb genitiu i ἐν amb datiu és un ús rar però també present a la prosa i amb uns altres noms, de manera menys sistemàtica.

κακῆς (*Pers.* 445; 517) ο δύστηνος ἐγὼ στυγεράς μοίρας / τῆσδε κυρήσας ἀτεκμαρτοτάτης, (*Pers.* 909-910, ja desenvolupat amb un participi), i també en imprecacions adreçades a tercers com ἰὼ ἰὼ δαίμονες (*Pers.* 1005) ο Περσὶς αἶα δύσβατος (*Pers.* 1073), ambdues al cant coral del final de la tragèdia. En el seu ús bàsic d'interpel·lació a la segona persona, els adjectius que la qualifiquen fan que funcioni també com a exclamació de les impressions del parlant: —ἰὼ ἰὼ πάνδυρτε σύ./ —σὺ δ' αὖτε καὶ πανάθλιε (*Th.* 969-970).

El nominatiu exclamatiu sol explicar-se com una oració nominal pura, de nou una construcció el·líptica²⁸⁰, tot i que resulta més econòmica la seva vinculació amb la funció denominativa que també mostra el nominatiu de títol, amb un efecte anàlogament emfàtic. Alguns exemples d'exclamacions inequívocament en nominatiu són Περσὶς αἶα δύσβατος (*Pers.* 1073) ο —ἰὼ πάντων πολυπονότατοι./ —ἰὼ δαιμονῶντες ἐν ἅται (*Th.* 1000-1001) entre més²⁸¹. Es tracta de versos d'intensa emoció que culminen l'èxodos trenòdica, indubtable en el cas de *Pers.* i probable a la versió original de *Th.*, però possiblement corruptes.

El genitiu sembla el cas amb més registres exclamatius²⁸², potser derivats de construccions com les anteriors, on acompanya adjectius com τάλας i n'expressa la causa²⁸³, tot i que en alguna ocasió apareix directament el substantiu en aquest cas: τοῦ ξυναλλάσσοντος ὄρνιθος (*Th.* 596), en el que Stevens considera un col·loquialisme²⁸⁴. El vers líric δυστόνων κακῶν ἄναξ (*Th.* 998) planteja un cert problema en la mesura que Hutchinson²⁸⁵ hi posa coma davant de ἄναξ i hi veu un genitiu exclamatiu, mentre que resulta molt més econòmic, seguint l'edició de West, de veure-hi un mer determinant del nom.

Malgrat els registres en gènere neutre que poden ser igualment nominatius o vocatius, com ara ὄναρ ὄναρ μέγαν (*Supp.* 889) ο ἄνι' ἄνια κακὰ† νεόκοτα (*Pers.* 256), l'acusatiu exclamatiu, relacionable potser amb el seu ús relatiu²⁸⁶, és ben clar a ἅ Ζήν (*Supp.* 162) al cant de la pàrodos ο ὦ μέλεος, οἶαν ἄρ' ἦβην ξυμμάχων ἀπώλεσεν (*Supp.* 733), en *variatio* amb un genitiu, a un vers de l'esticomíia.

Únicament el datiu s'exclou de les exclamacions, a les quals sols es troba en pronoms personals que acompanyen noms o interjeccions i que, segons la funció habitual del cas, marquen qui afecten: ἰὼ ἰὼ μοι (*Pers.* 974). El datiu sol, també a

²⁸⁰ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 65, Lasso de la Vega 1968, §230.

²⁸¹ Ἥή ἡή, βάρισιν ὀλόμενοι (*Pers.* 1075); —μελεοπόνος —μελεοπαθῆς (*Th.* 963); —ἰὼ πόνος —ἰὼ κακὰ (*Th.* 984).

²⁸² *Pers.* 116, 283, 731, 733, 920, 928; *Supp.* 877.

²⁸³ Cf. Lasso de la Vega 1968, §230, se sobreentén el nominatiu amb el genitiu exclamatiu, però la noció de causa també hi intervé; una posició semblantment equidistant manté Moorhouse 1982, p. 72: *It is not unlikely that such genitives in Sophocles do double duty, and look both backward and forward.* Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 134, en canvi, consideren el genitiu exclamatiu un ús sincrètic, però dependent d'una noció partitiva.

²⁸⁴ Cf. Stevens 1937, p. 187; Kühner & Gerth 1976, II.1, §420, a diferència del genitiu causal amb adjectius o exclamacions, aticisme genuí, però adient a la tragèdia, l'exclamatiu queda confinat a comèdia, diàleg prosístic i Eurípides. Al nostre parer, sols un estudi pormenoritzat podria confirmar que són construccions diferents pròpies de distints registres.

²⁸⁵ Cf. Hutchinson 1985, *ad loc.*

²⁸⁶ Lasso de la Vega 1968, §175, Kühner & Gerth 1976 II.1, §412.1 expliquen l'acusatiu exclamatiu per el·lipsi.

l'èxodos i precedit d'interjeccions, τρισκόλοισιν (*Pers.* 1074), és més convenient d'interpretar-lo com a complement instrumental del participi ὀλόμενοι al vers següent.

7. Anàstrofe

Com tantes altres figures sintàctiques, la definició de l'anàstrofe és condicionada pel que considerem ús normal, no marcat. Mentre que a Homer adverbis que després es fixaran com a preposicions mantenen una major llibertat de col·locació, en època clàssica la postposició esdevé remarcable²⁸⁷. Com que el grec d'aquest estadi conserva usos adverbials i mostra igualment una gran llibertat en l'ordre dels constituents del sintagma, costa de trobar una formulació exacta de l'anàstrofe. A efectes pràctics, prenem en consideració la situació de la preposició en relació només amb el nucli del sintagma²⁸⁸.

Atenent a la distribució per tragèdies, l'anàstrofe es troba força repartida, si bé ressalta relativament el baix recompte de *Th.*, amb sols nou registres front als tretze de *Pers.* i els setze de *Supp.* Més de la meitat d'anàstrofes del corpus esquilí s'acumulen a les primeres obres; fins i tot incloent-hi *Pr.* i tenint en compte que *Ag.* compta gairebé el doble de versos que la resta, cada cop n'apareixen menys²⁸⁹.

Diferències més subtils es donen entre les preposicions on es dona l'anàstrofe. Les més freqüents, περί²⁹⁰ i ὑπο, ho són arreu, però ἄτερ és absent de *Pers.* tot i els quatre testimoniatges a cadascun dels altres dos drames, i οὐνεκα apareix quatre vegades només a *Supp.* En aquests dos casos, el fet que tant ἄτερ com οὐνεκα (o rarament ἔνεκα) continuïn registrant-se als drames posteriors confirma que es tracta d'una innovació de l'estil esquilí encara que ambdues aportin una coloració certament arcaïtzant²⁹¹. Un doble poetisme s'esdevé a *Supp.* 783, on ἄτερθε, forma poètica en ella mateixa i més encara amb el sufix ablatiu, apareix davant del nom, ús excepcional només repetit a *Ch.* 338, un altre passatge líric, cantat en aquest cas per Electra i ja no pel cor. Les postposicions més escasses –δίχα, ἔπι i κάτω– es concentren a les obres

²⁸⁷ L'anàstrofe s'identificava com un dels arcaïsmes de l'elevada dicció tràgica més conspicus i impropis del grec corrent segons conta Arist., *Po.* 1458b31-59a4: ἔτι δὲ Ἀριφράδης τοὺς τραγωδοὺς ἐκωμόδει ὅτι ἂ οὐδεὶς ἂν εἴπειεν ἐν τῇ διαλέκτῳ τούτοις χρῶνται, οἷον τὸ δωμάτων ἄπο ἀλλὰ μὴ ἀπὸ δωμάτων, καὶ τὸ σέθεν καὶ τὸ ἐγὼ δέ νιν καὶ τὸ Ἀχιλλέως πέρι ἀλλὰ μὴ περὶ Ἀχιλλέως, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Cf. Luraghi 2003, pp. 81-82; Bubeník 2009, 41-60.

²⁸⁸ Segons Harmsen 1880, p. 11 cal no considerar anàstrofes ni σύ τε πέμπε χοὰς θαλάμους ὑπὸ γῆς (*Pers.* 624) ni βρέτη πεσοῦσας πρὸς πολισοῦχων θεῶν (*Th.* 185) perquè el genitiu continua el sintagma. Atenent a la posició del nom, sí que incloem al recompte el primer exemple, però en el segon, el fet que es tracti d'una preposició monosíl·laba ho impedeix, per bé que reconeixem que es tracta d'una col·locació estranya. Un cas més dubtós, que tampoc no hem inclòs per prudència, és ἐγὼ δέ γ' ἄνδρας ἕξ ἐμοὶ σὺν ἐβδόμῳ (*Th.* 282), on la preposició segueix el nucli del sintagma: no un nom, sinó un pronom.

²⁸⁹ *Pers.* 61, 190, 225, 329, 388, 449, 613, 614, 624, 734, 755, 799, 817; *Th.* 25, 110, 248, 286, 556, 683, 748, 1010, 1024; *Supp.* 188, 227, 238, 369, 377, 477, 485 (dubtós), 499, 703, 916, 934, 1003, 1007, 1011, 1015, 1073; *Ag.* 114, 265, 541, 587, 800, 823, 843, 858, 1271, 1359*, 1368; *Ch.* 86, 90, 122, 338, 551, 615, 718, 780; *Eu.* 99, 404, 617, 630, 705; *Pr.* 66 (dubtós), 67, 287, 345, 365, 700, 811, 900. Sense *Pr.* ens quedariem amb trenta-vuit anàstrofes d'un total de seixanta-una fora de la trilogia. Sense ἄτερ i ἔνεκα el salt quantitatiu es mantindria, més moderat, amb vint-i-sis de cinquanta-un registres, que es postposen de manera habitual; de fet, Harmsen 1880, p. 18 aprecia la mateixa tendència descendent encara que els recomptes difereixin per les divergències en les edicions seguides i perquè ell no pren en consideració aquestes dues postposicions habituals (ἄτερ i ἔνεκα).

²⁹⁰ Especialment comuna en postposició amb verbs de pensament i opinió, també a la prosa.

²⁹¹ Cf. Thomson 2010, p. 197. L'ús habitual mateix de ἔνεκα com a postposició sembla un arcaïsmes literari a partir d'Homer, consolidat i esdevingut banal amb el pas del temps, car en micènic és una preposició.

anteriors a la trilogia, i les soles preposicions que s'incrementen en anàstrofes a les obres posteriors són precisament les més freqüents al grec d'època clàssica –*πάρᾱ*²⁹², *περί* i *ὑπερ*–, dades que poden suggerir un intent de rebaixar l'alt grau de poetisme d'aquesta figura. El sentit espacial o figurat de les preposicions no sembla jugar cap paper determinant.

Els personatges regis protagonistes són qui més anàstrofes concentren: Atossa, Etèocles i Pelasg amb cinc cadascun; Darios, qui certament té una aparició més breu, en recita només una. En aquest sentit, Dànaos es troba més a prop d'aquests personatges, que supera amb un total de sis anàstrofes, que dels missatgers: el de *Pers.* en compta tres i cap el tebà. Independentment que l'anàstrofe subratlli conceptes clau d'enunciats concrets²⁹³, no n'apreciem cap relació amb una dicció o tipus de passatge específics. Sobta la poca presència de l'anàstrofe a les intervencions del cor, ja sigui en passatges recitats i anapèstics (dues i dues en ambdós casos a *Pers.* i una a un trímetre a *Supp.*) o líriques (on passem de no trobar-ne cap a *Pers.* a un parell tant a *Th.* com *Supp.*). Tant a la trilogia com a *Pr.* les anàstrofes recitades i cantades pel cor continuen sent residuals²⁹⁴. L'absència de les intervencions corals i del missatger, eminentment expressives i narratives, convida a relacionar-les amb les seqüències argumentatives i els intercanvis animats, però les dades no validen del tot aquesta interpretació²⁹⁵.

Així doncs, tot i que l'anàstrofe s'empra en època clàssica com a poetisme pel seu efecte arcaïtzant²⁹⁶, Èsquil en fa un ús estilístic particular, tot evitant-la als versos corals, malgrat llur tèorica predisposició a concentrar els arcaïsmes que eleven el cant. El pes de la tradició homèrica es limita a la freqüència relativa, aspecte en el qual el drama s'acosta més a l'èpica que no pas a la lírica²⁹⁷, però no abasta episodis o formulacions concretes com suposaria, per exemple, el seu ús a les *ρήσεις*. La major concentració a les tres primeres obres respecte de la trilogia no es deu explicar tant per arcaïsmes com per experimentació; així s'entén també que *Supp.* sigui el drama amb més registres i *Th.*, més auster, dels que menys.

²⁹² No incloem entre les anàstrofes els usos de *πάρᾱ* com a *πάρεστι*: *Pers.* 167, 287, 471, 617; *Th.* 356, 814; *Supp.* 1009.

²⁹³ Cf. Harmsen 1880, pp. 22-23, 27, precisament per la seva majoritària situació a final de vers, l'anàstrofe accentua la pausa i permet que els noms que la precedeixen, sovint en posició inicial, i els del vers següent guanyin rellevància.

²⁹⁴ Fet ja apreciat per Harmsen 1880, p. 23.

²⁹⁵ Són vora la tercera part, catorze de trenta-vuit, els registres que es troben en esticomíies, seqüències dialògiques o passatges antifonals (*Pers.* 734, 755, 799; *Th.* 248; *Supp.* 188, 238, 369, 377, 485, 916) i al final de parlaments (*Pers.* 225; *Th.* 286; *Supp.* 499), en contexts on semblen servir per a reblar un raonament o una decisió. Tanmateix, és molt dubtós que aquest sigui el factor determinant a *Supp.* 499, on pesa més la dicció gnòmica, i *Supp.* 1073, final absolut de l'obra subjecte a probables corrupcions. On millor funciona aquesta hipòtesi és precisament a l'*Orestíada*: totes les anàstrofes de les intervencions corals, on menys se'n troben, apareixen en apel·lacions o interrogacions directes.

²⁹⁶ Cf. Hummel 1993, pp. 147-148, Mansour 2013, pp. 53-54. Que no es tracta d'un veritable arcaïsmes, ans d'una "innovació arcaïtzant" ho suggereix igualment que Píndar sigui l'autor que empra l'anàstrofe amb major llibertat, més que Homer. A Heròdot, l'anàstrofe s'afegeix a uns altres recursos que fan que la prosa del llibre II resulti especialment poètica.

²⁹⁷ Cf. Mommsen 1895, pp. 785-791, la proporció d'anàstrofes per vers és a la lírica coral 1/3-1/4, a Hesíode 1/4, a Tirteu 1/5, a Homer 1/6, a Èsquil i Eurípides 1/6 i a Sòfocles 1/8, ben a prop ja de la iambografia i la poesia gnòmica, on es redueix a 1/9.

Anàstrofes:

	ἀπο	ἄτερ(θεν)	δίχα	οὔνεκα	ἐπι	κάτα	μέτα	πάρα	πέρι	ὑπερ	ὑπο	total
<i>Pers.</i>	2				1		2	1	3		3	13
<i>Th.</i>		4	1						1	1	2	9
<i>Supp.</i>		4		4	1	1		1	2		3	16
<i>Ag.</i>		1		2			1	2	3		2	11
<i>Ch.</i>		1						2	4	1		8
<i>Eu.</i>		1							2	1	1	5
<i>Pr.</i>	1	1		1				1		2	2	8
total	3	12	1	7	2	1	3	7	15	5	14	70

8. Tmesi i ús adverbial de les preposicions

Malgrat llur nom, “tall”, les tmesis són una romanalla d’un estadi lingüístic on les preposicions funcionaven eminentment com a adverbis, anterior, per tant, a llur conversió en preverbis que formessin una unitat amb el verb que posteriorment es pogués sentir “tallada”²⁹⁸. La conversió d’un adverbí en una preposició o preverbi segueix un procés del qual el grec clàssic conserva els diferents estadis, amb l’encara possible ús adverbial de les preposicions. A conseqüència d’aquesta fluctuació, l’anàlisi de la distribució de la tmesi quedarà esbiaixada per la definició més o menys estricta que se n’adopti²⁹⁹.

A la pràctica identitat de tmesi i ús adverbial de la preposició s’afegeix la figura de l’anàstrofe, que dificulta encara més la categorització d’algunes construccions. Il·lustra aquesta aporia ἦς δι’ ἀγνὸς ἔρχεται / Στρυμῶν (*Supp.* 254), on, de tota manera, el sentit és exactament el mateix tant si es considera una tmesi de διέρχομαι com una anàstrofe amb el relatiu que el complementa³⁰⁰. Hi preferim la segona opció simplement per la major proximitat amb el complement, que fa sobresortir més, d’acord amb el context i la posició inicial, el sentit espacial³⁰¹.

²⁹⁸ Cf. Méndez Dosuna 1997, pp. 580-582, 585: els adverbis grecs passen de funcionar independentment del verb a Homer, a juxtaposar-s’hi i arribar a integrar-s’hi morfològicament en època clàssica. El procés s’acompleix en grec medieval, quan els preverbis es lexicalitzen del tot.

²⁹⁹ Kühner & Gerth 1976 II.1, §§443, 445; Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 421, i Sideras 1971, pp. 256-257 admeten la identitat d’usos adverbials i tmesis sense oferir-ne cap definició exacta.

³⁰⁰ També són difícils de distingir d’una preposició *Eu.* 348, 357, 434, totes amb ἐπί seguit de pronom tònic i que incloem en el recompte com a tmesis per l’alta freqüència de la forma preverbada dels verbs. Qualsevol recompte és arbitrari: fins i tot en un corpus tan limitat com la tragèdia esquílida, hi ha uns autors que llisten molt poques tmesis i uns altres més, però no sempre les triades pels primers són incloses pels segons. Entre els autors amb inventaris més breus trobem West 1990a, p. xlv; mentre que segueixen criteris més laxos Sideras 1971, pp. 256-257 o Italic 1964, s.vv.

³⁰¹ Cf. Harmsen 1880, p.12; Italic 1964, s.v. διά; Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*, contra el parer de West 1990a, p. lxxv.

La tmesi constitueix, doncs, una figura sintàctica marcada, una reinterpretació o recuperació asistemàtica de l'ús adverbial, ja recessiu³⁰², de les preposicions i, més especialment, una subversió de la forma habitual dels verbs composts. Precisament per l'oposició entre usos lingüístics corrents i estranys, considerem tmesis aquelles preposicions dislocades que remetent a un verb altament freqüent amb preverbi i que no mantenen el sentit espacial bàsic (que és el que solen conservar com a adverbis). Afirmem, per exemple, tant per la raresa dels composts com pel significat espacial, que αἱ κατὰ χέρσον ἐληλαμέναι περὶ πύργον (*Pers.* 873) presenta un ús adverbial³⁰³, no una tmesi³⁰⁴. Recolza la validesa de l'absència de valor espacial com a requisit el fet que les preposicions més presents en tmesis a la tragèdia esquilíia siguin ὑπό, επί i κατά, que indiquen posicions de superioritat i inferioritat més que de localització. Περί, en canvi, no hi apareix gaire, tot i ser la més corrent en anàstrofe a l'àtic.

Romanen casos indestriables com μετά με δρόμοισι δίομενοι (*Supp.* 819), considerada tmesi, malgrat que el compost μεταδίομαι no es testimonia enlloc més, perquè el significat adverbial de μετά, ni espacial ni temporal, no escau en absolut al passatge i perquè els verbs δίομαι i δίζηται (821) són notables epicismes que s'hi acumulen a prop³⁰⁵. D'altra banda, σιδαρονόμῳ / διὰ χερί ποτε λαχεῖν / κτήματα (*Th.* 789) mostra com els problemes textuais també afecten molt aquests detalls sintàctics. Si bé és cert que la tmesi amb διά és ben infreqüent, més ho és el canvi de règim preposicional, amb datiu segons la correcció de Porson¹, i la lliçó διαχειρίῃα dels còdexs no fa gaire sentit. L'argument definitiu a favor de la tmesi es troba una trentena de versos més avall, on la mateixa idea és represa pel mateix verb compost: διέλαχον σφυρηλάτῳ / Σκύθη σιδήρῳ κτημάτων παμπησίαν (*Th.* 816-817)³⁰⁶.

Segons els nostres comptes, la tmesi apareix escadusserament a l'obra esquilíia: quatre vegades a *Pers.*, dues a *Th.* i tres a *Supp.*, registres que augmenten lleument a la trilogia i *Pr.*³⁰⁷ Les tragèdies que menys en presenten són clarament *Th.* i *Supp.*, també als passatges més incerts: una al final espuri de *Th.* i les tres registrades a l'altre drama concentrades a l'escena de l'enfrontament entre Danaïdes i egipcis, molt malmesa.

Crespo & *aliae*³⁰⁸ estableixen que la poesia clàssica limita aquesta figura sintàctica a l'avantposició del preverbi, que mai no apareix rere el verb, i a la interposició solament de clítics entre ell i el lexema. Els testimoniats esquilis potser en conserven una distribució més arcaica i pròxima a la major llibertat de l'ús homèric: compleixen el

³⁰² Haug 2012, p. 97: *even at a late stage of the epic diction, after poets had started neglecting digamma, tmesis was sought after and deliberately used by epic poets*, segons evidència la presència de la tmesi a alguns versos tot i contravenir la digamma (sobretot a *Od.*).

³⁰³ Uns altres casos d'ús adverbial són: *Pers.* 457, 460, 667, 873; *Th.* 102 (*pace* Hutchinson 1985, *ad loc.*) entre més. Sovint resulta també reveladora la posició del complement rere el verb en comptes d'en posició inicial i que la tmesi quedi a final d'un vers i el verb, al següent.

³⁰⁴ Garvie 2009, *ad loc.* sí que la hi considera, però observa que és altament inusual que la preposició segueixi el verb.

³⁰⁵ Cf. Bowen 2013, *ad loc.*; Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

³⁰⁶ Hutchinson 1985, *ad loc.* aporta també el testimoni d'*E. Ph.* 68: θηκτῷ σιδήρῳ δῶμα διαλαχεῖν τόδε, un eco directe també referit al repartiment de l'herència dels Labdàcides.

³⁰⁷ *Pers.* 100, 102, 670, 917; *Th.* 789, 1028; *Supp.* 819, 827, 861; *Ag.* 450, 586, 944 (amb la forma ὑπαί), 1159 (dubtós), 1172, 1215, 1599; *Ch.* 395, 460, 574, 908; *Eu.* 76 (dubtós), 348, 357, 434, 845=877; *Pr.* 134, 575, 878, 1060, a més de fr. 134 (molt corrupte), 126; 273a, 3 (anapests); 451m 10, 3.

³⁰⁸ Cf. Crespo & *aliae* 2003, p. 158.

primer requisit però, generalment, no el segon. Que entre la tmesi i el verb s'interposin sols clítics (la partícula δέ més que més) ocorre únicament amb σύν, especialment difícil de discernir d'un ús adverbial³⁰⁹, i en tres dels quatre casos de *Pr.*³¹⁰, com s'espera d'una obra posterior. Quant a les formes verbals, la tmesi afecta especialment verbs en forma personal, ocasionalment infinitius i més rarament participis, tot i augmentar a la trilogia.

És palmària i constant (també si incloguéssim els casos dubtosos amb usos adverbials de les preposicions), com ja van apreciar Kühner & Gerth³¹¹, la situació preponderant de les tmesis als versos lírics dels cors: en tres dels quatre registres de *Pers.*, un dels dos de *Th.* i tots tres de *Supp.* Les úniques excepcions que hi trobem són *Pers.* 917, als anapests cantats per Xerxes en entrar a escena just abans de l'èxodos, molt pròxims, per tant, al líric, i *Th.* 1028, en la primera expressió d'Antígona del seu desig de colgar Polinices. Encara que freqüent a Homer, on era ja un tret arcaïtzant³¹², aquest ús de la tmesi, força dosificat i vinculat a metres lírics altisonants, deu heretar-lo la tragèdia més aviat de la lírica coral, car no apareix en passatges solemnes qualssevol ni a les ῥήσεις³¹³. Píndar és l'autor conservat que més explota aquest arcaïsmes comú als dos gèneres, l'èpica i la lírica³¹⁴. Aquesta associació sembla esvair-se, però, a obres posteriors: la relació més baixa entre tmesis i cants corals es dona a *Ag.*, on sols se'n troben dues de les sis del drama, mentre que a *Ch.*, *Eu.* i *Pr.* en són la meitat. Igualment, fora del cor, les tmesis apareixen una sola vegada només en boca d'uns altres personatges, divinitats en quatre dels nou casos excepcionals, i en moments decisius i de tensió³¹⁵.

³⁰⁹ Haug 2012, p. 100: *long-distance tmesis had disappeared from the spoken language in Homer's time.*

³¹⁰ *Pr.* 134, 575, 1060.

³¹¹ Kühner & Gerth 1976 II.1, §445: *Aeschylus gebraucht die Tmesis besonders in lyrischen Stellen, seltener im Dialoge; sie ist ihm mehr ein Mittel der Emphase als Veranschaulichung [...]; er wendet die Tmesis nicht bloss zu Anfang des Satzes an, sondern auch in der Mitte desselben, nicht bloss so, dass auf die Präposition ein oder auch mehr gewichtlose Wörtchen, sondern auch so, daß Wörter von Gewicht [...] folgen.* L'ús i la distribució esquilis de la tmesi són comuns als altres dos grans tragediògrafs, si bé Sòfocles l'aplica amb més capteniment i Eurípides l'estén com a embelliment. Podem parlar, doncs, d'una convenció dramàtica.

³¹² Cf. Neuberger-Donath 2004; Miller 2014, p. 333, la tmesi fa la llengua d'Homer més arcaïtzant que la de les tauletes micèniques i caracteritza també l'èpica hesiòdica.

³¹³ Cf. Bergson 1959, pp. 33-36, fins i tot amb un recompte diferent, segons el qual Sòfocles presenta més tmesis al diàleg que als cants, aquesta figura no s'explica tant com una reminiscència estilística de l'èpica com per la impossibilitat que alguns verbs composts, en passatges narratius caracteritzats per l'abundor de partícules que seqüencien les accions, encaixessin al trímetre. *Ibid.*, p. 35: *Ich möchte keineswegs leugnen, daß die Tmesis ein Stilmittel ist, das ans Epos erinnert. Ihre Aufgabe ist nicht nur, die Versifikation zu erleichtern (dann dürfte man sie nicht eine Figur nennen), sondern sie besitzt zweifellos zugleich einen Eigenwert [...]. In den erzählenden Abschnitten eines Dramas ist der Satzbau mit einem fortsetzenden δέ (seltener γάρ u. a.) ungewein häufig. Deshalb begegnet uns die Tmesis so oft in den ῥήσεις ἀγγελικαί.*

³¹⁴ Pierson 1857, pp. 379-400 distingeix dos modes d'expressivitat a l'epopeia i la lírica: narratiu i estètic respectivament, que no són sinó la transposició de les característiques de cada gènere, car la tmesi té sempre la mateixa funció: posar en relleu un concepte; Hummel 1993, pp. 146-147 critica aquesta classificació i afirma que la tmesi pindàrica no es diferencia notablement de l'ús homèric.

³¹⁵ Com quan Agamèmnon es resol a trepitjar la tela púrpura o Orestes a occir sa mare. Si bé aquesta definició és prou vaga com per poder justificar la majoria de registres, queda la tmesi de la breu intervenció d'Egíst (*Ag.* 1599) que sols s'explicaria com a marca de feblesa, relacionable amb les tmesis que eleven a un estat irracional la llengua de les heroïnes embogides d'Eurípides, cf. Katsouris 1975, p. 59.

Tmesis:

	ἀνά	ἀπό	διά	ἐκ	ἐν	ἐπί	κατά	μετά	περί	πρό	σύν	ὑπέρ	ὑπό	total
<i>Pers.</i>							3					1		4
<i>Th.</i>	1		1											2
<i>Supp.</i>					1			1		1				3
<i>Ag.</i>		1			1				1		1		3	7
<i>Ch.</i>						1	1				2			4
<i>Eu.</i>	1	2				3								6
<i>Pr.</i>				1				1					2	4
total	2	3	1	1	2	4	4	2	1	1	3	1	5	30

9. Conclusió

La llengua literària del drama, altament estilitzada i, segons l'opinió més estesa, conservadora, mostra l'estadi intermedi propi d'època clàssica on conviuen expressions casuals sintètiques i preposicionals, més analítiques. A banda dels valors bàsics de l'acusatiu, el genitiu i el datiu (descomptant-ne nominatiu i vocatiu, mai no introduïts per preposició), usos concrets com l'acusatiu de relació o el genitiu partitiu, ambdós condicionats en gran part per la semàntica dels noms implicats, mantenen l'expressió casual sola, sense preposicions. En el primer cas, els sintagmes relatius amb εἰς i acusatiu o amb περί seguit d'acusatiu o genitiu són poetismes ocasionals, mentre que ἀμφί amb els tres casos sorgeix ja com l'alternativa majoritària i pròpia dels passatges recitats. Romanen igualment residuals els sintagmes partitius encapçalats per πρό i πρός mentre que l'alternativa majoritària, malgrat que no del tot sinònima, és ἐν amb datiu, inicialment locativa. El datiu directiu és substituït per sintagmes al·latius amb εἰς i πρός escassament, en situacions on la *persona loquens*, normalment femenina, emfasitza el propi acte de paraula.

Més ambigus resulten els casos del genitiu ablatiu i l'instrumental. Si usos més condicionats per la gramàtica com el de marcar el segon terme de comparacions o el complement d'alguns verbs determinats mantenen rigorosament l'expressió causal sintètica, per a marcar relacions merament espacials es prefereixen les preposicions, que apareixen ocasionalment també introduint complements nominals. La semàntica determina que l'instrumental aparegui sol quan la interpretació n'és clara, però fins i tot en situacions unívocues ja s'introdueixen les preposicions σύν arreu i ἐν amb noms abstractes, alhora que μετά amb genitiu, marginal, es limita a l'ús comitatiu amb éssers humans. La situació del complement agent és similar i els registres del datiu, instrumental o *auctoris* sol, són seguits de prop per sintagmes ablatius com ὑπό amb genitiu o ἐκ i πρός amb datiu com a solucions més poètiques.

Les construccions preposicionals s'imposen als casos locals al·latiu i locatiu. L'acusatiu al·latiu sol o amb sufixos adverbials es conserva com a arcaisme lligat als contextos de súplica, de manera que els sintagmes εἰς o πρὸς amb acusatiu en constitueixen la solució habitual. En el locatiu la semàntica torna a ser determinant: noms d'espais més o menys amplis apareixen en datiu sol, però per a concretar posicions i en usos metafòrics es prefereixen les preposicions; conseqüentment, als usos temporals, concentrats en un grapat de noms, predomina la primera opció.

Les variables que determinen la tria d'un cas o d'una preposició de les diverses possibles són força complexes i no s'hi pot discernir un sol condicionant. Partint de la distinció entre el líric i el recitat, s'observa com el primer concentra la majoria de recursos marcats, com ara formes sintètiques, potser arcaïtzants, com la marca morfològica de l'al·latiu, així com d'altres compartits amb els passatges anapèstics com el nominatiu de rúbrica per als catàlegs i l'acusatiu intern. Aquesta figura d'anticipació recorda l'ús de datius instrumentals redundants amb certs verbs que precisen de concreció mitjançant un altre complement i que també permeten d'insistir en determinades percepcions. Solucions preposicionals analítiques, encara que sovint marginals, també solen concentrar-se als cants: algunes d'innovadores com els sintagmes al·latius amb διὰ i παρά o els agents amb πρὸς, i d'altres èpiques com ἀνά i ποτί amb acusatiu. A llur torn, els passatges recitats, sobretot les ῥήσεις ἀγγελικαί, recullen alguns epicismes com l'acusatiu relatiu amb adjectius, la fórmula apel·lativa del genitiu d'inherència amb βία i el nom d'un heroi, restringida concretament a *Th.*, i la tendència sincrètica a substituir el genitiu per un adjectiu, tret de les ῥήσεις que trobem ensems als passatges lírics.

El cor com a personatge concentra, tant al líric com al trímetre, els registres d'acusatiu al·latiu sense preposició o el nominatiu de rúbrica per a emfasitzar conceptes clau. Mentre que el genitiu d'encariment va lligat a passatges solemnes, com també el genitiu d'inherència, si bé aquest és més estès als versos recitats, el genitiu de referència que complementa adverbis caracteritza personatges femenins com la reina persa i els cors de *Th.* i *Supp.* en moments d'angoixa, a més, sols Atossa i les Danaïdes substituxen ocasionalment el complement indirecte per sintagmes al·latius. El datiu ètic és confirmat com a col·loquialisme per la seva aparició tant en boca de Pelasg o Etèocles en esticomíties i escenes d'enfrontament verbal com en alguns versos lírics de gran emoció.

Enllà dels factors estilístics i de caracterització sociolingüística, són determinants certes restriccions gramaticals o lèxiques. El nominatiu apostrofic i l'ús de la conjunció ἢ per a introduir segons termes d'una comparació s'expliquen sempre per les dificultats morfològiques que presentaria la solució corrent. La semàntica és clau en la tria de l'expressió sintètica de molts casos concrets, i també d'alguns instrumentals i de l'acusatiu intern normalment amb el lèxic de la percepció. L'exclamació adreçada a éssers no animats pot explicar en gran mesura la distribució del vocatiu amb interjecció ὦ. Les funcions textuais i categories gramaticals separen l'acusatiu de relació, que acostuma a complementar adjectius i apareix amb ordinals com a organitzadors

discursius, del sintagma πρὸς amb demostratiu, que serveix de referència anafòrica més relativa que al·lativa. La distinció entre animat i inanimat preval en l'ús de μετά amb genitiu com a comitatiu, o al sintagma innovador i poètic de πρὸς amb genitiu per a agents animats en comptes de ἐκ.

En la majoria de situacions, en definitiva, les construccions preposicionals són minoritàries i encara alternatives marcades, amb un ús emfàtic. L'examen detingut de les tres primeres tragèdies esquílies il·lustra com el geni del poeta crea noves solucions a partir de l'alternança entre casos i preposicions, que trenquen la monotonia i concreten certes relacions espacials i abstractes tot emfasitzant-les. Encara que molts augmentin llurs registres a obres posteriors, possible indici de llur generalització, i si bé el factor determinant sol ser semàntic³¹⁶, alguns sintagmes preposicionals són innovacions no forçosament col·loquials, sinó poètiques, amb les quals el poeta subratlla conceptes o situacions clau. L'ús absolut, sense preposició, és el que sí que és marcat com a arcaisme o poetisme allà on les preposicions ja s'han imposat, notablement al locatiu i ablatiu, precisament, casos sincretitzats.

³¹⁶ Cf. Luraghi 2006, p. 490, la variació de casos amb preposició és major a Homer que al grec posterior perquè es basava en oposicions que van desaparèixer després.

VI. Verbs

Amb la combinació de les seves diverses categories –temps, aspecte, veu, mode, persona...–, el verb grec ofereix innumbrables possibilitats expressives, gairebé inexhauribles. Alguns usos resulten especialment marcats, no sols per llur excepcionalitat dins la sintaxi del grec clàssic, sinó pel paper que assoleixen en diversos passatges del drama. Així, tot i que l'aspecte i els temes verbals són trets verbals fonamentals, per a l'anàlisi filològica de la tragèdia pot aportar més informació la relació dels modes amb les diferents funcions lingüístiques paleses als diàlegs, o la distribució dels temps segons les diferents seqüències narratives. Malgrat l'afany de presentar una clara distribució en apartats, és evident que els diferents accidents del verb funcionen conjuntament i esdevenen inevitables certes reiteracions o pressuposicions, com ara la consideració de la veu activa i el mode indicatiu com a punts de partida, no marcats, si no s'indica el contrari.

Ens centrem sobretot en les categories de les oracions principals perquè les subordinades solen mantenir uns patrons més rígids; en el cas dels modes, especialment, la menor absència de constriccions a les principals permet d'apreciar i analitzar en profunditat l'expressió lliurement triada pel poeta entre un seguit de possibilitats quasi equivalents. Als capítols següents ens ocuparem dels modes de la subordinació i de les formes no personals del verb, a mig camí entre la sintaxi nominal i la sintaxi verbal i amb construccions pròpies que voregen la subordinació.

1. Temps i aspecte

1.1. Present històric

El sistema verbal grec s'organitza en relació a les oposicions d'aspecte, de manera que la categoria del temps només s'aprecia nítidament a l'indicatiu. Deixant a banda el perfet, tercer vèrtex del sistema aspectual abans de la incorporació del futur, el caràcter duratiu del present s'oposa al puntual de l'aorist. Present i aorist són els dos temes més usuals i ambdós compten amb una gran varietat d'usos i matisos que es fixen com a eminentment temporals a l'indicatiu, on el present s'associa amb la situació actual i l'aorist amb el passat. En aquest vessant temporal observem un dels usos anòmals més estesos i conspicus, si més no al nostre corpus, del tema de present: l'anomenat present històric, que no s'oposa a l'aorist, sinó que sembla equivaldre-hi.

Àmpliament estudiat, una primera interpretació del present històric l'entén com un recurs emfàtic que aporta el valor temporal del present a les seqüències narratives, on interromp el predomini i la llunyania del passat expressat per l'aorist¹. Des de fa anys, però, guanya terreny la hipòtesi que, al contrari, el considera no ben bé un present, sinó un temps neutre², una possible continuació de l'ús diegètic de l'injuntiu³,

¹ Cf. Goodwin 1992, §33; Humbert 1972³, §234. Com que el perfet és temporalment equivalent al present, hi ha també un perfet històric paral·lel al present històric, tot i que molt més excepcional com a *Ch.* 535, identificat per Matino 1998, p. 144; cf. Ruipérez 1991, p. 153.

² Cf. Wackernagel 1950-1957² I, pp. 164-165; von Fritz 1949; Ruipérez 1953. Aquests autors no descarten que puguin conviure diferents usos estilístics del present històric ni que presenti connotacions dramàtiques o actualitzadores, però obtingudes, en tot cas, del context.

³ Kiparsky 1968, p. 39: *With the eventual disappearance of the injunctive as a syntactic category in Greek, the injunctive forms like *leipe* were reanalyzed and incorporated into the remaining system of*

que pot coordinar-se amb l'aorist sense trencar-hi⁴. Aquest ús neutralitzat, com a temps verbal no marcat, és el que li confereix un valor atemporal especialment apte per a les descripcions i el que li permetria de substituir ocasionalment també el perfet o el futur⁵. Ara bé, l'aparent contradicció entre la capacitat del present de revifar i acostar al receptor una acció passada o futura i una pretesa atemporalitat es resol amb la proposta de dos tipus diferents de present històric segons el context⁶.

Encara que l'antic injuntiu indoeuropeu⁷, temps no marcat per excel·lència, o bé el mer valor aspectual duratiu puguin raure a l'origen del present històric, això no vol dir que en època clàssica es percebés així. No seria estrany que el valor heretat, neutre, se superposés al que ja en sincronia té el present, temporal i no aspectual, oposat a l'aorist. Cal determinar l'ús que en feia el tragediògraf i com interpretaven aquests presents *pro praeterito* els espectadors al teatre de Dionís. Els estudis sobre el present històric s'han fet sobretot sobre la prosa historiogràfica on, evidentment, llur major quantitat fa que les hipòtesis i conclusions siguin de major abast. Reconèixer els usos més corrents d'aquest temps no exclou que un gènere en vers, la tragèdia, i un autor concret, Èsquil, en puguin diferir lleugerament⁸. La nostra anàlisi focalitzarà, doncs, aquells presents indubtablement "històrics", que expressen accions inequívocament passades i es coordinen amb els temps de pretèrit: aorist i imperfet⁹.

En la descripció del seu somni (*Pers.* 179-200), la reina persa emmarca amb aorist (ἐἰδόμην 178) les imatges que va veure abans de despertar-se (ἀνέστην 201) i comença la breu narració també en temps de passat: aorist (186) i imperfet (190, 190, 193, 194), entre els quals cada cop sorgeixen més formes de present referides a les accions de Xerxes i Darios (ζευγνύσιν 191, τίθησι 192, διασπαράσσει 195, ξυναρπάζει 195, θραύει 196, πίπτει 197, παρίσταται 197, ὄρα 198, ῥήγνυσιν 199), que contrasten sobretot amb l'imperfet i substitueixen l'aorist en l'expressió d'accions puntuals. El següent episodi,

verb forms in two different ways: as 'historical' presents (leipei) and as imperfects (eleipe) [...]. This historical imperfect, along with the historical present, is simply reinterpretation of the original narrative injunctive. Cf. també Fajen 1971.

⁴ La dicotomia proposada és, evidentment, una simplificació. En aquest segon grup podríem incloure propostes més matisades com la d'un valor relatiu del present històric, que expressaria simultaneïtat amb el verb precedent, o la d'un significat inceptiu; cf. Kiparsky 1968, p. 30, n.2 per a un estat de la qüestió.

⁵ Anomenem "atemporal", per convenció, aquest ús del tema verbal independent de la situació cronològica de l'acció, de manera que no se situa en el present, passat o futur, sinó que és vàlida sempre, per la qual cosa potser seria més precisa la denominació de "omnitemporal".

⁶ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §382; Schwyzler & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 271-272; Crespo & *aliae* 2003, pp. 257-258.

⁷ Cf. Kiparsky 1968.

⁸ Atès que el present històric és en si una innovació i els exemples estudiats, probablement els seus primers testimoniatges, si més no en poesia, hem d'acceptar l'originalitat esquília i renunciar a trobar-ne antecedents literaris. Wackernagel 1950-1957² I, p. 163: *Aber die [sic] Erkenntnis hat man früh gewonnen, dass das Präsens historicum bei Homer, der doch genug zu erzählen hat, gänzlich fehlt. Und große ästhetische kritiker, wie A.W. v. Schlegel, haben sich darum bemüht, dieses Fehlen zu erklären und es auf die Stilgesetze des homerischen Stils zurückzuführen, wobei aber gerade die Tatsache, dass Vergil diese Ausdrucksform hat, Schwierigkeit bereitete. Nicht nur Homer enthält sich des Präsens historicum, sondern auch Pindar; bei ihm kann man dies mit seiner relativen Altertümlichkeit oder mit der Höhe seines Stiles in Beziehung bringen. Wirklicher Gebrauch des Präsens historicum erscheint bei den Griechen von Anfang an in der Sprache des Kunstprosa.* Cf. Hummel 1993, p. 227 qui rebutja els passatges pindàrics per no ser acceptables sintàcticament. La segona part de la tesi de Radko tracta del present històric a les seccions narratives de tota la tragèdia: Radko 1971, pp. 102-265.

⁹ Divergim de Radko 1971, p. 111 i *passim* i no considerem, doncs, presents com θείνεται (*Pers.* 303) i πολῆι (*Pers.* 307), que es troben tot just al començament de la ῥήσις ἀγγελικῆ, sense emmarcar per temps històrics, i que el context fa preferible de veure com a presents descriptius.

el mal auguri del falcó que ataca l'àguila (*Pers.* 201-210), més breu encara, és contat també en passat amb l'excepció de dos presents de verbs de percepció visual (ὄρω 205 i εἶσορῶ 207), mentre que un incís sobre la posició continua en aorist (ἑστάθην 206).

A l'extensa ῥῆσις ἀγγελική, el relat de la batalla de Salamina (*Pers.* 353-432) inclou el present històric sols en moments concrets: en introduir mitjançant un discurs indirecte les ordres de Xerxes arran del missatge fals dels grecs (προφωνεῖ 363), en iniciar la disposició de les tropes (πλέουσι 381) i en esclatar el combat (κάποθραύει 410), ambdós coordinats amb aorists i imperfets. A aquests s'afegeixen, en un passatge posterior a la intervenció de la reina, tres presents més que descriuen patèticament la total derrota i el carnatge dels pocs supervivents que arriben a terra (πέμπει 450, παιοῦσι 463, κρεοκοποῦσι 463), si bé la desesperació de Xerxes en contemplar-ho es narra en passat. La ῥῆσις final sobre la retirada per terra (*Pers.* 480-513), que se suposa recentment acomplida o quasi simultània a l'escena, barreja presents i passats de manera molt més fluïda i arbitrària (ἀίρονται φυγῆν 481 seguit d'un imperfet al v. 483, διεκπερῶμεν 485 seguit per un aorist al v. 490, πήγνυσιν 496 emmarcat pels aorists dels vv. 496 i 498, περῶ 501 rere un aorist al v. 500, σεσωμένος κυρεῖ 503 seguit d'una subordinada en aorist al v. 503). Als cent quaranta-sis versos que conformen la ῥῆσις (descomptant-ne les breus intervencions de la reina), el passatge amb major concentració de presents històrics del corpus, aquests sumen tan sols dotze registres, front a setanta-quatre formes verbals en aorist i imperfet d'indicatiu. Segons aquesta relació, el present històric coloreja la narració, però en cap cas n'és el tret principal, potser perquè resulta massa marcat.

A *Supp.* no és al recitat, ans al tercer estàsım (*Supp.* 538-589, de la segona estrofa a la quarta antístrofa, per ser exactes), on trobem un relat amb un ús continuat del present històric que coincideix del tot amb l'estil δέ (cf. pp. 261-264)¹⁰. Rere la invocació a Zeus de les primeres estrofes, les Danaïdes rememoren la història de llur avantpassada Io, que situen primer al passat (μετέσταν 538), abans de relatar-la en l'ampliació de l'oració introduïda per ἔνθεν (540)¹¹. Els vagareigs d'Io es contenen exclusivament amb verbs en present (φεύγει 542, ὀρίζει 546, ἰάπτει 547, περῶ 549, ἰκνεῖται 556), com també la intervenció de Zeus per alleugerir el seu patiment (παύεται, ἀποστάζει 578) i culminar el naixement d'Èπαφος, ja en aorist (581). Que el present històric constitueix una eina narrativa i no un mer recurs expressiu¹² ho demostra el parèntesi de la tercera antístrofa, on el subjecte passa a ser la gent que troba Io i se sorprèn de la seva aparença bovina: com que no són els protagonistes del mite, el verb

¹⁰ A diferència dels passatges coordinats amb καί, l'estil δέ és propi de passatges diegètics, però sense una especial èmfasi en la velocitat o immediatesa de les accions; cf. Stahl 1907, pp. 90-93, qui considera que el present històric actualitza l'acció, l'acosta al temps de la locució, però admetent que no s'aprecia una acceleració del ritme de la narració com al llatí.

¹¹ Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, ad 540, la introducció d'un mite amb adverbi relatiu suposa una particularitat pindàrica (al contrari del present històric), un possible artifici que accentua la suposada improvisació del cant. En aquest cas, considerem que l'adverbi manté la seva funció anafòrica, tot i que certament, en alguns altres passatges, arriba a esdevenir un nexa subordinant, cf. Subordinades relatives, p. 296.

¹² Bowen 2013, ad 538-555: *Io's flight is presented with immediacy*; cf. també Matino 1998, p. 141.

torna a presentar-se en aorist i imperfet¹³ (565, 570), a l'igual que a la pregunta retòrica que encara no descobreix Zeus com a alliberador (571). Es pot considerar un apèndix del relat, tot just anterior a les preguntes retòriques següents que reafirmen la identitat de Zeus com a origen del llinatge, la celebració del naixement del fill d'Io, transmesa per un discurs directe introduït per un últim present històric (πάσα βοᾷ χθῶν 583). També la narració del mite d'Apis (*Supp.* 262-270) a càrrec de Pelasg conté un present inicial (ἐκκαθαίρει 264) seguit per aorists (266, 270). De nou, el present expressa l'acció principal del breu passatge (ressaltada igualment pel preverbi expletiu): la labor de purificació duta a terme per l'heroi guaridor que explica el nom de la contrada.

Les narracions són quasi inexistentes a *Th.* (l'anunci de la mort d'Etèocles i el decret contra la inhumació de Polinices són breus i es mantenen en passat), de manera que el present històric és del tot exclòs de l'obra. En presentar el missatger els set atacants, encara que els hagi vist en un moment passat, ja són a punt de travessar el riu i d'iniciar l'atac, un perill imminent ben present que explica sobradament la tria d'aquest temps¹⁴. Sobta més la pràctica absència del present històric a *Pr.*, amb solament dos registres testimonials malgrat l'abundància de narracions¹⁵.

A banda de *Pers.*, l'altre drama esquili amb més significatives seqüències narratives és, gens sorprenentment atesa la seva major extensió i posició en la trilogia¹⁶, *Ag.* En el discurs de les alimares sols tres presents històrics alternen amb l'aorist trencant la monotonia de l'avenç de la flama; irromp a un únic verb de visió en relatar l'herald l'accidentada travessia de retorn; molt més abundant, el present històric porta a l'escena tots els detalls sagnants del crim de Clitemnestra i, finalment, apareix també en un relat mític, quan Egist rememora l'àpat caníbal de Tàntal i la maledicció de Tiestes tot incidint en les accions clau del relat i fent-les, alhora, més aberrants¹⁷. A *Ch.* el present històric sols es localitza a les estrofes que recorden la perfídia de les dones amb mite d'Escil·la i de les Lemnees i, a l'última tragèdia de la trilogia, abunda a la

¹³ Ens abstenim d'incloure en cap de les dues categories *πάλλοντ'* (*Supp.* 567), que morfològicament pot ser tant un present com un imperfet sense augment. Certament, el present resultaria ací menys marcat, però al capdavant tots dos temps són indistingibles.

¹⁴ Martino 1998, p. 138 n. 382: *I presenti qui occorrenti non sono veri e propri presenti storici in quanti il messaggero narra eventi a lui contemporanei; ma il racconto acquista grande drammaticità proprio dalla sequenza di codesti presenti descritti, che comunque possono rientrare per ragioni di aspetto e azionalità in codesta categoria temporale.* Al nostre paer, la vivesa i dramàticitat són determinats pel context i el contingut dels set *Redepaare*; el present històric, si hi fos, no afegiria cap matís al seu significat habitual.

¹⁵ *Pr.* 220, 229. El primer, tot i que defensat per Radko 1971, p. 113 i *passim*, pot ser simplement atemporal, car descriu, en una oració independent, un fet que continua en el present: ἐμαῖς δὲ βουλαῖς Ταρτάρου μελαμβαθῆς / κευθμὸν καλύπτει τὸν παλαιγενῆ Κρόνον / αὐτοῖσι συμμαχοῖσι. De fet, es pot relacionar amb el present que expressa la sentència dels vv. 224-225. L'absència és notable atesa la profusió de llargues seqüències diegètiques: els antecedents i bones obres de Prometeu (197-241), el mite de Tifó (351-362), els patiments d'Io (645-682) o els seus vagareigs (829-838)...

¹⁶ Radko 1971, pp. 261-262 remarca l'ús més aviat escàs del present històric a Èsquil i addueix com a possible explicació el fet que les seves trilogies mantinguin la unitat temàtica, de manera que les narracions sobre fets passats són innecessàries si ja s'han representat a la primera i segona tragèdies. Això concordaria amb l'acumulació a les *ρήσεις ἀγγελικαί* de *Pers.* de vora el 30% de registres del corpus i que sigui justament la primera obra de la trilogia la següent amb major nombre de testimoniatges.

¹⁷ *Ag.* 293 σημαίνει, 305 πέμπουσι, 310 σκήπτει; 659 ὀρώμεν; 1383 περιστιχίζω, 1384 πείω, 1386 ἐπενδίδωμι, 1388 θυμὸν ὀρμαίνει, 1390 βάλλει, 1392 γάνει, 1398 ἐκπίνει; 1597 ἔσθει, (ὀρᾶς), 1599 ἀμπίπτει, 1600 ἐπεύχεται, 1606 συνεξελάνει.

seqüència inicial sobre la fundació de l'oracle de Delfos i recull en un sol verb l'assassinat d'Agamèmnon recordat per Apol·lo al judici d'Orestes¹⁸.

El present històric és propi sobretot de les narracions recitades al trímetre, i sols els mites dels cants corals de *Supp.* 538-589 i *Ch.* 613-638 en registren alguns. S'acumula en narracions extenses¹⁹ i, en passatges més breus, una sola forma verbal en present al començament o final sincretitza l'episodi. Quant al contingut, sol associar-se, més que als mites, al relat de fets recents contats per la *persona loquens* com a testimoni ocular (si bé la distinció es complica en la tragèdia i l'assassinat d'Agamèmnon rememorat per Apol·lo podria pertànyer a les dues categories). Per aquesta raó se'n troben diversos registres en primera persona, sobretot en verbs de percepció, a més de l'autoinculpació de Clitemnestra en l'assassinat d'Agamèmnon.

Els verbs que apareixen en present històric designen accions puntuals o tèliques i lligades a camps semàntics concrets: de percepció visual, de dicció, de moviment o canvi d'estat, o associats amb impulsos violents²⁰. No comparteixen la noció de telicitat unes poques excepcions, com ara *κυρεῖ* (*Pers.* 502), que admeten un matís resultatiu, o *πλέουσι* (*Pers.* 381), on el canvi de temps verbal i el context suggereixen una interpretació ingressiva.

Tot i l'indispensable paper del context per a determinar els diversos efectes estilístics i tot i que, ocasionalment, la *variatio* pot ser un recurs desitjat, convé d'explicar la disposició d'aquest temps verbal sense reduir-lo a un mecanisme arbitrari per trencar la monotonia dels pretèrits²¹. Èsquil empra el present històric principalment de dues maneres. Com a eina narrativa, de manera anàloga a la prosa²², ressaltava moments clau de l'acció tot sintetitzant l'acció principal de seqüències narratives breus²³ i, amb verbs de dicció o percepció²⁴, en acostar temporalment aquests verbs de mediació, evita que el contingut quedi a un nivell inferior dins de la narració²⁵. En segon lloc, distingim un ús més dramàtic, que evoca escenes colpidores i

¹⁸ *Ch.* 622 *κιγγάνει*, 636 *οἴχεται*; *Eu.* 7 *δίδωσι*, 8 *ἔχει*, 12 *πέμπουσι*, *σεβίζουσιν*, 15 *τιμαλφεῖ*, 18 *ἴζει*; 635 *κόπτει*.

¹⁹ Cf. Radko 1971, pp. 185-189, 195-203, per a una anàlisi de tots els passatges esquilis segons aparegui un únic present històric o sigui consistent en un passatge determinat, on més clar resulta el seu ús.

²⁰ Contextualment, també ho serien *περιστιχίζω* o *ἔσθει* a *Ag.*, accions indispensables per a l'assassinat. Radko 1971, pp. 64-74 classifica semànticament els presents històrics de totes les tragèdies en categories a grans trets coincidents amb les que hem esmentat.

²¹ Radko 1971, p. 260 rebutja que el present històric aparegui al drama per necessitat mètrica o indiscriminadament per mer afany de variació, sinó que manté sistemàticament els mateixos usos als tres grans tragediògrafs.

²² Ja ens hem referit a la manca d'antecedents en la poesia; en qualsevol cas, l'ús esquili concorda amb el dels altres tragediògrafs. Radko 1971, p. 259: *The tragedians employ the historical present to enliven their narrative passages dealing with past events and to portray dramatically certain main events within these passages. The historical present tends to come when the highest pitch of the narrative is reached and, in this way, heightens the dramatic effect.* Rijksbaron 1994², pp. 22-25, al seu torn, contempla la possibilitat que el present històric a les *ρήσεις ἀγγελικαί* del drama no només ressalti moments clau, sinó que aprofiti la condició de testimoni ocular de la majoria dels missatgers per fer-los reviuire els esdeveniments que narren.

²³ *Pers.* 198, 205-207, 363; *Supp.* 583; *Ag.* 659, 1597. Von Fritz 1949, p. 196: *It designates the climactic moment of a story [...]. It is clear that it is timelessness and not presence that determines this use of the historical present.*

²⁴ *Pers.* 347, 381, 410, 450, 481; *Supp.* 264, 541-46-47-49-56-76-79, a més d'*Ag.* 293-305, 635, 1398, 1606; *Ch.* 622-636; *Eu.* 7-11-11-15-18.

²⁵ Els verbs de percepció (*Pers.* 205 i 207) i introductors del discurs reportat (*Pers.* 363) podrien introduir un segon nivell dins de la narració, massa profund, per la qual cosa el present, en posar-lo en relleu, els

difficils de representar en escena. Aquest valor és confirmat per molts verbs que designen accions violentes i no encaixen en les categories anteriors i sol ser reforçat per uns altes recursos estilístics com la tria de lèxic inusual, preverbis expletius, figures retòriques...²⁶

No hi ha pas tantes seccions diegètiques, ni encara menys tantes on aparegui, com per poder concloure res significatiu de la divisió del present històric entre els diferents personatges. Si recopilem els passatges analitzats, en trobem dos de la reina, dos del missatger persa, un de Pelasg i un únic passatge líric de les Danaïdes a banda de, a l'*Orestíada*, dos de Clitemnestra, un d'Egist i un de la Pítia. Com que Egist no es té precisament per un paradigma de virilitat²⁷, podríem creure que, amb les excepcions del missatger i del rei argiu, aquest temps s'adiu a l'emotivitat femenina o l'emotivitat sense més, atès que el missatger també ha estat colpit per la derrota. Es tracta d'un recurs diegètic i l'anàlisi sintàctica i semàntica revela que en la majoria de registres crea un mode particular de la narració, però no especialment de cap mena de subjectivitat més enllà de discernir quines accions es consideren fonamentals²⁸.

En relació amb l'anterior, observem la mateixa neutralització del valor del present en passatges no narratius on no funciona com a present històric, sinó que assoleix un sentit descriptiu com el de l'aorist gnòmic, on tampoc no opera la temporalitat. Anecdòticament, el *praesens pro futuro* es pot explicar com a una continuació de l'estat de les coses del moment d'elocució a σωθεῖς δ'όμοίως τήσδε κοιρανεί χθονός (*Pers.* 214), com un present regular, doncs, el sentit prospectiu del qual seria inferible a partir del context²⁹. El fet que continuï una triple construcció amb participis equivalents a pròtasis condicionals no impedeix aquesta interpretació, car la primera apòdosi inclou un potencial i la segona, una oració nominal pura; per tant, no cal sobreentendre-hi necessàriament un valor de futur. Igualment dubtós resulta τί τῶνδ' ἐξ ἴσου ῥεπομένων ἴμεταλ/γείς τὸ δίκαιον ἔρξαι† (*Supp.* 405-406), un passatge líric i, a més, de difícil lectura³⁰. Més que un ús sintàctic particular, el *praesens pro perfecto* depèn més aviat del significat de verbs de moviment com ἦκω, οἴχομαι o verbs de percepció o dicció que expressen accions puntuals a partir de les quals és fàcil d'inferir un valor resultatiu³¹, per exemple a Βακτρίων δ' ἔρρει πανώλης δήμος (*Pers.* 732).

anivella, en certa manera a la resta de la seqüència. Especialment en el primer passatge, el somni de la reina, la combinació del present amb l'estil καί revifa clarament l'escena o, si més no, s'empelta de l'efecte narratiu d'aquest ús paratàctic que fa que augmenti la velocitat de la narració. Aquest ús i, sobretot, la funció d'evitar el distanciament que propicia la mediació de verbs de percepció i dicció sembla dependre ja del significat temporal del present. El probable caire innovador d'aquest valor, sobretot el que anomenem "actualitzador", es confirma per la seva manca de regularitat i presència escassa al corpus. Resulta revelador, encara que fora del nostre corpus estricte, com, en recordar la tempesta que va delmar les naus argives (*Ag.* 636-680), un episodi ben patètic per a un supervivent, l'herald argiu sols empra un present i és, justament, del verb de visió (ὀρώμεν 659).

²⁶ *Pers.* 191, 192, 192, 195, 195, 196, 197, 197, 197, 199, 463, 463, 485, 496, 501, 503; *Ag.* 310, 1383, 1384, 1386, 1388, 1390, 1597, 1599, 1600.

²⁷ Cf. *Ag.* 1625 o *Ch.* 304: δυοῖν γυναικοῖν ᾧδ' ὑπηκόους πέλειν.

²⁸ Cf. Radko 1971, pp. 201-203, com hem esmentat, la preeminència de la primera persona verbal és un indicatiu més en aquesta direcció.

²⁹ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 273.

³⁰ Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* ho veuen més clar, com a un gir idiomàtic per la combinació amb el participi ἔρξας.

³¹ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §382.

1.2. Εἶμι

Alguns presents no funcionen ja com a *praesentes pro futuro*³², sinó que es gramaticalitzen com a formes de futur en un procés limitat algunes arrels verbals i iniciat, sens dubte, per llur significat de verbs de moviment. D'aquests, el representant principal i l'únic que trobem al corpus és εἶμι, un remarcable tret dialectal definitori del joni-àtic³³. El nou significat temporal es comprova fàcilment per la combinació amb formes del tema de futur referides a un mateix moment.

La companyia d'uns altres futurs no és pas un requisit arbitrari en l'estudi de εἶμι, car en tots els registres hi apareix coordinat, com per confirmar-ne aquest valor temporal. Previsiblement, les formes compostes del verb mantenen l'ús original com a presents³⁴, en part perquè amb el prefix solen conservar millor el significat de moviment. El verb simple sol trobar-se cap al final de les intervencions i en primera persona –en la meitat de les sis del nostre corpus encara que cap de les dues de *Supp.* (set de dotze si ampliem el recompte a les obres esquílies posteriors)–, la qual cosa els aporta un cert valor modalitzant, que ressalta moments clau, resolucions com la d'Etèocles de combatre son germà a la conclusió del setè discurs: τούτοις πεποithὸς εἶμι καὶ ξυστήσομαι/ αὐτός (*Th.* 672)³⁵.

Aquesta posició esdevé especialment significativa a la trilogia, on marca la decisió final d'Agamèmon (*Ag.* 957) i, després, de Cassandra (*Ag.* 1313) d'entrar als estatges on trobaran la mort; o també a *Ch.* 781, al passatge, encara que molt menys punyent, en què la dida Cilissa per fi accepta d'entrar a fer sortir Egist. Justament, aquests són els dos únics registres que no apareixen coordinats amb futur, i que es podrien entendre com presents (“vaig”, “camino cap a la porta mentre parlo”), però el context deixa ben clara llur significació prospectiva.

Atès que es tracta d'una gramaticalització integrada al sistema verbal i no massa freqüent³⁶, la seva distribució no caracteritza personatges ni distingeix el líric del recitat. Es registra una vegada a *Pers.* (als versos de la reina), tres a *Th.* (una vegada als versos d'Etèocles i dues als cantats pel cor), dues a *Supp.* (en un passatge líric i al recitat de l'herald) i, amb una proporció semblantment baixa, quatre vegades a la trilogia i dues a *Pr.*

1.3. Aorist i futur gnòmic

A l'igual que el present històric suposa una excepció del valor temporal del present d'indicatiu, l'aorist no fa referència al pretèrit en l'ús anomenat gnòmic, ben

³² Martino 1998, p. 137 considera que εἶμι conserva el valor de present a *Th.* 372, on la llició εἶσ' de Φ fa molt menys sentit que εἶς de M, i a *Eu.* 242, més probable per tractar-se del compost πρόσσειμι.

³³ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §382. A Homer es registra amb un possible sentit de futur, però res fa pensar que no s'entengués regularment com a present, cf. Chantraine 2015² II, §301.

³⁴ L'excepció és *Ag.* 1283 κάτεισιν, coordinada amb un futur.

³⁵ A més de *Pers.* 849-850; *Th.* 1065, 1068; *Supp.* 166, 903 i, fora del nostre corpus: *Ag.* 957, 1313; *Ch.* 781; *Eu.* 177; *Pr.* 325, 828.

³⁶ Encara menys ho és la seva alternativa, amb tema inequívocament de futur, ἐλέόσομαι, present sols a *Supp.* 522 (a banda de *Pr.* 854), en una situació de decisió equivalent a les vistes amb εἶμι amb la decisió de Pelasg de defensar la causa de les Danaïdes a l'assemblea.

probablement originat, també, pel seu valor aspectual primordial³⁷. A un gènere mimètic com la tragèdia, almenys a les tres obres estudiades, no té massa cabuda l'aorist gnòmic, ni tan sols l'aorist d'experiència que ocasionalment se n'ha distingit³⁸. Apareix escassament i generalment no es combina amb uns altres dels recursos típics que en podrien confirmar el valor³⁹: *Pers.* 821; *Th.* 209 (en una comparació del cap de l'estat amb el capità d'un vaixell), 604, 608 (un altre símil mariner⁴⁰); *Supp.* 87, 499 (on sí que poden indicar un ús particular l'anàstrofe i la introducció mitjançant la combinació de partícules καὶ δὴ, amb un significat assertiu i conclusiu i, ací, excepcionalment causal⁴¹), 936 i 1005. A Èsquil és una formulació més explícita, els conceptes abstractes o eterns (*Pers.* 821; *Supp.* 87), subjectes genèrics (*Th.* 209, 604, 608) o el pronom indefinit (*Supp.* 499, 1005), el que atorga a alguns enunciats la validesa general, més que no pas marcadors verbals i oracionals d'atemporalitat o descripció.

El testimoniatge més notable és aquesta escena on Etèocles compara la conseqüència que triar males companyies tindrà per a Amfíraos amb la de qui s'embarca amb impius:

ἦ γὰρ ξυνεισβὰς πλοῖον εὐσεβῆς ἀνὴρ
 ναύταισι θερμοῖς καὶ πανουργία τινὶ
ὄλωλεν ἀνδρῶν σὺν θεοπτύστῳ γένει,
 605 ἦ ξὺν πολίταις ἀνδράσιν δίκαιος ὦν
 ἐχθροζένοις τε καὶ θεῶν ἀμνήμοσιν,
 ταύτου κυρήσας ἐκδίκως ἀγρεύματος,
 πληγεὶς θεοῦ μάλιστα παγκοίνῳ δάμῃ

Th. 602-608

³⁷ Cf. Wackernagel 1950-1957² I, pp. 178-181; Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 285. La primera proposta de relacionar aorist gnòmic i valor aspectual és la de Musič 1892 (citada per Humbert, 1972³, §247 i Wackernagel 1950-1957² I, p. 180). Wakker 2017, p. 97 a partir del seu estudi a Hesíode, l'autor gnòmic per excel·lència, conclou que l'ús de l'aorist en passatges omnitemporals és, en canvi, pel seu aspecte perfectiu, com que no hi ha forma òptima d'expressar omnitemporalitat i perfectivitat alhora, la tria subòptima. Per contra, segons Kühner & Gerth 1976 II.1, §386: *Man nennet den so gebrauchten Aorist den gnomischen oder empirischen; doch ist auch diese Spracherscheinung aus der allgemeine Bedeutung des Indikativs Aoristi abzuleiten.* Tot i aquesta relació de l'aorist gnòmic amb el significat de passat, el valor aspectual puntual sí que és clau als símls, cf. *ibid.* §386.

³⁸ Humbert 1972³, §247: distingeix el primer, l'aorist gnòmic, que basta sol per transmetre una veritat, de l'aorist d'experiència, que generalitza a partir d'un fet concret i és sempre modificat per un adverbí temporal com πολλάκις o ἀεί. La majoria de gramàtiques, però, els consideren varietats d'un mateix ús.

³⁹ Wakker 2017, pp. 90, 98 i *passim* n'identifica, a Hesíode, la manca d'augment, la combinació amb el present d'indicatiu descriptiu, amb partícules com τοι, καὶ γάρ o τε èpic permanent i digressiu o amb subordinades generals o distributives amb subjuntiu.

⁴⁰ Més difícil de definir com a gnòmic és l'aorist de πόλις δ' ἐν εὐδία τε καὶ κλυδωνίου / πολλαῖσι πληγαῖς ἄντλον οὐκ ἔδεξατο (*Th.* 795-796), amb què el missatger tebà anuncia que Tebes ha resistit com un vaixell els embats de la mar. Tot i la recurrent imatge nàutica, hi manquen els altres signes del to gnòmic i, notablement, el contingut de validesa general o omnitemporal, ja que remet a un fet determinat.

⁴¹ Cf. Denniston 1966², p. 250, καὶ δὴ introdueix un argument a partir de l'anterior sols ací i a *Ch.* 565.

La introducció mitançant la partícula γάρ, la parataxi i l'aorist final sense augment, a més del símil mateix⁴², en reforcen el caire gnòmic. En la primera part de la construcció no apareix un aorist gnòmic sinó un perfet (604)⁴³.

També una afirmació conclusiva de Darios, personatge sobrenatural que resol als perses les claus de llur desfeta i les lliçons que n'han d'extreure⁴⁴, queda del tot marcada com a γνώμη per la partícula causal, els presents de les oracions anteriors amb què es coordina i la subordinada relativa de significat genèric: ὕβρις γὰρ ἐξανθοῦσ' ἐκάρπωσε στάχυν / ἄτης, ὅθεν πάγκλαυτον ἐξαμᾶ θέρος (*Pers.* 821-822). Si no fos per aquests trets addicionals, l'aorist podria interpretar-se com un pretèrit regular referit a la derrota de Salamina, ja passada.

A les tragèdies posteriors els aorists gnòmics romanen infreqüents, però esdevenen més marcats en la mesura en què es concentren a passatges lírics, paratàctics, i en clara coordinació amb formes de present⁴⁵. La major estilització d'aquest temps, sobretot l'associació amb els cants, concorda amb l'evolució lingüística que fa cada vegada més rar i poètic un tret conservador, propi de l'èpica arcaica⁴⁶.

Els pocs testimoniatges es troben sobretot als passatges recitats per figures sàvies i amb autoritat: Darios, Etèocles i Dànaos, els dos darrers amb dos registres cadascun, distribució del tot adient a la resta d'intervencions categòriques d'aquests personatges. Fora d'una intervenció de l'herald egipci, tampoc no és estrany que els cants corals incloguin reflexions genèriques de caire gnòmic com la de les Danaïdes sobre Zeus o les dues del cor d'ancians d'Ag., vells sentenciosos, a més.

Si els valors especials del present i l'aorist s'expliquen per l'aspecte, no és tan inusual que també la resta de temes verbals s'emprin de maneres diferents no del tot concordants amb la referencialitat cronològica. El futur d'indicatiu, de creació recent a partir d'un desideratiu que hi aporta el sentit temporal prospectiu, pot interpretar-se com a gnòmic, com a indicació de veritats tan evidents que sempre seran vàlides. Aquest significat, fàcilment deduïble del valor virtual del futur, és liminar amb el més modalitzat que trobem a les suposicions i preguntes retòriques⁴⁷. Així, no resulta especialment remarcable aquest darrer ús del futur, justament l'únic que trobem al corpus⁴⁸, que, d'altra banda, conviu amb l'optatiu potencial i, en menor mesura, amb el

⁴² El passatge constitueix un dels exemples més clars de *comparatio paratactica* al drama per a Friis Johansen 1959, p. 19-26, o de priamel per a van Otterlo 1937, p. 63. Cf. Goodwin 1992, §158; Chantraine 2015² II, §274: a Homer l'aorist gnòmic és especialment típic de les comparacions.

⁴³ Cf. Lupaş & Petre 1981, ad 602-608.

⁴⁴ Bielohlawek 1940, pp. 67-70 tracta amb escepticisme el paper de les γνώμαι a la caracterització dramàtica; mentre que per a Tosi 2018 sí que són un potent mecanisme de caracterització, sobretot quan es reelaboren i se situen al final dels diàlegs o en boca de personatges humils com el guaita d'Ag.

⁴⁵ Cf. Ag. 179-181: στάζει δ' ἔν θ' ὕπνω πρὸ καρδίας / μνησιπήμων πόνος· καὶ παρ' ἄ/κοντας ἦλθε σωφρονεῖν ο 387. L'aorist gnòmic roman una possibilitat estilística, però mai no degué ser majoritari; ja a la lírica de Baquilides les sentències s'introdueixen majoritàriament amb oracions nominals pures o verbs en present, mentre que l'aorist gnòmic apareix sols en una vintena part dels registres i el perfet i el futur encara menys, cf. Márquez Guerrero 1992, p. 38.

⁴⁶ Cf. Crespo & *aliae* 2003, p. 261.

⁴⁷ Cf. Goodwin 1992, §66.

⁴⁸ Matino 1998, p. 147 cita com a exemple *Supp.* 733: θεοὺς ἀτίζων τις βροτῶν δώσει δίκην, al nostre parer, clarament prospectiu, com suggereix la precedència d'un altre futur (729) i un imperatiu (731); la pròpia autora reconeix implícitament la proximitat d'aquests casos a un ús *pro imperativo*. Trobem un cas limítrof a *Supp.* 774-775: πράξας ἀρωγὴν· ἄγγελον δ' οὐ μέμψεται / πόλις γέρονθ', ἠβῶντα δ' εὐγλώσσοφ

subjuntiu deliberatiu: δολόμητιν δ'άπαταν θεοῦ / τίς ἀνὴρ θνατὸς ἀλύξει; (*Pers.* 93-94). Igualment banal és el futur de les preguntes que demanen a l'interlocutor reformular intervencions prèvies, com a Ξε. κατεῖ/δον δὲ πῆμ' ἄελπτον / Χο. τραπέντα ναύφαρκτον ἐρείς (*Pers.* 1027-1029).

1.4. Aorist emfàtic

De manera relativament paral·lela als usos no temporals del present, també l'aorist presenta, junt al valor gnòmic, un altre anomenat emfàtic o “tràgic” que, justament, ressaltaria l'acció del verb. Si bé la categoria no sembla del tot ben definida⁴⁹ i els exemples trobats indiquen, de manera ben regular, esdeveniments pretèrits, sí que comparteixen certes característiques que els particularitzen. Tots els registres observats per Matino⁵⁰ remetent anafòricament al contingut verbal recentment expressat i, a més, són tots recitats pel cor al trímetre o al tetràmetre (o en algun cas cantats) en passatges dialogats o epirremàtics, com ara: ταῦτα θυμόμαντις ὄν σοι πρευμενῶς παρήνεσα (*Pers.* 224⁵¹ o 844, 973). La situació més pròxima als intercanvis quotidians permet una major expressivitat. Aquests aorists remetent a accions passades tan immediates, dins de la mateixa intervenció en què es pronuncien, que podrien entendre's com a presents. Tanmateix, aquesta lleugera particularitat temporal no explica per què els verbs de dicció, que no introdueixen, sinó que al·ludeixen al que el mateix parlant ha dit, no necessàriament significatiu o determinant, mereixerien cap mena d'emfasi. Fora d'aquests casos, sí que l'aorist immediat tindria sentit en accentuar, concentrat en tres verbs seguits, els versos finals de la tensa esticomítia entre Pelasg i les Danaïdes quan amenacen de suïcidar-se: Πε. ἤκουσα μαστικτῆρα καρδίας λόγον./ Κο. ξυνήκας ὀμμάτωσα γὰρ σαφέστερον (*Supp.* 466-467). Vist el seu ús limitat i no gaire explotat estilísticament, també a la resta de drames esquilis, sembla que aquest aorist emfàtic és residual i, en tot cas, pot identificar-se amb l'anomenat aorist “conclusiu”, que tampoc no és un fet de sintaxi verbal, ans textual⁵².

1.5. Perfet

La menor varietat d'usos o d'anomalies del perfet pot derivar de la seva marginalitat a l'oposició aspectual binària entre present i aorist. Regularment, expressa una acció acabada el resultat de la qual perdura al present: τρίτον τόδ' ἐν θεσμίοις / Δίκας γέγραπται μεγιστοτίμου (*Supp.* 708-709), que apel·la a l'efecte del decret argiu. Aquesta continuació al present pot ser interpretada com una major rellevància, tret que rendibilitza un ús estilístic del perfet, afavorit també per un cert estranyament en la

φρενί, on novament sembla més econòmica la interpretació com a futur regular: són els últims versos de Dànaos abans de marxar per, precisament, fer ell mateix de missatger (molt probablement ho explicitaria un futur de primera persona a la llacuna que s'hi conjectura just abans).

⁴⁹ Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 281-282 hi atribueix un valor “confectiu”; Kühner & Gerth 1976 II.1, §386.9 és qui més ho desenvolupa i n'arriba a distingir tres subtipus, segons el camp semàntic dels verbs.

⁵⁰ Cf. Matino 1998, p. 143.

⁵¹ Cf. Broadhead 1960, *ad loc.*; Garvie 2009, *ad loc.* però, escriu que podria tractar-se d'un dels aorists de cortesia que considera Lloyd 1999, tot i que el mateix Lloyd, p. 43, n. 70, l'esmenta com a aorist regular de pretèrit.

⁵² Cf. Sedgwick 1940.

combinació del participi amb un acusatiu de relació a: δίκην κολυμβητήρος, ἐς βυθὸν μολεῖν / δεδορκὸς ὄμμα (*Supp.* 408-409).

Ja ens hem referit, en tractar de l'aorist gnòmic, a l'existència d'un perfet gnòmic que hi alterna en un mateix símil i que, d'altra banda, és anecdòtic al corpus: *Th.* 604. Aquest ús s'explica per la manca de tota consideració de durada més que pel recurs a una idea d'antioritat de l'experiència adquirida; el seu valor resultatIU uneix el passat, que es pot referir com a experiència, i el moment de l'enunciació⁵³. S'hi pot comparar ἴν' ἄλκῃ πίσυνοσ μέμν/κε φράζουσα βοτῆρι μόχθουσ (*Supp.* 351-352), un vers líric on el cor no desenvolupa ben bé una γνώμη, ans una comparació d'inspiració èpica⁵⁴, i d'una forta emoció.

El tema de perfet accentua el valor aspectual d'uns altres temps com el plusquamperfet a θεοῖσ μὲν ἤδη πωσ παρημελήμεθα (*Th.* 702, subratllat amb l'adverbi temporal), amb què Etèocles interromp el cant del cor per deixar clara la irrevocabilitat de la seva decisió; o el futur perfet a ἄγοσ δὲ καὶ θανὼν κεκτηῖσεται / θεῶν πατρώων (*Th.* 1017-1018), on es transmet una idèntica fatalitat, aquest cop conseqüència dels actes de Polinices, i a μέλαινα δ' ἀμμεμείζεται,/ οἴ, στονόεσσα πλαγά (*Pers.* 1051-1052), un altre passatge líric sobre la dissort consumada. El valor purament temporal del plusquamperfet passiu s'expressa més comunament amb perífrasis verbals, de manera que aquestes són formes excepcionals, estilísticament marcades per llur pròpia raresa⁵⁵.

2. Veu i diàtesi

2.1. Veu activa

Algunes discordances entre la veu, la marca morfològica, i la diàtesi que normalment hi és assignada, dependent sovint de la semàntica més que de la sintaxi⁵⁶ –activa o factitiva a l'activa; intransitiva, reflexiva, de procés intern o afecció la mitjana; passiva o intransitiva la passiva⁵⁷...– reflecteixen les tensions del sistema i, ensems, usos poètics rellevants.

La diàtesi reflexiva, la identitat de subjecte i complement, sol ser expressada per la veu mitjana, així que l'activa resulta del tot inesperada⁵⁸ a αὐτῆ σὲ δουλοῖσ κάμὲ καὶ

⁵³ Wackernagel 1904 descriu el perfet resultatIU com aquell que ja no expressa l'estat del subjecte verbal (com l'intransitiu), sinó el de l'objecte, definició mantinguda, bo i atorgant un major pes a les interpretacions semàntiques, per Chantraine 1927, pp. 6-12. Wackernagel 1904, p. 12 en considera dos testimoniatges pindàrics els més antics i registra nou perfets purament resultatius a Èsquil (cinc dels quals a *Pr.*) i Chantraine 1927, pp. 126-138 fins a vint, força menys que als dramaturgs posteriors, sobretot Aristòfanes i, a la prosa, molt més a Plató que a historiadors com Tucídides. Willi 2003, p. 132 n.28 aprecia que a Aristòfanes pot remetre a l'expressió dels sofistes, mentre que Sòfocles, Eurípides i Heròdot eviten el perfet resultatIU substituint-lo per la perífrasi de ἔχω amb participi d'aorist. Aquestes dades apunten a una major expressivitat i un ús innovador que acaba conduint al seu sentit temporal, cf. Willi 2018, p. 284.

⁵⁴ Cf. Bowen 2013, *ad loc.*

⁵⁵ No s'aprecia un increment quantitatiu del plusquamperfet a les tragèdies posteriors: *Ag.* 653, 407; *Pr.* 211, 156, però sí que en aquesta última obra emfasitza descripcions profètiques, cf. Matino 1998, p. 147.

⁵⁶ Delaunois 1974 planteja la necessitat metodològica d'explicar la funció de la veu mitjana amb criteris semàntics tot privilegiant les nocions d'interès i causalitat.

⁵⁷ Fora d'alguns verbs activa tantum com ἀποθνησκω o πίπτω que admeten una mena d'agent interpretable com a causa o motiu en usos inherentment passius.

⁵⁸ Si més no a Èsquil. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 116 en troben paral·lelismes a la tragèdia posterior: *E. Hel.* 842, *Hipp.* 1404, *IA* 677, *Andr.* 256.

πάσαν πόλιν (*Th.* 254⁵⁹) i θρεομένη μέλη / ζῶσα γόοις με τιμῶ (*Supp.* 115-116). Al primer cas, l'absència del reflexiu σεαυτήν passa desapercibuda tant pel pronom en nominatiu com per la possibilitat que el pronom personal sigui tònic, i pot explicar-se per la voluntat de mantenir un cert paral·lelisme amb l'altre pronom personal. Al passatge de *Supp.*, però, la veu activa i el pronom àton sol no poden explicar-se sinó com una peculiaritat del cant, potser per cridar l'atenció sobre la indefensió de les Danaïdes⁶⁰. És diferent el cas de δέρκομαι, verb poètic de percepció, ja lexicalitzat en la veu mitjana, tot i que al nostre corpus sempre apareix en forma activa, sobretot perfets i participis⁶¹.

El solapament entre la mitjana i l'activa s'aprecia clarament al verb σέβομαι o σεβίζομαι⁶², amb força registres al corpus. Dels dos verbs, σέβω, amb set registres al nostre corpus i disset a les tragèdies posteriors, totes a la trilogia⁶³, és molt més freqüent que el sufixat. Σεβίζω i σεβίζομαι sumen cadascun tres registres a tot el corpus esquili i σέβομαι ja no apareix a l'*Orestíada* (encara que sí dues vegades a *Pr.*), sols la seva forma activa, i σεβίζω també es registra a la trilogia, mentre que a obres anteriors només se'n testimonia la mitjana. Atès que el significat no varia, cal suposar que la veu mitjana simplement en subratlla la implicació personal del subjecte; encara que distribuïda força uniformement tant als passatges cantats com recitats, es concentra, significativament, en situacions marcadament dialògiques⁶⁴, ja sigui en esticomíies o en imperatius adreçats als déus, sempre en primera o segona persona: Βα. θεοῖσιν εἰπὼν τοὺς θεοὺς οὐδὲν σέβη./ Κῆ. τοὺς ἀμφὶ Νεῖλον δαίμονας σεβίζομαι (*Supp.* 921-922). Aporta un cert estranyament la tria de la veu mitjana, emprada pel joni i l'àtic més literari, respecte de l'activa, pròpia de la prosa clàssica⁶⁵. En un altre vers de l'apassionada esticomíia entre el cor i Etèocles, torna a aparèixer la veu mitjana en una inusual col·locació de sentit metafòric: ἀλλ' ἀντάδελφον αἶμα δρέψασθαι θέλεις; (*Th.* 718). Costa de distingir si, en aquest cas, la veu matisa o intensifica el sentiment, car Píndar, per exemple, empra l'activa d'aquest mateix verb com a font d'estranyament⁶⁶.

⁵⁹ Cf. Hutchinson 1985, *ad loc.* S'han proposat diverses esmenes per canviar l'acusatiu i nominatiu dels pronoms, però cap no resulta del tot satisfactòria, tampoc la llició dels còdexs σύ, car requeriria d'un acusatiu αὐτήν que es coordinés amb el pronom de primera persona ἐμέ i que alteraria l'esquema mètric.

⁶⁰ Matino 1998, pp. 99-100 ho interpreta com una particularitat de la tragèdia. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 236: l'ús de la forma amb pronom, l'expressió reflexiva analítica, té una major força activa que la sintètica, amb la veu mitjana, més ambigua quant a l'activitat del subjecte. La hipercharacterització de la veu mitjana amb el pronom emfàtic, més fàcilment interpretable, no apareix al corpus.

⁶¹ *Pers.* 1007; *Th.* 53, 103; *Supp.* 409. Les formes mitjanes es restringeixen als fragments de drama satíric fr. 46a, 6; 47a, 32 (conjecturat) i drames més tardans: *Eu.* 387 i també a *Pr.* 54, 304, 540, 843, on arriba a presentar formes passives: *Pr.* 93, 141, 547.

⁶² *DELG*, s.v. i *EDG*, s.v. coincideixen a testimoniar un canvi semàntic als dos verbs, sinònims, testimoniats per la veu: de denotar un sentiment o procés intern ("sentir vergonya", "sentir un temor respectuós") a una mena d'acció transitiva ("demostrar respecte", "respectar"). Segons Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 814-815, l'ús transitiu és una particularitat tràgica, especialment d'Esquil i Sòfocles, qui estenen l'ús transitiu a la veu mitjana.

⁶³ *Pers.* 166, 945; *Th.* 530, 596; *Supp.* 597, 671, 1025; *Ag.* 274, 779, 833, 925, 1612; *Ch.* 637, 960; *Eu.* 22, 92, 151, 435, 525, 697, 715, 725, 749, 897.

⁶⁴ Σέβομαι: *Pers.* 694, 695; *Supp.* 223, 921, 990 i σεβίζομαι: *Supp.* 815, 922; *Ch.* 912. Aquest ús es manté als dos registres de σέβομαι a *Pr.*: 543 i 937.

⁶⁵ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 234.

⁶⁶ Cf. Pi. *O.* 13 i l'escoli 20a) δρέπων μὲν: ἀντὶ τοῦ δρεπόμενος, ἀπανθιζόμενος; Drachmann 1903-1927, p. 324.

Tot plegat suggereix que la tria de la veu no és sempre sistemàtica i que hi intervenen uns altres factors com el sentit i la forma habitual de cada verb.

2.2. Veu mitjana

L'ús de la veu mitjana en comptes de l'activa rep el nom de mitjana emfàtica⁶⁷. En uns verbs transitius pertanyents a diferents camps semàntics, l'èmfasi ve donat per la marca de reflexivitat indirecta, sovint interpretada com a major implicació personal del subjecte o una reflexivitat indirecta⁶⁸: φυλάζομαι (*Supp.* 205, 375, 763), ξενούμαι (*Supp.* 927) o τίκτομαι (*Th.* 437; *Supp.* 674, a més de *Ch.* 127). S'aprecia una certa tendència a trobar-la a passatges corals i en primeres o segones persones, però no en tenim prou registres per confirmar-la.

En un verb de procés intel·lectual com βουλεύω, fora dels registres amb diàtesi clarament passiva que difícilment expressaria l'activa, l'únic registre en veu mitjana es troba en un imperatiu d'Etèocles, en l'ἐπίρρημα on interromp el cant del cor i introdueix una γνώμη, ben emfàtic, doncs: μή μοι θεοὺς καλοῦσα βουλεύου κακῶς (*Th.* 223)⁶⁹.

La connotació de major intensitat de la veu mitjana s'evidencia al camp dels verbs de dicció o expressió. Στένομαι apareix dues vegades al corpus, front als cinc registres (vuit a totes les obres) de στένω: en una exclamació cantada a *Th.* 872 i als anapests que introdueixen la pàrodos, en tercera persona, tot descrivint el lament de les dones perses a *Pers.* 62. Una situació semblant ens trobem amb βρέμομαι, en un sol registre al líric (*Th.* 350). L'únic registre d'αὐδάομαι, front als quatre de l'actiu (sis a tots els drames), és un participi, però és recitat en un context innegablement viu: l'intent del cor de dissuadir Etèocles (*Th.* 678). En tots aquests testimoniatges la veu mitjana sembla intensificar la connotació poètica que ja tenen, com a tria lèxica, aquests verbs, d'ací llur situació preeminent al líric. El mateix ocorre amb στεῦμαι: si bé no té forma activa, el verb performatiu és extraordinari a la tragèdia i demostra el pes de la tradició èpica al passatge narratiu on es presenta l'expedició persa (*Pers.* 49).

Igualment vinculat a l'expressió d'emocions, κλαίομαι es testimonia a un passatge líric i en primera persona (*Th.* 920). Μαργόομαι esdevé el paradigma de com, segons el recompte, amb mínims registres (dos que citem a continuació i un en veu activa a fr. 258, 1), mostra que la mitjana, més rara, és l'alternativa poètica. Semànticament, però, costa d'apreciar la diferència entre la descripció dels egipcis cantada pel cor de Danaïdes, amb un participi mitjà: περίφρονες δ' ἄγαν ἀνιέρῳ μένει / μεμαργωμένοι κυνοθρασεῖς, θεῶν / οὐδὲν ἐπαῖοντες (*Supp.* 757-759), i la de Tideu del missatger tebà, en veu activa: Τυδεὺς δὲ μαργῶν καὶ μάχης λελιμμένος / μεσημβριναῖς κλαγγαῖσιν ὡς δράκων βοῶ (*Th.* 380-381). Ambdós descriuen un enemic embogit per la ira, per la qual cosa convé acceptar que de vegades la veu mitjana, si no arbitrària, actua com a mer

⁶⁷ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 323; aquesta funció “dinàmica”, “expressiva” o “intensiva” és negada per Wackernagel 1950-1957² I, p. 127.

⁶⁸ Cf. García Gual 1970, p. 29, la veu mitjana estrena la relació del complement amb el subjecte.

⁶⁹ També apareix βουλεύω en veu mitjana i diàtesi activa, en primera persona i contexts semblants, a *Ag.* 846 i *Ch.* 718.

poetisme més escaient als versos lírics. Aquest ús estilístic indica una feblesa des del punt de vista sintàctic, que prenuncia la substitució de la veu mitjana per d'altres procediments.

Els usos intensius referits s'han consolidat en verbs banals com ὀράω, la veu mitjana del qual, sobretot amb el tema d'aorist, es troba a passatges corals (*Th.* 421; *Supp.* 104, 359), a més d'un registre a la introducció, en primera persona, del somni d'Atosssa (*Pers.* 179). El mateix ús relativament emfàtic, si no poètic⁷⁰, s'aprecia amb el compost προσίδεσθαι, testimoniats a un passatge coral anapèstic (*Pers.* 48)⁷¹ i un altre coral (*Pers.* 694).

La qualificació de “emfàtic” és força vaga i poc aplicable a casos com τῶν γὰρ οὐ δέϊται πόλις (*Supp.* 358), per molt que es tracti d'una afirmació de notable pes polític i rellevant per al conflicte tràgic i que es trobi a l'ἐπίρρημα amb el cor. D'altra banda, la veu mitjana δέϊται és corrent a la prosa i pot haver estat en origen un dialectalisme joni⁷², particularitat que deu elevar la dicció mitjançant la forma aliena a la llengua parlada⁷³. L'accent en la natura personal del subjecte i el sentit de necessitat podria explicar aquesta tria, un cop l'actiu com a expressió impersonal d'obligació amb construcció d'infinitiu esdevé la norma.

L'èmfasi, entès com una implicació especial del subjecte, justifica l'extensió de la veu mitjana al futur que, com a virtualitat, sempre implica una valoració subjectiva⁷⁴, si bé es tracta d'una característica morfològica d'origen indoeuropeu⁷⁵. La falta de testimoniats impedeix de valorar la regularitat de ἄσεται a una pàrodos (*Pers.* 121), però ἀκούσεται (*Th.* 196) resulta molt marcat en el context dels retrets d'Etèocles al cor⁷⁶. Innegablement, molts d'aquests futurs mitjans estan del tot integrats a la conjugació dels verbs, amb tot, resulta notable la coincidència d'aquests registres en passatges majoritàriament cantats pel cor (τεύξη *Th.* 1063; πεισόμεισθα *Supp.* 777). Fora de φευξοίατο (*Pers.* 369) en boca del missatger, tres altres registres recitats

⁷⁰ Cf. García Gual 1970, p. 62, aquestes formes mitjanes marquen, de manera molt menys freqüent en grec clàssic que a Homer, la participació intensiva del subjecte a l'acció, una major afecció al procés. El caire emfàtic d'aquest ús del verb de visió es demostra per la fixació com a interjecció o adverb de l'imperatiu ἰδοῦ, que trobem a *Ag.* 1125, 1269; *Ch.* 231, 247. És un col·loquialisme ben testimoniats en àtic, cf. Dover 1987a, p. 18.

⁷¹ Garvie 2009, *ad loc.* hi addueix només raons mètriques.

⁷² Cf. Bechtel 1963², §296.

⁷³ Aquesta sembla l'única explicació vàlida també als dos altres passatges de l'*Orestíada* on es troba: *Ag.* 1063 i *Eu.* 726.

⁷⁴ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §374; Rijksbaron 1994², p. 153. L'explicació més clara és la de Bechtel 1964, pp. 35-38: la mitjana denota el caire poc objectiu del futur, que sempre implica l'afectivitat del subjecte; així, la veu activa només s'empra al futur si el parlant està molt convençut de la seva realització, hi subratlla la seva activitat a l'acció futura i desestima el caràcter eventiu del temps.

⁷⁵ Cf. Willi 2018, pp. 445-452, les desinències mitjanes poden haver-se estès per a neutralitzar el sentit transitiu del sufix sigmàtic més que no pas per afinitat semàntica amb el significat desideratiu a l'origen d'aquest temps verbal, ja que seria redundant.

⁷⁶ Ací arriba a adquirir el significat “parar atenció” o, fins i tot “obeir”, més que “sentir” o “escoltar”, de la mateixa manera que a *Eu.* 306 i 629, dos futurs de segona persona referits sempre a intervencions del propi parlant que mereixen l'atenció de l'interlocutor. García Gual 1970, pp. 72-73: *La diátesis expresa la relación del sujeto y el proceso verbal con relación a la afeción de éste en el mismo; afeción que el morfema medio marca positivamente. La actividad del sujeto y el carácter directo o indirecto de su afeción no es pertinente. Esta afeción del sujeto puede ser una categoría semántica, en aquellos verbos cuyo semantema expresa un proceso que se realiza siempre con afeción del sujeto, o funcional, cuando la afeción del sujeto es una posibilidad de la acción.*

(πείσομαι *Th.* 263, φεύξεται *Supp.* 456, i ὄψεσθε *Supp.* 907) es troben també en escenes de confrontació verbal on el parlant reclama atenció.

En la mida que la veu passiva és una innovació, sobretot al futur, una conservació com la veu mitjana amb sentit passiu demostra la coexistència d'alternatives equivalents sense cap condicionant poètic: ἄρξονται (*Pers.* 589), βουλεύσεται (*Th.* 198) i ἐνέξεται (*Supp.* 169)⁷⁷.

On alterna amb l'activa, doncs, la mitjana sol representar una opció poètica, sovint sense cap altra justificació semàntica que un interès especial del subjecte. L'ús d'aquesta veu com a mecanisme per provocar estranyament poètic s'aprecia, més que a les catacrexis, als *hàpax legòmena*, on la motivació semàntica s'esvaeix encara més, però on la veu mitjana s'afegeix a l'afany innovador evident per la pura creació lèxica.

L'exemple més clar n'és ὀνοτάζομαι (*Supp.* 10), on es barreja la forma sufixada, regularment de construcció activa⁷⁸, amb un significat més intens, "abominar" i no sols "culpar", adient a l'expressió lírica. La invenció de formes mitjanes⁷⁹ mitjançant la composició sobre verbs normalment actius, com en el cas de ἀστυγειτονέομαι (*Supp.* 286), o bé amb sufixacions sense correspondències directes a l'activa, com εὐτυκάζομαι (*Th.* 148), ἀνθεμίζομαι (*Supp.* 73) o δωματοόμαι (*Supp.* 958)⁸⁰, prova que la veu mitjana encara era productiva⁸¹, si més no en la mesura que ressalta la implicació del subjecte (tret que, amb el lexema i el sufix, podia ajudar a copsar el sentit de les noves paraules).

2.3. Veu passiva

L'aparició d'una veu pròpiament passiva, amb un agent específicament extern al subjecte, altera el sistema heretat en constituir-se com un nou pol front a l'activa i constrènyer la veu mitjana. El sufix -θη constitueix una notable innovació al sistema verbal grec, atès que la diàtesi passiva solia ser expressada per la veu mitjana⁸². Amb alguns testimoniatges dispersos ja a Homer, Èsquil en registra alguns dels primers usos dels futurs passius com ζυγκαθελκυσθήσεται (*Th.* 614), que esdevenen com més va més freqüents⁸³. Al nostre corpus, a totes tres obres els versos lírics del cor presenten un nombre semblant de registres del sufix passiu semblant al de la resta de personatges (entre un terç i la meitat dels registres de cada tragèdia), indicatiu que es tractava ja d'un

⁷⁷ L'alternança es manté a les tragèdies més tardanes: *Ag.* 170, 1632; *Pr.* 211, 269, fr. 204b, 5. Martino 1998, p. 132: *Sono una testimonianza della preferenza della forma media rispetto alla passiva nel periodo fino a Demostene*. Cf. García Gual 1970, pp. 98-100.

⁷⁸ També en veu mitjana només al tragediògraf contemporani Ió de Quios: fr. 17, 1.

⁷⁹ La cerca de registres s'ha fet a partir de la tesi de Kozak 2018 I, que n'ofereix precisions lèxiques i etimològiques.

⁸⁰ No hi comptem *περσονομέομαι* (*Pers.* 585) pel sentit evidentment passiu. Uns altres exemples als drames posteriors són: *ἀναμυθίζομαι* (*Pr.* 743), *ἐκδρακοντόομαι* (*Ch.* 549), *κινύσσομαι* (*Ch.* 196), *πλειστηρίζομαι* (*Ch.* 1029) i *στροφοδινέομαι* (*Ag.* 51), el major nombre dels quals fa pensar que es tracta d'un recurs creatiu tardà.

⁸¹ El procés contrari, de *hàpax* en veu activa a partir de verbs corrents en veu mitjana es dona molt més rarament, com a *δυσμηχανέω* (*Ag.* 1360) on s'entrecreu la formació en *ā μηχανάω*, amb la formació jònia, normalment mitjana, *μηχανέομαι*, cf. Kozak 2018 I, s.v.

⁸² Cf. Duhoux 1988, pp. 122-124, la veu passiva tot just comença a emergir en època micènica. També a l'indoeuropeu, la veu passiva és un desenvolupament independent de cada llengua.

⁸³ A més de *Ag.* 1068, 1373; *Eu.* 677, 744, 852; *Pr.* 761, 866, 911, 926, 1079.

tret morfològic del tot integrat al sistema verbal i no se sentia ni com a poetisme ni com a col·loquialisme. Ultra la morfologia, sí que és una anomalia sintàctica l'ús de formes passives amb significat mitjà o actiu, prova del seu incipient paper com un dels pols diatètics del sistema verbal⁸⁴.

Formes tan cridaneres com ἠδυνήθην (*Pr.* 206), d'un dels verbs *media tantum* més corrents⁸⁵, no arriben a testimoniar-se a les tres primeres tragèdies, però sí que n'hi ha d'altres força marcades. Trobem formes passives amb verbs que indiquen processos anímics o actituds (*Pers.* 826 ἐρασθεῖς; *Supp.* 772 θρασυνθῆναι) i de moviment o posició corporal que involucra dos elements (*Supp.* 295 μειχθῆναι, amb grau ple, 389 ἀντιωθῆναι, 790 χριμφοθῆναι). En un altre verb de dos participants, tot i que intransitiu, la veu passiva ressalta en el cant coral com, malgrat llurs accions individuals, els herois tràgics sempre es troben sotmesos al destí: ἤδη διήλλαχθε σὺν σιδάρῳ (*Th.* 882, on la desinència dual subratlla ensems el sentit de correspondència o emparellament dels fills d'Èdip⁸⁶). La passiva arriba a substituir l'activa, possiblement arran de l'ús emfàtic que ja hi té la veu mitjana, als verbs de dicció (*Supp.* 460 γηρυθεῖς ἔση⁸⁷) o de processos mentals (*Pers.* 329 ὑπεμνήσθην).

A ἴστημι (*Pers.* 206 ἐστάθην, *Th.* 33, 319 στάθητε; *Supp.* σταθείς 475) el sufix de la passiva és una evident hipercharacterització del sentit actiu intransitiu que ja hi aporta el morfema -η, un fet més de morfologia que de sintaxi⁸⁸. El mateix ocorre amb dues formes passives de φαίνομαι, si bé, a risc de caure en la sobreinterpretació, els dos registres podrien estar estilísticament justificats en accentuar, primer, com el cor es veu a mercè del destí (*Pers.* 263 ἐφάνθη) i, segonament, que l'origen de l'acció és palesament extern al subjecte: l'imperatiu invoca Darios, però que aparegui no depèn tant d'ell com dels déus de l'inframón que l'han de deixar ascendir (*Pers.* 666 φάνηθι).

És dubtosa la diàtesi, activa o mitjana, de verbs de moviment com ἔρχομαι, atesa la seva pràctica sinonímia amb εἶμι. El cert és que formes passives com ὠρμήθη (*Pers.* 503) i συθείς (*Pers.* 867) en són equivalents poètics tot i la veu passiva. Amb el mateix sentit de moviment, ἐφορμηθέντες (*Pers.* 462) i ἀλαθείς (*Supp.* 870) sí que poden tenir una forma passiva motivada, perquè hi ha una força externa que origina el desplaçament, marcada en el primer cas amb un sintagma ablatiu i en el segon, amb un instrumental. Molt més ambigu resulta πικρὸς λυτῆρ νεικέων ὁ πόντιος / ξεῖνος ἐκ

⁸⁴ García Gual 1970, p. 79: els morfemes passius expressen una nova categoria gramatical que triga a establir-se, com demostren els aorists subsistents en -σαμην que mantenen l'ambigüitat i vaguetat de la veu mitjana. Ja a Homer, els aorists mitjans mantenen justament els usos més dèbils de la veu mitjana, cf. Chantraine 2015² II, §§257-258, Allan 2006, pp. 22-23.

⁸⁵ Cf. García Gual 1970, p. 93 en aquesta mena de verbs les formes passives s'imposen gradualment (ἐδυνήθη, ἐβουλήθη, ἦσθη, ἔμνήσθη..) a partir d'època clàssica.

⁸⁶ Aquest verb pot resultar especialment marcat perquè representa un ús judicial de la prosa contemporània, tecnicisme per "repartir herències" o "reconciliar-se", cf. *And.* 2, 26; *D. Ep.* 2, 16, 2 i també *Ar. Lys.* 900.

⁸⁷ Presenta també una diàtesi activa en forma passiva ἐπιγηρυθείς (*Th.* 634), un hàpax format a partir del mateix verb, que no incloem al recompte per tractar-se d'una molt probable interpolació, enterbolida, a més, per divergències textuales.

⁸⁸ Cf. Willi 2018, p. 15, precisament la passiva degué sorgir per una especialització d'aquest morfema intransitiu, del qual es troben alguns usos encara intransitius, però no passius tot i que la relació entre -η- i -θη- roman controvertida.

πυρὸς συθεῖς / θακτὸς σίδαρος (*Th.* 941-943), un passatge líric on el participi pot considerar-se passiu, ja que el subjecte és inanimat i el complement ablatiu, un possible agent. Alhora, l'adjectiu ξεῖνος ens recorda com l'acer, l'estranger càlib, és personificat a l'oracle sobre el repartiment entre els germans i, aleshores, la veu passiva torna a ser un artifici en un verb de moviment.

Aquest darrer exemple demostra que la veu és un recurs poètic, especialment làbil i capaç d'adaptar-se als matisos que pot voler transmetre el dramaturg. Tanmateix, no sempre som capaços d'explicar les subtileses que l'audiència atenesa podia percebre. Com a ultracorrecció⁸⁹, l'extensió de la veu mitjana podria esperar-se en passatges on servís per caracteritzar idiolectes o registres específics; quantitativament, però, es troba igualment repartida entre personatges i sols se n'observa una certa tendència a aparèixer en formes no personals. Atenent a les particularitats de cada verb, en la majoria la veu mitjana i la passiva ja són intercanviables en molts autors clàssics. Si ens fixem en el context, alguns registres, sobretot a les parts líriques, poden justificar-se com a emfàtics, però no tots i ni tan sols en són la majoria⁹⁰.

3. Mode

3.1. Futur modal

Com a mode de la realitat i no marcat, les diverses categories i usos de l'indicatiu queden tractats a la resta d'apartats. Fruit de la seva posició excèntrica al sistema temporal, sols el futur d'indicatiu també admet usos modals impressius⁹¹. A la primera persona pot interpretar-se com a exhortatiu: οὐ γὰρ τὰ φίλτατ' ἐν κακοῖς προδώσομεν (*Pers.* 851), com a imperatiu a la segona: τεθηγμένον τοί μ' οὐκ ἀπαμβλυνεῖς λόγῳ (*Th.* 715)⁹², o bé com a desideratiu a la tercera: ἴσως γὰρ ἂν κήρύξ τις ἢ πρέσβη μόλοι,/ ἄγειν θέλοντες, ῥυσίων ἐφάπτορες,/ ἀλλ' οὐδὲν ἔσται τῶνδε (*Supp.* 727-729)⁹³. En tots els casos, el significat regular del futur roman una possibilitat més neutra i, a més, sol ser confirmada per la combinació amb d'altres futurs.

⁸⁹ Cf. Schwwyzer 1987, v. 6, a l'igual que l'ús emfàtic de la veu mitjana, aquesta extensió de la passiva es troba, amb més o menys incidència, a tota mena de texts, com πόνεθε (πόνηθη) en una inscripció dialectal en vers de Corcira del s. vi aev.

⁹⁰ Compartim la conclusió d'Allan 2006 al corpus sofocli, si bé admetem haver trobat casos on la diferència de matis se'ns escapa; *ibid.* p. 126: *voice marking is used purposefully to produce a special semantic effect. We should, therefore, shy away from conclusions of the type found so often in commentaries such as 'this middle is used with the same meaning as the active'. As a matter of principle, a difference in meaning between two types of expressions should always be presumed, even if the exact semantic nuance may not be clear to us immediately.*

⁹¹ Cf. Zilliacus 1946, p. 270, tot i que els primers testimoniatges se'n troben ja a Homer, aquest ús del futur no comença a emergir fins a la prosa de final d'època clàssica i es consolida amb la desaparició de l'optatiu a època hel·lenística.

⁹² Σὺ δ' ἐν ναῖ ναῖ βάση τάχα / θέλεος ἀθέλεος, (*Supp.* 861-862) pot traduir la rudesa dels egipcis en emportar-se les Danaïdes, però encara que el verb no presenta lliçons alternatives, es tracta d'un passatge força confús.

⁹³ Si es manté la lliçó de M amb una doble disjuntiva en comptes de ἄν, com edita West, ens trobaríem davant d'un optatiu potencial sol, amb un únic paral·lel esquili al vers líric *Ch.* 595. Es tractaria d'un notable arcaisme ja estrany a Homer i molt esporàdic al drama, cf. Bers 1984, pp. 129-130. Amb o sense ἄν, l'adverbi ἴσως també constitueix una marca del potencial, com després τάχα.

3.2. Subjuntiu

3.2.1. Subjuntiu exhortatiu

El subjuntiu exhortatiu, aplicació del subjuntiu voluntatiu que anima a l'acció un grup on es troba el parlant, es registra en pocs passatges i de tota mena. Considerem emfàtics testimoniats com els que marquen els moviments del cor un cop acaben els anapests rere el cant (*Pers.* 143 θώμεθα), o que els inicien tot anunciant el contingut de l'estàsim subsegüent (*Supp.* 625 λέζωμεν)⁹⁴, o també el crit d'Amfiaraos d'impaciència pel combat, transmès en discurs directe (*Th.* 589 μαχώμεθα), així com els consells finals de Dànaos (*Supp.* 1006 μὴ πάθωμεν, 1009 μὴ πράζωμεν) i la voluntat de les Danaïdes d'honorar Argos en llur cant (*Supp.* 1025 σέβωμεν)⁹⁵. Temàticament, l'exhortatiu no presenta una especial rellevància i a escenes semblants solen preferir-se l'imperatiu o l'optatiu cupitiu.

3.2.2. Subjuntiu deliberatiu

Com a mode de la virtualitat, el subjuntiu deliberatiu alterna amb formes d'atenuació i cortesia com l'optatiu i les perífrasis volitives⁹⁶. Aquesta concurrència propicia la seva substitució i conseqüent escassetat⁹⁷, a la qual s'afegeix la seva recurrència a la primera persona del singular, on es pot confondre als verbs temàtics amb el present o el futur d'indicatiu. Apareix sobretot a interrogacions directes, especialment parcials i retòriques, com ara τί πάθω; τί δὲ δρῶ; τί δὲ μήσωμαι; (*Th.* 1057) a més de subordinades de caire prospectiu on s'acumulen diversos valors del subjuntiu⁹⁸. A πότερον χαίρω κάπολλολύζω / πόλεως ἀσινεῖ σωτήρι / ἢ τοὺς μογερούς καὶ δυσδαίμονας / ἀτέκνους κλαύσω πολεμάρχους...; (*Th.* 825-828) sembla més probable la coordinació de diferents temes al subjuntiu més que no pas de dos temps de l'indicatiu, però cal tenir present l'origen també virtual, desideratiu, d'aquest temps i que al capdavant, el significat de la pregunta no variaria gaire.

Ben residual, als dos primers drames es troba a passatges lírics o anapèstics, i cap al final, si no a l'èxodos (*Pers.* 912; *Th.* 850, 1057 triplement), mentre que al tercer adquireix una major varietat. En la majoria de casos continua tractant-se d'expressions

⁹⁴ Aquest últim registre en un vers líric resulta relativament excepcional perquè el subjuntiu exhortatiu compleix sobretot la funció estructural de donar començament als cants, no merament expressiva, per la qual cosa escasseja als cants, cf. Kaimio 1970, pp. 143-144.

⁹⁵ Aquestes exhortacions introductòries de cants corals poden remetre a una convenció del gènere líric, encara que, de fet, aquest últim registre introductori de l'èxodos de *Supp.* constitueix un dels pocs subjuntius exhortatius veritables en sentit tradicional en afectar tant al parlant com a l'interlocutor i els espectadors, cf. Kaimio 1970, pp. 126-127, 143-147.

⁹⁶ Cf. Kühner Gerth II.1, §§387.5-7; 394 A.5; Schwyzer II, p. 291, 309. L'equivalència esdevé especialment clara en *variations*: ἐγὼ δὲ πῶς δρῶ; ποῦ θράσος νεμεῖς ἐμοί; (*Supp.* 505) i en el sentit de desesperació compartit per passatges lírics on preguntes semblants s'expressen en futur: τίς ἄρα ῥύσεται, τίς ἄρ' ἐπαρκέσει / θεῶν ἢ θεῶν; / πότερα δὴτ' ἐγὼ <πάτρια> ποτιπέσω / βρέτη δαιμόνων; (*Th.* 92-96). En un altre passatge líric igualment intens, τί γένομαι; (*Th.* 297) resulta més un equivalent del futur que un subjuntiu deliberatiu. Per contra, Kaimio 1970, p. 39 sosté, arran de τί πείσομεσθα; ποῖ φύγωμεν Ἀπίας / χθονός... (*Supp.* 777-779), que en el sentit deliberatiu del futur preval el significat temporal, mentre que a l'aorist de subjuntiu s'imposa el modal desideratiu.

⁹⁷ Cf. Chantraine 2015² II, §306, el deliberatiu, com la resta de subjuntius en oració principal, és molt més freqüent a Homer que al grec clàssic.

⁹⁸ McWhorter 1910 distingeix dues categories principals: la pregunta real i l'expressió de perplexitat o preocupació, a més de set matisos més que sovint se superposen.

fixades –τί φῶ; τί δρῶ; τί πάθω;– en primera persona (*Supp.* 777), típiques del cor, però també es dona a esticomíties (*Supp.* 505) i en boca d'uns altres personatges (*Supp.* 932). Si de vegades la morfologia impedeix de distingir-ne el mode (*Supp.* 217, 247), el sintagma πρὸς amb acusatiu en comptes de datiu i, sobretot, el pronom nominatiu de primera persona, apunten a un ús emfàtic, potser més corresponent al subjuntiu deliberatiu que a l'indicatiu: πῶς οὖν πρὸς ὑμᾶς εὐσεβῆς ἐγὼ πέλω; (*Supp.* 340, a més de 806-807). Aquesta relativa banalització del deliberatiu pot explicar-se com un ús estilístic que subratlla qüestions clau de l'obra i que supera el tractament anterior més aviat conservador⁹⁹.

3.2.3. Subjuntiu negatiu

A banda de l'exhortatiu, el subjuntiu en oració principal amb la conjunció μή alterna amb l'imperatiu en l'expressió de prohibicions, per la qual cosa ens n'ocupem a l'apartat dedicat a aquest altre mode.

Sense endinsar-nos, per ara, en el subjuntiu en oracions subordinades, cal tenir present l'estreta relació d'algunes de les esmentades ordres negatives amb la subordinació final o completiva. Aquestes oracions poden ser introduïdes no sols per la negació modal μή sinó, ocasionalment, també per οὐ, reforç aparentment pleonàstic que atorga major pes a la negativa, tant si s'interpreta com una exhortació o advertència¹⁰⁰ com si se subordina a enunciats anteriors. Quatre dels testimoniats presenten una estructura semblant, amb el pronom indefinit neutre, normalment amb sentit adverbial, entre les negacions: οὐ τι μή (*Th.* 38, 199, 281)¹⁰¹. Sembla diferent la construcció de οὐ μὴ τριαίνας τάσδε καὶ θεῶν σέβῃ / δείσαντες ἡμῶν χεῖρ' ἀπόσχονται, πάτερ (*Supp.* 755-756) o οὐδὲ μὴν Ἄιδου θανῶν φύγη (*Supp.* 228) on, tot i llur tot igualment enèrgic, el participi en permet també una interpretació concessiva¹⁰².

Malgrat que la combinació pronominal οὗτις és un poetisme ben conservador, la primera forma de la negació emfàtica apareix sempre al trímetre, per cloure enèrgicament parlaments farcits d'ordres, en els tres registres d'Etèocles o en situacions d'enfrontaments verbals. En cap cas no s'utilitza com a una expressió elevada ni tampoc per accentuar versos de gran transcendència.

⁹⁹ Matino 1998, p. 162 apunta que el deliberatiu en interrogacions amb πῶς és més present a l'*Orestíada*; aquesta revifalla, però, sembla ser una reacció de la llengua poètica, cf. Willi 2003, p. 179: a l'àtic a partir del s. v i a la koiné el subjuntiu deliberatiu sol reemplaçar-se per una perífrasi amb βούλει/βούλεσθε i subjuntiu, que també denoten submissió en ser propis de dones, esclaus i personatges secundaris.

¹⁰⁰ O un futur emfàtic segons Goodwin 1992, §295.

¹⁰¹ També a *Ag.* 1640 i *Eu.* 225. Cf. Kühner & Gerth 1976, II.2, §514, Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 317, Sloty 1915, p. 42, la construcció amb οὐ parteix de l'homèrica μή amb subjuntiu de negació d'una preocupació o expressar una preocupació negativa. Jannaris 1987, §1827: amb certes modificacions, aquesta combinació sobreviu a la koiné.

¹⁰² Aquesta segona construcció amb formes no personals sovintaja a obres tardanes: *Eu.* 300, 914; *Pr.* 627, 787, 918, 1056.

3.3. Optatiu

3.3.1. Optatiu cupitiu

El sentit original de l'optatiu, el cupitiu, és encara ben present a Èsquil amb dos registres a *Pers.*¹⁰³, a *Th.* dinou¹⁰⁴ i a *Supp.* quaranta-sis¹⁰⁵. Un exemple típic d'aquesta construcció és Ἀἰδωνεύς δ'ἀναπομπὸς ἀνείης, Ἀἰδωνεύς, / {Δαρεῖον} θεῖον ἀνάκτορα Δαριᾶνα (*Pers.* 650-651), amb què el cor s'adreça als déus ctònics. Encara que l'optatiu no comença a decaure fins ben passada l'època clàssica, aquesta progressió tan marcada d'un ús conservador fa pensar, a més, en una tria estilística. Els cupitius apareixen al líric a la meitat de registres de *Pers.* i de *Th.*, mentre que a *Supp.* se'n compten trenta als cants i tres als anapests, vora tres quartes parts. Aquesta diferència de *Supp.* té a veure amb el protagonisme del cor i el seu paper de suplicants¹⁰⁶. Els registres notablement baixos de *Pers.* podrien explicar-se perquè la tensió del drama no parteix de la por al futur, sinó a la incertesa davant la derrota consumada.

Qualitativament, sí que apreciem una major distinció entre els passatges lírics i recitats. Mentre que als cants, i en certa mesura també als anapests que sovint els introdueixen, els cupitius recullen forts anhels, la majoria de testimoniats al trímetre expressen precés molt més breus, com ara τούτῳ μὲν οὕτως εὐτυχεῖν δοῖεν θεοί (*Th.* 422, també *Th.* 9, 549; *Supp.* 206, 216, 216), o desigs independents dels déus, formulars i incisos com l'exclamació apotropaica εἰ δ' αὖθ', ὃ μὴ γένοιτο, συμφορὰ τύχοι (*Th.* 5, a més de *Pers.* 228; *Th.* 426, també negatiu, 526; *Supp.* 454, 504, 812, 523). Formulacions més extenses amb major concreció del que es vol com ἄγος μὲν εἶη τοῖς ἔμοις παλιγκότοις (*Supp.* 376) o a l'exabrupte contra un atacant εἰ γὰρ τύχοιεν ὦν φρονούσι πρὸς θεῶν / αὐτοῖς ἐκείνοις ἀνοσίοις κομπάσμασιν (*Th.* 550-551, a més de *Th.* 188; *Supp.* 356, 951) són escasses, ben cridaneres, i no és casual que sovint apareguin en ἐπιρρήματα, pròximes als cants.

Malgrat que la presència d'una pròtasi condicional o d'un participi equivalent sembla demanar una apòdosi potencial, el cupitiu roman el sentit més probable a εἰ θεοὶ θεοί, / τούσδ' ὀλέσειαν ἐν γῆ (*Th.* 566-567) o εἰδὼς ἂν αἶσαν τήνδε συγγνοίη βροτοῖς (*Supp.* 215).

Interjeccions i partícules desideratives solen poden acompanyar el cupitiu per accentuar-ne l'èmfasi. Al nostre corpus en trobem pocs exemples i dubtosos: acceptem amb precaució les lliçons εἶθε a *Supp.* 86 i εἰ γάρ a *Supp.* 867. On sí que queda assegurada la conjunció εἶθε és amb aorists a εἶθ' ὄφελε, Ζεῦ... (*Pers.* 915) i εἶθε... διώλου (*Supp.* 843-846), ambdós en passatges farcits de pregàries on apareix també el cupitiu, de manera que s'hi afavoriria un encreuament de construccions, atesa l'alternança corrent entre cupitiu i els temes de passat, contrafactuals en períodes hipotètics. En el primer cas, a més, el verb ὀφέλλω, encara amb sentit ple, fa encara

¹⁰³ *Pers.* 228, 650.

¹⁰⁴ *Th.* 5, 9, 188, 219, 220, 260, 316, 417, 422, 426, 452, 453, 485, 526, 549, 550, 567, 627, 630.

¹⁰⁵ *Supp.* 1, 36, 86, 140, 175, 206, 210, 216, 216, 356, 359, 376, 392, 454, 504, 521, 523, 627, 631, 660, 666, 670, 685, 691, 692, 695, 698, 703, 705, 779, 782, 791, 854, 867, 951, 967, 974, 1014, 1030, 1032, 1033, 1051, 1052, 1062, 1068.

¹⁰⁶ Cf. Hummel 1993, p. 268, l'optatiu cupitiu és un tret distintiu de les invocacions de la lírica coral.

més punyent la recança de Xerxes¹⁰⁷. La principal fórmula introductòria del cupitiu, quan n'hi ha cap, és la combinació εἰ γάρ, present tant al líric (*Supp.* 86) com al recitat (*Th.* 550). En ressaltar el cupitiu a αἰτουμένω μοι κοῦφον εἰ δοίης τέλος (*Th.* 260), s'evidencia encara més el to irònic d'Etèocles al bell mig de l'esticomítia on esbronca el cor pels seus escarafalls¹⁰⁸. La proximitat entre els valors condicional i cupitiu queda patent al desig exprés a ἀλλ' ἔς τὸ λοιπὸν εἴ τι δὴ λῶον πέλοι (*Pers.* 526).

En darrer lloc, l'optatiu amb partícula modal ἄν constitueix amb sentit cupitiu una innovació, ja consolidada a la prosa¹⁰⁹, que presagia la dissolució d'aquest valor dins del potencial. Hi ha un seguit de matisos indestriables i la interpretació com a mer potencial, que també és típica de l'expressió de desigs en interrogacions, roman possible a aquests tres testimoniatges, tots del líric: τίς ἂν καθαρμούς πόροι, / τίς ἂν σφε λούσειεν; (*Th.* 738-739, el segon amb sufix desideratiu), πόθεν δέ μοι γένοιτ' ἂν αἰθήρος θρόνος, / πρὸς ὃν νέφη μυδηλὰ γίγνεται χιών (*Supp.* 792-793) τὸ μὲν ἂν βέλτατον εἴη/ σὺ δὲ θέλγοις ἂν ἄθεικτον (*Supp.* 1054-1055).

Més endavant examinarem la relació del cupitiu amb la sintaxi impressiva pròpia de l'imperatiu. Tot i ser més aviat expressiu, rarament apareix a la primera persona, probablement perquè el subjecte no sol tenir un paper actiu a la construcció, sinó que el parlant desitja esdeveniments fora del seu control, normalment fets que s'estima més evitar: μή τί ποτ' οὖν γενοίμαν ὑποχείριος / κράτεσιν ἀρσένων (*Supp.* 392-393)¹¹⁰. A la segona persona, l'ús del potencial com a mode de l'atenuació i cortesia pot confondre's amb el cupitiu, car la partícula modal per distingir-ne els dos valors no sempre hi ha estat.

¹⁰⁷ Èsquil conserva el subjecte correferencial de l'auxiliar i l'infinitiu, segons l'ús homèric, però ja no expressa obligació en el passat, sinó més aviat desigs contrafactuals amb gran força il·locutiva. Amb el temps, ὀφέλλω s'empelta d'aquests trets de construccions equivalents com les partícules desideratives, fins que acaba semblantment gramaticalitzat com a adverbi en època hel·lenística. Cf. Revuelta Puigdollers 2017b, p. 185.

¹⁰⁸ Hutchinson 1985, *ad loc.*, és precisament perquè a l'àtic aquesta construcció no expressa una petició educada, sinó un desig ben viu, que podem identificar l'exageració irònica del rei tebà. Matino 1998, p. 166 la considera un ús exclusivament poètic. L'ús de cortesia deu derivar de l'afebliment del sentit cupitiu, però en aquest cas es tracta de l'únic registre del cupitiu en segona persona fora del líric, un altre indicatiu que no s'empra com s'acostuma.

¹⁰⁹ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.1, §395 A.4; Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 324-325; Sloty 1915, pp. 82-83; Wackernagel 1950-1957² I, p. 230. Bers 1984, p. 135 adverteix, tanmateix, que la desaparició de la partícula a època hel·lenística deu remuntar-se a un ús col·loquial que coincidiria, precisament, amb la construcció més antiga i mantinguda esporàdicament pels poetes. Per tant, costa d'identificar l'absència de ἄν a la prosa clàssica com a col·loquialisme o poetisme.

¹¹⁰ Matino 1998, p. 166 hi aprecia concomitàncies de l'optatiu cupitiu amb el subjuntiu deliberatiu i a la segona i tercera persones admet que pot donar-s'hi un matis exhortatiu. Cf. Wackernagel 1950-1957² I, p. 232, al subjuntiu volitiu el parlant creu que el subjecte gramatical pot complir la seva voluntat mentre que a l'optatiu cupitiu la realització del desig no depèn del subjecte. Estenent aquesta definició es pot afirmar que el subjuntiu prospectiu indica una proximitat mentre que l'optatiu de desig marca un cert distanciament, el procés verbal queda com una possibilitat més llunyana. Aquesta oposició gradual, car cap dels dos modes s'oposa diametralment a l'altre, arriba a condicionar la repartició de desinències primàries i secundàries als modes, cf. Ruipérez 1952, p. 20.

3.3.2. Optatiu potencial

La combinació de l'optatiu amb la partícula ἄν presenta regularment un valor potencial banal en apòdosis condicionals¹¹¹, tant explícites com implícites. Deixant de costat els sistemes condicionals¹¹², en algunes oracions principals, com ara γυναίξιν ἔστε κούδαμῶς ἐγχωρίαις·/ καὶ Νεῖλος ἄν θρέψειε τοιοῦτον φυτόν (*Supp.* 281), la potencialitat és una mera possibilitat, una expressió de dubte.

Sovint el potencial en interrogacions, tant directes com indirectes, pot interpretar-se com a part d'un sistema condicional amb la situació de l'enunciació com a apòdosi implícita: καὶ τίς γένοιτ' ἄν τῆσδ' ἔτ' ἐχθίων τύχη; (*Pers.* 438), on el deíctic mostra una especial rellevància. En qualsevol cas, es tracta d'una construcció expressiva força comuna que trobem sobretot a les intervencions dels cors dels tres drames, tant recitats (*Pers.* 789; *Supp.* 337, 509), com anapèstics (*Th.* 1065; *Supp.* 19-20) i lírics (*Th.* 738, 739; *Supp.* 586-587, 590-591, 649-650, 792-799). El cor de Danaïdes, que expressa emocions i dubtes relacionats amb el desenvolupament de l'obra i que, a més, com a protagonista, pateix pel seu futur, en concentra més que els cors de les altres dues obres. Amb tot, no es tracta d'un tret exclusiu: tant a *Pers.* com a *Supp.* també uns altres personatges hi expressen aquesta mena d'incerteses (*Pers.* 438; *Supp.* 226, 228, 389), però no així a *Th.*

En allunyar-se de la realitat, l'optatiu potencial esdevé el mode verbal preferit en totes les expressions d'indefinió mitjançant una segona persona genèrica, com a les expressions gnòmiques τοιαῦτά τᾶν γυναίξιν συνναίων ἔχοις (*Th.* 195) o θεῶν διδόντων οὐκ ἄν ἐκφύγοις κακά (*Th.* 719), a més de *Supp.* 589; *Ag.* 252 i *Ch.* 1000¹¹³; si bé mai no és del tot impersonal perquè es troba en passatges on el parlant interactua amb l'interlocutor o està a punt d'adreçar-s'hi.

Optatiu de cortesia

A la primera persona, l'atenuació atorga al missatge una certa modèstia, com a ἅπαντες ἡμεῖς, οἱ κράτη τάδ' ἔσχομεν,/ οὐκ ἄν φανεῖμεν πῆματ' ἔρξαντες τόσσα (*Pers.* 785-786) i sovint s'empra per demanar permís: θέλομ' ἄν ἤδη σοὶ πέλαις θρόνους ἔχειν (*Supp.* 208)¹¹⁴. És a la segona persona, a la modalitat impressiva, on més clarament s'observa l'ús de cortesia; ara bé, l'optatiu potencial no és una alternativa més educada a l'imperatiu ni n'esmorteeix la força il·locutiva, com demostra στείχοιτ' ἄν, ἄνδρες· εὖ γὰρ ὁ ξένος λέγει. / ἠγείσθε βωμοὺς ἀστικούς, θεῶν ἔδρας (*Supp.* 500-501), on se succeeixen els dos modes en dues ordres adreçades per un rei als seus guardes, al

¹¹¹ Cf. Matino 1998, p. 156, la partícula ἄν també confereix als temps de passat de l'indicatiu un valor no tant potencial com de contrafactualitat o irrealitat.

¹¹² Cf. Cors i Meya 1993-1996, per a un complet repàs de la sintaxi de ἄν amb especial atenció als períodes hipotètics.

¹¹³ Només dos dels set registres es troben passatges lírics, però quatre pertanyen als parlaments dels cors; costa de considerar-ho un col·loquialisme tot i que Friis Johansen & Whittle 1980, ad 589 remarquen que aquest ús de l'optatiu es dona amb la desinència innovadora -αις i no -αισι, present a la comèdia i la prosa, però no a la tragèdia.

¹¹⁴ A més de *Pers.* 267; *Th.* 375, 397, 562, 568; *Supp.* 289, 368, 924, 928, 1047, 1054.

mateix moment i amb significats ben pròxims¹¹⁵. Si hi ha cap diferència entre els dos modes ultra l'afany de *variatio*, no rau pas a la sociolingüística¹¹⁶. Encara que relativament escasses en comparació amb l'imperatiu, l'abundor d'aquestes formes a *Supp.*¹¹⁷ es lliga a la major quantitat de registres de tota mena d'optatius potencials més que al paper de suplicants de les Danaïdes, car, de nou, les formes en principi corteses no es troben tant a les seves demandes d'asil com a l'enfrontament entre Pelasg i l'egipci.

El potencial també suavitzava el contingut expressat a la tercera persona. Α ὄ τι τοι μόρσιμόν ἐστιν, τὸ γένοιτ' ἄν (*Supp.* 1047) el cor d'argius parla amb una excessiva prudència que esdevé paradoxal en expressar l'acompliment del destí com una potencialitat¹¹⁸; altrament, d'aquesta delicadesa pot traslluir-se la ironia, com a τάχ' ἄν γένοιτο μάντις ἢ ἀνοία τινί (*Th.* 402), matís dependent d'impressions subjectives.

Vist com l'optatiu potencial no s'oposa, ni quantitativament ni qualitativa a l'imperatiu llevat que resulti, si de cas, més emfàtic, cal renunciar a explicar-lo com una mostra de deferència, o bé d'ironia, en enfrontaments verbals on aquesta interpretació és insostenible. Resulta més adient, doncs, de dir-ne "d'atenuació", atès que l'element comú a tots aquests potencials, a les tres persones verbals, és la inseguretat del locutor que l'acció es realitzi o no, sovint perquè queda a mercè de la voluntat de l'altre. Així s'expliquen també expressions desideratives que poden haver estat determinants en l'extensió de la partícula al cupitiu, al qual queden ben pròximes: θέλομι δ' ἄν μορσίμου / βρόχου τυχεῖν ἐν ἀρτάναις (*Supp.* 787)¹¹⁹. Aquesta hipòtesi, però, no explica πέμποιμ' ἄν ἤδη τόνδε, σὺν τύχη δέ τῳ (*Th.* 472): Etèocles ja està decidint quin defensor enviar i, en qualsevol cas, és la seva decisió i no demana permís.

Doble ἄν

Segons l'esperat, la progressiva extensió de la partícula modal es demostra en un increment del nombre absolut de registres, especialment a les tragèdies esquilíes tardanes, si bé a *Supp.* és especialment freqüent¹²⁰. Més significativa encara resulta la repetició de ἄν amb un mateix verb.

Al corpus esquilí comptem tres vegades doble ἄν a *Pers.*, una a *Th.*, dues a *Supp.* i cinc més a l'*Orestíada*¹²¹, algunes de les quals dubtoses. Com a construcció potencial, no la podem explicar per la presència de paraules incises entre la partícula i el verb que trenquin el fil del discurs ni per motius pragmàtics o de caracterització; es tracta,

¹¹⁵ Cf. Willi 2017, p. 266, tot i la distància dialectal, cal tenir en compte que fora de l'Àtica, a Elea, l'optatiu potencial, amb ἄν, és propi de les prescripcions en texts legislatius.

¹¹⁶ Zilliacus 1946, pp. 227-229, sí que observa com els esclaus a la comèdia de Menandre tendeixen a preferir aquesta mena d'optatiu potencial, menys categòric, a l'imperatiu. Encara que no incompatible, aquesta afirmació contrasta amb l'observació d'un escoli a *S. El.* 637 segons el qual marca la dicció de parlants cults; cf. Redondo 2016a, p. 30.

¹¹⁷ *Supp.* 272, 272, 324, 456, 500, 1055, mentre que a obres anteriors sols en trobem *Th.* 261.

¹¹⁸ Cf. Bowen 2013, *ad loc.*

¹¹⁹ Deven a Delbrück 1893-1900 la teoria clàssica sobre els diversos modes de l'optatiu: el cupitiu, el potencial i el prescriptiu, ambdós derivats del primer. També distingia un subjuntiu voluntatiu originari i un de prospectiu.

¹²⁰ Ἄν es registra disset vegades a *Pers.*, vint-i-cinc a *Th.*, i quaranta-nou a *Supp.*

¹²¹ *Pers.* 337-338, 429-430, 706; *Th.* 706-707; *Supp.* 227-228, 771; *Ag.* 340, 1048, 1448; *Ch.* 348, 418.

doncs, d'una repetició força asistemàtica. En un dels passatges més destacats, amb prou feines s'observa un cert èmfasi en la noció de possibilitat del mode: οὕτω γένοιτ' ἄν οὐδ' ἄν ἔκβασις στρατοῦ / καλή, πρὶν ὄρμῳ ναῦν θρασυνηθῆναι (*Supp.* 771-772)¹²².

En dos registres només, el doble ἄν podria explicar-se com a part d'una construcció sintàctica particular i no un mer recurs lèxic emfàtic: κακῶν δὲ πλῆθος, οὐδ' ἄν εἰ δέκ' ἤματα / στοιχηγοροίην, οὐκ ἄν ἐκπλήσαιμί σοι (*Pers.* 429-430) i πῶς δ' ἄν γαμῶν ἄκουσαν ἄκοντος πάρα / ἄγνός γένοιτ' ἄν; (*Supp.* 227). En el primer cas, el primer ἄν fa referència clarament al verb de la pròtasi condicional, mentre que, en el segon, és molt més discutible que es relacioni amb el valor condicional del participi, que és una mera inferència. Sigui com sigui, el caire esporàdic de la construcció i la falta de regularitat en els passatges que emfasitza conviden a veure-la com una mena d'ultracorrecció deslligada d'influències estilístiques, símptoma de la desaparició de la partícula¹²³.

Combinació τάχ' ἄν

L'associació cada cop més freqüent entre optatiu i partícula modal, que abasta, com hem vist, usos cupitius, propicia una nova marca específica del potencial. El sentit de possibilitat és expressat entre d'altres adverbis per τάχα, on la fixació de la forma τάχ' ἄν permet d'apreciar-hi una incipient gramaticalització. El sentit etimològic es conserva als testimoniatges amb l'adverbi sol, normalment reforçant el futur com a ἀλλ' ἐμοὶ δοκεῖν τάχ' εἴση πάντα νημερτῆ λόγον (*Pers.* 246). En cinc¹²⁴ dels deu registres de l'adverbi (vuit de vint-i-cinc a tot el corpus esquili, fragments inclosos) la combinació τάχ' ἄν, en cap cas separada, s'ha fixat ja amb un evident valor de possibilitat¹²⁵, com a εἰ δ' ἢ Διὸς παῖς παρθένος Δίκη παρῆν / ἔργοις ἐκείνου καὶ φρεσίν, τάχ' ἄν τόδ' ἦν (*Th.* 662-663). L'absència de τάχ' ἄν a *Pers.* permet de considerar-la una combinació innovadora¹²⁶, si bé la concentració als passatges recitats no és tan aclaparadora com

¹²² Camerer 1968, p. 114, explica el valor expressiu de ἄν pel seu ús originàriament contrastiu, derivat del pronom fòric de tercera persona: *Erst im Gefolge der konkurrierenden literarischen Entwicklung beider 'Modalpartikeln' im Epos und der Verflüchtigung der eigentlichen Funktion von ἄν hätte dieses im Attischen die Funktion des zur Behauptung hinzutretenden κα mit übernommen. Wortstellung und pleonastischer Gebrauch könnten im Einzelfall daher ihre Erklärung finden. Der antithetische Grundcharakter von ἄν aber wäre dabei zur Basis geworden für unterschiedliche zusätzliche 'emphatische' Ausdruckswerte, die ihm –vor allem seit dem klassischen Ausbau des hypothetischen Syntagmas– okkasionell und usuell anhaften können ('wohl', 'eventuell' u. ä).*

¹²³ Bers 1984, p. 141. D'altra banda, i encara que l'expressió femenina sol caracteritzar-se per trets conservadors, a l'àtic clàssic devia ser prou popular com per a singularitzar la parla de les dones a Aristòfanes (però no a Èsquil), cf. Willi 2003, p. 182.

¹²⁴ *Th.* 402, 663, 913; *Supp.* 184, 486. S'hi podria afegir el dubtós *Supp.* 458, on τάχ' ἄν és una correcció de τύχαν de M.

¹²⁵ Basset 1988, p. 34: *Cette différence de sens repose sur un changement de portée. Τάχα peut porter sur le contenu de l'énoncé, c'est-à-dire sur un événement prochain [...]. Il peut porter aussi sur l'énoncé lui-même, ou du moins la pensée qui le suscite. L'énoncé est alors présenté comme proche, mais non assumé. Il est seulement présumé, d'où le sens dubitatif 'peut-être'. Τάχα est alors un adverbe d'énonciation [...]. On peut admettre un tel changement de portée pour la particule ἄνου κα, d'autant plus qu'elle est parfois associée à τάχα.* No es tracta només, doncs, d'un mer canvi semàntic.

¹²⁶ A Homer la combinació τάχ' ἄν es registra tres vegades, sols una (*Od.* 2, 76) amb optatiu. La seva absència a Píndar és reveladora, com també la seva abundància a Plató, on arriba emprar-se absolutament en respostes i a combinar-se amb ἴσως. Cf. Nuchelmans 1976, p. 246, a banda de la partícula modal, la

per a inferir-ne cap connotació estilística i sorprèn que només es registri tres vegades als drames posteriors. Tant amb el futur com amb l'optatiu potencial, doncs, *τάχα* intensifica el mode del verb.

3.4. Imperatiu

L'imperatiu és el mode propi de la sintaxi impressiva, encara que el seu significat el recullen també uns altres usos modals com el subjuntiu, l'optatiu o fins i tot el futur. La combinació de les modalitats impressiva i expressiva permet la interacció de diversos modes verbals¹²⁷, els valors específics dels quals queden analitzats als apartats corresponents. Habitualment conjugat en segona persona, allà on apareix explicitada, pel pronom personal més que pel vocatiu, sol marcar un canvi de subjecte o contraposar accions (cf. Parataxi, pp. 257-261, 281-283, el paper de conjuncions com *δέ* o *ἀλλά*), més aviat que no pas per intensificar l'ordre: *βασίλεια γύναι, πρέσβος Πέρσαις, / σύ τε πέμπε χοὰς θαλάμους ὑπὸ γῆς, / ἡμεῖς θ' ὕμνοις αἰτησόμεθα* (*Pers.* 623-625).

La principal alternativa a l'imperatiu és el subjuntiu prohibitiu a les ordres negatives, amb uns pocs més testimoniats, clarament equivalents¹²⁸. Encara que l'imperatiu s'utilitza tant en ocasions on el parlant controla la situació com quan no, l'optatiu cupitiu a la segona persona es limita a aquesta darrera circumstància, bé perquè s'adreça humilment a algú més poderós (*Pers.* 650; *Th.* 260¹²⁹, 316) o bé per un anhel que no depèn de cap dels interlocutors (*Supp.* 867, amb la interjecció que reforça l'expressió de l'odi als egipcis, 967).

Major interès presenta l'ús de l'imperatiu en la tercera persona. El context la refereix indirectament a l'interlocutor en passatges força violents: *μέλει γὰρ ἀνδρί – μὴ γυνὴ βουλευέτω / τᾶξωθεν· ἔνδον δ' οὔσα μὴ βλάβην τίθει* (*Th.* 200-201, on el segon imperatiu en segona persona confirma a qui s'adreça) i *βαίνειν κελεύω βάρην εἰς ἀμφίστροφον / ὅσον τάχιστα· μηδέ τις σχολαζέτω* (*Supp.* 883); a més de *Th.* 1035-1036 i 1040, on el pronom indefinit podria contribuir al to aïrat. Majoritàriament, l'imperatiu té com a subjecte explícit un déu (*Supp.* 145, 150, 221, 686-687, 689) o bé conceptes abstractes o inanimats i, per tant, es tracta de desigs, esdeveniments independents dels personatges¹³⁰. En aquest cas, l'imperatiu esdevé, doncs, sinònim del cupitiu que, de fet, predomina a la tercera persona tot i el major nombre de registres absoluts de l'imperatiu¹³¹. Aquests anapests introductoris il·lustren perfectament com l'imperatiu,

combinació d'adverbis com *ἴσως*, *τάχα* o *που* és típica de la comèdia i deixa ben clara una actitud sarcàstica.

¹²⁷ Zilliaccus 1946, pp. 268-269 considera substitutius de l'imperatiu l'optatiu cortès, el futur, certes interrogatives i termes relacionats amb l'èmfasi i la persuasió, a més, és clar, de l'entonació.

¹²⁸ *V. gr.* *κόμπαζ' ἐπ' ἄλλω, μηδέ μοι φθόνει λόγων* (*Th.* 480), o *καὶ μὴ πρόλεσχος μὴδ' ἐφορκὸς ἐν λόγῳ / γένη* (*Supp.* 200-201).

¹²⁹ Emprat irònicament, cf. Optatiu cupitiu, pp. 183-185.

¹³⁰ Malgrat la limitació del corpus, les nostres dades contradiuen les observacions al corpus homèric de Willmott 2007, p. 151: *Imperatives are used when the agent of the desired action is specified, and the speaker is in control of the subject, while in wishes the agent does not have to be the subject of the verb, and is often not under the control of the speaker.*

¹³¹ L'absència d'imperatius de tercera persona a *Pers.* es correspon amb el baix nombre d'optatius cupitius, explicables igualment per les particularitats temàtiques de la tragèdia i lligada a les poques invocacions

impressiu, apel·la directament déus concrets mentre que l'optatiu expressa anhels en general:

ὦ πόλις, ὦ γῆ, καὶ λευκὸν ὕδωρ,
ὑπατοί τε θεοί, καὶ βαρύτιμοι
χθόνιοι θήκας κατέχοντες,
25 καὶ Ζεὺς σωτὴρ τρίτος, οἰκοφύλαξ
ὀσίων ἀνδρῶν, δέξασθ' ἰκέτην
τὸν θηλυγενῆ στόλον αἰδοίω
πνεύματι χώρας· ἀρσενοπληθῆ δ'
ἔσμὸν ὑβριστὴν Αἰγυπτογενῆ,
30 πρὶν πόδα χέρσῳ τῆδ' ἐν ἀσώδει
θεῖναι, ζὺν ὄχῳ ταχυήρει
πέμψατε πόντονδ'· ἔνθα δὲ λαίλαπι
χειμωνοτύπῳ, βροντῆ στεροπῆ τ'
ὄμβροφόροισίν τ' ἀνέμοις ἀγρίας
35 ἀλὸς ἀντήσαντες ῥλοιντο,
πρὶν ποτε λέκτρων, ὧν θέμις εἶργει,
σφετεριζάμενοι πατραδέλφειαν
τήνδ' ἀκόντων ἐπιβῆναι.

Supp. 22-38

Una possible explicació de la tria de l'imperatiu allà on esperaríem el cupitiu és la seva major força il·locutiva. Són ben rars els imperatius de tercera persona amb éssers animats, a qui es pugui manar, com a subjectes explícits¹³²; nogensmenys, s'empren per reblar decisions, sovint en posició conclusiva i amb un to gnòmic, car es tracta d'ordres que tothom ha de complir i, a més, de posicions cabdals a cada tragèdia. L'imperatiu recull la resolució d'Etèocles d'enfrontar-se dignament al seu destí: εἶπερ κακὸν φέροισις, αἰσχύνης ἄτερ / ἔστω· μόνον γὰρ κέρδος ἐν τεθνηκόσι (*Th.* 683-684, a més de 690); també expressa la determinació d'Antígona de desafiar el decret sobre Polinices (*Th.* 1036 i 1066), i quina ha de ser l'actitud de les Danaïdes respecte dels argius (*Supp.* 197) i perquè prevalgui el poder de l'astúcia (*Supp.* 207). Certament, als passatges lírics molts imperatius no poden ser assumits, directament o indirecta, pels personatges, alternen lliurement amb l'optatiu i hi ha una enorme concomitància entre els dos modes, especialment a *Supp.* i al cant d'agraïment pel decret dels argius¹³³. L'imperatiu hi distingeix resolucions o ordres més directes, com la súplica que Etèocles no es deixi

excepte la nigromància (sols en els subjuntius prohibitius en tercera persona els tres registres d'aquesta tragèdia superen lleument els de les altres dues).

¹³² Cf. τὸ κοινὸν δ' εἰ μαιίνεται πόλις, / ζυνη μελέσθω λαὸς ἐκπονεῖν ἄκη (*Supp.* 366-367), on el subjecte, una col·lectivitat sobre la qual el sobirà té autoritat, no es troba a l'escena llevat d'alguns possibles guardes, muts, que podrien representar tots els argius.

¹³³ *Supp.* 104, 145, 150, 221, 219, 658, 664, 679, 686, 689, 696, 804, 1024.

endur per l'Ate (*Th.* 686-687) o la crida al plany col·lectiu (*Th.* 965), totes en posicions marcades, a l'inici o final d'estrofes, amb un to conclusiu¹³⁴.

El subjuntiu prohibitiu, la tercera alternativa als enunciats negatius d'aquesta mena, presenta les mateixes característiques de sentència terminant de l'imperatiu en comptes de l'optatiu¹³⁵. Apareix en la justificació de les indicacions donades per Atossa de no afegir més infortunis als perses (*Pers.* 531), a la lliçó de moderació que cal extreure de les desgràcies (*Pers.* 823), a l'acceptació del combat fratricida sense laments per part del rei tebà (*Th.* 657), i explica com les decisions de Pelasg han de supeditar-se al benestar del poble (*Supp.* 357), a més d'en una exclamació a la pàrodos (*Pers.* 117).

La repetició de l'imperatiu de tercera persona adquireix un valor lògic concessiu a l'escena final de *Th.*: δράτω τι πόλις καὶ μὴ δράτω / τοὺς κλαίοντας Πολυνείκη/ ἡμεῖς μὲν ἴμεν καὶ συνθάψομεν (*Th.* 1066-1068).

A banda d'aquests usos sentenciosos de l'imperatiu de tercera persona, més que cap mode, el principal recurs del grec per a donar ordres genèriques, més deòntiques que impressives, són les construccions prescriptives, normalment amb verbs impersonals que regeixen construccions d'infinitiu o amb alguns adjectius verbals. En cas que la segona persona aparegui explícitament en alguna d'aquestes construccions, com a ὑμᾶς δὲ χρὴ νῦν, καὶ τὸν ἐλλείποντ' ἔτι / ἥβης ἀκμαίας... / πόλει τ' ἀρήγειν καὶ θεῶν ἐγχωρίων / βωμοῖσι, τιμὰς μὴ ἔξαιφθῆναι ποτε (*Th.* 10-15), la tria s'explica sobretot per l'enfocament adoptat pel parlant, que presenta, per exemple, la defensa de la ciutat com un deure indefectible dels ciutadans més que no pas una iniciativa seva.

L'evident absència d'un imperatiu a la primera persona, una absurditat lingüística, no obsta perquè es trobin construccions amb el que seria un significat equivalent. La solució més òbvia és el subjuntiu exhortatiu que trobem en primera persona del plural i amb què el parlant s'adreça a un conjunt on s'inclou, o el cupitiu, que sí que pot aparèixer en primera persona del singular. Malgrat la teòrica sinonímia, que l'imperatiu té una major força, tant impressiva com expressiva, sembla evident al crit de guerra dels grecs reportat pel missatger, on el parlant s'estima més d'adreçar-se als seus conciutadans en segona persona, excloent-se'n: ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε,/ ἔλευθεροῦτε πατρίδ', ἔλευθεροῦτε δὲ / παῖδας, γυναῖκας... (*Pers.* 403-405)¹³⁶. El subjuntiu deliberatiu, normalment en primera persona del singular, en canvi, apareix en interrogacions i expressa més la incertesa i la possibilitat que una determinació.

Com hem vist anteriorment, el futur també admet usos modals concomitants amb la majoria de valors de l'imperatiu, però es tracta de matisos contextuals no massa clars al corpus.

Si atenem a la *persona loquens*, qui més utilitza la sintaxi impressiva i expressiva, tant imperatius com optatius cupitius, és el cor, sobretot als versos cantats, en precís i

¹³⁴ Cf. Kaimio 1970, pp. 148-149, l'imperatiu és també la forma marcada respecte del subjuntiu exhortatiu.

¹³⁵ Cf. Matino 1998, p. 163. Èsquil registra la construcció d'origen homèric per a expressar aprensió o voluntat d'evitar un mal.

¹³⁶ L'imperatiu de segona persona adreçat pel cor mateix potser remeti a l'ἐμβατήριον o l'elegia guerrera, cf. Tyrt. 67 D, 15 i 8 (Diehl).

invocacions. Als trímetres i anapests, els personatges que més ordenen són, inevitablement, governants: Etèocles (vint-i-cinc imperatius i tres subjuntius prohibitius a *Th.*), Dànaos i Pelasg (amb setze imperatius cadascun i tres subjuntius negatius el primer) i Darios (amb onze imperatius i una ordre negativa)¹³⁷. Sols en el cas dels desigs negatius els registres dels altres personatges s'acosten i arriben a superar els dels cors.

L'anàlisi de la persona interpel·lada desmenteix que l'imperatiu sigui poc adient per a adreçar-se a personatges d'estatus elevat. Els personatges col·lectius són qui més en reben, potser per una raó dramàtica: definir clarament què és el que se'ls veu fer si es mouen tots alhora. El principal personatge col·lectiu és, òbviament, el cor, qui en rep també d'ell mateix per a animar-se als cants, tant en plural com en singular¹³⁸. A *Pers.* més de tres quartes parts dels imperatius de l'obra són adreçats als ancians per Xerxes, qui guia el lament de l'èxodos. Els següents són els déus, tant a *Th.* com a *Supp.*, i Pelasg i els tebans que es pressuposa que escolten Etèocles, mentre que el missatger, el personatge de més baixa categoria, no rep gaires imperatius. A la tercera persona, els imperatius amb deïtats com a subjecte són prou freqüents com per evidenciar que aquest mode era el no marcat tant per a ordenar com per a demanar, independentment del control que el parlant pogués exercir sobre la situació i dels matisos que poguessin afegir-hi l'optatiu de cortesia i d'altres fórmules d'atenuació¹³⁹.

Aquestes observacions no perden validesa si descomptem alguns imperatius d'ús molt freqüent esdevinguts interjeccions. Aquests imperatius gramaticalitzats són *ἄγε*, amb què el cor s'anima a continuar els anapests (*Pers.* 140; *Supp.* 625), *χαίρε*, fórmula de salutació (*Supp.* 602), *ἴσθι*, propi dels incisos (*Pers.* 173, 337; *Th.* 1053; *Supp.* 434, 459), o *θάρσει*, expressió d'encoratjament (*Supp.* 732, 740, 1015). *Ἄγε δὴ, λέξωμεν ἐπ' Ἀργείοις* (*Supp.* 625) exemplifica com el sentit propi de l'imperatiu s'ha perdut i que com a interjecció sols reforça l'exhortació del subjuntiu, en plural i no singular. Això mateix suposa un entrebanc a la consideració de *θάρσει* una forma fossilitzada, atès que al corpus els seus registres en segona persona del plural, *θαρσεῖτε*, són tants com els singulars (*Th.* 792; *Supp.* 600, 907), adreçats al cor en comptes de pronunciats per ell com sol succeir amb la resta. La persona verbal permet també de mantenir el sentit ple de *ἴστε* (*Pers.* 784), amb el qual Darios presenta un dels punts fonamentals de l'obra: que el fracàs de Xerxes no té precedents, i, encara més, de *χαίρετε*, que, segons el propi comiat del rei, cal prendre literalment: *ὕμεῖς δέ, πρέσβεις, χαίρετ', ἐν κακοῖς ὅμως / ψυχῇ διδόντες ἡδονὴν καθ' ἡμέραν· ὥς τοῖς θανοῦσι πλοῦτος οὐδὲν ὠφελεῖ* (*Pers.* 840-842).

¹³⁷ Els vint-i-tres imperatius de Xerxes concentrats als anapests i versos lírics del κομμός final de *Pers.* resulten excepcionals i en fan gairebé un corifeu que no deixa d'exaltar els laments del cor.

¹³⁸ Cf. Kaimio 1970.

¹³⁹ Cf. Hummel 1993, p. 264, també a la lírica coral a les invocacions optatius i imperatius són del tot equivalents. Atesa la pràctica sinonímia dels modes, resulta encara més difícil d'intentar apreciar diferents connotacions segons l'aspecte de l'imperatiu, segons Matino 1998, p. 157-161, les peticions urgents, a homes o divinitats, en contextos de forta implicació emocional, requereixen el present; al nostre parer, però, la complexa casuística que recull il·lustra la impossibilitat de trobar-ne un principi distributiu clar.

Modes que expressen la funció impressiva i expressiva:

	Imperatiu		subjuntiu			optatiu		
	2a p.	3a p.	1a p.	2a p.	3a p.	1a p.	2a p.	3a p.
<i>Pers.</i>	65		1	-	-		1	1
neg.				1	3			
<i>Th.</i>	55	5	1	-	-		2	11
neg.	6	4		5	4	2		4
<i>Supp.</i>	73	19	1	-	-	3	2	35
neg.	3		2	6	4	1		4
total	202	28	5	12	11	5	5	55

4. Oracions nominals pures

Com a construcció bàsica en grec alhora que una de les formes d'expressió més sintètiques¹⁴⁰, la distribució de les oracions nominals pures pot esclarir quin tipus de dicció es prefereix a cada passatge. Les oracions sense verb serien fàcilment quantificables si no fos per problemes textuais com els que planen sobre *Pers.* 86-87, 506-507 o *Th.* 13, alguns dels quals comentats al capítol de subordinació. L'absència de verb pot induir a considerar oracions nominals aposicions com ara ὄχυροῖσι πεποιθῶς / στυφελοῖς ἐφέταις, χρυ/σογόνου γενεᾶς ἰσόθεος φῶς (*Pers.* 78-80), o algunes intervencions, abundants a les esticomíities, on se sobreentén el verb anterior i que no són més que el·lipsis, com ara *Κο.* καὶ στρατὸς τοιοῦτος, ἔρξας πολλὰ δὴ Μήδους κακά./ *Βα.* καὶ τί πρὸς τούτοισιν ἄλλο; πλοῦτος ἐξαρκῆς δόμοις; (*Pers.* 236-237)¹⁴¹. Per afany de claredat només considerem oracions nominals pures aquelles que expressen necessàriament una relació copulativa¹⁴² i que no poden ser interpretades com a aposicions ni com a braquilogies. Sí que incloem, doncs, les exclamacions, no ben bé enunciats, però que en alguns casos realment mostren predicació a més d'apel·lació: ἰὸ ἰώ, Περσὶς αἶα δύσβατος (*Pers.* 1073). Malgrat tot, en queden casos ambigus com ara ἀλλ' ἄνδρας Ἀργεῖοισι Καδμείους ἄλις / ἐς χεῖρας ἐλθεῖν· αἶμα γὰρ καθάρσιον (*Th.* 670-680), on la construcció d'infinitiu substantivada és subjecte d'una oració nominal amb l'adverbi ἄλις d'atribut, però la segona part podria veure's com una mena de variació si es construís amb el verb ἔστι exprés uns versos més avall (682), car seria altament improbable i forçat de veure-hi una el·lipsi inversa.

Precisades aquestes condicions, comptem vint oracions nominals pures a *Pers.*, trenta-sis a *Th.* i quaranta-una a *Supp.*, en una clara progressió ascendent. És notable el descens d'aquesta expressió als cants del tercer drama, on sols arriba a tres registres mentre que a *Pers.* en són dotze (una de les quals de Xerxes) i a *Th.*, tretze; les xifres

¹⁴⁰ Meillet 1906, pp. 9, 13: *Les phrases nominales sont, en grande partie, des formules traditionnelles, que le sujet parlant reproduit plutôt qu'il ne les crée en vue du besoin présent, suivant les règles générales de la langue.* Afegeix que l'oració nominal pura és la regla a la tercera persona, tant en texts literaris com dialectals, però considera que alhora tenen un cert regust arcaic i formular.

¹⁴¹ Cf. Schiefer 1974. Kurzová 1978, especifica que les el·lipsis poden afectar també el subjecte, el règim o qualsevol altre complement.

¹⁴² Entenem que πάρεστι, tot i el seu freqüent ús existencial, expressa en principi localització, i no compten com a oracions nominals els registres de πάρα.

dels anapests (una, dos i dos) es mantenen igualades. Els registres de les formes del verb copulatiu εἶσι(v) i εἶσι(v) (car les oracions nominals pures referides a la primera i segona persona són anecdòtiques) es mantenen igualats a les tres tragèdies amb un lleuger increment a *Supp.*, per la qual cosa es tracta d'un augment d'oracions copulatives de tota mena sense canvis qualitius.

A més de la primera distinció quantitativa entre versos lírics i recitats a *Supp.* respecte de les altres dues tragèdies, també dins del recitat el personatge del cor il·lustra la variació: mentre que al trímetre del cor de *Pers.* no trobem cap oració nominal pura, a *Th.* en són dues i a *Supp.*, ja cinc (dues més que als cants). A *Pers.* la majoria de personatges mostren un ús testimonial d'aquestes construccions (el missatger, qui més, quatre, front a les dues de la reina, una de Darios i una altra, ja esmentada, al cant final de Xerxes). En contrast, a *Th.* sobresurt Etèocles amb catorze registres (prou més que els dos del missatger i també dels dos de l'herald i un d'Antígona). A *Supp.*, Pelasg i Dànaos també registren catorze oracions nominals cadascun, de manera que superen el cor i queden ben lluny dels dos testimoniats dels egipcis i un de llur herald. Resulta temptador d'interpretar la major concentració d'aquest fet sintàctic a les intervencions de personatges masculins i amb autoritat com un tret caracteritzador, propi d'expressions absolutes i solemnes. Sembla molt més prudent i econòmic, però, de deduir que, a mesura que l'oració nominal pura es fa més corrent a cada obra respecte de l'anterior, tendeix a acumular-se als parlaments dels personatges que pronuncien més versos. Així també s'explica que, a *Pers.*, els registres del missatger superin els de personatges regis com Atossa i Darios.

No ens hem ocupat ací de *χρή* i *χρεών*, nom i participi que ben aviat deriven en verbs impersonals¹⁴³, i que tractem al capítol sobre les construccions d'infinitiu, amb les quals se solen construir les perífrasis d'obligació. En qualsevol cas, llurs xifres són reduïdes i no alteren gaire les relacions establertes, si bé coincideixen en la freqüència creixent¹⁴⁴.

L'anàlisi del tipus de passatge on trobem les oracions nominals pures permet de comprovar aquesta hipòtesi. Si distingim entre posicions marcades –que aporten una major solemnitat i gravetat, a l'inici i final dels parlaments (a banda dels passatges lírics i anapèstics, és clar)– front a d'altres de caire més aviat col·loquial –en esticomíties, breus incisos o exclamacions–, trobem que les oracions nominals pures de Pelasg i Dànaos del primer tipus superen de molt les segones. Molt menys ens ajuda aquesta distinció en el cas d'Etèocles, qui concentra tant la majoria d'oracions nominals pures en passatges elevats com col·loquials de *Th.* La localització i el context no expliquen, doncs, la seva acumulació als parlaments de certs personatges. A més, tampoc no explica la funció estilística de les oracions nominals pures: la posició inicial o final és relativament freqüent però la realitat és que, encara que potser esdevinguin més notables a passatges solemnes o conversacionals, bona part dels registres escapa a

¹⁴³ Fora del participi, no tenim formes conjugades de *χρῶμαι* a Èsquil al nostre corpus, ans apareixen a *Ag.* 879, 953, 1171, 1419, 1658; *Ch.* 907, 930; *Eu.* 655; *Pr.* 213, 322 i al fragment de drama satíric fr. 78c, 2, 55.

¹⁴⁴ N'afegirien cinc a *Pers.*: 153, 219, 527, 801, 820; sis a *Th.*: 1, 10, 617, 713, 717, 1005, i vuit a *Supp.*: 176, 502, 519, 724, 763, 938, 971, 980.

aquesta categorització i es manté en passatges no marcats en cap sentit: (*Pers.* 9/20, *Th.* 20/36, *Supp.* 26/41). Πᾶς τις ἐπειπεῖν ψόγον ἄλλοθροοῖς / εὕτυκος (*Supp.* 973-974) és una intervenció en anapests que clou un parlament, característiques que en principi afavoreixen la dicció elevada, però inclou una conflació pronominal i una mena de llició moral de caut pessimisme que evoca una certa saviesa popular; tot plegat demostra la dificultat d'encabir aquestes construccions en categories tancades. La diferència entre els registres d'oracions nominals pures en posicions marcades i els de contextos menys elevats es redueix progressivament a les tres obres amb set i dos registres respectivament a *Pers.*, deu i deu a *Th.*, i catorze i dotze a *Supp.* Així, Èsquil tendeix a un ús cada cop més lliure de l'oració nominal pura, menys estilísticament marcat i possiblement més pròxim a la llengua quotidiana.

Qualitativament, les oracions nominals han acostumat a definir-se com a especialment aptes per a l'expressió de veritats absolutes i atemporals, atesa l'absència dels marcadors modals i temporals del verb¹⁴⁵. Pel que fa al contingut, moltes oracions nominals pures expressen enunciats de validesa general, sovint equiparables a les γνῶμαι, com ara κρατοῦσα μὲν γὰρ οὐχ ὀμιλητὸν θράσος, / δείσασα δ' οἴκῳ καὶ πόλει πλεόν κακόν (*Th.* 189-190) ο ἄνευ δὲ λύπης οὐδαμοῦ καταστροφή (*Supp.* 442)¹⁴⁶. En d'altres casos més nombrosos, però, presenten definicions o valoracions inamovibles, amb un to clarament sentenciós, però que realment sols funcionen en un context determinat¹⁴⁷, com la descripció de la força dels perses que es vol inalterable: δόκιμος δ' οὔτις ὑποστὰς / μεγάλῳ ρεύματι φωτῶν / ἐχυροῖς ἔρκεσιν εἶργειν / ἄμαχον κῶμα θαλάσσας (*Pers.* 87-90)¹⁴⁸. En aquesta categoria intermèdia, circumstàncies determinades s'expressen com a veritats generals i es fa més evident el valor estilístic de les oracions nominals. La major part de les oracions nominals pures es refereixen al context immediat¹⁴⁹, limitades sovint per l'aparició de deíctics, sense significat denotatiu: χῶς ταῦτ' ἀληθῆ πάντα προσφύσω λόγῳ (*Supp.* 276). Aparents excepcions com les preguntes retòriques també s'inscriuen dins aquest sistema atenent al tipus de

¹⁴⁵ A ἄγαν καλῶς κλύουσα, τὼς ἄν οὐ φίλη (*Supp.* 718), encara que West s'estalvi les *crucis*, la presència de la partícula modal condiona que se sobreentengui el verb en un optatiu potencial, εἶην, però seria força extraordinari, cf. Bowen 2013, *ad loc.*: ni τὼς ni ἄν són acceptables, el primer seria únic al trímetre i ἄν sense εἶη no té cap paral·lel. La correcció τοῖσιν de Herwerden⁵ 130 presenta l'inconvenient de ser, precisament, massa regular si, seguint l'escoli, se n'entén ἡμῖν com a precedent.

¹⁴⁶ Guiraud 1962, bo i reconeixent la importància de la semàntica, hi veu d'altres factors: analogia mecànica, fórmules i influència d'expressions familiars, conveniència mètrica, rapidesa i economia expressiva, preferència individual, regles del gènere, afany de variació, indiferència i arbitrarietat. Bers 1984, pp. 195-196 insisteix en el gènere com a principal condicionant atès el predomini d'aquestes expressions a la llengua dels cors, els oracles i la literatura gnòmica.

¹⁴⁷ De Hoz 1979, p. 149 considera un subtipus de γνῶμαι aquestes "γνῶμαι implícites" que defineix com a *namely, concise formulations which, though describing a particular event, are posed on a highly abstract level and with minimal alternations might be taken for general reflections*. Cf. Bielohlawek 1940, p. 53 sobre la indefinició del concepte de γνῶμη fins a època hel·lenística i la distinció entre l'ús literari i el popular.

¹⁴⁸ En quedar rere un punt alt, el v. 90 pot interpretar-se com una oració nominal independent, però és més econòmic de considerar-lo un mer complement directe i, a més, l'absència d'una partícula introductòria fa més improbable que s'entengués com a oració.

¹⁴⁹ Lasso de la Vega 1955, p. 29: *Originariamente la oración nominal pura, como construcción única, expresaba tanto lo permanente como lo ocasional*. No és pas casual que moltes oracions nominals pures es fossilitzin i esdevinguin precisament adverbis deíctics, sobretot de localització temporal, cf. Holland 1986, p. 173.

resposta que esperen: τίς ἀνὴρ θνατὸς ἀλύξει;/ τίς ὁ κραιπνῶ ποδὶ πήδη/μα τόδ' εὐπετῶς ἀνάσσω; (*Pers.* 94-96).

Les oracions nominals referides a realitats immediates i dependents de la fòresi en són majoritàries amb quaranta-dos registres, força per damunt de les expressions purament gnòmiques. Tragèdia a tragèdia, aquest predomini de les referides al present es consolida sols a *Supp.* amb vint-i-tres de les quaranta-una oracions nominals de l'obra¹⁵⁰, de manera que es confirma la banalització d'un recurs ja ben corrent amb el seu augment, mentre que la categoria intermèdia es redueix a sols sis registres¹⁵¹. A *Pers.*, amb onze i set registres¹⁵², i a *Th.*, amb quinze i dotze¹⁵³, la distància no és immensa, però l'expressió de veritats que es volen generals supera les referides directament al present. En qualsevol cas, les oracions nominals estrictament sapiencials són sempre menys d'un terç: dues a *Pers.*, deu a *Th.* i dotze a *Supp.*¹⁵⁴.

Cal considerar també, entre les anteriors, unes poques construccions de significat no copulatiu, sinó existencial, on sols un complement locatiu acompanya el subjecte, com ara κούδαμουῦ λιμὴν κακῶν (*Supp.* 471), o bé un altre tipus de sintagma preposicional: ἐκ τῶνδε τοίνυν, ἴσθι, μηχανὴ καλή (*Supp.* 459). En relació amb el major nombre d'oracions nominals pures a *Supp.*, també aquesta subcategoria s'incrementa notablement a *Th.* i *Supp.*, amb cinc registres cadascuna, front a un de sol a *Pers.*

La combinació de tots tres tipus de contingut, que, d'altra banda, no són categories tancades, s'acumula en certes seqüències i constitueix un estil propi apte per a l'argumentació¹⁵⁵, com exemplifiquen les tres oracions nominals que se succeeixen (*Supp.* 471, 478, 479) tot avançant de la situació particular a una sentència conclusiva, en el parlament on Pelasg decideix de defensar les Danaïdes (*Supp.* 469-489). L'efecte sintètic de les oracions nominals esdevé més evident quan acompanya un pronom personal: σύ τοι πόλις, σὺ δὲ τὸ δάμιον (*Supp.* 370). Altrament, l'absència del verb, si es repetís massa, podria traslladar idees primitives i inconnexes, com possiblement en les parts dels egipcis durant llur cant antifonal amb les Danaïdes (*Supp.* 836-866), en versos com: οὔκουν οὔκουν τιλμοὶ τιλμοὶ καὶ στιγμοί,/ πολυαίμων φόνιος ἀποοπὰ κρατός; (838-841, a més de 847, 850, 859-860). Encara que uns altres trets lingüístics confirmarien llur tarannà bàrbar, les oracions nominals no són exageradament predominants i hi ha massa dificultats textuais com per a, sense cap altre passatge comparable, plantejar seriosament aquesta mena de caracterització.

¹⁵⁰ Vint-i-tres de *Supp.*: 230, 236-237, 276, 290, 295, 370, 397, 459, 464, 471, 513, 600, 718, 721, 730-731, 840, 859, 923, 926, 929, 960, 971, 1011.

¹⁵¹ Sis de *Supp.*: 86-87, 201, 378, 478, 739, 982.

¹⁵² Onze oracions genèriques a *Pers.*: 87-89, 253, 254, 284, 956, 957, 967-968, 1013, 1025, 1026, 1073; front a set del tot lligades al context: *Pers.* 147, 265, 405, 603, 675-676, 969-972.

¹⁵³ Quinze oracions genèriques a *Th.*: 4, 141, 183, 281, 321-322, 333-335, 345, 499, 501-502, 566-567, 711, 877-878, 908-909, 926, 1031; front a onze del tot lligades al context: *Th.* 13, 213, 517, 519, 655, 679-680, 843, 848, 848, 866-869, 873.

¹⁵⁴ *Pers.* 95-96, 293; *Th.* 189-190, 217, 226, 596, 680, 684, 697, 910, 1011, 1044; *Supp.* 100, 190, 328, 347, 442, 479, 485, 764, 766, 973-974, 995, 998.

¹⁵⁵ Benveniste 1950, p. 22 defineix el verb com l'element indispensable per la constitució d'un enunciat assertiu finit, però nega que expressi sempre i per ell sol la noció de temps, per oposició al nom. Lasso de la Vega 1955, p. 26 afirma, tanmateix, que la manca de mode i temps fa l'oració nominal especialment apta per a l'argumentació en comptes de la narració.

Per últim, quant a la forma interna d'aquestes construccions¹⁵⁶, les oracions nominals pures no presenten cap esquema determinat, però sí, com apunta Meillet, certes tendències difícil de quantificar¹⁵⁷. A les tres primeres tragèdies esquilies, moltes tenen com a atribut un adjectiu valoratiu, i més rarament un adjectiu verbal: τοιοῦδε φωτὸς πείραν εὖ φυλακτέον (*Th.* 499). L'ús de noms abstractes com ἀνάγκη i δίκη per establir prescripcions o valoracions sembla més aviat residual¹⁵⁸ de manera que els substantius que predominen en aquestes oracions són més aviat noms abstractes de tota mena, entre ells λόγος, que permet d'introduir un tipus de discurs indirecte, sovint γνῶμαι ben explícites: ἀλλ' οὖν θεοὺς / τοὺς τῆς ἀλούσης πόλεος ἐκλείπειν λόγος (*Th.* 216-217). A κάκεῖ δικάζει τὰπλακίμαθ', ὡς λόγος, (*Supp.* 230) el brevíssim incís no deixa de ser una oració nominal pura, tot i que dins d'una subordinada modal, que no matisa el que es diu sobre la justícia de Zeus, ans hi aporta autoritat com a veritat àmpliament acceptada¹⁵⁹.

5. Perífrasis

La combinació de formes verbals més comuna és la formada pel verb εἰμί com a auxiliar i un participi de perfet passiu, fàcilment equivalent a un adjectiu. Aquesta construcció analítica presenta el mateix valor resultatiu del perfet, quan l'auxiliar apareix en present, o del plusquamperfet, si és en imperfet. Mentre que la primera opció expressa òptimament situacions irrevocables, com ara la total derrota dels perses –ὡς πάντα γ' ἔστ' ἐκείνα διαπεπραγμένα (*Pers.* 260)–, conseqüència de l'ímpetu de Xerxes –τοιγάρ σφιν ἔργον ἐστὶν ἐξεργασμένον / μέγιστον (*Pers.* 759)– o, a *Supp.*, la consideració i l'agraïment de Dànaos i les seves filles, que tallen la dubitativa acceptació de Pelasg a debatre l'ajut a les suplicants abans que no se'n desdigni –πολλῶν τὰδ' ἡμῖν ἐστὶν ἠξιωμένα (*Supp.* 490)–. El sentit resultatiu resulta encara més emfàtic a ταῦτ' οὐ πίναξιν ἐστὶν ἐγγεγραμμένα / οὐδ' ἐν πτυχαῖς βίβλων κατεσφραγισμένα, (*Supp.* 946-947), on Pelasg es reafirma front a l'herald en la decisió presa pels argius i on l'el·lipsi de l'auxiliar al segon vers sembla confirmar l'ús corrent de la perífrasi¹⁶⁰. El valor del plusquamperfet, en canvi, té un ús narratiu: en breus oracions subordinades aporta la cronologia relativa als fets que el missatger relata en aorist o present històric: πλέουσι δ' ὡς ἕκαστος ἦν τεταγμένος (*Pers.* 381, a més de 371).

¹⁵⁶ Cf. Guiraud 1962 i Bakker 2009 per a una anàlisi en profunditat de l'estructura interna de les oracions nominals, ambdós centrats a la prosa, sobretot d'Heròdot.

¹⁵⁷ Cf. Meillet 1906, pp. 15-16, algunes llengües indoeuropees conserven restes d'oracions nominals en casos particulars que coincideixen amb aquells on més abunden en grec i en indo-irani: a l'expressió de veritats generals, amb adjectius neutres que indiquen una apreciació, adjectius verbals, frases negatives...

¹⁵⁸ Les construccions amb ἀνάγκη són només tres: *Pers.* 254, 293 i *Supp.* 478-479, i amb δίκη, una: *Pers.* 866-869. Encara que també s'utilitzen per a fer valoracions, les oracions nominals amb κρείσσον, καλόν, ἄμεινον no s'inclouen dins d'aquest esquema.

¹⁵⁹ Friis Johansen & Whittle 1980, ad 230: *In general, moreover, ὡς λόγος is factual and simply marks an affirmation as being beyond the speaker's direct knowledge [...] But obviously such a phrase can be modified so as to convey uncertainty or scepticism.* Tot i el paral·lel a ὡς λόγος τις (*Eu.* 4), la forma típica de l'incís sembla ser ὡδ' ἔχει λόγος (*Pers.* 343; *Th.* 225; *Ag.* 1661; *Ch.* 521).

¹⁶⁰ Cf. Jannaris 1987, §764; Chantraine 1927, p. 249; Moser 1988. Ésquil manté l'ús intensiu de la perífrasi, malgrat que més endavant perdrà el seu caràcter marcat en esdevenir una forma supletiva del perfet.

En obres posteriors la perífrasi de perfet continua desenvolupant-se, tant per l'augment absolut de registres com pel seu ús en temps altres que present i imperfet¹⁶¹, encara que en cap cas apareix encara en *variationes* amb formes sintètiques que la integrin del tot al sistema verbal¹⁶². Mentre que a Homer la perífrasi de perfet és només un fet d'estil, la seva posterior difusió i gramaticalització s'explica tradicionalment per les dificultats fonomorfològiques de les formes sintètiques del perfet mitjà, atemàtiques¹⁶³, i la raresa dels plusquamperfets. En efecte, en el cas del plusquamperfet, els registres de les dues alternatives es troben ja igualats als tres primers drames esquilis.

Ἦκω seguit de participi, la seva construcció més nombrosa rere els usos amb complements de direcció i que sempre apareix al recitat, pot significar un canvi d'estat. Aquest procés de gramaticalització és ben comú i queda palès a registres com ὄμως δ' ἐκείνοις ἐνδυναστεύσας ἐγὼ / ἦκω (*Pers.* 691-692), però en la majoria del corpus resulta encara massa forçat de veure-hi un significat deslligat de la noció de canvi de lloc. Tots els registres es troben al recitat i amb participi d'aorist¹⁶⁴, que marca una anterioritat necessària interpretable sovint com a causalitat; a més, la veu activa predominant¹⁶⁵ en dificulta la interpretació com a perífrasi resultativa.

Eὐμί es troba, més esporàdicament, en perífrasis actives: λέξον τίς' αὐδὴν τήνδε γηρυθειῶ' ἔση (*Supp.* 460) i ἐν χρόνῳ μαθὼν / εἶση (*Supp.* 938-939). L'auxiliari continua tenint un valor temporal i, al seu torn, el participi d'aorist, conjecturem¹⁶⁶, insisteix en el valor puntual que pot transmetre una immediatesa adient a contextos apressats com són, respectivament, la curiositat de Pelasg envers les velades amenaces de suïcidi de les Danaïdes que encara no es concreten i, més endavant, a la seva disputa amb l'egipci. Notem l'èmfasi del primer exemple on la forma passiva, possible ultracorrecció per la mitjana, té una diàtesi clarament activa. D'altra banda, la construcció amb participi actiu de present només es testimonia fora del nostre corpus, amb tan sols tres registres a l'*Orestíada*¹⁶⁷.

Es podria aproximar a aquesta perífrasi un registre bastit amb ἔχω: ἔχουσι μοῖραν λαχόντες οἱ μέλαιοι / διοδότων ἀχθέων (*Th.* 947-948), a partir del sentit copulatiu que

¹⁶¹ *Ag.* 801, 869, 1050, 1098, 1179; *Ch.* 198; *Eu.* 208, 549, 828; *Pr.* 257, 753, 755; a més de fr. 38 amb imperfet. És inversemblant que l'evolució lingüística es manifesti tan clarament en la producció d'un sol autor, però certament aquestes dades concorden amb el desenvolupament de la perífrasi a partir, primerament, del perfet i plusquamperfet d'indicatiu a la tercera persona, com descriu Aerts 1965, p. 51.

¹⁶² *V. gr.* εἴπερ γ' ἀπ' ἐχθροῦ κρατὸς ἦν τετμημένος, / ἢ ξυγγενὴς ὧν εἶχε συμπευθεῖν ἐμοὶ (*Ch.* 198-199), encara que ací el plusquamperfet es coordina amb un imperfet, de manera que el paral·lel no és exacte.

¹⁶³ Cf. Chantraine 1927, pp. 247-248.

¹⁶⁴ El predomini del tema d'aorist (*Pers.* 510, 524, 692; *Supp.* 726, a més d'*Eu.* 488) concorda amb l'ús homèric, com també un ocasional participi de perfet (*Ag.* 619), i no amb la innovació del present que apareix a *Th.* 40 i obres posteriors (*Ag.* 258, 522; *Pr.* 661; *Pr.* 858 amb tema de futur és excepcional). Cf. Létoublon 1988, p. 171.

¹⁶⁵ Sols *Supp.* 932-933 presenta un participi d'aorist passiu: πῶς φῶ, πρὸς τίνος τ' ἀφαιρεθεῖς / ἦκειν γυναικῶν αὐτανέψιον στόλον;

¹⁶⁶ L'aparent contradicció entre l'aspecte perfectiu del participi d'aorist i l'imperfectiu de εὐμί fa que sovint no s'accepti aquesta construcció com a perífrasi i, certament, mai no arriba a ser massa freqüent. Aerts 1965, pp. 76-78, la considera una perífrasi adjectival extraordinària creada ja a la koiné imperial. Al seu torn, Zilliacus 1956, p. 165 troba que l'èpica i la tragèdia n'ofereixen el prototip.

¹⁶⁷ *Ag.* 671; *Ch.* 136, 696. A τί δ' ἔστι πρῶγμα νεοκότον πόλη πλέων (*Th.* 803), d'acord amb les edicions modernes, prescindim de la llició παρόν H²⁷⁹(-ὼν) B²⁷⁹ cett.

també pot tenir aquest altre auxiliar¹⁶⁸. Tanmateix, si ja la construcció amb εἰμί és infreqüent, sembla del tot qüestionable que ací es tracti d'una perífrasi com a tal, sobretot perquè és igualment possible sintàcticament i molt més probable que el participi sigui concertat¹⁶⁹.

També amb sentit actiu, trobem la construcció d'un verb copulatiu, εἰμί o γίγνομαι, amb un nom agent. Tot i que aquests noms no participen del sistema verbal de la mateixa manera que un participi o un infinitiu, i encara que no arribin a gramaticalitzar-se, podem argüir que creen una perífrasi en sentit etimològic en la mesura en què constitueixen una alternativa a l'expressió verbal sintètica o αὐστηρὰ λέξις¹⁷⁰. Per afany d'exactitud i brevetat hem reduït la mostra als noms sufixats amb -τηρ, -τωρ, -της i els agents temàtics en -ός¹⁷¹, encara que, ben mirat, d'altres formacions en -εύς¹⁷² hi equivalen i, fins i tot, compostos *tatpurusha* o *τερψίμβροτος* també, com a ῥύσιπολις γενοῦ (*Th.* 129), que ja ens portarien fins a adjectius com ῥύσιος, del tot sinònim en un idèntic context de pregària¹⁷³.

Aquestes construccions són, de lluny, molt més corrents que les perífrasis *stricto sensu*, de manera que la majoria passen desapercebudes (com també ho són els adjectius de sentit passiu amb verbs copulatius), si bé n'hi ha que destaquen per l'addició de complements lligats a la idea verbal del nom com ara el datiu ètic al vers líric μνήστορες ἔστε μοι (*Th.* 181), amb el sufix antic -τωρ¹⁷⁴. Resulta discutible que el complement preposicional acompanyi el nom agent a τάχ' ἄν πρὸς ἡμᾶς τῆσδε γῆς ἀρχηγέτης / ὀπτήρες εἶεν (*Supp.* 184-185)¹⁷⁵. Els primers exemples, com també cinc dels vuit casos analitzats¹⁷⁶, apareixen amb imperatiu o amb optatiu cupitiu, circumstància que convida a interpretar-los com alternatives enèrgiques, amb marcada força il·locutiva, de les formes sintètiques.

Mentre que a *Pers.* sols en trobem dos registres¹⁷⁷, aquestes perífrasis comencen a sovintejar a *Th.* i *Supp.* i encara més als drames tardans. A les tres primeres obres hi ha una lleugera prevalença de les construccions amb γίγνομαι (cinc) sobre εἰμί (tres, de les quals dues a *Th.*, on s'imposen, mentre que a *Pers.* no n'hi ha cap); posteriorment, però, s'inverteix la relació, amb nou i quatre registres respectivament. Tot i que llur

¹⁶⁸ Els usos de ἔχω com a verb copulatiu i la seva construcció amb infinitiu amb el sentit de "poder" són ben banals i no ens hi detenim.

¹⁶⁹ Cf. Matino 1998, p. 185.

¹⁷⁰ Sense entrar en cap disquisició sobre la definició de perífrasi, paga la pena d'esmentar la proposta de Bentein 2012, pp. 31-35 d'incloure-hi tant les construccions prototípiques com d'altres més perifèriques.

¹⁷¹ Cf. Chantraine 1933, §7.

¹⁷² Cf. Chantraine 1933, §100: tot i que en origen serien denominatius, sense cap vincle directe amb l'arrel verbal, aviat van concórrer amb les formacions agentives.

¹⁷³ Cf. ῥύσιος γενέσθω (*Supp.* 150).

¹⁷⁴ Hutchinson 1985, ad 181: *The formation is also characteristic. A. has 24 words in -τωρ not found elsewhere in classical literature; Sophocles has 7, Euripides 8. In spoken Attic the termination was moribund.*

¹⁷⁵ Bowen 2013, ad 186: πρὸς ἡμᾶς pot dependre de ὀπτήρες i troba un paral·lel a πρὸς πρᾶγμ' ὀρώσας (*Supp.* 725), però ha estat qüestionat. Si s'entèn ὀπτήρες εἶεν com a perífrasi de ὀρῶεν, *we are left with no more than Aeschylus' penchant for nouns made with -τήρ and -τόρ [...] and a slight pomposity from Danaos.*

¹⁷⁶ *Pers.* 171; *Th.* 181, 520; *Supp.* 185, 535; tendència que es difumina a partir de la trilogia, on sols apareix en dues de les tretze perífrasis: *Ch.* 2 i *Eu.* 298.

¹⁷⁷ *Pers.* 171, 234.

frequència és certament notable, fins al punt que esdevenen una especificitat de l'estil esquili¹⁷⁸, llur quantificació resulta problemàtica perquè molts noms deverbatus poden funcionar ja totalment com a substantius, lluny de l'origen verbal, com per exemple κληδοῦχον Ἡερας [...] γένεσθαι (*Supp.* 292-293), que denota el càrrec de la sacerdotessa, no a l'acció de "tenir les claus del temple".

Ultra verbs tan bàsics com εἰμί o ἔχω, que fàcilment esdevenen auxiliars, costa d'identificar més perífrasis. Verbs com τυγχάνω, que habitualment s'entén que regeixen participis predicatius, suposen una possible frontissa amb les perífrasis verbals; nogensmenys, sembla preferible de no considerar-les-hi, atès que el verb conjugat no funciona com a mer auxiliar, ans manté les seves particularitats semàntiques, i que la construcció amb participi és del tot regular¹⁷⁹. És, doncs, amb prudència, que esmentem alguns registres de κυρέω on serveix, més que com a sinònim de τυγχάνω, de εἰμί. Amb aquest sentit apareix amb veritables adjectius atribuïts¹⁸⁰, però també amb participis com χῶστις μὲν ἡμῶν πρὶν σκεδασθῆναι θεοῦ / ἀκτῖνας ὠρμήθη, σεσωμένος κυρεῖ (*Pers.* 503), on s'observa el mateix valor marcadament resultatiu que a les construccions de εἰμί amb participi perfet passiu. Amb participi de present, a εἰ δὲ κυρεῖ τις πέλαις οἰωνοπόλων / ἔγγαιος οἶκτον αἰών (*Supp.* 58-59¹⁸¹) equival a τυγχάνω, de manera que l'exemple anterior romandria l'únic eventual ús perifràstic de κυρέω. A més, amb participi i sentit copulatiu es concentra a les primeres tragèdies i sols reapareix en un parell d'ocasions (*Pr.* 330; fr. 159, 1).

Les perífrasis amb infinitiu trobades són també dubtoses, car a tots els possibles registres es manté el sentit propi del verb conjugat. L'únic registre on φιλέω adquireix ja un sentit d'afició, més pròxim a la noció de costum que a la de gust, és φιλεῖ / ὠδῖνα τίκτει(ν) νῦξ κυβερνήτη σοφῶ (*Supp.* 769-770) on el subjecte νύξ i el caràcter genèric, quasi gnòmic, de l'afirmació l'acosten a l'expressió impersonal¹⁸². El mateix ocorre amb el quasi sinònim θέλω: sols la construcció amb infinitiu de perfet a ἵππους δ' ἐν ἀμπυκτῆρσιν ἐμβριμωμένας / δινεῖ, θελούσας πρὸς πύλαις πεπτωκέναι (*Th.* 461-462) es pot adduir com a perífrasi de costum equivalent a la més habitual amb φιλέω¹⁸³. Tenint en compte que aquesta oració forma part de la descripció d'Eteoclos, en la qual el

¹⁷⁸ Hutchinson 1985, *ad* 1015 observa que l'ús ocasional d'aquest recurs tan esquili a passatges euripidis pot delatar una interpolació.

¹⁷⁹ Cf. Bentein 2011, pp. 20-21, 24, sobre la possible consideració que τυγχάνω i κυρέω formin perífrasis. Més discutible resulta el cas dels participis amb article; tot i que Martino 1998, p. 186 i Italic 1964, *s.v.* εἰμί llisten com a perífrasis les construccions amb participi predicatiu, sembla preferible d'excloure-les d'aquest apartat, atès que el que prima és la nominalització de la forma verbal que, a més, acostuma a densificar l'expressió, no la fa pas més analítica. Tampoc no ens ocupem ací de la combinació de participis amb verbs de futur; cf. Participis, pp. 219-240.

¹⁸⁰ *V. gr.* κακῶν μὲν ὅστις ἔμπειρος κυρεῖ, (*Pers.* 598), o adverbis com a ἄστροισι μαρμαίρουσαν οὐρανοῦ κυρεῖν (*Th.* 401).

¹⁸¹ Malgrat les semblances, a καὶ τόδ' ἂν γένος λέγων / ἐξ Ἐπάφου κυρήσαις (*Supp.* 588) el participi té el sentit d'una pròtasi condicional i l'optatiu en constituïria l'apòdosi.

¹⁸² A *Pers.* 600 i *Th.* 411 i 619 el verb manté el seu significat primari. Sí que sembla que φιλέω esdevingui auxiliar en registres posteriors: *Ag.* 764 i fr. 395.

¹⁸³ Cf. Kühner & Gerth 1976, II.1, §386 8. A4. A εὖ τόδ' ἴσθι, γὰς ἄνασσα τῆσδε, μή σε δις φράσαι / μήτ' ἔπος μήτ' ἔργον ὧν ἂν δύναμις ἠγεῖσθαι θέλη (*Pers.* 173-174), Broadhead 1960, *ad* 174 considera que podria haver-hi una perífrasi, si bé el sentit del verb de voluntat no hauria evolucionat com a auxiliar, sinó simplement desaparegut.

missatger insisteix en la urgència d'oposar-hi un defensor, sembla evident que θέλω no es refereix pas als hàbits de les eugues, sinó a llur afany d'atacar imminentment, a més a més, l'infinitiu de perfet resulta estrany ja que la perífrasi sol construir-se amb aorist i obté un sentit de futur.

També amb μέλλω predominen els casos liminars, on es manté el sentit voluntatiu primigeni¹⁸⁴, si bé en algunes construccions la perífrasi de futur és ja ben palesa: τί δὲ μέλλω φρένα Δίαν / καθορᾶν, ὄψιν ἄβυσσον; (*Supp.* 1057-1058). Aquests versos il·lustren com la perífrasi prospectiva, a l'igual que el futur virtual comú a preguntes retòriques, pot referir-se també a un fet present o passat, a tot allò considerat, no dins del domini del no acomplert, sinó del no constatat¹⁸⁵. Això pot justificar el tema de present de l'infinitiu, en comptes del de futur que esdevindrà regular; tanmateix, un registre aïllat impossibilita apreciar fins a quin punt aquesta circumstància mostra una peculiaritat sintàctica, un significat més de probabilitat que d'imminència¹⁸⁶, o una excepcionalitat provocada per les particularitats morfològiques de ὄραω. A l'altre registre d'aquesta perífrasi al corpus l'infinitiu queda sobreentès com a repetició del present anterior: κακῶς δράσαντες οὐκ ἐλάσσονα / πάσχουσι, τὰ δὲ μέλλουσι (*Pers.* 813-814). A obres posteriors s'estén l'ús perifràstic de μέλλω seguit de diversos participis, tant de present com de futur i algun d'aorist, i sobretot a *Pr.*, un altre tret que la separa de la resta del corpus esquilí¹⁸⁷.

Atesa l'escassetat i asistematicitat de les perífrasis, no trobem cap testimoni que les lligui a la parla de personatges concrets: els que més en presenten són el missatger persa i Pelasg, quatre cadascun, però queden força repartides. Per obres, s'aprecia com *Supp.*, amb vuit perífrasis a més de les quatre construccions amb noms d'agent, se situa ja més a prop de l'*Orestíada* i de *Pr.* que de les obres precedents. De cap manera, però, això no es pot interpretar com una prova d'evolució cronològica, car si hi ha res que cridi l'atenció és la manca total de perífrasis a *Th.* Si hi comptéssim els testimoniats més dubtosos i dels quals l'exclusió ha quedat plenament justificada, en presentaria tres, força menys que les vuit de *Pers.* No obstant això, a *Th.* sí que comptem quatre construccions de εἰμί o γίγνομαι amb nom d'agent i a *Eu.* també trobem una única perífrasi verbal.

¹⁸⁴ En certs usos absoluts funciona ben bé com un auxiliar en adquirir un sentit ben vague de "pretendre" o "disposar-se a" que fa sobre l'infinitiu d'un verb de significat genèric "fer": κοῦκέτ' ἦν μέλλειν ἀκμή (*Pers.* 407) i τί μέλλομεν ἀγάστονοι (*Th.* 99). El primer registre correspon a un trímetre recitat pel missatger i el segon, a un vers de la irrupció en lírica astròfica del cor respectivament, dos passatges ben diferents. Basset 1979, p. 13 mostra convincentment que aquesta mena d'usos autònoms, com "dubtar" o "plantejar-se", són secundaris i no heretats.

¹⁸⁵ Cf. Basset 1979, p. 172.

¹⁸⁶ Cf. Basset 1979, p. 28, la perífrasi de futur, com a tal, doncs, sols es dona amb el tema de futur, que al final s'imposa arreu. Aquest primer tipus amb infinitiu de present o aorist probablement fos ja a Homer un arcaisme en regressió. D'altra banda, segons Wakker 2006, p. 246, la seva distribució complementària amb el futur simple (que mai no arriba a substituir) demostra que, amb la notable excepció del seu ús com a futur relatiu del passat o el potencial, μέλλω aporta sempre un significat més modal que temporal, atès que la unió entre les nocions d'intenció present o disposició i realització futura hi és intrínseca.

¹⁸⁷ *Ag.* 974; *Ch.* 867; *Pr.* 625, 627, 638, 835. Tots aquests registres presenten el tema de present de l'auxiliar, ocasionalment en optatiu o participi, però sembla remarcable l'imperfet ἔμελλον de fr. 78a, 23, pertanyent a un drama satíric, que permet de crear un futur relatiu del passat. Aquesta versatilitat modal i temporal explica en gran part l'èxit de μέλλω, cf. Basset 1979, p. 130. Un únic registre de εἰμί amb participi de futur es troba a *Ag.* 1313.

El principi distributiu més clar és el que atén a la forma de les perífrasis. La més freqüent arreu del corpus amb diferència és εἰμί amb participi de perfet passiu, malgrat que encara no sembla gramaticalitzada. A banda, l'única perífrasi no anecdòtica, sinó aparentment incipient, és μέλλω amb infinitiu (de present, al nostre corpus).

La xifra de construccions amb εἰμί o γίγνομαι amb nom agent roman relativament estable, amb registres que oscil·len entre dos i cinc a tot el corpus, de manera que *Th.* no difereix de la resta de tragèdies. Això, a més de llur major concentració als versos lírics, amb dos dels quatre testimoniatges tant a *Th.* com *Supp.*, quan la resta de perífrasis pertanyen eminentment al recitat, les col·loca a banda i aconsella de considerar-les una categoria molt particular. Malauradament, no en tenim prou testimoniatges com per a apreciar-ne majors singularitats en l'ús.

Per passatges, les perífrasis apareixen sobretot als diàlegs; llur concentració al recitat afebleix considerablement l'explicació tradicional que les redueix a un mer recurs emfàtic¹⁸⁸ i que, si fos així, esperaríem als cants corals on esclata l'emoció. A partir de *Supp.* 1057-1058 les perífrasis comencen a incorporar-se als versos lírics, però, curiosament, no deixen de tractar-se de situacions dialògiques: en boca d'un semicor que respon a un altre. En el cas de les perífrasis menys freqüents no s'aprecia el mateix grau de vinculació amb les interpel·lacions i la posició marcada a l'inici o final d'intervenció. Aquesta tendència, però, sí que és seguida també per les circumlocucions de verb copulatiu i nom agent en deu dels dinou registres considerats¹⁸⁹, als quals es poden afegir uns altres quatre¹⁹⁰ que, encara que cantats, mantenen una gran força impressiva, com hem vist, i s'adrecen a l'interlocutor. En el cas de les perífrasis de perfet amb ἔχω, les que millor podem conèixer per ser les més nombroses, és llur inequívoc valor resultatiu el que en determina la posició a la conclusió de seqüències narratives i en afirmacions contundents, d'ací que sí que puguin transmetre una certa solemnitat en l'expressió de la conseqüència indefugible¹⁹¹. Arribem a un atzucac a l'hora determinar si la posició inicial o final les fa emfàtiques o els ve donada perquè ja ho són o per les necessitats estilístiques dels passatges (narració, argumentació...).

6. Conclusió

El paper central del verb a la sintaxi grega i les seves innombrables possibilitats sintàctiques dificulten trobar-ne un valor estilístic determinat en cada cas. Atenent a l'eix diacrònic, la sintaxi verbal esquíia inclou el que podríem considerar innovacions dins de la història de la llengua grega, però ja ben consolidades en època clàssica: tres registres de l'optatiu cupitiu amb partícula subjectes a interpretació i l'extensió de la

¹⁸⁸ Matino 1998, pp. 127-128, 185 entén les perífrasis com un recurs poètic, tot subscriuint la hipòtesi tradicional segons la qual són un recurs emfàtic que insisteix en el procés verbal, cf. Kühner & Gerth 1976, II.1, §353. 3, A3, i Rosén 1957, p. 152. Per a Gonda 1959, p. 99, la perífrasi no emfasitza l'acció sinó el complement del verb, car crea afavoreix un estil nominal o seminominal, segons observa també Moorhouse 1982, p. 204. Per a un complet estat de la qüestió cf. Bentein 2012, esp. pp. 43-46.

¹⁸⁹ *Pers.* 171, 234; *Th.* 520; *Ag.* 1206, 1421; *Ch.* 2, 100; *Eu.* 119, 298; *Pr.* 983.

¹⁹⁰ *Th.* 181; *Supp.* 535; *Ag.* 1508; *Eu.* 350. No es relacionen amb cap mena d'enunciat dialògic, per contra, *Th.* 1015; *Supp.* 150, 185, 448; *Ag.* 224.

¹⁹¹ Cf. Gonda 1959, p. 109, per a qui les perífrasis constitueixen un estil semi-nominal especialment escaient en descripcions.

veu passiva amb significat mitjà o del present εἶμι com a futur (més aviat una particularitat dialectal). La constant presència dels optatius cupitius sense ὄν suposa una notable conservació, encara que no tan marcada, potser, com l'aorist gnòmic o el subjuntiu deliberatiu, més residuals. La veu mitjana exemplifica la complexitat del sistema verbal grec i com costa de situar-hi certes especificitats. La tendència a la substitució de la veu mitjana per l'activa s'aprecia ja a Èsquil, com també l'extensió de la veu mitjana a formes de significat actiu per accentuar-ne la implicació del subjecte, com una lleu ultracorrecció o poetisme. Fora d'això, en el cas de la veu, costa de sistematitzar-ne les alternances i cal admetre que sovint pesa més la voluntat de produir estranyament poètic, d'emprar la veu més inusual per a un verb donat, que cap tret sintàctic.

S'aprecien certes diferències entre els tres primers drames: molt pocs optatius cupitius i cap imperatiu de tercera persona a *Pers.*, absència total de presents històrics i poques perífrasis a *Th.*, i una major quantitat i varietat de subjuntius deliberatius, a més d'un acusat augment d'optatius cupitius, perífrasis i oracions nominals, al recitat a *Supp.* A les construccions potencials, el nombre absolut de ὄν i l'aparició de la combinació quasi gramaticalitzada τάχ' ὄν sí que registren una progressió constant des de *Pers.* fins a la trilogia. En aquest sentit *Supp.* s'acosta més, quantitativament, a les tragèdies posteriors a l'igual que en el nombre de perífrasis, si bé qualitativament la varietat de formes i el baix nombre de moltes d'elles ho fan menys evident.

Pel que fa a la *persona loquens*, poques de les expressions analitzades presenten patrons distributius prou marcats com per a caracteritzar cap personatge. L'aorist gnòmic, per exemple, singularitza les intervencions de personatges masculins amb autoritat com Etèocles, però també els cors, sobretot a *Supp.* Que l'imperatiu i uns altres modes equivalents es concentrin al cant i, dins del recitat, als parlaments dels personatges amb major poder d'acció i més ús de la paraula és inevitable i esclaridor de la situació. A tot estirar, podem fixar els subjuntius deliberatius i el potencial a les preguntes retòriques com a recursos expressius propis, però no exclusius, dels cors, tant als versos lírics com anapèstics i recitats, sobretot dels cors femenins de *Th.* i *Supp.* Aquests fets depenen del paper del cor com a mitjà d'expressió d'incerteses i angoixes; paral·lelament, el lleu predomini de les oracions nominals pures a la parla dels personatges regis masculins, també més marcat a les dues obres més recents, s'ha de relacionar amb llur ús en argumentacions i sentències més que no pas amb connotacions sociolingüístiques.

La conjunció de factors diacrònics i d'estil s'evidencia més clarament, encara que no del tot taxativa, a la distinció entre versos lírics i recitats. Al primer trobem més recursos expressius com l'ús emfàtic de la veu mitjana, sobretot al futur i a les primeres persones, els subjuntius deliberatius i preguntes retòriques modalitzades, a banda d'una major abundància de la construcció perifràstica amb nom agent i verb copulatiu, indicatiu d'una certa tendència a la nominalització (tot i que cada cop hi ha menys oracions nominals pures, que passen a emprar-se més en passatges argumentatius, sobretot a *Supp.*). Malgrat l'esvaïment als cants de les diferències de força il·locutiva entre els imperatius i cupitius a la tercera persona, els cupitius sí que solen ser més

extensos i desenvolupats que al trímetre. Els cupitius del trímetre corresponen majoritàriament a fórmules fixades i els imperatius de tercera persona s'hi associen a la funció impressiva, car molts dels fets de sintaxi verbal que s'hi troben no en són exclusius, sinó qualitativament diferents. La major densitat de presents històrics o aorists gnòmics, herència de l'èpica, és directament proporcional a l'extensió dels passatges narratius, més escassos i reduïts als cants. També les perífrasis verbals més regulars, tot i ser, innegablement, expressions analítiques i relativament innovadores, poden justificar-s'hi per llur paper als diàlegs, on clouen arguments.

En definitiva, les diferents formes verbals s'organitzen segons llur funció pragmàtica, més que no pas per motius poètics. Als diàlegs més argumentatius trobem recursos com les oracions nominals pures, que solen recollir veritats generals, no sols γνῶμαι, amb què es clou taxativament la discussió, mentre que l'aorist dit "tràgic" o el futur performatiu criden l'atenció sobretot sobre les esticomíties. També remarca certes decisions εἶμι com a futur. Algunes narracions compten amb usos específics dels temps com els presents històrics, que posen en relleu les accions principals, o el tema de perfet, que remarca el pes d'accions passades en moments dramàtics clau. Els recursos estilístics, emfàtics, que s'aprecien de manera asistemàtica a tota mena de passatges són les perífrasis (fora de les de εἶμι amb participi de perfet i de μέλλω, de significat temporal i força regulars) o l'aglutinació τάχ' ἄν, que intensifica el potencial o, τάχα sol, el futur. La veu verbal, sobretot la veu mitjana, ressalta el paper del subjecte en determinades situacions, especialment expressives allà on la primera persona l'empra per reclamar l'atenció de l'interlocutor. L'ús dels modes confirma com la persona és especialment rellevant en un text dramàtic, especialment a l'hora d'apreciar els matisos dels diferents modes: l'optatiu potencial i cupitiu que expressa desigs fora del control del parlant i l'imperatiu, amb una major força impressiva que el fa apte tant per expressar anhels als cants com resolucions al recitat.

VII. Formes verbals no personals

1. Infinitiu

L'ús de l'infinitiu com a mer nom verbal, segons la seva relació amb la semàntica del verb rector, produeix la distinció entre infinitiu declaratiu, relacionat amb l'estat de les coses i manifestat en verbs de dicció, i infinitiu dinàmic, de caire prospectiu i final, com el que predomina en enunciats de força impressiva¹. Verbs com *κελεύω*, on es barregen el sentit declaratiu i l'impressiu, difuminen la separació entre ambdues categories, de manera que resulta més profitós, en aquest capítol, de considerar les diverses construccions d'infinitiu una única estructura, més enllà de la combinació amb diferents verbs que permetin una ulterior classificació semàntica.

Prioritzant criteris estrictament sintàctics i funcionals, per a una major precisió limitem l'etiqueta de construccions d'infinitiu a aquelles expressions on la forma no personal és acompanyada per un sintagma en acusatiu que designa l'agent lògic de la idea verbal. L'infinitiu sol, acompanyat o no de complements però amb un subjecte lògic que se sobreentén idèntic al del verb principal, constitueix una estructura molt pròxima però més simple. Tenim en compte, no gensmenys, com es distribueixen aquestes dues estructures amb uns mateixos verbs. Entre la resta d'infinitius, ressaltem l'infinitiu amb article i l'infinitiu determinatiu, estructures en les quals la nominalització de la idea verbal també implica una certa condensació. Finalment, en quart lloc, ens ocupem de l'infinitiu jussiu, explicable per la particular posició de l'infinitiu dins del sistema verbal.

1.1. Construcció d'infinitiu amb acusatiu

Quan l'infinitiu presenta no solament complements propis directament –directes, indirectes, circumstancials...– en llur cas corresponent, sinó un subjecte explícit, aquest no apareix en nominatiu sinó en acusatiu, característica que dona lloc a la construcció d'infinitiu. Si bé l'ús primer de l'infinitiu com a nom amb complements resulta abundantíssim i gens remarcable, les construccions d'infinitiu impliquen una major complexitat sintàctica i l'expressió del subjecte lògic les acosta a la categoria d'oració subordinada substantiva.

La interpretació de les funcions pròpies de les construccions d'infinitiu i de llur evolució depèn, certament en gran mesura, de quin se'n consideri l'origen. Sense aprofundir en una disquisició que ens endinsaria en la gramàtica comparada, paga la pena d'esmentar algunes de les teories sobre el sorgiment de la construcció. La tesi antiga², segons la qual l'acusatiu pot fer de subjecte lògic perquè en època indoeuropea encara no es distingiria de l'infinitiu, n'explica només una particularitat morfològica, però l'anàlisi sintàctica més estesa l'entén com una combinació de dos complements

¹ Adoptem la terminologia dels influents articles de Kurzová 1967; 1968. Rijksbaron 1994², pp. 94-96 adopta la terminologia de Kurzová, si bé a la primera edició de l'obra (1984, p. 99) també denominava aquests dos tipus d'infinitiu *factual* i *virtual*. L'infinitiu dinàmic i el declaratiu es distingeixen també formalment per la negació –μή i οὐ, respectivament–, la partícula ὅν que només admet el declaratiu i el valor aspectual, que només mantindria el dinàmic.

² Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §475. 3; Schwyzler & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 372-374.

verbals: l'infinitiu i l'acusatiu. Moorhouse³ la resol com un cas on l'acusatiu complement de qualsevol verb rep el règim d'un verb de dicció del qual esdevindria, per sentit, el subjecte, mentre que Kurzová⁴ hi troba l'origen al que anomena infinitiu dinàmic, en les quals l'objecte del verb principal esdevé també el subjecte de l'acció ordenada. En qualsevol dels casos, l'anàlisi de la construcció tant com a unitat com en els seus constituents –acusatiu subjecte i infinitiu– resulta indestruïble de la funció de complement directe⁵.

Dins de l'oració, les construccions d'infinitiu es defineixen per llur sinonímia amb les subordinades completives introduïdes per ὅς i ὅτι, fins al punt que acaben sent substituïdes per aquestes⁶. Kühner & Gerth⁷ les plantegen com a equivalent sintètic de les subordinades substantives, anàlogament a la relació dels participis amb les oracions relatives. Malgrat tots els possibles matisos modals o epistèmics, la principal qualitat de les construccions d'infinitiu devia ser llur natura més compacta, característica que amb el pas del temps va ser desestimada en favor de la major especificitat que permetia el verb en forma personal de les subordinades. Encara que aquesta imparable substitució es desenvolupa ja durant l'època clàssica⁸, en les obres d'un sol autor probablement la tria entre les dues solucions sintàctiques sigui determinada més per l'estil i els requeriments poètics que no pas perquè les construccions d'infinitiu es percebessin com un arcaisme ni les subordinades com una innovació. Les dades de Fournier⁸ admeten una interpretació diafàsica: vist com és la prosa i la comèdia on més aviat s'imposa la subordinació, potser les construccions d'infinitiu, més sintètiques, van romandre més relacionades amb la poesia. Així, l'extensió de les subordinades va

³ Cf. Moorhouse 1955.

⁴ Cf. Kurzová 1967, p. 105.

⁵ Així ho recullen, entre d'altres, Humbert 1972³, §138, segons el qual la hipotaxi es desenvolupa a partir de construccions paratàctiques o que s'acosten gradualment a la hipotaxi: *La proposition infinitive n'est primitivement qu'une indépendante admettant un double objet suivi d'un infinitif construit librement*. Crespo & aliae, 2003, p. 388 consideren l'origen de la construcció verbs rectora de doble acusatiu on el complement directe era també el subjecte lògic de l'acció subordinada, expressada mitjançant l'infinitiu.

⁶ Aquesta evolució, juntament amb el fet que complementin uns mateixos verbs, en confirma l'equivalència; representa una divergència menor que en aquestes els vincles amb l'oració principal siguin més forts. Kühner & Gerth 1976 II.2, §550: *Der Unterschied zwischen der Konstruktion mit ὅτι und ὅς und dem Verbum finitum und zwischen der des Infinitivus (Acc. c. Inf.) beruht darauf, dass in der ersteren das im Nebensatze Ausgesagte selbständiger, in der letzteren dagegen durchaus abhängig von dem regierenden Verbe hervortritt. Dass übrigens der Unterschied zwischen allen drei Strukturen oft nur sehr unwesentlich ist, erischt man deutlich daraus, dass man Beispiele findet, in denen derselbe Gedanke von demselben Schriftsteller an verschiedenen Stellen in der dreifachen Form ausgedrückt ist*. Cf. Humbert 1972³, §§310-311.

⁷ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §548; Saayman 1990, pp. 95-96 inclou les construccions amb verb no personal dins la sintaxi no-conjuncional que esdevenen *reduction forms* alternatives a la sintaxi conjuncional amb la qual es presenten les subordinades. Evidentment, hi ha matisos expressius específics de cada construcció.

⁸ Cf. Fournier 1946, pp. 52-209, aquesta substitució s'esdevé, als verbs de dicció en tres etapes: una primera a Heròdot, Píndar, els tràgics i Tucídides en la qual encara predominen les construccions d'infinitiu, una intermèdia a Xenofont i Aristòfanes i una última en la qual, ja a l'oratória àtica, gairebé no queda cap resta de la construcció infinitiva. Boon 1980 confirma aquesta tesi i afegeix que van ser els verbs de voluntat, en oposició als declaratius, on més temps va resistir la construcció amb infinitiu. Cf. de Boel 1980, una clau de l'evolució d'ambdues rau en la possibilitat de substitució de les construccions d'infinitiu rere verbs d'esforç o prescripció per oracions amb ὅπως. La preferència per una subordinada, amb la possibilitat d'expressar més matisos gramaticals, aconclerta la substitució de ὅπως per ἵνα, acaba portant a l'ús de *va* amb subjuntiu en grec modern en lloc de l'infinitiu. Segons aquest plantejament, tot el sistema de *complementizers* cap entre els pols d'absència o presència d'excepció existencial; amb tot, els *verba dicendi* hi suposen una excepció que s'estén més tard als verbs d'opinió, per la qual cosa no resulta un esquema del tot satisfactori al menys en sincronia.

acabar comportant la desaparició d'un tret no marcat en preferir-s'hi una alternativa més expressiva⁹. Com que la presència de la construcció d'infinitiu ve tot sovint determinada pel significat del verb rector, sembla adient la classificació semàntica entre les construccions que apareixen amb expressions prescriptives (normalment com a subjecte), amb verbs de dicció o de procés mental (sovint com a complement directe) i en unes altres expressions de diferents significats (on solen constituir aposicions, entre més funcions sintàctiques). Malgrat les inexactituds d'aquest sistema (car, al capdavall, un verb d'opinió en tercera persona pot transmetre, encara que no literalment, paraules alienes, i un verb de dicció en primera persona, emfasitzar una postura), resulta interessant observar una progressió des d'usos més literals i concrets a d'altres més abstractes.

1.1.1. En expressions prescriptives i impersonals

En funció de subjecte, les construccions impersonals apareixen sobretot en expressions prescriptives amb els verbs *χρή*¹⁰, *δεῖ*¹¹, *πρέπει*¹² o amb el nom *δίκη*¹³. Amb un infinitiu sol, sense el subjecte en acusatiu, es registren set testimoniatges de *χρή*¹⁴, tres de *πρέπει*¹⁵ i quatre amb el nom *ἀνάγκη*¹⁶. De to innegablement gnòmic¹⁷, és possible que el sintagma acusatiu s'hagués expressat en datiu, segons la construcció antiga del verb amb el sentit de “escaure” o “convenir”; així, estaríem davant del sorgiment de la construcció d'infinitiu com a tal amb aquest verb a *θρασυστομεῖν γὰρ οὐ πρέπει τοὺς ἥσσονας* (*Supp.* 203). Les expressions d'obligació, més aviat escasses, esdevenen especialment marcades, tot un tret de caracterització, a les intervencions d'Etèocles a *Th.*, on s'acumulen en intervencions ben significatives: dues força extenses al començament de l'obra durant l'enèrgica disposició de les defenses, i les altres tres, cap al final, en acostar-se la decisió de combatre son germà.

1.1.2. Amb verbs de dicció (i introductors de discurs indirecte)

Els principals verbs de dicció són *φημί*¹⁸ i *λέγω*¹⁹, i també regeix una construcció d'infinitiu el compost *προλέγω* (*Th.* 336-337). *Φημί* s'insereix en la primera de dues interrogatives directes, la segona de les quals amb un participi com a nucli²⁰, que

⁹ Crespo Güemes 1984, arran de la major restricció semàntica de les oracions completives, estableix el caràcter no marcat, neutre, de les construccions d'infinitiu.

¹⁰ *Pers.* 527-528, 800-802, 820; *Th.* 1-3, 10-16, 617, 717, 1005-1006; *Supp.* 724-725, 763, a més de *Pers.* 153-154 i *Supp.* 502-503 i 980 amb la forma participial *χρεών*.

¹¹ *Supp.* 390-391, 407, 450.

¹² *Supp.* 203, 719-720, 931-932.

¹³ *Th.* 866-869.

¹⁴ *Pers.* 219-220; *Th.* 713 (amb l'infinitiu sobreentès), *Supp.* 176, 519, 938, 971, 980-981. Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, ad 972-6 sobre les possibles conjectures en aquest passatge.

¹⁵ *Pers.* 247; *Th.* 656; *Supp.* 195, on també seria admissible el sentit original del verb, “escaure” o “decorar”, evident a *Th.* 125 i 390.

¹⁶ *Pers.* 254, 293; *Supp.* 440, 478.

¹⁷ Pfeuffer 1940, pp. 97-99.

¹⁸ *Pers.* 231, 439-440, 446, 734-737; *Supp.* 291-292, 932-933.

¹⁹ *Pers.* 274-277, 756-757; *Th.* 28-29, 400-401, 582-583, 748-749; *Supp.* 619-620.

²⁰ Cf. Chiappi 1993, pp. 201-202, freqüentment al diàleg i l'esticomítia el participi apareix com a nucli de preguntes breus del tipus *τί δράσας*; que, comunicativament, permeten de continuar l'enunciat anterior sense el canvi de tema que implicaria un verb en forma personal; cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §490. 5.

s'entrellacen de manera que l'infinitiu ἦκειν de la segona pot interpretar-se com a contingut del verb de dicció: πῶς φῶ, πρὸς τίνοσ τ' ἀφαιρεθεῖς / ἦκειν γυναικῶν αὐτανέψιον στόλον; (*Supp.* 932-933). Amb tot, una construcció paratàctica potser escauria millor als escarafalls d'indignació i l'expressió de l'herald egipci. Α φάσκοντες ἐγγύτατα γένους / εἶναι, (*Supp.* 388-389) s'empra l'incoatiu per referir-se a les possibles al·legacions dels egipcis i la presència explícita del copulatiu εἶναι pot afegir-hi també èmfasi²¹, si bé la categoria de construcció és matisable, perquè l'adjectiu pot tenir un ús adverbial més que no pas fer d'atribut. Als versos de Pelasg cap la possibilitat que el nucli de χρεῶν, πολυστομεῖν, compti amb una construcció pròpia que n'expressi el contingut com a verb de llengua: καὶ ξυμβολοῦσιν οὐ πολυστομεῖν χρεῶν / ναύτην ἄγοντας τόνδ' ἐφέστιον θεῶν (*Supp.* 502-503). Tanmateix, atès que els compostos amb -στομέω són intransitius, es podria esmenar ἄγοντας per λέγοντας, de manera que els sintagmes en acusatiu, ναύτην i τόνδ' ἐφέστιον θεῶν, en serien objecte i predicatiu respectivament o, sense cap canvi en el significat, subjecte i predicatiu dins d'una construcció d'infinitiu amb el verb copulatiu sobreentès²².

Tres dels quatre registres de φημί amb construcció d'infinitiu a *Pers.* (i dels sis del nostre corpus) corresponen a un tipus de formulació interrogativa perifràstica de part de la reina que cobreix la pregunta, directa o indirecta, a l'interlocutor com una mena de confirmació del que ja ha sentit o es tem²³, com per exemple: κείνα δ' ἐκμαθεῖν θέλω, / ὦ φίλοι, ποῦ τὰς Ἀθήνας φασὶν ἰδρῦσθαι χθονός (*Pers.* 230-231, també 439-440 i 446). Tot i que es tracta de testimoniatges molt escassos, sí que escauen plenament a l'ànsia de notícies de la preocupada Atossa, del tot diferents a l'altre testimoniatge de φημί a l'esticomítia entre Darios. Aquests verbs de dicció en present i en primera persona, aparentment pleonàstics, marquen la implicació del locutor en contextos lírics clarament emotius i expressius, com ara τὸν φθίμενον γὰρ προλέγω / βέλτερα τῶνδε πράσσειν (*Th.* 336-337). A *Th.* ressalta la major extensió de les construccions declaratives als versos d'Etèocles. Discurs directe i indirecte es combinen en les paraules hipotètiques d'Amfiaraos en una construcció d'infinitiu i que, a llur torn, són transmeses directament pel missatger: λέγει δὲ τοῦτ' ἔπος διὰ στόμα· / ἦ τοῖον ἔργον καὶ θεοῖσι προσφιλέσ, / καλόν τ' ἀκοῦσαι καὶ λέγειν μεθυστέροις, / πόλιν πατρώαν καὶ θεοῦς τοὺς ἐγγενεῖς / πορθεῖν, στρατεύμ' ἐπακτὸν ἐμβεβληκότα; (*Th.* 580-583).

Una construcció d'infinitiu desenvolupa el contingut verbal, com a aposició del nom λόγος, a ἀλλ' οὖν θεοὺς / τοὺς τῆς ἀλούσης πόλεος ἐκλείπειν λόγος (*Th.* 217-218, com també a *Supp.* 295), a més de *Supp.* 609-614, amb un sentit especialitzat en tractar-se del decret dels argius que Dànaos transmet en una construcció triple d'extensió considerable. Amb el nom φήμη apareix en una expressió de solemnitat gnòmica, en la qual influeix igualment l'expressió marcada del verb copulatiu en posició inicial: ἀλλ' ἔστι φήμη τοὺς λύκους κρείσσους κυνῶν / εἶναι (*Supp.* 760-761).

²¹ Cf. García Ramón 1984a.

²² Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

²³ Cf. Vives Cuesta 2008, a diferència de λέγω, φημί s'especialitza com a citatiu i filtra opinions en intervencions alienes.

A banda d'aquests verbs prototípics, n'hi ha d'altres, amb significats més diversos²⁴, que també introdueixen contingut verbal mitjançant construccions d'infinitiu, com els performatius αἰνέω²⁵, αἰτέομαι²⁶, αὐδάω²⁷, αὐχέω²⁸ i εὐχομαι²⁹. La presència de l'acusatiu de la segona persona a ὑμᾶς δ' ἐπαινῶ μὴ κατασχύνειν ἐμέ... (*Supp.* 996), que més habitualment seria el datiu del verb principal, com a subjecte de la construcció d'infinitiu planteja la qüestió de si es tracta d'una construcció atípica emprada per Èsquil per un mer afany d'estranyament o si realment, amb l'explicitació del pronom en acusatiu com a subjecte lògic de l'infinitiu, es vincula més a l'acció recomanada³⁰. A ἐπεύχομαι δὴ σὲ μὲν εὐτυχεῖν, ἰὼ / πρόμαχ' ἐμῶν δόμων, τοῖσι δὲ δυστυχεῖν (*Th.* 478-479) la presència d'un acusatiu que faci de subjecte lògic de l'infinitiu queda en dubte: West accepta l'acusatiu σε de Murray en comptes de la llició τάδε dels còdexs, que funcionaria més aviat com a acusatiu de relació amb el verb εὐτυχεῖν. Així, la construcció d'infinitiu seria corresposta en *variatio* per una segona part de l'estructura distributiva on el subjecte lògic de l'infinitiu contraposat, δυστυχεῖν, s'expressa amb un datiu, τοῖσι, que sintàcticament depèn del verb principal.

A més de l'existència o no d'un acte de paraula transmès indirectament, un criteri sintàctic justifica la inclusió d'aquests enunciats amb les expressions declaratives més que no pas amb les de procés verbal (on predominen els verbs que indiquen opinió i voluntat), que, al nostre corpus, es construeixen diferentment. Mentre que el contingut de les expressions declaratives sovint se sintetitza en un substantiu (εὐχά, λόγος...) que després desenvolupa com a aposició la construcció d'infinitiu, amb les expressions de pensament o voluntat molt rarament, com veurem, noms com φρόνισμα, ἐπιθυμία o βούλημα, per exemple, acompanyen els verbs corresponents φρονέω, θέλω o βούλομαι i recullen la construcció infinitiva, que, a tot estirar, si apareix com a aposició és dels demostratius neutres τάδε ο ταῦτα, catafòrics o anafòrics. Algunes construccions aposades al complement directe d'aquests verbs performatius són εὐχου τὰ κρείσσω, ξυμμάχους εἶναι θεούς (*Th.* 266, i també *Th.* 636-638³¹), o a noms que concentren ells sols la idea verbal, com ἀράς (*Th.* 788-790) ο εὐκταῖα (*Supp.* 633-638). Com a aposició també, però no d'un nominatiu subjecte ni d'un acusatiu, una breu construcció d'infinitiu desenvolupa l'instrumental ὀνειδέει i concreta les paraules amb les quals Tideu fereix Amfiaraos: ὡς δράκων βοᾷ· / θείνει δ' ὀνειδέει μάντιν Οἰκλείδην σοφόν /

²⁴ Cf. Bers 1997, p. 9, no sols els *verba dicendi* típics ipresenten l'element metalingüístic de la veu primària, real o hipotètica, sinó que molts verbs performatius també introdueixen discurs indirecte.

²⁵ *Supp.* 179, 996-997 (amb el compost ἐπαινέω).

²⁶ *Pers.* 217-219, 221-223, 625-626.

²⁷ *Th.* 1042 i 1043.

²⁸ *Supp.* 330-332.

²⁹ *Th.* 216, 481-482 (amb el seu compost ἐπεύχομαι); *Supp.* 674-675, 676-677.

³⁰ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 996 testimonien només un ús de ἐπαινέω amb acusatiu: E. *Andr.* 552-553, de text incert; també αἰνέω i παραινέω presenten aquesta construcció una vegada cadascun al drama: A. *Supp.* 179 (també en boca de Dànaos) i E. fr. 806, 1-2.

³¹ La presència d'una veritable construcció d'infinitiu és qüestionable perquè els participis referits al que seria el subjecte lògic de l'infinitiu apareixen en nominatiu: κτανόν (*Th.* 636) i ζῶν (*Th.* 637). Tot i la correcció ζῶντα de West, el vers segueix marcat com a dubtós i la unió tan estreta de dos participis en casos diferents esdevindria un notable anacolut. A més, atès que Polinices ja "viu a l'exili", no queda del tot clar el sentit del jurament ni a qui es refereix el participi, cf. Hutchinson 1985, *ad* 636; Collard 2008, *ad loc.*

σαίνειν μόρον τε καὶ μάχην ἀψυχία (*Th.* 381-383). L'acusatiu μάντιν il·lustra perfectament els límits difusos de l'oració d'infinitiu car, tot i que roman el complement directe del verb principal, és també el subjecte lògic de l'infinitiu.

Menys sovint, en dues ocasions, φημί (*Th.* 427-428 i 646) es construeix amb un infinitiu sol, com també ἐπαινῶ (*Th.* 595-596) i altres dos desenvolupen el contingut del nom λόγος, complement de προφωνεῖ (*Pers.* 366-368)³². Δίκη δ'ἄρ' εἶναι φησιν (*Th.* 646), expressió concentrada com la del vers líric Διὰί τοι γένος εὐχόμεθ' εἶναι / γᾶς ἀπὸ τᾶσδ' ἐνοίκου (*Supp.* 536-537)³³, presenta una construcció personal amb l'atribut en nominatiu i amb el verb copulatiu, en principi innecessari des del punt de vista semàntic, com a recurs emfàtic. Encara que relacionats amb l'expressió verbal, els verbs clarament performatius ὄμνυμι (*Th.* 530-531) i κελεύω (*Supp.* 849, 882) regeixen infinitius dinàmics, no declaratius.

1.1.3. Amb verbs de procés mental

En introduir continguts verbals, alguns verbs de percepció s'aproximen als declaratius, com a Ἴνδᾶς τ' ἀκούω νομάδας ἵποβάμοσιν / εἶναι καμήλοις ἀστραβιζούσας χθόνα / παρ' Αἰθίοσιν ἀστυγειτονουμένας (*Supp.* 284-286) i a τυτθὰ δὴ 'κφυγεῖν ἄνακτ' αὐτὸν εἰσακούομεν / Θρήικας ἄμ πεδιήρεις / δυσχίμους τε κελεύθους (*Pers.* 565-567³⁴). Els verbs que expressen coneixement o una percepció més abstracta –οἶδα³⁵, ἐπίσταμαι³⁶, πείθομαι³⁷– regeixen construccions semblants i insisteixen en el contingut quan, amb el verb en segona persona i mode imperatiu, reforcen semblantment la força il·locutiva d'un enunciat: πλήθους μὲν ἂν σάφ' ἴσθ' ἕκατι βαρβάρων / ναῦς ἂν κρατῆσαι (*Pers.* 337-338³⁸, a més de 431-432). No podem comptar com a construcció d'infinitiu ταῦτά μοι μελαγχίτων / φρὴν ἀμύσσειται φόβῳ, /ὄᾶ / Περσικοῦ στρατεύματος / τοῦδε, μὴ πόλις πύθη/ται κένανδρον μέγ' ἄστυ Σουσίδος (*Pers.* 114-119), ja que només hi trobem dos noms en acusatiu on l'anàlisi en faria complement directe i predicatiu de l'infinitiu εἶναι, freqüentment omès en construccions copulatives³⁹.

³² Com també ho seria si es mantingués la lliçó de M amb l'infinitiu en comptes del cupitiu (amb el qual, el nominatiu λοιμός produiria una estranya construcció mixta) ἐκ στόματος ποτάσ/θω φιλότιμος εὐχά / μήποτε λοιμός ἀνδρῶν / τάνδε πόλιν κενώσαι (*Supp.* 658-660), en un passatge líric on el verb de dicció és reemplaçat per una bella perífrasi i que, per l'estructura mateixa del cant, Possiblement la diferència entre un infinitiu aposat a εὐχά, un infinitiu jussiu i un cupitiu depengués, al cap i a la fi, de les pauses i l'entonació.

³³ Comparem-hi la construcció de sentit idèntic, probablement menys expressiva per trobar-se en un vers esticomític de Pelag i més pròxim a la parla quotidiana, de *Supp.* 313: τίς οὖν ὁ Δῖος πόρτις εὔχεται βοός; En canvi, εἶναι també és explícit a *Eu.* 312.

³⁴ Tot i que, prenent en consideració que ὡς ἀκούομεν és un incís i que la lliçó εἰσακούομεν de Pauw roman molt dubtosa, no es pot rebutjar que es tracti d'un acusatiu exclamatiu, gens estrany en un cant.

³⁵ *Pers.* 337-338, 431-432.

³⁶ *Pers.* 599-600.

³⁷ *Pers.* 601-602.

³⁸ Com és habitual, la partícula modal afegida a l'infinitiu hi dona un sentit potencial, construcció no massa freqüent a Èsquil, registrada sobretot a la trilogia: *Ag.* 933, 936, 974, 1027; *Ch.* 591.

³⁹ Broadhead 1960, *ad loc.*, bo i admetent la dificultat del passatge, proposa en canvi que l'exclamació (*Pers.* 116) sigui l'objecte de πύθηται, i les paraules neutres, un sol sintagma aposat a πόλις, opció més dubtosa per a Garvie 2009, *ad loc.*

Paral·lelament, hi ha verbs d'opinió o creença⁴⁰ en primera persona amb construccions d'infinitiu, que expressen un contingut que altrament s'hauria pogut presentar com a oració principal, que no sols introdueixen matisos de significat, sinó que, sobretot, esdevenen un recurs emfàtic, que no gens casualment es troba al final d'intervencions o en cants, amb una gran força expressiva com a οὐδ' ἐν πατρώιας μὴν χθονὸς κακουχία / οἶμαί νιν αὐτῷ νῦν παραστατεῖν πέλας (*Th.* 668-669). Extraordinàriament amb el sentit de “semblar bé”, δοκέω apareix amb una construcció d'infinitiu en comptes de la construcció personal acostumada, tot completant el contingut del decret:

1020 οὕτω πετηνῶν τόνδ' ὑπ' οἰωνῶν δοκεῖ
 ταφέντ' ἀτίμως τοῦπιτίμιον λαβεῖν,
 καὶ μήθ' ὀμαρτεῖν τυμβοχόα χειρώματα
 μήτ' ὄξυμόλποις προσσέβειν οἰμώγμασιν,
 ἄτιμον εἶναι δ' ἐκφορᾶς φίλων ὑπο

Th. 1020-1024

L'encreuament de la construcció de δοκεῖ amb una interrogativa indirecta a σὺ δ' αὐτὸς γνῶθι ναυκληρεῖν πόλιν (*Th.* 652) sembla innecessàriament complicat, fins al punt que Hutchinson⁴¹ el considera una interpolació, en trobar-lo massa repetitiu, amb una estructura estranya i desordenada.

Aquests *verba cogitandi* regeixen infinitius sols als passatges recitats, majoritàriament en segona persona i ocasionalment amb imperatius, on no expressen pensaments, sinó que transmeten informació de manera emfàtica, com ara εὖ γὰρ τόδ' ἴσθι, μηδάμ' ἡμέραι μῆ / πλῆθος τοσοῦτάριθμον ἀνθρώπων θανεῖν (*Pers.* 431-432), o bé s'acosten al sentit de αἰνέω com σὺ δέ / φρόνει μὲν ὡς ταρβουσα μὴ ἀμελεῖν θεῶν (*Supp.* 772-773⁴²). En segona persona trobem també infinitius sols introduïts per γινώσκω (*Th.* 650) o ἐπίσταμαι (*Supp.* 917), a més de l'acostumada construcció personal de δοκέω (*Th.* 615, 1008-1017; *Supp.* 913).

Planteja certs dubtes la construcció personal del perfet ἔουκα amb un possible subjecte en acusatiu, πόλεμον, que ja no coincidiria amb la primera persona del verb principal: ἔοιμεν ἤδη πόλεμον ἀρεῖσθαι νέον (*Supp.* 950⁴³).

Un verb que indica voluntat o desig regeix una construcció amb un infinitiu dinàmic, clarament orientat cap al futur: οὗ σε βουλόμεσθα, μήτερ, οὗτ' ἄγαν φοβεῖν λόγοις / οὗτε θαρσύνειν (*Pers.* 215-216), o bé un infinitiu sol: εὖ τόδ' ἴσθι, γὰς ἄνασσα τῆσδε, μή σε δις φράσαι / μήτ' ἔπος μήτ' ἔργον ὧν ἄν δύναμις ἠγεῖσθαι θέλη (*Pers.* 173-

⁴⁰ Οἶμαι: *Th.* 668-669, 864-865; πεῖθομαι: *Th.* 444, 521-525.

⁴¹ Cf. Hutchinson 1985, *ad* 650.

⁴² Cf. Bowen *ad loc.* Es tracta d'una col·locació estranya amb φρονέω, que potser subratlli les freqüents recomanacions que Dànaos adreça a les seves filles i amb les quals, en aquest cas, clou el seu parlament. Molt rarament al corpus esquilí (sols ací i *Eu.* 988-989) admet aquest verb una construcció transitiva.

⁴³ A *Supp.* 909 εἴκα apareix amb un infinitiu sol, aquest segon testimoniatge, però, és una conjectura de Cobet a partir de la llició ἴσθι μὲν τάδ' de M.

174⁴⁴). Igualment, amb el verb de voluntat θέλω⁴⁵, el subjecte del verb principal sol coincidir amb el de l'acció subordinada i, per tant, es manté en nominatiu i no s'expressa en una construcció d'infinitiu.

1.1.4. En d'altres construccions

Fora d'aquests camps semàntics que engloben la majoria de construccions d'infinitiu, algunes també apareixen com a subjecte d'expressions copulatives com ara εἰκὸς δὲ πράξειν ἄνδρας ὧδ' ἀντιστάτας (*Th.* 519). El to sentenciós al final dels parlaments⁴⁶, al qual contribueix, indubtablement, que es tracti d'oracions nominals pures en la majoria de registres, resulta palès sobretot amb adjectius valoratius com ἀμείνων ο κακόν, o bé en veritables γνῶμαι⁴⁷ (sense comptar les construccions d'infinitiu amb el nom ἀνάγκη com a atribut, ja incloses entre les expressions d'obligació). Amb la construcció impersonal típica de la tragèdia i la integració total del pronom de primera persona en acusatiu com a subjecte lògic, a οὐκοῦν ἔμ' ἀρκεῖ τῶνδε βουλεύειν πέρι (*Th.* 248), ἀρκέω adquireix una accepció concreta de la noció de suficiència⁴⁸.

A *Th.* 185-186 i 230-231 la construcció d'infinitiu no fa de subjecte directament, sinó com a aposició al pronom ταῦτα, amb el verb ἐστὶ explicitat només a la segona. Com a aposicions explicatives, de manera semblant al que ocorria amb certs noms d'expressió verbal vists més amunt, les construccions d'infinitiu desenvolupen el contingut, o potser la causa, de noms que qualifiquen situacions com a ἐξ οὗτε τιμὴν Ζεὺς ἄναξ τήνδ' ὤπασεν,/ ἔν' ἄνδρ' ἀπάσης Ἀσίδος μηλοτρόφου / ταγεῖν ἔχοντα σκῆπτρον εὐθυνητήριον (*Pers.* 762-764 entre més⁴⁹). En aquest passatge la construcció s'aprosaria a τέλεον, complement del participi i de sentit ambigu, i l'acusatiu ὕβριν s'hi pot sobreentendre com a subjecte de l'infinitiu, per sentit i designant el·lípticament, per metonímia, els egipcis, malgrat que fa gramaticalment d'objecte del participi στυγόντες, a una altra oració⁵⁰.

ἀλλά, θεοὶ γενέται κλύετ'
εὖ τὸ δίκαιον ἰδόντες·
ἦβαν μὴ τέλεον δόντες

⁴⁴ Garvie 2009, *ad loc.* no en veu massa clar el sentit i planteja que sigui fruit d'una corrupció textual.

⁴⁵ *Pers.* 522; *Th.* 462; *Supp.* 453-454.

⁴⁶ *Pers.* 253; *Th.* 519, 679-680, 873; *Supp.* 730-731. A ὅμοι, κακὸν μὲν πρῶτον ἀγγέλλειν κακά (*Pers.* 253) es podria entendre que el subjecte és sols un infinitiu i no una construcció més desenvolupada; tanmateix, πρῶτον fa molt més sentit com a predicatiu referit al subjecte lògic de l'infinitiu.

⁴⁷ *Th.* 625, on l'acusatiu subjecte de la construcció queda en dubte per la llició βροτοῖς de Π₃.

⁴⁸ Cf. *LSJ s.v.* ἀρκέω A, III.

⁴⁹ *Pers.* 166-167; *Supp.* 141-143, 151-153, 477. A *Supp.* 143 i 153 el verb γένεσθω ja consta de subjecte i atribut, difícilment complementats per la construcció; per la qual cosa potser no seria forassenyat d'interpretar la construcció d'infinitiu com una estructura exclamativa, adient a l'emoció del passatge líric que també transmet la repetició mateixa de l'epihimne.

⁵⁰ El subjecte lògic de l'oració sembla clar que són els egipcis, però mentre que per a Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* hi ha una el·lipsi, per Bowen 2013, *ad loc.* pot estar expressat per ἦβαν: *One could translate 'their youth' as 'their hýbris' (= 'those virile brutes'), but the Chorus express their feelings as a generalisation.*

80 ἔχειν παρ' αἴσαν
ὑβριν δ' ἐτύμως στυγόντες,
πέλοιτ' ἄν ἔνδικοι γάμοις

Supp. 77-82

Verbs de diversos significats presenten construccions d'infinitiu com a complements directes: ἀναίνομαι (*Supp.* 801), δίδωμι (*Th.* 417), ἐάω (*Th.* 556-560), ἐρύκω (*Th.* 1075-1076), τλάω (*Supp.* 239, 429) i φρίσσω (*Th.* 720-726) .

De la mateixa manera que la majoria de construccions d'infinitiu en les funcions bàsiques de subjecte, complement directe o aposició equivalen a oracions completives, els infinitius (sovint sols, rarament amb subjecte en acusatiu) constitueixen el nucli de sintagmes introduïts per πρίν, ὥς i ὅστε⁵¹. En aquesta ocasió constitueixen una alternativa a la subordinació adverbial, amb la qual comparteixen nexes, per la qual cosa són estudiats als apartats corresponents.

1.2. Infinitiu amb article

L'infinitiu amb article resulta una construcció redundant, atès que ja hi ha un nom verbal⁵², generalitzada fins esdevenir una característica de la prosa àtica més elaborada, on facilita de declinar i integrar dins l'oració principal abstraccions i nocions complexes d'accions amb molts complements⁵³. A la tragèdia esquílica primerenca s'empra moderadament i als casos rectes, amb un primer exemple amb un infinitiu articulat i un altre de sol com a complements directes: ὑπερβάλλει γὰρ ἦδε συμφορά,/ τὸ μήτε λέξαι μήτ' ἐρωτῆσαι πάθη (*Pers.* 292)⁵⁴. El següent, en un passatge epirremàtic, sintetitza bruscament quin és, segons Etèocles, el lloc de les dones a la ciutat: σὸν δ' αὖ τὸ σιγᾶν καὶ μένειν εἶσω δόμων (*Th.* 232). Com en el cas anterior, la coordinació de dos infinitius i el fet que l'article sigui un de sol permet d'entendre que la substantivació va més enllà de σιγᾶν i arriba fins a final de vers, en una idea més complexa.

A *Supp.* continua tractant-se d'una construcció nominal amb εἰμί sobreentès: τό τ' εἰπεῖν εὐπετέες μύσαγμα πῶς (*Supp.* 995); mentre que, en acabar el mateix parlament, l'infinitiu substantivat fa de complement directe d'un participi: μόνον φύλαξαι τάσδ'

⁵¹ *Pers.* 244, 335-336, 437, 458-459, 502-503, 712, 722, 723, 725; *Th.* 63, 285-286, 454-456, 544, 907, 1048; *Supp.* 30-32, 37-39, 702, 772, 789-790, 798-799, 945, 1002.

⁵² Cf. Burguière 1960, pp. 124-126, en principi l'article subratllava la funció "explicitant" de l'infinitiu; més endavant serví igualment per permetre'n la flexió.

⁵³ Cf. Burguière 1960, pp. 121-124, i també Karstens 1877, p. 84. Es desenvolupa amb la prosa i la "intel·lectualització de la sintaxi" i esdevé propi de Tucídides i, sobretot, Plató, Demòstenes i Xenofont. Al drama, en general, l'infinitiu articulat és més comú a Èsquil i Sòfocles que a Eurípides i Aristòfanes, circumstància atribuïble a la freqüència més elevada de l'ús antic (als casos rectes) entre els primers. Behrendt 1886, pp. 22-23 i Aalto 1963, p. 34 observen que Tucídides l'associa més amb les argumentacions dels discursos que amb la narració.

⁵⁴ Broadhead 1960, *ad loc.* no està del tot convençut de la pertinença dels dos verbs a una mateixa expressió i proposa de sobreentendre-hi dos subjectes en acusatiu o bé, de canviar la llició πάθη per πόση; Garvie 2006², *ad loc.*, prefereix, en canvi, de mantenir-hi πάθη tot donant-li a la frase un matis consecutiu, no de complement directe.

ἐπιστολὰς πατρός,/ τὸ σωφρονεῖν τιμῶσα τοῦ βίου πλεόν (*Supp.* 1012-1013)⁵⁵. L'article evidencia la natura nominal de l'infinitiu en un vers del cor que, a diferència dels casos anteriors, fa de subjecte d'un verb ple (ja no en una construcció copulativa) en forma personal: τὸ γὰρ θανεῖν ἔλευθεροῦ/ται φιλαιάκτων κακῶν (*Supp.* 802-803). Tres d'aquests infinitius amb article tenen tema d'aorist i dos, de present, tria condicionada pel significat dels verbs.

En tots cinc registres l'article topicalitza o reforça el paper generalitzador del nom verbal que el fa especialment apte per a afirmacions rotundes: en quatre ocasions es troba en γνῶμαι, una potent eina argumentativa, on el context permet d'inferir un to emfàtic, especialment en les dues en què fa de subjecte d'oracions nominals pures. És la brevetat, doncs, més que l'encapsulació d'una noció oracional complexa, la seva característica principal: en cap cas l'infinitiu substantivat regeix més d'un complement i es manté més pròxim del nom verbal que de l'oració subordinada.

La concentració dels registres, encara que siguin pocs, al trímetre suggereix que, malgrat l'efecte de condensar l'expressió, s'entenia com un tret més sofisticant que adient als cants⁵⁶. La construcció transcendeix aquestes necessitats gramaticals i esdevé molt més corrent a l'*Orestíada*, on se'n compten trenta-sis registres⁵⁷, alguns dels quals ja en uns altres casos que el nominatiu i acusatiu i com a nucli d'un sintagma preposicional, innovacions gairebé sense precedents literaris⁵⁸ que s'afegeixen a la tendència d'incloure més complements propis entre l'article i la forma verbal. Estem davant un dels pocs trets lingüístics on es pot apreciar una palmària evolució estilística, si no diacrònica, dins l'obra esquilíia.

1.3. Infinitiu determinatiu

Com qualsevol altre nom, tot i la manca de marques morfològiques (ultra l'ús de l'article, força limitat) l'infinitiu també determina uns altres noms, funció pròpia del genitiu⁵⁹, que desenvolupa més aviat, però, com un acusatiu de relació, ateses la seva freqüent combinació amb adjectius més que no pas amb noms, com il·lustra la *variatio*

⁵⁵ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* remarquen que l'infinitiu articulat τὸ σωφρονεῖν és ací una alternativa al mètricament inapropiat σωφροσύνην.

⁵⁶ Cf. Browning 1989², p. 43, n. 26. Innegablement a l'Atenes clàssica l'infinitiu articulat és característic de la prosa literària i en cap cas se sentí com a poètic, propi d'un registre elevat o apte per al metre; en canvi, en èpoques posteriors proliferà en texts subliteraris com una drecera per evitar les subordinades a parlants insegurs. Burguière 1960, pp. 177-224, esp. 194-198 explica com la tensió entre les subordinades amb subjuntiu i l'infinitiu, reduït a registres formals, es demostra en època postclàssica en ultracorreccions com ἴνα i ὅπως amb infinitiu i la revifalla d'aquesta forma en època bizantina.

⁵⁷ Vint-i-un dels quals a *Ag.* 15, 206, 252, 468, 498, 548, 569, 788, 941, 1171, 1196, 1289, 1331, 1353, 1359, 1369, 1369, 1425, 1589, 1610, 1636; *Ch.* 59, 302, 417, 958; *Eu.* 85, 86, 220, 301, 423, 652, 691, 749, 914, 940; a banda de *Pr.* 236, 381, 624, 637, 681, 787, 865, 890, 918, 927, 927; D'aquests, una mínima part es troben al líric: *Ag.* 206, 252, 1171; *Ch.* 59, 417, 958; *Eu.* 940; *Pr.* 890, i als anapests: *Ag.* 788 i *Pr.* 236. *Ag.* 941 és, a més, el primer infinitiu mitjà substantivat del qual tenim constància; cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 369, n. 6. Cf. Garvie 2006², p. 83, per a una sumària explicació de la significació d'aquestes dades.

⁵⁸ *Ag.* 252, 1369; *Pr.* 681, als fragments fr. 99, 9; 466 (401), 2, a més de *Pr.* 381 en un sintagma introduït per ἐν. Cf. Birklein 1888, pp. 5-10; Chantraine 2015² II, §447; Hummel 1993, pp. 273-274. A l'èpica es pot interpretar la conjunció com un infinitiu aposat a un article encara pronominal i als lírics es troba sols en casos rectes i sol limitar-se, a més, a la posició a l'inici d'oració.

⁵⁹ Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 361: *Fast immer folgt ein solcher Infinitiv Sicher bezeugt ist nur ablativische und genitivische Geltung.*

φοβεροὶ μὲν ἰδεῖν, δεινοὶ δὲ μάχην (*Pers.* 27)⁶⁰. Aquest infinitiu determinatiu, indicador d'una potencialitat més que no pas lligat a la realitat, exemplifica la categoria de l'infinitiu dinàmic proposada per Kurzová, car en aquells infinitius que complementen verbs no sempre esdevé nítida la distinció entre aquest i el declaratiu⁶¹. Alguns adjectius, per sentit, requereixen en major o menor mesura el complement d'un infinitiu o nom d'acció, com ἔνθ' ἔστιν ὑμῖν εὐτύκους ναίειν δόμους / πολλῶν μετ' ἄλλων (*Supp.* 959-960) o κούκέτ' ἦν μέλλειν ἀκμή (*Pers.* 407), entre més (*Pers.* 89; *Th.* 373, 396, 417; *Supp.* 95, 974). A banda, l'infinitiu determinatiu sol expressar percepcions o accions intel·lectuals que, de manera lleument redundant (car la majoria de qualitats es perceben d'una manera o una altra), tot insistint en certs adjectius i descripcions com δεινά τοι λέγεις κιόντων τοῖς τεκοῦσι φροντίσαι (*Pers.* 245) o δίρρυμά τε καὶ τρίρρυμα τέλη, / φοβερὰν ὄψιν προσιδέσθαι (*Pers.* 47-48, amb un vincle semàntic ben evident), tria estilística típica, però no exclusiva, de la primera tragèdia⁶². Entre aquestes dues categories se situen infinitius determinatius no requerits ni tampoc pleonàstics: ἄλλως τε πάντως χοῖ κατὰ χθονὸς θεοὶ / λαβεῖν ἀμείνους εἰσὶν ἢ μεθιέναι (*Pers.* 689-690); καλὸν τ' ἀκοῦσαι καὶ λέγειν μεθυστέροις (*Th.* 581); τείνουσι πομπὴν τὴν μακρὰν πάλιν μολεῖν (*Th.* 613), o els tres que determinen el nom φόβος a ἀμηχανῶ δὲ καὶ φόβος μ' ἔχει φρένας / δρᾶσαί τε μὴ δρᾶσαί τε καὶ τύχην ἐλεῖν (*Supp.* 379-380).

En companyia de verbs, l'infinitiu presenta un valor consecutiu o final (de nou, més pròxim al significat al·latí de l'acusatiu), especialment apreciable amb verbs de moviment (*Pers.* 5-7) o de significat directiu com πέμπω o δίδωμι (*Th.* 415-416 i *Supp.* 1011), però igualment present a τάξαι νεῶν στίφος μὲν ἐν στοίχοις τρισίν, / ἄλλας δὲ κύκλω νῆσον Αἴαντος πέριξ / ἔκπλους φυλάσσειν καὶ πόρους ἀλιρρόθους (*Pers.* 365-367, on el segon infinitiu depèn del primer, no s'hi coordina, en un discurs indirecte), a més de *Pers.* 593 i *Th.* 731 en cants corals. El mateix sentit final preval amb el verb εἰμί, en la construcció que indica possibilitat: ταῦτ' ἔμοιγε δεῖματ' ἔστ' ἰδεῖν, / ὑμῖν δ' ἀκούειν (*Pers.* 210-211) i θάλασσα δ' οὐκέτ' ἦν ἰδεῖν (*Pers.* 419), on, tot i la variació sintàctica, s'emfasitzen també certes percepcions sensorials. Més complexa resulta l'estrofa ἢ μακροβίωτος ὄδε γέ τις αἰ/ὼν ἐφάνθη γεραιοῖς, ἀκού/ειν τόδε πῆμ' ἄελπτον (*Pers.* 263-265), on el sentit epegegètic dependent de l'adjectiu conviu amb el consecutiu, més relacionat amb el verb i defensat pels comentaristes⁶³.

A l'observació διαπεπόρθηται τὰ Περσῶν πράγμαθ', ὡς εἰπεῖν ἔπος (*Pers.* 714), tot i la conjunció ὡς, no es tracta ben bé d'una construcció final o consecutiva, perquè l'infinitiu determina i clou tota l'oració en una locució col·loquial freqüentíssima de la qual consta com al primer testimoni⁶⁴. Resulta més difícil d'interpretar l'infinitiu a

⁶⁰ Chantraine 2015² II, §443 estableix aquesta mateixa relació amb l'acusatiu a partir de binomis semblants a Homer.

⁶¹ Cf. Kurzová 1967, p. 107.

⁶² *Pers.* 27, 248, 284, 387, 398; *Th.* 644; *Supp.* 277, 719.

⁶³ Cf. Broadhead 1960, i Garvie 2009, *ad loc.*

⁶⁴ Garvie 2009, *ad loc.* rebutja les traduccions literals com “so to speak” i l'explica com una qualificació que matisa el sentit absolut del preverbi διά. Com a E. *Heracl.* 167 i *Hipp.* 1162, els dos únics altres registres en poesia, ací el trímetre no admet l'ordre usual de l'expressió, ὡς ἔπος εἰπεῖν (testimoniat com a variant textual arreu excepte als manuscrits κ i λ), abundantment testimoniada en prosa àtica i post-clàssica, des

ἀλλ' ἐμοὶ δοκεῖν τάχ' εἶση πάντα ναμερτῆ λόγον (*Pers.* 245), amb què comença una intervenció i on l'infinitiu, no una tercera persona en present, és mantingut pels editors com a *rara lectio*. Descartat el sentit final o relatiu, sinó indubtablement limitatiu, esdevé més probable que es tracti d'un ús absolut⁶⁵, possiblement exclamatiu.

A totes tres tragèdies l'infinitiu determinatiu presenta característiques semblants tant si acompanya noms com verbs i apareix més al trímetre (a tretze de divuit registres de *Pers.*, sis de vuit a *Th.* i cinc de sis a *Supp.*). A *Pers.* es registra en més del doble d'ocasions que a *Th.* i *Supp.*, amb cinc registres al líric i tres als anapests, tria estilística relacionada sobretot amb la insistència en les percepcions, a banda de la possible reminiscència a l'èpica d'aquestes construccions arcaïtzants⁶⁶, més palesa en els acusatius de relació nominal.

1.4. Infinitiu jussiu

L'infinitiu *pro imperativo* apareix escadusserament al corpus al cant d'agraïment de les Danaïdes, on pregunten que els déus beneixin Argos amb versos com μήποτε λοιμὸς ἀνδρῶν / τάνδε πόλιν κενώσαι (*Supp.* 658-659, a més de 636 i 662), que, altrament, podrien fer de meres aposicions dels noms εὐκταῖα (*Supp.* 632), εὐχά (*Supp.* 658), que els precedeixen. La introducció amb μήποτε i el subjecte en tercera persona acosten aquestes expressions més a l'optatiu cupitiu o l'imperatiu de tercera persona, amb els quals, de fet, sol alternar⁶⁷. Al recitat trobem un desig semblant d'Etèocles que els déus protegeixin la seva ciutat: ἐλευθέραν δὲ γῆν τε καὶ Κάδμου πόλιν / ζεύγλῃσι δουλίῃσι μήποτε σχεθεῖν (*Th.* 74-75), com també en un vers del cor durant l'enfrontament amb el cabdill: θεοὶ πολῖται, μή με δουλείας τυχεῖν (*Th.* 253).

Costa d'escatir fins a quin punt la llengua del cor podia obrir-se a expressions quotidianes en passatges de diàleg viu com les esticomíities; en tot cas, aquestes dues expressions, especialment l'última, de major desesperació, són les úniques que poden indicar l'expressivitat popular d'aquesta construcció⁶⁸. Sembla més econòmic, però, de sobreentendre de l'apel·lació als déus un imperatiu com ara δότε, atesos els paral·lels

dels oradors àtics. La construcció devia ser prou corrent en època clàssica com per a desenvolupar un incís equivalent amb el verb copulatiu a Heròdot, cf. García Ramón 1984b.

⁶⁵ Cf. Martino 1998, p. 179; Garvie 2009, *ad loc.* l'entén com una forma abreujada de la construcció comparativa amb ὡς i infinitiu.

⁶⁶ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §473.7; Chantraine 2015² II, §441. Aquesta associació literària és reforçada pels cinc registres en boca del missatger persa i els altres quatre del tebà, ambdós els personatges que més infinitius determinatius presenten a llurs respectives tragèdies, encara que el predomini no és prou marcat com per a apreciar-hi un tret distintiu de les ῥήσεις, cf. di Gregorio 1967, pp. 11-12.

⁶⁷ Evidentment, l'entonació i la gestualitat jugarien un paper cabdal en la interpretació de cada enunciat. Tot i el sentit quasi idèntic, al cúmul de benediccions finals de *Supp.*, l'estructura sintàctica impedeix que equivalguin a imperatius els infinitius del cor d'argius de *Supp.* 1034, una aposició (o bé un verb en indicatiu segons lectures divergents) i *Supp.* 1061, una resposta a la pregunta τίνα καιρόν με διδάσκει; (*Supp.* 1060); cf. Bowen 2013, *ad loc.*

⁶⁸ Fora de l'èpica i el drama, l'infinitiu jussiu és especialment típic de l'epigrafia i la correspondència familiar i rebutjat per la prosa. Kühner & Gerth 1976 II.2, §474 i Bers 1984, p. 179, troben que els gèneres que l'inclouen són els que poden permetre's una expressió més directa i brusca que la de l'imperatiu.

èpics⁶⁹. També en aquest darrer vers el subjecte, en acusatiu, que sí que hi apareix, una primera persona, confirma el sentit més cupitiu que imperatiu⁷⁰.

2. Participis

Si hi ha una forma verbal polivalent i omnipresent en grec, gairebé tant com les diferents formes personals, és el participi. La definició bàsica d'adjectiu verbal no deixa veure fins a quin punt la possibilitat de rebre diversos complements el converteix en una estructura potencialment molt complexa, que les gramàtiques, condicionades potser per les llengües modernes de traducció, presenten com a equivalent a la subordinació. Tan múltiples com les seves funcions resulten les propostes de classificació i denominacions del participi⁷¹.

Tots els models distingeixen entre el participi emprat com a mer adjectiu, sovint inserit dins d'un sintagma nominal, i el seu ús més desenvolupat en expressar circumstàncies que envolten l'acció principal, possibles valors adverbials subordinats, o que la complementen necessàriament. Aquesta dicotomia sosté la distinció més nítida entre únicament el participi atributiu i el predicatiu⁷², seguint el criteri de la relació posicional amb l'adjectiu, si bé dins del segon tipus, atenent a si participi i substantiu formen una unitat indissoluble, el participi pot ser restrictiu o no.

Més que seguir un sistema organitzatiu que pari compte en totes les possibilitats sintàctiques d'una categoria gramatical, algunes de les quals absents del corpus, ens interessa d'examinar la rellevància estilística dels participis. Encara que, certament, ben bé tots els participis són transformables en oracions subordinades, n'hi ha que destaquen per aparèixer carregats de complements, aprofitant al màxim llur natura verbal, perquè el sentit els iguala tot sovint a extenses oracions relatives, o bé, que pel context sintàctic (les partícules i modes verbals que els envolten), adquireixen un significat lògic molt fort –causal, condicional, concessiu...– propi d'oracions adverbials. Ben mirat, tots els usos que considerem marcats i analitzem no són sinó expressions del tot comunes de les quals la subordinació oracional forneix l'alternativa més precisa i marcada, que comença tot just a guanyar terreny entre les condicionals, concessives i

⁶⁹ Cf. Chantraine 2015² II, §460-461; Bers 1984, pp. 167, 183, si bé l'infinitiu cupitiu com a tal és més aviat rar a l'èpica, la diferència entre els dos valors és merament contextual.

⁷⁰ Matino 1998, p. 180 hi troba un paral·lel, també de sentit cupitiu, a *Ch.* 366-368, amb el subjecte en nominatiu. Sobre la vacil·lació del subjecte de l'infinitiu jussiu en nominatiu o vocatiu o bé acusatiu, cf. Bers 1984, p. 169.

⁷¹ Kühner & Gerth 1976 II.2, §480 en distingeixen cinc tipus: el participi atributiu (el més pròxim a la natura adjectival, inserit en un sintagma nominal), el participi atributiu sol com a atribut de εἰμί, el completiu (requerit pel sentit d'alguns verbs i construccions), el participi com a atribut desplaçat equivalent a una subordinada relativa, i el participi que expressa qualificacions adverbialment subordinades a l'acció principal. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 385-409 separa el participi atributiu, equivalent a un mer adjectiu, dels suplementaris i del predicatiu, substituïble per una subordinada circumstancial o adverbial. Elimina així la quarta categoria del sistema de Kühner, perquè, en principi, tot participi, amb matís adverbial o sense, equival i pot substituir-se per una oració de relatiu. Humbert 1972³, §216 merament distingeix el participi epítet, amb article, de l'atribut, sense article, i Crespo & *aliae* 2003, pp. 310-315 combina les dues tradicions anteriors en incloure en un tercer grup els valors més complexos, rere un primer ús com a adjectiu restrictiu, equivalent a la denominació anterior d'atributiu, i un segon com a adjectiu epítet, a partir del tret semàntic de l'expressió de propietats inherents o permanents del nom. Entre els adjectius en posició predicativa situa tant els concertats, sovint equiparables a subordinades adverbials, els anomenats participis completius i les construccions absolutes i de predicació implicada.

⁷² Ja proposada per Jones 1966.

completives⁷³. En contrast amb l'infinitiu, les incomptables funcions del participi en grec clàssic li han valgut la supervivència al grec modern ni que sigui com a forma invariable, més aviat pròxima al gerundi de les llengües romàniques.

2.1. Com a ampliacions adjectives

Si l'equivalència més evident del participi és amb l'oració relativa, n'és un ús especialment marcat l'ampliació de l'oració en la qual s'encabeixen diversos complements que en depenen i en fan construccions extenses. Malgrat la labilitat del concepte "ampliació", la consideració del nombre de complements i l'extensió forneixen un criteri més clar que no el "pes semàntic"⁷⁴; sigui com sigui, ens referim a aquells participis que transcendeixen semànticament i sintàctica la categoria d'un mer adjectiu, de manera que es creen construccions on gran part de l'oració, sovint amb el contingut cabdal, s'articula al voltant del participi. Mugler, qui ja té en compte aquest tipus participial, que denomina "relativa participial" o "relativa allargada"⁷⁵, presenta aquest tret lingüístic com una creació innovadora de la prosa historiogràfica; a Èsquil, però, ja abunda i no es limita en absolut a les narracions.

L'ampliació participial introdueix nova informació sense crear subordinació oracional en estructures ja complexes: oracions relatives⁷⁶, construccions d'infinitiu⁷⁷ o estrofes líriques com aquesta, on no hi ha cap més verb que el participi al vers final, seguint el reguitzell d'epítets que descriuen els egipcis:

μόνην δὲ μὴ πρόλειπε· λίσσομαι, πάτερ.
750 γυνὴ μονωθεῖς οὐδέν· οὐκ ἔνεστ' ἄρης.
οὐλόφρονες δ' ἐκεῖνοι, δολομήτιδες
δυσάγνοις φρεσίν, κόρακες ὅστε, βω/
μῶν ἀλέγοντες οὐδέν

Supp. 749-752

⁷³ Horrocks 2010², p. 94: *There the participle might well be described as the instrument of subordination par excellence, with virtually every type of clausal adjunct and even certain types of complement permitting, or in some cases requiring, a participial realization [...]. This could again be seen as a simplification of the grammar in favour of forms of subordination with properties analogous to those of main clauses (nominative subjects and finite verbs), i.e. structures which avoided the frequently rather complex long-distance agreement requirements of participial adjuncts. Wider use of explicit conjunctions (meaning 'since', 'because', 'when', 'although', 'if', etc.) also promoted precision and clarity of expression in legal, technical and official documents.* Cf. Jannaris 1987, §§2164-2169, a l'època de transició entre el grec antic i el bizantí el participi roman un tret literari arcaïtzant i desapareix de la llengua popular amb l'afany de més simplicitat morfològica i especificitat sintàctica.

⁷⁴ Cf. Matino 1998, p.183. El concepte de "idea principal" no sempre resulta tan clar com a *Δα. καὶ τί δὴ πράξασιν αὐτοῖς ὧδ' ἐπιστενάξετε;/ Βα. ναυτικὸς στρατὸς κακῶθεις πεζὸν ὄλεσε στρατόν* (*Pers.* 727-728), on la resposta indica que l'objecte de la pregunta són les accions dels perses, expressades pel participi *πράξασιν* i no pel verb principal. S'hi pot comparar *Th.* 213, on cal sobreentendre un verb existencial, de manera que el participi expressa la principal idea verbal de l'oració temporal, cf. p. 307.

⁷⁵ Mugler 1938, p. 116.

⁷⁶ *Supp.* 541, 543, 545; Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* consideren particularment remarcable l'entrellaçament de la fase principal i la participial en aquest passatge.

⁷⁷ *Supp.* 332, 409, 409, 414. En el primer cas es tracta d'un vers esticomític del cor i els altres tres registres pertanyen a una intervenció epirremàtica de Pelasg, situacions de clara interacció que recorden com aquestes ampliacions sintètiques, una inovació sintàctica, a Homer també es concentren sobretot a diàlegs i pregàries i no a les seccions narratives, cf. Mugler 1935, p. 95.

Es genera així un estil sintètic, plegat d'estructures que podem anomenar complexes, però que no arriben a constituir un segon grau de subordinació.

Els participis que condensen el contingut d'expressions declaratives posen de relleu la gran capacitat d'aquesta classe gramatical per sintetitzar i integrar dins l'oració molta informació, com ocorre en aquesta altra estrofa, on ἀτιμάσας i ἔχων desenvolupen el que seria el contingut verbal de ψόγοις⁷⁸:

καὶ τότε οὐ δικάοις
Ζεὺς ἐνέξεται ψόγοις,
170 τὸν τὰς βοδὸς παῖδ' ἀτιμάσας, τὸν ἀν-
τός ποτ' ἔκτισεν γόνῳ,
νῦν ἔχων παλίντροπον
ὄψιν ἐν λιταῖσιν;

Supp. 168-173

Així es recullen també les explicacions de Dànaos sobre la intervenció del rei Pelasg a l'assemblea just després d'haver reproduït el contingut del decret (*Supp.* 617, 619). Funcionalment, aquests participis equivalen a complements predicatius i alternen sovint amb subordinades de relatiu. Semblantment, uns altres adjectius i noms deverbals, en aposició a πολλά, però concordant amb Τυδέως βίαν, integren el contingut dels insults d'Amfiaraos a Tideu: κακοῖσι βάζει πολλά Τυδέως βίαν./ τὸν ἀνδροφόντην, τὸν πόλεως ταρακτορα,/ μέγιστον Ἄργει τῶν κακῶν διδάσκαλον... (*Th.* 571-575). Tot i que en alguns casos s'hi poden veure matisos adverbials, aquests romanen interpretables i s'imposa la determinació ο, a tot estirar, la indicació d'accions simultànies a la del verb principal quan complementen el subjecte, car solen aparèixer en nominatiu⁷⁹ ο, més ocasionalment, en acusatiu⁸⁰.

El pes de molts d'aquests participis concertats es magnifica en aparèixer freqüentment coordinats, en una mena d'acumulació de precisions que detallen progressivament el nom que companyen, sobretot en seccions eminentment descriptives, com ara els tres participis en asíndeton que il·lustren els gests de frustració de Xerxes en presenciar la derrota a Salamina, en un moment especialment patètic de la ῥήσις del missatger: ῥήξας δὲ πέπλους κἀνακωκύσας λιγύ,/ πεζῶ παραγγείλας ἄφαρ στρατεύματι (*Pers.* 468-469). Són passatges comparables la impressió produïda per l'exèrcit persa (*Pers.* 81-84), l'angoixosa situació de les recents vídues (*Pers.* 542-544), les descripcions que acolorixen la llista de topònims (*Pers.* 881-886), l'actitud ultratjant dels atacants transmessa sistemàticament pel missatger tebà (*Th.* 43-44, 51-55, 441-441, 576-577-578 i 634-634-635), o l'assemblea dels argius

⁷⁸ Correcció de Headlam² 297 de la llició λόγοις Σ Μ, però el significat i funció dels participis no s'altera.

⁷⁹ *Pers.* 332, 346, 468, 468, 469, 973, 976; *Th.* 25, 43, 44, 52, 53, 55, 55, 440, 441, 441, 576, 577, 578, 634, 634, 635, 697; *Supp.* 332, 334, 409, 409, 412, 414, 502, 617, 619, 716, 718, 980. Molts més se'n troben al líric: *Pers.* 69, 72, 81, 84, 87, 881, 886, 952; *Th.* 343, 344, 837, 942, 946, 951; *Supp.* 41, 49, 51, 79, 144, 146, 149, 171, 173, 352, 541, 543, 545, 552, 580, 644, 646, 680, 683, 752, 758, 759, 795, 797, 856, i als anapests: *Pers.* 153, 542, 544; *Supp.* 4, 7, 10, 18.

⁸⁰ *Pers.* 963, 965; *Th.* 325, 777, 838; *Supp.* 409.

(*Supp.* 617-619 i 644-646) i l'arribada del vaixell egipci (*Supp.* 716-718) comunicades per Dànaos. La tendència a agrupar aquest tipus de participis s'incrementa a *Th.* i, als dos passatges corals sobre la dissort que espera les captives i la que ha patit el casal tebà, el recurs sintàctic s'intensifica mitjançant un previsible políptoton i interessants jocs sonors, amb la repetició d'estructures fonètiques semblants: *μαινόμενος δ' ἐπιπνεῖ λαοδάμας / μαιίνων εὐσέβειαν Ἴρης* (*Th.* 343-344) i *πικρὸς λυτὴρ νεικέων ὁ πόντιος / ξεῖνος ἐκ πυρὸς συθείς, / [...] ἀρὰν πατρώϊαν τιθεὶς ἀλαθῆ* (*Th.* 941-946)⁸¹. A la tercera tragèdia s'explota un veritable estil participial⁸² en sis passatges corals, majoritàriament cantats, on es descriuen situacions corprenedores: el propi desvaliment davant l'amenaça dels egipcis (*Supp.* 4-7-10⁸³ als anapests inicials i, ja en versos lírics, 41-49-5, 758-759 i 541-543-545, en aquest cas reflectit en el de llur avantpassada Io), la desesperació que les fa desitjar, literalment, esfumar-se (*Supp.* 795-797) i la força d'Àrtemis (*Supp.* 144-146-149) o de Zeus com a l'únic que les pot emparar (*Supp.* 171-173).

No ben bé una ampliació, però més significatiu encara, és l'ús del participi *χρεῶν* com a atribut acostumat d'alguna construcció d'infinitiu subjecte, que posa l'obligació o la necessitat al centre de la frase. Amb tres registres al corpus principal (*Pers.* 153 i *Supp.* 502 i 980), es manté un recurs rar a l'*Orestíada*, mentre que a *Pr.* es testimonia ja en tres versos⁸⁴.

2.1.1. Participi de εἰμί

Una situació especial planteja l'ús del participi de εἰμί, que, com a adjectiu verbal, redunda en la seva funció copulativa, ja que el seu atribut pot expressar-se igualment amb un adjectiu o un nom sense més. Exceptuant els que puguin aparèixer als genitius absoluts, una construcció que els requereix, rarament es registren en el seu ús absolut, per a indicar l'existència: només a *ἔνδον δ' οὐσα μὴ βλάβην τίθει* (*Th.* 201) i *καὶ γε πρὸς τούτοις ἐκτὸς οὐσ' ἀγαλμάτων / εὐχου τὰ κρείσσω* (*Th.* 265-266), ambdós amb un cert matís causal.

L'ús expletiu del participi de εἰμί és esmentat per Kühner & Gerth⁸⁵ com una peculiaritat de la llengua poètica per contraposició amb la prosa, on s'omet. En efecte, en alguns passatges d'alt contingut emocional emfasitza i aporta una major expressivitat, ús totalment expletiu i més propi del cor que cal contraposar, al menys al

⁸¹ En una construcció doblement simètrica del primer missatge espia, on es repeteix l'esquema d'un participi acompanyat per un sintagma comparatiu introduït per ὡς que té com a nucli un altre participi: *σιδηρόφρων γὰρ θυμὸς ἀνδρεία φλέγων / ἔπνει, λεόντων ὡς Ἴρη δεδορκότων./καὶ τῶνδε πύστις οὐκ ὄκνη χρονίζεται / κληρουμένους δ'ἔλειπον, ὡς πάλω λαχῶν / ἕκαστος αὐτῶν πρὸς πύλας ἄγοι λόχον* (*Th.* 52-56). Tanmateix, la segona construcció participial és explicativa, no emfàtica, de manera que la repetició de l'esquema sembla coincidència.

⁸² Aquests participis d'ampliació adjectiva remetent directament al que ja Seewald 1936, pp. 10-20, va identificar com a "estil doritzant" propi de les seccions corals, una mena d'ὀνομαστική λέξις on els participis suporten tot el pes de la connotació emotiva, així com el del ritme.

⁸³ Cf. Rosenmeyer 1982, p. 97, la successió de participis interrompuda per una oració parentètica independent sobre el poder de Zeus dissol l'estructura general, de manera que cada unitat requereix un reconeixement individual, per bé que incomplet, i es palesa una pressió per l'auto-affirmació (*self-assertion*) i l'atomisme.

⁸⁴ *Ag.* 922; *Ch.* 930; *Eu.* 260; *Pr.* 772, 970, 996.

⁸⁵ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §491.

nostre limitat corpus, a un altre amb valor lògic o adverbial, present també en diàlegs amb fortes discussions, sobretot a *Th.* (a banda de la formulació del decret). La seva construcció copulativa, doncs, més estesa sense arribar a sovintejar, aporta una major claredat en el matis adverbial, que quedaria encara més velat amb un sol adjectiu o nom en aposició.

La relació de causalitat s'infereix en dos registres del decret anunciat per l'herald: *ἱερῶν πατρῶων δ' ὄσιος ὢν μομφῆς ἄτερ* (*Th.* 1010) i *ὡς ὄντ' ἀναστατήρα Καδμείων χθονός*, (*Th.* 1015) i queda encara més difusa en una sentència de Darios: *ὡς οὐχ ὑπέρφου θνητὸν ὄντα χρῆ φρονεῖν* (*Pers.* 820). Més sovint, la semàntica i el participi de εἰμί subratllen la idea contrària, la concessió: *θνητὸς ὢν θεῶν τε πάντων ᾗετ', οὐκ εὐβουλία* (*Pers.* 749 entre més⁸⁶), ahora que mantenen la simetria amb una construcció participial adverbial a la qual els uneix una conjunció disjuntiva: *ἢ γὰρ ξυνεισβὰς πλοῖον εὐσεβῆς ἀνὴρ / [...] ἢ ξὺν πολίταις ἀνδράσιν δίκαιος ὢν...* (*Th.* 602-605). Com veurem, aquests dos valors, causal i concessiu, que coincideixen a mostrar l'ús emfàtic del participi, esdevenen patents especialment amb l'adjectiu *θνητός*, amb el qual s'insisteix sobre algunes idees clau del pensament tràgic. Queden, no gensmenys, sis altres participis del verb copulatiu sense cap significat addicional evident que no a compleixen cap funció específica més enllà d'ampliar la determinació d'un nom⁸⁷.

A les tragèdies esquílies posteriors es mantenen els mateixos usos d'aquest participi: principalment amb sentit causal⁸⁸ o, menys sovint, concessiu⁸⁹ i condicional⁹⁰, i emfàtic (superposat o no amb els anteriors) en gairebé tots els registres lírics i algunes exclamacions del trímetre⁹¹. En trobar-se dins d'oracions subordinades⁹² o en construccions participials completives⁹³, permet d'especificar i esclarir la sintaxi.

2.1.2. Participi substantivat

Com qualsevol adjectiu, el participi pot ser substantivat, bé per mitjà de l'article, de la manera més evident, bé quan es constitueix en el nucli d'un sintagma, i equival, doncs, a les subordinades relatives substantivades⁹⁴. Tot i que la construcció del participi amb article no és ni de bon tros tan sintàcticament marcada ni tan rellevant en l'evolució lingüística com la de l'infinitiu, sí que revela la progressiva integració del participi dins de la categoria nominal, fins al punt que alguns antics participis constitueixen un tipus flexiu més d'adjectius en grec modern.

⁸⁶ *Th.* 442, 1038; *Supp.* 1038.

⁸⁷ *Pers.* 175 (especialment redundant amb la presència del pronom personal: *εὐμενεῖς γὰρ ὄντας ἡμᾶς*), 224, 710; *Supp.* 55, 371, 596, dels quals els tres últims en passatges lírics, el darrer amb notables problemes textuals.

⁸⁸ *Ag.* 158, 923, 989, 1060, 1352, 1606, 1619; *Ch.* 196, 199, 755; *Eu.* 176, 282, 297, 550, 615, 733, 901; *Pr.* 328, 893.

⁸⁹ *Ag.* 650, 1608; *Ch.* 758, 866, 915; *Pr.* 62, 308, 443. És certament intensiu i irònic, a mig camí entre la causalitat i la concessió, el sentit del participi en de la tragèdia més tardana: *ἴνα / μάθη σοφιστῆς ὢν Διὸς νοθέστερος* (*Pr.* 62) i *ἢ οὐκ οἶσθ' ἀκριβῶς ὢν περισσόφρων...* (*Pr.* 328).

⁹⁰ *Ch.* 665.

⁹¹ *Ag.* 170, 464, 989; *Eu.* 153, 169, 176, 356, 550, 1002; *Pr.* 594, a més de *Ch.* 224; *Eu.* 90, 475, 767; *Pr.* 594 als versos recitats.

⁹² *Ag.* 1060; *Ch.* 196; *Pr.* 62, 443.

⁹³ *Ag.* 269, 593; *Ch.* 234; *Eu.* 413.

⁹⁴ Cf. Rijksbaron 1994², p. 129, n.1.

La permeabilitat entre les categories d'adjectiu i participi es dona ja en el plànol morfològic, on els nominatius masculins singulars dels temes en -ντ- coincideixen amb els dels temes en nasal. Una bona mostra en són πολεμοκράντος (*Th.* 162), adjectiu temàtic malgrat el seu segon element palesament derivat del verb κραίνω, o el participi compost de dos lexemes ποντομέδων (*Th.* 130)⁹⁵. La substantivació com a màxima condensació d'una idea verbal en un nom assoleix la seva màxima expressió en els participis de verbs denominatius, formats a llur torn de compostos, tant amb lexemes nominals com invariables, sovint amb els dos tipus, com ara, entre d'altres, πυργηρομένοις (*Th.* 22), ταυροσφαγούντες (*Th.* 43), ἐπεμβὰς κάπικηρυχθεὶς (*Th.* 634), ἐπεξιακχάσας (*Th.* 635) o θεοβλαβούντα (*Pers.* 831, denominatiu de creació esquília a partir de θεοβλαβής).

La doble natura del participi obre un ampli ventall de possibilitats lingüístiques, car els complements propis del participi com a verb poden expressar-se com a tals en sintagmes independents, per exemple αἱ κατὰ χέρσον ἐ/ληλαμένοι (*Pers.* 873-874), on la posició emmarcada entre l'article substantivant i el participi limita l'abast sintàctic del complement⁹⁶; encara que en d'altres ocasions els complements no s'hi insereixen, sinó que segueixen el sintagma⁹⁷. Sovint és la manca de complements propis que en recordin la natura verbal el que facilita llur reinterpretació en casos on la substantivació és tan comuna que han esdevingut veritables noms, dels quals només la flexió traeix l'origen. Paradigmàticament, a δράκων⁹⁸ la nominalització és afavorida per la rarificació de l'arrel verbal δέρκομαι, esdevinguda un arcaisme poètic i, possiblement, per la pèrdua de transparència de la relació semàntica⁹⁹. No escassegen, però, les substantivacions de participis del tot transparents com γέρον¹⁰⁰ o τεκών¹⁰¹. En canvi, l'estructura emmarcada de l'article al començament i el participi al final facilitaria la delimitació d'uns complements propis i la comprensió del participi com a nucli de tota una subordinada relativa substantivada, com ara a πέποιθά <τοι> τὸν Διὸς ἀντίτυπον ἔχοντ' / ἄφιλον ἐν σάκει τοῦ χθονίου δέμας / δαίμονος,... (*Th.* 521-524), on el complement directe és desenvolupat extensament, fins i tot per una aposició final. Aquesta situació no és massa comuna (a tot estirar, el participi és determinat per un adverbi) i el participi substantivat sol aprofitar-se com a recurs sintètic, cada cop més pròxim a un adjectiu qualsevol.

Més enllà dels recomptes de freqüència, llur gramaticalització costa d'apreciar allà on alternen diferents temes verbals, com el del participi de perfet τεθνεκός (*Th.* 685), sinònim, tanmateix, del participi d'aorist κατθανών, on és el preverbi el que aporta la

⁹⁵ Epítet de Posidó, del qual es crea per ultracorrecció en època tardana el genitiu homeritzant ποντομέδου propi dels temes en -o; cf. Hdn. 3, 1, 300, St. Byz. 19, 190, 8, Eust. 467, 50.

⁹⁶ *V. gr. Pers.* 95, 801; *Th.* 521, 678.

⁹⁷ *V. gr. Supp.* 571, 637-638.

⁹⁸ *Pers.* 82; *Th.* 291, 381, 503; *Supp.* 511.

⁹⁹ Cf. *DELG*, s.v. δέρκομαι; *EDG*, s.v. δράκων: δράκων “que llença una mirada penetrant”, substitueix ὄφις per evitar el tabú lingüístic, tanmateix, es tractaria d'un tema en nasal, com λέων, la flexió en -ντ- del qual és anàloga de la dels participis.

¹⁰⁰ *Pers.* 52, 582; *Th.* 622; *Supp.* 775; la qual cosa no obsta, però, a llur ús com a adjectius verbals en d'altres ocasions, v. *gr.* ζὼν φρονούντι δ' ἦκετε / πιστῶ γέροντι τῷδε ναυκλήρω πατρί (*Supp.* 176-177).

¹⁰¹ *Pers.* 245; *Th.* 49, 926; *Supp.* 707.

idea perfectiva (*Pers.* 276), que també apareix sol (*Th.* 403, 1034; *Supp.* 416) i alterna sovint amb l'eufemístic φθιμένος (*Pers.* 626; *Th.* 336) o amb d'altres opcions més poètiques com κεκημηκός (*Supp.* 158). Aquests participis referits als morts es troben gairebé sempre sense article i, esperablement, en afirmacions categòriques. Els participis substantivats es relacionen fàcilment amb noms d'agent en -τωρ o -της, com s'observa en el paradigmàtic nom de funció ἄρχων¹⁰², que permet al poeta, per un procés semblant, de nominalitzar ἐφέπων a ἄρχων μέγας Ἀρσάμης / τὰς τ' ὄγγιους Θήβας ἐφέπων Ἀριόμαρδος (*Pers.* 37-38). La coordinació amb els noms d'agent propicia una relació de quasi sinonímia: ἄνδρες γὰρ ἑπτὰ, θούριοι λοχαγέται,/ ταυροσφαγοῦντες ἐς μελάνδετον σάκος / καὶ θιγγάνοντες χερσὶ ταυρείου φόνου (*Th.* 42-44); amb el mateix vincle quant als respectius imperatius, trobem μελόμενοι δ' ἀρήξατε· φιλοθύτων δέ τοι πόλεος ὀργίων/ μνήστορες ἐστέ μοι (*Th.* 178-180).

Majoritàriament aquestes substantivacions remetent a persones o col·lectius humans, sovint absents de l'escena –l'exèrcit persa, els defensors i atacants de Tebes o simplement subjectes hipotètics–, de manera que se'n descriu la situació alhora que se'ls esmenta. Als cants, però, esporàdicament els participis substantivats designen el·lípticament individus identificables, potser pel pudor dels cors femenins davant certs personatges: Hipomedont (*Th.* 521), Èdip (*Th.* 678), Jocasta (*Th.* 926), Zeus com a raptor d'Io (*Supp.* 571) i Ares (*Supp.* 637-638). També indica la capacitat poètica d'aquesta construcció el seu ús en preguntes retòriques del tipus “qui és qui...?”, que trobem en dos passatges cantats: τίς ὁ κραιπνῶ ποδὶ πηδῆ/ματος εὐπετέος ἀνάσσων; (*Pers.* 94-95) i καὶ τότε δὴ τίς ἦν ὁ θέλ/ξας πολὺπλαγκτον ἀθλίαν / οἰστροδόνητον Ἴώ; (*Supp.* 570-572), referits respectivament a un subjecte hipotètic que mai no seria capaç de dominar l'Ate i a Zeus, en una circumlocució pròpia del drama¹⁰³. Es podria incloure dins del primer grup ἐληλαμέναι (*Pers.* 873-874), referit a les illes que ja no són senyorejades pels perses, si s'entén com una metonímia dels súbdits perduts. Amb un procés semblant, representa una sinècloque de la persona la substantivació referida a quelcom tan humà com la veu del corifeu, a qui Pelasg demana que li respongui: εἰ μὴ παρόντι φθόγγος ἦν ὁ σημανῶν (*Supp.* 245).

Resulten més rellevants, en el procés de gramaticalització, els participis neutres, la substantivació dels quals suposa una expressió alternativa, en principi, a l'infinitiu amb article que s'imposarà més tard. Ultra el ja lexicalitzat τὸ μέλλον (*Pers.* 373, 454; *Supp.* 1056), els participis de perfet en neutre plural τὰ πεπραγμένα (*Pers.* 527, 801) o el d'aorist τὰ πραχθέντα (*Supp.* 983), designen, més que l'acció, el seu resultat, sinònimes doncs de πράγματα¹⁰⁴. Als anapests corals i inclòs entre els referits a col·lectius, es designa l'exèrcit vencedor amb un participi neutre, segons Matino¹⁰⁵, preferit per

¹⁰² *Pers.* 36, 73, 329, *Th.* 674, 674.

¹⁰³ Cf. Björck 1940, p. 90; Matino 1998, p. 186. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* sostenen que designa una entitat ja coneguda i evidencia que la informació del cant ja és coneguda

¹⁰⁴ Cf. Redondo 1987, pp. 35, 37, també a l'oratòria πραχθέντα s'empra com a *variatio* per πράγμα, sobretot al proemi i uns altres passatges que confirmen la posterior integració d'aquest tret elaborat, de la sofística, a la llengua col·loquial.

¹⁰⁵ Cf. Matino 1998, p. 185.

aportar major concreció a l'expressió que l'infinitiu. Tanmateix, en tots set casos sembla impossible la substitució per l'infinitiu; especialment en aquest últim passatge on el gènere neutre s'explica per la concordança amb el substantiu precedent ῥῦμα i equivaldria, simplement, a un nom d'agent masculí com la metonímia semblant que constitueix el femení ἰσχὺς en la segona part de la disjunció: πότερον τόξου ῥῦμα τὸ विकῶν,/ ἢ δορικράνου/ λόγχης ἰσχὺς κεκράτηκεν (*Pers.* 147-149).

Els participis amb article predominen igualment als passatges recitats¹⁰⁶, amb vora una quarta part dels registres als versos cantats i registres testimonials als anapests¹⁰⁷. Un detall sí que resulta del tot explicable sociolingüísticament, per pudor o necessitats eufemístiques: les set excepcions als participis substantivats normalment referits a persones i en sentit genèric, pertanyen als cors femenins. Els participis substantivats neutres per a indicar conceptes abstractes apareixen també a *Pers.* i distribuïts entre els diferents personatges, però representa tota una marca de subjectivitat el fet que les noies refusin d'anomenar certs individus sovint poderosos o negatius: Èdip, Argos, Ares... A les altres tragèdies del corpus esquili mantenen una distribució molt semblant i aquests dos usos principals: descripcions de persones indeterminades en generalitzacions i, més rarament, amb neutres de sentit abstracte¹⁰⁸.

Tot i que l'article és la marca més evident de la substantivació, es pot considerar un ús no marcat, més difícil de quantificar, doncs, la nominalització d'alguns participis que actuen com a nucli de sintagma, sense cap determinació, bé per indefinició, bé per referir-se a quelcom ja esmentat¹⁰⁹. A l'igual que als casos amb article, aquests participis designen generalment éssers humans¹¹⁰, com a δοκοῦντα καὶ δόξαντ' ἀπαγγέλλειν με χρῆ / δήμου προβούλους τῆσδε Καδμείας πόλεως (*Th.* 1005-1006), on se sincretitza tota l'aprovació del decret de manera més concreta que amb un infinitiu¹¹¹. La manca de determinant s'explica, a banda de per un matis semàntic, pel principi d'economia que fa que s'hi pugui sobreentendre l'article que acompanya un altre participi amb el que es coordina, com a πρὸς τῶν κρατούντων δ' ἔσμέν, οἱ δ' ἦσσωμένων (*Th.* 516), i com ocorre en els dos únics exemples referits a accions: ὧς ἐπ'ἐξεργασμένοις (*Pers.* 525, contraposat, sintàcticament i semàntica, a τοῖς

¹⁰⁶ *Pers.* 245, 373, 454, 480, 527, 546, 752, 801, 842; *Th.* 10, 49, 404, 424, 457, 516, 555, 560; *Supp.* 245, 337, 416, 613, 983.

¹⁰⁷ *Pers.* 95, 873-874; *Th.* 336, 521, 678, 926; *Supp.* 158, 571, 637-638, 1056 als versos lírics i *Pers.* 147 i *Th.* 1067 als anapèstics.

¹⁰⁸ A obres posteriors, sobretot *Ch.* i *Pr.*, els participis substantivats també designen persones determinades de les quals no es coneix o no es vol revelar la identitat (com ara la d'Orestes a *Ch.* o la de l'heroi que alliberarà Prometeu), però sembla traslluir una certa animadversió en com es designa consistentment els assassins d'Agamèmnon com a οἱ κτανόντες (*Ch.* 41, 144, 189, 367) i οἱ κρατούντες (*Ch.* 267, 377, 734). L'eufemisme es combina amb la llengua al·lusiva de la profecia en la referència velada a Tiestes per part de Cassandra (*Ag.* 1193) i amb la qual s'evita anomenar Zeus en alguns versos de *Pr.* (*Pr.* 937, 958, 1004, 389), i pot intervenir en la tria constant de ὁ θανών per a evitar anomenar Agamèmnon (o ὁ βλάπτων a *Ch.* 327), sobretot a la invocació. Les expressions ὁ διώκων (*Eu.* 583) o τοὺς δικάζοντας (*Eu.* 601) pertanyen a la llengua judicial.

¹⁰⁹ Cf. Matino 1998, p. 184.

¹¹⁰ *Pers.* 245, 626; *Th.* 352, 352, 403, 516, 674, 674, 685, 1005, 1033, 1034; *Supp.* 39, 204, 227, 227, 229, 245, 511, 608, 707, 742, 775, 991 (en quatre d'aquests casos amb el participi ja quasi del tot adjectivat ἄκων).

¹¹¹ Cf. Matino 1998, p. 185, la forma neutra abstracta del participi sovinteja a partir de la segona meitat del s. v a Tucídides i en concurrència amb l'infinitiu substantivat.

πεπραγμένοι dos versos més avall), i πρὸς γεγραμμένοις (*Supp.* 991, que sintetitza en certa manera el verb ἐγγράψασθε i el nom σωφρονίσμασιν). A *Th.* s'explota especialment aquest recurs, combinat amb el políptoton d'uns altres adjectius, en l'expressió de l'enfrontament totalment simètric entre atacants i defensors, tant als versos corals lírics, on trobem ξυμβολεῖ φέρων φέροντι/ καὶ κενὸς κενὸν καλεῖ (352-353), com d'Etèocles en justificar el seu duel amb Polinices: ἄρχοντί τ'ἄρχων καὶ κασιγνήτῳ κάσις/ ἐχθρὸς σὺν ἐχθρῷ στήσομαι (674-675).

El participi de predicació implicada, aquell que forma una unitat amb el nom que acompanya i on el participi suposa el nucli semàntic del sintagma, es registra en tres exclamacions de sentit semblant, dues de les quals en genitius exclamatius: αἰαῖ στρατοῦ φθαρέντος (*Pers.* 283), οἷ γὰρ τάλαινα διαπεπραγμένου στρατοῦ (*Pers.* 517), i θεοῖς μὲν ἤδη πῶς παρημελήμεθα,/ χάρις δ' ἀφ' ἡμῶν ὀλομένων θαυμάζεται (*Th.* 703, com a nucli del sintagma preposicional). Precisament en alguns altres sintagmes de genitiu exclamatiu trobem dos participis que els amplifiquen amb llur natura verbal: φεῦ τοῦ ξυναλλάσσοντος ὄρνιθος βροτοῖς/ δίκαιον ἄνδρα τοῖσι δυσσεβεστέροις (*Th.* 597) i στένει πόλισμα γῆθεν, ὡς κυκλουμένων (*Th.* 247).

2.2. Amb valors lògico-semàntics adverbials

Els matisos lògics evidencien l'equivalència del participi amb unes altres construccions adverbials. Abans de considerar la preferència pel participi per sobre de les oracions subordinades un tret d'estil¹¹², cal establir quines diferències aporta l'expressió participial respecte de la subordinació i fins on arriba llur equivalència. La distinció més clara és la major síntesi o ταχύτης τῶν ὀνομάτων que permet el participi, ja remarcada per Oguse¹¹³, qui hi aprecia un mitjà per emfasitzar l'acció verbal en vincular-ne íntimament el subjecte tot creant el que anomena una "associació estreta". Una posició més conservadora, com la que exposen Kühner & Gerth¹¹⁴, per contra, troba que l'òptima síntesi que efectua el participi té l'efecte, precisament, de no eclipsar l'acció principal que marca un verb en forma personal¹¹⁵.

La contrapartida d'aquesta síntesi, la manca del mode verbal al participi¹¹⁶, el fa més imprecís i, alhora, per aquest mateix motiu, més apte per a expressions generals on no cal especificar si implica la realitat que denotaria l'indicatiu, o uns altres matisos. Fora de la semàntica, tot centrant-nos en aquesta idea de condensació, en una anàlisi de diferents gèneres, Jiménez López demostra que el participi és l'estructura sintàctica no marcada en l'expressió de circumstàncies concomitants, que s'empra sempre que la gramàtica ho permet: quan el substantiu que en seria el subjecte lògic té una funció

¹¹² Cf. Mugler 1934, 1938, pp. 6-8, 111-114; Wallace, 1968; Moorhouse 1982, p. 251.

¹¹³ Cf. Oguse 1962, p. 176.

¹¹⁴ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §490.

¹¹⁵ Així ho suggereix igualment l'anàlisi discursiva, segons la qual, mentre que el focus informatiu (*foreground*) es relaciona amb la funció verbal, la informació complementària (*background*) ho fa amb la nominal, amb el benentès que es tracta d'una gradació: el participi atributiu, més estretament relacionat amb el nom, expressa una informació circumstancial més velada que el participi concertat o el genitiu absolut; cf. Fox 1983, pp. 29, 35-36.

¹¹⁶ Cf. Crespo Güemes 1989, 1988b sobre la incapacitat del participi d'expressar mode.

sintàctica a l'oració¹¹⁷. Altrament, si cal introduir matisos adverbials al voltant d'un nom absent, es requereix la subordinació (amb l'excepció evident de les construccions absolutes). La perfecta integració de les construccions participials dins l'oració, a més, és propiciada per la major llibertat en l'ordre de paraules que la que té la subordinació respecte del verb principal¹¹⁸.

La creació d'un adverbial modal mitjançant el morfema -ως prova el tracte cada cop major del participi com a un adjectiu més. Aquesta derivació, en principi una immensa redundància, atès que un participi que complementi un subjecte lògic afecta adverbialment, de retruc, l'acció del verb principal, es testimonia als quasi sinònims φρονούντως (*Supp.* 204) i σεσωφρωνισμένως (*Supp.* 724). Tot i que la peculiaritat és notable, el primer passatge, del cor, s'atribueix a una estranya conjetura a partir del difícilment explicable -ουντος de M^{as}. Ambdós insisteixen sobre la σωφροσύνη i es revelen com un recurs innovador, probablement¹¹⁹, que crida l'atenció sobre un concepte clau a l'obra.

Per la seva pròpia natura, el participi sol expressar accions anteriors a la del verb personal, o simultànies en el cas d'alguns participis de present¹²⁰; només el participi de futur, marginal a les tragèdies estudiades, es refereix a un temps posterior i transmet la idea de finalitat o volició. Majoritàriament els participis del corpus apareixen en present i aorist, i rarament en perfet, i conserven llur significat aspectual propi¹²¹. L'aspecte com a categoria queda estudiat amb la sintaxi verbal, car el que defineix sintàcticament aquesta classe de paraules és la seva interrelació amb els altres constituents de l'oració, especialment en la mesura que la semàntica i el temps del verb principal en determinen el sentit¹²².

La categoria de circumstàncies concomitants inclou els valors adverbials bàsics temporal i modal. La figura de la *variatio* il·lustra com els elements amb la mateixa funció gramatical han de coordinar-se dins d'una mateixa oració; seguint aquest principi, aquest passatge de marcada simetria manifesta l'equivalència entre el participi i el sintagma locatiu temporal en datiu: ἀλλ' οὔτε νιν φυγόντα μητρόθεν σκότον,/ οὔτ' ἐν τροφαίσι, οὔτ' ἐφηβήσαντά πω,/ οὔτ' ἐν γενείου ξυλλογῇ τριχώματος,/ Δίκη προσεΐδε καὶ κατηξιώσατο (*Th.* 664-667). Tota la polisèmia de la noció de mode¹²³ és

¹¹⁷ Jiménez López 1987, p. 54 explica aquest criteri distributiu de "possibilitat de concordança": només quan el subjecte de l'enunciat adverbial desenvolupa una funció sintàctica a l'oració principal es pot expressar mitjançant un participi que hi concordi.

¹¹⁸ Cf. Pompei 2006, pp. 376-380.

¹¹⁹ Els únics paral·lels al corpus esquilí són πρεπόντως (*Ag.* 688); ἐρρωμένως (*Pr.* 65), ἄσμένως (*Pr.* 728, esmerçat per molts editors). Friis Johansen & Whittle 1980, ad 724 admeten que les formes no personals de σωφρονίζω no es testimonien fins a Eurípides i que els adverbis derivats a partir de participis de perfet sovintegen a la prosa, però no al vers, tant que aquest suposa una veritable raresa a la poesia prehel·lenística (cf. *ibid.*; ad 945). Malgrat tot, es resisteixen a considerar-ho una innovació i ho atribueixen a un atzar de la transmissió.

¹²⁰ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §485.

¹²¹ Cf. Matino 1998, pp. 150-154.

¹²² Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 387-388: *Selbst die Bedeutungskategorien der Nebensätze sind nicht immer scharf zu scheiden; um so weniger ist so dies bei den Infinitiv- und Partizipialkonstruktionen möglich. Wichtig sind dabei der Verbalinhalt des regierenden Verbs und des Partizips sowie die Natur des ganzen Satzes.*

¹²³ De la Villa 1989, p. 334: *Probablemente πῶς posee un carácter de pregunta circunstancial más amplio que el de la simple expresión de la función modo [...]. Esto le permitiría preguntar por otras*

assumida pel participi, com demostra en respondre a una interrogativa amb πῶς: *Κο. Πῶς τοῦτ' ἔλεξας, τίνι τρόπῳ δὲ συμμαχεῖ;/ Δα. Κτείνουσα λιμῶ τοὺς ὑπερπόλλους ἄγαν* (*Pers.* 793-794).

D'altra banda, la definició de circumstàncies concomitants resulta vaga i enganyosa atès que pot aplicar-se ben bé a qualsevol complement de l'oració, com ja es fa de vegades en algunes oracions de relatiu on també es troben ocasionals matisos adverbials. Com que les relacions lògiques amb el verb principal queden a discreció del lector, convé d'evitar inferir matisos semàntics arreu i atendre més aviat a trets formals i sintàctics. Encara que les etiquetes de “participi temporal”, “causal”, “condicional”, etc. resulten útils a l'hora d'organitzar el capítol i il·lustrar els nombrosos significats recollits per aquesta forma verbal, no s'han de concebre en cap cas com a tipus distints de participis ni categories estanques. La pròpia sinonímia amb oracions adverbials depèn enormement de com es tradueixin, ja que cap tret sintàctic en determina un valor adverbial inequívoc, sinó que varia segons la semàntica de l'oració i, sovint, de la interpretació que se'n vulgui fer. Poques gramàtiques indiquen quins mitjans lingüístics són els que determinen que un participi tingui un valor o un altre. Bo i admetent que molts casos són inclassificables, el criteri que se'ns presenta més clar¹²⁴ és sobretot l'equivalència amb subordinades pròximes (palesa en la coordinació com a elements homofuncionals amb sintagmes o subordinades inequívocs), a més de la relació amb el mode del verb principal i les inexorables consideracions semàntiques.

2.2.1. Causal

A partir de la idea d'anterioritat, per a una major concreció, no costa gens d'inferir, si la semàntica i el context no ho impedeixen, la causalitat. No és pas casual que també diverses conjuncions subordinants com ἐπειδή o ὡς confonguin temps i causa, ni tampoc ho és de veure-les agrupades com a “temporals-causals”¹²⁵. Creiem preferible de prescindir de la categoria de participis temporals perquè, encara que en alguns casos esdevé un significat evident i unívoc mitjançant adverbis temporals¹²⁶, es tracta d'un valor massa vague sempre present, ni que sigui com a matís. Un criteri sintàctic permet d'identificar molts dels participis amb valor causal del nostre corpus: la presència d'un verb principal en futur o imperatiu, normalment seguint el participi, que modalitza la seqüenciació dels fets creant-hi una relació de causa-efecte o, si més no, explicativa.

Trobem participis que fonamenten l'acció principal planejada amb un futur d'indicatiu¹²⁷ i, sobretot, amb l'imperatiu¹²⁸, en escenes com el comiat de Darios, on especifica les seves últimes recomanacions, o a l'exhortació al cor a cantar per part de

circunstancies de caràcter causal, final o temporal, incluso, aunque otro elemento que exprese modo esté ya presente en la frase interrogativa.

¹²⁴ Jiménez López 1987, pp. 52-53 pren aquesta sinonímia com l'últim dels tres factors que determinen el significat participial, juntament amb les partícules que l'explicitin i el sentit inequívoc, principi metodològic que permet de defugir un excessiu relativisme.

¹²⁵ Cf. Rijksbaron 1976a.

¹²⁶ Ἐγὼ δ' ἂν οὐ κραίνοιμι' ὑπόσχεσιν πάρος,/ ἀστοίς δὲ πᾶσι τῶνδε κοινώσας πέρι (*Supp.* 369-370), on πάρος acompanya el verb principal i és determinat amb κοινώσας.

¹²⁷ *Th.* 68, 672; *Supp.* 412, 414 (en una construcció ben complexa dins d'una subordinada final), 756.

¹²⁸ *Pers.* 841, 1042; *Th.* 178, 201, 265; *Supp.* 78, 395, 602.

Xerxes, ja que comparteixen el dolor de la desfeta. N'és l'exemple més palès una seqüència recitada pel cor de Danaïdes, on el participi amplia el vocatiu i es relaciona directament amb la modalitat impressiva: ὦ χαῖρε πρέσβυ, φίλτατ' ἀγγέλλων ἐμοί/ ἔνισπε δ' ἡμῖν ποῖ κεκύρωται τέλος (*Supp.* 602-603). La causalitat també sol ser el matis més abundant en els participis que precedeixen l'optatiu de cortesia, que pragmàticament no deixa de ser una alternativa suau a l'imperatiu¹²⁹, com aquesta construcció: εἰδὼς δ' ἄμὸν ἀρχαῖον γένος/ πράσσοις ἄν ὡς Ἀργεῖον ἀνστήσης στόλον (*Supp.* 323-324), on el significat causal o explicatiu de εἰδὼς és transparent¹³⁰.

Encara que costa de trobar un criteri infal·libre en un text literari, la presència de futur o imperatiu fa que el valor causal sigui una interpretació vàlida fins i tot allà on es veu menys clar: οὐ μὴ τριαίνας τάσδε καὶ θεῶν σέβη/ δείσαντες ἡμῶν χεῖρ' ἀπόσχονται, πάτερ (*Supp.* 755-756). Evidentment, no tots els participis que acompanyen aquests modes són sempre causals ni el valor causal es restringeix a la companyia d'aquests modes, sinó que també s'aprecia, a partir de la seqüència temporal, amb el verb principal en accions narrades en present (*Pers.* 813) o, més sovint, en aorist d'indicatiu¹³¹.

L'immens pes del context esdevé especialment palmari amb verbs de voluntat o sentiment, que per llur pròpia semàntica solen indicar la motivació de l'acció principal. Que es tracta ja d'una qüestió de significat i no sintàctica ho demostra el fet que aquestes motivacions no depenguin només d'uns verbs concrets, com per exemple θέλω (*Th.* 354) o φρονέω (*Th.* 807), sinó que són igualment recognoscibles amb expressions el·líptiques sinònimes, com ara: σιγῶ πάλαι δύστηνος ἐκπεπληγμένη/ κακοῖς (*Pers.* 290), ο κρατηθεῖς δ' ἐκ φίλων ἀβουλιᾶν (*Th.* 750). Ensenms, els participis, sovint de verbs de percepció, que acompanyen expressions de temor, n'expressen alhora simultaneïtat i causalitat ("m'esgarrifo de"): λεύσσω δ' ἄκοιτιν τὴν ἐμὴν τάφου πέλας/ ταρβῶ, χοὰς δὲ πρευμενῆς ἐδεξάμην (*Pers.* 684-685), πέφρικα λεύσσω τάσδ' ἔδρας κατασκίους (*Supp.* 346) ο ὑμεῖς δὲ μὴ τρέσητ' ἀκούσασαι πατρὸς/ ἀπροσδοκίτους τούσδε καὶ νέους λόγους (*Supp.* 711-712).

Val a dir que, encara que les nocions de temporalitat i causalitat estiguin tan pròximes, cal distingir aquests participis més aviat explicatius, que relacionen dues accions independents, dels que marquen una seqüenciació immediata, freqüentment amb un participi d'un verb de moviment que indica una acció prèvia i sovint imprescindible per al desenvolupament de la designada pel verb principal¹³². Aquestes

¹²⁹ *Pers.* 266, 266; *Th.* 375; *Supp.* 271, 289, 323.

¹³⁰ Traduïble com a "com que ara ho saps, podries...", cf. *Supp.* 215, també amb un optatiu potencial i el participi εἰδὼς, en una intervenció semblant del cor a l'esticomítia amb Pelasg; tot i que igualment causal per a Bowen 2013, *ad loc.*, en aquest segon cas el participi ens sembla més aviat comparable a un període hipotètic condicional. Cf. Friis Johansen 1959, pp. 60-61 sobre la introducció d'un paradigma οἰκεῖον, tret de la mateixa tragèdia.

¹³¹ *Pers.* 279, 697, 728; *Th.* 203, 1049; *Supp.* 67, 346. A *Th.* 1049, a més, el políptoton κακῶς κακοῖσιν, subratlla l'estret vincle entre participi i acció principal.

¹³² Cf. Oguse 1962, pp. 2-3, aquesta mena de participis equivalen a dos imperatius coordinats per "solidaritat modal", ja que la forma no personal s'empelta del mode i la força il·locutiva del verb principal. Pompei 2006, p. 368 detecta que sovint apareixen abans del verb principal, de manera que reflecteixen també icònicament la seqüència dels esdeveniments; tanmateix, al nostre corpus ocorre sols en cinc dels deu passatges, probablement pels requeriments de la llengua poètica.

construccions, del tot idiomàtiques en grec, sovintegen també amb el futur d'indicatiu, sobretot en la combinació de verbs de moviment i de volició¹³³, imperatiu¹³⁴ o fórmules de cortesia¹³⁵. Solen aparèixer en passatges recitats i esticomíties, on sovint recullen decisions d'entrar i sortir de l'escena.

2.2.2. Condicional

L'optatiu amb ἄν, de valor potencial, a l'oració principal com a apòdosi (tot i que als períodes condicionals hipotàctics siguin múltiples i variades), permet d'identificar-ne un participi amb la pròtasi¹³⁶. No ha d'estranyar el menor nombre de participis condicionals que causals, atès que aquestes suposen les principals excepcions a la tria del participi per sobre de la subordinació¹³⁷.

Mentre que a *Pers.* hi ha un sol participi condicional molt marcat, en boca de la reina, amb tres participis coordinats en versos seguits¹³⁸, a *Th.* n'augmenten els registres, dels quals la majoria als versos del rei tebà, a l'inici i al final de les seves intervencions, en moments especialment tensos¹³⁹. En una clara disjunció condicional, vuit participis coordinats per parells amb ἢ remarquen semànticament i estilística, com a recurs propi de l'obra tebana, els juraments que obliguen els guerrers a vèncer o morir intentant-ho, el tot o res, binomi emfasitzat per les partícules μέν-δέ que n'accentuen la distribució i pel to taxatiu, tant a versos del missatger com ὠρκωμότησαν ἢ πόλει κατασκαφὰς/ θέντες λαπάξειν ἄστυ Καδμείων βία,/ ἢ γῆν θανόντες τήνδε φυράσειν φόνῳ (*Th.* 47-48), a més de *Th.* 636-637, aplicat a Polinices en particular, com d'Etèocles (*Th.* 477-479 i 602-606, referint-se primer al defensor Megareu i després, amb el que equivaldria a l'apòdosi en aorist gnòmic, a Amfiaraos)¹⁴⁰. Aquesta concentració per a introduir circumstàncies fonamentals al drama fa de la inesperada abundor de participis condicionals a *Th.* tot un deliberat poetisme. A *Supp.*

¹³³ Λαβοῦσα κόσμον ἐκ δόμων / ὑπαντιάζειν †ἐμῶ παιδί† πειράσομαι (*Pers.* 849-850); τάξω μολῶν (*Th.* 284); ἦξω λαβῶν (*Supp.* 726), a més de ὡς... δορικανεῖ μόρω θανῶν/ λάθοιμι (*Supp.* 987-988, amb un optatiu en subordinada final).

¹³⁴ Πᾶν δ'ἀνπτύζας πάθος / λέξον καταστάς (*Pers.* 294-295); ἐλθοῦς' ἐς οἶκους κόσμον ὅστις εὐπρεπῆς / λαβοῦς' ὑπαντιάζε παῖδα (*Pers.* 833-834), εἰπὲ καὶ πέραινε πάντα, τὴν ἐμὴν αἰδῶ μεθεῖς (*Pers.* 699), φρονοῦσα νυν ἄκουσον (*Th.* 807), κλάδους τε τούτους αἰψ' ἐν ἀγκάλας λαβῶν/ βωμοὺς ἐπ' ἄλλους δαιμόνων ἐγχαρίων/ θεῆς (*Supp.* 481-483).

¹³⁵ Λέγοιμ' ἂν ἐλθῶν παισὶν Αἰγύπτου τάδε (*Supp.* 928); αἰνῶ φυλάξει τᾶμ' ἔπη δελτουμένας (*Supp.* 179).

¹³⁶ Gildersleeve 1876, p.12 estableix que tots els participis "condicionals" connectats amb temps de futur poden resoldre's com a oracions eventuais de ἔαν amb subjuntiu, encara que, novament, el futur sol no ajuda a identificar tots els valors condicionals.

¹³⁷ Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 387 i Ruijgh 1971, p. 243, addueixen la claredat, l'explicitació de les categories de persona, temps i, sobretot, mode (car el nombre i persona s'infereixen pel substantiu que hi concorda), per a justificar que el significat condicional s'expressi normalment mitjançant subordinades. Jiménez López 1987, pp. 57-59 hi afegeix que, si bé, les condicionals reals poden expressar-se mitjançant un participi, les eventuais, potencials i irreal, on la distinció del mode és cabdal, pesen més i tendeixen a l'anivellament del sistema hipotètic; argument que sembla imposar-se a la voluntat d'evitar l'acumulació de participis en certs contextos o a la major expressivitat conferida per la conjunció εἴτε (tot i que les partícules també poden emfasitzar participis).

¹³⁸ *Pers.* 211-214: παῖς ἐμὸς / πράξας μὲν εὖ θανουμαστὸς ἂν γένοιτ' ἀνήρ,/ κακῶς δὲ πράξας, οὐχ ὑπεύθυνος πόλει./ σωθεὶς δ' ὁμοίως τῆσδε κοιρανεῖ χθονός.

¹³⁹ *Th.* 195, 520, 671.

¹⁴⁰ L'únic possible mecanisme lingüístic paral·lel que recalca la idea de lluita a mort dels Set és el genitiu absolut del missatger θεοῦ τε γὰρ θέλοντος ἐκπέρσειν πόλιν/ καὶ μὴ θέλοντός φησιν (*Th.* 428-429), referit a la determinació de Capaneu de conquerir Tebes.

els participis condicionals en són encara més, tant que ja no resulten tan estilísticament marcats com a les altres dues obres¹⁴¹. Formalment i sintàctica la construcció εἶπον δὲ καὶ πρὶν, οὐκ ἄνευ δήμου τάδε/ πράξαιμι' ἄν, οὐδέ περ κρατῶν (*Supp.* 399) deixa pocs dubtes sobre el seu sentit concessiu, però el que això indica sobre el sistema polític de l'Argos de l'obra ha estat llargament discutit¹⁴². L'expressió condensada que permet l'ús d'una forma no personal, el participi, dificulta, doncs, de discernir si la concessió és hipotètica o real. Si bé les concessives i les condicionals són oracions distintes, potser sí que s'imposa en aquest cas una interpretació hipotètica atenent a l'optatiu amb ἄν del que seria l'apòdosi.

Deixant de costat els problemes textuais que enterboleixen algunes d'aquestes construccions¹⁴³, a la tercera tragèdia els participis assoleixen una major complexitat en combinar-se amb unes altres possibilitats sintàctiques. La coordinació amb veritables subordinades condicionals confirma aquest valor als participis, com per exemple μὴ τυχοῦσαι (*Supp.* 161), que clou l'estrofa tot reprenent la condicional braquilògica (εἰ δὲ μή, *Supp.* 154) que l'obre; o la breu condicional que també insisteix en el contingut del participi ἐκούσας en la discussió de Pelasg i l'herald (*Supp.* 939-940). La partícula modal, possiblement referida tant al participi com al verb, suggereix una major experimentació amb els períodes hipotètics, com a εἰδὼς ἄν αἶσαν τήνδε συγγνοίη βροτοῖς (*Supp.* 215), on, llevat que ἄν funcioni ἀπὸ κοινοῦ, ressalta el valor hipotètic del participi tot fent de l'optatiu un cupitiu. Paral·lelament, al vers ἀλλ' ὡς ἄν εἰδὼς ἐννέπω σαφέστερον (*Supp.* 930), ens podem preguntar si el primer ἄν acompanya el participi deliberadament o més aviat es tracta, en entortolligar-se amb matisos hipotètics dins d'una subordinada, d'una representació de les dificultats de l'herald egipci per parlar grec.

A més del potencial, també l'optatiu cupitiu, en alguns casos, sembla predisposat a confirmar com a condició el participi que l'acompanya. Així ho demostren diàlegs on es fa referència a la pròpia conversa o a l'intercanvi d'informació: αἰτουμένῳ μοι κοῦφον εἰδοῖς τέλος (*Th.* 260), en un prec cantat pel cor κλύοντες θεοὶ δικαίας λιτὰς/ ἀμετέρας τελεῖθ', ὡς πόλις εὐτυχῆ (*Th.* 626, tot i que també podria veure's d'una mera seqüència d'accions concatenades), o aquests versos en els quals Pelasg enraona amb les Danaïdes, εὐφημον εἴη τοῦπος εὐφημουμένη (*Supp.* 512), i viceversa, Διὸς τόδ' ἔργον καὶ τόδ' ἄν γένος λέγων/ ἐξ Ἐπάφου κυρήσαις (*Supp.* 588-589), en principi comptat amb un optatiu potencial, però on la posició d'ἄν, referit al participi, deixa oberta la interpretació d'un cupitiu.

Un cop més, el valor condicional del participi no és determinat exclusivament per cap criteri i, de la mateixa que no tots els optatius amb partícula modal esdevenen una apòdosi, també hi ha casos on el valor condicional del participi acompanya un verb en

¹⁴¹ *Supp.* 79, 81, 161, 185, 226, 227, 362, 399, 443, 446, 486, 486, 588, 939.

¹⁴² Cf. Burian 2007, pp. 199-200. A grans trets, el potencial de l'oració principal implica un valor quasi condicional del participi, de manera que el fet que Pelasg pogués prendre decisions sense el poble resta una hipòtesi irreal, perquè es tracta d'un monarca democràtic. No obstant això, Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*, Garvie 2006², p. xvi, o Papadopoulou 2011, pp. 68-69 infereixen, per uns altres passatges de la tragèdia, que Pelasg no està obligat a compartir el poder tot i que tria de fer-ho.

¹⁴³ *Supp.* 79, 185, 362, 443.

present i depèn més aviat del sentit de veritat universal de l'enunciat: εὖ πράσσοσα δαίμονας τίει (*Th.* 77) ο ἀλλὰ σὺ μὴ ἴποτρύνου· κακὸς οὐ κεκλή/ση βίον εὖ κυρήσας (*Th.* 699). Μήτ' ἐν κακοῖσι μήτ' ἐν εὐεστοῖ φίλη/ ζύνοικος εἶην τῷ γυναικείῳ γένει./ κρατοῦσα μὲν γὰρ οὐχ ὀμιλητὸν θράσος,/ δείσασα δ' οἴκῳ καὶ πόλει πλέον κακόν (*Th.* 187-190) exemplifica palmàriament, des del punt vista semàntic, l'alternança del participi amb dos sintagmes instrumentals que fan que els dos participis coordinats i aposats al cupitiu reuneixin tant el valor explicatiu com temporal, o també de condicional de validesa general. Estilísticament, el to sentenciós i sintètic recull perfectament tota la misogínia d'Etèocles en aquesta escena.

2.2.3. Concessiu

Quan el significat o el context no validen la inferència lògica establerta entre anterioritat i causalitat, la relació entre participi i verb principal esdevé concessiva. L'existència d'hipòtesis genera també lligams, tant lògics com lingüístics, entre concessió i condició. Si a *πιθοῦ γυναιξί, καίπερ οὐ στέργων ὅμως* (*Th.* 712) ὅμως s'afegeix a la conjunció *καίπερ*¹⁴⁴, de manera gairebé pleonàstica, per a recalcar la petició desesperada del cor, més sovint apareixen solament ὅμως i la partícula *περ* avantposada (*Th.* 1038), o οὐδέ com a contrapunt negatiu de *καίπερ* (*Supp.* 228-229)¹⁴⁵.

En molts altres casos la semàntica imposa aquesta interpretació mitjançant el contrast i l'antonímia, com en contraposar el genitiu partitiu i l'acusatiu a *πολλῶν παρόντων ὀλίγ' ἀπαγγέλλω κακά* (*Pers.* 330¹⁴⁶); o els dos participis a *γέροντα τὸν νοῦν, σάρκα δ' ἠβῶσαν* φύει (*Th.* 622). Sintàcticament, també la negació contrasta el participi i l'imperatiu d'un mateix verb: *μή νυν ἀκούουσ' ἐμφανῶς ἄκου' ἄγαν* (*Th.* 246).

A l'igual que la partícula *περ*¹⁴⁷, ja hem vist com l'ús del participi de εἰμί, tot i alguns casos on resulta expletiu, focalitza i insisteix en el significat concessiu del seu atribut, com en la relació entre *δίκαιος ὢν* i *κυρήσας ἐκδίκως ἀγρεύματος* (*Th.* 605-608) o entre els coordinats ὢν (que oposa, en la seva construcció, els conceptes de *κάρβανος* i Ἐλλεσιν) i *ἀμαρτῶν* (*Supp.* 914-915). Tant *περ* com el participi de εἰμί apareixen en l'expressió fortament marcada amb la qual Antígona defensa la seva ferma voluntat de soterrar Polinices costi el que costi: *γυνή περ οὔσα τῷδε μηχανήσομαι* (*Th.* 1038). Una expressió concessiva típica, gairebé formular per la recurrència de certs plantejaments tràgics, és *θνητὸς ὢν* (*Pers.* 749; *Th.* 442), que insisteix en la limitació de la mortalitat que els personatges s'entesten a ultrapassar en llur *hýbris*¹⁴⁸ o com a

¹⁴⁴ Tot i ser la marca estàndard de la concessió al grec clàssic, al corpus esquili sols es registra ací i a *Eu.* 395; *Pr.* 167, 308, 372, 907.

¹⁴⁵ Com ocorre ja a Homer, tot i que els constituents de *καίπερ* encara apareguin sempre dissociats cf. Chantraine 2015² II, §§465, 496; Denniston 1966², pp. 484-486.

¹⁴⁶ El primer sintagma també podria interpretar-se com un genitiu absolut.

¹⁴⁷ Cf. Denniston 1966², pp. 486-487, el sentit de "clímax" amb *καί* o *οὐδέ*, derivat del limitatiu, i aquest del determinatiu i l'intensiu, resalta la summa importància d'un element i sovint arrossega un to concessiu, especialment amb participis. Es tracta d'un matís més aviat arcaïtzant que apareix rarament en grec post-homèric, sobretot a Píndar i Èsquil.

¹⁴⁸ El mateix concepte és reformulat per Darios a la conclusió del seu parlament, aquest cop amb una relació causal o, potser, de condició universal: *θῖνες νεκρῶν δὲ καὶ τριτοσπόρῳ γονῆ/ ἄφωνα σηματοῦσιν*

situació extrema que, precedida per la negació, esdevé el paradigma de la impossibilitat: οὐδέ μὴν Ἴδου θανῶν/ φύγη ματαίων αἰτίας (*Supp.* 228, on Dànaos sosté que la culpa de qui arrenca de son pare una núvia involuntària és imperible).

Innegablement, unes altres vegades el significat adverbial es desprèn sols del context i el participi no porta cap marca de cap mena: α ζῶσα γόοις με τιμῶ (*Supp.* 116, on sols contrasten semànticament l'acció de viure i els laments fúnebres), θεοῖσιν εἰπὼν τοὺς θεοὺς οὐδὲν σέβη (*Supp.* 921, de nou amb la repetició del concepte clau θεοῦς), o el més discutible ἤμενος ὃν φρόνημά πως/ αὐτόθεν ἐξέπραξεν ἔμπας/ ἐδράνων ἐφ' ἀγνῶν (*Supp.* 101-103), on ἤμενος oposa la postura estàtica de Zeus amb la seva omnipotència¹⁴⁹.

2.2.4. Final i consecutiu

Demostat com la causalitat, condició o concessió s'infereixen fàcilment de la concomitància o coincidència temporal i són reforçades per la semàntica i certs marcadors sintàctics, la finalitat, referida a un procés posterior, real o no, al del verb principal, no resulta, *a priori*, un matis adverbial apte per a l'expressió participial fora del participi de futur, tema en el qual pesa més el temps que l'aspecte. A nivell morfològic, aquest tema sols es registra dues vegades a *Supp.*, quinze a l'*Orestíada* i set a *Pr.* A εἰ μὴ παρόντι φθόγγος ἦν ὁ σημανῶν (*Supp.* 245) apareix substantivat¹⁵⁰ i no presenta cap particularitat fora de la indicació temporal, com tampoc a les construccions predicatives en què es troba a tragèdies posteriors¹⁵¹. El matis de finalitat sí que és transparent a ἐγὼ δὲ ταῦτα πορσυνῶν ἐλεύσομαι (*Supp.* 522) i es registra més abundantment, amb freqüències semblants, a la trilogia i *Pr.*¹⁵².

Com en el cas dels participis de verbs de moviment que, acompanyant certs verbs principals, marcaven que l'acompliment d'una acció era necessari per al de la segona, la distinció entre seqüència i finalitat esdevé pràcticament nul·la quan els participis de futur acompanyen verbs de moviment o desplaçament, com ocorre en deu dels dotze registres atributius no substantivats. La relació entre verb principal i participi resulta més clara encara quan el participi en nominatiu té el mateix subjecte que el futur, com al registre citat adés de *Supp.* 522, a més d'*Ag.* 1283 i 1313. En tots aquests casos, sols la varietat de lexemes implicats (εἶμι, els seus composts i ἔρχομαι, sobretot) impedeixen de parlar de perífrasis, en exclouren la gramaticalització. Divuit dels vint-i-quatre

ᾄμασιν βροτῶν/ ὡς οὐχ ὑπέρφευ θνητὸν ὄντα χρῆ φρονεῖν (*Pers.* 818-820); cf. *Ag.* 923; fr. 154a, 17 (*Niobe*). Aquesta idea es troba sovint expressada també mitjançant aquest participi i una estructura molt semblant, potser formular a la tragèdia: *S. Ant.* 455, *OT* 1528, fr. 585, 2, fr. 201f, 1; *E. Alc.* 799; *Med.* 1018; *HF* 1232; *Ion* 973; *Ph.* 1763; *IA* 1396; fr. 76, 2; fr. 651, 1; fr. 908b, 5; fr. 1075, 1; i de manera més general a *S.* fr. 590; *E.* fr. 79, 2; fr. 575, 1; fr. 1073, 5; fr. 799, 1.

¹⁴⁹ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* en defensen el caràcter concessiu tot i que el participi pot entendre's també com una simple descripció.

¹⁵⁰ Com també *Ag.* 1320, 1506, 1541, 1541; *Pr.* 27, 771, 781, 785.

¹⁵¹ Γνώμην μὲν ἴσθι μὴ διαφθεροῦντ' ἐμέ (*Ag.* 932), com *Ag.* 1670, en boca d'Egíst, es troben en dues esticomíties i depenen de l'imperatiu ἴσθι, circumstància que pot afavorir la interpretació d'aquesta mena de construcció completiva com una braquilogia pròpia de la llengua parlada. Més particular resulta la sintaxi de προτέραν δ'ἐμὴ χρῆ / στείχειν θαλάμους ἀποδείξουσιν... (*Eu.* 1005), als anapests d'Atena, on la construcció prescriptiva, inexorablement orientada cap al futur, fa redundant aquest tema al participi.

¹⁵² *Ag.* 66, 1139, 1283, 1313; *Ch.* 709; *Eu.* 489, 576, 579; *Pr.* 302, 357, 943.

participis de futur del corpus esquilí es troben al trímetre, amb només dos registres anapèstics i quatre als versos lírics d'Ag. (tres en substantivacions i sols Ag. 1139, en un cant de Cassandra, presenta el matis adverbial de finalitat), situació que, ensems amb llur concentració a les obres més tardanes, el confirma com a innovació morfològica i sintàctica.

La conseqüència, sentit que implica relació lògica entre dos esdeveniments a més de posterioritat, sol requerir certes marques de correlació i no expressar-se mitjançant participis, sinó infinitius. Ressalta στρατὸς τοιοῦτος, ἔρξας πολλὰ δὴ Μήδους κακὰ (*Pers.* 236), vers esticomític de caire indubtablement consecutiu, no tant per la semàntica (car podria tractar-se d'un participi concertat normal i corrent que simplement aporta més informació sobre el nom), com pel correlatiu inequívoc τοιοῦτος, que fa de la construcció participial un equivalent específic d'una subordinada relativa introduïda per οἷος¹⁵³. Tot i estar en boca del cor i haver provocat probablement, atesa la seva baixa freqüència, un cert estranyament, la seva posició a l'esticomítia no en resol la interpretació ni com a poetisme ni com a col·loquialisme. La major brevetat i concisió, o fins i tot el lleu anacolut que permet la forma nominal, resulta òptima, això sí, per a accelerar l'angoixat intercanvi de preguntes i respostes amb la reina.

2.3. Participi predicatiu o completiu

Els participis predicatius o completius són requerits per la sintaxi d'alguns verbs –τυγχάνω, παύω, ὀράω i molts altres– i complementen tant l'acció principal com l'objecte o subjecte amb el qual concorden. Si bé la primera denominació és més àmplia, la segona s'aplica generalment als participis que acompanyen verbs declaratius o de percepció i que, conseqüentment, equivalen a oracions substantives o construccions d'infinitiu, amb les quals també es construeixen eixos verbs¹⁵⁴. Al nostre corpus se'n fa un ús més aviat moderat, en construccions relativament breus, sense cap complement específic del participi que n'ampliï el sentit, car s'hi prefereixen les construccions d'infinitiu.

En un primer grup, aquests participis acompanyen necessàriament verbs l'acció dels quals fa referència a una altra de subordinada, com ocorre amb λήγω (*Pers.* 364, 831) i d'altres verbs semànticament pròxims com παύω (*Pers.* 500), ἔχω amb el sentit de “retenir” o “impedir” (*Pers.* 746), ἀνέχω (*Pers.* 838); així com αἰσχύνομαι (*Th.* 1029-1030), el més rar en aquest ús φθονέω (*Th.* 480) o τλάω (*Th.* 756), un verb

¹⁵³ Cf. Matino 1998, p. 183. L'ús consecutiu és tan rar que ja Bothe² va esmenar el participi per un infinitiu (que tanmateix necessitaria igualment d'un nexa, com ὥστε), tot i els dos possibles paral·lelismes de Pl. *Ap.* 33a: τοιοῦτος φανοῦμαι, καὶ ἴδια ὁ αὐτὸς οὔτος, οὐδενὶ πρόποτε συγχωρήσας οὐδὲν παρὰ τὸ δίκαιον οὔτε... i, amb el quantitativ, *S. Aj.* 183-185: οὐ ποτε γὰρ φρενόθεν γ' ἐπ' ἀριστερά,/ παῖ Τελαμώνος, ἔβας/ τόσσον, ἐν ποίμναις πίτων ἀμύσσον. Broadhead 1960, *ad loc.* manté reticentment la llició bo i contestant hàbilment que la interpretació consecutiva sigui l'única possible als dos exemples d'uns altres autors i apel·lant ací a una possible transposició de versos proposada per D.D. Robertson, Pohlenz o Page¹; suggerència recuperada per Garvie 2009, *ad loc.*, qui parla d'una llacuna.

¹⁵⁴ Investigacions més recents menades al corpus herodotià conclouen que l'enfocament pragmàtic, no sols semàntic, pot aportar noves claus en la distinció entre les construccions completives participials i les oracions introduïdes per ὅτι: la tria depèn de la novetat o no de la informació, valorada en diversos graus d'una escala; cf. Huitnik 2007.

comunament construït amb infinitiu però que ací, en un ús propi de l'èpica i el drama, ressalta al lament líric com Èdip va sollar sa mare. Tot i que el participi és clarament requerit per completar el sentit de φαίνομαι a οὐκ ἂν φανεῖμεν πῆματ' ἔρξαντες τόσα (*Pers.* 786)¹⁵⁵, ὄντα resulta més aviat emfàtic que no pas completiu a τὰ τε νῦν ἐπιδείξω/ πιστὰ τεκμήρια γαιονόμοις,/ τὰ δ' ἄελλτά περ ὄντα φανεῖται (*Supp.* 53-55). Roman a mig camí entre el predicatiu i el simple participi concertat amb el subjecte πολλὰ δ' ἐκλείπω λέγων (*Pers.* 513), que mantindria un significat gairebé idèntic sense el participi.

Segonament, constitueixen veritables alternatives a les construccions d'infinitiu i la subordinació completiva els participis regits per verbs declaratius o de percepció, encara que equiparar-los-hi del tot sembla dependre de la traducció a llengües modernes sense tantes possibilitats. L'anàlisi més simple en grec és la del participi com a un mer nom o adjectiu predicatiu, sobretot quan no en depenen complements, com als dos participis que modifiquen πῆματα: ἦ πολλὰ καὶ παρόντα καὶ μέλλοντ' ἔτι / ἦλγισ' ἀκούσας βαρβάροισι πῆματα (*Pers.* 843-844)¹⁵⁶. Llunyanament assimilable als verbs de percepció, un participi complementa també εὐρίσκω, en una escena on el diàleg guanya força amb l'enfrontament de Pelasg amb l'herald egipci: ἀλλ' ἄρσενάς τοι τῆσδε γῆς οἰκίτορας/εὐρήσεται οὐ πίνοντας ἐκ κριθῶν μέθυ (*Supp.* 952-953)¹⁵⁷; si bé, de nou, el participi és una ampliació no estrictament requerida pel verb principal. Sembla més clara, en contrast, la necessitat del complement participial a ἔταφον ἔταφον οὐκ ἄμφι σκηναῖς / τροχηλάτοισιν ὄπιθεν ἐπομένους (*Pers.* 1000-1001), amb el rar verb defectiu τέθηπα, restringit a la llengua poètica amb el qual el cor, remarca, tot repetint-lo al cant, la seva sorpresa en rebre Xerxes derrotat. La construcció més notable, desenvolupada mitjançant tres participis coordinats, es troba a la descripció dels mals averanys d'Atossa: μεθύστερον δὲ κίρκον εἰσορῶ δρόμῳ / πτεροῖν ἐφορμαίνοντα καὶ χηλαῖς κάρα / τίλλονθ'· ὁ δ' οὐδὲν ἄλλο γ' ἢ πτήξας δέμας / παρείχε (*Pers.* 207-209). A banda de ὀράω (*Th.* 514, 221-222¹⁵⁸; *Supp.* 423-425 i 430, amb el participi coordinat amb un nom), regeix participi completiu el verb de percepció πυνθάνομαι (*Th.* 242).

En construccions declaratives, els participis són introduïts per λέγω (*Pers.* 1021) i pel performatiu αἰνέω, (*Pers.* 643, ací més aviat en l'accepció poètica com a eufemisme per κελεύω, adreçat als déus de l'Hades). Exemplifica la dificultat d'establir categories

¹⁵⁵ Tot i que el seu significat en grec clàssic l'acosti més a verbs com els anteriors, que modifiquen una acció subordinada, el sentit bàsic de "revelar" el situaria dins del primer grup del binomi format pels verbs declaratius i de percepció. Φαίνω i φημί deriven d'una mateixa arrel *b^heh₂*, cf. *DELG*, s.v. *φημί*. Sobre les peculiaritats que aquesta relació etimològica implica en la construcció sintàctica de φημί, cf. Vives Cuesta 2008.

¹⁵⁶ També amb ἀκούω: Ἴνδὰς τ' ἀκούων νομάδας ἱπποβάμοσιν / εἶναι καμήλοισ ἀστραβιζούσας χθόνα / παρ' Αἰθίοψιν ἀστυγειτονουμένας (*Supp.* 284-286), però costa de considerar els dos participis, ἀστραβιζούσας i ἀστυγειτονουμένας, com a predicatius o completius atesa l'explicitació de l'infinitiu εἶναι, expletiu. Heimsöth¹ proposa de treure'l i canviar-lo per τοιαῖς.

¹⁵⁷ Cf. Moorhouse 1948, p. 36. La presència de la negació οὐ dificulta la interpretació completiva o, inversament, contradiu el principi distributiu segons el qual la negació μή acompanya els participis predicatius i οὐ els que fan de mers adjectius.

¹⁵⁸ Amb el compost ἐφοράω: μηδ' ἐπίδοιμι τάνδ' / ἀστυδρομουμένας πόλιν καὶ †στράτευμ' / ἀπτόμενον† πυρὶ δαῖφ (*Th.* 220-222); malgrat les dificultats textuals i semàntiques que enterboleixen la interpretació d'aquest vers líric, la sintaxi del participi predicatiu sembla clara; cf. Hutchinson 1985, *ad loc.*

estanques per als participis τὸν δὲ πέμπτον αὖ λέγω/ πέμπταισι προσταχθέντα Βορραΐαις πύλαις (*Th.* 526-527), ja que προσταχθέντα, també pot ser una aposició del complement directe (anàlisi suggerida per West mitjançant la coma que l'en separa). Els participis que complementen el declaratiu φημί estan determinats per la concisió que exigeixen les preguntes i respostes de l'esticomítia, atès que l'objecte del verb i subjecte de l'acció subordinada, Zeus, s'ha de sobreentendre a partir de l'esment del vers anterior: φασίν, πρέποντα βουθόρω ταύρω δέμας (*Supp.* 301). Sobre la construcció, realment intransitiva, de πολυστομεῖν (*Supp.* 503), cf. p. 210.

2.4. Conjunció ὥς amb participis

Algunes conjuncions –ἄτε, οἶα, οἶον...– delimiten l'enorme marge d'interpretació que deixen els participis a l'hora de voler trobar-hi matisos adverbials: en el cas de les tres primeres tragèdies esquilies, només ὥς¹⁵⁹ (i, excepcionalment, el seu derivat ὥστε). Mentre que les oracions concessives eren marcades per adverbis, ὥς, sense aportar-hi cap valor sintàctic especial, reforça el significat modal, en principi present en tots els participis (en la mesura que precisen com es realitza l'acció principal, de manera sovint anàloga al nostre gerundi), tot creant una mena de comparació hipotètica que pot expressar una valoració subjectiva, sovint entesa com a causa¹⁶⁰.

Si a *Pers.* ὥς introdueix sintagmes comparatius i predicatius sense cap forma verbal, ni tan sols en mode impersonal (amb l'excepció d'un sol genitiu absolut), a *Th.* en comptem a *Supp.* dos i quatre¹⁶¹. A ὥς ὄντ' ἀναστατήρα Καδμείων χθονός / εἰ μὴ θεῶν τις ἐμποδὼν ἔστη δορὶ / τῷ τοῦδ' (*Th.* 1015-1017), la conjunció introdueix la innovació pleonàstica del participi del verb copulatiu, de manera supèrflua i equivalent a ὥς amb substantiu, una prova de l'èxit de la construcció de ὥς apositiu (que esdevé difícilment distingible del mer marcador de complement predicatiu¹⁶²). Encara s'hi podria afegir, malgrat els problemes textuais i sintàctics¹⁶³, la construcció: ὄραν τ' ἔχονθ' ἕκαστον ὥστε συμπεπέδες (*Th.* 13), si s'entengués que ὥς és postposat i s'aplica al participi anterior ἔχοντα.

¹⁵⁹ Cf. Saayman 1990, pp. 99-100, es crea així una “conflation syntax”, que també aporta una certa modalització subjectiva.

¹⁶⁰ Cf. Rijksbaron 1994² p. 120, ὥς marca la subjectivitat del subjecte del verb principal, que no té per què coincidir amb la del narrador.

¹⁶¹ *Th.* 247 (interpretable com a exclamatiu), 1015-1017; *Supp.* 441, 751, 763, 773. Pot sotmetre's a diferents lectures στρέβλησι ναυτικῆσιν ὥς προσηγμένον (*Supp.* 441); les edicions modernes a partir de Paley entenen pel sentit que la comparació es refereix al participi en comptes del sintagma en datiu, com ocorreria si se seguís la llició ὥς de M. Ὡς també afegeix un matis subjectiu o hipotètic a la percepció a *Ag.* 672, 1058, 1320, 1354; *Ch.* 224; *Eu.* 733 (amb un matis més aviat causal); *Pr.* 357. Fora de ressaltar el valor modal o comparatiu, la conjunció aporta un significat lògic-semàntic determinat amb el participi de futur, cf. Matino 1998, p. 183; en canvi, Kühner & Gerth 1976 II.2, §488, A. 2. b. afirmen que expressa convicció, amb un valor idèntic al del demostratiu οὕτως.

¹⁶² Cf. Monteil 1963, p. 339.

¹⁶³ Si hi llegim, amb West, ὥς τι συμπεπέδες cal sobreentendre ἐστὶ ο, si no, fer-ne dependent l'infinitiu del vers següent; d'altra banda la llició dels manuscrits ὥστις M^{as}O^a: no fa gaire sentit, ni tampoc l'altra opció comparativa de Hutchinson, ὥς τε, ni amb la forma aglutinada i de freqüent sentit consecutiu ὥστε, editada per Bourdelot.

2.5. Genitiu absolut

La construcció participial per excel·lència, l'única construcció absoluta de participi¹⁶⁴ que trobem a Èsquil, de fet, és el genitiu absolut. La seva particularitat no rau tant a una anomalia sintàctica del participi, sinó del nom amb el qual concorda, que apareix en genitiu i deslligat sintàcticament de l'oració principal, de manera que, prenent la idea verbal del participi, es constitueix com una mena de construcció subordinada que marca les circumstàncies que envolten l'acció principal i que, com en tots els participis concertats, poden concretar-se en diferents valors adverbials¹⁶⁵.

El significat més estès d'aquestes circumstàncies concomitants és la relació temporal d'anterioritat o causa respecte de l'acció principal¹⁶⁶, com a ἀνδρῶν γὰρ ὄντων ἕρκος ἐστὶν ἀσφαλές (*Pers.* 349) on, malgrat el present d'indicatiu del verb principal, una lectura del genitiu absolut com a condicional de caire universal no seria del tot impossible (com ocorre també a *Supp.* 123, 405). En ser l'únic complement del verb principal i en mancar d'un subjecte lògic expressat en genitiu¹⁶⁷, a ἄλλω δὲ πολλήν, ἀσπίδος κύκλον λέγω, / ἔφριζα δινήσαντος (*Th.* 489-490) el participi podria analitzar-se, tot i que la construcció acostumada és en acusatiu, més com a predicatiu o completiu que com un genitiu absolut¹⁶⁸.

Alguns participis en genitiu catalogats d'absoluts per alguns autors, però, potser per característiques de la llengua del líric, admeten explicacions morfo-sintàctiques més econòmiques. Així, l'anàlisi més senzilla dels versos ἰκνεῖται δ', εἰσκνουμένον βέλει/ βουκόλου περόεντος (*Supp.* 556-557) és la de la causa expressada per un datiu instrumental precisat per un genitiu pertinentiu; semblantment, a οὔτινος ἄνωθεν ἡμένου σέβει κράτη (*Supp.* 597), resulta més senzill de fer del genitiu el complement de κράτη¹⁶⁹. La interpretació de Ζῆνα μέγαν σεβόντων (*Supp.* 671) com un imperatiu de tercera persona plural en comptes d'un participi, mode del tot pertinent amb els desigs que expressa el cant (hi ha imperatius als vv. 664 i 669 a la mateixa estrofa, i nombrosos cupitius, com als vv. 666 i 670) evita de sobreentendre el subjecte del participi (sc. "ciudadans", a partir del subjecte πόλις¹⁷⁰).

¹⁶⁴ A *Ag.* 1620 i *Pr.* 648 es registra un ús absolut del participi neutre de verbs impersonals, però l'acusatiu absolut sorgeix com a tal a Eurípides i, malgrat l'origen poètic i dramàtic, és de seguida adoptat per la historiografia, sobretot com a recurs estilístic a les descripcions psicològiques de Tucídies, cf. Carrière 1973.

¹⁶⁵ Cf. Rivas Barros 1992, p. 103, el genitiu absolut sol expressar, doncs, accions duratives dins del marc de les quals se situa la del verb principal; el valor neutre del genitiu en l'expressió puntual del temps s'oposa, paral·lelament, al datiu locatiu i a l'acusatiu duratiu.

¹⁶⁶ *Pers.* 170, 349; *Th.* 210, 329, 331, 396, 490, 535, 920, 955-956 (amb un verb personal en passat i més aviat causal); *Supp.* 123, 405, 769. A *Pers.* 170, el sentit ens fa decantar-nos, seguint West i la *lectio rarior*, per llegir οὐδέ i no el participi οὐσα de Ω en un altre tetràmetre de la reina: *Pers.* 162: ἐμαυτῆς οὐδ' ἀδείμαντος, οὐδέ Q^{ss}, cf. Φ: οὐσ' Ω.

¹⁶⁷ El subjecte lògic en seria Hipomedont, esmentat amb Ἴππομέδοντος σχῆμα (*Th.* 488) en una oració anterior, que el participi δινήσαντος potser mira de continuar en un anacolut. S'hi produeix, en tot cas, una notable ambigüïtat.

¹⁶⁸ Pace Rivas Barros 1986.

¹⁶⁹ Sí que s'escauria el genitiu absolut si llegíssim, amb M, κάτω per κράτη; tanmateix, aquesta llició és desaconsellable perquè rarament es pot dir que Zeus estigui baix de res i, si es volgués entendre κάτω com el món dels mortals per oposició al cel, caldria esmenar σέβει per σέβεται o bé acceptar la forma activa i el valor passiu com un rar gir poètic.

¹⁷⁰ Els genitius absoluts sense subjecte exprés, però, existeixen: *Th.* 274; *Supp.* 123; *Eu.* 772. Cf. Goodwin 1992, §848, Kühner & Gerth 1976 II.2, §§486 A.2; Schwyzler & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 400-401.

Front a aquests genitius absoluts més difícils de categoritzar, el valor condicional es dona sobretot en expressions formulars, molt breus i fixades, relacionades amb l'expressió gnòmica i sempre en la posició marcada de començament de vers¹⁷¹, com θεῶν διδόντων¹⁷² o la més típica amb θέλω¹⁷³. Com amb els mers participis concertats, el valor condicional sol ser confirmat pel mode potencial a la principal o, també, pel futur o l'expressió d'obligació amb ἀνάγκη. Una altra doble construcció, inserida en una construcció d'infinitiu rere un verb de dicció, altera lleument la formulació fixada i palesa com els atacants transcendeixen la consideració de la voluntat divina tot proferint un veritable desafiament i prova de *hýbris*: θεοῦ τε γὰρ θέλοντος.../ καὶ μὴ θέλοντος (*Th.* 427-428, on es torna a reafirmar el propòsit de conquerir Tebes tant si com no, com amb molts dels altres participis condicionals disjuntius). No és formular, en canvi, εἶ ξυντυχόντων καὶ πόλεως σεσωσμένης (*Th.* 274, seguit d'un infinitiu de futur en una construcció declarativa), tot i que expressa una sentència o condició universal. El sintagma instrumental de καὶ χρήμασιν μὲν ἐκ δόμων πορθουμένοις / γένοιτ' ἂν ἄλλα κτησίου Διὸς χάριν (*Supp.* 443-444), que recull un requisit per a la validesa de l'oració, esdevindria condicional, significat que quedaria encara més palès si adoptàvem les desinències de M que en fan un genitiu absolut¹⁷⁴.

Com en els participis concertats vists adés, doncs, també entre els genitius absoluts predominen els valors temporal i causal seguits del condicional. En contextos determinats i amb la presència de certs indicis semàntics, però, pot donar-se també el significat concessiu, com suggereix l'antonímia entre l'homerisme κρίμαμι i ὄρθῳ, que confirma aquesta relació al vers on el cor canta com Zeus ho pot tot fins i tot en situacions difícils: κριναμενᾶν νεφελᾶν ὄρθοί (*Th.* 229). Sense l'oposició lèxica, la concessió roman una inferència possible a partir del valor temporal del genitiu absolut, també cantat pel cor, en aquest cas en una estrofa on es narra l'oracle d'Apol·lo que Laios, després, va desoir: Ἀπόλλωνος εὔτε Λάιος / βία τρὶς εἰπόντος ἐν / μεσομφάλοις Πυθικοῖς χρηστηρίοις / θνάσκοντα γέννας ἄτερ σῶιζειν πόλιν, (*Th.* 745-749)¹⁷⁵.

La introducció mitjançant ὡς confirma que el genitiu absolut no deixa de ser un sintagma poc integrat: πρὸς τὰδ' ὡς οὕτως ἐχόντων τῶνδε, σύμβουλοι λόγου/ τοῦδέ μοι γένεσθε, Πέρσαι, γηραλέα πιστώματα (*Pers.* 170-171)¹⁷⁶. Els genitius absoluts introduïts per ὡς apareixen sempre en versos recitats i en contextos d'enfrontaments verbals; a més, podem conjecturar a partir dels nombrosos exemples de la prosa clàssica¹⁷⁷,

¹⁷¹ Cf. Rivas Barros 1986, *passim*; Chiappi 1993, p. 198.

¹⁷² *Pers.* 294; *Th.* 719. Chiappi 1993, p. 198 en demostra la formularitat amb una tirallonga de registres de tots els gèneres des d'Homer fins a Xenofont.

¹⁷³ *Th.* 562 o, en singular, 427, 428, 614; *Supp.* 211, on el nom θεός és substituït pel demostratiu anafòric κείνου, car al·ludeix concretament a Zeus, objecte del cant.

¹⁷⁴ Χρημάτων Ms mg (*gl. ad* πορθουμένων u. V.) πορθουμένοις Voss: μένων M.

¹⁷⁵ Tot i dependre de l'instrumental βία se'n sol mantenir la consideració d'absolut, en gran part per la complexitat i condensació de l'estructura participial, cf. Rivas Barros 1986, *passim*.

¹⁷⁶ Broadhead 1960, *ad loc.* nega que es tracti d'un genitiu absolut i es limita a remarcar que la posició a final de vers la confirma com a frase típica que suposa la transició cap a una ordre adreçada a l'audiència. La interpretació de la conjunció com a marca de subjectivitat o del punt de vista individual no sembla vàlida en aquest passatge.

¹⁷⁷ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2 §488 A. 2.b; Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 399.

sobretot dels historiadors, que aquesta construcció amb ὥς, més aviat innovadora, funciona com un lleu col·loquialisme en aquesta escena que traeix l'ansia de la reina¹⁷⁸.

A l'hora d'examinar l'efecte del genitiu absolut a la tragèdia cal prendre en consideració la seva incidència al líric i el caire formular de la majoria de genitius absoluts amb valor condicional. A banda de passatges on la condensació que ofereix pot elevar el registre, els testimoniatges a les ῥήσεις del missatger¹⁷⁹ i, més encara, els dos usos condicionals no formulars d'Etèocles s'adeqüen més a una expressió ràpida i urgent. Ni l'ús formular ni el narratiu, per dir-ne així, són mútuament excloents al drama si s'atén a llur distribució i significat en cada context¹⁸⁰. En tot cas, la brevetat resulta clau en la seva tendència a expressar, si no γνῶμαι, sí sentències de validesa universal a cavall entre el valor temporal i condicional¹⁸¹. Els genitius absoluts depenen, doncs, del context, per a produir un efecte de llengua elevada o no¹⁸².

3. Adjectiu verbal

Creació particular de la llengua grega¹⁸³, els adjectius verbals en -τέος són encara força rars a Èsquil. A les primeres tragèdies en trobem dos: τοιοῦδε φωτὸς πείραν εἶ φυλακτέον (*Th.* 499), en un consell a l'interlocutor, Etèocles, però sense cap referència explícita a la segona persona, i ἐν παντὶ πράγῃ δ' ἔσθ' ὀμιλίας κακῆς / κάκιον οὐδέν, καρπὸς οὐ κομιστέος (*Th.* 600), una γνώμη seguida per un llarg *exemplum*. Són també dos els que apareixen a l'*Orestíada*: *Ag.* 847 i *Ch.* 298, als passatges en què Agamèmnon es presenta amb el propòsit de mantenir l'estabilitat i Orestes justifica que ha de complir l'oracle; de manera que la construcció perd tota força impressiva en aplicar-se a accions particulars que ha d'emprendre el propi parlant. Amb aquest sentit, *Pr.* manté l'ús propi de les obres originals amb un sol registre de l'adjectiu verbal (*Pr.* 523)¹⁸⁴. Tots els testimoniatges presenten un subjecte exprés i apareixen al trímetre en contexts no massa emfàtics i lluny de la funció impressiva de l'imperatiu, lligada a la segona persona, equiparant-se, ben bé, a unes altres expressions deòntiques impersonals (cf. Imperatiu, pp. 188-192). Tots cinc registres del corpus esquilí

¹⁷⁸ A banda de les variacions de la mateixa locució ὥς ᾧδ' ἐχόντων (*Ag.* 1393) i ὥς τοίνυν ὄντων τῶνδε (*Pr.* 760), ὥς també es troba a *Ag.* 1367, 1422. No és del tot comparable *Pr.* 760 perquè ὥς hi fa de conjunció completiva amb μανθάνω, encara que el contingut de la subordinada sigui un genitiu absolut, en una mena de construcció mixta, cf. Martino 1998, p. 58.

¹⁷⁹ Cf. Spieker 1885: els breus genitius absoluts quasi formulars són especialment aptes a la senzillesa de la llengua quotidiana; Thesleff 1969, per contra, considera anecdòtics els exemples adduïts i que el genitiu absolut pertany a una narrativa formal, relacionada amb texts legals i retòrics, bo i contemplant que sí que n'hi hagués alguns que funcionessin com a expressions fixades.

¹⁸⁰ Rivas Barros 1986, pp. 40-44 considera la presència o absència d'epítets, adjectius compostos o metàfores un índex per confirmar o descartar el paper de la construcció: de toc poètic o de narració eixuta.

¹⁸¹ Cf. Chiappi 1993, p. 200.

¹⁸² Rivas Barros 1986, pp. 257-260 arriba a semblants conclusions en el seu estudi sobre tot el corpus esquilí sense que en aquestes tres obres poguem confirmar la seva tesi sobre la predominància del genitiu absolut a passatges narratius i dialogats, car els usos lírics i els més prosaics es reparteixen força uniformement.

¹⁸³ Cf. Chantraine 1933, §246, Willi 2018, p. 22.

¹⁸⁴ L'imperatiu següent i el prefix συγ- hi impliquen l'interlocutor, però el sentit i el context fan evident que l'acció l'ha de realitzar Prometeu, qui parla: ἄλλου λόγου μέμνησθε, τόνδε δ' οὐδαμῶς / καιρὸς γεγωνεῖν, ἀλλὰ συγκαλυπτέος / ὅσον μάλιστα (*Pr.* 522-524).

mantenen un sentit passiu aplicat, fora del primer registre impersonal de *Th.*, a subjectes inanimats o abstractes i en cap cas se n'explicita l'agent¹⁸⁵.

La seva evident capacitat sintètica no sembla explotada estilísticament (fora de la γνῶμη de *Th.*), com indica, sobretot, la seva escassetat i el fet que no es combini massa amb d'altres expressions condensades com les oracions nominals pures¹⁸⁶ (sols en dos dels cinc registres). Si l'absència de dades pot indicar res, aquesta contenció es relaciona amb un ús poètic que l'evitaria per ser propi de la llengua quotidiana i tècnica, tot i la seva innegable antiguitat¹⁸⁷ i la seva presència ben testimoniada, més o menys conspicua, a gèneres com l'èpica i la lírica.

Els adjectius verbals en -τός, molt més comuns i dels quals sovint deriven els anteriors¹⁸⁸, mantenen lligams molt més febles amb la conjugació verbal. L'lur sufix altament productiu es relaciona amb el tema verbal en la formació d'adjectius de sentit perfectiu pròxims als participis; a causa d'aquest valor eminentment descriptiu hi reflecteix una realitat factual; en contrast amb el sentit deòntic o prospectiu de les formes en -τέος, no presenten cap peculiaritat sintàctica¹⁸⁹.

4. Conclusió

Com en tants altres trets lingüístics, costa d'establir un recompte exacte dels infinitius i participis, fins i tot havent-ne limitat l'anàlisi a aquelles construccions sintàctiques més particulars, que superen les meres funcions de nom o adjectiu. Les categories destriades, però, no sempre formen apartats estancs i la quantificació, sobretot del primer tipus de participis, els d'ampliació o equivalents a una subordinada relativa, en pot ser subjectiva i inexacta i, per tant, la dificultat de trobar un criteri formal objectiu per a tots els casos fa que els recomptes siguin forçosament aproximats. En el cas dels participis hi ha una clara gradació que va des del participi merament adjectival al més desenvolupat i assimilable a una subordinada que qualifica extensament un nom, als que ja incorporen clars matisos adverbials o són requerits per verbs quasi com a completives i, al capdamunt, els que apareixen en construccions

¹⁸⁵ Cf. Bishop 1899, pp. 10-14, el sentit passiu majoritari arreu es relaciona íntimament amb la impersonalitat, si bé no queda tan clara l'antiguitat d'aquest altre tret, que sols compta amb dos registres anteriors a Èsquil, si bé és cert que en autors posteriors augmenten els registres personals. Fins i tot els adjectius en -τός, normalment associats a la veu passiva, admeten aquesta ambigüitat, que pot ser aprofitada pel poeta, cf. Braswell 1998, pp. 61-62 sobre κλυταίς τιμαίς (Pi. N. 9, 10).

¹⁸⁶ Associació freqüent en principi a tots els gèneres, especialment a la poesia i la tragèdia en contraposició a la historiografia i la prosa en general, on els registres d'adjectius verbals amb el verb copulatiu arriben a doblar les oracions nominals pures. Cf. Bishop 1899, pp. 248-252; Bers 1984, pp. 197-198.

¹⁸⁷ Cf. Duhoux 1988, p. 131; *DMic*, s.v. *qe-te-jo*, el micènic conserva un únic testimoniatge que prova l'antigor de la forma: *qe-te-jo*, és a dir, κῶειτέ(ι)ον, "a pagar"; tanmateix, la seva juxtaposició de la forma amb el sufix al·latí i amb certs sintagmes posa en dubte aquesta interpretació. A l'èpica, Homer evita del tot els adjectius en -τέος, mentre que no són rars a Hesíode, al drama clàssic abunda sobretot a Aristòfanes, seguit per Eurípides, i triomfa sobretot a la prosa de Plató i Xenofont, potser no tant com a col·loquialisme, sinó com a recurs nominalitzador. En general, en tots els aspectes, oradors i filòsofs usen aquests adjectius verbals més i més lliurement; cf. Bishop 1899, p. 5 i *passim*; Willi 2003, pp. 147-148.

¹⁸⁸ Cf. Chantraine 1933, §246.

¹⁸⁹ Cf. Matino 1998, p. 188, sí que són notables des del punt de vista lèxic, car moltes d'elles són específicament poètiques o creacions úniques d'Èsquil, atreviment cada cop més freqüent en la seva producció. Clay 1958-1960, pp. 110-114, 271-283 llista els adjectius verbals presents al drama, de manera que s'evidencia com els sufixats en -τός integren una part molt significativa del vocabulari tràgic, car es troben tant en adjectius simples com compostos, en paraules molt usuals i en noves creacions.

absolutes de genitiu. El pes del participi i del sintagma en el qual s'encabeix dins la frase distingeix, doncs, construccions equivalents a la subordinació oracional d'uns altres usos no marcats.

En primer lloc, els totals mostren un augment notable de les construccions d'infinitiu a *Th.*, on en sumen trenta-nou (vuit de les quals en versos probablement espuris), junt amb les xifres semblants de *Pers.*, on en són vint-i-cinc, i *Supp.*, vint-i-set. L'increment de construccions d'infinitiu a *Th.* front a les dues altres tragèdies depèn sobretot de llur ús no en construccions completives, amb verbs de dicció, ni com a subjecte d'expressions prescriptives, sinó d'altres menys prototípiques: nou que fan de subjecte o aposició del subjecte i vuit que funcionen com a objecte (entre les quals hem inclòs una rara aposició a un datiu: *Th.* 381-383); en canvi, a *Pers.* només se'n compten dues de cada tipus i a *Supp.*, quatre i quatre. Semblantment, *Th.* registra força més participis en conjunt que *Pers.* i *Supp.*; encara que majoritàriament no marcats, sí que indiquen una expressió més densa, especialment als setanta-un versos finals, on la freqüència dels participis és de 28'16 :100 versos, mentre que a la de la resta de l'obra es limita a 24 :100. Ara bé, els participis no marcats o amb construccions sintàctiques més senzilles són majoritaris a *Pers.* i *Th.*, amb més del doble i menys d'un terç de registres que els equiparables a la subordinació respectivament, mentre que a *Supp.*, els participis marcats superen de poc els merament adjectivals. Els genitius absoluts també participen de les xifres més elevades de construccions participials a *Th.*, on en són setze¹⁹⁰, front als tres de *Pers.* i els quatre de *Supp.*

L'infinitiu determinatiu concreta o insisteix, amb adjectius, en les percepcions i fonts de coneixement a *Pers.*, drama on és particularment abundant en comparació amb *Th.* i *Supp.* A totes tres obres es registra tant al recitat com, més sovint, al líric i els anapests, circumstància que en confirma, sobretot en el cas del seu ús final amb verbs, el caràcter arcaïtzant. Sens dubte la major variació dins del corpus depèn de l'acusat creixement de l'infinitiu amb article, tant en termes quantitius com qualitius, amb estructures més complexes, a les tragèdies tardanes respecte de les tres primeres, on s'aprofita sobretot la seva brevetat per reblar conclusions i sentències.

Passant a les dades de cada tragèdia, comprovem que el major nombre de construccions d'infinitiu es registra sempre entre el cor i el seu principal interlocutor, aquells amb més versos, de manera que resulta dubtós que s'emprin com a eina de caracterització. Entre els personatges de *Pers.* la majoria de construccions d'infinitiu apareixen als versos del cor, repartits de manera curiosament proporcionada al líric, on se'n compten quatre, al recitat, amb unes altres quatre, i als anapests, amb dues. La reina segueix de prop amb un total de nou, entre les quals tres, amb el verb φημί, responen a l'expressió característica seva del dubte i neguit en interrogar el missatger demanant que confirmi el que ja s'ha dit. Darios i el missatger queden enrere amb tres i quatre respectivament. A *Th.* Etèocles acumula la majoria de construccions d'infinitiu, superant així el cor, qui en té tretze: onze al líric (de les quals tres a versos potser

¹⁹⁰ Tot i algunes divergències puntuals, la monografia de Rivas Barros 1986, confirma aquest recompte: només *Ag.*, amb vint-i-nou genitius absoluts, supera els registres de *Th.*, mentre que les altres dues parts de la trilogia es mantenen en xifres molt més baixes, com per exemple els tres de *Ch.*

espuris) i dues al recitat (probablement espuris). El missatger i l'herald, tot i el paper considerablement menor del segon, que només apareix a l'escena final, mantenen xifres molt semblants: quatre i tres construccions d'infinitiu cadascun. A *Supp.* coincideixen amb nou registres el personatge de Dànaos, sobretot per les seves prescripcions i consells (no només amb el verb αἰνέω sinó també amb la fórmula nominal del comparatiu ἀμείνων com a atribut), i el cor, qui empra sis construccions d'infinitiu al líric i tres al recitat. Les set construccions de Pelasg, en comparació amb els personatges regis de *Pers.* o amb els missatgers, no són pas escasses i superen amb escreix les dues de l'herald egipci.

Més reveladora sembla la distribució de les construccions prescriptives. Mentre que a *Pers.* l'ús de χρή queda ben repartit entre Darios, la reina i àdhuc el cor, amb dos, un i un registres, ja hem vist com a *Th.* Etèocles es revela com l'indiscutible comandant en concentrar les quatre expressions d'aquesta mena del drama, a les quals només se n'afegeix una de l'herald ja a l'escena final. A *Supp.* Dànaos, amb tres registres, gairebé supera Pelasg, qui només en compta dos, als quals es poden afegir, això sí, l'expressió d'obligatorietat més indirecta i elegant amb l'adjectiu ἀνάγκη en dues ocasions, mentre que el cor i l'herald empren χρή una vegada cadascun. Quant a l'adjectiu verbal en -τέος, els seus escassos i variats testimoniatges impossibiliten d'identificar-ne un ús estilístic, si més no, sembla clar que no s'aprofita per a condensar l'expressió oracional, atès que mai no té un subjecte animat ni un complement agent exprès.

Les construccions infinitives dels diferents cors passen de repartir-se equilibradament entre els versos lírics i els recitats, a *Pers.*, a un predomini clar del líric, on es concentren el doble de registres a *Supp.* i gairebé tots els de *Th.* Justificar aquesta circumstància adduint la particularitat del cor de les tebanes, les intervencions recitades de les quals es redueixen a la discussió amb Etèocles i llur breu aprovació dels nomenaments dels set defensors, sembla insuficient i no extrapolable a *Supp.* Esdevé més adient, doncs, entendre que és el caràcter sintètic de la construcció d'infinitiu, sobretot com a alternativa a la subordinació completiva, el que la fa més escaient als versos lírics, o bé que es tracta, ras i curt, d'una estructura lingüística bàsica a la llengua grega i que, per tant, no porta cap marca estilística que la faci més pròpia de cap tipus de vers. El predomini de les construccions d'infinitiu als versos lírics, sols en comparació amb els versos corals recitats, apunta en la direcció d'una possible relació d'aquesta construcció sintètica amb la poesia i el registre elevat, però no la confirma.

Igualment, són mínimes les diferències quantitatives entre el repartiment dels participis als versos dels diferents personatges i, qualitativament, serien fàcilment alterables si variés mínimament algun dels criteris, més o menys interpretables, que hem tingut en compte per llur consideració com a equivalents a subordinades. Com a particularitat, a *Th.*, on augmenten sensiblement els participis de tota mena respecte de *Pers.*, molts, també entre els marcats, es troben a les intervencions del missatger i, sobretot, d'Etèocles, que fàcilment pot ser el personatge que més hi recorre de tots els dels tres drames. La seva expressió destaca per l'ús condicional i concessiu dels

participis, valors en principi més rars que el temporal, i que s'expliquen per la brusquedat o l'ímpetu resolutiu del cabdill.

Malgrat el major nombre absolut de participis, tant en total com dels que considerem sintàcticament rellevants, el cor és arreu qui en presenta la freqüència més baixa en relació amb els versos totals que pronuncia, amb diferència, d'aquests últims. Tot i recórrer sovint a l'expressió participial, atribuïble a la dicció pròpia dels metres lírics, ultra el recurs de l'ampliació adjectiva al líric i d'alguns genitius absoluts, la proporció de participis als versos dels cors no és tan alta com als de la resta de personatges. Els participis d'ampliació adjectiva es troben sobretot als cants (vuit a *Pers.*, a més d'altres dos cantats per Xerxes, nou a *Th.* i vint-i-cinc a *Supp.*), i més de dos terços d'aquests apareixen en nominatiu i seqüenciats en parells o trios, el que constitueix un estil participial especialment apte per a les descripcions i evocacions líriques. També s'agrupen així dotze dels tretze participis del missatge tebà, estilema seguit, de manera menys remarcable, en sis participis de Dànaos a *Supp.* Els participis de valor condicional o concessiu, potser més prosaics, escassegen a la parla dels cors no protagonistes de *Pers.* i *Th.*

Un excessiu afany d'impossible exactitud en la quantificació pot induir a un major error encara en el cas dels personatges amb aparicions marginals: Xerxes, els dos heralds i Antígona, on sí que trobem participis significatius, però no infinitius. El cor de l'escena final de *Th.* i el cor secundari d'egipcis i el semicor d'argius a *Supp.* ni tan sols poden comentar-se perquè amb prou feines sumen dos participis cadascun i, a sobre, amb problemes textuais. Sí que convé de destacar, però, els nou participis d'Antígona, dels quals quatre són dels que considerem marcats –dos de substantivats i dos amb valors adverbials: causal i concessiu–, i que tots plegats suposarien, en els seus vint-i-dos versos, una freqüència de 40'9 :100. L'herald tebà, amb una intervenció semblantment limitada, registra una ràtio de participis de 37 :100 versos, mentre que l'egipci de *Supp.* sols arriba a 18'75 :100, amb cap participi equivalent a una subordinada. L'abundor participial, doncs, més enllà de si la majoria de participis tenen un valor marcat, com creiem, o no, caracteritza el personatge d'Antígona, bé com a particularitat del sociolecte femení, tendent a l'expressió concentrada, bé com a tret del to planyívol de la seva intervenció, o bé per l'estilització imposada per l'autor més o menys tardà de l'escena final.

No són prou els personatges femenins de les tres tragèdies per a comprovar la primera hipòtesi de l'existència d'una llengua femenina farcida de participis. La reina persa no destaca gaire en aquest ús lingüístic i els cors de *Th.* i *Supp.*, tot i que evidentment femenins i formats per noies joves com Antígona, com a cors, costen d'equiparar a un individu. Més significativa que el mer augment de participis registrats a *Th.* i *Supp.*, la major distància de les dues obres amb *Pers.* sí que suggereix una certa tendència dels personatges femenins a l'expressió condensada per participis, característica ja apreciada en uns altres gèneres i autors¹⁹¹. Amb tot, el fet que als cors

¹⁹¹ Cf. Redondo 2016a, p. 130; 2020, tot i que la metodologia divergeix en tenir només en compte participis concertats amb el subjecte, sembla que les dones de l'*Orestíada* també tendeixen a aquesta expressió. Al

femenins sigui un indicatiu i que sols pugui confirmar aquesta interpretació el dubtós testimoni d'Antígona deixa oberta la qüestió, que hauria de ser verificada amb l'*Orestíada*. Sols la recurrent al·lusió a éssers temuts mitjançant participis substantivats en comptes del nom, probable marca d'animadversió, s'acumula als cors femenins de *Th.* i *Supp.* D'altra banda, les construccions d'infinitiu, que també densifiquen l'expressió, no mostren, com hem dit, cap biaix semblant.

La distribució dels genitius absoluts entre els personatges tampoc no varia gaire, si bé el cor de *Th.* n'acumula més que els altres personatges, molts als cants, i a *Supp.* Pelasg no en compta cap. El paral·lelisme continua entre els valors adverbials, tant en general a cada drama com a les intervencions de cada personatge (amb el predomini de les construccions condicionals d'Etèocles, per exemple), on s'aprecia, nogensmenys, una tendència, notable a partir de *Th.*, a expressar els valors condicionals mitjançant participis concertats més que no pas genitius absoluts o bé, sobretot, subordinades¹⁹². Els formulars de sentit condicional, lligats a mostres de pietat, menys fixes a *Supp.* que a obres anteriors, no apareixen en cap cas a versos corals, ans dels diferents missatgers, d'Atossa i d'Etèocles. Dels cinc genitius amb valor temporal-causal dels versos cantats per les Danaïdes, dos són emprats en generalitzacions en una pregunta retòrica i una mena de sentència amb validesa universal sobre el destí i s'adiuen més a l'expressió sapiencial esperable en un cor. Els nombrosos testimonis del cor de tebanes, però, queden al servei d'una funció típica del cant com és l'expressió del plany i el lament: amplien la imatge de llur funest futur si Tebes és presa i, després, la de la mort dels germans. Front a aquests registres corals, lligats a sentències quasi gnòmiques o a descripcions colpidores, anàlogament a les ampliacions adjectives, l'ús que en fan els missatgers i Dànaos, en canvi, respon més aviat a necessitats diegètiques, on concentra informació temporal.

Una segona anàlisi de les dades des del punt de vista gramatical, atenent a l'agrupació semàntica, les col·locacions i construccions, es demostra més enriquidora que les estadístiques sobre una improbable distribució sociolingüística. Primerament, s'aprecia la variació, tant quantitativa com qualitativa, de les expressions impersonals d'obligatorietat. A *Pers.* en són quatre, a *Th.*, cinc i a *Supp.*, set, però, més rellevantment, mentre que a les dues primeres obres només s'empra *χρή*, a *Supp.*, tot i que aquesta segueix sent majoritària, apareixen ja *πρέπει*, que en ocasionals testimonis anteriors mantenia el sentit propi d'escaïença, i *δεῖ*. És igualment a *Supp.* on sorgeixen dos testimonis del nom *ἀνάγκη* com a atribut d'una construcció d'infinitiu, als quals se'n pot afegir un altre d'*ἀμείνων* (encara que en aquest cas la semàntica és relacionada abans amb la recomanació que amb l'obligatorietat). Aquesta varietat es confirma per la comparació amb els dos altres usos d'*ἀνάγκη* al corpus, a *Pers.*, on es vinculen amb un infinitiu sol, en una construcció molt més senzilla. *Pers.* i *Supp.* també tenen en comú la forma participial *χρεῶν* (absent a *Th.*), en un vers coral anapèstic en la primera

capdaval, moltes solucions paratàctiques i que eviten la subordinació són pròpies de qualsevol llengua oral, com demostra la freqüència especialment elevada de la dida.

¹⁹² Es confirma així parcialment un dels criteris distributius apreciats per Jiménez López 1987, p. 58 en un corpus que incloua S. *OT* com a única tragèdia.

obra i en versos de Pelasg i Dànaos (qui n'ofereix una amb només infinitius). L'ús de *χρεών* planteja, en principi, una sintaxi global més complexa atès que la construcció d'infinitiu amb el contingut de la prescripció ja no apareixeria en una funció sintàctica bàsica, sinó com a circumstància concomitant.

Els registres de *λέγω* i *φημί*, els verbs declaratius prototípics, descendeixen a *Supp.*, on només arriben a un i dos respectivament, un dels quals, en boca de Pelasg, no és ben bé *φημί* sinó la seva forma *φάσκω*, mentre que a *Pers.* i *Th.* coincideixen en un total de sis. En la primera tragèdia se'n compten quatre i dos registres de cada verb, respectivament, i a *Th.* totes sis construccions depenen de *λέγω* (entre les quals incloem un registre del compost *προλέγω*), cap de *φημί*. Ací entren en joc les expressions de dicció alternatives, introduïdes per uns altres verbs i emprades esporàdicament i amb una notable variació entre les tres tragèdies. *Αὐδάω* només apareix dues vegades a *Th.*, a l'escena final, *αὐχέω* té un sol registre a *Supp.*, el performatiu *αἰνέω* (al qual assimilem el compost *ἐπαινέω*) n'hi té dos i *αἰτέομαι* es registra en tres ocasions, sempre a *Pers.* El verb performatiu més emprat i present a diferents tragèdies és *εὐχομαι*, el qual apareix en dues ocasions a *Th.* i altres dues a *Supp.*, sempre a passatges cantats pel cor. En tots quatre casos el verb té el sentit de “pregar”, més apte a l'expressió declarativa que no pas “vantar-se”, més aviat poètic, amb el qual la presència de l'infinitiu en una única ocasió esdevé un recurs d'intensificació. En general, les expressions declaratives augmenten en nombre i varietat a *Th.* respecte de *Pers.*, i més encara a *Supp.*, on intervé més sovint el discurs reportat emmarcat per endofòrics. De fet, el recompte ací d'una sola construcció d'infinitiu entre els versos del missatger tebà, personatge que té com a principal comesa de transmetre les amenaces i les divises dels set atacants, prova la varietat de recursos amb què es fan arribar les paraules alienes, qüestió que ens portaria ja a un estudi detallat del discurs directe i indirecte.

També entre els verbs de percepció les construccions d'infinitiu es reparteixen de diferent manera. Els verbs de coneixement *stricto sensu*, *ἐπίσταμαι* i *οἶδα* (sempre en l'imperatiu ἴσθι), amb un i dos registres, es troben només a *Pers.* En canvi, el verb d'opinió *οἶμαι* només apareix en dues ocasions a *Th.*, junt a dos testimoniatges de *πεῖθω* (*πέποιθα*), que en compta només un a *Pers.* Hi deu jugar un paper important la multiplicitat de construccions que poden complementar aquests verbs: noms, infinitius, subordinades..., i també participis. Els participis predicatius o completius arriben a vuit registres a *Pers.* (i sis i quatre a *Th.* i *Supp.*), relacionats sobretot amb l'arribada de notícies i, remarcablement, amb molts versos de cessament, que marquen el final de la *hýbris* de Xerxes ensems amb el domini persa.

Menció a banda mereix *δοκέω*, que només en un vers de *Th.* es construeix com a impersonal i rector d'una construcció d'infinitiu, en comptes de l'ús personal i amb un infinitiu sol amb què es presenta també el decret dels argius de *Supp.* tot i la seva extensió, fet que podria suposar un lleu indicatiu del caràcter espuri del decret de l'herald tebà. L'ús personal és, de fet, el que predomina a tot el corpus malgrat el lleuger declivi que es registra dels tres testimonis de *Pers.* als dos de *Th.* i un de sol a *Supp.* Només al

decret dels tebans dins de tot el corpus esquilí $\delta\omicron\kappa\acute{\epsilon}\omega$, ja escassament registrat com a impersonal, es construeix amb una construcció d'infinitiu plena³⁸. Tot i que amb menor freqüència, la noció de versemblança i probabilitat se sol expressar impersonalment, bé amb l'adjectiu $\epsilon\acute{\iota}\kappa\acute{o}\varsigma$ com a atribut o amb el verb $\epsilon\acute{o}\iota\kappa\alpha$. Una única construcció personal d'aquest verb a *Supp.*, amb el subjecte en primera persona del plural, podria transmetre una certa raresa en la dicció de l'herald egipci.

Si bé ací comptarem totes les expressions que regeixen un infinitiu sol, interessa de parlar atenció a la varietat lèxica dels verbs complementats per construccions d'infinitiu. A *Supp.* trobem dos verbs de prescripció absents als altres dos drames i cinc expressions diferents de dicció o equivalents, front a les tres de *Pers.* i les quatre de *Th.* En el cas de *Pers.* cal prendre esment dels dos únics testimoniats en aquestes tres tragèdies dels verbs volitius $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ i $\beta\omicron\upsilon\lambda\acute{o}\mu\alpha\iota$ com a introductors de construccions d'infinitiu, curiosament ambdues dobles. A més, si incloem en el recompte els altres verbs que no hem pogut agrupar semànticament amb els anteriors, però que també presenten construccions d'infinitiu com a subjectes o objectes³⁹, veiem que *Pers.* i *Th.* arriben a dotze verbs diferents i *Supp.*, a onze. Tot i aquesta coincidència, *Th.* particularment, com ja hem esmentat, recull moltes més construccions infinitives amb verbs o expressions no inclosos entre els típics *verba dicendi, putandi, sentiendi*, etc., però no tantes aposicions. Les construccions d'infinitiu presenten, en definitiva, les funcions típiques d'un nom en acusatiu o nominatiu, però rarament es relacionen amb uns altres casos o unes altres funcions, per exemple adverbials. Per això, resulta anòmal el cas, als versos del missatger tebà (*Th.* 382) que una complementi, com a aposició, un datiu instrumental, si bé el que expressa no és cap altra cosa que el contingut de l'insult, que semànticament, encara que no sintàctica, fa de complement directe del verb de dicció.

Quant als tipus de participis examinats, a totes tres tragèdies els usos més comuns són els de l'ampliació adjectiva o bé els adverbials i, entre aquests, els causals, els més fàcilment extrapolables a partir de la concomitància i l'anterioritat. Els participis substantivats o com a nucli de sintagma, així com els que complementen alguns verbs, sempre presents, es registren en molt menor mesura. Mentre que la resta de categories mantenen uns nombres semblants a les tres obres, els participis equivalents a subordinades relatives o adverbials registren un increment constant de *Pers.* a *Supp.* Sense voler avançar-nos a les conclusions, aquest augment dels usos adverbials fins a acostar-se a les xifres de la subordinació adverbial es deu relacionar amb l'afany de concretar i delimitar cada cop més els diferents valors lògics. Una de les diferències més ressenyables entre les tres primeres tragèdies rau a la reducció de *Pers.* a *Supp.* dels participis que complementen verbs de percepció o de dicció com a alternatives a les construccions completives.

Fora dels valors completius, els registres comptats de les construccions infinitives amb $\pi\rho\acute{\iota}\nu$, un a *Pers.*, dos a *Th.* i dos a *Supp.*, no permeten d'apreciar cap evolució en llur ús. Tampoc no podem extreure conclusions sòlides sobre el seu caràcter més o menys prosaic o innovador, atesos els minsos testimoniats, a partir del fet que dues d'elles pertanyin als missatgers, una a Dànaos i una a Etèocles; mentre una, a *Supp.*, es

troba als versos lírics. Paral·lelament, amb ὥστε sols trobem una construcció d'infinitiu als versos recitats per Dànaos (*Supp.* 605-606). Tant πρίν, ὥς i ὥστε es construeixen bé amb infinitius sols, com a preposicions, bé amb verb finit, com a conjuncions subordinants, com explorarem amb més deteniment al capítol dedicat a la subordinació. Entre les formes no verbals són els participis, doncs, els que assumeixen més fàcilment, d'acord amb llur natura adjectival, els valors adverbials, més que no pas les construccions d'infinitiu.

Més concretament, el participi amb valor causal que reforça una ordre o acció prevista, banal arreu, només acompanya l'imperatiu en boca de reis: Darios, Xerxes i Etèocles, als quals a *Supp.* s'afegeix, sorprenentment, no Pelasg, sinó el cor amb tres registres, un punt que convé de relacionar amb els modes preferits per cada personatge. Traspuen un efecte estilístic concret els participis condicionals, notablement a *Th.*, on subratllen la voluntat dels atacants. A *Supp.*, però, els condicionals esdevenen molt més corrents, no apareixen només amb l'optatiu potencial, sinó que n'augmenten els registres amb cupitiu i solen donar-se, no en potents declaracions, sinó en referència al propi diàleg. El participi vocatiu o els adverbis derivats de participis proven l'enorme versatilitat sintàctica del participi, i s'afegeixen a les múltiples variacions en la combinació dels participis amb períodes condicionals i poden assenyalar una major experimentació al tercer drama. L'escassetat dels participis el significat modal dels quals és subratllat per la conjunció ὥς, amb només dos testimoniatges a *Th.* i tres a *Supp.*, podria induir a considerar-los poetismes. Tanmateix, no apareixen a versos lírics i els registres en són massa pocs com per extrapolar-ne res. Tot i les particularitats de la construcció absoluta de genitiu que en fan ben bé una oració a banda, els participis hi mantenen les tendències observades en llurs usos concertats. Entre els genitius absoluts predomina igualment el significat temporal-causal, mentre que el condicional (amb vuit registres, sis dels quals formulars) i el concessiu (amb dos testimoniatges), resulten innovacions o, més bé, usos marcats que depenen més del context.

Bo i acceptant que l'exhaustivitat en aquest punt queda fora del nostre abast, les dades estadístiques forneixen interessants indicis sobre el paper de les formes no personals del verb a la llengua literària. La distribució entre els diferents personatges revela les construccions d'infinitiu com una estructura bàsica no marcada estilísticament. L'anàlisi gramatical permet d'apreciar-ne una freqüència més aviat moderada, en relació amb uns verbs determinats i de semàntica concreta que proven encara una gran vinculació a la natura nominal de l'infinitiu. Tot i això, a *Supp.* i *Th.* s'incorporen uns pocs usos més variats de les construccions infinitives, tant per l'addició de nous verbs que en regeixen (notablement expressions prescriptives), com per l'alternança amb unes altres estructures com a complements d'uns mateixos verbs, o també per l'augment de llur ús com a aposicions determinatives. L'absència en sintagmes adverbials fora de πρίν sembla indicar que ens trobem en un estadi on la construcció d'infinitiu encara no ha assolit, o no incorpora en aquesta llengua tràgica, tots els usos que adquirirà en grec clàssic abans de ser abandonada progressivament, si bé, com veurem posteriorment, sembla ser la preferida com a complement directe (o aposició) del verb, per sobre de la subordinació completiva. En el cas dels participis, la

condensació i brevetat que ofereix la seva doble natura, nominal i verbal, relacionen amb la llengua poètica i un registre elevat usos com els participis d'ampliació adjectiva, propis dels cants corals, alguns usos formulars i sentenciosos dels genitius absoluts i, possiblement, el participi expletiu de εἰμί. Alhora, els participis amb valors adverbials, especialment condicionals i concessius, s'acosten més a una expressió, si no col·loquial, apressada i viva.

Nombre i percentatge dels diferents participis i proporció a cada tragèdia:

	equivalents a subordinació		altres		total	proporció :100 versos
<i>Pers.</i>	60	31%	131	69%	191	17'6 :100
<i>Th.</i>	109	42%	150	58%	259	24'3 :100
<i>Supp.</i>	111	52%	103	48%	214	19'9 :100
total	280	42%	384	58%	664	20'5 :100

Usos principals de l'infinitiu i de les construccions d'infinitiu amb acusatiu (AcI):

	subjecte + aposicions al subjecte		complement directe + aposicions al CD		amb preposicions						determinatiu o final (sol)	amb article	total
	AcI	inf. sol	AcI	inf. sol	πρίν	πρίν	ὥς	ὥς	ὥστε	ὥστε			
					+AcI	+inf.	+AcI	+inf.	+AcI	+inf.			
Pers.	4	4	15+1	2+1	1	1		1		6	18	1	55
lír.											2		2
anap.			1								3		4
rec.	4	4	14+1	2+1	1	1		1		6	13	1	49
Th.	10+1	2	17+6	8	2	2		1		1	8	2	60
lír.			4+1			1				1	2	1	10
anap.	1		2										3
rec.	9+1	2	11+5*	8	2	1		1			6	1	47
Supp.	11+3	8	12+2	7	2	4		2	1		9	3	64
lír.			2+2	1	1	2					1	1	10
anap.		1				2							3
rec.	11+3	7	10	6	1			2	1		8	2	51
total	25+4	14	44+9	17+1	5	7		4	1	7	35	5	178

* Hi incloem l'aposició al complement indirecte de *Th.* 382, que expressa el que seria lògicament el complement directe amb contingut verbal de βοάω.

Usos principals dels participis:

		substantivats	significats adverbials						genitius absoluts			
		amb + sense				finals i	modals	temp. i				
		article	causals	cond.	concessius	consec.	amb ὅς	completius	caus.	cond.	conc.	total
		ampliació relativa										
Pers.	20	12+2	10	2	2	1		8	2	1		60
lír.	9	2	1					3				15
anap.	3	1										4
rec.	8	9+2	9	2	2	1		5	2	1		41
Th.	26	13+10	11	17	6		3	6	8	6	2	108
lír.	6	4+2	4	2				2	5		2	27
anap.		1										1
rec.	20	8+8	7	15	6		3	4	3	6		80
Supp.	42	9+12	13	16	5	1	4	4	3	1		110
lír.	25	4	4	6	2		1	2	2			46
anap.	4	+1										5
rec.	13	5+11	9	10	3	1	3	2	1	1		59
total	88	34+24	34	35	13	2	7	18	13	8	2	278

VIII. Parataxi

L'ínfima entitat lèxica i fònica de conjuncions i partícules és inversament proporcional a llur altíssima freqüència i a la quantitat d'esforços esmerçats a definir-les, distingir-les i explicar-ne l'ús. Tant llur abundància com absència marquen els límits de la parataxi entesa com la coordinació de dos elements al mateix nivell jeràrquic: bé, en el primer cas, més freqüent, per polisíndeton, bé, en el segon, per asíndeton o juxtaposició.

La parataxi més regular és establerta per conjuncions i partícules, dos termes que emprem sense una distinció estricta, atès que la diferència entre ambdós grups és convencional¹. Ja fa temps que les gramàtiques i diversos estudis monogràfics², entre els quals el de Denniston és capital³, aboleixen la disquisició terminològica entre partícules i conjuncions, que oposa paraules sovint tan semblants com μέν i δέ d'una banda, i καί i ἀλλά d'altra. Com reconeix Schwyzer⁴, bona part de la dificultat deriva de la necessària definició sintàctica o pragmàtica, no morfològica, de les partícules, car comparteixen funcions idèntiques elements de molt diversa etimologia –adverbis en origen com ἀλλά, pronomes com τοι o fins i tot verbs com ἄγε–. Així, l'etiqueta de conjunció se sol reservar als que tenen un sentit més definit i menys polisèmic, derivats sobretot d'antics adverbis i amb uns usos més fixats, tot i que, com aprecia Muchnová⁵ en el cas de ἐπεὶ, és molt més encertat de considerar les partícules dins d'un contínuum des de llur valor ple fins a l'ús gramaticalitzat.

Les diverses classificacions proposades per donar compte de l'aparent ubiqüitat de les partícules a tota mena de texts grecs coincideixen a assenyalar la copulativa i l'adversativa com a funcions bàsiques⁶. En centrar-se en una classificació pel contingut

¹ Els antics agrupaven, a causa de llur origen adverbial i pronominal sovint compartit, conjuncions i preposicions. Redondo 1989, p. 265: *La razon estriba en la propiedad que partículas y preposiciones tienen, como las conjunciones –σύνδεσμοι todas ellas, para los gramáticos griegos– de completar o modificar el sentido de un nombre, de un verbo, de un régimen o de una oración entera. De ahí que conforme se especializan en expresar relaciones sintácticas vayan oponiéndose al sustantivo, palabra declinable y bien marcada en el plano fonológico y en el léxico*; cf. també Redondo-Moyano 1991-1992. Per contra, Revuelta Puigdollers 2006, p. 469 conclou que sovint “partícula” designa qualsevol adverbi o conjunció que opera a un nivell presentacional, del qual el significat i sintaxi exactes ens escapen, però no una classe de mots diferent (precisament la utilitat d'aquest terme rau a la seva manca de contingut lingüístic, s'aplica a paraules difícils de definir i classificar).

² Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §497; Crespo & *aliae* 2003, pp. 343-344; Fraenkel 1947; Hellwig 1974, Sicking 1986, i Duhoux 2006, p. 520 amb un estat de la qüestió més actualitzat.

³ Cf. Denniston 1966².

⁴ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 553-554; hi coincideix Humbert 1972³, §658: hi ha conjuncions com καί o adverbis com ἀλλά que funcionen com a partícules, el cas paradigmàtic n'és νῦν i νῦν.

⁵ Muchnová 2006, p. 568: *Vu que l'ensemble de fonctions se rencontre tout au long de l'Antiquité, on doit accepter l'idée que ἐπεὶ a fonctionné parallèlement comme conjonction de subordination, de coordination et comme particule*. Conclou així que els usos de ἐπεὶ s'estenen en una escala o contínuum des del marcador temporal o causal semànticament ben definit, als més vagues dins del domini causal (al nivell dels actes il·locutius) i fins a un ἐπεὶ semànticament quasi buit amb funcions textuals i discursives.

⁶ Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 555-556, 633 paral·lelament a una classificació etimològica de partícules de nova o vella creació, en distingeix sis tipus segons llur funció: afirmatives-confirmatives, emfàtiques, adhortatives, causals, conclusives i interrogatives; que més endavant separa dels valors semàntics de la parataxi: copulativa, adversativa, disjuntiva, seqüencial, causal i intensiva, a més de la hipotètica. Humbert 1972³, §662 reconeix cinc valors principals de les partícules: adversatiu, explicatiu, conclusiu, additiu i intensiu i, semblantment, Crespo & *aliae* 2003, p. 338 es refereix a la parataxi copulativa (de transició i simple), disjuntiva, adversativa (d'oposició i d'eliminació), causal i conclusiva.

i relacions lògiques internes, és a dir, per les construccions paratàctiques, no per partícules, Kühner & Gerth⁷ ofereixen el sistema més auster amb només tres tipus de parataxi: copulativa, adversativa i causal. La resta de relacions s'inclouen com a subcategories de les anteriors –il·lació i increment dins de les copulatives; correcció i anul·lació, juxtaposició i oposició de frases negatives i disjunció dins de les adversatives i conclusió, causalitat i explicació dins de les causals–, les partícules s'hi classifiquen per llur valor bàsic a partir del qual en poden derivar d'altres⁸, amb l'inconvenient de deixar a banda l'asíndeton, que pot expressar qualsevol relació. A mesura que s'intenten albirar matisos semàntics concrets, la distinció respecte de la hipotaxi adverbial sembla difuminar-se per la proximitat de nocions com ara explicatiu i causal, resultatiu i consecutiu, conclusiu i final, etc⁹.

La presència de moltes conjuncions dins d'una sola categoria implica la superposició, quan no la redundància, de significats. Aquest excés s'ha connectat sovint amb la possibilitat que les partícules actuïn com a marcadors diafàsics: llur profusió es relaciona amb la llengua parlada, més expressiva, i, per tant, són un col·loquialisme. Aquesta *communis opinio*¹⁰ és contestada per Duhoux¹¹ tot argumentant, a partir dels pocs registres que se'n troben a passatges dialògics de texts literaris, que les partícules adornen artificiosament i que el grec parlat tendia més a l'asíndeton. Aquesta posició ha restat rebutjada tot adduint inexactituds metodològiques que en limiten l'abast de les conclusions a les partícules coordinatives (eminentment καί), i s'ha reivindicat de nou l'oralitat de les partícules¹². Sense voler endinsar-nos en una qüestió tan discutida, atès que la coordinació i les conjuncions, sobretot additives, són bàsiques a la sintaxi grega, resulta engrescadora la hipòtesi que, entre les més rares i emfàtiques, sí que n'hi hagués d'especialitzades associades a diferents registres¹³.

Parataxi i estil esdevenen indissolubles a Èsquil en la mesura en què el predomini de la coordinació suposa la clau de volta dels tòpics que titllen la seva poesia d'arcaïtzant i simple. Una perspectiva evolucionista fa incontestable el tòpic de la gramàtica històrica que en el naixement de tota llengua natural la hipotaxi segueix la

Així, Schwyzer prescindeix de la categoria conclusiva, Humbert de la disjuntiva i Crespo de la intensiva, que encabeixen en algunes de les altres.

⁷ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §515-547.

⁸ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §521, els usos adversatius de καί deriven del valor copulatiu original.

⁹ Cors i Meya 2006, a partir de criteris semàntics, qüestiona la idea de subordinació i proposa la d'interordinació, especialment apta on cap oració és un constituent de l'altra, sobretot a les condicionals. Aquest plantejament ja va ser proposat per a la sintaxi llatina i catalana, cf. Cuenca 1988; Gómez i Font 1995; Padilla Carmona 2012.

¹⁰ Denniston 1966², pp. lxxii-lxxiii: *It cannot be doubted that Greek conversation was full of particles: at moments of excitement the dialogue of tragedy and comedy fairly bristles with them.* Humbert 1972³, §661 observa que a Homer hi ha molt poques partícules, lluny de les abundants combinacions de l'àtic; adverteix, però, que llur ús, freqüència i varietat canvia molt diacrònicament i segons els gèneres literaris. López Eire 1986, pp. 261-262 relaciona les partícules amb l'expressivitat col·loquial o conversacional en la mesura en què marquen funcions pragmàtiques altres que la referencial. Cf. Bakker 1993; Morpurgo-Davies 1997 sobre la relació entre les partícules i el desenvolupament de la cultura escrita.

¹¹ Cf. Duhoux 1997a, 1997b, 2000.

¹² Cf. George 2007.

¹³ Labiano Ilundain 1998 il·lustra la dificultat de discernir un ús col·loquial o literari amb l'estudi de la interjecció εἶέν, si bé és més probable que pertanyés a la llengua parlada. Cf. Willi 2003, pp. 260-261 sobre les diferències en l'ús de les partícules a la tragèdia i la comèdia, paral·leles a les que es donen a la prosa entre oradors i historiadors.

parataxi. La relació entre parataxi i primitivisme de vegades es dona per descomptada¹⁴ i esdevé més evident, per exemple, a la sintaxi d'Humbert, qui, tot i matisar les consideracions cronològiques en parlar de registre, lliga el desenvolupament de la hipotaxi al grec clàssic dels segles V i IV aev amb la superioritat d'aquesta època concreta, tot relegant les etapes anteriors a mers prolegòmens i les posteriors, a decadència¹⁵. En l'anàlisi de la tragèdia, l'evolucionisme implica que la innegable abundor de la parataxi a Èsquil el deixa en evidència com a autor conservador i amb un estil poc desenvolupat. Al nostre corpus, aquesta assumptió ha servit per demostrar que les obres més antigues són aquelles amb més parataxi, tant quan s'hi considerava *Supp.* com amb *Pers.*¹⁶ Amb una postura més matisada, Kühner & Gerth reconeixen el valor artístic de la parataxi en distingir-ne dos tipus: una de natural, més pròpia d'estadis primerencs, i una altra de deliberada i amb voluntat estètica¹⁷. A Èsquil, però, l'ús artístic, per exemple, de l'asíndeton per a palesar l'efecte de la por sobre les joves, evidenciarà que no és sinó una exageració d'una reacció versemblant.

La parataxi és ben present i abunda a totes les llengües i a tots els moments històrics¹⁸, com també la hipotaxi. A diferència dels canvis fonètics o els processos de gramaticalització, la subordinació mai no substitueix la parataxi, ans conviuen arreu i, a tot estirar, marcarien diferències diafàsiques, de registre, segons demostra Blomqvist quan compara texts d'èpoques diferents, però de gèneres i registres equiparables¹⁹. En segon lloc, entre l'asíndeton i el polisíndeton extrem se situen diverses alternatives, quasi tantes com conjuncions, i no seria gens econòmic ni probable que totes corresponguessin a una llengua primitiva: cal suposar, doncs, que també les diferents

¹⁴ Com ara Martino 1998, p.12: *La preferenza per la paratassi è una conseguenza e delle esigenze poetiche e della forma stessa del dialogo eschileo, ancora stretto in una rigidità espressiva di tipo arcaico*. Ja Chantraine 2015² II, §§509, 512, 519-520, 522 relaciona parataxi amb èpica i arcaisme; al seu torn, Crespo & aliae 2003, p. 339 constaten la relació entre parataxi i texts més antics sense ulteriors valoracions. Webster 1941, esp. pp. 394-402 sembla compartir aquest enfocament quan remarca que el progressiu allargament de les oracions a l'*Orestíada* i l'increment de la hipotaxi acosten la darrera producció esquiliana als altres dramaturgs i l'allunyament de les primeres tragèdies, més pròximes a la sintaxi homèrica. Cal tenir en compte, no gensmenys, que el seu estudi se centra sobretot en la prosa i els seus *corpora* tràgics són només les ῥήσεις ἀγγελικάί, la qual cosa deixa, per una definició molt àmplia que se n'adopti, una mostra mínima de l'obra esquiliana.

¹⁵ Humbert 1972³, §§137: *Puis la subordination prend de l'extension et de la complexité, en même temps que la langue se développe intellectuellement, pour atteindre au Ve et au IVe siècle sa plus parfaite expression: mais dès les débuts de la Koiví, on voit nettement se dessiner comme un retour à l'état parataxique. En réalité, c'est un fléchissement de la culture qui se manifeste à ce moment [...] la richesse de la subordination ne dépend pas seulement de la date du témoignage, mais du degré de culture de celui qui s'exprime.*

¹⁶ Cf. Earp 1970, pp. 85-86, Friis Johansen 1954, p. 53, Stanford 1972, p. 139, n. 1. Curiosament, per a Earp la sintaxi demostra justament la creença que es tenia a l'època sobre l'anterioritat de *Supp.* respecte de *Pers.*, mentre que les dades de Friis Johansen suggereixen el contrari i les aparta com a desviació perquè no reforcen aquesta vella datació.

¹⁷ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §516. 6.

¹⁸ Cf. Günther 2000, p. 458 (citat per Muchnová 2006, p. 568, n.19): també en llengües modernes, en aquest cas, l'alemany, paraules com *obwohl* funcionen simultàniament en el nivell oracional, com a connector hipotàctic o paratàctic, i pragmàtic, com a partícula (com el grec ἐπεὶ), la qual cosa contradia la hipòtesi general sobre l'evolució de sentit unívoc: juxtaposició > parataxi > hipotaxi.

¹⁹ Cf. Blomqvist 1969, pp. 132-147; cf. van Dijk-Wittop Koning 1972, p. 268, el grec modern és un clar exemple de com no totes les estructures paratàctiques són equivalents: mentre que la majoria s'integren a la llengua literària, moltes altres s'eviten per raons estilístiques. Costa de creure, doncs, que tots els patrons de parataxi, l'estil καί, per exemple, a Homer i Èsquil siguin vulgarismes, car els poetes sempre han cuidat l'expressió.

conjuncions funcionen escalarment²⁰. Àdhuc en cas que la parataxi sigui l'única possibilitat expressiva d'una llengua remota i sense literatura, això no l'exclouria dels registres elevats, ni, molt menys, dels seus estadis posteriors. Sincrònicament, que la parataxi sigui l'estructura no marcada no implica tampoc simplicitat. Qualsevol parlant nadiu, i més un consumat poeta com Èsquil, té la mateixa dificultat per a produir tots dos tipus d'enunciats²¹. Com veurem al nostre corpus, si bé la parataxi empara una certa opacitat o deixa certes relacions lògiques i matisos com a implícits, generalment reforça gairebé unívocament efectes estilístics determinats.

Com que sintaxi oracional i sintaxi textual no sempre coincideixen²², l'anàlisi de les partícules gregues ha de passar llur context immediat²³, per a la qual cosa s'ha reivindicat l'escaiença de la pragmàtica²⁴. Allà on la sintaxi oracional sols troba barreres i excepcions, aquest enfocament pot ajudar a una millor comprensió d'alguns passatges dramàtics. La tragèdia és un gènere altament poètic, però, alhora, oral, amb una llengua elevada, però en cap cas pensada per a ser llegida, sinó que cerca d'imitar amb versemblança situacions dialògiques. Fetes aquestes observacions sobre la complexa relació entre sintaxi oracional, semàntica i pragmàtica, queda clar que l'estudi de la parataxi al nostre corpus haurà de tenir en compte tant els trets formals com les particularitats contextuals²⁵. A més de la dificultat d'establir els límits oracionals als diàlegs i esticomíties on els personatges constantment s'interrompen i recuperen intervencions anteriors²⁶, les contingències del procés de transmissió textual s'acarnissen especialment amb mots de tan poca entitat com les conjuncions i partícules, sovint sentits com a superflus i intercanviables.

1. Parataxi sindètica i polisindètica

Davant de la impossibilitat d'estudiar amb deteniment totes les formes de la parataxi ens limitarem als connectors principals amb especial atenció a llurs registres

²⁰ Cf. Muchnová 2006.

²¹ Pot semblar antitètic defensar que la parataxi no és ni primitiva ni simple i, alhora, afirmar que a *Supp.* 836-865 caracteriza els egipcis com a bàrbars. Cal tenir en compte, és clar, que cap tret lingüístic és definitori per si sol, sinó que se suma a uns altres; en aquest cas la parataxi s'afegeix als anacoluts, els imperatius i les crisis per a retratar-los.

²² Així es desprèn de la distinció entre valors semàntics de la parataxi i la funció mental (*gedankliche Funktion*) de les partícules de Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 555-556, 633; o de la inclusió de les partícules entre els procediments expressius suprasedgmentals com l'entonació, Denniston 1966², p. xxxix: *Often they cannot be appropriately translated into a modern language, and their effect must be suggested by inflexions of the voice in speaking, or by italics, exclamation marks, or invented commas in writing [...]. Rather, the particles may be compared to the marks of expression in a musical score, which suggest interpretation rather than dictate it.*

²³ Hellwig 1974, p. 170: *Welche Funktion und welche Bedeutung die Partikeln an der betreffenden Stelle hat, das ergibt sich erst aus dem Kontext –genauso wie bei den prosodischen Mitteln der modernen Sprachen, deren Funktion der griechischen Partikeln solange mitübernehmen mussten, bis das eindringende dynamische Moment das musikalische verdrängte und damit die Partikeln (in dieser Fülle) überflüssig machte.* Continuen aquesta perspectiva, entre d'altres, Sicking 1986, Redondo 1989, o Martín López 1993, tendència que culmina amb la publicació de les actes d'un congrés monogràfic: Rijksbaron 1998.

²⁴ Cf. Durán López 2000, Crespo Güemes 2003. A la filologia clàssica els introductors d'aquest enfocament van ser, amb permís de Dionís el Traci, Vendryès i Bühler, que se centren en les funcions representativa o referencial ("lògica" en la terminologia de Vendryès), expressiva i impressiva com a les tres bàsiques.

²⁵ Aquesta és la metodologia adoptada pels estudis compilats a Bonifazi & alii 2016, cf. esp. I.4 §§1-19.

²⁶ Mastrorarde 1979, p. 53 tracta del destret de percebre la vivesa del teatre a partir de fonts escrites i la tendència entre molts editors a menysprear el text transmès.

en polisíndeton i llur absència, l'asíndeton. L'asíndeton i el polisíndeton són els dos extrems de la síndesi paratàctica, que la majoria de vegades s'estableix mitjançant unes poques conjuncions. La mera quantificació revela com les conjuncions més freqüents són δέ (tant sola com en el díptic μέν-δέ), καί, γάρ i ἀλλά en aquest ordre, tant a les tragèdies estudiades, com al corpus esquili i a la resta de la literatura grega.

Registres de les partícules més freqüents:

	δέ	καί	γάρ	ἀλλά		δέ	καί	γάρ	ἀλλά
<i>Pers.</i>	196	156	59	25	Èsquil	1.497	1.129	446	173
<i>Th.</i>	204	151	46	19	Sòfocles	1.654	1.298	1.015	679
<i>Supp.</i>	189	131	37	19	Eurípides	6.181	3.132	2.350	1.076
<i>Ag.</i>	332	188	95	28	Aristòfanes	2.211	3.079	1.372	1.267
<i>Ch.</i>	206	167	66	26	Homer	10.866	5.286	1.405	1.430
<i>Eu.</i>	198	186	67	23	Píndar	1.128	601	192	114
<i>mitjana</i>	245'3	180'3	76	25'6	Heròdot	8.034	7.622	1.477	516
<i>Pr.</i>	172	150	76	33	Tucídides	4.511	10.231	1.116	484

La dificultat de fixar-ne el nombre exacte i de distingir quan uneixen oracions o unitats menors aconsella de tenir en compte, no només els registres absoluts, sinó també llur incidència relativa als respectius *corpora*. Una mostra dels principals autors fins a època clàssica il·lustra com la posició relativa de les partícules es manté en general tot i algunes interessants diferències segons els gèneres.

Freqüència relativa de les partícules més freqüents a cada corpus:

	δέ	καί	γάρ	ἀλλά		καί	γάρ	ἀλλά	δέ
Èsquil	2n	3r	9è	544è	Homer	1r	3r	15è	16è
Sòfocles	3r	4t	10è	14è	Píndar	1r	4t	10è	22è
Eurípides	2n	4t	11è	592è	Heròdot	2n	3r	12è	47è
Aristòfanes	5è	3r	10è	11è	Tucídides	3r	2n	16è	46è

L'elevat nombre de registres de καί i, sobretot, τε, eminentment nominal però ocasionalment connector oracional, permet d'apreciar les relacions paratàctiques a diferents nivells sintàctics: textual, oracional i sintagmàtic. La resta de partícules com ara ἀτάρ, γε, ἦ, μὴν, οὖν, τοι, τοιγάρ o τοίνυν, almenys a les tragèdies esquílies, expressen una varietat de matisos emfàtics que rarament transcendeixen els límits oracionals i, encara que poden marcar un major acostament a la llengua parlada²⁷,

²⁷ Cf. Redondo 2016b, pp. 210-212 sobre les partícules com a marques de les funcions pragmàtiques que afloren sobretot a la llengua col·loquial.

resulten massa esporàdiques com per a intentar sistematitzar-ne l'ús, fora d'alguns trets generals quan es troben en combinació amb unes altres d'il·latives com δέ²⁸.

1.1. Μέν-δέ

1.1.1. El díptic μέν-δέ

Les contraposicions introduïdes pel díptic μέν-δέ afecten, en primer lloc, sintagmes o noms pertanyents a una mateixa oració. En aquest ús sintagmàtic o intraoracional les dues partícules sovint estructuren sentències braquilògiques, on se sobreentén la repetició del verb principal²⁹ i només varien els nominatius o acusatius subjectes, oposats per μέν-δέ, de manera que sí que es pot tractar d'oracions diferents³⁰.

Aquestes braquilògies, repeticions d'estructures i l'oposició d'oracions pel mer canvi d'un sintagma emfasitzen un paral·lelisme sintàctic que μέν-δέ rebla i que ocasionalment confirmen també correspondències lèxiques, com ara la repetició total de θεοῦ μέν-θεοῦ δέ (*Pers.* 157), o l'antonímia a ἄδικα μὲν κακοίς, ὅσια δ' ἐννόμοις (*Supp.* 404). Els patrons recurrents s'evidencien sobretot en la contraposició, no ja de sintagmes, ans d'oracions: εὖ γὰρ ἴστε, παῖς ἐμὸς / πράξας μὲν εὖ θαυμαστὸς ἂν γένοιτ' ἀνὴρ,/ κακῶς δὲ πράξας, οὐχ ὑπεύθυνος πόλει,/ σωθεὶς δ' ὁμοίως τῆσδε κοιρανεῖ χθονός (*Pers.* 211-214, amb una notable repetició dels participis i el quiasme dels adverbis antònims); el més senzill vῦν μὲν-vῦν δέ (*Th.* 21) i, especialment amb les repeticions que abunden als cants corals com ara σιδαρόπληκτοι μὲν —σιδαρόπληκτοι δέ (*Th.* 911-912, on la mateixa paraula es refereix primer als dos germans i després a llurs tombes), entre d'altres³¹.

Μέν-δέ oposen, sovint també per contrast semàntic, sintagmes o elements i uneixen, ensems, les oracions a les quals pertany cadascun, per exemple, els dos participis a *Pers.* 525-527. Aquesta estructura es dona freqüentment amb participis o subordinades de valor condicional que expressen les diferents possibilitats³².

Tot i referir-nos a un díptic, no és gens estrany que s'uneixin més de dos elements, sinó que abunden els registres de construccions tríptiques on a un μέν inicial segueixen dos δέ³³, i no queda del tot clar on acaba l'estructura iniciada per μέν amb sentit

²⁸ Malgrat aquesta freqüent combinació, Wakker 2007 conclou del seu examen del corpus de Lísies que οὖν i τοίνυν funcionen al mateix nivel que δέ, καί o ἀλλά en establir una transició de la unitat discursiva prèvia a la següent; interessant apreciació que costaria de mantenir en els texts tràgics.

²⁹ *Pers.* 157, 338-341, 603-605; *Supp.* 404, 569-570, 1010.

³⁰ *Pers.* 18-19, 707, 802.

³¹ *Pers.* 550-552, on el nom de Xerxes inicia tres versos consecutius; 561-562; *Th.* 295-298.

³² *Th.* 189-190; *Supp.* 376-377, 472-474, 478-488, aquests últims registres resulten remarcables per tractar-se de dues pròtasis oposades entre elles que es relacionen amb dues apòdosis igualment contrastades: εἰ μὲν γὰρ ὑμῖν μὴ τὸδ' ἐκπράξω χρέος,/ μίασμ' ἔλεξας οὐχ ὑπερτοξεύσιμον./ εἰ δ' αὐθ' ὁμαίοις παισὶν Αἰγύπτου σέθεν [...] καὶ γὰρ τάχ' ἂν τις οἰκτίσας ἰδὼν τάδε / ὕβριν μὲν ἐχθήρειεν ἄρσενος στόλου,/ ὑμῖν δ' ἂν εἴη δῆμος εὐμενέστερος (*Supp.* 472-488).

³³ *Pers.* 182-186, 186-190, 212-214, 754-756; *Th.* 397-398, 515-516, 615-620; *Supp.* 117-120, 128-133, 1054-1056. A *Th.* 515-516, es pot adduir que ací es tracta d'una estructura més complexa: en primer terme μέν-δέ contraposa el planol diví i l'humà, mentre que els dos δέ es relacionen entre ells tot marcant les diferències entre els dos bàndols humans: τοιάδε μέντοι προσφύλεια δαιμόνων./ πρὸς τῶν κρατούντων δ' ἐσμέν, οἱ δ' ἡσσωμένων. Friis Johansen & Whittle 1980, ad 117=128 consideren només probable que el μέν de *Supp.*

d'oposició. Resulten paradigmàtics aquests versos on δέ marca dos canvis de subjecte, cadascun amb una expressió prescriptiva diferent (αἰνῶ, πρέπω, imperatiu, i futur):

- 710 εὐχὰς μὲν αἰνῶ τάσδε σώφρονας, φίλαι.
ὕμεις δὲ μὴ τρέσητ' ἀκούσασαι πατρὸς
[...]
πρέπουσι δ' ἄνδρες νάιοι μελαγχίμοις
- 720 γυίοισι λευκῶν ἐκ πεπλωμάτων ἰδεῖν,
καὶ τᾶλλα πλοῖα πᾶσά θ' ἡ 'πικουρία
εὐπρεπτος· αὐτὴ δ' ἠγεμὼν ὑπὸ χθόνα
στείλασα λαῖφος παγκρότως ἐρέσσεται
[...]
ἐγὼ δ' ἄρωγὸς ξυνδίκους θ' ἦξω λαβῶν

Supp. 710-726

Δέ sol assoleix un enorme rendiment com a conjunció i de vegades μὲν-δέ donen pas a una tirallonga d'oracions introduïdes per δέ, encara que l'oposició només s'efectuï entre els dos primers termes, com als parlaments d'Etèocles (*Th.* 501-511) o de Pelasg (*Supp.* 375-380).

Les repeticions ja observades, on μὲν-δέ són l'únic que distingeix alguns versos, demostren com l'element introduït per δέ sovint simplement afegeix una noció cabdal que modifica també el presentat per μὲν, de manera que prima més el valor connectiu de δέ, de mer enllaç oracional, que el significat adversatiu³⁴. Així s'aprecia ja tant en la relació entre sintagmes, com en la unió d'expressions sinònimes³⁵, com entre oracions³⁶.

Les estructures amb μὲν-δέ caracteritzen en certa mesura alguns passatges on s'insisteix en la dualitat i el contrast: les dues dones del somni d'Atossa, les accions de perses i grecs relatades pel missatger a *Pers.* i, a *Th.*, la impietat dels atacants front a l'habilitat dels defensors enaltida per Etèocles i, més sovint als tres drames, en les estructures repetitives pròpies dels cors³⁷. En cap cas μὲν-δέ no són el tret definitori d'aquestes escenes, sinó que s'afegeixen a unes altres expressions lingüístiques molt més marcades com el dual o les repeticions.

117 acompanyi δέ del 120 pel contrast tan lleu, però la proposta de Wilamowitz de relacionar-lo amb el δέ del 118 sembla que parteix l'epihimne en aïllar 120-2=131-3.

³⁴ Cf. Denniston 1966², p. 370. Ruijgh 1966, pp. 209-210 observa com en micènic δέ pot introduir nous paràgrafs, marcant una oposició lògica o adversativa o, com en aquests casos, de simple canvi de subjecte.

³⁵ *Pers.* 27, 18-19, 157, 707; *Supp.* 1009.

³⁶ *Pers.* 388-389, 550-552, 730-732; *Th.* 377-380, 397-398, 501-504; *Supp.* 117-120, 134-138, 197-199, 957-960.

³⁷ *Pers.* 550-551-552; *Th.* 295-298, 481-482, 911-912; *Supp.* 404, 569-570, 1054-1056.

Ὅμως δέ

La levíssima càrrega adversativa de δέ, eminentment connectiu en origen³⁸, explica la combinació del díptic amb d'altres conjuncions o adverbis. Al sovintejat ὅμως δέ, l'adverbi de reforç és requerit per a activar el valor adversatiu de δέ, esmorteït pel seu ús merament additiu, àdhuc precedit per μέν (*Pers.* 253-254; *Th.* 615-620). Puix que en la majoria de testimoniats de ὅμως als drames (quatre de sis a *Pers.*, dos de tres a *Th.* i dues de dues a *Supp.*) reforça la conjunció δέ³⁹, encara que llur nombre és, certament, ínfim, es pot tractar d'un molt incipient cas de gramaticalització d'una locució adversativa o, des del punt de vista pragmàtic, de ruptura i èmfasi. En la majoria d'ocasions, ὅμως δέ és seguit per expressions admonitives amb ἀνάγκη (*Pers.* 253-254, 293⁴⁰; *Supp.* 478) o ἄμεινον (*Supp.* 730⁴¹), quan no directament amb imperatiu i afirmacions categòriques que clouen un parlament (*Pers.* 521, 691; *Th.* 620, 810⁴²).

Més escadusserament i amb diferents matisos, reforcen també el valor contrastiu de δέ l'adverbi αὐτε a εἰ μὲν γὰρ ὑμῖν μὴ τὸδ' ἐκπράζω χρέος,/ μίασμ' ἔλεξας οὐχ ὑπερτοξεύσιμον./ εἰ δ' αὐθ' ὀμαίμοις παισὶν Αἰγύπτου σέθεν (*Supp.* 472-474) i ἀλλά, que com a conjunció esdevé sintàcticament redundant a ἐπίσταμαι μὲν ὡς ἐπ' ἐξειργασμένοις,/ ἀλλ' ἐς τὸ λοιπὸν εἴ τι δὴ λῶον πέλοι./ ὑμᾶς δὲ χρὴ 'πὶ τοῖσδε τοῖς πεπραγμένοις (*Pers.* 525-527). Resulta dubtós l'ús de la partícula γε en companyia d'un datiu que al vers següent és contrastat amb un altre pronom seguit per δέ; si bé el significat bàsic de la primera és emfàtic, en la mesura que els dos pronoms s'oposen entre si, accentua de retruc el δέ següent: παρείχε. ταῦτ' ἔμοιγε δείματ' εἰσιδεῖν,/ ὑμῖν δ' ἀκούειν. εὖ γὰρ ἴστε, παῖς ἐμὸς (*Pers.* 210-211).

Μέν-δέ com a estructuradors d'estrofes

La successió d'un seguit de δέ a partir d'un μέν inicial organitza les estrofes dins un mateix estàsim, contribuint així a l'explicitació sintàctica de les complexes relacions i responsions mètriques dels versos lírics. Als vv. 65-139 de *Pers.*, rere el μέν que obre la pàrodos (65), totes les estrofes i antístrofes són introduïdes per δέ (81, 87, 109, 93, 132), amb l'ocasional excepció d'algun altre element com καί (120) o γάρ (126) o l'asíndeton a la quarta estrofa (115), tot just després de l'èpode. Aquesta funció de lligar les estrofes, encara que sovint coincideixin amb els límits oracionals, se superposa amb la funció conjuncional bàsica de δέ, que pot aparèixer dins l'estrofa per a presentar una nova frase, com ara l'incís que clou la quarta antístrofa (125). Al primer estàsim del

³⁸ Cf. Denniston 1966², p. 165.

³⁹ L'únic registre de ὅμως sol, sense reforçar una construcció adversativa o concessiva, a Èsquil és *Ch.* 933 (tot i que s'hi podria objectar el valor concessiu del καί adverbial a 931).

⁴⁰ Podria emfasitzar també, tot i que apareix dos versos més avall, la subordinada concessiva amb el final de l'ordre: λέξον καταστάς, κεί στένεις κακοῖς ὅμως (*Pers.* 295).

⁴¹ Δέ és afegit per Geel 91 i acceptat per les edicions de West i Friis Johansen & Whittle.

⁴² En aquest cas no es tracta de ὅμως δέ, sinó que δέ precedeix l'adverbi.

drama⁴³, tot i començar la primera estrofa (548) i antístrofa (558) amb combinacions emfàtiques de partícules que inclouen γάρ, de seguida segueix δέ al segon vers de l'antístrofa (559) i als primers de les estrofes següents, sol (576), bé subratllat amb τοι (568, 584), o com a οὐδέ (591).

L'estàsim de *Th.* amb una estructura més transparent és sens dubte el tercer (vv. 686-791): sense cap μὲν inicial, δέ apareix a partir del final de la primera estrofa (726) a l'inici de totes les següents, excepte aquelles on hi ha γάρ (742, 766, 771, si bé δέ introdueix un incís al segon vers de la segona antístrofa, 743), i arriba a la combinació emfàtica vὸν δέ al penúltim vers de l'estàsim (790). Pertanyen a una categoria diferent els δέ que trobem dins de les estrofes, sobretot de la tercera a la quarta per lligar oracions que descriuen la precipitació de la maledicció sobre els Labdàcides (762, 764, 768, 769).

Al llarg primer estàsim de *Supp.* (vv. 40-175), per contra, els δέ que presenten les primeres estrofes són substituïts a les següents per relatius inicials (49), asíndeta (63, 86, 112), ἀλλά (79), als versos amb més exclamacions i que alternen amb els més pausats i narratius introduïts de nou per δέ (91, 96, 104, 144, 154) i que semblen guanyar terreny fins que καί precipita l'última (168). Més dubtes encara planteja la funció de δέ a l'èxodos (*Supp.* 1018-1050), on es lliga més als verbs i les oracions que no pas amb l'estructura estròfica.

A la pràctica impossibilitat, per les pròpies necessitats expressives i literàries del cant, de trobar-hi una distribució de partícules del tot regular i exacta, se sumen els problemes textuais com els que poden afectar, entre d'altres, el primer estàsim de *Supp.* El cant antifonal dificulta de descobrir un patró clar a l'èxodos de *Pers.* (vv. 922-1076), alterat per constants interjeccions i repeticions, on δέ es limita a acompanyar-ne algunes, i a l'esment de la roba esquinçada que simbolitza la desgràcia personal de Xerxes (1030, 1060). L'èxodos de *Supp.*, sobretot a la primera part, manté una certa regularitat en la presència de δέ a l'inici de la primera antístrofa, segona estrofa i antístrofa i tercera antístrofa (1026, 1034, 1043, 1057), subratllant l'estructura oracional d'aquest altre cant abans de la conclusió antifonal i l'última estrofa cantada per les Danaïdes.

A les tragèdies posteriors, quan δέ relliga les estrofes de certs cants ho fa de manera més regular, sense alternar gairebé amb unes altres partícules, com es pot apreciar a la pàrodos d'*Ag.* un cop comença a narrar l'episodi d'Àulide a partir de la tercera antístrofa (*Ag.* 184-257), al primer i segon estàsims, on obre cada estrofa després d'un inici del cant més o menys exhortatiu i inconnex (*Ag.* 374-487 i 700-782). A *Ch.* es manté aquesta estructura a la pàrodos (*Ch.* 54-83) i a *Eu.*, de manera menys clara, al cant alternat amb els anapests d'Atena (*Eu.* 938-1020), si bé la proliferació de cants antifonals implica que l'organització de les estrofes depengui més de la

⁴³ Cf. Bordaix 1992-1993 amb un comentari més pregon; les partícules s'afegeixen a uns altres recursos narratius per marcar el descobriment de la derrota, mentre que l'asíndeton i interjeccions, entre més, ressalten els conceptes més dolorosos.

distribució entre els personatges de preguntes i respostes. A *Pr.* aquesta funció de les partícules sembla del tot en desús.

1.1.2. Estil δέ

A banda de l'organització d'estrofes, els enfilalls de δέ, dependents o no d'un μέν inicial, abunden al trímetre. La diferència entre tots dos tipus transcendeix la distinció formal i mètrica entre el líric i el recitat: en aquestes seqüències δέ té una funció estrictament oracional, amb una proporció de gairebé un registre per verb personal, de manera que, encara que es combini amb unes altres conjuncions com καί, ἀλλά o γάρ, supera amb escreix els passatges lírics on sovint n'hi ha un de sol per estrofa. L'ús polisindètic que anomenem estil δέ és el que permet, en ocasions, d'identificar-lo, amb el benentès que, per descomptat, la intercalació d'unes altres conjuncions i partícules impedeix de considerar-lo una categoria tancada i de límits exactes.

La recurrència, doncs, distingeix l'estil δέ dels usos regulars de la conjunció i n'exagera el sentit connectiu⁴⁴ en revelar-ne el valor additiu i seqüencial original. Encara que en un principi δέ hagués pogut tenir una funció intensiva com δή⁴⁵, el cert és que, per molt que en derivi etimològicament, no deixa de ser-ne la versió amb menys entitat fònica i a època clàssica s'empra majoritàriament com a connector⁴⁶. Al capdavall, totes les interpretacions anteriors poden conjugar-se⁴⁷: δέ és tan ubic que no estranya gens que moltes vegades se'n trobi un matis predominant o un altre segons la semàntica, la tradició literària, la situació comunicativa...⁴⁸ La immensa majoria d'enunciats estan connectats entre si per diferents mitjans, però el polisíndeton no deixa de ser remarcable en el cas d'enunciats sovint breus, majoritàriament units per δέ i part d'un conjunt estilístic determinat⁴⁹.

⁴⁴ El valor d'oposició de δέ ni tan sols és preminent a tots els seus registres en la combinació μέν-δέ; independentment d'això, μέν-δέ pot introduir-se dins de l'estil δέ, *v. gr. Pers.* 399-400. Cf. Birklein 1888, p. 381, δέ crea un "encadenament seqüencial", una cronologia interna sense cap matis adversatiu. Altrament, es pot matisar que δέ conserva el sentit d'oposició i transició perquè no acumula els elements del llistat, ans els separa i ordena, Hartung 1832-1833 I, pp. 168-170: *Wo sich immer die Glieder drängen, d. h. wo sie rasch hinter einander hervorgebracht werden, da ist δέ an seinem Platze, welches die Theile weder über einander emporthürmt noch gegenseitig bedingt und abmißt, sondern blos, wie Alle-Bäume, reihet und ordnet.* Per a Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 562, marca la irrupció en l'escena d'un nou element que s'oposa als precedents, així se n'explica l'ús en preguntes i respostes, parèntesis, vocatiu, etc., i queda a mig camí entre la connexió purament asindètica i la realitzada mitjançant conjuncions.

⁴⁵ Cf. Leumann 1949, l'abreujament vocàlic pot haver-se originat a la pèrdua d'èmfasi, però també es podria explicar per fonètica sintàctica. Verdenius 1974 explica tots els usos de δέ, conclusius, exclamatiu o de ruptura, com a romanalla del valor emfàtic i Dover 1987b apunta com les confusions gràfiques entre totes dues partícules van fer desaparèixer δή a les inscripcions documentals àtiques després de la introducció de H per /ē/ mentres que δέ s'hi manté per contrastar la part i el tot.

⁴⁶ Cf. Denniston 1966², p. 162, considera primordial el sentit connectiu (excepcionalment apodòtic) que fa del δέ inicial un continuatiu.

⁴⁷ Cf. Labey 1950, Martín López 1993, p. 29, Wakker 2006.

⁴⁸ Cf. Dover 1987c sobre la variable de la posició de la partícula i la possibilitat que la postposició, típica a Èsquil, os un poetisme.

⁴⁹ Wakker 2006 defineix δέ com una partícula coordinant que marca discontinuïtat i introdueix una nova unitat discursiva que, junt amb les anteriors, forma part d'un conjunt narratiu major; cf. Sickling 1993, pp. 10-13.

La diegesi de la batalla de Salamina, relatada amb vivor pel missatger persa després d'haver destacat amb el discurs directe el clam dels grecs, recull perfectament les característiques de l'estil δέ:

εὐθὺς δὲ ναῦς ἐν νηὶ χαλκίῃρη στόλον
ἔπαισεν· ἦρξε δ' ἐμβολῆς Ἑλληνικῆ
410 ναῦς, κάποθραύει πάντα Φοινίσσης νεὸς
κόρυμβ', ἐπ' ἄλλην δ' ἄλλος ἠΐθουνεν δόρυ.
τὰ πρῶτα μὲν νυν ῥεῦμα Περσικοῦ στρατοῦ
ἀντεῖχεν· ὡς δὲ πλῆθος ἐν στενωῷ νεῶν
ἦθροιστ' ἀρωγῇ δ' οὔτις ἀλλήλοισ παρήν,
415 αὐτοὶ δ' ὑφ' αὐτῶν ἐμβόλοισ χαλκοστόμοισ
παίοντ', ἔθραυον πάντα κωπήρη στόλον,
Ἑλληνικαὶ τε νῆες οὐκ ἀφρασμόνως
κύκλω πέριξ ἔθεινον, ὑπτιοῦτο δὲ
σκάφη νεῶν, θάλασσα δ' οὐκέτ' ἦν ἰδεῖν,
420 ναυαγίων πλήθουσα καὶ φόνου βροτῶν.
ἀκταὶ δὲ νεκρῶν χοιράδες τ' ἐπλήθουν,
φυγῇ δ' ἀκόσμφ πάσα ναῦς ἠρέσσετο,
ὅσαιπερ ἦσαν βαρβάρου στρατεύματος.
τοὶ δ' ὥστε θύννους ἢ τιν' ἰχθύων βόλον
425 ἀγαῖσι κωπῶν θραύμασίν τ' ἐρειπίων
ἔπαιον, ἐρράχιζον· οἰμωγῇ δ' ὁμοῦ
κωκύμασιν κατεῖχε πελαγίαν ἄλα,
ἕως κελαινῆς νυκτὸς ὄμμ' ἀφείλετο.

Pers. 408-428

L'estil δέ s'adiu perfectament a les ῥήσεις ἀγγελικαί: les preparacions de la batalla de Salamina (*Pers.* 391-401) i el penós retorn dels perses a l'esgarriada per les planes de Tràcia (*Pers.* 480-507); encara que també apareix, no tan palmari, a les narracions més breus d'uns altres personatges, com a la segona part del somni d'Atossa (*Pers.* 189-199), la topada de mal averany entre l'àguila i l'esparver que veu en despertar-se (*Pers.* 201-209), o la seqüència catalògica de Darios sobre la successió de reis que acumularen la glòria de l'imperi persa que acaba amb Xerxes (*Pers.* 765-784)⁵⁰.

A *Th.*, la rigidesa dels set *Redepaare* al segon episodi, en el qual el missatger descriu sobretot l'origen i l'ormeig de cada atacant i, sols breument, les provocacions davant les portes, en uns quinze versos, no deixa espai per a ῥήσεις narratives

⁵⁰ Cf. Cipolla 2011, esp. pp. 38-40, el contrast entre les accions de Darios, que va expandir l'imperi però mantenint la mesura, i les de Xerxes realça la llició ideològica i moral que Èsquil pretén transmetre.

completes. Sols descripcions com les de Tideu (*Th.* 377-389), Capaneu (*Th.* 425-435), Hipomedont (*Th.* 489-500) o Amfió (*Th.* 524-548⁵¹) ofereixen indicis menors d'estil δέ.

En tercer lloc, el decret dels argius a *Supp.* (vv. 605-624), la gran notícia de Dànaos (qui supleix per moments la falta d'un missatger pròpiament dit) s'expressa amb la llengua pròpia dels decrets oficials, car al cap i a la fi es tracta d'un text prescriptiu, no una narració de fets. Tampoc no és narratiu l'estil δέ més clar que observem a aquesta tragèdia, ans igualment prescriptiu: la tirallonga de recomanacions que Dànaos adreça a les seves filles (*Supp.* 986-1013), o descriptiu: l'extensió dels dominis de Pelasg en un passatge menys evident (*Supp.* 251-273).

De vegades, els passatges lírics descriuen accions que, malgrat les eventuais interrupcions exclamatives, es relliguen amb δέ. L'estil δέ s'afegeix als políptota i les el·lipsis del cant de les joves sobre els horrors de la guerra per a avivar la segona antístrofa on es descriu amb detall la dissort dels habitants d'una ciutat conquerida (*Th.* 333-365); mentre que al tercer estàsım (*Th.* 900-960), més diluït en el lament, es conta com la desgràcia es va abatre sobre el casal de Laios. El cant narratiu paradigmàtic es troba a *Supp.*: el relat de la violació i dels vagareigs d'Io que ocupa gairebé tot el segon estàsım i es combina amb el present històric (*Supp.* 538-589), de la segona estrofa a la quarta antístrofa. De nou en seqüències gens narratives, l'estil δέ reapareix al cúmul de benediccions de les Danaïdes als argius (*Supp.* 656-709) i, molt més dubtós, en la descripció del propi pànic i vacil·lacions davant l'arribada de llurs cosins (*Supp.* 782-824). També podria incloure-s'hi el nou allau de bons desigs de les Danaïdes a l'èxodos (*Supp.* 1018-1050), que, junt amb l'exemple anterior, inclouria l'estil δέ en una mena d'himne clètic.

Atès que la introducció de cada verb personal o oració per una conjunció és la regla i que δέ és la conjunció bàsica que relliga totes les oracions del text gràcies al seu significat additiu afeblit⁵², l'estil δέ es descobreix com un símptoma de seqüències eminentment diegètiques, amb una gran concentració de verbs que descriuen accions encadenades, a les quals aporta unitat discursiva. La ràpida seqüenciació i la brevetat fa que alguns d'aquests passatges, sobretot si, com *Pers.* 765-784, s'entrecreen amb rastelleres nominals amb estil τε, facin la funció de catàlegs. La narració de viatges i fugides va acompanyada, quasi inexorablement, de l'esment dels topònims dels llocs recorreguts, de manera que cobra més importància el sentit de desplaçament que no pas les accions en si⁵³.

⁵¹ Tanmateix, aquest és un passatge de dubtosa transmissió per al qual s'han proposat transposicions de versos. Tot i això el final encara queda abrupte i, fins i tot, sembla que es podrien excloure els primers i últims δέ del grup, cf. Hutchinson 1985, *ad loc.*

⁵² Cf. Ruijgh 1966, p. 204, a les tauletes micèniques l'absència de καί i la recurrencia de τε i δέ suggereix que les conjuncions principals van ser substituïdes per l'emfàtica, més marcada, de forma que ja en grec tardà havien desaparegut pràcticament.

⁵³ Cf. Rosenmeyer 1982, p. 112, la predilecció d'Èsquil pels catàlegs geogràfics, no històrics, s'aprecia a tota la seva obra i és emulada per l'autor de *Pr.* Una ràpida cerca automatitzada en uns altres *corpora* de passatges amb tres δέ (com a mínim) separats com a molt per deu paraules mostra que la ràtio de la quantitat d'aquests passatges pel nombre de paraules és de 179 a Homer, 1.236 a Èsquil, 5.103 a Sòfocles, 1.242 a Eurípides, 2.573 a Aristòfanes, 1.065 a Tucídides i 377 a Heròdot. Amb totes les degudes precaucions, car δέ també pot unir noms o enunciats interrogatius i no sols apareix a narracions, aquests

També a les tragèdies posteriors l'estil δέ es combina amb presents històrics esporàdics en les narracions més llargues, com ara *Ag.* 290-311, on es descriu l'avanç de la flama que anuncia la caiguda de Troia, o *Eu.* 2-19, sobre la fundació de l'oracle de Delfos; si bé també s'aprecia en passatges més breus de to més reflexiu com *Ch.* 60-74, final de la pàrodos que detalla el funcionament de la justícia i l'expansió del μῖασμα. A *Pr.*, amb la manca de present històric, aquesta estructura paratàctica esdevé potser la principal eina narrativa en molts dels episodis mítics descrits: l'itinerari d'Io (*Pr.* 709-741, amb la coordinació molt diluïda entre les relatives, aposicions, preguntes retòriques, etc.), el crim de les Danaïdes (*Pr.* 850-868), la descripció de la fugida als anapests de la pròpia Io (*Pr.* 879-885), dels patiments de Prometeu (*Pr.* 1019-1025)... Com a recurs narratiu que és, l'estil δέ es troba sobretot al trímetre i als parlaments dels personatges que exposen més contingut, normalment els missatgers, sense que puguem detectar cap distinció ulterior.

1.1.3. Μέν solitari

El primer dels constituents del díptic μέν-δέ es troba ocasionalment sol, sense cap δέ que el segueixi ni cap altra partícula com οὖν. Μέν ressalta un element tot resumint la idea principal per a conduir-ne a una de nova, significat introductor que explica la seva acostumada combinació amb unes altres partícules⁵⁴.

La transmissió textual afecta la consideració de μέν com a solitari o no en la mida que enterboleix irreparablement els δέ posteriors, sense comptar la possible confusió, encara que més improbable paleogràficament fonètica, de μέν i μήν (gens estrany en la combinació inceptiva καὶ μήν)⁵⁵. Δέ pot confondre's bé amb τε, de manera que el μέν de *Pers.* 459 no seria solitari si acceptéssim les lliçons alternatives del τε següent⁵⁶, bé amb el sufix del demostratiu de proximitat, com a κῶδος τοῖσδε πολίταις (*Th.* 317), que deixa sol el μέν anterior (*Th.* 313)⁵⁷. A *Supp.* 411 τε segueix un μέν immediatament precedent, possibilitat regular contemplada per Denniston⁵⁸, però que tanmateix resulta poc comú al corpus; en aquest cas, a sobre, també καί (*Supp.* 412) respon la primera oració, tot creant un discurs més complex⁵⁹. Per contra, μέν és seguit per τε a *Th.* 923-925: ὥς

resultats confirmen lleument la relació de l'estil δέ amb Homer i la historiografia, sobretot d'Heròdot, de la qual Èsquil és el dramaturg més pròxim.

⁵⁴ Humbert 1972³, §736 en diu la partícula intensiva més feble de totes, raó per la qual descarta que pugui aparèixer sola; Crespo & *aliae* 2003, pp. 345-346 la defineix com a preparativa de la coordinació, una classe diferent de les conjuncions efectivament coordinants, i Wakker 2007, p. 71, com a *POP particle*.

⁵⁵ Cf. Wartelle 1971, pp. 111-112, generalment el context resol aquestes incerteses generades pel metagramatisme de l'alfabet àtic al joni, els canvis fonètics ulteriors i la *scriptio continua*, però ens és de menys ajuda en el cas de les partícules, sovint percebudes com intercanviables per llur mínima distinció formal i semàntica.

⁵⁶ *Pers.* 460: δ' W ε K^s λ.

⁵⁷ Tot i que, ben mirat, remet als imperatius següents (*Th.* 316 i 319) per tot seguit presentar, ja introduïda per δέ a 326, la perspectiva de les dones sobre la guerra.

⁵⁸ Cf. Denniston 1966², pp. 374-375.

⁵⁹ Bowen 2013, *ad loc.*: *The audience may well have understood the first one to count, which would increase the feeling that this speech stops after 5 lines, and καί could work on its own, but it is better to treat αὐτοῖσι θ' ἡμῖν, 'and for me myself', as working closely with πόλει, 'for the city', and to make καί the response to μέν so that the larger structure of a ten-line sentence is created; μήτε... μήτε after καί helps that.*

ἐρξάτην πολλὰ μὲν πολίτας, / ξένων τε πάντων στίχας / πολυφθόρους ἐν δαΐ, sense llicons alternatives, car es tracta d'una *variatio* amb un important efecte estilístic per l'omissió de κακά⁶⁰.

Les lectures unívocues no exclouen els problemes sintàctics per discernir la responsió de μὲν-δέ i la relació entre oracions. Si no sempre les fronteres oracionals són clares, encara costa més de discernir quins μὲν operen sols i quins, simplement, remetent a un δέ subseqüent versos més avall. En alguns casos, tot i la proximitat, és evident que el δέ que segueix μὲν actua com una mera conjunció i introdueix una oració que no es relaciona semànticament ni afegeix res a l'anterior, per exemple a *Pers.* 861, on no hi ha cap mena d'oposició amb ἠδέ de 859, però sí que μὲν (*Pers.* 858) pot relacionar-se amb el δέ del final de l'estàsim, νῦν δέ. A *Pers.* 502, la repetició de ὅστις (507) i el quantitatiu ὅσοι (508) els remet a μὲν malgrat la distància i el γάρ intercalat⁶¹. Roman molt discutible si, a l'esticomítia entre Pelasg i l'herald, el δέ del segon respon el μὲν del rei (*Supp.* 917-918), atès que l'ha interromput amb la seva pregunta.

Una altra qüestió és determinar si es pot parlar de μὲν solitari quan en trobem dos seguits, com en aquests versos d'Atossa:

ὕμῶν, θεοῖς μὲν πρῶτον εὔξασθαι θέλω·
ἔπειτα Γῆ τε καὶ φθιτοῖς δωρήματα
ἦξω λαβοῦσα πέλανον ἐξ οἴκων ἐμῶν,
525 ἐπίσταμαι μὲν ὡς ἐπ' ἐξεργασμένοις,
ἀλλ' ἐς τὸ λοιπὸν εἴ τι δὴ λῶον πέλοι.
ὕμᾱς δὲ χρὴ 'πὶ τοῖσδε τοῖς πεπραγμένοις

Pers. 522-527

Malgrat la contraposició notòria (per semàntica, morfologia i idèntica posició al vers) entre els participis ἐξεργασμένοις i πεπραγμένοις, el δέ d'aquesta última frase introdueix un nou subjecte que contrasta amb la primera persona del primer μὲν⁶². Semblantment, pot funcionar sol el μὲν de *Th.* 1012, atès que el δέ del vers següent, on es comença a parlar de Polinices, es relaciona amb Ἐτεοκλέα μὲν (*Th.* 1007), més que no pas a aquesta reafirmació incisa: οὔτω μὲν ἀμφὶ τοῦδ' ἐπέσταλται λέγειν⁶³.

Aquest últim passatge, de l'escena final afegida a l'obra, mostra, doncs, un ús discursiu de μὲν força estès al corpus esquilí. No és pas casual que la majoria de μὲν solitaris apareguin iniciant passatges o estrofes, atès que a *Pers.* es concentren als cants del cor (*Pers.* 548; *Th.* 751, tot i tractar-se del segon vers de l'estrofa⁶⁴) amb l'excepció

⁶⁰ Cf. Hutchinson 1985, *ad loc.*

⁶¹ Per contra Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 940, que sí que el compten com a solitari.

⁶² La *lectio rarior* de γ, però, substitueix μὲν per γε.

⁶³ Cf. Denniston 1966², pp. 384-385, el segon μὲν pot ser resumptiu de la idea del primer, però aquesta explicació no serveix per a la duplicació anterior, que altrament caldria recollir sota el paraigua de l'èmfasi.

⁶⁴ Més qüestionable resulta la posició inicial de μὲν a *Th.* 313, a meitat de la primera antístrofa del primer estàsim.

de *Pers.* 337, on obre una explicació del missatge⁶⁵. Es podria argumentar que l'aparició d'un μέν sense δέ, fora de l'ús formular a l'inici dels drames, que veurem tot seguit, simplement mostra una expressió interrompuda⁶⁶, il·lustrant la precipitació de les idees d'un personatge o de la conversa, si és un altre el que el talla. Només trobem, però, tres casos on seria vàlid tal raonament –al final d'un estàsिम (*Pers.* 554) i als versos de Pelasg (*Supp.* 338 i 917)–, que s'afebleix perquè als dos últims es tracta de dues esticomíies, que per llur pròpia natura ja transmeten un diàleg ben viu (més rellevant resulta, a aquest efecte, el πρῶτον de 917, que comença una enumeració tallada immediatament per l'egipci).

La posició inicial de μέν solitari és complementada per alguns altres usos finals, tot aportant un to conclusiu als passatges. En trobem clars exemples a la ῥήσις del missatge tebà amb la forta afirmació amb la qual acaba el discurs directe d'Amfiaraos (*Th.* 587) i a una admonició de Dànaos adreçada a les seves filles (*Supp.* 773). Allà on μέν no es presenta amb una posició tan marcada, inicial o final, són els imperatius (*Supp.* 480, 506) i el to sentenciós (*Supp.* 443⁶⁷) els que confirmen el valor emfàtic del μέν solitari⁶⁸.

Els últims exemples registrats pertanyen majoritàriament a *Supp.* perquè Pelasg concentra molts dels μέν solitaris, circumstància potser aleatòria que potser el caracteritzi com un orador incapaç de construir harmoniosament el discurs, concatenant i jerarquitant de manera escaient els seus arguments, més que no pas amb el to decidit propi d'un governant. Llur nombre és tan cridaner que West arriba a conjecturar llacunes als versos següents a *Supp.* 480, 773, 940⁶⁹ per a suplir un δέ que hi respongui. Certament, tot i que la quantitat dels registres no és pas exagerada, sobta que sigui Pelasg qui hi recorri tant i no Dànaos (amb un sol registre front als sis de l'argiu), qui, al capdavant, s'expressa de manera més imperativa i contundent, constantment alligant les noies, ni tampoc Etèocles, el rei més abrandat de les tres tragèdies qui no en compta cap.

⁶⁵ Excloem d'aquest apartat els casos de μέν inicial sense δέ (*Pers.* 200, 1031), però que apareixen en una combinació de partícules amb una funció diferent.

⁶⁶ Denniston 1966², p. 359: *Broadly speaking, preparatory μέν, already fully developed in Homer, ousts emphatic μέν from the field in the fifth and fourth centuries, and many cases which appear at first sight emphatic are really elliptically antithetical. It is often difficult to distinguish one type from the other, μέν the bachelor from μέν the widower).*

⁶⁷ Cf. Friis Johansen 1954, *ad loc.*, ací és καί el que aporta el matís de comparació explicativa.

⁶⁸ Cf. Denniston 1966², pp. 380-381, qui, per contra, el distingeix de l'emfàtic i prioritza el μέν solitari com a romanalla d'un díptic trencat (excloses interrupcions com preguntes i respostes i anacoluts), marca de contrast no exprés: *The explanation of μέν solitarium, in general, is either that the speaker originally intends to supply an answering clause, but subsequently forgets his intention [...] or, far more frequently, that he uses μέν, like γε, in contrast with something he does not, even in the first instance, intend to express.* Prèviament, però, admet la dificultat de distingir-los amb exactitud; cf. Denniston 1966², p. 364.

⁶⁹ Α ταύτας δ' ἐκούσας μὲν κατ' εὐνοίαν φρενῶν (*Supp.* 940) la presència d'un δέ introductori i l'esperable contrast del participi amb valor condicional (cf. Participis amb valor condicional, pp. 231-233) i la pròtasi següent fan més improbable ací un μέν solitari, raó per la qual no sembla desencertada la llacuna proposada per West; altrament, es produiria un anacolut amb l'oració explicativa següent, cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

Μέν solitari, extremament inceptiu i emfàtic en molts passatges dels tràgics, apareix al primeríssim vers d'una tragèdia, com a segona paraula a *Pers.* i *Supp.*⁷⁰, en una posició innegablement significativa com a poetisme i que particularitza l'estil d'Èsquil⁷¹. A *Th.*, el drama d'inici més dinàmic, amb un Etèocles enèrgic i atrafegat ordenant la defensa, no hi ha cap μέν solitari ni res que s'hi pugui confondre, probablement per aquesta precipitació i pel fet que, a diferència dels altres dos, hi manca l'exposició de la situació en uns anapests recitats pels cors. La comparació amb la resta del corpus esquilí demostra com, si no els cors, és la presència d'un parlament prologal, a càrrec del guaita o de la Pítia, el que justifica el μέν solitari inicial a *Ag.* i *Eu.* (àdhuc a *Pr.* als versos de Cratos), en una construcció ràpidament interrompuda⁷², i n'explica l'absència a la pregària d'Orestes amb la qual comença *Ch.* (amb possibles problemes textuais, a més).

1.1.4. Δέ solitari

Vist com μέν-δέ no funcionen exclusivament com a expressió d'una oposició binària, sinó que de vegades diversos δέ responen a un μέν, com l'estil δέ encadena un seguit d'accions i, examinades també algunes particularitats del μέν solitari, cal plantejar l'existència d'un δέ solitari. El seu ús com a conjunció per excel·lència, menys marcada que καί, dificulta la identificació d'un δέ que operi sol, car, al capdavall, sempre es pot trobar que uneix el precedent i el que segueix i la semàntica, copulativa o lleugerament adversativa, no dirimeix els problemes: δέ és una eina eminentment sintàctica, no lèxica. Tot i que la funció bàsica connectiva es manté, alguns usos peculiars de δέ es distingeixen bé per llur posició massa allunyada d'unes altres conjuncions, o bé pel paper redundant en introduir oracions d'un altre personatge, o amb unes altres marques distintives com els pronoms o l'entonació⁷³.

Δέ pot considerar-se solitari quan ja hi ha una relació palesa entre unes altres partícules, com a aquest passatge de *Pers.*, entre més⁷⁴:

⁷⁰ Cf. Denniston 1966², p. 382; per contra, segons Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* hi respon Δίαν δέ v.4, amb quasi anàfora.

⁷¹ Cf. Denniston 1966², pp. 382-384, l'oratória recorre a μέν per a obrir discursos tot mitigant l'asíndeton inevitable i marcant, eventualment, una antítesi implícita, artifici que paròdia Aristòfanes.

⁷² Fraenkel 1974, *ad* 1: *In particular, the μέν here gives the impression that the Watchman intends, after his prayer to the gods, to pass on to other matters. But many vivid details of his nightly troubles come flooding into his mind, and he has hardly resumed his main theme when suddenly (after line 21) he espies the beacon, and all is changed.* També comencen amb μέν inicial A. fr. 131 (*Mirmidons*, amb anapests); S. *Aj.*, *Tr.*, *Ph.*, E. *Hipp.*, *Hel.*, de manera que esdevé un recurs tan freqüent com el vocatiu, però no en tots aquests casos és segur que es tracti de μέν solitari.

⁷³ Denniston 1966², p. 171, no contempla la categoria de δέ solitari, però sí que es refereix a un δέ aparentment superflu, igualment connectiu o lleugerament emfàtic, del tot regular en grec.

⁷⁴ D'altres exemples són *Pers.* 350 o *Th.* 51, 249, on la rara lectio de λ omet δέ, car l'asíndeton explicatiu és molt més comuna que aquest valor peculiar de la partícula; cf. Denniston 1966², pp. 169-170; Hutchinson 1985, *ad loc.*

πλήθους μὲν ἂν σάφ' ἴσθ' ἕκατι βάρβαρον
 ναυσὶν κρατῆσαι. καὶ γὰρ Ἑλλησιν μὲν ἦν
 ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἐς τριακάδας δέκα
 340 ναῶν, δεκάς δ' ἦν τῶνδε χωρὶς ἕκκριτος·
 Ξέρξῃ δέ, καὶ γὰρ οἶδα, χιλιάς μὲν ἦν

Pers. 337-341

En uns altres passatges, δέ expressa el canvi del relat a la interpel·lació: ἔχουσα δ' ἤδη τὰπ' ἐμοῦ τεκμήρια (*Supp.* 271) o, més regularment en introduir interrogacions, sobretot en esticomíties⁷⁵ o preguntes retòriques de gran intensitat emocional com les que es concentren als passatges lírics⁷⁶.

L'ús més evident és sens dubte aquell on δέ segueix un pronom subjecte⁷⁷, de per si tònic, especialment de la primera i segona persones, tant singular com plural⁷⁸; més marcats encara, en ocasions, per l'emfàtic αὐτός, tant quan es tracta de la tercera persona (*Pers.* 415; *Th.* 497, 813; *Supp.* 722), com en conjunció amb la primera persona (*Pers.* 261, *Th.* 194, 673), com amb el pronom σύ de la segona, doblement marcat (*Th.* 650, 652). És doncs el pronom⁷⁹ el que subratlla el canvi d'il·locució i δέ aconsegueix sempre la seva funció inceptiva⁸⁰ d'introduir una oració nova:

σὺ δ', ὦ γεραῖα μήτερ ἢ Ξέρξου φίλη,
 ἐλθοῦσ' ἐς οἴκους κόσμον ὅστις εὐπρεπῆς
 λαβοῦσ' ὑπαντίαζε παιδί. πάντα γὰρ
 [...] ἐγὼ δ' ἄπειμι γῆς ὑπὸ ζόφον κάτω.
 840 ὑμεῖς δέ, πρέσβεις, χαίρετ',

Pers. 832-840

A l'igual que ἀλλά i les combinacions del tipus καὶ μὴν, la locució νῦν δέ també funciona com un marcador discursiu de tornada a la realitat, més sovint que no pas com a mer deíctic temporal. Com en els altres registres de δέ solitari, aquesta

⁷⁵ *Pers.* 241, 446, 717, 719, 721, 729, 793; *Th.* 803, 806; *Supp.* 916, 918, a més d'*Ag.* 273, 274, 278, 1306, 935; *Ch.* 110, 123, 885, 925; *Eu.* 435, 593, 603, 604, 606, 894; *Pr.* 259, 381, 589, 620, 759, 766.

⁷⁶ *Pers.* 93-94, 956, 1014, 1016; *Th.* 851, *Supp.* 792, a més d'*Ag.* 553 i 556 (que interrompen la ῥήσις de l'herald sobre el difícil retorn), 1132 o *Ch.* 418.

⁷⁷ Cf. Chantraine 2015² II, §46, a Homer δέ, entre d'altres partícules, és especialment usat partícules en els canvis d'interlocutors, associat a deíctics de la segona persona com el vocatiu i l'imperatiu. Cf. Denniston 1966², p. 172; Meister 2018, tot i marcar el destinatari de manera directa, no resulta descortès, ans s'associa a pregàries i peticions i, semblantment, δέ inceptiu a Heròdot o Xenofont contrasta sobretot un discurs amb el precedent.

⁷⁸ *Pers.* 478, 520, 621; *Th.* 10, 62, 271, 282, 407, 866, 1026, 1069, 1073; *Supp.* 247, 361, 368, 370, 517, 522, 772, 861.

⁷⁹ En canvi, a αὐτὸς κατόπτης δ' εἴμ' ἐγὼ τῶν πραγμάτων (*Th.* 41), la posició inicial i el pronom ressalten l'atribut, no el pronom subjecte.

⁸⁰ Cf. Denniston 1966², p. 172, aquest δέ inceptiu apareix sobretot a la prosa per aportar-hi un to conversacional.

combinació abunda sobretot iniciant estrofes⁸¹. La prova del pes de δέ és que νῶν sol no produeix un trencament discursiu tan fort i, malgrat la posició inicial de vers, no sol obrir ni tancar cap secció⁸². Sense δέ, νῶν guanya èmfasi mitjançant la combinació amb unes altres partícules, sobretot μὲν, com a νῶν γὰρ δὴ πρόπασα μὲν στένει / γαῖ' Ἀσίς ἐκκεκενωμένα (*Pers.* 548-549) ο καὶ νῶν μὲν ἐς τόδ' ἡμαρ εὖ ῥέπει θεός (*Th.* 21).

1.2. Καί

1.2.1. Estil καί

Al contrari que δέ, nexa oracional bàsic, de semàntica diluïda entre la mera unió i el contrast, καί sol presentar-se com a conjunció copulativa prototípica⁸³. Aquest significat primordial permet d'inferir relacions lògiques, ja no d'oposició o estructura com les introduïdes amb δέ⁸⁴, sinó de seqüenciació o posterioritat i, a partir d'ací, de conseqüència o finalitat⁸⁵. Ἐπεὶ δ'ἀνέστην καὶ χεροῖν καλλιρόου / ἔψαυσα πηγῆς (*Pers.* 201-202) exemplifica com καί lliga dues accions que se succeeixen quasi simultàniament. Πε. τοῖ γὰρ νιν ἐκ γῆς ἤλασεν μακρῶ δρόμῳ;/ Κο. καὶ Ζεὺς γ' ἐφάπτωρ χειρὶ φιλύει γόνον (*Supp.* 309-313), al seu torn, mostra el valor final o quasi consecutiu de la conjunció.

Si bé aquestes relacions, equivalents a subordinades adverbials, romanen inferències matisables⁸⁶, sí que es distingeix formalment la concentració de καί en passatges determinats que presenten el que podem anomenar estil καί⁸⁷. L'auge d'aquesta mena de polisíndeton, per exemple a les narracions dels discursos judicials,

⁸¹ *Pers.* 904; *Supp.* 40; a les quals es pot afegir, excepcionalment, un altre registre marcat de νῶν δέ a meitat de vers, rere un encavalcament: *Th.* 790. també inicia la primera estrofa del cant a *Supp.* 630 amb ἴνῶν ὅτε καὶ†, tot i que almenys νῶν està clar, els problemes textuais recorden els de *Th.* 705, cf. p. 307.

⁸² *Pers.* 712, 743; *Th.* 50, 191; *Supp.* 172.

⁸³ Malgrat els altres usos (que tractem més avall) i tot i que el valor emfàtic i responsiu probablement en sigui l'original, cf. Denniston 1966², p. 289.

⁸⁴ Α ὑμᾶς δὲ χρὴ νῶν, καὶ τὸν ἐλλείποντ' ἔτι / ἦβης ἀκμαίας καὶ τὸν ἔξηβον χρόνον (*Th.* 10-11) καὶ distribueix dos antònims –joves i vells– amb un clar paral·lelisme que l'acosta a δέ. Verdenius 1975 considera, per contra, que sí que és adversatiu a *Pers.* 384; altrament, la resta d'exemples esquilis que proposa es concentren a *Pr.*: 172, 271, 1007.

⁸⁵ L'ús final o consecutiu de καί es desenvolupa enormement en grec tardà i explica els múltiples significats adverbials de la parataxi, un dels més notables trets sintàctics del grec modern. Ljungvik 1932, p. 68 i *passim* defensa que aquest ús existeix als registres col·loquials des de ben antic i es testimonia esporàdicament a la prosa literària. És clar que les estructures paratàctiques amb καί són tan polisèmiques perquè la comunicació oral compta amb uns altres significants paralingüístics com l'entonació, mentre que la llengua escrita requereix de diferents conjuncions més o menys unívokes; cf. Tabachovitz 1943, pp. 4-10 i van Dijk-Wittop Koning 1972, p. 268: *It is not the type of subordinate clause which is replaced by a main clause which is decisive, but the verb or the construction of the first sentence.*

⁸⁶ Jannaris 1987, §1712: *Only in appearance does καὶ stand for final ἵνα (or ὅπως) [...] For all such cases, numerous though they are, constitute a pregnant construction or brachylogy. Thus the above instances are in reality condensed sentences.* La principal aportació de la parataxi és la braquilogia i que els matisos adverbials romanen inferències; així s'explica que la conjunció temporal dels verbs també permeti, més rarament i de manera anti-icònica, que s'entengui el segon com a anterior i, per tant, causal, assolint així καί un matis explicatiu com els que aprecien Friis Johansen & Whittle 1980, ad 983. Friis Johansen 1954, pp. 52-53 estableix la parataxi i els κῶλα breus com a característica de l'estil esquili, com també, l'absència d'adverbis i conjuncions que concretin la relació lògica, çò és, καὶ i δέ apareixen sovint allà on γὰρ hauria estat més esclaridor.

⁸⁷ Trenkner 1960 anomena així l'estil típic de la narració popular, present al llarg de la història de la llengua grega i a moltes altres de comparables.

n'ha fet el paradigma d'un estil fluid, però excessivament simple, en oposició amb la major complexitat adjudicada a la subordinació⁸⁸.

A banda de les possibles inferències lògiques, sembla clar que la profusió de *καί* en una escena té l'efecte estilístic de transmetre rapidesa i precipitació. La impressió d'immediatesa és accentuada per la seva combinació amb el present històric en la narració de fets passats:

- 190 κατείχε κάπρουνεν, ἄρμασιν δ' ὕπο
ζεύγυσιν αὐτῶ καί λέπαδν' ἐπ' ἀνχένων
τίθησι. χή μὲν τῆδ' ἐπυργούτο στολῆ
ἐν ἠνίασί τ' εἶχεν εὐάρκτον στόμα,
ἦ δ' ἐσφάδαζε, καί χεροῖν ἔντη δίφρου
195 διασπαράσσει καί ξυναρπάζει βία
ἄνευ χαλινῶν καὶ ζυγὸν θραύει μέσον

Pers. 190-196

Ací es vivifica el somni descrit per Atossa i transmet la brusquedat amb la qual una de les dones es treu de sobre el jou persa. A *Th.*, els futurs llisten les accions que emprendreà immediatament el missatger rere la seva precipitada sortida: καὶ τῶνδε καιρὸν ὅστις ὄκιστος λαβέ·/ κάγω τὰ λοιπὰ πιστὸν ἡμεροσκόπον / ὀφθαλμὸν ἔξω, καὶ σαφηνεῖα λόγου / εἰδὼς τὰ τῶν θύραθεν ἀβλαβῆς ἔση (*Th.* 65-68).

Fora de la narració, amb l'imperatiu, la seqüència de *καί* hi aporta una certa impaciència⁸⁹, com a la rastellera d'ordres que determinen la caracterització de l'herald egipci només entrar en escena: ἴυζε καὶ λάκαζε καὶ κάλει θεοῦς (*Supp.* 872-873). Tot i no abundar les seqüències d'imperatius a l'estil *καί*, aquesta immediatesa és palesa a la sovintejada unió de dos imperatius seguits, que implica que s'ordena complir dues accions alhora⁹⁰. L'estat d'ànim alterat de Dànaos en tres ocasions, potser no tant significatives en si, sinó per llur recurrència en contexts similars, es manifesta també

⁸⁸ Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 634 adscriuen la parataxi *καί* a la llengua popular dels poemes homèrics: *Parataktisches καί ist in der volkstümlichen Erzählungsform des Neugriechischen nicht weniger üblich als in deutschen Mundarten bei ungeübten Erzählern das von Gebildeten als unerträglich empfundene ‚und dann‘*. Tanmateix, en grec hi ha molts tipus de parataxi i molt desenvolupats, amb diferent grau d'acceptació literària, no són vulgars *per se*, cf. van Dijk-Wittop Koning 1972.

⁸⁹ Per contra, segons Humbert 1972³, §729 *καί* inicial és una fórmula de cortesia que relaciona parlant i oient i atenua la presentació directa de les prescripcions amb *δεῖ* o *χρή*, un ús conversacional que degué ser tan freqüent que a l'oratòria àtica ja perd el seu sentit.

⁹⁰ *Pers.* 529-530, 699; *Th.* 32-34, 139-141; *Supp.* 249, 320-322, 418-419, 426-427. Com *Supp.* 872-873, εἰπε καὶ πέραινεν πάντα, τὴν ἐμὴν αἰδῶ μεθεῖς (*Pers.* 699) i πρὸς ταῦτ' ἀμείβου καὶ λέγ' εὐθαρσῆς ἐμοὶ (*Supp.* 249) poden considerar-se hendiadis pel pleonasma de tots dos verbs. La quasi equivalència semàntica i modal dels imperatius, que accentua la impressió d'agitació, impedeix de veure-hi el sentit consecutiu que adquireix sovint *καί* rere imperatiu segons Kühner & Gerth 1976 I.2, §248, 2-5, sols aplicable a φρόντισον καὶ γενοῦ πανδίκως / εὐσεβῆς πρόξενος (*Supp.* 418-419) i a γνῶθι δ' ὕβριν ἀνέρων / καὶ φύλαξαι κότον (*Supp.* 426-427). Griffith 2009, p. 25 considera tot el passatge (*Supp.* 407-438 sobretot 407-9, 417, 418-38) basat en models de persuasió subliteraris, populars i potser relacionats amb els encants, amb què les Danaïdes intenten que Pelasg es decideixi d'una vegada, i n'identifica com a trets definitoris els crètics i peonis, les frases entretallades ("staccato") i la llengua senzilla. Des del punt de vista de la sintaxi oracional, però, l'asíndeton, les frases curtes o els dos parells d'imperatius coordinats amb *καί* no són gens peculiars i se'n troben a molts altres cants corals comparables.

amb aquest polisíndeton, ara amb καί com a conjunció nominal que produeix una semblant sensació de cúmul i excés: αἰδοῖα καὶ γοεδνὰ καὶ ζαχρεῖ ἔπη (*Supp.* 194), a la descripció del vaixell egipci que s'atansa massa ràpidament per al seu gust: στολμοί τε λαίφους καὶ παραρρύσεις νεώς,/ καὶ πρῶρα πρόσθεν ὄμμασιν βλέπουσ' ὁδόν, (*Supp.* 715-716), o més significatiu, atès que el perill egipci ja ha estat repel·lit per Pelasg, en la llista de mals que amenacen les noies: θῆρες δὲ κηραίνουσι καὶ βροτοί, τί μὴν;/ καὶ κνώδαλα περοῦντα καὶ πεδοστιβῆ (*Supp.* 999-1000⁹¹).

En molts passatges, καί no és l'única conjunció i alterna amb δέ amb un resultat semblant encara que no tan marcat, com als consells de Dànaos a les filles per comportar-se davant l'arribada dels argius (*Supp.* 191-202) i, notablement, al setè parell estròfic de l'èxodos de *Pers.* (vv. 1054-1065, el caràcter antifonal i les llacunes últimes dificulten d'apreciar-ne la magnitud creixent dels laments finals, accentuada per partícules emfàtiques). A *Th.* 30-35, Etèocles, apressat, clou el seu parlament inicial *in crescendo* amb un reguitzell d'imperatius, primer en asíndeton i acabant en un accelerat polisíndeton.

És a les respostes i, més, a les preguntes de les esticomíties de *Pers.*, on millor s'aprecia l'ànsia transmesa per καί (sovint unit en una crasi als mots següents), com ara a καὐτὸς δ' ἀέλπτως νόστιμον βλέπω φάος (*Pers.* 261, on el missatger afegeix, com disculpant-se, que el fet que ell hagi viscut per contar la desfeta persa és una excepció⁹²), entre d'altres⁹³. No en cap seqüència de fets, sinó amb un cúmul d'arguments i dilemes, el polisíndeton de *Supp.* 438-454 retrata l'atabalament en la deliberació de Pelasg collat per les Danaïdes⁹⁴.

1.2.2. Καί inicial

Si el significat de καί resulta més evident allà on més n'hi ha, el seu ús més o menys aïllat presenta certes particularitats. Alguns passatges del drama, tot i obrir seccions diferents a les precedents (tant mètricament com discursiva, com per un canvi de personatge), són encetats per un καί aparentment redundat, que no uneix res. La posició d'aquest καί a l'inici de vers i secció resulta especialment conspícua a *Pers.* 384, on la conjunció dona pas a l'alba de la batalla quan es produeix l'atac sorpresa dels grecs, o a una altra ῥῆσις, amb la relació del sorteig de les portes després del jurament (*Th.* 54), o a la ràpida resposta d'Etèocles a la pregunta del missatger amb un comentari sobre la insolència de Capaneu (*Th.* 437), per a introduir immediatament un seguit d'elements amb δέ. Menys marcat és l'inici d'èpode de *Pers.* 898, on καί no fa més que

⁹¹ West 1990b, p. 166 els interpreta com a nominatius *pendentes*, un anacolut regular.

⁹² Barrett 1995, pp. 544-545 defensa la importància de la presentació del missatger persa com a supervivent en la ulterior narració, més modalitzada que la dels seus predecessors homèrics.

⁹³ *Pers.* 235-236, 296, 401, 438, 489, 737; *Supp.* 296, 310, 313, 322, 339, 507, 509, 515. Aquest últim vers, σὺ καὶ λέγων εὐφραϊνε καὶ πράσσω φρένα (*Supp.* 515), clou l'esticomítia amb un doble καί poètic, un per cada participi que acompanya l'imperatiu.

⁹⁴ De manera més intensa que els tres verbs units per dos καί que expressen l'efecte de la por a *Ag.* 1243-1244, l'acumulament de la conjunció a *Ch.* (286-291) en descriure les conseqüències de ser bandejat per pol·lució reflecteix l'esverament d'Orestes abans de complir l'oracle. Chantraine 2015² II, §§522-523 ofereix alguns monòlegs on els personatges expressen llur angoixa exemplificant com la parataxi accelera i agilitza seqüències a l'èpica, si bé en cap cas hi identifica una conjunció predominant.

continuar el catàleg de les estrofes anteriors. Al tercer drama, en oferir Pelasg a les Danaïdes dos tipus d'allotjament, καί concreta el decret d'acollida (*Supp.* 957), amb un matís explicatiu força evident, com en plantejar el risc que corren els nouvinguts segons Dànaos i que justifiquen el seu desig d'una escorta (*Supp.* 991). Cal admetre que no tots els καί que uneixen oracions i apareixen a l'inici de vers presenten aquest significat, que en fa un γάρ sobredimensionat, aplicat a passatges sencers i no oracions⁹⁵.

Complementàriament, καί mostra també una funció conclusiva, sovint equiparable amb un matís explicatiu⁹⁶. A *Th.* 21 inicia la conclusió del parlament d'Etèocles, amb la justificació de la necessitat de defensar a mort Tebes i les seves últimes disposicions, i a *Th.* 470 el missatger passa de descriure Eteoclos a demanar al rei tebà que hi envii un oponent digne. També al vers líric *Supp.* 168, la combinació καὶ τότ' αὖ marca el retorn al present després de referir-se al passat per a iniciar l'última antístrofa i resoldre la pàrodos amb una mena d'amenaça.

1.2.3. Καὶ μήν, καὶ δὴ i καὶ γάρ

Com καί inicial, dues combinacions de partícules, καὶ μήν i καὶ δὴ, operen més al nivell discursiu que a l'estructura sintàctica del text. Καὶ μήν sol trobar-se en posició inicial, de vers i de passatge o intervenció, amb un significat intensiu que es concreta en inceptiu o presentatiu⁹⁷, com ara a *Pers.* 406, que, a meitat de la ῥῆσις ἀγγελική, introdueix la resposta persa al crit de guerra i dona pas a la narració de l'inici de la batalla. Més clarament, *Th.* 245 i 457 i *Supp.* 467a⁹⁸ inicien parlaments rere un canvi de personatges o seccions noves com l'esticomítia. Amb una major llibertat, el valor introductorí desapareix als versos lírics, on καὶ μήν es pot trobar a meitat d'estrofa (*Pers.* 992, *Th.* 372); hi suposen, però, notables excepcions el vers esticomític del cor *Supp.* 311, i *Pers.* 266, on no el cor, ans el missatger, interromp el cant coral i, tot i que καὶ μήν obre el díctic, no se'n pot dir que presenti cap element nou⁹⁹.

L'etiqueta d'ús emfàtic podria aplicar-se a tots dos casos, però no resoldria la tria de καὶ μήν ni s'escauria amb el to i el contingut del passatge. Prova del pes de μήν més que no pas de la funció connectiva de καί a la combinació és que ἀλλά μήν presenti un ús molt semblant a la primera tragèdia del corpus, a l'inici de la intervenció de la reina: ἀλλά μὴν εὖνους γ' ὁ πρῶτος τῶνδ' ἐνυπνίων κριτῆς (*Pers.* 226). D'altra banda, la variant negativa de la combinació, οὐδέ μήν, es restringeix a quatre registres al corpus

⁹⁵ V. gr. *Th.* 400, 576 o *Supp.* 69, 667.

⁹⁶ Cf. Friis Johansen 1954, pp. 5-6; en canvi, Denniston 1966², p. 291 sols parla de "appositionally related ideas". Més discutiblement, el matís explicatiu també pot ser defensable en uns altres καί no inicials com τὸ βέλτερον κακοῦ / καὶ τὸ δίμοιρον αἰνῶ (*Supp.* 1069-1070); cf. Bowen 2013, *ad loc.* El significat bàsic, tanmateix, roman idèntic i l'explicació és només inferida pel sentit quasi sinònim en aquest context de βέλτερον i δίμοιρον, una mena d'hendiàdis.

⁹⁷ Denniston 1966², 250-251 ho considera només un dels usos emfàtics possibles de καί, però van Erp Taalman Kip 2007 rebutja la pretesa equivalència de καὶ δὴ i καὶ com a introductors d'un element més o menys inesperat.

⁹⁸ Tot i els problemes textuais que fan que West proposi una llacuna al final del vers, és clar que καὶ μήν inicia la intervenció.

⁹⁹ Cf. Denniston 1966², pp. 351-352, καὶ μήν progressiu rere pausa forta és un dels usos més estesos, però té excepcions com aquesta.

esquili, dels quals els que ens ocupen, *Th.* 668 i 809, no tenen en absolut la mateixa funció introductòria¹⁰⁰.

A l'*Orestíada*, καὶ μήν no es concentra tant en posició inicial (on sí que trobem registres com *Ag.* 930 o 1177, amb imperatiu i futur, que obren intervencions amb un to enèrgic i prospectiu), com a meitat o final de parlaments per confirmar-ne idees principals¹⁰¹. Igualment quasi exclusiu del trímetre, la seva acumulació als diversos personatges femenins permet de conjecturar que es tracti d'un tret sociolectal¹⁰².

Malgrat l'acostumada posició a l'inici de vers, καὶ δὴ pot afegir al to asseveratiu¹⁰³ un matís d'oposició o actualització, de manera que queda estretament relacionat amb el contingut precedent¹⁰⁴. En respondre i exclamar-se el cor sobre la puixança de l'exèrcit grec (*Pers.* 236¹⁰⁵), quan Etèocles respon a l'amenaça d'Eteoclos oposant-hi Megareu (*Th.* 473¹⁰⁶), en prendre la paraula Pelasg per defensar la prudència després del cant de les Danaïdes (*Supp.* 438) o en negar-se el cor enèrgicament, durant l'esticomítia, a deixar les branques de suplicants (*Supp.* 507), el significat adversatiu de la combinació es relaciona particularment amb δὴ¹⁰⁷.

Tot i que la combinació ja evidencia el valor conclusiu amb la seva situació al final del passatge a αὶ δὴ φίλον τις ἔκταν' ἀγνοίας ὑπο (*Supp.* 499, γνώμη que clou el parlament de Dànaos i que ha de servir per a justificar i explicar l'imperatiu i la subordinada completiva de temor anteriors), aquesta posició és més pròpia de καί i δὴ separats en una mateixa frase (possibilitat que no ofereix καὶ μήν¹⁰⁸), com quan la reina atura el relat del seu somni (*Pers.* 200), on s'acaba de descriure la disposició dels exèrcits abans de la batalla (*Pers.* 382) o en la impaciència de Darios durant l'esticomítia (*Pers.* 727). Amb l'ordre invers, δὴ i καί apareixen en dues interrogacions (*Pers.* 735; *Supp.* 571) en les quals costa d'apreciar cap dels significats addicionals de la combinació. A l'igual que amb καὶ μήν, καὶ δὴ també s'aplica amb més exactitud al recitat que no pas al líric¹⁰⁹ (on predominen estructures sintàctiques més

¹⁰⁰ Sí que obre seccions noves dins d'un mateix parlament a *Ch.* 189 i *Eu.* 471.

¹⁰¹ *Ag.* 1187, 1257; *Ch.* 173, 204, 509; *Eu.* 710; *Pr.* 245, 458, 981, 984, 1079.

¹⁰² Cf. Redondo 2020, ens costa més de veure'n, però, el caire col·loquial a les tres primeres tragèdies del corpus.

¹⁰³ Cf. Denniston 1966², p. 248.

¹⁰⁴ Van Erp Taalman Kip 2007, p. 124 remarca que els únics casos de δὴ inceptiu són *S. Aj.* 544, *OC* 31, *E. Med.* 1118, i al drama satíric *E. Cyc.* 488, metre que καὶ μήν com a refutatiu apareix sols a *A. Ag.* 1178 i *S. OT* 345.

¹⁰⁵ En aquest vers καί i δὴ es combinen, però no apareixen juntes, ús que Denniston 1966², p. 253 distingeix de καὶ δὴ com a més emfàtic. Cf. van Erp Taalman Kip 2007, és amb el pas del temps com la combinació es va gramaticalitzar del tot i ja no va quedar restringida a començament de paraula.

¹⁰⁶ Καί δὴ no és del tot inicial, sinó que comença el segon vers de la intervenció, tant Hutchinson 1985 com West en llurs respectives edicions plantegen d'eliminar el vers anterior: *Th.* 472.

¹⁰⁷ Denniston 1966², pp. 203-204, el sentit original pot haver estat temporal, però l'ús principal que se'n documenta és l'emfàtic, marca quelcom com veritable. Per a Wakker 1997, p. 216, δὴ reclama l'atenció de l'interlocutor per quelcom important; mentre que Sicking 1993, p. 52 considera que δὴ suggereix que parlant i oient comparteixen informació o opinions.

¹⁰⁸ Cf. van Erp Taalman Kip 2007, pp. 127-128, καὶ δὴ marca quelcom preparat i, quan hi ha un acord, és sense contestació, per això no cal que aparegui en posició inicial. Wakker 2006, pp. 216-217 convé amb Denniston 1966², pp. 250-252 que καί a καὶ δὴ perd el seu valor copulatiu, bo i corregint que amb καὶ δὴ καί marca l'estreta relació amb la intervenció anterior.

¹⁰⁹ El sentit resolutiu i la distribució de la combinació romanen inalterats a les obres posteriors: *Ag.* 1610; *Ch.* 565; *Eu.* 894; *Pr.* 53, 75 i 998, amb la sola excepció d'*Eu.* 308, als anapests que precedeixen un cant.

entretallades); justament els dos testimonis de καὶ δὴ no finals apareixen als versos de les Danaïdes: un al començament de l'esticomítia (*Supp.* 507) i un altre a meitat d'estrofa del segon estàsım (*Supp.* 571).

Καὶ γάρ, amb el significat explicatiu conferit per γάρ, escasseja més i els seus pocs usos¹¹⁰ no deixen inferir-ne cap altre valor que la suma dels seus constituents. No el primer, ans l'incís del segon vers és el que obre καὶ γάρ als versos de l'herald egipci: καὶ γάρ πρέπει κήρυκ' ἀπαγγελλειν τορῶς (*Supp.* 931). Καὶ γάρ οἶδα (*Pers.* 341) funciona més clarament com a incís per la seva posició al bell mig del vers, compartida amb el καὶ γάρ del vers precedent (*Pers.* 338), també del missatger. Ací, la posició medial, la distribució μέν-δέ i el contingut de l'explicació que s'allarga fan preferible d'interpretar que καὶ i γάρ no funcionen com a combinació, sinó amb llurs valors individuals¹¹¹.

1.3. Τε

1.3.1. Estil τε

L'exhortació dels grecs a Salamina esdevé paradigmàtica de com la parataxi oracional té δέ com a nexa específic mentre que la parataxi nominal en pren τε: ὧ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε, / ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ / παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τέ πατρῴων ἔδην, / θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών' (*Pers.* 402-405) o, en un passatge més extens, el relat següent del missatger (*Pers.* 408-429, també amb estil δέ).

Aquest repartiment, força exacte malgrat les confusions als manuscrits entre τε i δέ, es confirma en la presència d'un estil τε que, oposadament a l'estil δέ¹¹², en comptes d'accions llista substantius¹¹³, sobretot noms propis, de manera que forma la part substancial de l'estil catalògic¹¹⁴. Essencials a *Pers.*¹¹⁵, els inventaris copsen la incommensurable opulència dels dominis aquemènides, tant en guerrers com en territoris, que la victòria grega transformà en incomptables pèrdues. Ja de bon començament, els anapests del cor reciten els cabdills i nacions de tot l'imperi que van marxar contra Grècia (*Pers.* 21-57¹¹⁶), una corrua de persones i llocs de la qual només queden els antropònims quan el missatger llista les baixes de la batalla (*Pers.* 302-328)¹¹⁷, a l'igual que als últims catàlegs de guerrers, veritablement polisindètics, del

¹¹⁰ *Th.* 1070, 1071; *Supp.* 486.

¹¹¹ També a les obres posteriors, on no registrem cap més particularitat que el seu ús a l'esticomítia entre Cassandra i el cor, amb un matis causal gens clar, si no és com a al·lusió indirecta a les intervencions de la troiana, que ja entenen com a profètiques: *Κα.* Καὶ μὴν ἄγαν γ' Ἑλλην' ἐπίσταμαι φάτιν. / *Κο.* Καὶ γάρ τὰ πυθόκραντα, δυσμαθῆ δ' ὄμως (*Ag.* 1254-1255).

¹¹² Tanmateix, mentre que l'estil δέ pot reemplaçar la subordinació, l'estil τε no ho fa mai.

¹¹³ La unió mitjançant τε, molt més que no pas amb δέ, confirma l'equiparació dels participis a la resta de noms, *v. gr.* Σύριόν θ' ἄρμα διώκων (*Pers.* 84).

¹¹⁴ Aquest ús representa una estilització de la funció de τε com a connector nominal, que ja s'aprecia clarament a les tauletes micèniques, també ben sovint unint antropònims, cf. Ruijgh 1966, p. 204.

¹¹⁵ Cf. Michèlini 1982, p. 100, potser en relació amb l'ambientació oriental de l'obra, els catàlegs s'han considerat tòpicament equivalents a ornament i decadència.

¹¹⁶ Michèlini 1982, p. 77: *When we hear such a rare verb as στεῦται for the boast of the Mysian host, we may remember that the conventional arrogance of the epic hero is less appropriate to fifth century warriors (49-52).* La llengua èpica al catàleg d'herois perses no és gloriosa ni rimbombant, sinó que prepara la ironia dramàtica.

¹¹⁷ Cf. Beye 1964, la llista dels caiguts o ἀνδροκτασία, catàleg que complementa la narració bèl·lica, compta amb notoris referents èpics a la *Iliada*.

lament final del cor (*Pers.* 958-961, 865-972, 992-999)¹¹⁸. No menys punyent, patètic per als perses, gloriós per als grecs i corprenedor per a tothom¹¹⁹, al tercer estàsım els topònims de les conquestes de Darios (*Pers.* 865-872; 880-896) i el breu catàleg de regions per on fugen els supervivents (*Pers.* 492-497) magnifiquen els dels territoris perduts per Xerxes, aspecte material de la derrota que queda implícit rere els més dolorosos òbits dels generals. Ultra aquests passatges tan emotius, també les diverses ofrenes d'aliments i flors a la tomba de Darios són nombrades majestuosament per la reina (*Pers.* 607-619)¹²⁰.

L'estil τε, dins del relat de la fugida d'İo al segon estàsım, esmenta els països que va recórrer de Frígia fins al Nil (*Supp.* 549-561). Ja abans Pelasg llistava, de manera molt més breu i discreta, els seus dominis (*Supp.* 256-259) amb aquest tipus d'enumeració. Com Pèrsia, gosem conjecturar que Egipte o la cinquantesena de Danaides devia igualment inspirar al poeta una certa esplendor exòtica. Per contra, el setge dels set cabdills a Tebes i el confinament en un destí maleït que es clou sobre Etèocles deixen poc espai per a ampliar l'horitzont de *Th.* amb esments de terres remotes; l'únic catàleg, doncs, és el d'atacants i defensors¹²¹.

A diferència de l'estil δέ o καί, més vinculats a la successió d'accions i a les narracions del trímetre, l'acumulació de noms units per τε no correspon exactament a cap tipus de vers. De fet, a *Pers.*, on més n'hi ha, n'hem trobat tant al recitat com als cants i als anapests; tant la seva distribució com la varietat de significats dels noms que uneix apunten, doncs, cap a un recurs literari que depassa els límits d'un gènere concret¹²². A les tragèdies posteriors no destaca cap passatge gaire extens amb aquesta estructura fora del seguit de divinitats invocades per l'herald en arribar a Argos (*Ag.* 513-519) i, ja a *Pr.*, de l'enumeració de les tècniques i habilitats ensenyades per Prometeu als homes, on es barregen τε i καί i predominen els verbs.

¹¹⁸ El patetisme del plany i la forma interrogativa de *l'ubi sunt?*, a més de les complicacions textuales, explica en gran part per què, sobretot als dos primers grups de versos, les conjuncions copulatives només accentuen els darrers noms.

¹¹⁹ Els catàlegs finals emmirallen els de l'inici i tornen una imatge diferent: de la glòria a la derrota. Rosenmeyer 1982, p. 115: *In Persians the inventory starts out as an instrument of pride, even arrogance, a literary device seemingly bought in to eulogize the power and the wealth of the expeditionary force. Toward the end, the same technique is put in the service of a contrary purpose.* Tant en l'optimisme com en la derrota el cor és el principal "agent" del catàleg.

¹²⁰ Rosenmeyer 1982, p. 110: *the catalogue carves out a pastoral oasis to refresh us momentarily from the shock of the defeat.* Encara que diferent a les llistes de noms propis, acompleteix la mateixa funció d'eixamplar el món del drama. A Homer els catàlegs accentuen l'equilibri mentre que a la lírica l'inventari posa en valor el final, hi ha un moviment d'avenc; ací trobem un d'aquests inventaris "epigramàtics". A *τοὶ γὰρ κέλυσθον τήνδ' ἄνευ τ' ὀχημάτων* (*Pers.* 607) aquest primer τε no uneix res i és solitari.

¹²¹ Micheline 1982, p. 100: *The Seven against Thebes is quite unique in that its seven matched pairs of speeches are mostly wholly display pieces rather than narratives, forming in sum a catalogue of fourteen warriors and their armour. These speeches as a group are the dramatic center of the Seven, although the fulcrum of the action is in the last speech of the series, in which Eteokles makes his decision to face his brother.* D'altra banda, s'acosta a l'inventari la llista de divinitats invocades pel cor en la seva aparició (*Th.* 128-149), però sense arribar a l'estil τε.

¹²² La tradició catalògica es relaciona sobretot amb l'èpica, amb referents com alguns dels més destacats passatges homèrics: el catàleg de les naus (*Il.* 2, 494-759) i el de les Nereides (*Il.* 18, 39-49) on predomina τε tot i que s'hi introdueix més καί i τε καί. En canvi, el catàleg de les heroïnes (*Od.* 11, 225-329), té una estructura oracional i menys formular, amb cada element introduït per εἶδον. A Píndar l'estil τε encadena elements nominals, sobretot topònims, en un màxim de sis versos: *O.* 7, 80-86; 13, 107-112; *P.* 9, 46-49, cf. Hummel 1993, p. 401; si bé alguns passatges historiogràfics també poden recordar aquesta estructura, cf. Bonifazi & alii 2016, IV. 2, §65.

Ἡδέ

Amb una freqüència molt menor i confinat a la primera tragèdia, també el nexa homèric ἡδέ contribueix als passatges catalògics. A *Pers.* 16-26, ἡδέ apareix en quatre versos, tot iniciant la primera llista de topònims, exhibint la magnitud del drama persa només començar i continuant després amb l'estil τε. Aïlladament, al vers ἄστυ τὸ Σούσων ἡδ' Ἀγβατάνων (*Pers.* 535) no es relaciona amb cap llista de topònims, però sí que remet directament al catàleg anapèstic que obria el drama en acabar idènticament que el v. 16: οἶτε τὸ Σούσων ἡδ' Ἀγβατάνων (també un anapest recitat que introdueix el primer estàsım). Sense cap registre als versos recitats, és als versos lírics on trobem sis registres de ἡδέ, unint topònims, concretament illes (*Pers.* 885, 892, 893), i unint dos noms d'herois perses (*Pers.* 960¹²³), sempre entrellaçat amb els τε i καί posteriors. Ἡδέ clou la llista d'antropònims de la segona antístrofa del cant final (*Pers.* 967-972) i manté aquesta funció al v. 996, al bell mig de la llista de la tercera antístrofa (*Pers.* 992-999). També clou el primer estàsım i ἐπίρρημα amb el cor ὡς Περσίδων πολλὰς μάταν / εὔνιδας ἔκτισσαν ἡδ' ἀνάνδρους (*Pers.* 288-289), l'únic registre no associat a noms propis.

La regularitat de ἡδέ a *Pers.*, limitada a les enumeracions i a unir noms propis, resulta encara més excepcional si es té en compte que ἡδέ només apareix, amb diversos usos, una vegada a *Th.* 862¹²⁴, quatre a la trilogia i en tres fragments¹²⁵, ja no exclusiva del cor ni de les parts cantades. El constituent δέ de la conjunció n'evidencia el valor additiu que tan palès resulta a l'estil δέ; fora d'això, l'etimologia resol pocs dubtes sobre la seva especificitat¹²⁶. En general, apareix en comptades ocasions i sovint només per a iniciar o donar varietat dins un estil τε, mai exclusivament en un passatge, sinó que alterna amb τε i καί, per l'efecte enormement homeritzant i poètic que produeix al drama. D'indubtable flaire èpic per a Griffith¹²⁷, aquest resulta, per a Garvie¹²⁸, un de tants altres casos on costa destriar l'influx èpic del joni contemporani, atès que la prosa dels logògrafs incloïa igualment catàlegs o inventaris geogràfics; tot plegat reflecteix l'exotisme i l'esplendor oriental, de la mateixa manera que les acumulacions

¹²³ Tot i els problemes textuais, és una notable coincidència que aquest ús més aviat solt, com *Pers.* 535, aparegui amb noms relacionats amb als topònims de Susa i Ecbatana: Δάταμας / ἡδὲ {ἀγβατάτας} Ψάμμικς Σουσισκάνης τ' / Ἀγβάτανα λιπών; (*Pers.* 959-961), que solen anomenar-se conjuntament a tota la literaturatura grega com a sinècdoque de l'imperi persa; la qual cosa fa pensar en alguna mena d'ús formulari o, si més no, insinuació d'eponímia.

¹²⁴ *Th.* 862: Ἀντιγόνη τ' ἡδ' Ἴσμήνη, altament sospitós de ser un vers espuri i possiblemet imitació de Μενέλαος ἄναξ ἡδ' Ἀγαμέμνων (*Ag.* 42), també un vers coral anapèstic encara que amb una estructura i significat ben diferents.

¹²⁵ A banda d'*Ag.* 42, l'únic sense problemes textuais ni lliçons alternatives, comptem *Ch.* 232, 1025 (on West segueix ἡδέ Abersch I 529 contra la lliçó de M); *Eu.* 188, i fr. 99, 22; 191, 2 (anapests); 284, 3 (anapests). A les tragèdies següents perd l'especificitat de l'ús catalògic o de conjunció nominal i introdueix també verbs.

¹²⁶ Ruijgh 1957, pp. 55-57, 191 la considera la variant afirmativa de οὐδέ, però rebutja que aporti cap èmfasi o matis que la diferència de καί ja a Homer, on no és més que una alternativa mètrica.

¹²⁷ Griffith 1977, p. 180: *The long catalogues of places and heroes, strung together with these simple connective particles, have an almost epic flavour, and perform a special dramatic function; tot relacionant-la amb la preminència de τε i l'estil catalògic a Pers.*

¹²⁸ Cf. Garvie 2009, ad 1-139, 852-907.

d'epítets¹²⁹. A l'èpica homèrica es registra vora deu vegades més ἤδέ que a l'hesiòdica, i puix que en totes dues apareix en algunes fórmules, però rarament en catàlegs¹³⁰, sinó que més aviat uneix parells de noms i accions, podem resoldre, doncs, que Èsquil atorga una nova funció a la conjunció heretada de l'èpica per fer-ne un recurs d'abast i efecte molt concret, una notable innovació restringida gairebé a una tragèdia: *Pers.*

1.3.2. Τε καί

Dins de la parataxi copulativa, la combinació τε καί esdevé un recurs emfàtic en la mesura que uneix paraules tan estretament unides que es conceben com a dues meitats d'un tot o una mena de *dvandva* funcional¹³¹, per exemple, en equiparar el cor Atossa i els seus fills com a destinataris de les seves benediccions: τὰ δ' ἀγάθ' ἔκτελῆ γενέσθαι σοί τε καὶ τέκνοις σέθεν (*Pers.* 218). No sols es relliguen així substantius, ans igualment adjectius¹³², verbs¹³³ o, fins i tot, adverbis interrogatius¹³⁴. L'aparició de τε καί com a conjunció en el llistat de guerrers perses (*Pers.* 308), però, suggereix que no sempre marca semànticament les dues parts d'un sol concepte, sinó que simplement les ressalta estilísticament com a elements de la mateixa importància. Evidentment, τε ο καί per si sols també uneixen molts parells semànticament indissolubles¹³⁵, de manera que la combinació τε καί esdevé l'alternativa estilísticament marcada, un poetisme¹³⁶.

A totes tres tragèdies, τε καί caracteritza sobretot les invocacions o esments als déus¹³⁷, ús que no pot qualificar-se de formular per no estar encara fix, però que de ben cert pot relacionar-se amb l'expressió religiosa dels pàredres i l'organització del panteó¹³⁸. Dànaos queda ben bé com un blasfem quan posa la voluntat de les seves filles al mateix nivell que la dels déus: καλῶς ἂν ἡμῖν ζυμφέροι ταῦτ' ὦ τέκνα,/ εἰ σοί

¹²⁹ Cf. Rosenmeyer 1982, pp. 112-117. Earp 1970, p. 158: l'atenció per allò definit i real pot explicar l'afició d'Èsquil pels excursos periegètics, que d'altra banda devien ser prou del gust de l'èpica, com testimonien Heròdot i els logògrafs; Èsquil degué sentir-hi curiositat també i va més enllà, cercant el detall.

¹³⁰ Homer registra aproximadament 523 ἤδέ i Hesíode, 63; alguns dels passatges que poden considerar-se pròpiament catalògics, tot i que ἤδέ no és ni de bon tros la conjunció dominant, sinó que alterna amb τε i καί, són els llistats de noms propis *Il.* 1, 400; 2, 500, 504, 539, 574, 585, 634, 639, 683, 732; 3, 146; 4, 440; 8, 274; 9, 82, 84, 151, 293; 11, 302; 13, 171; 21, 210; i *Hes. Th.* 15, *Sc.* 381, 475; *fr.* 150, 1; 309, 9; 5, 4; 10a, 26.

¹³¹ També a Píndar, cf. Hummel 1993, p. 397. Kühner & Gerth 1976 II.2, §522: *τε ... καί, so wie... so auch, drücken aus, dass das erstere und das durch καί hinzugefügte Glied in einer innigen oder notwendig Verbindung mit einander stehen.* Aquest valor que emana de τε, al qual καί, esdevingut ja un element clausular, pot haver aportat en origen només la intensificació, ja que la diferència semàntica fonamental entre τε i καί és que el segon uneix sols combinacions fortuïtes, mai parells; cf. Ruijgh 1971, p. 183. Denniston 1966², p. 515, distingeix dos usos alternatius de τε καί que no detectem al corpus: correlatiu, disjuntiu i distributiu.

¹³² *Pers.* 47, 185, 244; *Th.* 327, 409, 595; *Supp.* 24, 750, 1020-1021.

¹³³ *V. gr.* Ξέρξης μὲν αὐτὸς ζῆ τε καὶ βλέπει φάος (*Pers.* 299) a més de *Th.* 795-796 i *Supp.* 527.

¹³⁴ Πῶς τε δὴ καὶ ποῖ τελεύται; (*Pers.* 735) més dubtós per la inserció de δὴ.

¹³⁵ *V. gr.* γένεθλον σπέρμα τ' Ἀργείων τὸ σόν (*Supp.* 290).

¹³⁶ Hartung 1832-1833 I, pp. 101-102 considera aquest τε καί redundant, on n'hi hauria prou amb καί, és un ús preferit pels poetes i en alguns rars passatges en prosa.

¹³⁷ Γῆ τε καὶ Ἑρμῆ (*Pers.* 629), Γᾶ τε καὶ ἄλλοι/ χθονίων ἀγεμόνες (*Pers.* 640), Ἄρη τ' ἐνὸ καὶ φιλαίματων Φόβον (*Th.* 45, molt rar segons Hutchinson 1985, *ad loc.* per l'estructura tripartita, però τε tampoc no pot unir el verb principal i el participi); ὦ Ζεῦ τε καὶ Γῆ καὶ πολιτσοῦχοι θεοί (*Th.* 69); ὕπατοί τε θεοὶ καὶ βαρῦτιμοί / χθόνιοι (*Supp.* 24-25); ἀστυάνακτας / μάκαρας θεοὺς γανάνεντες / πολιοῦξος τε καὶ οἱ χεῦμ' Ἐρασίνου / περιναίουσιν παλαιόν (*Supp.* 1018-1021).

¹³⁸ Cf. Molinos Tejada & García Teijeiro 2017, la formulació amb el nom d'un déu o déus en concret seguit d'un esment al conjunt en general remunta al micènic i està ben testimoniada a l'epos homèric.

τε καὶ θεοῖσιν ἐχθαροῖατο (*Supp.* 753-754)¹³⁹. Diferent és com τε καὶ ressalta també la unió, o més aviat la simètrica oposició, entre déus i mortals, com als dos conjunts participants de les trames tràgiques, uns com a agents i els altres com a pacients: ἐχθρὸν εἶκασμα βροτοῖς τε καὶ / δαροβίοισι θεοῖσιν (*Th.* 523-524) ο ὦ θεομανές τε καὶ θεῶν μέγα στύγος (*Th.* 653).

Tot i que el nombre de registres no n'és prou per obtenir-ne dades estadístiques, τε καὶ es reparteix força als tres drames entre els diferents personatges, cor inclòs, si de cas amb una lleugera preponderància al trímetre i els anapests recitats front al cant¹⁴⁰. L'ús de τε καὶ a les invocacions, junt a la seva presència a l'exclamació d'allò més expressiva, fins i tot còmica, dels renecs d'Etèocles –κεῖ μή τις ἄρης τῆς ἐμῆς ἀκούσεται,/ ἀνὴρ γυνὴ τε χῶτι τῶν μεταίχμιον (*Th.* 196-197)¹⁴¹– fan que no es pugui considerar ni poetisme ni col·loquialisme, de manera que potser sigui un recurs emfàtic propi de la llengua quotidiana que s'instil·la dins un registre cuidat, com també a la prosa literària¹⁴².

1.3.3. Τε solitari

Τε presenta ocasionalment un ús solitari contradictori en una conjunció copulativa. Més que solitari, la particularitat d'aquest τε no és que no lligui res, ans que uneixi elements diferents, de manera que funciona més aviat com a separador de sintagmes i clarificador de l'estructura sintàctica, com ara a ο ὦ μέλαινα καὶ τελεία / γένεος Οἰδίου τ'ἀρά (*Th.* 832-833), on confirma que Οἰδίου complementa ἀρά i no el nom precedent. Aquest τε que opera sol té punts en comú amb el τε èpic¹⁴³, que Ruijgh caracteritza com a no copulatiu, no substituïble per καὶ, generalitzant i sovint constrenyit a aparèixer rere una conjunció subordinant¹⁴⁴; a més, s'hi pot relacionar en la mida que ja escoliastes i gramàtics antics el consideraven un “τε superflu” i l'explicaven com un mer ús pleonàstic de la partícula copulativa¹⁴⁵. De fet, Denniston¹⁴⁶

¹³⁹ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*, seguint Denniston 1966², p. 515, addueixen que, rarament, τε καὶ emfasitza el segon terme.

¹⁴⁰ *Pers.*: dos del cor al líric (640, 877), tres als anapests recitats (47, 55, 629), tres als versos recitats pel cor (218, 220, 244), tres de la reina (185, 523, 332), dos del missatger (299, 308) i un de Darios (735). *Th.*: dos del cor al líric (327, 523-524), dos als anapests (822-823, 1072-1073), sis als versos d'Etèocles (74, 197, 271, 285, 430, 606) i cinc als del missatger (45, 69, 383, 595, 795-796). *Supp.*: tres del cor al líric (527, 750, 1020), dos als anapests (24, 975), dos als versos de Dànaos (754, 768) i dos als de Pelasg (939, 951).

¹⁴¹ Per a Hutchinson 1985, *ad loc.* aquesta és una expressió totalment comuna sense cap mena d'exageració: *So common are such devices, and so often do they disregard relevance or logic, that A. can scarcely be using them to paint a wild extremity of rage.* Tanmateix, la misogínia d'Etèocles l'aboca al desassossec que ell mateix exigeix moderar a les noies, de manera que ens és inevitable d'interpretar com a ironia l'afirmació: *There is nothing hysterical about this speech.* Consideren aquest intercanvi una prova de la fúria exarcebada, gens lògica, del cabdill Rose 1957, p. 177, Seidensticker 1982, p. 182 (qui arriba a veure-hi tocs humorístics), i Librán Moreno 2005, p. 181, entre més.

¹⁴² Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*; Bowen 2013, *ad loc.* La locució ἄλλως τε καὶ, present excepcionalment a tragèdia a *Supp.* 768 i *S. El.* 1324, de significat igualment emfàtic (“especialment”) és un idiomatisme prosaic.

¹⁴³ Cf. Denniston 1966², pp. 525-532; d'ús rar fora de l'èpica i limitat a Èsquil a la subordinació.

¹⁴⁴ Cf. Ruijgh 1971, pp. 1-4.

¹⁴⁵ Cf. Ruijgh 1971, pp. 61-75.

¹⁴⁶ Cf. Denniston 1966², p. 535.

contempla un ús, “extremadament rar” de τε sol amb la mateixa força generalitzant del τε èpic, limitat a l’epos homèric i que troba inexplicable.

Τε solitari, doncs, agrupa alguns registres excepcionals de τε, no connectius i sense combinació amb unes altres partícules. En la majoria dels exemples detectats al corpus¹⁴⁷, aquest τε introdueix un sintagma o complement nou –sovint sintagmes preposicionals on τε segueix el nexa–, que especifiquen algun nom o sintagma anterior concretant-ne algun significat que es dona per descomptat¹⁴⁸.

En algunes situacions més complexes, τε afegeix construccions participials¹⁴⁹ o oracions senceres, bé tot introduint una subordinada temporal com ὅτε τε σύριγγες ἔκλαγξαν ἐλίτροχοι (*Th.* 205) o bé tot unint dues oracions principals com a: εὐφραμον δ’ ἐπὶ βωμοῖς / μούσαν θείατ’ ἀοιδοί./ ἀγῶν τ’ ἐκ στομάτων φερέ/σθω φάμα φιλοφόρμιγξ (*Supp.* 694-697, circumstància semblant a *Supp.* 282), on la parequesi entre εὐφραμον i φάμα i la semàntica permeten d’interpretar la segona com una mera reformulació de la primera. El valor, no tant d’unió com de delimitació, explica òptimament aquest τε al final del parlament de Pelasg, on relaciona la construcció principal amb el participi interpretable com a causal: ἔχουσα δ’ ἤδη τὰπ’ ἐμοῦ τεκμήρια / γένος τ’ ἂν ἐξεύχοιο καὶ λέγοις πρόσω (*Supp.* 271-272).

La seva excepcionalitat i la molt probable derivació del τε èpic, que ja en època clàssica resulta una herència poètica i arcaïtzant¹⁵⁰, indiquen que es tracta d’un poetisme, raó per la qual predomina, encara que no excessivament, als versos corals¹⁵¹. En el seu ús bàsic, fora de la repetició de l’estil τε i de la combinació amb unes altres conjuncions, τε generalment opera sol, el que el fa solitari és la relació de dos elements pertanyents a nivells sintàctics diferents. Els exemples proposats possibiliten la hipòtesi que aquesta diferència jeràrquica (entre verb principal i complement circumstancial, entre participi i oració, etc.) reflecteixi semànticament una ampliació mitjançant un complement no requerit per l’oració, sovint explicatiu o prescindible.

¹⁴⁷ *Pers.* 19, 76, 607; *Th.* 14, 205, 833; *Supp.* 42, 53, 282, 432, 610, 846. D’aquests, *Th.* 14 queda en dubte pels problemes que afecten el vers anterior.

¹⁴⁸ Ruijgh 1971, p. 3: *Les relatives où figure τε épique ne sont donc pas nécessaires pour déterminer le mot –ou le groupe de mots– auquel elles se rapportent, mais elles expriment ce qui était déjà donné de façon implicite par l’antécédent : il s’agit de relatives digressives, non de relatives déterminatives.* Hi ha casos intermedis entre aquestes ampliacions paratètiques i les sintètiques (determinatives i indispensables), on també pot aparèixer excepcionalment τε adverbial, cf. *ibid.*, pp. 116-117.

¹⁴⁹ Οὔτιν’ ἐφ’ αἵματι δημηλασίαν / ψήφω πόλεως γνωσθεῖσαι,/ ἀλλ’ αὐτογενῆ φυξανορίαν,/ γάμον Αἰγύπτου παίδων ἀσεβῆ τ’/ ὀνοταζόμεναι. (διάνοιαν) (*Supp.* 6-10). Segons l’edició de West, tot i que cada vers presenta lliçons alternatives, τε podria coordinar regularment el participi ὀνοταζόμεναι amb l’anterior, però la construcció adversativa que queda enmig el relega a un afegitó. Més clar resulta μὴ τι τλῆς τὰν ἱκέτιν εἰσιδέειν / ἀπὸ βρετέων βία δίκας ἀγομέναν / ἱπηδὸν ἀμπύκων,/ πολυμίτων πέπλων τ’ ἐπιλαβὰς ἐμῶν (*Supp.* 429-432), on τε coordina un doble complement directe: la construcció de participi amb el nom d’acció ἐπιλαβὰς.

¹⁵⁰ Cf. Ruijgh 1971, pp. 988-990.

¹⁵¹ Dels quinze registres trobats, sis pertanyen al trímetre d’uns altres personatges: *Pers.* 607; *Th.* 14, 205; *Supp.* 272, 282 i 610. D’aquests, *Th.* 14 queda en dubte pels problemes que afecten el vers anterior.

1.4. Τε com a conjunció oracional i δέ com a conjunció verbal

Les regles de la parataxi no són del tot exactes i inverteixen els principis, exposats anteriorment, que fan de τε el connector nominal regular i δέ el verbal. Deixant de costat els probables casos de confusió textual¹⁵², molts usos de τε com a connector oracional se solapen aparentment amb la introducció d'oracions del τε solitari¹⁵³. Els casos més inequívocs es troben als anapests inicials del cor de perses (*Pers.* 56), als trímetres de la reina (*Pers.* 712), dels missatgers (*Th.* 49 i 427), de l'herald (*Supp.* 932), de Pelasg (*Supp.* 282 i 284¹⁵⁴), del cor en una esticomítia (*Supp.* 219) i en tres versos cantats (*Supp.* 698 i 701). Sols a *Supp.* aquest τε oracional tendeix a agrupar-se per parells en construccions amb un cert paral·lelisme, tot i que les semblances acaben aviat: en un cas (*Supp.* 219) εὖ τε introdueix dos imperatius en dues brevíssimes oracions i, en l'altre, dos optatius cupitius (*Supp.* 698 i 701), mentre que als versos de Pelasg es tracta d'oracions amb un caire lleugerament explicatiu.

El registre més cridaner de τε oracional és una secció lírica on es concentra com a tret estilístic. Al primer parell estròfic de la invocació del cor de tebanes, τε relliga no sols els noms de déus i deesses, ans també les nombroses accions que se'ls demanen, assolint així un catàleg empeltat d'estil δέ. L'ús de τε, junt amb la posició dels noms dels déus a començament de vers¹⁵⁵, equipara en importància les deïtats, alhora que l'estructura oracional i els diversos imperatius a final de vers deixen clara quina intervenció divina es prega:

- σύ τ', ὦ Διογενὲς φιλόμαχον κράτος,
130 ῥυσίπολις γενοῦ,
Παλλάς, ὃ θ' ἵππιος ποντομέδων ἄναξ
ἰχθυβόλῳ μαχανᾷ Ποσειδᾶν,
135 ἐπίλυσιν φόβων, ἐπίλυσιν δίδου.
σύ τ', Ἄρης, φεῦ, φεῦ, ἐπώνυμον Κάδμου
πόλιν φύλαξον κήδεσαί τ' ἐναργῶς·
140 καὶ Κύπρις, ἅτε γένους προμάτωρ,
ἄλευσον· σέθεν γὰρ ἐξ αἵματος
γεγόναμεν, λιταῖσί σε θεοκλύτοις
145 αὐτοῦσαι πελαζόμεσθα·
καὶ σύ, Λύκει' ἄναξ, Λύκειος γενοῦ

¹⁵² *Pers.* 375, 460, 620, 624; *Th.* 177, 206; *Supp.* 481, 792.

¹⁵³ *V. gr. Supp.* 696; Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* accepten, però, la correcció de Schültz en δ', que accentua el paral·lelisme amb els tres últims epihimnes que es dona en uns altres passatges. Cf. Bonifazi & alii 2016, IV.2 §77 sobre la proximitat de τε solitari i τε oracional.

¹⁵⁴ A *Supp.* 284 acceptem en comptes d'ἀκούων de M la correcció de Robortello ἀκούω, que en facilita el sentit i en fa una oració nova.

¹⁵⁵ Hutchinson 1985, *ad loc.* relaciona la profusió de τε amb l'estructura parèdrica i la llengua religiosa: *It is evident that such series of names appeared in the prayers of ritual. The language of these prayers is probably reflected by the sequence of τες. The MSS. of A. seldom show τε connecting sentences, save in poorly preserved Oresteia.*

στρατῶ δαῖψ στόνων ἀντίτας· σύ τ', ὦ Λατογένει-
α κούρα, τόξον εὐτυκάζου. Ἄρτεμι φίλα.

Th. 128-149

Fora d'aquest passatge particular, la distribució de τε com a connector oracional no mostra cap regularitat, ni pel que fa als personatges ni al tipus de passatges, en cap cas marcats estilísticament. Com a molt, atesa la seva presència a les intervencions del cor, dues d'elles líriques, i el seu aparent increment de registres a *Supp.*, no n'impediria la interpretació com a arcaisme, atès que probablement es tracti d'un ús residual no marcadament poètic¹⁵⁶.

En contrast, δέ com a conjunció entre sintagmes, amb significat clarament additiu i no adversatiu¹⁵⁷, apareix més excepcionalment i pertany als passatges corals, tant recitats com lírics i anapèstics (amb una sola excepció del missatger a *Th.*¹⁵⁸). En alguns casos uneix noms o adjectius¹⁵⁹, però s'explica millor si s'atén a la seva més freqüent relació amb els parells d'infinitius¹⁶⁰, classe de paraules de la qual el caràcter verbal pesa més un cop desenvolupa una construcció més complexa amb diferents complements. A παρασσίαν ὠκύποινον, αἰῶνα δ'εἰς τρίτον / μένει(ν) (*Th.* 743-745), δέ introdueix una oració explicativa, qualificable d'incís si acceptem l'esmena de West que fa de μένει un infinitiu.

En general, a les tragèdies posteriors l'ús de τε com a connector oracional segueix un patró semblant i es registra escassament als passatges lírics, però més als anapests.

1.5. Ἄλλά

La conjunció ἀλλά trenca el discurs, especialment en combinar-se amb partícules emfàtiques com τοι, γε, μέντοι, τοίγαρ...¹⁶¹ En unir dos enunciats, ἀλλά ho fa amb un sentit adversatiu que reflecteix el seu significat més marcat de trencament, apreciable en el seu ús dit "exhortatiu"¹⁶². A diferència de δέ, additiu, i de μέν-δέ, marca d'una oposició distributiva, el valor fonamental d'aquesta conjunció és eliminatiu i correctiu, d'un contrast desequilibrat en favor del segon terme¹⁶³.

Prescindint de matisos contextuais, un indicatiu força clar d'aquest valor emfàtic és la posició inicial de la conjunció, no sols a començament de vers, sinó també de

¹⁵⁶ Cf. Denniston 1966², p. 497, τε connectiu sol ja en principi és propi del vers i la prosa literària (de Tucídides, però no dels oradors).

¹⁵⁷ Possibilitat infreqüent i no massa explorada, cf. Denniston 1966², p. 162 n.3.

¹⁵⁸ *Th.* 575 clou la llarga enumeració asindètica dels insults que Amfiaraos adreça a Tideu (572-575), posició culminant que fa preferible d'adoptar la lliçó alternativa τ' MN²QL.

¹⁵⁹ *Pers.* 151; *Th.* 575; *Supp.* 111, tot i que aquest últim vers està corrupte.

¹⁶⁰ *Pers.* 218, 223; *Supp.* 15.

¹⁶¹ Cf. Bonifazi & *alii* 2016, III.4, capítol dedicat al paper de les diferents partícules en els canvis de torn i les converses de tragèdia i comèdia. Allan 2017, p. 291 observa que ἀλλά, tot i que sempre és més freqüent, al drama es registra molt per damunt d'alternatives quasi sinònimes com μέντοι al drama, potser per ser la més marcada semànticament, en introduir una substitució.

¹⁶² Humbert 1972³, §674 observa que l'etiqueta d'exhortatiu és una drecera per fer referència a tots els usos no adversatius, sovint marca de brusquedat. Cf. Drummen 2007, pp. 148-152, el valor adversatiu i el discursiu de trencament coincideixen a substituir un element per un altre; ἀλλά corregeix elements explícits, presuposats, implicacions o canvia de tot el tema.

¹⁶³ Cf. Ruijgh 1971, p. 139.

parlament, especialment quan un personatge interromp un altre¹⁶⁴, com al final de l'esticomítia amb Atossa, quan el cor dona pas al missatge recent arribat: ἀλλ' ἐμοὶ δοκεῖν τάχ' εἴση πάντα νημερτῆ λόγον./ τοῦδε γὰρ δράμημα φωτὸς Περσικὸν πρόπει μαθεῖν./ καὶ φέρει σαφές τι πρῶτος ἐσθλὸν ἢ κακὸν κλύειν (*Pers.* 246-248), o a la irrupció de les Danaïdes en expressions d'agraïment envers Pelasg i els argius (*Supp.* 966). El mateix ocorre amb els canvis bruscs de tema o de to, el que podria considerar-se una interrupció a un mateix, amb els quals Atossa anuncia que marxa just abans d'arribar Xerxes (*Pers.* 849) i Etèocles passa a donar ordres concretes després d'arengar els ciutadans (*Th.* 30) o, més endavant, en descobrir Polinices a la setena porta, atura les seves exclamacions i es recompon (*Th.* 656). Aquesta categoria, que suposa la majoria de registres de ἀλλά exhortatiu¹⁶⁵, encabeix els ἀλλά que obren algunes estrofes i amb els quals el cor s'anima a continuar el cant¹⁶⁶.

Les ordres d'Etèocles de la defensa de Tebes (*Th.* 30), o l'imperatiu amb el qual la reina demana al cor que invoqui Darios (*Pers.* 619) i que després els ancians perses transformen en una petició als déus ctònics que l'han de deixar emergir (*Pers.* 640), obren noves seccions dins dels respectius parlaments i ensems mostren l'encert en la denominació d'aquest ἀλλά que precedeix imperatius o expressions prescriptives equivalents¹⁶⁷. Quan el cor d'ancians, en cloure's la pàrodos, es calma i passa a la recitació anapèstica per a aturar els planys inicials, rebre la reina i engegar la trama, ho fa amb aquestes paraules: ἀλλ' ἄγε, Πέρσαι (*Pers.* 140), amb la fórmula exhortativa per antonomàsia amb la conjunció ἀλλά i l'imperatiu ἄγε, ja gramaticalitzat, seguits d'un subjuntiu de primera persona del plural. A tot el nostre corpus, sols al proemi del segon estàsım, on les Danaïdes expressen llur agraïment pel decret que les acull (*Supp.* 625), un moment que no atura en sec l'emoció com l'anterior, sinó que hi dona pas, reapareix la interjecció ἄγε, aquest cop amb l'emfàtica δὴ i igualment amb el subjuntiu exhortatiu de primera persona¹⁶⁸.

Com han palesat diferents formes de parataxi, les interrogacions i les exclamacions provoquen, com l'imperatiu, un canvi discursiu respecte de la narració i l'argumentació. L'exclamació del cor per invocar els déus i demanar-los la salvació de la ciutat (*Th.* 116) i l'última pregunta amb la qual les tebanes intenten dissuadir Etèocles de lluitar amb son germà (*Th.* 718), plantejada, com la majoria, en el ràpid intercanvi de l'esticomítia¹⁶⁹, demostren de nou el valor disruptiu de ἀλλά.

La combinació ἀλλά μὴν, present als versos amb els quals la reina inicia un breu parlament i l'esticomítia subsegüent un cop expressades les seves pors al cor (*Pers.* 226,

¹⁶⁴ *Pers.* 703, 795, 796; *Th.* 1050, 1053; *Supp.* 343, 516, 760, 930, 936, 952.

¹⁶⁵ *Pers.* 140, 150, 345, 619; *Supp.* 729. Quan un parlant s'interromp a ell mateix, asindèticament o amb ἀλλά, pot indicar una reacció al moviment o gest de l'interlocutor, per marcar que se n'ha adonat, cf. Friis Johansen & Whittle 1980, ad 729; Kaimio 1988, p. 10.

¹⁶⁶ *Pers.* 640; *Th.* 211, 1060; *Supp.* 79. Ἀλλά introdueix, precisament, el mèsode interpolat amb què s'auncia l'entrada d'Antígona i Ismene al tercer estàsım (*Th.* 861). Cf. Redondo 2016b, p. 216, l'ús pròpiament inceptiu de ἀλλά és una innovació postclàssica que reanalitza aquest ús exhortatiu com a il·latiu.

¹⁶⁷ *Th.* 656, 698, 854, 1050, 1053; *Supp.* 79, 186, 191, 219, 464, 724.

¹⁶⁸ El subjuntiu és una correcció versemblant de Turnebus de la llició λέξομεν de M.

¹⁶⁹ *Th.* 1046; *Supp.* 326, 511, 913.

233), exagera el valor emfàtic de la disrupció¹⁷⁰. Tanmateix, aquesta combinació no és ni de bon tros tan freqüent com la conclusiva καὶ μὴν i només reapareix en dues ocasions a l'*Orestíada*, per bé que entretallada per unes altres partícules¹⁷¹. Probablement l'escassetat sigui conseqüència de la incompatibilitat de llur semàntica –ἀλλά marca una divergència argumentativa, polemitza, i μὴν nega o matisa una presuposició¹⁷²–, o més aviat de llur redundància en molts contextos.

Com s'espera d'una combinació tan lligada a l'oralitat, l'ús exhortatiu de ἀλλά s'aprecia sobretot als versos recitats. A *Th.* n'hi ha tants al líric com al recitat, sis¹⁷³, particularitat explicada pel cant entretallat de les noies i llur contestació a les ordres d'Etèocles que predomina al començament. Ja sigui perquè els personatges regis ordenen, o perquè el cor mostra la seva curiositat a l'esticomíthia, aquest recurs és força repartit entre els personatges, si bé és notable la seva absència als versos del missatger (un de sol a *Pers.*¹⁷⁴, cap a *Th.* i a *Supp.*, mentre que tots els de Dànaos es relacionen amb les prescripcions que adreça a les joves¹⁷⁵), qui no participa tant de la vivesa de la conversa: ni sol interrompre, ni preguntar ni deixar-se emportar per les emocions, car els seus parlaments es caracteritzen per una major uniformitat narrativa¹⁷⁶. Aquest repartiment verifica el caràcter oral i viu de les interrupcions, alhora que posa en quarantena la interpretació de ἀλλά inicial o exhortatiu com un signe de vulgaritat o de registre baix¹⁷⁷.

2. Parataxi asindètica

Front al predomini de la parataxi sindètica i el valor estilístic d'acumulació del polisíndeton en catàlegs i accions successives, la juxtaposició, l'extrem contrari, produeix un efecte diferent. L'asíndeton escasseja i no es concentra en passatges caracteritzats per un estil determinat. A la majoria dels registres, en realitat, és qüestionable que es tracti d'asíndeton veritable, atès que les conjuncions són regularment substituïdes per pronoms o adjectius fòrics que reprenen algun element de

¹⁷⁰ Drummen 2007, p. 146: *I think the combination of particles marks the substitution of an implication for an alternative that was not expected by the speaker (the Persian queen Atossa).*

¹⁷¹ *Ag.* 1652 i *Ch.* 189.

¹⁷² Cf. Oréal 1997, pp. 234-235.

¹⁷³ *Th.* 116, 211, 698, 854, 861, 1060 als cants front a 719 als trímetres del cor, 30 i 656 als d'Etèocles, i 1046, 1050 i 1053 als de l'herald.

¹⁷⁴ *Pers.* 345; a més de 640 als cants del cor, 140 i 150 als anapests, 246 als seus trímetres; 226, 233, 619 i 849 als versos recitats per la reina i 703 i 796 als de Darios.

¹⁷⁵ *Supp.* 186, 191, 724, 729 i 760; a més de 326, 464, 516, 913 i 952 als versos de Pelasg, 930 i 936 als de l'herald, 219, 343, i 511 als trímetres del cor, 966 als anapests i 79 als cants.

¹⁷⁶ Aquest principi distributiu s'observa clarament també a les obres posteriors: a *Ag.*, l'herald i el missatger sols sumen tres dels vint-i-vuit registres de ἀλλά i a *Ch.*, on, com *Eu.* i *Pr.*, no apareix cap missatger com a tal, però sí que compta amb Orestes per a anunciar fets llunyans, aquest personatge sols en registra tres de vint-i-sis, menys fins i tot que d'altres amb aparicions més breus. També a l'èpica els registres de ἀλλά en boca dels personatges quadripliquen els del narrador, car pertany a la interacció, cf. Cuypers 2005, pp. 36-38, 67-68.

¹⁷⁷ Friis Johansen & Whittle 1980, ad 913 considera aquest ἀλλά de les interrupcions inquisitives una marca d'incrèdilitat o d'indignació i en presenta un registre de passatges als tres tràgics. Tot i que caldria analitzar-ne l'efecte a les escenes concretes per comprovar que siguin comparables i no assumir tòpics sobre cap autor, l'abundància d'aquest recurs a Eurípides sí que pot apuntar a un tret innovador o col·loquial. Cf. Drummen 2007, pp. 151-152, aquest ἀλλά és més freqüent a la comèdia, més pròxima a la llengua parlada i amb més parlaments i interrupcions; tanmateix, les quantitats relatives de ἀλλά inicial donen l'avantatge als tràgics.

l'oració anterior o, més precisament, la recapitulen sencera, tot lligant-la amb la nova¹⁷⁸. No sols demostratius, qualitatus i quantitatus¹⁷⁹, sinó també adverbis¹⁸⁰ i sintagmes preposicionals¹⁸¹ parafrasegen i reprenen la situació anterior. Les anàfores recapitulatives solen aportar el to conclusiu al final d'una intervenció i hi creen un lligam sintàctico-semàntic, gens sorprenent atès que els fòrics són morfològicament a l'origen de nombrosos elements coordinants i subordinants. Evidentment, que l'anàfora (més rarament la catàfora¹⁸²) eviti l'asíndeton no exclou que els anafòrics també puguin aparèixer amb unes altres conjuncions com δέ o καί o amb partícules emfàtiques, com succeix majoritàriament. Aquestes relacions endofòriques han estat estudiades com a part de la sintaxi pronominal.

L'asíndeton pur¹⁸³, sense cap anàfora ni catàfora, es troba naturalment en exclamacions i preguntes, enunciats amb una finalitat discursiva diferent i als quals el canvi d'entonació ja marca que es tracta de noves oracions. Si de cas, l'asíndeton els fa més expressius. A tall d'exemple, a les tres preguntes encadenades amb què el cor reacciona a les reflexions de Darios no és l'asíndeton, sinó l'encavalcament i l'acumulació, sense donar temps a la resposta, el que en transmet l'esverament: τί οὖν, ἄναξ Δαρεΐε; ποῖ καταστρέφεις / λόγων τελευτήν; πῶς ἂν ἐκ τούτων ἔτι / πράσσοιμεν ὡς ἄριστα Περσικὸς λεῶς; (*Pers.* 787-789)¹⁸⁴. Les dues preguntes següents, ja amb més calma, són unides poc després per δέ: πῶς τοῦτ' ἔλεξας; τίνι τρόπῳ δὲ συμμαχεῖ; (*Pers.* 793).

El mode de moltes oracions asindètiques sol ser l'imperatiu, que, com les interrogacions, marca la funció conativa¹⁸⁵. Freqüentment, però, als versos cantats pel cor l'imperatiu no expressa ordres, sinó prec sense cap destinatari en concret o bé adreçats als déus i que, com les exclamacions¹⁸⁶ i preguntes retòriques, representen més aviat la funció expressiva¹⁸⁷. Resulta ben palmària l'entrada del cor de noies esparverades, on es conjumina l'asíndeton amb exclamacions, invocacions, prescs i preguntes retòriques que se sobreposen a la descripció del clamor enemic sobretot a l'inici astròfic (*Th.* 78-108¹⁸⁸). Diferent, però semblantment marcada per les repeticions i els imperatius, és la invocació a Darios a la tercera estrofa, antístrofa i èpode, al final del segon estàsım del primer drama (*Pers.* 657-680¹⁸⁹). A *Supp.*, l'excès d'imperatius i l'asíndeton, gairebé l'únic tipus d'unió oracional que coneixen (tot i que cal admetre la

¹⁷⁸ Cf. Denniston 1966², pp. xliii-xlvi.

¹⁷⁹ Cf. Bonifazi & alii 2016, II.5 sobre el paper dels diferents pronoms i llurs combinacions amb partícules a l'endofòresi.

¹⁸⁰ ὦδεν (*Pers.* 343); οὐτω(ς) (*Th.* 811, 1020); ἔνθεν (*Supp.* 583, 959, tot i que preferim de considerar el primer subordinant).

¹⁸¹ Πρὸς τὰδε a *Pers.* 170, i πρὸς ταῦτα a *Pers.* 57, 829; *Supp.* 520, 549, 1006.

¹⁸² Trobem anàfora sense catàfora a *Pers.* 176-200; *Th.* 266-279, 380-391, 647-649, 1005-1025; *Supp.* 407-417, mentre que hi ha només catàfora a *Th.* 532-539.

¹⁸³ Amb el benentès que en un text, per virtut de la cohesió, tots els components es relacionen entre si i mai cap oració no és del tot autònoma; cf. Paul 1960⁶, p. 148.

¹⁸⁴ Cf. de Poli 2018, p. 59, també a l'inici de l'escena el cor demostra una paüra semblant davant del sobirà difunt, expressada en aquest cas per una particular tria de versos lírics.

¹⁸⁵ *Pers.* 439; *Th.* 31, 32, 451, 675; *Supp.* 232, 367, 397, 456, 481, 483, 498, 729, 963, 993.

¹⁸⁶ *V. gr. Th.* 926; *Supp.* 141, 151, 908.

¹⁸⁷ *Pers.* 571; *Th.* 171, 172, 301, 699; *Supp.* 350, 375, 420, 804.

¹⁸⁸ Amb set asíndeta en concret: *Th.* 79, 80, 81, 87, 90, 99, 103.

¹⁸⁹ Amb sis asíndeta en concret: *Pers.* 657, 658, 663, 665, 671, 674.

corrupció del breu passatge), exageren l'efecte dels bruels del cor d'egipcis, uns brètols (*Supp.* 848, 849, 852, 853¹⁹⁰), així com l'aparició de llur herald (*Supp.* 907 amb tres imperatius asindètics).

Les intervencions reportades originen un altre gran trencament discursiu, però se sol pal·liar mitjançant la fòresi. Només dues oracions asindètiques (*Pers.* 405 i *Th.* 589) es relacionen amb el discurs directe i no pas amb el seu encaix dins del principal, sinó que en formen part i en ambdós casos el clouen¹⁹¹.

A banda d'aquests canvis en l'orientació elocutiva que impliquen naturalment la falta de conjuncions¹⁹², molts enunciats asindètics comparteixen, precisament, la posició final. El crit de guerra grec $\nu\upsilon\nu \upsilon\pi\epsilon\rho \pi\alpha\nu\tau\omega\nu \acute{\alpha}\gamma\omega\nu$ (*Pers.* 405) esmentat adés, com a discurs reportat, pot informar d'una caracterització realista o versemblant; de la mateixa manera, uns altres versos també aporten aquest to resolt i decidit a les seqüències que clouen, bé amb sentències inapel·lables¹⁹³, bé amb imperatius o precés que assegurin l'execució del que s'ha dit¹⁹⁴. El rei tebà acaba amb determinació molts dels seus intercanvis amb el missatger, tot donant ordres per a prosseguir preparant la defensa (*Th.* 451, 480, 560) i així és també com disposa d'enfentar-se a Polinices, tot requerint immediatament la seva armadura: $\acute{\epsilon}\chi\theta\rho\delta\varsigma \sigma\upsilon\nu\nu \acute{\epsilon}\chi\theta\rho\omega \sigma\tau\acute{\eta}\sigma\omicron\mu\alpha\iota. \phi\acute{\epsilon}\rho' \acute{\omega}\varsigma \tau\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma/ \kappa\nu\eta\mu\acute{\iota}\delta\alpha\varsigma, \alpha\acute{\iota}\chi\mu\eta\acute{\iota}\varsigma \kappa\alpha\acute{\iota} \pi\acute{\epsilon}\tau\rho\nu\nu \pi\rho\omicron\beta\lambda\acute{\eta}\mu\alpha\tau\alpha$ (*Th.* 675-676).

Paral·lelament als parlaments anteriors on l'asíndeton marca resolucions finals, majoritàriament al trímetre¹⁹⁵, als versos lírics trobem un altre tipus de juxtaposició oracional estilísticament rellevant. Ja hem vist com l'asíndeton escau als versos on canvia l'elocució i com el cor és qui més tendeix a suplicar, preguntar, exclamar-se i expressar patiment, tot i que aquests enunciats no són la seva única peculiaritat. A banda de la irrupció del cor de tebanes (*Th.* 78-108), també les Danaïdes, a la primera estrofa d'un cant, altament asindètica (*Supp.* 736, 737, 738), expressen llur terror davant l'arribada dels egipcis, paüra que es confirma més endavant, a l'inici del tercer estàsिम: $\pi\alpha\tau\rho\delta\varsigma \sigma\kappa\omicron\pi\alpha\acute{\iota} \delta\acute{\epsilon} \mu' \acute{\epsilon}\acute{\iota}\lambda\omicron\nu. \omicron\acute{\iota}\chi\omicron\mu\alpha\iota \phi\acute{\omicron}\beta\omega$ (*Supp.* 786, de sentit gairebé idèntic a *Th.* 332: $\beta\alpha\rho\epsilon\acute{\iota}\alpha\varsigma \tau\omicron\iota \tau\acute{\upsilon}\chi\alpha\varsigma \pi\rho\tau\alpha\rho\beta\omega$). Fins i tot al trímetre, quan el guaita descriu l'avanç de l'exèrcit argiu (*Th.* 60), quan Dànaos veu acostar-se, astorat, els guerrers de Pelasg primer (*Supp.* 181, 184) i, més endavant, intenta calmar les seves filles per l'arribada del vaixell egipci (*Supp.* 740), tots dos ho fan en breus asíndeta que traeixen una llengua agitada pel pànic¹⁹⁶.

¹⁹⁰ Ἄτιέτ' podria ser, en comptes d'un imperatiu, un neutre plural en vocatiu, a rather abrupt nominal use; cf. Bowen 2013, *ad loc.* Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 1012 l'inclouen com a exemple d'asíndeton adversatiu.

¹⁹¹ Cf. Hummel 1993, p. 372.

¹⁹² Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 632.

¹⁹³ *Pers.* 346; *Th.* 596, 756; *Supp.* 385.

¹⁹⁴ *Th.* 589, 696, 1041; *Supp.* 232, 498.

¹⁹⁵ Les dues excepcions són *Th.* 756, final d'estrofa i de la narració abreujada sobre la maledicció dels Labdàcides, i *Supp.* 385, amb una γνώμη per cloure l'estrofa.

¹⁹⁶ Evidentment, per molt mimètic que sigui el teatre, el realisme d'aquest tret sintàctic constitueix una estilització en combinar-se amb l'ús de metres lírics jònics que el poeta associa, de manera innovadora, a aquest sentiment concret, cf. de Poli 2018, pp. 56, 65.

En la resta de testimoniatsges d'asíndeton, amb mode indicatiu i continuïtat de la funció referencial¹⁹⁷, el deslligament sintàctic amb l'oració anterior sembla haver-se pogut interpretar sobre l'escenari com una pausa dramàtica. Passatges com l'anunci de la mort dels fills d'Edip evidencien com aquest tipus de parataxi es relaciona amb un to reflexiu i atorga a l'oració un cert valor causal o explicatiu:

θαρσεῖτε, παῖδες ἴμητέρων† τεθραμμέναι·
 πόλις πέφευγεν ἦδε δούλιον ζυγόν.
πέπτωκεν ἀνδρῶν ὀβρίμων κομπάσματα,
 795 πόλις δ' ἐν εὐδίᾳ τε καὶ κλυδωνίου
 πολλήσι πληγαῖς ἄντλον οὐκ ἐδέξατο.
 στέγει δὲ πύργος, καὶ πύλας φερεγγύοις
 ἐφραζάμεσθα μονομάχοισι προστάταις.
 καλῶς ἔχει τὰ πλείστ', ἐν ἔξ πυλώμασιν·
 800 τὰς δ' ἐβδόμας ὁ σεμνὸς ἐβδομαγέτας
 ἄναξ Ἀπόλλων εἴλετ', Οἰδίπου γένει
 κραίνων παλαιὰς Λαῖου δυσβουλίας.

Th. 792-802

Si bé potser no tots els registres són tan clars, sí que al recitat es mantenen amb un significat de justificació o concreció, com també s'observa als versos amb què Dànaos comunica la resolució dels argius rere el segon estàsım: θαρσεῖτε παῖδες· εὖ τὰ τῶν ἐγχωρίων / δήμου δέδοκται παντελῆ ψηφίσματα (*Supp.* 600-601). Encara que menys sovintejada al líric, aquesta mena d'asíndeton s'adiu també a l'estàsım final de *Th.*, on les joves ja han escapat a l'amenaça argiva i adopten un to reflexiu sobre el malaguanyat destí del casal reial¹⁹⁸. Mentre que el polisíndeton copulatiu amb δέ, τε ο καί marca l'acumulació i la precipitació, una successió accelerada, esperablement l'asíndeton, a l'igual que la figura retòrica de l'aposiopesi¹⁹⁹, comporta un trencament discursiu que intensifica l'oració següent, ja sigui les ordres i resolucions taxatives,

¹⁹⁷ *Pers.* 314, 416, 535, 1000; *Th.* 35, 263, 393, 441, 793, 794, 799, 820, 835, 863, 873, 901, 929, 947, 1031; *Supp.* 87, 100, 201, 202, 600-601, 714, 749, 791, 926, 963. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 791 accepten, al contrari de West, la correcció de Burgard de suprimir δ' perquè l'asíndeton és idiomàtic al drama en l'esquema de desig negatiu seguit de desig positiu, com també caracteritza l'expressió homèrica de profecia negativa seguida de profecia positiva (o menys amenaçadora).

¹⁹⁸ *Th.* 835, 863, 873, 901, 929, 947, a més dels provocats per l'intercanvi de preguntes i respostes entre els semicors. També es troben als cants corals *Pers.* 1000 i *Supp.* 87, 100 i 749.

¹⁹⁹ Tot i que la definició genèrica d'aposiopesi inclou qualsevol expressió interrompuda o estructura sintàctica que quedi en suspensió, Kühner & Gerth 1976 II.2, §598 semblen tenir només en compte aquells registres on acompanya la partícula μή i vivifica el mode imperatiu o cupitiu de l'oració; cf. Wolterstorff 1874, pp. 12-15; Novelli 2012, pp. 74-83.

recreant el versemblant efecte blocant de la por²⁰⁰ en enunciats expressius, o bé atorgant solemnitat²⁰¹ i ressaltant certs fets presentats com a motiu de reflexió.

A diferència del polisíndeton, l'asíndeton no s'acumula en llargs passatges que permetin de parlar d'un estil asindètic com a tal. Sols algunes estrofes ja esmentades dels cants corals podrien rebre aquest nom, gens estrany atès que al líric no predominen ni la narració ni l'argumentació i solen juxtaposar-s'hi els planys²⁰².

La raresa acreix el potencial poètic de l'asíndeton²⁰³, ja que apareix en versos allunyats, esporàdicament i a tots els personatges encara que tendeixi a concentrar-se a les parts líriques. El pànic dels cors femenins davant l'arribada, bé dels argius, bé dels egipcis, junt amb l'expressió pomposa d'Etèocles, especialment durant l'encarcarat intercanvi central amb el missatger, així com la brusquedat dels egipcis, incrementen sensiblement els asíndeta a *Th.* i *Supp.* (més de quaranta a cadascuna) respecte de *Pers.* (amb només setze). En algunes seqüències, sols l'últim o els últims elements són introduïts per una conjunció, mentre que es podria considerar que els primers de la llista són juxtaposats:

ὀρμάσθε πάντες, σοῦσθε σὺν παντευχία,
πληροῦτε θωρακεῖα, κἀπὶ σέλμασιν
πύργων στάθητε, καὶ πυλῶν ἐπ' ἐξόδοις
μίμνοντες εὖ θαρσεῖτε, μηδ' ἐπηλύδων
35 ταρβεῖτ' ἄγαν ὄμιλον· εὖ τελεῖ θεός

Th. 31-35

²⁰⁰ Crida l'atenció, però, la relació entre l'asíndeton i el present històric en la descripció del carnatge dels naufragats perses per part dels grecs, amb dos verbs totalment juxtaposats, posició que, més que l'asíndeton, transmet la immediatesa de dues accions del tot simultànies o una immediatament posterior: ἐξ ἑνὸς ῥόθου / παίουσι κρεοκοποῦσι δυστήνων μέλη (*Pers.* 463).

²⁰¹ Ja Arist. *Rh.* 1413b considera que l'asíndeton escau als gèneres interpretatius, teatre i oratòria, mentre que el desaconsellava a la prosa escrita, car arreu es manté l'efecte de transcendència; cf. Redondo-Moyano 2006. De fet, Hutchinson 1985, ad 835 comenta com l'asíndeton no fa gens per a un cant de "salvatge emoció". En canvi, Wolterstorff 1874, pp. 17-19 ja aprecia que l'asíndeton, sempre deliberat, traeix una certa emoció. Humbert 1972³, §661: *À côté de cette asyndète, dépourvue de valeur expressive, il en est une autre qui est un procédé de style ("stylistic asyndeton" de Denniston) et dont l'auteur use, soit pour donner une impression de faits qui se succèdent avec une rapidité déconcertante, soit pour exprimer un sentiment subit qui surprend pour ainsi dire l'esprit, et suspend la démarche ordinaire de la pensée* [subratllats de l'autor]. Ruijgh 1971, pp. 207-208 també contempla l'asíndeton afectiu amb un valor de rapidesa i impaciència, però sembla referir-se sols a la coordinació de sintagmes i els exemples adduïts són prosaics. La solució més eficaç, atesa la varietat de registres al nostre corpus, deu ser d'acceptar que l'asíndeton per si sol no té cap valor estilístic determinat, sinó que n'emfasitza un o altre segons el context.

²⁰² Cf. Márquez Guerrero 1992, p. 38; Hummel 1993, p. 376, són diferents elements (parèntesis narratius, γνῶμαι i marques de la implicació de l'autor) els que es combinen a la lírica coral i donen el resultat d'un major asíndeton. Michelini 1982, p. 101, tot i descriure el somni d'Atossa (*Pers.* 181-199) com un passatge estilísticament marcat per la manca de connectors, admet que sols hi ha asíndeton als vv. 181 i 188 (apreciació matisable, atès que λέξω σοι a *Pers.* 180 funciona com a catàfora semàntica de tot el contingut següent, una mena de discurs directe del propi parlant) i obvia que els connectors "molt simples" com δέ, no deixen de ser conjuncions gens equiparables a l'asíndeton.

²⁰³ Cf. Ruijgh 1971, pp. 207-210, l'asíndeton en grec és més rar que a les llengües modernes i, per tant, més marcat. Kühner & Gerth 1976 II.2, §546, el consideren una "expressió retòrica".

També en un passatge més extens amb estil δέ, καί marca la culminació d'una seqüència, reforçada en aquest cas amb les emfàtiques γε i μέντοι:

380 ἔς ναῦν ἐχώρει πᾶς θ' ὄπλων ἐπιστάτης
τάξις δὲ τάξιν παρεκάλει νεὸς μακρᾶς,
πλέουσι δ' ὡς ἕκαστος ἦν τεταγμένος.
καὶ πάννηχοι δὴ διάπλοον καθίστασαν
ναῶν ἄνακτες πάντα ναυτικὸν λεῶν
καὶ νῦξ ἐχώρει, κοῦ μάλ' Ἑλλήνων στρατὸς
385 κρυφαῖον ἔκπλουν οὐδαμῆ καθίστατο·
ἐπεὶ γε μέντοι λευκόπωλος ἡμέρα
πᾶσαν κατέσχε γαίαν εὐφραγῆς ἰδεῖν...

Pers. 379-387

Ací l'asíndeton té una funció secundària consistent a acumular la tensió i acréixer l'impacte de la conjunció final. A la parataxi nominal aquestes gradacions també es donen i arriben a ser banals, especialment a passatges catalògics on alternen i introdueixen estils τε²⁰⁴. En qualsevol cas, igual que entre oracions, l'asíndeton nominal és més escàs i conseqüentment més remarcable que el polisíndeton²⁰⁵.

2.1. Incisos

Algunes oracions introduïdes asindèticament no segueixen l'ordre seqüencial del text ni aporten informació sobre el mateix tema, sinó que solen interrompre unes altres oracions principals²⁰⁶ i actuen més aviat com a modalitzadors o marques de com s'ha d'interpretar el contingut. Tot i que també hi ha elements nominals parentètics de significats semblants, per exemple els vocatius, ací entendrem per incisos oracions asindètiques, amb un verb finit, encara que ocasionalment implícit, i que impliquin un canvi en la funció del discurs.

La majoria d'incisos d'aquesta mena són de tipus explicatiu: precisen el contingut que s'està formulant o la font de la informació, com a Δίρκης τε πηγαῖς ὕδατί τ' Ἴσμηνοῦ λέγω (*Th.* 273, concretant χώρας, dos versos més amunt entre d'altres²⁰⁷), i de vegades per a matisar-la, com al vers líric: σιδαρόπληκτοι δὲ τοὺς μένουσιν / (τάχ' ἂν τις εἴποι) τινές / τάφων πατρῶν λαχαί (*Th.* 912-914). En ocasions en què, sense un verb de dicció, una oració asindètica simplement parafraseja els versos anteriors, més que un incís

²⁰⁴ *V. gr.* Ἄρκτεός, Ἀδεύης, καὶ Φερεσσεύης τρίτος (*Pers.* 312) contrasta amb el polisíndeton del catàleg de guerrers següent (*Pers.* 320-328).

²⁰⁵ *V. gr.* ἢ λισσὰς αἰγίλιψ ἀπρὸς/δεικτος οἰόφρων κρεμᾶς / γυπιάς πέτρα, βαθὺ / πτώμα μαρτυροῦσά μοι (*Supp.* 794-797) o *Pers.* 925-927, 935-940; *Th.* 610-612, 722-723, 916-918, majoritàriament a cants lírics i ecos homèrics, cf. Collard 2008, p. 228.

²⁰⁶ Kühner & Gerth 1976, II.2 §548.3 defineixen com a incisos aquells elements, formalment oracions principals, els continguts dels quals es relacionen amb l'oració que els conté.

²⁰⁷ *Th.* 489, 609, 658. En aquest darrer, Πολυνεΐκει λέγω, l'acusatiu que pertocaria al complement de λέγω és atret al datiu per l'adjectiu ἐπωνύμω la referència del qual explícita segons Hutchinson 1985, *ad loc.*; atracció potser afavorida pel fet que, com a verb de dicció, λέγω, pugui introduir l'antropònim com una mena d'estil directe, en el cas que pertoca segons l'oració anterior.

explicatiu, podem considerar-lo un dels asíndeta anteriors que aporten solemnitat i insisteixen sobre idees clau, si no una interpolació dels escolis, com al vers ἄτης ἄρουρα θάνατον ἐκκαρπίζεται (*Th.* 601, sovint atetitzat com a interpolació perquè sols reformula els versos anteriors).

Un segon tipus d'incís són aquells en què els verbs de dicció o performatius no insisteixen o concreten el contingut anterior sinó que emfasitzen la força il·locutiva dels enunciats que interrompen, sovint relacionada amb la funció impressiva que emergeix en cants antifonals amb versos com μόνην δὲ μὴ πρόλειπε, λίσσομαι πάτερ (*Supp.* 748)²⁰⁸. Altrament, preguntes retòriques com τί γένωμαι; (*Th.* 297), que trenca una construcció amb μέν-δέ a l'agitada pàrodos de *Th.*, evidencia la por i l'emoció que embarga el cor. En uns altres enunciats com ἔφριξα δινήσαντος· οὐκ ἄλλως ἐρῶ (*Th.* 490) la reflexió metalingüística serveix perquè el locutor es reafirmi i emfasitzi l'oració precedent.

A *Pers.* abunden les variacions de la construcció εὖ σαφῶς ἴσθι, sobretot als versos del missatger, com a oracions principals i introduïdes amb conjuncions paratàctiques, no ben bé com a incisos encara que acompleixin una funció semblant²⁰⁹. A *Supp.* aquesta mena de precisions s'introdueixen ja de manera totalment asindètica: ἐκ τῶνδε τοίνυν, ἴσθι, μηχανὴ καλή (*Supp.* 459) i μαχοῦνται περὶ σέθεν, σάφ' οἶδ' ἐγὼ (*Supp.* 740).

També mereixen esment en aquest apartat incisos del mateix to no asindètics, sinó introduïts amb partícules, com ara aquesta insistent referència al propi discurs: εἶπον δὲ καὶ πρὶν (*Supp.* 398, similar a 930-933, amb què l'herald justifica les seves preguntes) o aquest altre, al líric, amb un verb performatiu: οὐδέ μέμφομαι (*Supp.* 137). Si els trencaments discursius més forts són marcats per l'asíndeton, molts dels que matisen la informació o n'especifiquen la font són formalment oracions subordinades modals com ara ὡς ἀκούομεν (*Pers.* 565) o ὡς ὁ μάντις φησὶν (*Th.* 24) entre més²¹⁰.

Paral·lelament al regular asíndeton amb imperatiu, un dels tipus més particulars d'oracions subordinades que actuen com a incisos és el d'aquelles que expressen temor o desig, sovint introduïdes per la negació μὴ o per pronoms relatius, dos tipus de nexes força ambigus, que també poden trobar-se en oracions principals (encara que el relatiu com a demostratiu sigui més rar). Són especialment freqüents a *Th.* construccions com ara εἰ δ'αὐθ', ὃ μὴ γένοιτο, συμφορὰ τύχοι (*Th.* 5)²¹¹, que palesen la desesperació d'Etèocles i el pànic dels tebans davant de la imminència de l'atac.

Els incisos o interrupcions presenten una enorme varietat ja a les tres primeres tragèdies del corpus, si bé solen tenir tots uns usos principals semblants. Tot i que no impliquen una pausa dramàtica ni tenen el mateix efecte, els principals tipus d'incisos que hem distingit coincideixen força amb els usos més marcats de l'asíndeton: explicitar o remarcar la força elocutiva, introduir alguna mena d'expressió sobtada que

²⁰⁸ Cf. Revuelta Puigdollers 2017a, p. 23, sobre l'eventual gramaticalització d'incisos d'aquesta mena, en els quals la funció de parèntesi metalingüística suposa l'estadi previ a convertir-se en partícules.

²⁰⁹ V. gr. Ἐέρξη δέ, καὶ γὰρ οἶδα, χιλιάς μὲν ἦν... (*Pers.* 341), a més de *Pers.* 171, 211, 337, 431, 435 i 784.

²¹⁰ *Pers.* 188; *Th.* 369, 646; *Supp.* 923; a més dels més breus, amb només formes nominals, *Pers.* 714 i *Supp.* 230.

²¹¹ A més de *Th.* 15, 200, 426, 549, 1036.

mostra els sentiments que suscita l'enunciat en el locutor, o bé centrar l'atenció en el contingut tot reformulant-lo. Llur contingut i funció equiparen aquest tipus d'asíndeton amb unes altres oracions anàlogues encara que introduïdes hipotàcticament o paratàctica, que també interrompen o culminen unes altres oracions. Els parèntesis, encara que presents en gairebé tota mena de texts, són per definició marques de la llengua conversacional, car traeixen la improvisació d'un discurs que es reformula a mida que s'elabora, raó per la qual són encara més conspicus i nombrosos en l'oralitat. Tot i això, el grau de col·loquialisme depèn molt del context: trobem casos, per exemple, com *Supp.* 459, al costat de la partícula emfàtica τοίνυν, retratant ensems la vivesa de l'esticomítia, o *Pers.* 188, amb una prodelisió que uneix pronom personal i verb; mentre que d'altres com *Supp.* 740, junt amb la forma pronominal poètica σέθεν clouen el discurs de manera més elegant. Previsiblement, escassegen a les parts corals, sobretot líriques, sense ser-ne del tot absents, i les precisions o reformulacions abunden als versos recitats pels missatgers, que han de transmetre informació. Fora d'aquests detalls, no podem dir que caracteritzin cap tipus d'intervenció, si bé ressalten sobretot a *Th.*, amb quinze registres, vuit dels quals als parlaments d'Etèocles, en comparació amb els deu de *Supp.* i, sobretot de *Pers.*, on els incisos no són asindètics, sinó paratàctics o hipotàctics, menys marcats també qualitativament, doncs.

3. Conclusió

La parataxi és l'organització discursiva bàsica i tan diversa –sindètica, amb variadíssimes conjuncions, polisindètica i asindètica– que no s'identifica com un recurs que caracteritzi seccions, líriques o recitades, i personatges. En general, aquells usos que es relacionen sobretot amb la narració –l'estil δέ o l'estil καί, testimoniats en deu i set passatges recitats front a sis i un al líric respectivament–, l'argumentació –l'establiment del tema mitjançant el μὲν solitari, amb tretze testimoniats al recitat i set al líric–, abunden als passatges recitats. El μὲν inceptiu, en concret, obre la majoria de drames esquilis, aquells amb pròlegs no cantats, particularitat remarcable al corpus tràgic. També són propis del trímetre, per bé que no exclusius, els incisos de tota mena, sovint de caire col·loquial. Al líric trobem més aviat l'ús de μὲν-δέ com a organitzadors de les estrofes i, sobretot, l'estil τε (amb sis registres al líric, un als anapests i tres al recitat) i la conjunció ἢδέ (amb sis registres anapèstics i altres sis lírics), que mostren la preferència del cant per un estil nominal i sincrètic. També les partícules que es relacionen amb la vivesa del diàleg –καὶ μὲν, καὶ δὴ, ἀλλά exhortatiu (amb nou, vuit i trenta-tres casos al recitat front a dos, un i vuit al líric)– coincideixen més, precisament, al trímetre iàmbic en què es donen la immensa majoria d'intercanvis; de fet, als cants se'n troben alguns dels testimoniats més asistemàtics, on les combinacions de partícules, com ara καὶ μὲν, no mostren llur valor pragmàtic habitual. En el cas de ἀλλά disruptiu, tres registres (dos a *Pers.* i un a *Th.*), es troben als anapests corals, situació ressenyable atès que pocs altres ítems d'aquest capítol caracteritzen els versos no lírics (trímetres, tetràmetres o anapests) dels cors. Sigui com sigui, es tracta

més aviat de quantitats relatives: amb l'excepció del rar ús, molt particular, de ἠδέ a *Pers.*, cap conjunció o funció és exclusiva o destaca excessivament al líric o al recitat.

Entre els personatges, sols el missatger, qui més lluny queda dels altres participants actius en la trama, és definit per uns usos paratàctics determinats. La narració, fonamental a les ῥήσεις, explota al màxim els efectes de seqüenciació de l'estil δέ (amb set registres front a tres de la resta de personatges a *Pers.* i *Th.*, a *Supp.*, en canvi, aquesta seqüència narrativa apareix als cants atès que Dànaos l'empra en admonicions), així com certs usos conclusius de l'asíndeton per a comunicar notícies demolidores (dos a *Pers.*, els únics del drama, i quatre a *Th.*; els dos de Dànaos a *Supp.* tenen a veure amb les sentències que adreça a les filles més que no pas amb el seu eventual paper de portador de noves). Els seus parlaments, especialment del missatger de *Th.*, concentren gran part de la deixi endofòrica, que pal·lia l'asíndeton i esclareix l'organització i la cohesió del discurs; paral·lelament, els incisos li permeten de reformular i insistir en conceptes clau. Com a caracterització negativa, les intervencions d'aquest personatge, que rarament intervé en diàlegs vius, inclouen pocs ἀλλά de trencament: un a *Pers.*, cap a *Th.* i cinc de Dànaos (relativament equiparable a un missatger) a *Supp.*, front al total de vint-i-vuit de la resta. Els heralds, amb intervencions menys significatives (sobretot a *Th.*), però amb major autoritat i disposició a discutir, sí que hi recorren: tres vegades a *Th.* i dos a *Supp.* La precipitació de l'estil καί, també adient a les narracions, resulta més emotiva que l'estil δέ, per la qual cosa els seus quatre registres (minoritaris en comparació amb el seu ús en seqüències imperatives) es distribueixen entre els missatgers persa i tebà, Atossa i l'herald del final de *Th.*

Mév solitari predomina als versos de Pelasg (Dànaos i el cor en compten un de sol i ell, sis, la tercera part dels divuit registres que sumen les tres tragèdies), allà on malda per esclarir la situació i raonar, mentre que l'estil καί atorga més força encara als imperatius de Dànaos, qui en compta tres, quan tota la resta de personatges que l'empren ho fan només una vegada. L'estil imperiós i categòric d'Etèocles es confirma en un ús paratàctic: l'asíndeton amb el qual referma les seves ordres i sentències en cinc passatges dels onze de *Th.*, que suposen vora un terç dels setze totals. Un asíndeton diferent sovinteja als cants dels cors femenins de *Th.*, amb dos registres i, notablement, de *Supp.*, amb quatre, en la verbalització de llurs temors, sentit que només mostren al recitat el missatger tebà una vegada i Dànaos, en tres.

Més evidents resulten les diferències entre les tres tragèdies. A *Pers.* i *Th.* μέν-δέ exploten més les dualitats –entre Grècia i Pèrsia i entre atacants i defensors respectivament– i organitzen amb major claredat les estrofes, car a *Supp.* els cants, menys esquemàtics, són les principals intervencions de les protagonistes i sols en dos casos, molt dubtosos, les estrofes s'organitzen mitjançant μέν-δέ. A *Pers.* la funció narrativa de l'estil δέ (amb cinc registres ben evidents front als dos de *Th.* i un de *Supp.*) i l'acumulació de l'estil τε als nou catàlegs és molt més transparent que a *Th.* i *Supp.* (que en sumarien tres i força menys extensos), on l'estil δέ al trímetre apareix en passatges descriptius i no és tan clar com en algunes seccions narratives dels cants.

Aquestes dues tragèdies comparteixen també un major nombre d'asíndeta (quarantaset *Th.* i quaranta-sis *Supp.*, front als setze de *Pers.*), explicable pel pànic dels cors o per la rigidesa de *Th.* a la qual contribueix la pompositat d'Etèocles referida adés; de fet, l'asíndeton mitjançant el qual conclou les disposicions al final dels parlaments amb una certa solemnitat compta nou registres a *Th.*, front als cinc que sumen *Pers.* i *Supp.* A més, els incisos no sols són més a aquests dos drames, sobretot a *Th.*, sinó que n'hi ha també d'asíndètics, més marcats, mentre que manquen a *Pers.* Té unes oracions a la destacable primera invocació de *Th.* on el cant barreja el catàleg de divinitats amb les accions que se'ls demanen, una estilització de l'anomalia sintàctica que el poeta sembla voler continuar a *Supp.*, en tres parells de registres molt més esporàdics de palès paral·lelisme, subtil tret que contribueix a un cert encarcament²¹².

L'abundor i la primordialitat de la parataxi relativitzen la consideració d'algun ús o un altre com a arcaisme o innovació i en dificulten encara més l'organització en l'eix diafàsic com a poetismes o col·loquialismes. La relació amb funcions pragmàtiques demostra que moltes conjuncions són ben col·loquials en el sentit original de la paraula: pròpies de l'oralitat. El valor emfàtic de μέν solitari suposa una conservació i un poetisme en posició inceptiva, la qual cosa no obsta perquè en pesi més la funció pragmàtica que el fa especialment escaient al trímetre. Més clar com a arcaisme resulta, si n'acceptem la relació amb el τε èpic, l'ús de τε solitari de matís lleugerament explicatiu, explotat estilísticament en alguns punts concrets de *Th.* i *Supp.*, sobretot parts corals, on hi comptem nou dels quinze registres del nostre corpus. Hem pogut identificar tres tipus principals de polisíndeton amb algunes de les conjuncions més freqüents –δέ, καί i τε–, que creen uns estils particulars característics de certs passatges. Ara bé, costa d'establir fins a quin punt l'ús estilístic del polisíndeton de és una creació poètica o, més aviat, una resignificació d'uns recursos expressius quotidians. Inversament, ἦδέ és un rar poetisme d'empremta homèrica, confinat als versos lírics, però innovador en la mida que Èsquil el constreny als catàlegs de *Pers.*, especificitat absent a l'èpica. Seria un error, tanmateix, de considerar els catàlegs una romanalla arcaica pròpia de l'èpica hesiòdica: el contingut d'enumeracions i inventaris és cabdal per a molts gèneres, fins i tot la innovadora logografia jònia, les periègesis i descripcions catalògiques de la qual ofereixen el mateix eixamplament d'horitzons que els passatges esquilis. Si l'ordenació dels catàlegs mitjançant l'estil τε recorda l'èpica, l'estil δέ, però, sembla un desenvolupament pròpiament esquili que, a diferència de l'anterior, es manté força viu a l'*Orestíada*.

Les conjuncions analitzades es divideixen entre aquelles que funcionen com a eines sintàctiques i les que operen més a un nivell discursiu o pragmàtic, amb el benentès que sovint una partícula pot funcionar de totes dues maneres. Així, l'ús ordinari de δέ en fa la conjunció principal, seguida de καί copulatiu o τε entre sintagmes, de la mateixa manera que ἀλλά com a conjunció adversativa o γάρ,

²¹² Friis Johansen 1954, pp. 27, 47, 51-52, p. 54: *We may confidently say, after surveying the whole material that the technique of repetition, popular as it is with Aeschylus throughout his plays, is handled in a somewhat more mechanical way in Suppliants than elsewhere.* Tot i que, al nostre parer, cal no minimitzar uns altres exemples de *Th.* i *Pers.* per exagerrar aquesta rigidesa de *Supp.*

explicativa, no presenten cap valor remarcable. Més evidents són, per exemple, el paper de μέν-δέ en estructurar alguns estàsims, el canvi de subjecte que reforça δέ solitari o els límits que explicita el τε solitari.

La combinació amb alguns modes verbals posa en relleu o activa certes funcions pragmàtiques. La funció conativa dels enunciats impressius, per l'òbvia voluntat d'apel·lar al receptor, acostuma a ser-ne la més notable: s'hi relacionen des dels reforços adversatius de δέ com ὄμως δέ, fins la impaciència de l'estil καί a les ordres o el ἄλλά inicial de trencament. La funció expressiva comparteix aquestes conjuncions en molts enunciats exclamatius, però es realitza sobretot mitjançant múltiples partícules emfàtiques i interjeccions.

Els recursos típicament narratius com l'estil δέ i καί, o enumeratius com τε, o fins i tot les clares contraposicions de μέν-δέ, es corresponen amb la sintaxi oracional, i en fer-la evident esdevenen estructuradors del discurs. Aquest és també el paper de μέν solitari, que en la seva acostumada posició inicial introdueix el tema, raó per la qual es troba a l'obertura d'aquells drames que comencen amb alguna mena de pròleg expositiu i no *in medias res*. També καί inicial, inceptiu o conclusiu, rebla la seqüència lògica del passatge amb un matís explicatiu, al temps que καί μὴν presenta un element nou i καὶ δὴ introdueix una oposició²¹³. L'asíndeton, prova inevitable del trencament discursiu, ocasionalment es testimonia en conclusions incontestables. Si calgués adoptar una estricta classificació pragmàtica, tots aquests mitjans d'organitzar el discurs s'encabirien dins de la funció referencial o lògica, *a priori* la més neutra.

No exagerarem la independència de l'anàlisi pragmàtica respecte de la sintaxi oracional; al capdavall, aquestes funcions normalment es poden reduir a un ús més marcat de les conjuncions, que passa a funcionar sobre el text en comptes de sobre el nivell oracional. Δέ solitari marca el canvi de subjecte que ja evidencia el verb i emfatitza el pronom tònic; el doble efecte de l'estil καί –impaciència a les ordres i rapidesa en la narració– depèn novament dels modes verbals, la força il·locutiva és gramaticalment palesa per interrogatius i exclamatius.... En efecte, tot sovint les conjuncions concorren amb d'altres significants com els modes i persones verbals, pronoms, adverbis, l'ordre de paraules o l'entonació²¹⁴, que sols refermen²¹⁵. Sí que hi ha una distinció bàsica entre els dos nivells: les conjuncions amb més entitat fònica i les combinacions de partícules tenen un ús més aviat pragmàtic o estilístic. No és pas casual que les partícules tendixin a reforçar-se i que llurs combinacions aconseguixin una major força pragmàtica que les simples ni que, tot i això, amb l'evolució de la llengua tendixin a desaparèixer²¹⁶.

²¹³ Cf. Morales Harley 2017, a partir de l'estudi pragmàtic d'*Il.* 9, proposa de classificar els connectors en additius –que afegeixen un argument de valor igual o major–, causals –finals, causatius o consecutius– i contraargumentatius –que introdueixen un contraargument dèbil o fort–.

²¹⁴ Fraenkel 1947 proposa que l'accent tonal del grec clàssic impedis que l'entonació, marca de significats diferents, transmetés l'actitud del parlant, matís que quedaria a càrrec de les abundoses partícules.

²¹⁵ Cf. Durán López 2000, p. 68.

²¹⁶ Malgrat ser un probable desenvolupament tardà, segons Denniston 1966², p. xxxvii. Blomqvist 1969, pp. 146-147: mentre que les partícules o conjuncions connectives van perdurar, es va perdre la varietat d'emfàtiques clàssiques, més lligades a l'oralitat. Contra les hipòtesis tradicionals que situen aquest declivi

La imitació de situacions comunicatives no és incompatible en absolut amb l'estilització de les converses pròpia d'un gènere literari. Les dades arreplegades demostren com, si la parataxi és la solució no marcada front a la hipotaxi²¹⁷, el polisíndeton, sobretot aquell on sols l'últim element és coordinat, resulta molt més corrent que l'asíndeton. En passatges extensos, l'exageració de la parataxi aconsegueix uns innegables efectes estètics. Les oracions relligades per $\tau\epsilon$ i no $\delta\acute{\epsilon}$ a la primera invocació de les noies tebanes provoquen un cert estranyament, mentre que, estructuralment, l'ús de catàfora i anàfora per emmarcar els discursos reportats els assenyalen dins del discurs com a intervencions significatives, a l'igual que la pausa dramàtica que pressuposem a l'asíndeton recrea els efectes de la por. Front a aquests passatges més esporàdics de l'asíndeton, on l'abast queda confirmat pel context, els estils polisindètics són més fàcilment identificables. Si l'estil $\kappa\alpha\acute{\iota}$, provinent de la parla quotidiana i adoptat per la prosa, agilitza la narració, l'estil $\delta\acute{\epsilon}$ mostra un major equilibri, una seqüència probablement més pausada, que el fa apte tant per als relats del trímetre com per als més breus passatges diegètics dels cants de *Th.* i *Supp.*, on resulta més poètic. El caire poètic i elevat són innegables allà on s'imposa l'estil $\tau\epsilon$: els cèlebres catàlegs esquilis gràcies als quals, ja siguin d'herois caiguts o de contrades llunyanes, el mite desborda l'escenari.

Les tres tragèdies estudiades demostren, primer, com el vincle entre parataxi i pragmàtica recrea usos conversacionals, car per la seva brevetat, i major facilitat de ser interrompuda i represa, la frase paratàctica s'adiu especialment a les converses del drama, tot aportant-hi l'energia de la col·loquialitat, no necessàriament vulgaritat. Els estils narratius i, en concret, $\eta\delta\acute{\epsilon}$ i els catàlegs d'herois, específics a *Pers.*, conviden a distingir els recursos esquilis en general i els que empra per particularitzar una obra concreta i esdevenen el paradigma de com Èsquil no és merament arcaic, sinó que recull i afaïçona poetismes heretats per adaptar-los a cada tragèdia i cada vers. Segonament, les múltiples possibilitats poètiques de la parataxi desmenteixen l'equació entre parataxi i simplicitat o arcaisme. Mentre que distingim tres tipus o estils fonamentals de polisíndeton segons l'acumulació d'una de les tres conjuncions més freqüents (a banda de l'habitual successió de partícules diferents), el recurs contrari, l'asíndeton, produeix un efecte més solemne i pausat.

La parataxi a Èsquil és certament omnipresent, però no pas sense motiu. L'examen dels principals procediments paratàctics revela un seguit d'usos estilístics de la parataxi, que provoca seqüències altament poètiques en acumular elements del mateix rang, solució exclosa de les possibilitats hipotàctiques, impressions que podrien confirmar-se i desenvolupar-se millor en ulteriors investigacions sobre la resta de conjuncions i partícules. La comparació de les dades obtingudes de *Pers.*, *Th.* i *Supp.* amb l'*Orestíada* i les obres de dels altres dramaturgs i de diversos gèneres, permetria

tot just al començament de l'època hel·lenística, amb Aristòtil i Menandre, Blomqvist proposa convincentment que s'esdevingués vers el s. I aev ensem amb els principals canvis fonètics i prosòdics del grec clàssic al grec tardà. Cf. Jannaris 1987, §1487-1488; 1700-1701; Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 556, ben característiques de la parla col·loquial, llurs matisos difícils de copsar per als parlants no nadius, van convertir-se en una segona causa de la desaparició de les partícules.

²¹⁷ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 634.

de comprovar si realment el primer tragediògraf abusa de la parataxi, així com discernir estilemes comuns i particularitats.

IX. Hipotaxi

En la vasta qüestió de la subordinació esdevé necessari, primerament, un criteri definitori clar. Les gramàtiques de referència acostumen a incloure dins l'estudi de la subordinació oracional construccions amb formes no personals del verb, notablement la construcció d'acusatiu amb infinitiu i les anomenades "completives de participi", si bé no sempre queda clar fins a quin punt les hi admeten com a meres expressions equivalents, sota el nom de construcció, o les consideren realment oracions¹. La definició semàntica de l'oració principal com a unitat de sentit autònoma ja va ser qüestionada per Hermann en establir que ni l'oració principal ni la subordinada tenen un sentit complet, atès que l'oració complexa és una unitat i, entre d'altres marques de subordinació a les llengües indoeuropees, llista la tonicitat del verb finit i els canvis de mode, persona, temps²... La definició més explícita, abans d'entrar en la subordinació, de què defineix formalment l'oració com a entitat lingüística, la trobem a Crespo & *aliae*³: la presència d'un verb en forma personal. Així doncs, les construccions d'infinitiu i d'altres amb verb no personal entrarien dintre de la sintaxi "no conjuncional" i no pròpiament en la subordinació⁴.

Sense cap voluntat d'aprofundir en disquisicions teòriques o el que pugui semblar una vana precisió terminològica, la distinció entre oració subordinada pròpiament dita i construccions equivalents amb formes no personals ens interessa en la mesura en què reflecteix la major complexitat de la primera. L'absència de les marques morfològiques de persona, mode i temps en les formes verbals no personals permet de situar-les com una solució intermèdia entre les oracions subordinades plenes i les expressions nominals, molt més condensades⁵. Resulta igualment esclaridor el repartiment de diferents construccions sintàctiques d'idèntic significat, com ara les diferents funcions modals de ὡς: com a adverbí en sintagmes comparatius i com a conjunció modal. Convé d'examinar, doncs, no sols la subordinació en si, sinó com alterna amb construccions sinònimes amb formes no personals i com algunes conjuncions –ὡς, ὥστε, πρίν...– serveixen tant de nexes subordinants polisèmics com d'adverbis

¹ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §547; Humbert 1972³, §138, de la tria dels exemples, el reconeixement de les particularitats de les construccions amb formes no personals i de la consideració del verb en forma personal com a unitat mínima de l'oració es desprèn que aquest és també el requisit de la subordinació Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 636-639 sí que llista algunes marques de la subordinació –pausa curta, conjuncions, canvi de persona, canvi de mode i ús del pronom σφεῖς– de les quals s'infereix la importància les formes personals del verb.

² Cf. Hermann 1895, pp. 485-486. Si bé es tracta d'indícis, i en cap cas requisits que hagin de complir-se tots, la tria dels exemples i la referència constant a *Subjekt* i *Prädikatsverbum* de la subordinada deixa entendre que la presència d'un verb en forma personal es dona per descomptada.

³ Cf. Crespo & *aliae* 2003, pp. 371-375 a aquest requisit definitori afegeix uns altres trets com la introducció mitjançant un nexa subordinant, la manca, generalment, d'intenció il·locutiva autònoma; la no constitució d'un enunciat ni d'un discurs; canvis de temps i mode (i l'optatiu oblic a les subordinades); l'ús del reflexiu indirecte i d'altres criteris semàntics i de posició.

⁴ Saayman 1990, p. 95: *When a second clause is linked to a main clause without a conjunction, recurrence does not take place. The subject of the second clause is not necessarily nominative, and the verb cannot be finite. Rather the syntactic relation of the subject and verb of the second clause to the main clause is indicated by case.* L'ús de conjuncions, que actuen com a mers modalitzadors, amb formes no personals entra dintre del que anomena *conflation syntax*.

⁵ Crespo & *aliae* 2003, p. 373: *En términos generales, los sintagmas en infinitivo y en participio son procedimientos de expresión más condensados que las correspondientes oraciones subordinadas con verbo personal, pues, tanto la relación sintáctica y semántica con la supraordinada como la propia relación entre sus elementos es menos explícita.* Cf. *ibid.* p. 389.

introdactors d'aquestes construccions. En conseqüència, algunes dades exposades en aquest capítol se superposen inevitablement amb les del de les formes no personals.

El caire marcat de la subordinació convida a examinar, d'altra banda, la seva redundància ateny un segon (o tercer) nivell de subordinació o subordinació doble allà on una subordinada n'inclou una altra. Ací, la presa en consideració de les estructures amb formes verbals encara que no personals permet, encara que per la definició estricta de l'oració subordinada els segons nivells de subordinació se'ns revelin escassos, de recollir, sota la denominació més laxa de "construccions complexes", algunes expressions que mostren una major complexitat que l'oració simple i la coordinació.

Malgrat l'afany d'establir una metodologia clara, romanen casos problemàtics per a aquesta categorització de la subordinació, que en poden enterbolir l'anàlisi quantitativa. Quan una sola conjunció introdueix dos verbs cordinats o juxtaposats⁶, el nexa és recompta una sola vegada, però, en entendre que l'essència de l'oració és el verb en forma personal, a efectes sintàctics i de complexitat estructural, per exemple en comentar la dicció d'un personatge, es té en compte com a dues oracions subordinades. El contrari ocorre amb les construccions braquilògiques on el verb se sobreentén, com ara εἰ δέ μή, amb nexes clarament subordinants i que, en aquest cas, sí que comptem arreu com a oracions amb els deguts matisos. Prenem la presència d'un element subordinant, una conjunció, com a marca formal indispensable, bo i admetent, que un enunciat pot subordinar-se a un altre mitjançant d'altres recursos com l'anteposició, un canvi d'entonació o la semàntica mateixa.

1. Subordinació relativa

Tot i que la subordinació relativa és a la base de pràcticament tots els nexes subordinants, des del completiu ὅτι al modal ὥς, aquest apartat engloba tan sols les construccions subordinades amb un antecedent nominal explícit (car les relatives substantivades desenvolupen les mateixes funcions que les completives). Les oracions relatives (tant purament adjectives com substantivades) són de lluny les subordinades més freqüents front a les completives i adverbials. Ultra les raons morfològiques i semàntiques en fan el tipus de subordinació més bàsic i estès arreu, aquesta mena de determinació de noms que, tot sovint a la poesia, ja van acompanyats de nombrosos adjectius i epítets, pot interpretar-se com una mena de *variatio* que intensifica i complementa, un tret de la llengua poètica que la tragèdia pot compartir amb els himnes, on la subordinació relativa és la primordial⁷. El pronom relatiu simple derivat del tema *yo > ὅς, ἧ, ὅ⁸ alterna amb les seves formes compostes amb partícules, ὅσπερ⁹

⁶ Cf. Kiparsky 1968, pp. 34, 36, sobre el concepte de reducció conjuncional (*conjunction reduction*).

⁷ Cf. Hummel 1993, pp. 326-327, les relatives serveixen sobretot com a equivalents d'epítets formulars i com a recurs introductor de narracions retrospectives.

⁸ *Pers.* 5-7, 61-62, 164, 174, 204, 342, 448-449, 475, 476, 478, 514, 777, 785, 809-810, 848, 873-875, 880-881, 921; *Th.* 5, 8-9, 107, 257, 400-401, 412, 426, 452, 475-476, 529, 549, 550-551, 553, 556-560, 594, 596, 641, 713, 760-761, 782-783, 818, 823-824, 829-831, 856-860, 877-878, 904, 930-932, 920-921, 949, 958, 1018-1019, 1031, 1046; *Supp.* 37, 43-45, 254-255, 383-384, 416, 565, 673, 704, 793, 1006-1007, 1020-1021, 1026-1029, 1039-1040, 1047. Certes complicacions sintàctiques enterboleixen la primera oració de la pàrros de *Supp.*: al v. 40, ἐπικεκλωμένα comença una frase que mai no s'acaba de completar, cf. Bowen 2013, *ad loc.*

i ὅστε¹⁰ (independentment de si s'edita la partícula junta o separada), la qualitativa οἶος¹¹ i les quantitatives ὅσος o ὄσσος¹², ὄσοςπερ¹³ i ὀπόσος. Suposen un arcaisme les tres aparicions de ὀπόσος¹⁴, forma que reula front a ὄσος i que ací ja presenta oracions de valor totalitzant¹⁵. Extraordinàriament a tot el corpus, en un vers líric apareix el relatiu ὀπότερος (*Supp.* 435), resta del tema ὄπ- de l'interrogatiu indirecte propi, millor conservat als adverbis¹⁶. Hem registrat amb ὄς la combinació del relatiu amb καί, que té un sentit de precisió anàleg al de ὄσπερ i es registra al vers líric κακῶν δ'ὄσπερ θάλασσα κῆμ' ἄγει / τὸ μὲν πίννον, ἄλλο δ'αίρει / τρίχαλον, ὃ καὶ περὶ πρύμ/ναν πόλεως καχλάζει (*Th.* 758-761; a més d'*Ag.* 97; *Ch.* 558; *Pr.* 1064, majoritàriament versos corals encara que no cantats)¹⁷.

La llengua poètica evoluciona i supera la mera represa de formes arcaiques. Èsquil dona un nou ús al relatiu èpic ὅστε¹⁸ a partir de *Th.* en emprar-lo en oracions que modifiquen, amb valor actualitzador, noms propis ja completament determinats¹⁹, prova que, en rarificar-se, ὅστε perdé també la seva funció primitiva d'expressió de la indefinició circumstancial: πρῶτον μὲν Ὅγκα Παλλάς, ἦτ' ἀγχιπτολις / πύλαισι γείτων... (*Th.* 501) i Κῆρες Ἐρινύες, αἴτ' Οἰδιπόδα / γένος ὠλέσατε πρυμνόθεν οὔτως (*Th.* 1055-1056)²⁰. Atesos els problemes textuais que envolten el relatiu a καὶ Κύπρις, ἄτε γένους προμάτωρ,/ ἄλευσον (*Th.* 140), resulta més convenient de considerar ἄτε com un marcador d'un complement predicatiu que introdueix un matis causal més que no pas de nexa subordinant que introdueix una oració nominal²¹. El caire arcaïtzant i excessivament solemne d'aquesta forma és innegable i les dades quantitatives situen

⁹ *Pers.* 221, 610; *Supp.* 964-965, 1064-1067.

¹⁰ *Pers.* 16-20, 31, 36, 42, 297-298; *Th.* 141, 501-502, 753-756, 1056; *Supp.* 49, 559-561.

¹¹ *Pers.* 267, 645-646, 726, 868-871, 884-887, 958-961, 1006; *Th.* 633; *Supp.* 105-111.

¹² *Pers.* 508; *Th.* 310-311, 775-777. A *Pers.* 864, en una construcció exclamativa, la conservació de la xiulant doble, mantinguda a la lírica i a molts dialectes fora del joni-àtic, marca un poetisme adient a l'estàsim, cf. Monteil 1963, p. 204.

¹³ *Pers.* 423 i 441.

¹⁴ *Th.* 732-733, 871-872, 928.

¹⁵ Innovació semàntica per contaminació amb l'anterior i present només en aquestes quatre ocasions i a *Pr.* 121 i 411; cf. Monteil 1963, p. 225.

¹⁶ El nostre corpus mostra un estadi incipient, però encara llunyà, de la seva ulterior desaparició, cf. Monteil 1963, p. 160.

¹⁷ Καί també pot introduir oracions introduïdes per relatius adverbials com *Supp.* 630 amb ὄτε o *Ag.* 1511 amb ὄποι, però es tracta en tots dos casos de lliçons dubtoses.

¹⁸ Monteil 1963, p. 103: *Il n'est pas exagéré de considérer tous ses [de ὅστε] emplois post-homériques comme des réminiscences de la langue épique, à l'exception de ces emplois adverbiaux qui procèdent d'une autre source.*

¹⁹ Cf. Monteil 1963, pp. 106, 120, aquest nou valor de ὄστε només sorgiria quan, desaparegut ja de la prosa i l'àtic corrent, els tragediògrafs del s. v en van desenvolupar usos diferents de l'original i l'empraven només per comoditat mètrica (alternativa que ens sembla en principi rebutjable), o per una coloració poètica. Ja a la lírica coral pot considerar-se, atès l'ús idèntic que se'n fa, un homerisme, cf. Denniston 1966², pp. 523-4; ὄστε a tragèdia té valor emfàtic, genèric causal com el del llatí *quippe* o *qui*, així que no deixa de ser remarcable que Èsquil hi recorri tant, àdhuc al trimetre; cf. Ruijgh 1971, pp. 986-987.

²⁰ En tots dos (i també a *Th.* 140) l'oració relativa actualitza els noms de divinitats que s'invoquen, amb una marcada segona persona en 1056 impensable a Homer. Els altres registres d'aquest valor a Èsquil són *Ag.* 357; *Eu.* 922 i al dubtós *Pr.* 1071. Sobre el paper dels modes verbals en aquests matisos, cf. Matino 1998, pp. 155-171.

²¹ Ruijgh 1971, p. 991: *On pourrait supposer qu'au 5e siècle cette construction était encore sentie comme trop banale et que pour cette raison, les poètes tragiques ne s'en sont pas servis.* Sobre la gramaticalització a l'origen de marcador del complement predicatiu de ἄτε "en tant que", cf. Monteil 1963, pp. 243-245.

Èsquil més pròxim a Píndar que a Sòfocles i Eurípides, que en fan un ús ben residual²². En trobar-se sis dels onze registres als anapests, tres al líric i dos al trímetre; a més de dos registres als cants i un als anapests a l'*Orestíada*²³, costa de discernir si al drama evoca la tradició èpica o lírica, o bé es pren com un poetisme genèric. Pel que fa a a ὄσπερ, ocasionalment, el valor emfàtic de la partícula aporta un matis restrictiu del qual arriba a derivar-ne un de causal²⁴: σὸν πόσιν Δαρειῖον, ὄνπερ φῆς ἰδεῖν κατ' εὐφρόνην,/ ἐσθλά σοι πέμπειν (*Pers.* 221-222) i Ζεὺς ἄναξ ἀποστεροί/η γάμον δυσάνορα / δάιον, ὄσπερ Ἴὸ / πημονᾶς ἐλύσατ' εὐ... (*Supp.* 1062-1065).

El segon relatiu més freqüent és el pronom compost amb l'indefinit: ὅστις²⁵, que sol introduir relatives substantivades. L'antecedent determinat a παῖς δ' ἐμὸς τὰδ' οὐ κατειδὼς ἦνυσεν νέφ' θράσει,/ ὅστις Ἑλλήσποντον ἱρὸν δοῦλον ὡς δεσμώμασιν/ ἥλιπσε σχήσειν ῥέοντα..., (*Pers.* 744-748), demostra la tendència a substituir ὅς ja en època clàssica²⁶. L'absència del relatiu ὄσπερ a *Th.* (si no hi comptem *Th.* 1011 amb una relativa adverbial, tres testimoniatges de la conjunció modal ὄσπερ ni una de sentit més aviat ablatiu) remet a la seva incipient substitució per ὅστις, com suggereix ὁ σηματουργὸς δ' οὐ τις εὐτελής ἄρ' ἦν / ὅστις τόδ' ἔργον ὄπασεν πρὸς ἀσπίδι, (*Th.* 491-492), on mètricament hi cabria també ὄσπερ i el sentit no és tant generalitzador com particularitzant. Atès que ὅστις es testimonia moderadament a *Pers.* i *Th.* i compta amb uns dinou registres a l'*Orestíada* i una vintena a *Pr.*, sobta la seva total absència a *Supp.*, que ens avança la d'unes altres conjuncions freqüents en aquesta tragèdia.

Les relatives adverbials, entenen com a tals aquelles introduïdes pel relatiu en genitiu o datiu i que indiquen localització espacial o temporal, mantenen una varietat conjuncional comparable a les anteriors, amb formes com el simple οὗ (*Pers.* 486-487 i *Th.* 1031 amb valor ablatiu) o el locatiu οὐδπερ (*Th.* 1011). Amb sentit temporal trobem dues construccions amb preposició i genitiu del pronom relatiu amb partícula: ζύνειμ', ἀφ' οὐδπερ παῖς ἐμὸς στείλας στρατὸν / Ἰαόνων γῆν οἴχεται πέρσαι θέλων, (*Pers.* 177-178) i ἐξ οὔτε τιμὴν Ζεὺς ἄναξ τήνδ' ὄπασεν... (*Pers.* 762-764). Ambdues apareixen a passatges recitats, l'una al tetràmetre trocaic i l'altra al trímetre, però si bé la primera resulta estranya i pròxima a una lexi elevada²⁷, la segona no deixa de ser una mera variació, amb la forma més poètica del pronom, del banal ἕξ οὗ²⁸.

²² Ruijgh 1971, pp. 999-1002, aprecia, a més a més, que tots els testimonis esquilis (excepte un de *Pr.*) conserven l'ús digressiu original del relatiu, no determinatiu. Lammert 1874, pp. 28-29, ja detecta que a Homer ὅστε apareix sobretot en fórmules i menys a l'*Odissea* que a la *Iliada*; és possible que arribés al drama per una doble via, també a través de la lírica coral, cf. Redondo 2015b, p. 171.

²³ A més de dos registres anapèstics (*Ag.* 50 i 357), tres cantats (*Ag.* 1122; *Ch.* 614, i *Eu.* 922) i un recitat (*Eu.* 1024) a l'*Orestíada*. *Pr.* 556 també és líric.

²⁴ Cf. Monteil 1963, p. 165-167

²⁵ *Pers.* 502-503, 506-507, 598, 745-748, 833; *Th.* 2-3, 394 i 492

²⁶ Cf. Jannaris 1987, §1435; Crespo & *aliae* 2003, p. 380. Monteil 1963, p. 143 l'explica com a culminació de la superació de l'antic ús d'indefinió apel·lativa pels valors actualitzadors i definits. De nou, ja l'èpica homèrica dona indicis del caire innovador de la construcció, més testimoniada a l'*Odissea* que a la *Iliada*, si bé en ambdós poemes és el simple ὅς el que s'empra més sovint com a relatiu indefinit; cf. Lammert 1874, p. 13

²⁷ Monteil 1963, p. 318 en presenta només el paral·lel ἀφ' οὗ a *Hdt.* 2, 44; *S. Aj.* 600, *OT* 758.

²⁸ Com també a *Eu.* 25. Ruijgh 1971, pp. 999-1002: *Il s'agit sans doute d'un trait ionien emprunté aux iambographes. Nous avons vu que cette expression n'a rien à faire avec τε adverbial.*

D'altres nexes relatius adverbials inclouen les antigues desinències d'ablatiu o locatiu. Ὅθεν manté el valor ablatiu en oracions o té per antecedents noms geogràfics (*Supp.* 15-18), si bé a ὕβρις γὰρ ἔξανθοῦς' ἐκάρπωσε στάχυν / ἄτης, ὅθεν πάγκλαυτον ἔξαμᾶ θέρος (*Pers.* 821-822²⁹), el sentit més abstracte li atorga un matis consecutiu; mentre que el dubtós ὀπόθι (*Supp.* 124³⁰) suposa un poetisme gens habitual com a conjunció temporal que és ací³¹.

A mig camí entre la subordinació i la mera anàfora apositiva, ἔνθεν³² obté un valor de connector lògic causal a γείνατο παῖδ' ἀμεμῆ / δι' αἰῶνος μακροῦ πάνολβον· / ἔνθεν πᾶσα βοᾶ χθών... (*Supp.* 581-585) comparable al de ὅπου, derivat del temporal³³. La forma locativa de l'adverbi, ἔνθα, funciona com una versió més poètica del relatiu ὅπου³⁴ a μίμνουσι δ' ἔνθα πεδίον Ἄσωπὸς ῥοαῖς / ἄρδει (*Pers.* 805), però a la solemne afirmació de Pelasg δεδωμάτωμαι δ' οὐδ' ἐγὼ σμικρᾶ χερί, / ἔνθ' ὑμῖν ἔστιν εὐτύκους ναίειν δόμους / πολλῶν μετ' ἄλλων (*Supp.* 958-960), l'entonació i la puntuació de l'edició de referència conviden evitar la interpretació hipotàctica allà on la parataxi és possible³⁵. Ἴνα locatiu es registra en dos versos lírics del nostre corpus: *Th.* 754 i *Supp.* 352, un conspicu homerisme³⁶ que sols reapareix al corpus esquili a *Pr.* i tres fragments³⁷.

L'únic possible registre relatiu de ὅπου al nostre corpus, assegurat pels còdexs, és corregit en ἔνθα per molts editors perquè l'adverbi s'adiria més a la breu resposta de l'esticomítia: —ἰώ ἰώ, ποῦ σφε θήσομεν χθονός; / —ἰώ ἰώ ἔνθα τιμώτατον (*Th.* 1002-1003). En qualsevol cas, cinc registres més a la trilogia, nou en diferents fragments i una al probablement posterior *Pr.* il·lustren la creixent regularització d'aquest relatiu³⁸.

Com a tipus bàsic de subordinació, les oracions relatives no diferencien, en llur distribució, passatges lírics o recitats, de fet, els cors, tant en versos cantats com recitats, solen ser els personatges que més n'inclouen. Destaca especialment el cor protagonista de *Supp.* amb quinze oracions relatives als cants (a més d'altres dues

²⁹ Monteil 1963, p. 25 considera τόθεν un ús relatiu adverbial del tema de l'article, si bé nosaltres en preferim la interpretació merament fòrica.

³⁰ Esmena de Hermann²³ 119 a partir de ἐπιδρόμω ὀπόθι de M.

³¹ Raríssima forma registrada, fins a època clàssica, sols a Hom. *Il.* 9, 577; *Od.* 3, 89; Pi. *P.* 3, 91, Ar. *Av.* 505, *Ra.* 651, 920, *Ec.* 62 i D. 20, 82.

³² *Supp.* 583-585, 856-857.

³³ Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* Notable innovació esquília que esdevé corrent a la tragedia euripídia Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

³⁴ Cf. Jannaris 1987, §608, si més no, al final de la koiné s'hi aprecia ja un clar repartiment diafàsic.

³⁵ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad* 33 consideren que l'únic registre de ἔνθα demostratiu al drama és *Supp.* 33, un flagrant homerisme, si bé al nostre parer, és també anafòric βορᾶς ἐδέξαντ', ἔνθα δὴ πλεῖστοι θάνον / δῖψη τε λιμῶ τ' (*Pers.* 489-490).

³⁶ Cf. Monteil 1963, p. 377; Hernández Muñoz 1990, p. 210, Ἴνα local es registra sobretot a Homer, Heròdot i encara més a Sòfocles i Eurípides, però no massa a la resta de l'èpica ni a la lírica i sempre en menor freqüència que com a conjunció final, de manera que el seu ús als tragediògrafs posteriors en passatges lírics representa un exagerat poetisme.

³⁷ *Pr.* 21, 725, 793, 830; fr. 192, 5; 195, 2; 196, 3.

³⁸ Ja a *Ch.* 582, *Eu.* 277, *Pr.* 638, fr. 208, 302 i 381 presenta un significat temporal o de circumstància indefinida que n'augura l'èxit posterior, cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §554 a3; Bakker 1974, pp. 87-89: a partir del significat locatiu original, ja a la koiné ὅπου passa a substituir sintagmes preposicionals locals, adquireix un significat temporal, seguidament causal i acaba esdevenint un connector oracional semànticament buit i, finalment, el relatiu universal en grec modern.

cantades pel cor d'argius a l'èxodos); més lluny d'aquestes xifres del que podria justificar la diferència en el nombre total de versos, el personatge de Pelasg n'ofereix només cinc. No s'aprecia, però, una enorme diferència qualitativa amb la subordinació relativa del cor, si més no al tercer drama, ja que algunes de les seves oracions, àdhuc en versos lírics, arriben a ocupar fins a tres o quatre versos: *Supp.* 648-650; 559-561; 1020-1021 o 1026-1029, sovint amb participis i nombrosos complements.

1.1. Tema *so/to- com a relatiu

El tema *so/to- de l'article determinatiu també introdueix oracions subordinades relatives en oracions com ara σκοπούς δὲ κάγω καὶ κατοπτήρας στρατοῦ / ἔπεμψα, τοὺς πέποιθα μὴ ματᾶν ὁδῶ (*Th.* 36-37). Aquest ús deriva del seu antic valor pronominal, del qual sovint esdevé indestriable, car la diferència entre una oració subordinada i una altra de juxtaposada sols és nítida en la mesura que la subordinada és requerida com a complement³⁹. La frontera entre els dos usos sintàctics és especialment tènue en oracions com aquesta resposta, condicionada per la brevetat de l'esticomítia: Ἄργον, τὸν Ἑρμῆς παῖδα Γῆς κατέκτανεν (*Supp.* 305), on també crida l'atenció la posició del subjecte entre l'article o adjectiu relatiu⁴⁰ i el nom que acompanya. Les oracions relatives introduïdes per l'article no es diferencien qualitativament de la resta i atenyen nivells semblants de complexitat, com en el cas de Δῖον ἐπιδόμενοι / πράκτορ' ἀεὶ σκοπὸν/ δυσπόλεμον, τὸν οὔτις / ἄν δόμος ἔχων ἔπ' ὀρόφων ἰαίνοιτο (*Supp.* 646-650), on el nexa fa de complement directe d'un participi de la pròpia subordinada que obre i, alhora, del verb en forma personal.

Presenta certs problemes textuais la relativa χθόνα / τήνδ' ἐκκαθαίρει κνωδάλων βροτοφθόρων,/ τὰ δὴ παλαιῶν αἰμάτων μιάσμασιν / χρανθεῖσ' ἀνήκε γαῖα †μνηεῖται ἄκη† (*Supp.* 264-266) que, si bé sembla necessària, requeriria esmenar-hi τὰ precisament per raons mètriques, les que curiosament solen adduir-se com a principals determinants de l'aparició del tema de l'article com a nexa; amb tot, també *Supp.* 171 i *Ch.* 605 (ambdós lírics) tenen formes en τ- de l'article sense necessitat i no s'han esmenat, per la qual cosa potser no calgui desestimar el τὰ del text transmès⁴¹. Aquests detalls resulten determinants en la tradicional atribució de la tria del tema *so/to- com a relatiu només per factors fonètics i rítmics⁴².

³⁹ Cf. Matino 1998, pp. 106, 195, la concomitància entre usos pronominals (demostratius) i subordinants (relatius) del tema de l'article produeix divergències en el recompte de llurs aparicions per diferents autors i requereix una anàlisi combinada. L'article torna a esdevenir relatiu subordinant també en grec modern, en un desenvolupament marginal als registres baixos i a la prosa dels ss. XII-XIV i alguns dialectes perifèrics, cf. Bakker 1974, pp. 63-69.

⁴⁰ El sentit de l'oració fa que ens decantem per la interpretació com a subordinada, seguint Friis Johansen & Whittle 1980 i Bowen 2013, *ad loc.*

⁴¹ Cf. Bowen 2013, *ad loc.* La tendència que el tema de l'article com a relatiu aparegui sobretot amb les formes que comencen per τ- justificaria la forma arcaica del nominatiu: βεβᾶσι γὰρ τοῖπερ ἀγρέται στρατοῦ (*Pers.* 1002), correcció de Passow requerida per la mètrica front a la llició οἴπερ dels còdexs i que West esmena en l'adverbi τοῖπερ per matisos de significat, cf. West 1990b, pp. 93-94.

⁴² Cf. Matino 1998, p. 195, *so/to- relatiu evita l'hiat, es pot col·locar a inici de vers com a paraula tònica, allarga vocals breus... Lupaș & Petre 1981, *ad* 37 també consideren el trencament de l'hiat el seu principal propòsit. Bergson 1959, p. 25 analitza en quins passatges dels tres tragediògrafs és més o menys vàlida la justificació mètrica del tema de l'article relatiu.

Quant a la seva distribució, dels divuit registres del corpus esquilí, onze es troben a les tres primeres obres i set a la trilogia⁴³. Tot i els registres semblantment baixos arreu, destaca que *Supp.* arribi a concentrar sis usos relatius de l'article, així com que *Pr.* no en presenti cap. Sols apareixen als passatges lírics en cinc ocasions a les tres primeres obres i en tres a l'*Orestíada* (a més d'un anapest), concentració gens menyspreable atès que els versos lírics solen ser menys que els recitats i potser proporcionalment la freqüència hi sigui major. No es tracta, doncs, d'un ús sintàctic que caracteritzi particularment certes seccions o personatges fora del toc arcaïtzant⁴⁴; si de cas, la seva aparició al final d'alguns parlaments, en boca de reis a les primeres obres i de l'herald a *Ag.*⁴⁵, però en cap cas de missatgers, n'indica un efecte de solemnitat⁴⁶.

1.2. Relatiu demostratiu o connectiu

Paral·lelament a l'ús de l'article com a nexa relatiu, més escàs que com a pronom, també el pronom relatiu format sobre el tema **yo-* pot conservar el seu antic ús endofòric⁴⁷. Molt ocasional, al nostre corpus sols hem registrat quatre dels testimoniatges dels pronoms relatius ὅς o ὅσπερ on inicien oracions indistingibles d'una principal i desconnectades, més enllà de la concordança amb l'antecedent, amb l'oració anterior, que també resulta completa sense la relativa⁴⁸. A més a més, tots aquests registres apareixen a inici de vers: *Pers.* 16, 476, 809 i *Supp.* 49, com també sis altres a les obres posteriors⁴⁹.

Atès que la funció subordinant del relatiu ja està sobradament consolidada a Homer⁵⁰, no hi ha motiu per a rebutjar-la en aquests passatges, per estranya que pugui resultar aquesta ampliació d'oracions sovint ja ben extenses i amb unes altres subordinades relatives en comparació amb uns altres texts amb uns altres mecanismes cohesius diferents, sobretot en aquest passatge on el relatiu complementa directament un participi i queda força allunyat del verb finit que introdueix:

⁴³ *Pers.* 43, 779 (amb la forma reforçada τοῦπερ), 895; *Th.* 37, 509; *Supp.* 171-172, 265-267, 305, 521, 648-650, 699; a més d'*Ag.* 526, 642, 796; *Ch.* 605; *Eu.* 366, 484, 918.

⁴⁴ Cf. Monteil 1963, pp. 15, 23-38, un ús que, si bé etimològicament és una innovació del grec, al s. v devia remetre a l'expressió poètica i homeritzant.

⁴⁵ *V. gr.* *Pers.* 779; *Th.* 37, 509; *Supp.* 521. Significativament, dels tres registres d'*Ag.*, dos corresponen a afirmacions taxatives de l'herald i del cor en anunciar l'entrada del sobirà.

⁴⁶ Redondo 2015a, p. 128: *This archaic utterance shows what Classical Greeks had in mind about which was the language really spoken by gods and heroes, for the dramatic authors brought it in their tragedies and satyr dramas, but it was never used in comedies.* La distinció entre líric i recitat esdevé més acusada als tragediògrafs posteriors, especialment marcada a Sòfocles. Meisterhans & Schwyzer 1900³, p. 156 i Thraette 1980-1996 II, pp. 331-332 observen, nogensmenys, que a l'Àtica **so/to-* com a relatiu és pràcticament confinat a inscripcions poètiques i sols en una ocasió apareix en un decret.

⁴⁷ Cf. Monteil 1963, p. 79, **yo-* es desenvolupa com a conjunció ja a l'entrada de l'època històrica, mentre que **to-*, per molt que es generalitzi en alguns dialectes sobre **yo-*, mai no esdevé conjuncional.

⁴⁸ El criteri semàntic que les dues oracions resultin completes sense l'antecedent és el que primeren Kühner & Gerth 1976 II.2, §562.2 i Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 644.

⁴⁹ *Ag.* 171; *Eu.* 921; *Pr.* 31, 447, 712, 718. Als dos últims registres de *Pr.* el relatiu es troba en oracions imperatives negatives que trenquen completament amb la descripció i el mode indicatiu del passatge. Aquesta disrupció i la dificultat de concebre que el mode imperatiu pugui encabir-se en una oració subordinada convida a considerar el pronom com un demostratiu; tanmateix, cal recordar que el grec admet oracions de *to* i contingut semblants amb optatiu cupitiu clarament subordinades, interrompent l'oració principal; cf. Incisos, pp. 288-290.

⁵⁰ Cf. Chantraine 2015² II, §512, el relatiu demostratiu és del tot regular i que la seva consideració com a tal depèn més del sentit del passatge que de la sintaxi.

Ἔπαφον δ' ἐγέννασεν·
 ὄντ' ἐπιλεξαμένα
 50 νῦν ἐν ποιονόμοις
 ματρὸς ἀρχαίας τόποις τῶν πρόσθε πόνων
 μνασαμένα τά τε νῦν ἐπιδείξω
 πιστὰ τεκμήρια,

Supp. 48-54

Certament, la línia entre hipotaxi i parataxi és ben fina i els temes demostratius i relatius, molt pròxims, així que la unitat de sentit d'ambdues oracions i la coincidència sistemàtica d'aquest ús del relatiu amb l'inici de vers o estrofa contribueix a interpretar-lo com un període nou⁵¹. Ara bé, la tria de la forma ὅστε suggereix una connexió més estreta amb el text precedent i l'absència de partícules o connectors⁵² com els que lliguen paratàcticament la immensa majoria d'oracions principals del text, fins i tot amb demostratius, esdevé un poderós argument a favor de la interpretació hipotàctica. Interpretem, doncs, que el pronom relatiu manté una única funció subordinant que uneix més estretament les oracions, tot suggerint una causalitat rere la seqüenciació d'elements i d'assegurar la cohesió en el pas del mite al present del cant.

Tant si es tracta d'una subordinació de llarga distància com d'un ús demostratiu del relatiu, la localització d'aquest tret sintàctic majoritàriament a versos cantats pel cor (excepte a *Pers.* i *Pr.*⁵³), els seus minsos testimoniatges, a més de la seva flagrant absència a les intervencions del missatger, indiquen que es tracta d'un poetisme. Aquesta mena de prolongació oracional, més enllà de l'estranyament i l'efecte arcaïtzant⁵⁴, assegura la inclusió d'una nova idea principal en un context més ampli sense haver de recórrer als mecanismes de cohesió més regulars, amb una estructura oracional més clara, que predominen a les llargues tirades recitades⁵⁵.

2. Subordinació completiva

Entre les oracions completives les relatives substantives són les més abundants, seguides de les interrogatives indirectes i les introduïdes per ὡς⁵⁶. Ὅτι, potser sentit

⁵¹ Cf. Hummel 1993, p. 319. Bonifazi & alii 2016, II, 5, §13 prenen també el canvi de tema i la major importància en la narració com a criteri determinant en la traducció del relatiu com a demostratiu, si bé només tenen en compte els nominatius masculins ὁ i ὅς.

⁵² Encara que no es prenguéssin τε com un element ja aglutinat amb el relatiu a ὅστε (*Pers.* 16, *Supp.* 49 o *Eu.* 921), no seria rellevant perquè com a partícula independent acostuma a unir elements nominals, molt rarament dues oracions principals.

⁵³ *Pers.* 16 pertany a un passatge coral anapèstic i *Pers.* 476 i 809, en boca de la reina i Darios respectivament, al trímetre recitat, com també *Pr.* 31, 447, 712, 718.

⁵⁴ En la mesura que remet a precedents literaris com Homer i Píndar, no dins de la diacronia del grec. Cf. Monteil 1963, pp. 14-15: un cop *yo- es consolida com a tema subordinant, és més probable que avanci en eixa direcció que no pas que recuperi el seu remot valor anafòric. També el relatiu ὁ ποῖος del grec medieval desenvolupa el seu sentit anafòric i fa de connectiu, cf. Bakker 1974, p. 78.

⁵⁵ Cf. Tabachovitz 1943, p. 11; Bakker 1974, pp. 97-99, el relatiu connectiu reapareix a partir de Polibi en texts ja allunyats de la complexitat sintàctica de la prosa literària d'època clàssica i prolifera també a la literatura bizantina, on supleix la pèrdua de les partícules.

⁵⁶ *Pers.* 288-289, 357-360, 599-600, 754-755, 820; *Th.* 418-419, 469, 617, 923-925; *Supp.* 65-67, 391.

com més propi de l'àtic i la prosa⁵⁷, té un ús molt reduït al corpus, limitat a tragèdies posteriors, sobretot a *Pr.*⁵⁸. A *Supp.*, on la subordinació completiva és més reduïda que a les altres tragèdies, trobem un possible deix de la llengua jurídica, a *δεῖ τοί σε φεύγειν κατὰ νόμους τοὺς οἴκοθεν*, / *ὡς οὐκ ἔχουσιν κῦρος οὐδὲν ἀμφὶ σοῦ* (*Supp.* 390-391) amb l'accepció especialitzada del verb: "al·legar"⁵⁹. Una altra conjunció també d'origen relativo-modal, *ὅπως*, apareix en dos versos de Pelasg com a aposició al subjecte i al complement directe respectivament: *ὅπως δὲ χῶραν οὔτε κηρύκων ὕπο*, / *ἀπρόξενοί τε, νόσφιν ἠγητῶν, μολεῖν / ἔτλητ' ἀτρέστως, τοῦτο θαυμαστὸν πέλει* (*Supp.* 238-240) i *ἄπιστα μυθεῖσθ', ὧ ξέναι, κλύειν ἐμοί*, / *ὅπως τόδ' ὑμῖν ἐστὶν Ἀργεῖον γένος* (*Supp.* 278). Si bé el valor completiu sembla liminar amb el completivo-modal i el modal-causal⁶⁰, pròxim a les oracions introduïdes per *ἐπεὶ*, el mode indicatiu i el paper apositiu d'un nom i un pronom fan que no es pugui rebutjar la definició de completiu, més adient fins i tot pel sentit. La tria de *ὅπως* en aquests versos sembla emfàtica, un recurs per a subratllar la sorpresa que el parlant mateix verbalitza.

Els complements directes o aposicions de verbs de temor tenen la negació *μή* com a introductora d'oracions subordinades amb el verb en subjuntiu⁶¹, excepte *Supp.* 659-663, una subordinada amb dos verbs que apareix al segon estàsım amb optatiu aorist. Moltes d'aquestes oracions són interpretables com a exhortacions independents, ja que, al capdavall, es tracta d'un cant farcit d'exclamacions, o igualment com a aposicions a noms com *εὐχά* i el valor negatiu propi de la construcció és, a més, emfasitzat per la presència de l'adverbi *ποτέ*, bé separat o unit⁶². En d'altres casos, expressions de temença sinònimes regeixen construccions d'infinitiu⁶³.

Les interrogatives indirectes apareixen amb *verba dicendi* o *sentiendi* que demanen informació⁶⁴, circumstància que sovinteja a *Pers.* Les interrogatives parcials són introduïdes pels mateixos pronoms i adverbis interrogatius que apareixen

⁵⁷ Monteil 1963, p. 355 conclou de la preferència de les inscripcions per *ὅτι*, atès el conservadorisme de la llengua administrativa, que *ὅς* era la forma recent que va augmentar poc a poc la seva presència a la poesia. Amb tot, el predomini de *ὅς* a Èsquil i la convivència de *ὅς* amb *ὅτι* als prosistes, amb una clara preferència per la segona, suggereix que, un cop assentat l'anivellament entre llurs usos específics i sentides com a equivalents en època clàssica, va ser la més recent la que es va imposar.

⁵⁸ *Eu.* 98; *Pr.* 104, 186, 259, 328, 377; amb sentit causal a *Eu.* 971.

⁵⁹ Trobem paral·lels d'aquesta construcció sintàctica del verb a *Lys.* 30, 26-7; *Th.* 5, 44.3 o *Pl. Phd.* 69d.

⁶⁰ Kühner & Gerth 1976 II.2, §522 sí que les entenen com a completives d'objecte i Schwyzler & Debrunner 1966-1971³ II, pp. 664-665 en diuen adverbial-finals, mentre que Humbert 1972³, §384 en nega del tot la funció completiva. Amigues 1977 a la seva monografia adopta una posició intermèdia en parlar de completivo-finals.

⁶¹ *Pers.* 118-119, 163-164, 751-752; *Th.* 764, 790; *Supp.* 399-400, 498, 711. Aquesta última resulta més problemàtica, atès que l'edició presenta aquesta oració com a independent, una exhortació negativa rere pausa forta; tanmateix, la presència del connector *δέ* podria vincular-la més estretament al verb *αἰνῶ* del vers anterior, on apareix *μέν*.

⁶² *Supp.* 399-400, 627-618, 633-636, 659-663. A *Supp.* 399, però, la lliçó de M és *καὶ μήποτε/ εἴπη λεώς*, amb una estructura paratàctica preferida per Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* i Matino 1998, p. 209. Bo i admetent, amb Bowen 2013, *ad loc.*, que pot produir-s'hi una certa ambigüïtat àdhuc amb la correcció de Canter, ens sembla circular l'argument que estableix la preferència de la lectura paratàctica perquè Èsquil preferia la parataxi.

⁶³ *Th.* 421; *Supp.* 617-618, 633-636.

⁶⁴ De Boel 1980 defensa la inclusió de les interrogacions indirectes com una categoria més de "complementizers" (introdactors de completives).

majoritàriament en preguntes directes⁶⁵, si bé la distinció no sempre és nítida, com s'aprecia a σὺ δ' εἰπέ, ναῶν αἰ̅ πεφεύγασιν μόρον,/ ποῦ τάσδ' ἔλειπες· οἶσθα σημήναι τορῶς; (*Pers.* 478-479). La interrogativa hi és presentada com a directa per la majoria d'editors, formulació que la faria més emfàtica, sobretot en afegir-se a la pregunta següent; tanmateix, tenint en compte la presència de l'imperatiu εἰπέ el complement directe del qual, μόρον, sembla propens a ser desenvolupat per una aposició, no hi ha cap escull per a la seva interpretació com a indirecta, atès que sols l'entonació de l'actor podria distingir-les. Un altre passatge equívoc és πῶς φῶ, πρὸς τίνοσ τ' ἀφαιρεθεῖς / ἦκειν γυναικῶν ἀντανέψιον στόλον; (*Supp.* 932-933), on es pot entendre que el segon interrogatiu és complement directe del verb de la pregunta directa, o bé que dos pronoms interrogatius van lligats a un sol predicat⁶⁶. Més clares resulten les interrogatives totals, introduïdes per εἰ⁶⁷.

Només les oracions relatives substantivades entre les completives acompleixen majoritàriament la funció de subjecte⁶⁸, en comptes de complements directes o d'una altra mena⁶⁹, com ocorre a μάκαρας θεοῦς γανάοντες / πολιούχους τε καὶ οἱ̅ χεῦμ' Ἐρασίνοῦ / περιναίουσιν παλαιόν· (*Supp.* 1019-1021), en una elegant *variatio* amb l'acusatiu i completada al vers 1026 per una ampliació de participi. Entre els pronoms que les introdueixen trobem una varietat comparable a la de la resta de subordinades relatives: ὅς, ὅσος, ὅσοσπερ, ὅστις, l'article... Οἷος presenta una particular limitació en el seu escassíssim ús com a introductor de relatives substantivades: encara que pugui seguir un verb, el nom que fa pròpiament de complement o subjecte a la principal, sol trobar-se sempre insert a la subordinada, com a antecedent postposat, per exemple a Πέρσαι, φράσαιμ' ἄν οἱ̅ ἐπορσύνθη κακά (*Pers.* 267, també a 726 i *Th.* 633). Sols podem considerar relatives substantivades amb οἷος *Pers.* 645-646 (tot i que l'antecedent se sobreentén en ser el complement directe de l'oració immediatament anterior), o *Supp.* 105-111 (amb certes dificultats textuales⁷⁰), ambdues als versos lírics, encara que ja se'n registren casos més clars a les tragèdies posteriors⁷¹.

⁶⁵ Τίς *Pers.* 350, 439 i 715; *Th.* 650, 913 (tot i que West edita la *rara lectio* amb l'indefinit, la lliçó dels còdexs i els escolis ens sembla més encertada per al passatge on es desvela el significat exacte de l'oracle sobre l'herència dels fills d'Èdip); *Supp.* 460; ποῖος *Supp.* 519 i ὅπη *Pers.* 459 (amb un optatiu oblic); *Supp.* 604, ὅποι *Th.* 659, ὅπου *Supp.* 971, ὅπως *Supp.* 290, ποῖ *Supp.* 603 i ποῦ *Pers.* 479. Monteil 1963, p. 397: la sèrie ὅπο- és en principi específica dels interrogatius indirectes i prové de l'encreuament amb el tema relatiu *yo-, reanalitzat com a símbol de la dependència i afegit als interrogatius directes en *kw-.

⁶⁶ Cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*; Matino 1998, p. 116.

⁶⁷ *Th.* 660-661 i *Supp.* 74-76. Seguim l'enfocament funcional de la gramàtica tradicional en la consideració de les oracions introduïdes per εἰ com a interrogatives indirectes totals complement de verbs transitius, sobretot si expressen voluntat de saber i es coordinen amb oracions introduïdes per pronoms interrogatius, cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §589.14, Humbert 1972³, §332, i també Crespo & *aliae* 2003, p. 397. Tanmateix Wakker 1994, p. 370, prefereix d'analitzar-les com a condicionals.

⁶⁸ *Pers.* 16-20, 31, 36, 441, 475, 502-503, 506-507, 508, 598, 809-810; *Th.* 2-3, 452, 596, 877-878; *Supp.* 1047.

⁶⁹ *Pers.* 174, 645-646 i 779; *Th.* 549, 550, 713, 818, 1046; *Supp.* 105-111, 1020-1021.

⁷⁰ La forma del relatiu οἶα sembla una esmena necessària a la lliçó οἶα de M, queda clar, en tot cas, que no se n'explicita l'antecedent. no està gens clara, però sí que no se n'explicita l'antecedent, cf. Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*

⁷¹ *Ag.* 1228; *Eu.* 950 (anapests); *Pr.* 92 totes tres força breus i les dues primeres represes a la principal per pronoms correlatius.

3. Subordinació adverbial

3.1. Temporals i causals

A banda de les dues relatives adverbials de significat temporal de *Pers.*, introdueixen subordinades adverbials temporals: ὅτε⁷², ὅταν⁷³ (varietat eventual de l'anterior, seguida per subjuntiu), o el poètic εὔτε⁷⁴, que també admet, sols al recitat, la combinació de subjuntiu i partícula modal⁷⁵, ἕως⁷⁶, que marca la durada o punt de finalització d'un esdeveniment, i ἐπειδή⁷⁷, que indica posterioritat. De manera relativament innovadora, εὔτε introdueix una oració temporal incisa a la principal, extraordinàriament amb un subjuntiu sense partícula modal (*Th.* 338), i més endavant (*Th.* 745) es postposa àdhuc a un genitiu pertanyent a la seva pròpia subordinada, en comptes de mantenir la posició inicial acostumada.

La conjunció més complexa i polivalent és ἐπεὶ⁷⁸. Ja a la braquilogia ...ἐπεὶ σωτήρες οὐ διχορρόπως (*Supp.* 982) la temporalitat interfereix amb un cert sentit causal, deduïble més aviat del context que no pas de cap marca formal, com s'aprecia a ἐπεὶ τὸ πρῶγμα κάρτ' ἐπισπέρχει θεός,/ ἴτω κατ' οὔρον, (*Th.* 689-690) tot i el mode indicatiu, si bé a μίμν' ὅτε σοι παρέστακεν, ἐπεὶ δαίμων / λήματος ἄν τροπαία χρονία μεταλ/λακτὸς ἴσως ἄν ἔλθοι θελεμωτέρω / πνεύματι (*Th.* 705-707) la tria de l'optatiu potencial, o del subjuntiu amb partícula modal a *Th.* 734-737 el fa més explícit. En introduir una interrogació directa assoleix un valor més aviat de nexa textual o pragmàtic, amb sentit més causal que temporal: ἐπεὶ τίς ἠὔχει τήνδ' ἀνέλπιστον φυγὴν / κέλσειν ἐς Ἄργος κῆδος ἐγγενὲς τὸ πρὶν / ἔχθει μεταπτοοῦσαν εὐναίων γάμων; (*Supp.* 330-332)⁷⁹.

Si onze de les deu oracions temporals de *Th.* són monopolitzades pels cants del cor, a *Supp.*, on aquests passatges són més nombrosos, en canvi, sols s'hi registra una subordinada d'aquesta mena i, encara, discutida per problemes textuais: ἴνδ' ὅτε καίτ' θεοὶ (*Supp.* 630). West⁸⁰ hi proposa d'esmenar la llició de M en ἄγε καὶ encara que resulti estrany seguit d'optatiu i no imperatiu; de tota manera, a tall de conjectura,

⁷² *Th.* 205-207, 213, 705; *Supp.* 630.

⁷³ *Pers.* 599-600, 601, 742; *Th.* 700. *Pers.* 450-451 presenta un optatiu oblic, car es tracta d'un segon nivell de subordinació i inclòs a la narració del missatge.

⁷⁴ *Pers.* 854; *Th.* 338, 745-756.

⁷⁵ *Pers.* 230, 364; com també *Ag.* 12, 422; *Ch.* 743; és excepcional, doncs, εὔτε amb optatiu a *Ag.* 565. Ἄν reforça el valor eventual o de reiteració, però pot delatar també la tendència de l'àtic a l'extensió de la partícula àdhuc en contexts on esdevé supèrflua. Chantraine 2015² II, §§379-380: la partícula modal κε mai no es registra amb εὔτε a Homer, però sí ἄν, tot i ser comparativament més rara; cf. Nikolaïdou-Arabatzí 2006, pp. 337-338, sobre la restauració d'εὔτ' ἄν a *E. Ba.* 115, on destaca com la tradició manuscrita ja no l'entenia i el reemplaçava per ὅτε a despit de sintaxi i de mètrica.

⁷⁶ *Pers.* 428, 464, 710.

⁷⁷ *Pers.* 521-522.

⁷⁸ *Pers.* 386-387, 656, 697, 703; *Th.* 689, 705-707, 734-737, 778-779, 991; *Supp.* 739, 910.

⁷⁹ Rijksbaron 1976a, pp. 72-73, 83 anomena aquest ἐπεὶ introductor d'oracions principals com a expressió de motivació "inferencial" i considera que el valor causal i el temporal o inferencial són dues solucions sintàctiques independents. Cf. Rijksbaron 1976b, pp. 303-304, a la tragèdia euripídia aquest ἐπεὶ inferencial esdevé una fórmula estandarditzada per a obrir les ῥήσεις ἀγγελικαί; a Èsquil, però, sols en trobem algunes semblances a l'inici d'intervencions breus com les de Darios a *Pers.* 697 i 703.

⁸⁰ Cf. West 1990b, p. 115.

potser †ὄτε†, forma dòria de ὄστε registrada a la lírica coral⁸¹, permetria un sentit modal o final que faria l'oració més comprensible.

Vacil·la la tradició textual a dos altres registres de ὄτε també a la tragèdia anterior. Al vers *Th.* 705, la subordinada adverbial a partir de la llició dels còdexs $\nu\acute{\nu}\nu$ ὄτε Ω , en l'edició de West, seria una interrogativa indirecta en canviar $\nu\acute{\nu}\nu$ per l'imperatiu $\mu\acute{\iota}\mu\upsilon\upsilon\epsilon$. Allà on West⁸² addueix la manca de sentit per a alterar el text, la preferència per mantenir la llició de Ω pot trobar suport en el text mateix: $\nu\acute{\nu}\nu$ ὄτε reprendria $\nu\acute{\nu}\nu$ δ'ἔτι $\zeta\epsilon\acute{\iota}$; (*Th.* 708). A ὅτ' ὀλοᾶς νειφομένας βρόμος ἐν πύλαις (*Th.* 213) la presència del nexa subordinant ὄτε, reforçat pel correlatiu τότε al vers següent, i el sentit de l'oració, on el participi transmet la càrrega semàntica de l'acció, són innegables, ara bé, cal sobreentendre un verb en forma personal elidit, tret d'altra banda freqüent en oracions condicionals braquilògiques. Així, tot i les particularitats dels passatges lírics, carregats d'emoció i farcits d'interjeccions, la tradició textual impedeix d'acceptar plenament l'expressió $\nu\acute{\nu}\nu$ ὄτε, d'enorme fortuna a la prosa tardana⁸³, en aquests dos registres, únics al corpus esquilí: *Th.* 705 i *Supp.* 630⁸⁴.

Ultra aquestes conjuncions de significat temporal unívoc o, a tot estirar, limítrof amb la causalitat, la vaguetat de la noció de mode permet que ὡς, en principi morfològicament instrumental i semànticament modal, indiqui temporalitat a ὁ δ' εὐθὺς ὡς ἤκουσεν, οὐ ξυνεῖς δόλον (*Pers.* 361), entre més testimoniats, majoritàriament registrats al trímetre iàmbic de la primera tragèdia⁸⁵, potser per afegir-hi una coloració jònia. També la conjunció agnada ὅπως, especialitzada com a conjunció final en àtic, té un sentit clarament temporal a πίπτει δ' ἐμὸς παῖς, καὶ πατήρ παρίσταται / Δαρεῖος οἰκτεῖρων σφε· τὸν δ' ὅπως ὀρᾶ / Ξέρξης, πέπλους ῥήγνυσιν ἀμφὶ σώματι (*Pers.* 197-199, ús únic al corpus esquilí amb un sol paral·lel a *Pr.* 228), seguint l'ús del dialecte joni ben viu des d'Homer fins a Heròdot⁸⁶. En canvi, a ἀνδρὸς εὐτυχοῦντος, ὡς / δυσμενοῦς ὑπερτέρου / ἐλπίς ἐστι νύκτερον τέλος μολεῖν, / παγκλαύτων ἀλγέων ἐπίρροθον (*Th.* 365-368) predomina el matis causal, car el sentit comparativo-modal sols seria vàlid si es veïés com una exclamació, gens estranya al líric, en comptes de com una conjunció subordinant.

A l'esticomítia entre Darios i la reina, tant a Δα. φεῦ μέγας τις ἦλθε δαίμων ὄστε μὴ φρονεῖν καλῶς, / Βα. ὡς ἰδεῖν τέλος πάρεστιν οἶον ἦνυσεν κακόν (*Pers.* 725-726),

⁸¹ Cf. Pi. *P.* 10, 54; B. 16, 105.

⁸² Cf. West 1990b, p. 115-116 i, amb una opinió contrària, Hutchinson 1985, *ad loc.*

⁸³ Tot i que ressenyada per Matino 1998, p. 215 com un dels recursos especialment poètics i expressius de la tragèdia, compta amb escassíssimes aparicions al drama i la lírica clàssics.

⁸⁴ L'adverbi temporal $\nu\acute{\nu}\nu$, doncs, només seria desenvolupat per una subordinada, introduïda per ὡς, a *Pers.* 413-414, interpretació molt forçada perquè cada expressió temporal es troba en un vers diferent i distribuïdes antitèticament per les partícules μέν-δέ (sempre que no s'interpretin com dues expressions temporals independents).

⁸⁵ *Pers.* 361, 413-414, 454; *Th.* 980 (en un vers líric) són oracions temporals i *Pers.* 710-711, 726, 730, 772, 842, causals. A mig camí entre els dos grups queda *Pers.* 454-455, introduït per ὡς γάρ però en una clara seqüenciació dels esdeveniments. A les tragèdies posteriors, Italie 1964 s.v. A. V sols registra ὡς amb sentit temporal a *Ag.* 1212, si bé sembla aplicar una noció de temporalitat més restrictiva.

⁸⁶ Cf. Chantraine 2015² II, §375, ὡς temporal s'associa a Homer sobretot amb verbs de percepció, com ocorre en dos dels tres registres de *Pers.*

com a *Δα. ὦδε παμπήδην δὲ λαὸς πᾶς κατέφθαρται δορί;/ Βα. πρὸς τὰδ' ὡς Σούσων μὲν ἄστῳ πᾶν κενανδρίαν στένει* (*Pers.* 729-730), especialment en el primer passatge, com a especificació i reforç de la construcció anterior amb ὥστε, el context afavoreix una interpretació consecutiva, l'expressió de la qual amb ὡς i indicatiu resultaria una innovació excepcional a la tragèdia⁸⁷. La insistència en el paper del destí⁸⁸, però, facilita de veure les dues subordinades com a causals explicatives. Hem desestimat, com a usos exclamatius, les oracions introduïdes per ὡς junt a un vocatiu o interjecció, que romanen enunciats independents encara que semànticament expressen com o per què es qualifica de certa manera un nom, com ara: ὦ στυγνὲ δαίμον, ὡς ἄρ' ἔψευσας φρενῶν / Πέρσας (*Pers.* 472)⁸⁹.

El significat pròpiament causal s'expressa als versos lírics del cor en una contrucció triple introduïda per οὐνεκα postposat⁹⁰ amb tres verbs en indicatiu a *Supp.* 639-642⁹¹ i un de sol a *Supp.* 1007. Aquest poetisme representa, nogensmenys, una certa innovació en tractar-se de la primera inclusió a l'obra esquílida⁹², no només d'aquest nexa, sinó d'una conjunció clarament associada a l'expressió de la causalitat, amb l'únic paral·lel de ὀθούνεκα a *Pr.* 330.

La varietat de conjuncions temporals descendeix abruptament a *Th.* i *Supp.* respecte de *Pers.* (amb la sola excepció d'un registre de οὐνεκα), diversitat que es recupera a les obres posteriors, on es troben unes altres conjuncions com ἐπέιπερ⁹³, ἐπειδάν⁹⁴ i ὄφρα⁹⁵ (a més de ὅπου amb sentit temporal, ja esmentat entre les relatives adverbials), als quals s'afegexen diversos registres de les ja testimoniades⁹⁶. La riquesa de *Pers.*, així com el jonisme de ὡς i ὅπως temporals, a més de la construcció de

⁸⁷ Cf. Broadhead 1960, *ad loc.*, que n'accepta el valor consecutiu com a jonisme. Martino 1998, pp. 11, 211-212 troba tres registres més de ὡς consecutiu amb indicatiu a l'obra esquílida –*Pers.* 725; *Ag.* 550 i 575–, i els justifica per afany de variació, ho i admetent que el primer és un passatge controvertit i que als segons es tracta de braquilogies on el verb no hi és explícit.

⁸⁸ Cf. Garvie 2009, *ad* 726; a més, el sintagma πρὸς τὰδε (*Pers.* 730) també funciona com a connector textual tot indicant causa, de manera que la subordinada seria una aposició del pronom cf. πρὸς τὰδ', ὡς οὐτως ἐχόντων τῶνδε, σύμβουλοι λόγου / τοῦδέ μοι γένεσθε, Πέρσαι, γηραλέα πιστώματα (*Pers.* 169-170).

⁸⁹ Uns altres registres són: *Pers.* 251, 260, 282, 285, 511, 515, 519, 911; *Th.* 988...

⁹⁰ Posició cridanera si bé no extraordinària, cf. S. *OT* 997, cf. Bowen 2013, *ad loc.*

⁹¹ Atesos els paral·lels adduïts per Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.*, amb antecedents a Estesícor i Píndar i confinada als passatges lírics de la tragèdia, és probable que aquest ús causal sigui un deix de la lírica coral

⁹² De fet, οὐνεκα, combinació de οὐ i ἔνεκα, com a postposició només apareix, igualment, a *Supp.* 477 i 1015. Cf. Monteil 1963, pp. 267-270, ni οὐνεκα ni ὀθούνεκα mai no van jugar un paper important ni, probablement, ser vives a la llengua parlada; a partir del valor causal, tant Homer, com Píndar, Sòfocles i Eurípides en desenvolupen un de completiu no registrat a Èsquil, que se situa en aquest punt més pròxim de la comèdia.

⁹³ *Ag.* 822, 854; *Ch.* 680.

⁹⁴ *Eu.* 647.

⁹⁵ *Ch.* 360; *Eu.* 338.

⁹⁶ Ὅτε: *Ag.* 588, 766; *Eu.* 686, 726; *Pr.* 556, 558, 901; ὅταν: *Ag.* 7, 16, 638, 970, 1318; *Ch.* 415, 827, 966; *Eu.* 355, 556; *Pr.* 189, 258, 744, 790; ἕως: *Ag.* 265, 1435; *Ch.* 1026; *Pr.* 810; εὐτε: *Ag.* 12, 188, 423, 565, 986; *Ch.* 743; ἐπεί: *Ag.* 40, 198, 218, 243, 252, 393, 658, 687, 956, 984, 1036, 1287, 1360, 1649, 1669; *Ch.* 85, 608, 623, 791, 906, 932; *Eu.* 71, 86, 307, 482, 731; *Pr.* 199, 347, 384, 630, 786, 829, i ἐπειδή: *Ag.* 1634; *Ch.* 512, 566; *Eu.* 515.

ἕως amb indicatiu i sense partícula modal⁹⁷, poden contribuir a aportar al primer drama una peculiar coloració lingüística de regust oriental, no persa, però sí joni o, com a mínim, elevar el to poètic amb una major diversitat formal⁹⁸.

Πρίν introdueix sempre verbs en infinitiu i no formes personals, com a preposició en comptes de conjunció. Tot i no crear enlloc subordinació, sí que s'hi acosta la construcció on introdueix un infinitiu amb subjecte en acusatiu més que no pas un mer sintagma amb un infinitiu sol⁹⁹, com ara a πρὶν ἀγγέλου σπερχγούς τε καὶ ταχυρρόθους / λόγους ἰκέσθαι καὶ φλέγειν χρείας ὕπο (*Th.* 285-286). Sincrònicament, cap de les tres construccions es caracteritza com a innovació ni arcaisme¹⁰⁰, però resulta revelador que els únics registres de πρίν amb verb en forma personal, en indicatiu o subjuntiu amb partícula modal, pertanyin a *Pr.*¹⁰¹, de manera que encara és més evident la preferència esquília per la construcció preposicional d'aquesta expressió d'anterioritat, més sintètica.

3.2. Comparatives i modals

La principal conjunció del mode és ὥς¹⁰², noció semànticament prou vaga com perquè es confongui, com hem vist, amb la temporalitat i, més sovint, amb l'introduïdor d'oracions completives. Podria ser considerada una completiva ὥς εἰ μόνον φευξοίαθ' Ἑλληνας κακόν,/ ναυσὶν κρυφαίως δρασμὸν εὐρόντες τινά,/ πᾶσιν στέρεσθαι κρατὸς ἦν προκείμενον (*Pers.* 369-371), atès que és presentada per προφωνεῖ τόνδε λόγον (363) i represa per l'expressió τοσαῦτ' ἔλεξε (372). La presència, però, d'una construcció d'infinitiu (*Pers.* 366-368) pot deixar ὥς com a oració modal (amb un cert matís lògic final), si bé és cert que de manera una mica forçada, també podrien conuiu les dues construccions completives juxtaposades en una mena de *variatio*. En qualsevol cas,

⁹⁷ Cal admetre que, a més dels tres registres de *Pers.*, també a *Ch.* 1026 i fr. 43, 2 els verbs de les oracions de ἕως segueixen aquest ús, mentre sols *Ag.* 1435, amb subjuntiu, i *Pr.* 810, amb indicatiu, presenten ἄν, d'acord amb la llengua de les inscripcions àtiques, cf. Meisterhans & Schwyzer 1900³, p. 251.

⁹⁸ Cf. Chantraine 2015² II, §§364-392, l'heterogeneïtat de conjuncions, algunes de les quals sinònimes, podria remetre igualment a l'èpica homèrica, on se'n registren fins a catorze tipus, força més que a la poesia posterior.

⁹⁹ Amb infinitiu sols a *Pers.* 712; *Th.* 454-456, 1048; *Supp.* 30-32, 37-39, 702, 798-799; amb construcció d'acusatiu i infinitiu a *Pers.* 502-503; *Th.* 63, 285-286; *Supp.* 772, 789-790. La major compatibilitat semàntica i sintàctica pot haver estat la clau de l'èxit de πρίν, cf. Chanet 1979.

¹⁰⁰ Cf. Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 654, sí que sembla clar que, gramaticalment, l'ús conjuncional deriva del preposicional i adverbial. Aquesta seqüenciació devia ser indiferent dins la sincronia del grec, car πρίν apareix amb verb finit ja a Homer i esdevé especialment rendible a la prosa clàssica, mentre que l'antiga construcció amb infinitiu es manté fins a la koiné, cf. Amigues 1980. Tampoc no es pot considerar ben bé un jonisme perquè aviat s'incorpora a la llengua quotidiana de l'Àtica, cf. Meisterhans & Schwyzer 1900³, p. 252.

¹⁰¹ *Pr.* 165, 175, 481 (sense partícula modal i amb indicatiu), 719, 756, 991, 1027, extraordinari al corpus junt amb un registre dubtós a fr. 327. Justament, a *Pr.* 825 l'únic registre de πρίν amb infinitiu del drama s'inscriu dins d'una subordinada, potser per evitar el doble nivell de subordinació, mentre que a l'*Orestíada* apareix sempre amb infinitiu, sol (*Ag.* 1067, 1539, 1658) o amb subjecte en acusatiu (*Ag.* 1479; *Ch.* 575).

¹⁰² *Pers.* 188, 228, 361, 369-371, 381, 413-414, 454-455, 565, 594, 710-711, 726, 730, 772, 842; *Th.* 24, 291-294, 365-368, 369, 376, 483-484, 646, 980; *Supp.* 195, 923, 978-979, 993. Molts d'aquests registres són breus incisos que matisen el text o la font de la informació. D'aquestes, *Pers.* 361, 413-414, 454 i *Pers.* 710-711, 726, 730, 772, 842; *Th.* 980 ja han estat catalogades prèviament com a temporals i causals. Bastida sobre el mateix tema i participi de moltes funcions de ὥς, ὅπως funciona com a relatiu adverbial de significat clarament modal a *Ag.* 364, 847; *Eu.* 581; *Pr.* 68, 374, 940.

sembla preferible d'adoptar una posició més conservadora i de mantenir la interpretació modal d'aquest tipus de registres sempre que sigui possible¹⁰³. Als versos corals lírics (*Th.* 758-759) i als anapests probablement espuris, també del cor (*Th.* 1072-1073), la conjunció pren la forma ὄσπερ, amb la partícula emfàtica.

La indicació de les circumstàncies concomitants modals, o més concretament la comparació, és una de les funcions on més clarament alternen les subordinades amb els sintagmes nominals, majoritàriament introduïts, a més, per una mateixa forma. Ὡς també és la principal preposició comparativa (molt per sobre dels acusatius adverbials δίκην o τρόπον) que introdueix sintagmes nominals simples sense cap forma verbal ni tan sols en mode impersonal¹⁰⁴. La postposició de ὥς contribueix a la lexi homeritzant de les ῥήσεις¹⁰⁵. Com ὄσπερ a la subordinació, la pròpia escassetat respecte del simple ὥς fa ressaltar unes altres comparacions introduïdes per ὥστε: τοὶ δ' ὥστε θύννους ἢ τιν' ἰχθύων βόλον/ ἀγαῖσι κωπῶν θραύμασιν τ' ἐρειπίων / ἔπαιον, ἐρράχιζον (*Pers.* 424-426) o σὺ δ' ὥστε ναὸς κεδνὸς οἰακοστρόφος / φάρξαι πόλισμα πρὶν καταγίσαι πνοὰς (*Th.* 62-63). La comparació accentua el patetisme de l'escena de la massacre dels perses a l'aigua i l'energia amb què l'espia exhorta Etèocles a salvar Tebes com un capità la seva nau (així com la combinació amb la forma antiga de l'article al primer passatge)¹⁰⁶. La postposició de ὥστε a κόρακες ὥστε, βω/μῶν ἀλέγοντες οὐδέν (*Supp.* 751-752) constitueix un major poetisme encara, adient a l'estrofa lírica on s'inclou¹⁰⁷, tot i el contingut clarament vexatori de la descripció dels egipcis¹⁰⁸. En canvi, ὄραν ἔχον' ἕκαστον ὥς τι συμπεπέες (*Th.* 13), ha de ser comptat amb certa precaució a causa de les complicacions textuais i sintàctiques que l'envolten. Si hi llegim, amb West, ὥς τι συμπεπέες, cal sobreentendre ἐστὶ ο, si no, fer-ne dependent l'infinitiu del vers següent; d'altra banda, la lliçó dels manuscrits ὥστις M^{as}O^a no fa gaire sentit, ni tampoc l'altra opció comparativa de Hutchison, ὥς τε, ni amb la forma aglutinada i de freqüent sentit consecutiu ὥστε, editada per Bourdelot. A diferència d'aquests últims casos, les construccions de κακεῖ δικάζει τὰμπλακήμαθ', ὥς λόγος (*Supp.* 230) i πάρεστι δ' ἔργον ὥς ἔπος/ σπεύσαι (*Supp.* 598-599) poden considerar-se, més que sintagmes

¹⁰³ Semblantment, tot i que la posició inicial i la tonicitat de l'adverbi fan evident la subordinació modal (o, fins i tot, amb una certa entonació, exclamativa), el verb de dicció faria admissible la interpretació completiva a λέγοιμι' ἄν εἰδὼς εὐ τὰ τῶν ἐναντίων./ ὥς τ' ἐν πύλαις ἕκαστος εὔληγεν πάλον (*Th.* 376-377).

¹⁰⁴ *Pers.* 180, 392, 711; *Th.* 13, 53, 62-63, 381, 393, 498, 503; *Supp.* 223, 351, 469, 782-783, 887, 896, 981; a més de *Th.* 257 amb ὄσπερ. Com a marca del complement predicatiu, ὥς apareix a *Pers.* 525, 1023; *Th.* 176, 616; *Supp.* 247, 276, 324.

¹⁰⁵ *Pers.* 128, 745; *Th.* 53, 393, 498; *Supp.* 351, 469, 782-783, 887, 896, a més d'*Ag.* 277, 1194; *Ch.* 106; 506; *Pr.* 473. A les primeres obres apareix sols al trímetre i als anapests i a *Supp.* es troba en tres ocasions als estàsims, per la qual cosa ὥστε com a homerisme caracteritzador de la parla del missatger sols funcionaria a *Th.*

¹⁰⁶ Tot i que l'ús és present a Homer i que al drama apareix tant al trímetre com als cants, Ruijgh l'atribueix més concretament a l'influx de la iambografia jònica o, millor, de la lírica coral, cf. Ruijgh 1971, pp. 977-978, 991-992: *Celle-ci [la influència de la lírica coral] est confirmée par le fait que ὥστε, au lieu de figurer en tête de l'expression qu'il marque, peut se déplacer vers l'intérieur, ce qui rappelle l'emploi de ὄ(σ)τε postposé chez Pindare.* Chantraine 2015² II, §371: *La combinaison de τε avec ὥς présente une valeur générale et convient aux comparaisons.*

¹⁰⁷ Cf. Denniston 1966², p. 526.

¹⁰⁸ West 1990b, p. 11 suggereix que aquesta frase i el seu paral·lel a 757-759 són oracions nominals pures amb el participi com a atribut, però fa més sentit de considerar-lo només referit al nom anterior, sense abastar el participi, com suggereix la puntuació adoptada pel propi West.

comparatius, expressions modals braquilògiques molt concentrades que recullen incisos, el primer per distanciar-se o matisar l'afirmació precedent, i el segon com a expressió d'immediatesa entre la decisió i l'acció. A mig camí entre la condensació que permet el sintagma nominal i l'expressió d'una idea verbal, ὥς recalca el sentit modal o adverbial d'alguns participis¹⁰⁹.

3.3. Finals i consecutives

Al corpus apareixen tres conjuncions finals diferents: ὥς¹¹⁰ i ὅπως¹¹¹, ἴνα¹¹² i μή, sempre a cavall entre el valor subordinant i el merament modal d'exhortació negativa¹¹³. L'únic registre de ἴνα final resulta totalment insuficient per a valorar-ne l'ús que en fa Èsquil; només podem conjecturar, atesa la proporció amb els seus usos relatius i aquesta mínima aparició, que el poeta opta per solucions conservadores i que el seu ús a un vers líric de *Th.* deu explicar-se com un fenomen d'estranyament per caracteritzar l'agitació del cor amb una expressió que comença a fer-se col·loquial a l'àtic¹¹⁴, més que no pas com una reminiscència de la prosa jònia.

L'aparició d'un ἄν superflu amb el subjuntiu propi de les oracions finals¹¹⁵ suposa una notable innovació sintàctica registrada per primera vegada a *Supp.*, sempre al trímetre i en diàlegs vius, la ràpida extensió a la prosa i a les inscripcions de la qual suggereix que es tracta d'una construcció pròpia de l'àtic parlat¹¹⁶. També és propi de la

¹⁰⁹ *Th.* 247, 1015-1017; *Supp.* 441, 751, 763, 773 a les tres primeres tragèdies.

¹¹⁰ Majoritàriament en subjuntiu, *Pers.* 692; *Th.* 55-56 (amb optatiu sense partícula), 237, 627, 650-651; *Supp.* 335, 483, 484, 493-495, 518, 930 (les tres darreres amb partícula modal). Tot i que Monteil 1963, p. 349 presenta com a consecutives oracions de ὥς amb indicatiu aquelles amb formes verbals ambigües com σὺ δ' αὐτὸς ἤδη γνῶθι τίνα πέμπειν δοκεῖ / ὥς οὔποτ' ἀνδρὶ τῷδε κηρυκευμάτων / μέμνη, σὺ δ' αὐτὸς γνῶθι ναυκληρεῖν πόλιν (*Th.* 649-651), la interpretació final és més adient si es té en compte que és aquest el significat bàsic de què deriva la idea de conseqüència, el mode imperatiu de l'oració principal i la manca de correlatiu.

¹¹¹ Amb subjuntiu a *Pers.* 665-666; *Supp.* 233 (amb partícula modal), a més d'*Ag.* 1647; *Ch.* 580 (amb partícula modal), 873; *Eu.* 573, 1030; *Pr.* 824 (els tres darrers amb partícula modal); amb optatiu a *Pers.* 450-454; *Th.* 20; *Eu.* 298, 670; *Pr.* 463, com també en indicatiu *Supp.* 410-411, 449; *Ch.* 196, 265; *Pr.* 749. Ὅχλεις μάτην με, κῆμ' ὅπως παρηγορῶν (*Pr.* 1001) és l'únic registre al corpus (fora de la locució ὅπως τάχιστα) de la conjunció sense verb, pròxim a l'ús comparatiu, altament artificios i posthomèric, cf. Monteil 1963, p. 366.

¹¹² *Th.* 215; els registres de ἴνα final són igualment rars a les obres posteriors: *Pr.* 61; *Eu.* 268, on segueix predominant-hi lleument l'ús locatiu.

¹¹³ *Pers.* 531, 824-826 (mer imperatiu si, segons l'entonació, s'interpreta com a paratàctic en comptes de subordinant final); *Th.* 38, 199, 281, 657; *Supp.* 399, 412, 413-417. Matino 1998, p. 209 considera que a *Th.* 657, el fet que segueixi una oració prescriptiva, però en mode indicatiu, amb l'impersonal πρέπει, en comptes d'un imperatiu o mode equivalent, indica una llibertat major de la fórmula habitual de la construcció.

¹¹⁴ Cf. Wakker 1988, p. 328, Homer empra ἴνα com a principal conjunció final sols per darrere de ὄφρα i prou més sovint que ὥς o d'altres. Tanmateix, l'àtic degué importar-lo de la prosa jònia i aviat esdevingué popular, bona prova de l'èxit de ἴνα com a conjunció final és la seva pervivència al grec modern amb la forma va; cf. Monteil 1963, p. 376.

¹¹⁵ *Supp.* 233, 493, 518, 930, ὥς ἄν es consolida a passatges recitats (amb dues excepcions) d'obres posteriors: *Ag.* 911; *Ch.* 20, 556, 987, 1021; *Pr.* 10, 654, 706, a l'igual que ὅπως ἄν: *Ch.* 580; *Eu.* 573, 1030; *Pr.* 824.

¹¹⁶ Cf. Goodwin 1992, §§313, 3, 328; Matino 1998, p. 206, i Amigues 1977, pp. 141-197 per a una revisió dels diferents matisos semàntics afegits per a aquesta construcció.

llengua col·loquial, o si més no, de la parla més expressiva¹¹⁷, fer seguir ὅπως de futur d'indicatiu¹¹⁸.

És relativament innovadora la col·locació οὐ τι μή (*Th.* 38, 199, o més lliurement a *Th.* 281, οὐ γὰρ τι μᾶλλον)¹¹⁹. La multifuncionalitat de ὡς¹²⁰ i els límits sempre difosos entre els diferents valors semàntics entren en joc en oracions com ὡς πόλις εὐτυχή (*Th.* 627), que hem comptat com a final però que, segons l'entonació i la manera com la cantés el cor, podria tractar-se d'una exclamació desiderativa aposada a λιτὰς, o àdhuc una oració completiva exclamativa. Un dubte similar plana sobre l'oració ὡς πάλω λαχὼν/ ἕκαστος αὐτῶν πρὸς πύλας ἄγοι λόχον (*Th.* 55-56) de la descripció del guaita, que pot funcionar com a oració final, interpretació més senzilla que preferim, o bé com a completiva en transmetre el contingut del participi κληρουμένου, el que es repartien a la sort, a l'igual que a μηδ' ἐν ματαίοις κἀγρίοις ποιφύγμασιν./ οὐ γάρ τι μᾶλλον μὴ φύγης τὸ μόρσιμον (*Th.* 280-281), on μή podria obrir una completiva que desenvolupés el contingut de ποιφύγμασιν.

La conseqüència lògica no s'expressa mitjançant la subordinació, sinó amb formes no personals¹²¹, sobretot l'infinitiu precedit de la conjunció modal ὡς¹²² o ὥστε¹²³, tria que pot estar motivada per factors estilístics, si no diacrònics¹²⁴. Sovint sols la semàntica o la presència de correlatius distineixen finalitat i conseqüència, car les conjuncions no estan del tot especialitzades, com mostra l'aparició de ὡς en una evident correlació consecutiva: τοιάδ' ἐπ' αὐτοῖς ἦλθε συμφορὰ πάθους,/ ὡς τοῖσδε καὶ

¹¹⁷ Matino 1998, p. 208: *Ὅπως con l'indicativo futuro senza principale è proprio dell'espressione orale: teatro, dialogo, passaggi in stile diretto intercalati in un'opera narrativa; esso è impiegato nei momenti di particolare intensità drammatica per esprimere paura, messa in guardia, esortazione.* Monteil 1963, p. 369, en canvi, no en fa cap anàlisi diacrònica i implica que el futur subratllaria el valor modal de la subordinada, a més d'oferir certs avantatges mètrics. Encara que no tan estesa com ὅπως ὕν amb subjuntiu, ὅπως amb futur també apareix sovint a les inscripcions àtiques, cf. Meisterhans & Schwyzer 1900³, p. 255.

¹¹⁸ *Supp.* 410-411, 449, a més d'*Ag.* 847 i *Ch.* 265. *Supp.* 412 i 413-417, introduïdes per μή, presenten igualment el verb en futur.

¹¹⁹ Cf. Matino 1998, p. 11, es tractaria d'una innovació en la negació d'una preocupació i l'expressió d'una determinada negativa.

¹²⁰ Amigues 1977, pp. 99-100 defensa que ὡς final s'estén per raons mètriques i fòniques, tanmateix, els testimonis de la poesia àtica, tant tràgica com còmica, no ho corroboren i indiquen més aviat que és fruit d'una reestructuració sintàctica amb paral·lels a unes altres llengües indoeuropees, cf. Redondo 1991, pp. 422-424.

¹²¹ Cf. *Pers.* 236 amb un participi clarament consecutiu. Més matisable sembla l'ús de partícules i conjuncions que suggereixen una relació consecutiva entre dos verbs principals, com ara καὶ a στένει, κέκοπται, καὶ χαράσσεται πέδον (*Pers.* 683) segons remarca Matino 1998, p. 12; amb tot, la relació lògica depèn totalment del significat dels verbs i la conjunció simplement en marca l'acumulació de les accions o la seqüència.

¹²² *Pers.* 437; *Th.* 544; *Supp.* 945, 1002.

¹²³ *Pers.* 244, 335-336, 458-459, 722, 723, 725; *Th.* 907. Monteil 1963, p. 349, l'especialització de ὥστε com a conjunció consecutiva aparta aquest ús del ja polifuncional ὡς, ja molt residual a Aristòfanes i la prosa àtica.

¹²⁴ Ruijgh 1971, p. 991, n. 16: *Même l'emploi de ὥστε avec l'infinitif semble avoir été évité dans le langage plus élevé des passages lyriques: il n'y en a que 2 exemples dans les parties chantées (Ag. 202, 379), tandis qu'Eschyle l'utilise 28 fois dans les parties parlées.* Cf. Chantraine 2015² II, §457, els dos registres homèrics de ὥστε amb infinitiu pertanyen a passatges probablement recents. Els tragediògrafs posteriors, però, tindran menys esculpols i s'acostaran en aquest punt a la llengua parlada, evidenciant la modernització de la dicció tràgica, cf. Redondo 2015a, p. 139.

δὲς ἀντισηκῶσαι ῥοπή (*Pers.* 436-437)¹²⁵. El sobtat capteniment en l'ús de la construcció que acaba sent l'expressió consecutiva per excel·lència a la prosa i l'àtic corrent apunta a una certa recerca d'efectes més poètics o arcaïtzants a les dues obres que situem al mig de la producció esquília, *Th.* i *Supp.*, car ὅστε tornarà i s'imposarà amb força a la trilogia¹²⁶. Tanmateix, aquesta explicació no donaria compte de la paral·lela disminució de ὡς amb infinitiu, un poetisme d'origen joni per a Kühner & Gerth¹²⁷; per la qual cosa només podem certificar la reducció i especialització dels nexes a *Supp.*

A ἔκραν' ἄνευ κλητῆρος ὡς εἶναι τάδε (*Supp.* 622), convé una interpretació adverbial i no pas conjuntiva de ὡς, en una funció arcaïtzant¹²⁸ que escau a la solemnitat d'una resolució política; si bé és cert que la tradició textual planteja problemes i que també s'hi pot veure una expressió consecutiva com a mer sinònim de ὅστε¹²⁹. En una altra expressió dependent de δοκέω, fixada a la llengua legal, el valor consecutiu de ὅστε s'costa molt al sentit modal, com el de l'adverbi amb el qual es coordina: οὐ διχορρόπως, / ἀλλ' ὅστ' ἀνηβῆσαί με γηραιᾷ φρενί (*Supp.* 605-606). Aquest és el primer testimoniatge al corpus esquili de la conjunció amb una construcció d'infinitiu amb acusatiu en comptes d'amb un infinitiu sol, tot i que esdevindrà més comuna a obres posteriors, tant amb ὡς com amb ὅστε¹³⁰.

3.4. Condicionals

Ultra els matisos lògics que poden transmetre certs participis, les marques formals de la condició són ben limitades. Eí introdueix diferents modes verbals segons els matisos hipotètics: indicatiu¹³¹, optatiu¹³² o subjuntiu¹³³. El mode subjuntiu sense partícula modal a la pròtasi, propi sobretot del trímetre, suposa un jonisme¹³⁴, probablement pres de l'èpica homèrica¹³⁵, una construcció, en qualsevol cas, allunyada

¹²⁵ La possibilitat de ὡς amb indicatiu amb sentit consecutiu a *Pers.* 725 o 730 ja ha estat discutida; deixem de costat el cas de ἤκουσιν ἐκφυγόντες, οὐ πολλοί τινες, / ἐφ' ἔσπιουχον γαῖαν, ὡς στένειν πόλιν / Περσῶν ποθοῦσαν φιλάτιν ἦβην χθονός (*Pers.* 510-512), que interpretem com a exclamatiu.

¹²⁶ *Ag.* 202, 286, 379, 541, 632, 1075, 1181; *Ch.* 526, 533, 542, 567, 847; *Eu.* 83, 300, 896; *Pr.* 313, 339, 995. Arriba a ser pleonàstic amb verbs transitius com χρήω a *Ag.* 1395; *Eu.* 202, 228.

¹²⁷ Cf. Kühner & Gerth 1976 II.2, §583; Thumb & Scherer 1959², §327 hi coincideixen més pes a la influència de la prosa jònica que al seu caire poètic en si.

¹²⁸ Al grec clàssic ὡς tònic gairebé es limita a les locucions οὐδ' ὡς i μήδ' ὡς; en passatges lírics trobem la forma τῶς: *Th.* 484; *Supp.* 68, 670.

¹²⁹ Friis Johansen & Whittle 1980, *ad loc.* defensen que aquesta opció compta amb més paral·lels, cf. Monteil 1963, p. 349.

¹³⁰ Regeix una construcció d'infinitiu ὡς a *Ag.* 358; *Ch.* 848; *Eu.* 36, 799, 895 i ὅστε a *Ag.* 202 (al líric), 1181-1182; *Eu.* 83, 202, 896; *Pr.* 313; cf. Burguière 1960, pp. 86-94 per a una anàlisi tipològica i diacrònica de les diferents construccions de ὅστε amb infinitiu, un pas intermediari entre l'infinitiu final sol i la construcció amb una oració subordinada.

¹³¹ *Pers.* 158, 217, 631, 800-801; *Supp.* 58-59, 76, 154, 245, 288, 344 (amb εἴπερ), 366, 387-389, 511, 737, 754, 778, 903, 924, 941 (amb εἴπερ), 960, 1016, i amb futur *Pers.* 357; *Th.* 196-197, 618, 1016-1017, 1047; *Supp.* 461, 472 i 474-475 (en primera persona, indistingibles d'un subjuntiu), a més d'un registre en perfet: *Th.* 662, i altres tres braquilògics, sense forma verbal explícita: *Th.* 101, 517, 566; *Supp.* 86-87.

¹³² *Pers.* 369, 790; *Th.* 4, 5, 403, 550-551, 683 (amb εἴπερ); *Supp.* 400, 730.

¹³³ *Pers.* 791; *Supp.* 92 (al líric).

¹³⁴ Cf. López Eire 1984, p. 259.

¹³⁵ Cf. Goodwin 1992, §§454, 468-471; West 1990b, p. 143; Martino 1998, p. 200.

de l'àtic corrent i que apareix més escadusserament a l'*Orestíada*¹³⁶. Rarament es registra un imperfet d'indicatiu a la pròtasi: εἰ δ' ἢ Διὸς παῖς παρθένος Δίκη παρῆν / ἔργοις ἐκείνου καὶ φρεσίν, τάχ' ἂν τόδ' ἦν (*Th.* 662-663, també a *Supp.* 245), i encara menys un perfet: εἰ γάρ τι μὴ θεοῖς βεβούλευται νέον,/ ἴχνος τὸ πρόσθεν οὐ διαστρέψω φρενός (*Supp.* 1016)¹³⁷.

L'adjunció de la partícula emfàtica a la conjunció s'afegeix a l'ús de l'optatiu dit de cortesia per a marcar l'agra ironia del cabdill tebà envers el cor, seguida per l'imperatiu de l'aròdosi: εἵπερ κακὸν φέροι τις, αἰσχύνης ἄτερ / ἔστω· μόνον γὰρ κέρδος ἐν τεθνηκόσι (*Th.* 683-684), comparable al to de Pelasg en enfrontar-se a l'herald egipci (*Supp.* 941, també amb optatiu) i, en menor mesura, en matisar enèrgicament l'afirmació de les Danaïdes durant llur enfrontament esticomític (*Supp.* 344, amb subjuntiu segons a llicó ἦ de West contra ἦν M). La forma εἵτε apareix per primera vegada al nostre corpus a ἀλλ' εἴτ' ἀπήμων εἵτε καὶ τεθηγμένος/ ὦμη ξὺν ὀργῇ τόνδ' ἐπόρνυται στόλον (*Supp.* 186-187), on predomina el valor original de la partícula -**kwe* en la disjunció¹³⁸.

L'elevada freqüència de les subordinades condicionals, especialment en passatges dialogats i en seqüències argumentatives, es relaciona estretament amb llur forma sovint braquilògica o en breus incisos propis de l'expressió quotidiana, alguns tan breus com la negació εἰ δὲ μή (*Supp.* 154), i d'altres més desenvolupats, amb oracions nominals pures com εἴθ' εἴη'κ Διὸς εὖ παναληθῶς (*Supp.* 86-87, o també 737 i 960). Entre els registres amb indicatiu cal comptar aquestes braquilogies i oracions nominals com ara, justament, les úniques dues cantades pel cor de tebanes: πότ'εἰ μὴ νῶν (*Th.* 101) i εἰ θεοὶ θεοί (*Th.* 566), a més de *Th.* 517 en boca d'Etèocles. Amb l'optatiu cupitiu εἰ, sol o sovint en combinació amb algunes partícules, no fa de conjunció subordinant, ans d'interjecció i reforça el mode verbal.

De manera del tot extraordinària, a ἐλθὼν ἔλεξε παιδὶ σῶ Ξέρξη τάδε./ ὡς εἰ μελαίνης νυκτὸς ἴζεται κνέφας / Ἑλληνας οὐ μενοίεν, ἀλλὰ... (*Pers.* 356-358) la noció de temporalitat s'imposa, car no sembla que l'arribada de la nit estigui subjecta a cap condició, com subratlla el futur d'indicatiu (la possibilitat d'un subjuntiu breu queda massa remota). Resulta suggestiu mirar de veure en aquest ús una resta del valor arcaic de la conjunció εἰ com a deíctic temporal¹³⁹, tot i que també cap la possibilitat que es tracti d'una expressió forçada pel poeta per a provocar estranyament i emfasitzar que

¹³⁶ *Eu.* 234 i *Ag.* 1328.

¹³⁷ A més d'*Ag.* 29; *Ch.* 298; *Pr.* 821.

¹³⁸ Cf. Ruijgh 1971, pp.13, 186-187, εἵτε és de les combinacions on perviu el sentit connectiu, no merament preparatiu, de τε, car a les repeticions subratllava el paral·lelisme dels membres coordinats i no va ser substituït per καί. Es tracta, però, d'una conservació no marcada com a arcaisme, de fet, es registra molt més a Heròdot que a Homer. Reapareix amb certa freqüència a la trilogia: *Ag.* 261, 843, 1403; *Ch.* 683, 994; *Eu.* 292.

¹³⁹ A partir d'un locatiu del tema demostratiu **h₁e/o* segons *DELG* i *EDG s.v.*, bo i admetent ambdós la incertesa de les reconstruccions. Alguns testimoniatges homèrics de εἰ en oració principal, encara que sense cap significat temporal, poden recolzar la hipòtesi d'aquest origen adverbial, cf. Chantraine 2015² II, §404.

els plans del grecs, la informació falsa que rep Xerxes, són tan certs com l'arribada de la nit¹⁴⁰.

Amb l'addició de la partícula modal, la conjunció *ἐάν*¹⁴¹, contracta en *ἤν*¹⁴², és seguida regularment de subjuntiu, en una pròtasi de sentit eventual. Sense entrar en tots els recargolaments dels períodes hipotètics, en resulta peculiar un *on*, a la condicional amb *εἰ* i optatiu aorist, respon una apòdosi amb optatiu potencial coordinada amb un futur d'indicatiu: *εἰ γὰρ θανόντι νύξ ἐπ' ὀφθαλμοῖς πέσοι, / τῷ τοι φέροντι σῆμ' ὑπέρκομπον τόδε / γένοιτ' ἄν ὀρθῶς ἐνδίκως τ' ἐπώνυμον, / καὐτὸς καθ' αὐτοῦ τήνδ' ὕβριν μαντεύσεται* (*Th.* 403-406). L'apòdosi en infinitiu, que continua la construcció iniciada versos abans, contradiu l'ús regular del futur o l'imperatiu preferit per Èsquil¹⁴³: *τὸν μὴ βοηθήσαντα τῶνδε γαμόρων / ἄτιμον εἶναι ξὺν φυγῇ δημηλάτῳ* (*Supp.* 613-614). *Εἰ γὰρ τύχοιεν ὦν φρονούσι πρὸς θεῶν, / αὐτοῖς ἐκείνοις ἀνοσίως κομπάσασιν, / ἦ τὰν πανώλεις παγκάκως τ' ὀλοίατο* (*Th.* 550-552) admetria una interpretació d'exclamació cupitativa del vers inicial, tanmateix, l'ús potencial de l'optatiu amb *ἤν* a la principal permet d'entendre-ho com un període condicional.

3.5. Concessives

La separada categorització de les oracions concessives pot qüestionar-se des del punt de vista formal, atès que no hi ha una conjunció que marqui inequívocament aquest valor i que se superposen formalment, tot sovint, amb les condicionals, o bé, s'expressen mitjançant construccions no personals, sobretot de participis¹⁴⁴. Sembla clar, però, que les concessives no poden incloure's entre les condicionals car, ultra la conjunció, no comparteixen sempre la presència, explícita o no, el període hipotètic; a més, la seva diversitat d'expressions no significa que es tracti d'un matis semàntic més o menys interpretable pel context, sinó que la concessió compta amb marcadors exclusius com algunes conjuncions, partícules i adverbis, de manera que, en definitiva, hi són pròximes però no intercanviables.

Ei assumeix el significat concessiu en ser matisada per les conjuncions *καί* o *οὐδέ* i, en un parell de casos, la partícula *-περ* afegida al nexa, sovint també per l'adverbi *ὅμως* a la principal¹⁴⁵, normalment amb el verb en indicatiu o optatiu *Α κακῶν δὲ πλῆθος, οὐδ' ἄν εἰ δέκ' ἤματα / στοιχηγοροῖην, οὐκ ἄν ἐκπλήσαιμί σοι* (*Pers.* 429-430), sense cap adverbi ni partícula, és la duplicitat de les negacions i de la partícula modal, tant amb el verb principal com just abans de la conjunció, a banda del significat, la que

¹⁴⁰ Broadhead 1960, *ad loc.* i Garvie 2009, *ad loc.* comenten, en canvi, que pot tractar-se d'una marca de prudència supersticiosa en referir-se a qualsevol esdeveniment futur.

¹⁴¹ *Pers.* 529; *Th.* 242-243; *Supp.* 612.

¹⁴² *Pers.* 708; *Th.* 1027.

¹⁴³ Cf. Bowen 2013, *ad loc.*

¹⁴⁴ Consideren les concessives unes oracions independents Wakker 1994, p. 331; Crespo & *aliae* 2003, p. 445; per a Humbert 1972³, §223 la concessió és un valor semàntic de l'oració expressat pel participi mentre que Kühner & Gerth 1976 II.2, §578 inclou les oracions concessives una categoria especial de les condicionals en la mida en què comparteixen nexes. Jiménez López 1987, p. 55, considera el significat condicional-concessiu un de sol, capaç d'expressar-se tant mitjançant participis com subordinades, si bé els primers es relacionen sobretot amb la concessió i les oracions, amb la possibilitat de diferents modes verbals, amb la condició.

¹⁴⁵ *Pers.* 295, 429-430, 803; *Th.* 447, a més d'*Ag.* 1239; *Ch.* 115, 298; *Eu.* 269 i 741 (introduïda per *ἐάν*).

determina el valor modal concessiu¹⁴⁶. Aquestes mateixes formes (juntament amb καίπερ) són les que, encara que no sempre hi apareguin, marquen el valor concessiu dels participis, principal expressió d'aquesta relació lògico-semàntica i l'únic que trobem a *Th.* i *Supp.*¹⁴⁷.

4. Segon nivell de subordinació

La intricació sintàctica que requereix l'ús d'una oració dins d'una altra front a l'ús d'un verb en mode impersonal es confirma del tot en la construcció encara més complexa de la subordinació doble o de segon nivell, és a dir, en la presència d'una subordinada dintre d'una altra subordinada, freqüentment evitada mitjançant expressions equivalents¹⁴⁸. Aquesta gradació adquireix una gran significació en la definició dels diferents estils literaris, car gens casualment la prosa es presenta especialment apta a les subordinades i a les construccions més complexes, mentre que sovint la poesia opta per una expressió més breu i intensa¹⁴⁹, sense necessitat d'expressar tots els matisos que caben en una oració.

Algunes oracions subordinades s'insereixen dins d'unes altres subordinades i creen un segon nivell de subordinació, força excepcional en un text poètic. Generalment, les subordinades secundàries no excedeixen en cap cas els dos versos, independentment de l'extensió que assoleixin les que les acullen. El tipus més comú és el d'una oració condicional dins d'una completiva¹⁵⁰, però s'hi troben subordinades relatives (*Pers.* 164) o adverbials¹⁵¹. Una subordinada adverbial apareix dins d'una relativa (*Th.* 550-552) o, a la inversa, una subordinada completiva (*Supp.* 519) i una relativa (*Supp.* 416) apareixen dins de subordinades adverbials. En aquest darrer cas, la subordinada final, molt desenvolupada, inclou tres formes personals coordinades amb μή i combinades amb diversos participis que s'estenen durant set versos (*Supp.* 410-416) i la complexitat de la construcció sembla subratllada per la represa, un cop acabada la subordinada, de l'afirmació principal. Remarcablement, en un cant una subordinada temporal acull una relativa i, aquesta, una relativa adverbial, abastant un tercer nivell de subordinació reblat per construccions d'infinitiu i un genitiu absolut:

¹⁴⁶ Schwyzer & Debrunner 1966-1971³ II, p. 635: *Das Konzessivverhältnis wird im altern Griechischen wie im Altindischen ausschließlich partizipial bezeichnet*. Si la concessió en grec sols s'expressa mitjançant participis, aquestes oracions serien meres condicionals, interpretació que no encaixa del tot amb llur significat.

¹⁴⁷ *Pers.* 330, 749; *Th.* 246, 442, 605-608, 622, 699, 712, 1038; *Supp.* 101-103, 116, 228, 914-915, 921; a més dels genitius absoluts de *Th.* 229 i 745-748.

¹⁴⁸ Cf. Webster 1941, pp. 389-392, la complicació de la hipotaxi, els segons, tercers i quarts nivells de subordinació esdevenen més freqüents amb el pas del temps, són més propis del s. IV que del V, amb el benentès que el tipus de passatge també condiona la variació. Cf. García Ramón 1989b, de la mateixa manera que ὅστε amb infinitiu conviu a la literatura posterior amb ὅστε amb indicatiu o potencial, però no desapareix, les construccions amb formes no personals es poden entendre com a alternativa no marcada, que permet d'obviar la marca del mode i no concretar tampoc la persona ni el nombre.

¹⁴⁹ Bers 1984, p. 190 conclou que moltes de les *differentiae* que estudia (l'acusatiu de finalitat, el datiu local, l'optatiu potencial, el subjuntiu dependent sense ἄν i l'infinitiu absolut) són més breus que les alternatives pedestres, la llengua poètica presenta, doncs, la qualitat de la condensació ("condensation").

¹⁵⁰ *Pers.* 357, 369; *Th.* 617-618; *Supp.* 400-401.

¹⁵¹ *Pers.* 450-451, 599-600, 710-711.

παλαιγενῆ γὰρ λέγω
 παρβασίαν ὠκύποινον, αἰῶνα δ' ἔς τρίτον
 745 μένειν, Ἀπόλλωνος εὖτε Λαίιος
 βία τρὶς εἰπόντος ἐν
 μεσομφάλοις Πυθικοῖς χρηστηρίοις
 θνάσκοντα γέννας ἄτερ σῴζειν πόλιν,
 750 κρατηθεὶς ἐκ φιλᾶν ἀβουλιᾶν
 ἐγείνατο μὲν μόρον αὐτῷ,
 πατροκτόνον Οἰδιπόδαν,
 ὅστε ματρὸς ἀγνὰν
 σπείρας ἄρουραν ἴν' ἐτράφη,
 755 ῥίζαν αἱματόεσσαν,
 ἔτλα...

Th. 742-756

La disposició d'aquesta llarga oració als versos lírics i la seva extensió d'onze versos al llarg dels quals resumeix la maledicció dels Labdàcides fan encara més cridanera la seva complexitat sintàctica, si bé no deixa de ser possible que el cor introduís exclamacions o una entonació suspensiva, no reflectits al text, que en simplificarien la construcció. Contrasta la major freqüència de la doble subordinació als versos d'Etèocles, amb tres dels quatre registres del drama, per bé que amb pocs exemples i mai estesa més de dos versos, amb aquest únic cas, d'allò més marcat, del cor.

A *Pers.* dos de les sis subordinades dobles es troben al cor de la ῥήσις, gairebé exigides pel discurs indirecte que presenta les disposicions respectives dels grecs i de Xerxes en començar la lluita, mentre que la tercera sorgeix en detallar les dissortades conseqüències de la contesa per als perses. Per contra, aquest tipus de construcció als versos pronunciats per Atossa sembla relacionar-se amb una certa agitació i espontaneïtat, car es produeix sempre a l'inici d'episodis o intervencions. Paral·lelament, l'intricat raonament de Pelasg reflecteix l'angoixa produïda per una situació que, com vol transmetre al cor, no pot resoldre tot sol (*Supp.* -416). Nou de les dotze subordinades secundàries registrades, incloses totes les dels cants excepte el tercer nivell de subordinació, presenten un subjecte diferent al de l'oració principal, fet que comporta una major complexitat que si es mantingués idèntic¹⁵².

Paga la pena esmentar algunes construccions on s'entrecrua la subordinació oracional amb construccions d'infinitiu: bé oracions subordinades que inclouen construccions d'infinitiu¹⁵³, o construccions d'infinitius que inclouen subordinades, sobretot relatives¹⁵⁴. També hi podríem afegir ἵππος χαλινῶν ὡς κατασθμαίνων μένει,/

¹⁵² Mantenen el mateix subjecte *Pers.* 710-711; *Th.* 550-552 i 754.

¹⁵³ Una completiva a *Pers.* 820; una relativa a *Supp.* 330-332 i una condicional a *Supp.* 388-389 i 613-614, una construcció d'infinitiu on sí que s'introdueix un subjecte diferent en acusatiu.

¹⁵⁴ *Pers.* 173, 458-459, 601; *Th.* 732-733 *Supp.* 37; a banda de *Th.* 745-756, amb una completiva.

ὅστις βοὴν σάλπιγγος ὀρμαίνει κλύων (*Th.* 393-394 o 257), on el sintagma comparatiu és ampliat per una oració relativa.

Aquest tipus de construccions solen trobar-se en intervencions de to més aviat solemne, com les dues oracions temporals eventuais que s'insereixen en γνῶμαι o prescripcions de validesa universal a *Pers*¹⁵⁵. D'altra banda, a *Th.*, les expressions complexes¹⁵⁶, sobretot les produïdes pel cor (*Th.* 257, 732-733, 745-756), comparteixen, com ocorria amb el doble nivell de subordinació, l'entortolligament del discurs causat per la dificultat d'explicar fenòmens sobrenaturals o mals averanys, notablement les malediccions que pesen sobre el llinatge d'Èdip. Paral·lelament, semblen atabalats i angoixats en llurs raonaments el missatger quan anuncia que Tideu espera a la primera porta (*Th.* 393) i Etèocles a l'hora de seleccionar quin defensor oposar respectivament a Làstenes i Amfiaraos (*Th.* 400-401). La complicació sintàctica transmetria en certa manera, doncs, la dificultat dels personatges per comprendre l'actuació de l'ἄτη.

5. Conclusió

L'anàlisi eminentment quantitativa de tipus de subordinades i de llur distribució entre els diferents personatges aporta dades més que suficients per a apreciar certs patrons distributius de les estructures sintàctiques més complexes, si bé admitem que podria ser complementada per un estudi més pregon que parés compte d'uns altres factors com la posició de les subordinades dins de l'oració principal, llur extensió o les diferències que poden produir els diversos modes. Les dades quantitatives mostren un descens gradual, de *Pers.* a *Th.* i a *Supp.*, de la subordinació a les tres primeres obres del corpus. La major davallada, tant en termes absoluts com relatius, es dona entre *Th.* i *Supp.* i xoca amb l'augment de la subordinació a l'*Orestíada* i, sobretot, a *Pr.* Qualitativament, la subordinació relativa, bàsica, és la més comuna pertot i arriba a triplicar els registres del segon tipus més freqüent en algunes tragèdies. Les proporcions entre les diferents categories semàntiques en què hem analitzat la subordinació es mantenen estables, si bé destaquen els registres de subordinades temporals i relatives particularment baixos a *Supp.*, així com el breu ascens en la subordinació completiva i condicional, on els registres de *Supp.* superen els dels altres drames. L'innegable descens de la subordinació no implica, però, que l'afany d'estilització o davallada de construccions hipotàctiques s'efectués de manera uniforme en tots els trets lingüístics. La pèrdua de l'aclaparadora primordialitat de la subordinació merament relativa en benefici d'oracions adverbials constitueix un mínim punt de coincidència entre l'evolució diacrònica de l'estil esquili i la de la llengua grega, si bé és probable, atesa la limitació del corpus, que sols es tracti d'una mera casualitat.

La diferència entre els passatges lírics i recitats del drama és palesa en la subordinació oracional que admeten. Més enllà del recompte general per tragèdies, la

¹⁵⁵ Cf. Mugler 1936, p. 302, les nostres dades concorden amb llur predomini a Homer als passatges dialogats, que l'autor considera més complexos i allunyats de la llengua parlada que les seccions dialogades. La seva anàlisi, però, sols té en compte aquelles construccions on la construcció d'infinitiu rep una subordinada amb la qual comparteix subjecte, situació que sols es dona a dos dels sis registres que detectem a les tres primeres tragèdies esquilies.

¹⁵⁶ A falta d'una denominació més exacta, adoptem aquesta qualificació de Mugler 1936, pp. 305-306.

proporció de subordinades per cent versos revela un subtil creixement de la subordinació als versos lírics que contradiu la tendència global. Així, són els versos recitats, on es concentren sempre la majoria de subordinades, els que marquen sobretot l'aminorament, en gran part perquè la proporció d'oracions hipotàctiques a *Pers.* és de 15 :100 versos, la més alta del corpus sols depassada per les 19 :100 de *Pr.*

Encara que no totes les seqüències líriques de les tragèdies corresponen als versos del cor principal, sinó que també n'hi ha de cantats per Xerxes o pels egipcis i pel segon cor de l'èxodos a *Supp.* resulta innegable, el canvi en l'expressió del cor, si més no pel que fa a aquesta estructura sintàctica, de *Pers.* a *Supp.* A conseqüència del progressiu increment de versos lírics i també corals en general (tant cantats com recitats) a cada tragèdia, el cor passa de ser el personatge amb menys subordinades a *Pers.* (car els breus versos de Xerxes a l'ἐπίρρημα són pràcticament irrellevants a aquest efecte), a ser qui més en compta a les altres dues obres, duplicant gairebé la proporció del cor de *Pers.* el de *Supp.* i, encara, depassant-los el de *Th.* A més, és a *Th.* on trobem l'únic cas de doble subordinació d'un cor. Els registres dels dos cors de joves esporuguides, tebanes i Danaïdes, subverteixen la tradicional vinculació entre una expressió amb més subordinació, aparentment més complexa estructuralment, amb una major racionalitat i menor emoció. Ara bé, tenint en compte que és sempre als versos recitats on predomina la hipotaxi i que en el cas dels cors es tracta d'oracions subordinades força breus, no massa elaborades, podem conjecturar que la subordinació transmet més aviat una certa versemblança, no perquè el cor esdevingui més eloqüent, sinó perquè es rebutgen les llargues estructures paratàctiques o amb formes verbals no personals que estilitzen palmàriament unes altres estrofes. De la mateixa manera que la pàrodos astròfica del cor de *Th.* transmet la seva incapacitat de mantenir les convencions estilístiques i mètriques dels cants, en moments de màxima agitació el cor incorpora als seus cants no només arcaïsmes, sinó també solucions innovadores com una oració final introduïda per ἴνα, un parell d'oracions condicionals braquilògiques i bona part de les estructures complexes o de doble nivell de subordinació (que també en el cas del missatger i Etèocles i d'Atossa a *Pers.* es concentren en moments de màxima incertesa).

El nombre d'oracions subordinades evidencia en certa manera les diferents categories o tipus de personatges dels drames. Els cors de *Th.* i *Supp.*, ja només comptant els cants, són els qui més subordinades concentren, mentre que a *Pers.* la reina en té unes poques més. Reis i herois, sovint els protagonistes, solen concentrar una major quantitat de subordinades a llurs parlaments. A *Pers.* els anecdòtics segons nivells de subordinació es distribueixen entre els tres personatges principals: la reina, Darios i també el missatger, però a partir de *Th.* l'acumulació als versos d'Etèocles i de Pelasg a *Supp.* esdevé patent. No sols llurs intervencions constitueixen la major part de les seccions recitades, sinó que, a més, concentren passatges argumentatius, amb especificacions, hipòtesis i raonaments més complexos a nivell discursiu que les narracions dels missatgers, com pot exemplificar la diferència entre Pelasg i Dànaos a *Supp.* Menys significatiu veiem el repartiment de certs tipus de subordinades, com ara el fet que les relatives adverbials a *Supp.* siguin gairebé exclusives del cor, que no deixa

de ser un tret puntual atribuïble a llur protagonisme a l'obra i a la necessitat d'explicar llurs orígens. En cap cas podem imaginar que Èsquil comptés les subordinades i com les distribuïa mentre composava les tragèdies, sinó que la distribució d'aquesta forma sintàctica encaixa amb les diferents funcions i necessitats expressives de cada tipus de personatge.

També mereixen esment aquells personatges que pronuncien un número tan exigü de versos i apareixen tan puntualment que l'anàlisi proporcional es devirtua i es dificulta obtenir-ne cap caracterització. Als setanta versos, deu recitats i seixanta cantats al seu plany antifonal amb el cor, de Xerxes sols comptem una subordinada; en canvi, Antígona i l'herald tebà, deixant de banda els dubtes que pesen sobre llur aparició, amb quatre subordinades cadascun reunides en una sola escena, s'imposarien com els personatges amb una major ràtio de subordinació del nostre corpus: 18 :100 versos i 22 :100 respectivament, notablement superior a la dels versos recitats de *Th.*, 10'7 :100 i del propi Etèocles, 12'6 :100. Si bé aquesta situació pot revelar la discontinuïtat entre aquesta escena i la resta de la tragèdia, cal contemplar la possibilitat que els heralds es caracteritzessin per breus aparicions farcides d'una sintaxi relativament més complexa, car també a *Supp.* l'herald egipci, sense cap sospita d'interpolació, assoleix amb només quatre subordinades una proporció de 12'5 :100 versos, prou superior la de Dànaos (9 :100) i de la mitjana a les seccions recitades de l'obra (12'4 :100) i que l'acosta a la de Pelasg (14'8 :100). En qualsevol cas, sembla clar, de nou, el vincle entre la subordinació i els personatges que més discuteixen o rebaten.

Tractant-se d'una estructura amb enormes possibilitats expressives i del tot corrent, esdevé impossible de discernir amb precisió quins trets reuneixen els passatges on trobem les subordinades. Una impressió general i, més específicament, l'observació dels segons nivells de subordinació, permeten d'identificar dues característiques aparentment antitètiques: moments de gran tensió argumentativa o de complexitat narrativa, dominats per la racionalitat i, fins i tot, la solemnitat (com en la narració de la batalla de Salamina), i d'altres on l'expressió s'entortolliga en transmetre la dificultat per copsar idees igualment complexes (com en intentar el cor explicar la maledicció del casal tebà). En el cas particular de les interrogatives indirectes, a *Th.* es concentren palmàriament a la segona meitat del drama, als versos d'Etèocles un cop ha pres la decisió d'enfrontar-se a Polinices. La dicotomia racionalitat-emoció pot dissoldre's si s'entén que les subordinades, generalment breus i concentrades, són emprades per Èsquil per a emfasitzar l'expressió tot concretant i acumulant detalls, remarcant amb especial intensitat les idees clau, ja siguin planys, sorpreses o episodis bèl·lics, de cada escena.

Quant a les conjuncions subordinants, tant si comptem separadament els diferents tipus de subordinades que introdueix un mateix nexa com si atenem només a la varietat de formes úniques, cada cop es registren més formes diferents. Si bé la distància de *Pr.* respecte de la trilogia en aquest aspecte és pràcticament nul·la, car el nombre de conjuncions és limitat, aquest creixement és paral·lel a l'evolució general de la quantitat d'hipotaxi al corpus, i, novament, *Supp.* destaca pels seus menors registres. Els canvis

observats fins ara, tot i que lluny d'ésser aclaparadors, apunten en la direcció d'un empobriment formal i enriquiment polisèmic de les conjuncions, característiques que determinaran l'evolució posterior de la llengua grega, però que en aquest context, tenint en compte les dades fornides per la resta del corpus esquili, suggereixen una major estilització i caracterització negativa de *Supp.*

La reducció conjuncional és acompanyada per un lleuger augment de trets arcaïtzants: el tema de l'article com a relatiu, alguns registres de relatius bastits sobre el tema ὅπο-, l'ús de οὐνεκα, o la disminució de ὥστε consecutiu i el seu augment com a comparatiu. Les expressions consecutives passen d'uns usos pràcticament semblants als de la llengua parlada a *Pers.*, amb sis ὥστε i un sol ὡς, a mostrar només un registre de cadascun d'aquests nexes a *Th.* i cap en absolut a *Supp.*¹⁵⁷. A més a més, com veurem més endavant, el descens de la subordinació i de les conjuncions subordinants es vincula directament a l'augment de les construccions amb formes no personals del verb, molt més sintètiques i breus. D'altra banda, els diferents usos de ὡς indiquen que amb el temps Èsquil mira d'establir una certa especialització dels nexes modals, però no a costa de funcions hipotàctiques de ὥς. A les obres estudiades predomina l'ús relatiu-modal heretat, amb vint-i-sis subordinades modals i només onze completives (ús derivat per substantivació de l'anterior) i uns altres onze finals. Això sí, només les subordinades finals augmenten de *Pers.* a *Supp.*, reflectint l'extensió de ὡς com a conjunció per excel·lència i la dispersió de valors que acabarà afavorint-ne la desaparició¹⁵⁸.

Com que en la hipotaxi intervenen tants elements diversos –les conjuncions, el tipus de funció desenvolupat per la subordinada, el mode verbal, l'extensió...–, s'hi barregen còmodament tant arcaïsmes i d'ecos literaris com innovacions, algunes pròpies de la llengua parlada i d'altres més aviat poètiques. Entre els poetismes presents a uns altres gèneres literaris i, al nostre corpus, sobretot als versos lírics, trobem l'anecdòtic relatiu ἄτε com a introductor del complement predicatiu o el també minoritari ús del relatiu per a unir estrofes en una subordinació de llarga distància. Són específicament jonismes o homerismes l'ús de ὡς i ὅπως com a conjuncions temporals, particularitat registrada sobretot a *Pers.*, mentre que l'ús locatiu de ἴνα, les formes del relatiu ὀπόσος, i ὀπότερος són arcaïsmes presents als cants de *Th.* i *Supp.*, tragèdia que destaca també per l'ús relatiu del tema de l'article i per la incorporació de la conjunció causal οὐνεκα.

Algunes innovacions registrades als tres drames esquilis que concorden amb l'evolució de l'àtic de l'època són l'augment de les formes adverbials, com ὅθεν a *Pers.*, com a connectors oracionals més que no pas amb sentit local, l'extensió del quantitatiu

¹⁵⁷ Sobre el possible cas de ὡς amb infinitiu a *Supp.* 622, cf. p. 311.

¹⁵⁸ Jannaris, 1987, §§1761, Ap. VI, 12: *These particles* [sc. ὡς, ὡς, ὅτι, ἴνα, ὅπως (ἄν)] *then had by this time* [època hel·lenística i greco-romana] *been gradually specialized and restricted to certain fixed usages. Thus ὡς, formerly current both as declarative and final conjunction (=ὅτι, ὅπως), had now altogether retreated from the common language before ὅτι and ἴνα respectively.* De fet, fora del seu ús preposicional, d'aquesta conjunció omnipresent a l'àtic l'única romanalla en grec modern és el comparatiu σαν > (ὠ)σάν, aparegut en època bizantina i format més aviat sobre el model de ὅτε i ὅταν més que en continuació directa de l'antiga combinació ὡς ἄν; cf. Horrocks 2010², p. 355.

ὅσος ja amb valor totalitzant, i la progressiva substitució de ὅς o ὅσπερ per ὅστις a *Pers.* i *Th.* La tercera obra, en canvi, no registra cap ὅστις, manté el valor ablatiu concret del relatiu adverbial i redueix molt la construcció consecutiva habitual de ὅστε amb infinitiu, trets conservadors que no són marcats en si mateixos però sí, probablement, en contrast amb la resta del corpus. *Supp.* també testimonia innovacions sintàctiques com l'extensió supèrflua de ὅν amb subjuntiu o el futur d'indicatiu en algunes oracions finals que no compten amb paral·lels exactes als drames precedents per a quantificar-ne la diferència. Constitueixen innovacions poètiques, alienes a la llengua parlada, certs usos del relatiu èpic ὅστε a *Th.* i *Pers.* o els usos de ἔνθα i ὀπόθι (conjecturats a *Pers.* i *Supp.* respectivament) com a relatius temporals, en catacrexis de formes ja molt recessives que demostren l'artifici de la llengua poètica.

Precisament per no ser una estructura típicament associada a la poesia, és probable que la hipotaxi transmeti un cert realisme (si més no en construccions breus, mai tan complexes com a la prosa literària) i esdevingui un tret marcat i caracteritzador a la tragèdia esquilíia. Les dades arreplegades de *Pers.*, *Th.* i *Supp.* per separat, ensems llur posterior comparació, permeten afirmar que, en rarificar-se, les subordinades distingeixen encara més la caracterització dels diferents tipus de personatges segons les funcions que compleixen a la tragèdia. Les estructures més elaborades pertanyen a l'expressió dels protagonistes regis, mentre que els missatgers, als quals es podria assimilar Dànaos, se situen en una posició lleument inferior. Un cas particular és el dels personatges corals, les construccions hipotàctiques dels quals augmenten notablement a les dues obres posteriors, possiblement per llur major implicació en la trama. Si bé hi ha una notable diferència en la preferència de situar la subordinació als passatges recitats front als lírics, no són gens negligibles les mostres que en trobem en aquests darrers.

Quantitat d'oracions subordinades:

	total	proporció :100 versos		total	proporció :100 versos
Pers.	109	10			
lír.	15	3'5	Ag.	160	9'6
anap.	9	7'6	Ch.	115	10'7
rec.	85	15'6	Eu.	114	10'8
			<i>mitjana</i>	129'6	10'2
Th.	109	10'1		(total 389)	
lír.	44	9			
anap.	5	15'6*			
rec.	60	10'7	Pr.	210	19'2
Supp.	99	9'2			
lír.	36	6'6			
anap.	4	6'8			
rec.	59	12'4			
<i>mitjana</i>	105'6	9'7	total	910	11'2
	(total 317)				

* La proporció és de 9 :100 versos als anapests de l'escena final i puja a 30 :100 comptant només els de la resta de la tragèdia.

Distribució de les oracions subordinades per personatges:

	rel.	rel. adv.	compl.	temp.	causals	modals	finals	cond.	conc.	total	2n nivell sub.	constr. complexes	Rel.S
Pers.													
<i>Xo. lyr.</i>	8		2	2		2	1			15			1
<i>Xo. anap.</i>	8							1		9			3
<i>Ko. rec.</i>	2							2		4		1	1
<i>Bα.</i>	10	1	6	6	3	2	1	1	1	31	3	1	2
<i>Δα.</i>	6	3	3	3	2		2	4	1	24		1	2
<i>Άγ.</i>	9	1	2	8		2	1	2	1	26	3	1	4
Th.													
<i>Xo. lyr.</i>	17	1	5	12		5	2	2		44	2	2	2
<i>Xo. anap.</i>	4					1				5			
<i>Ko. rec.</i>	1									1		1	
<i>Έτ.</i>	13		3	1		1	6	10	1	35	2	1	3
<i>Άγ.</i>	10		2			2				14		1	3
<i>Kη̂.</i>	2	1					2	1		6			1
<i>Άνζ.</i>	1	1						2		4			
Supp.													
<i>Xo. lyr.</i>	16	4	4	2		1		7		34			2
<i>Xo. anap.</i>	1	1	1			1				4		1	
<i>Ko. rec.</i>	1		2	1			1	3		8		1	
<i>Άργ. lyr.</i>	2									2			1
<i>Δα.</i>	1		3	2	1	3	2	3		15		1	
<i>Πε.</i>	5	1	7			1	8	10		32	3	1	
<i>Kη̂.</i>				1			1	2		4			

Conjuncions subordinants (I):

	relatives											completives						total		
	ὅς	ὅσπερ	ὅστε	ὅστις	οἷος	οἷόσπερ	ὅσος	ὁσόσπερ	ὁπότερος	ὁποῖόσπερ	ὁπόσος	art.	adv.	ὡς	ὅτι	ὅπως	μή		ΠInd*	Rel.S
Pers.	18	2	5	5	7		1	2				3	5	5			3	5	13	89
lír.	2				5							1		1			1		2	13
anap.	3		4									1							3	14
rec.	13	2	1	5	2		1	2				1	5	4			2	5	8	62
Th.	33		4	3	1		2					3	2	3	4		2	4	9	99
lír.	11		2				2						1	2			2	1	2	34
anap.	2		1									1								6
rec.	20		1	3	1							2	2	2				3	7	59
Supp.	14	2	2		1				1			6	6	2		2	5	8	3	66
lír.	10	1	2		1				1			3	4	1			2	1	3	39
anap.	1												1					1		4
rec.	3	1										3	1	1		2	3	6		23
Ag.	22	4	3	9	2	2	1	1				3	5	4		3	2	6	-	-
Ch.	17	7	1	7					1			1	7	2		1		12	-	-
Eu.	22	1	2	2	2		3					3	11	2	1	1		15	-	-
mitjana	20'3	4	2	6	1'3	0'6	1'3	0'3	-	0'3	-	2'3	7'6	2'6	0'3	1'6	0'6	11	-	-
Pr.	54	6	1	17	2		4						11	7	5	3	3	29	-	-
total	180	22	18	43	15	2	11	3	1	1	5	18	48	26	6	10	15	79	-	-

Conjuncions subordinants (II):

	temporals i causals														modals					total		
	ότε	όταν	ξως	εὔτε	ἐπεί	ἐπείπερ	ἐπειδή	πρίν	ὡς	ὥσπερ	ὅπως	οὖνεκα	ὅτι	ὄφρα	ὡς	ὥστε	ὥσπερ	ὥσπερεί	ὅπως		ὡς	
Pers.		4	3	3	4		1		8		1				6					6	36	
lír.				1	1										2					2	6	
anap.																						
rec.		4	3	2	3		1		8		1				4					4	30	
Th.	4	1		2	5				1						7		2			7	29	
lír.	4	1		2	4				1						4		1			4	21	
anap.																	1				1	
rec.					1										3					3	7	
Supp.	1				4							2			6					6	19	
lír.	1											1			1					1	4	
anap.															1					1	2	
rec.					4							1			4					4	13	
Ag.	2	5	2	5	15	2	1		1						9	1	3	3	2	9	60	
Ch.		3	1	1	6	1	2		1	1					3	1	3	1		3	28	
Eu.	2	2			5	2			3				1	1	3	1	2			1	3	26
<i>mitjana</i>	1'3	3'3	1	2	8'6	2'3	1	-	2'3	0'3		-	0'3	0'6	5	1	2'6	1'3	1	5	38	
Pr.	3	4	1		6			7	5		1	1*			1	2		1	3	1	36	
total	12	19	7	11	45	5	4	7	19	1	2	3	1	2	35	5	10	5	6	35	234	

* Amb la forma ὀθούνεκα.

Conjuncions subordinants (III):

	finals					condicionals			concessives			total
	ὅπως	ὥς	ὅπως	ἵνα	μή	εἰ	εἴπερ	εἰάν/ἤν	εἰ	εἴπερ	εἰάν	
Pers.	1	2		2	1	8		2	3			19
lír.		1										1
anap.						1						1
rec.	1	1		2	1	7		2	2	1		17
Th.	4	1	1	4	4	12	1	2	1			30
lír.	1		1		1	2						5
anap.												
rec.	3	1		4	3	10	1	2	1			25
Supp.	6	3		3	6	22	2	1				43
lír.						7						7
anap.												
rec.	6	3		3	6	15	2	1				36
Ag.	3	1	3	1	3	27	4	3	1			46
Ch.	11	4	1		11	13	6		2			48
Eu.	5	4	4	2	5	11	1		1		1	34
<i>mitjana</i>	<i>6'3</i>	<i>3</i>	<i>2'6</i>	<i>1</i>	<i>6'3</i>	<i>17</i>	<i>3'6</i>	<i>1</i>	<i>1'3</i>	-	<i>0'3</i>	<i>42'6</i>
Pr.												41
	8	3	3	1	8	15	1	2				
total	38	18	12	13	38	108	15	10	8		1	261

6. Subordinació i construccions amb formes no personals del verb

La comparació entre la subordinació front a l'ús de construccions amb infinitius i participis pot ser significativa en la mesura que sovint es tracta de construccions sinònimes regides pels mateixos verbs. Cal tenir en compte, però, que, com hem explicat al capítol corresponent, una quantificació exacta no és sempre possible i que en alguns casos, com el dels verbs que regeixen infinitiu dinàmic, aquestes construccions no són del tot intercanviables, mentre que d'altres sí que permeten *variationes* com ara λέγουσι δ' ὡς σὺ μὲν μέγαν τέκνοις / πλοῦτον ἐκτήσω σὺν αἰχμῇ, τὸν δ' ἀνανδρίας ὑπο / ἔνδον αἰχμάζειν, πατρῶον δ' ὄλβον οὐδὲν ἀξάνειν (*Pers.* 754-756, o també 599-603). Aquestes qüestions han estat ja abordades en nombrosos estudis tant des d'una perspectiva diacrònica¹, que sol associar les construccions amb formes verbals no personals a una expressió més primitiva, almenys a la literatura, com sincrònica, intentant determinar quines característiques semàntiques o sintàctiques condicionen la tria d'una construcció o una altra². Sense endinsar-nos en les peculiaritats de cada cas aquest apartat constitueix, a manera d'apèndix, només una aproximació a la relació entre l'estil i les formes sintàctiques més complexes, amb el benentès que tant la hipotaxi com els infinitius i participis formen una part essencial de la llengua grega i que no són *per se* marcades com a pròpies de cap varietat lingüística en particular.

Si bé per qüestions de sistematització ens centrem en les construccions sintàctiques més complexes a nivell intraoracional, aquelles amb infinitius i participis i les oracions subordinades, no passem per alt que també poden indicar el mateix unes altres estructures, com ara sintagmes preposicionals el nucli nominal dels quals concentri una noció verbal, o, a nivell textual, oracions independents unides %paratàcticament amb deíctics que en vinculin el contingut a l'anterior o, de manera més evident, la substantivació d'adjectius neutres, que no deixen d'equivaldre a oracions relatives. De fet, podríem establir una gradació aproximada de l'estructura més simple, el nom, als sintagmes preposicionals, els sintagmes amb formes nominals del verb i ja amb formes on s'expliciti un subjecte diferent de l'acció subordinada: construccions d'infinitiu amb acusatiu o oracions senceres subordinades³. Conscients que no hi ha cap jerarquia estricta entre totes aquestes solucions, i tenint present que no totes elles són equivalents ni llur categorització, exacta (per exemple en el cas dels

¹ Spieker 1884 estableix una progressió de l'expressió paratàctica del contingut dels verbs declaratius a les construccions amb infinitiu (o infinitiu) i la subordinació a partir del predomini de les dues primeres a l'èpica i la generalització de les terceres en estadis lingüístics posteriors. Obvia, però, que la desaparició de les construccions d'infinitiu pot dependre de molts altres factors, també morfològics, i que el discurs directe i la parataxi no han desaparegut en cap moment. Més matisadament, Mugler 1938, pp. 86-88, remarca l'evolució estilística, que suposa l'extensió de subordinades, introduïdes per una conjunció i amb verb en forma personal, front a solucions sintètiques participials en la literatura.

² Burguière 1960, pp. 53-54 remarca també el creixement de les subordinades completives per sobre de les construccions d'infinitiu amb acusatiu a la prosa clàssica amb els verbs de dicció, mentre que en el cas dels verbs d'opinió i pensament la tria de la construcció subordinada pot comportar un canvi del punt de vista sobre l'objectivitat del contingut, matis semàntic que és el que motiva el predomini de l'infinitiu a Homer mes que no pas l'arbitrarietat ni la comoditat. En aquesta direcció apunten també estudis d'àmbit més limitat com de la Villa 1988, p. 18, que conclou que és el lèxic el que condiona o no el valor de veritat de la subordinació i aquest, al seu torn, la tria d'una expressió modal neutra o no.

³ Cf. de la Villa 2000, p. 122; Crespo & *aliae* 2003, pp. 372-373; Pompei 2006, p. 385. Acceptant que qualsevol distinció massa taxativa entre qualssevol infinitius i participis i d'altres construccions més complexes sintàcticament resulta arbitrària, convé d'adoptar una concepció escalar de la subordinació.

infinitius dinàmics amb verbs de donar ordres, que regirien més aviat una oració introduïda per ὅς, a mig camí entre la subordinació completiva o final). No pretenem ací de dil·lucidar quines estructures sintàctiques poden ser del tot intercanviables i si hi ha cap relació sistemàtica entre elles. Les taules que presentem al final d'aquest apartat forneixen algunes dades sense una exploració a fons i poden informar sobre la distribució de construccions hipotàctiques, amb verb en forma personal, i d'altres amb formes no personals del verb, aquelles on una idea verbal o acció se subordina o complementa una altra amb menor complexitat morfosintàctica.

D'entre les categories funcionals en què hem dividit les oracions subordinades, prefereixen la subordinació les relatives (60%) i subordinades adverbials modals (75%); per contra, la funció substantiva és desenvolupada eminentment per formes no personals del verb més que no pas per subordinades completives, com també les indicacions de caire temporal o causal, final o consecutiu i, sobretot, en el cas de les concessives, categoria on es registra la màxima diferència entre subordinació i formes no personals, participis i genitius absoluts, que arriben a ser-ne un 68%. El major equilibri es registra en les construccions de significat condicional, on la subordinació suposa un 54% dels registres dels tres drames, si bé apreciem significatives variacions entre les tragèdies individuals.

Si examinem per separat cada tragèdia, comprovem, en primer lloc, que mentre que les construccions equivalents a adjectius i substantius i de significat modal i condicional creixen en conjunt des de *Pers.* fins a *Supp.*, de manera especialment marcada a *Th.*, aquelles de significat temporal o final i consecutiu registren un lleu aminorament. No sabem interpretar la raó d'aquestes variacions entre categories funcionals, però potser es pugui correlacionar amb els canvis en la proporció entre subordinació i construccions amb formes no personals. De la mateixa manera que dins de les construccions adjectives la subordinació relativa passa de ser el 71% a *Pers.*, el 66% a *Th.* i sols el 43% a *Supp.* front als participis (dels quals només hem comptat els que constitueixen veritables ampliacions), també registren una reducció anàloga, encara que no sempre tan acusada, les subordinades completives front a construccions infinitives i participials (35%, 21% i 23%), les temporals (62%, 34% i 24%), les modals (100%, 75% i 60%) i les concessives (exagerada per l'escassetat de registres: 60%, 11% i 0%). Més en detall, les xifres absolutes mostren que aquestes variacions resulten generalment no pas d'una reducció en l'ús de la subordinació, sinó d'un augment de les construccions no personals, concretament dels genitius absoluts de sentit temporal o causal, condicional i concessiu a *Th.* De fet, l'evolució gens lineal de les construccions condicionals, on la subordinació passa del 77% a *Pers.*, al 39% a *Th.* i remunta fins el 59% a *Supp.*, sembla dependre d'alguna particularitat del drama tebà, probablement la particular insistència dels participis condicionals que indiquen la voluntat de "tot o res" dels atacants. Per contra, justament a les construccions de significat final i consecutiu augmenta la proporció d'oracions subordinades: del 16% de *Pers.* al 50% de *Th.* i el 48% de *Supp.*, excentricitat provocada pels divuit infinitius finals que a *Pers.* superen la suma dels de *Th.* i *Supp.*

En general, Èsquil tria formes no personals en comptes de subordinació allà on en principi són equivalents, però si bé la diferència és mínima a *Pers.*, amb sols un 51% dels registres, aquesta preferència esdevé més marcada a *Th.* i *Supp.*, amb el 60% i 63% respectivament. Aquestes dades, en concordança amb les observacions a partir només de la subordinació en si i de la varietat conjuncional, apunten força consistentment cap a una major austeritat o estilització: una moderació en la complexitat de l'estructura sintàctica a *Supp.* Malauradament, no podríem comprovar si delaten o no una evolució de l'estil de l'autor o si simplement reflecteixen les particularitats estructurals d'aquests dos drames sense una investigació més minuciosa sobre la hipotaxi i les construccions amb formes verbals no personals a la trilogia i *Pr.*

Entre els diferents tipus de versos, d'acord amb el que hem observat, la proporció de formes no personals supera les solucions hipotàctiques arreu i tendeix a augmentar. La subordinació sols supera, de poc, les formes no personals del verb als anapests de *Pers.* (53%) i *Th.* (55%), i, especialment, als cants de *Th.* (56%). Sols podem explicar aquesta particularitat remetent a les breus i relativament abundants oracions subordinades que pronuncia el cor en els moments de màxima tensió, potser com un tret més de caracterització realista que d'estilització. Als versos lírics i anapèstics, doncs, el percentatge de formes no personals del verb descendeix lleument a *Th.* i remunta sensiblement a *Supp.*, de manera especialment notable en el cas dels anapests, on la tria de formes no personals del verb passa del 47% a *Pers.*, al 44% a *Th.* i al 67% a *Supp.*, diferència de fins a vint punts exagerada pel fet que a cada tragèdia els passatges anapèstics siguin més breus. Si bé generalment les majors similituds es donen entre *Th.* i *Supp.*, en la proporció de subordinació per tipus de vers això ocorre només als versos recitats, on més evident esdevé el creixement de les construccions amb formes no personals: 51% a *Pers.*, 68% a *Th.* i 65% a *Supp.*

Reiterem que en aquest apartat només hem tingut en compte la subordinació i les formes no personals del verb, per la qual cosa, si incloguéssim els sintagmes preposicionals de sentit temporal, comparatiu, concessiu, etc., tindríem una perspectiva més completa sobre l'ús i es relativitzaria l'abast d'aquestes construccions amb formes verbals. Malgrat totes les matisacions que es puguin introduir, la relativa arbitrarietat en incloure unes expressions o unes altres en cada categoria, el fet que el significat (temporal, modal, condicional...) dels participis mai no sigui del tot explícit ni unívoc i les objeccions que sempre es poden fer a una anàlisi quantitativa de dades tan minses, sí que podem concloure amb certa seguretat que les tres primeres tragèdies esquílies progressen cap a una major prevalença de les expressions amb formes verbals no personals, més sintètiques, i que, encara que les dades de la subordinació per si soles no ho reflecteixin, la distància en aquest punt entre *Pers.* i *Th.* és major que entre *Th.* i *Supp.*

Admetent que tant la subordinació com les formes no personals del verb són igual de corrents en grec clàssic (i atès que tampoc no tenim cap referència clara del que seria la freqüència "estàndard" d'unes o altres), és en relació amb la resta del corpus i de cada tragèdia que hem d'interpretar les variacions registrades. Precisament perquè són

sinònimes o homofuncionals, les desproporcions deuen respondre a tries essencialment estilístiques condicionades pel que sembla la major diferència entre hipotaxi i construccions amb formes nominals: l'estructura sintàctica més senzilla⁴. Encara que lingüísticament la hipotaxi és la forma més complexa i “marcada”, el que destaca a *Th.* i *Supp.* és la disminució de la hipotaxi, substituïda per participis i genitius absoluts en certes seccions. A *Pers.*, en canvi, fora de l'arcaisme dels infinitius finals, no s'aprecia que la major proporció d'hipotaxi, sobretot als versos recitats, així com la major varietat de conjuncions subordinants es relacioni amb cap efecte estilístic en particular.

Nombre i relació global d'oracions subordinades i construccions amb formes nominals del verb*:

	subordinades	infinitius	participis	total fnp	total	% subord.	% fnp
<i>Pers.</i>	109	54	60	114	223	48'9	51'1
lír.	15	2	15	17	32	46'9	53'1
anap.	9	4	4	8	17	52'9	47'1
rec.	85	48	41	89	174	48'9	51'1
<i>Th.</i>	109	58	108	166	275	39'6	60'4
lír.	44	9	27	36	80	55	45
anap.	5	3	1	4	9	55'6	44'4
rec.	60	46	80	126	186	32'3	67'7
<i>Supp.</i>	99	61	110	171	270	36'7	63'3
lír.	36	9	46	55	91	39'6	60'4
anap.	4	3	5	8	12	33'3	66'7
rec.	59	49	59	108	167	35'3	64'7
total	317	173	278	451	768	41'2	58'7

⁴ Cf. Mugler 1936; Burguière 1960, p. 56, si bé no compartim la interpretació d'una major complexitat sintàctica com una prova d'un estadi més avançat de la literatura i la civilització.

* Tant en aquesta com en la resta de taules les diferents lliçons dels manuscrits i interpretacions sintàctiques poden afectar lleument la quantificació dels registres. Per a no enterbolir la presentació de dades hem preferit de donar xifres rodones i no marcar casos dubtosos. Per al comentari dels passatges dubtosos de *Pers.*, *Th.* i *Supp.* i les raons per les quals els hem acceptat o rebutjat remetem al cos del text als capítols corresponents; per a *Ag.*, *Ch.*, *Eu.* i *Pr.* ens basem sobretot en les dades d'Italie 1964.

Oracions subordinades relatives i construccions equivalents amb formes no personals del verb:

	subordinades													
	ὅς	ὅσπερ	ὅστε	ὅστις	οἷος	ὅσος	ὅσόσπερ	ὄπότερος	ὄπόσος	article	rel.adv.	total sub.	part.*	total
Pers.	18	2	5	5	7	1	2			3	5	48	20	68
lír.	2				5					1		8	9	17
anap.	3		4							1		8	3	11
rec.	13	2	1	5	2	1	2			1	5	32	8	40
Th.	33		4	3	1	2		3	2	3		51	26	77
lír.	11		2			2		2		1		18	6	24
anap.	2		1					1				4		4
rec.	20		1	3	1					2	2	29	20	49
Supp.	14	2	2		1			1		6	6	32	42	74
lír.	10	1	2		1			1		3	4	22	25	47
anap.	1										1	2	4	6
rec.	3	1								3	1	8	13	21
total	65	4	11	8	9	3	2	1	3	11	14	131	88	219

* Només comptem els que regeixen diversos complements i equivalen de manera més aïdent a una subordinada relativa plenament desenvolupada, com hem indicat al capítol corresponent.

Oracions subordinades completives i construccions equivalents amb formes no personals del verb:

	subordinació						total sub.	subjecte + apocisiones		CD + apocisiones		participis		total
	ὡς	ὅτι	ὅπως	μή	IIInd*	Rel.S		AcI	inf. sol	AcI	inf. sol	substantivats (amb + sense article)		
												completius		
Pers.	5			3	5	13	27	4	4	15+1	2+1	12+2	8	76
lír.	1			1		2	4					2	3	9
anap.						3	3			1		1		5
rec.	4			2	5	8	20	4	4	14+1	2+1	9+2	5	62
Th.	4			2	4	9	19	10+1	2	17+6	8	13+10	6	92
lír.	2			2	1	2	7			4+1		4+2	2	20
anap.								1		2		1		4
rec.	2				3	7	12	9+1	2	11+5*	8	8+8	4	68
Supp.	2		2	5	8	3	20	11+3	8	12+2	7	9+12	4	87
lír.	1			2	1	3	7			2+2	1	4	2	18
anap.					1		1		1			+1		2
rec.	1		2	3	6		12	11+3	7	10	6	5+11	2	67
total	11		2	10	17	26	66	25+4	14	53	18	58	18	255

* Hi incloem l'apocisió al complement indirecte de *Th.* 382, que expressa el que seria lògicament el complement directe amb contingut verbal de βοάω.

Oracions subordinades temporals i causals i construccions equivalents amb formes no personals del verb:

	subordinació									infinitius					
	ὅτε	ὅταν	ἕως	εὖτε	ἐπεὶ	ἐπειδὴ	ὥς	ὅπως	οὕνεκα	total sub.	πρίν + AcI	πρίν + inf.	part.	GA	total
Pers.		4	3	3	4	1	8	1		23	1	1	10	2	37
lír.				1	1								1		1
anap.															
rec.		4	3	2	3	1	8	1		23	1	1	9	2	36
Th.	4	1		2	5		1			12	2	2	11	8	35
lír.	4	1		2	4		1			11		1	4	5	21
anap.															
rec.					1					1	2	1	7	3	14
Supp.	1				4				2	7	2	4	13	3	29
lír.	1								1	2	1	2	4	2	11
anap.												2			2
rec.					4				1	5	1		9	1	16
total	5	5	3	5	13	1	9	1	2	42	5	7	34	13	101

Oracions subordinades modals i construccions equivalents amb formes no personals del verb:

	subordinació			ὥς + participi	total
	ὥς	ὥστε	ὥσπερ		
Pers.	6				6
lír.	2				2
anap.					
rec.	4				4
Th.	7	2		3	12
lír.	4	1			5
anap.		1			1
rec.	3			3	6
Supp.	6			4	10
lír.	1			1	2
anap.	1				1
rec.	4			3	7
total	19	2		7	28

Oracions subordinades finals i consecutives i construccions equivalents amb formes no personals del verb:

	subordinació				infinitius				determinatiu		total	
	ὡς	ὅπως	ἵνα	μή	total sub.	ὡς + AcI	ὡς + inf. sol	ὥστε + AcI	ὥστε + inf. sol	o final (sol)		part.
Pers.	1	2		2	5				6	18	1	31
lír.		1			1					2		3
anap.										3		3
rec.	1	1		2	4	1			6	13	1	25
Th.	4	1	1	4	10	1			1	8		20
lír.	1		1		3				1	2		6
anap.												
rec.	3	1		4	7	1				6		14
Supp.	6	3		3	12	2	1			9	1	25
lír.										1		1
anap.												
rec.	6	3		3	12	2	1			8	1	24
total	11	6	1	9	27	4	1		7	35	2	76

Oracions subordinades condicionals i construccions equivalents amb formes no personals del verb:

	subordinació			total sub.	participis	GA	total
	εἰ	εἴπερ	εἴαν/ἴν				
Pers.	8		2	10	2	1	13
lír.				1			1
anap.	1			1			1
rec.	7		2	8	2	1	11
Th.	12	1	2	15	17	6	38
lír.	2			3	2		5
anap.							
rec.	10	1	2	12	15	6	33
Supp.	22	2	1	25	16	1	42
lír.	7			9	6		15
anap.							
rec.	15	2	1	16	10	1	27
total	42	3	5	50	35	8	93

Oracions subordinades concessives i construccions equivalents amb formes no personals del verb:

		subordinació				
	εἰ (ἢ εἴπερ)	total sub.	participis	GA	total	
Pers.	3	3	2		5	
lír.						
anap.						
rec.	2+1	3	2		5	
Th.	1	1	6	2	9	
lír.				2	2	
anap.						
rec.	1	1	6		7	
Supp.			5		5	
lír.			2		2	
anap.						
rec.			3		3	
total	4	4	13	2	19	

X. Conclusions

1. Éléments significatifs de la syntaxe d'Eschyle

Dans le niveau le plus basique de notre étude, nous pouvons détacher comme constructions syntaxiques significatives celles les moins abondantes, qui comptent souvent avec une expression synonyme moins marquée, comme le pluriel poétique, la conservation du duel, les expressions redondantes comme les adjectifs comparatifs ou superlatifs analytiques, ou les constructions paratactiques polysyndétiques et asyndétiques de même que les sortes les moins courantes de subordination. Cette analyse quantitative des données, a été apte pour distinguer les traits et tendances les plus nombreux et standards, ceux qui coïncident avec la syntaxe commune du grec classique, des autres solutions qu'on considère marquées. Or, il ne nous échappe pas que l'analyse quantitative a posé des problèmes évidents. Malgré les efforts pour bien délimiter certaines catégories, la syntaxe n'étant pas une science exacte il reste toujours des cas intermédiaires que, même sans tenir compte des possibles embarras du texte, peuvent être sujets à différentes interprétations qu'il faut bien nuancer. La plupart des traits syntaxiques étudiés, surtout ceux impliquant des unités plus larges (comme dans le cas des constructions des formes non finies du verbe équivalant ou non à l'hypotaxe), ne sont pas de compartiments étanches, mais une sorte de *continuum* et des changements graduels entre les différentes expressions. À part ça, on face des difficultés issues de la limitation du corpus : les recomptes n'ont pas été tout à fait utiles pour les traits les plus minoritaires, comme c'est le cas des adjectifs verbaux en -τέος. Il s'ensuit qu'on peut ranger les différents traits syntaxiques, même s'ils n'accomplissent pas une même fonction, dans une échelle de marcation ou, plus exactement, de complexité. C'est pour cette raison que ce sont normalement les constructions les plus larges (les phrases subordonnés par rapport aux constructions avec d'infinitif avec accusatif, par exemple), qui fournissent le plus d'informations ou caractérisent davantage certaines sections. Bien que nous ne l'ayons pas contrôlée systématiquement, l'extension est déterminante aussi dans la mesure où c'est dans la syntaxe de la phrase et des unités les plus complexes que les règles de la distribution apparaissent le plus claires.

Plus en détail, il a fallu prendre en compte l'interrélation de traits différents dans un passage donné. Une structure syntaxique déterminée comme un génitif absolu peut être stylistiquement plus complexe qu'un syntagme prépositionnel mais moins qu'une phrase subordonnée, ou un simple syntagme être emphatisé par sa position au vers ou par sa répétition. La combinaison avec d'autres traits linguistiques, que nous n'avons pas eu l'occasion d'analyser, confirme par l'interdépendance des formes linguistiques l'utilisation marquée de formes syntaxiques données. Si l'adjonction du polysyndéton dit style δέ et le présent historique rend encore plus puissant leur effet, notamment dans la syntaxe nominale lexicale, sémantique, morphologie et syntaxe convergent pour faire ressortir certaines formes, comme il se passe avec les noms au duel ou les pairs référés au pluriel, mais aussi avec le choix de certaines désinences verbales se combinant avec une structure polysyndétique pour bien marquer la fonction expressive des optatifs de souhait. En général on a observé qu'une majeure complexité

morphologique a pour effet des constructions syntaxiques plus complexes aussi, en étant le principal exemple l'hypotaxe par rapport aux constructions participiales ou avec infinitifs. Quoique nous n'avons pas analysé systématiquement l'extension des plusieurs éléments, nous avons la perception que ce sont ces constructions plus complexes et marquées qui sont aussi les plus frappantes par leur majeure étendue verbale.

Jusqu'ici l'identification et description des traits marqués ou non n'offre aucune donnée sur la langue d'Eschyle. C'est en examinant le rattachement particulier de certains de ces traits qu'on distingue les principaux constituants de l'expression du poète. Sur l'axe diachronique ressortent ὄδε comme le démonstratif le plus répandu, des modes verbaux tels que l'optatif cupitif, le subjonctif délibératif ou l'aoriste gnomique et, dans des contextes plus restreints, l'accusatif allatif seul ou avec des suffixes adverbiaux ; tous eux des choix conservateurs par rapport à la langue parlée à l'époque. Eschyle est aussi sensible aux innovations de la langue grecque, spécialement à celles liées aux choix d'une forme plus expressive, qui apporte une majeure émotivité : l'extension de la voix moyenne du verbe à diathèse active aussi bien que de la voix passive à diathèse moyenne, les périphrases avec un participe au parfait ou à sens de futur avec μέλλω, des conjonctions subordonnantes comme πρίν, ou ἵνα final ou des syntagmes prépositionnels, certains desquels étant des artifices poétiques plutôt que des choix courants.

À différence de la morphologie, par exemple pronominale, où nous avons trouvé des homérismes et dorismes de la poésie et même des ionismes prosaïques, il est presque impossible de situer les traits syntaxiques comme des variations diatopiques. Seule la cohérence stricte, bien que peu répandue, du duel, le σχῆμα Ἀττικόν, le sens futur de εἶμι et la redondance de la particule modale avec l'optatif pourraient être considérés de vraies innovations identifiant un dialecte, l'attique.

Étant la tragédie un genre littéraire, notre corpus s'est dévoilé très riche en solutions marquées sur l'axe diaphasique. D'abord, ce sont des poétismes certains syntagmes prépositionnels tels que εἰς avec accusatif ou περί avec accusatif ou génitif indiquant relation ou ἐκ et πρὸς avec datif pour le complément agent, ὅτε introduisant le complément prédicatif ou le relatif dit de liaison. Plus précisément, les conjonctions temporelles ὡς et ὅπως peuvent être classées comme des homérismes (avec la concurrence du dialecte ionien) à côté des relatives ὅστε, ἔνθα ou ὁπόθι et, plus typiquement, des structures d'organisation du discours comme la *Ringkomposition* et les catalogues nominaux reliés par τε. Il y a peu de traits et bien plus limités qu'on puisse noter comme spécifiquement hérités de la lyrique chorale et non de l'épopée : l'aversion au duel dans les chants, l'usage plutôt restreint des tmèses, la conjonction οὐνεκα introduisant des subordonnées causales ou la préférence par formes pronominales comme viv et non μiv. Par contre, l'usage de l'asyndète et de certaines particules marquant les interactions, comme ἀλλά exhortatif ou de rupture, relève de l'oralité et d'une variété linguistique plus conversationnelle, si bien il est difficile de discerner jusqu'à quel point ces formes, dont le poète se sert plus ou moins

régulièrement, illustrent des traits de la langue parlée ou en sont une stylisation vraisemblable. Dans le cas des innovations comme l'extension déjà référée de la voix moyenne, la distribution est trop asystématique comme pour lier les traits à la langue poétique *per se*, mais indéniablement tous ces choix contribuent à un certain étrangeté.

Il s'ensuit de notre examen, comme nous l'avions prévu, que c'est l'axe diaphasique qui l'emporte pour déterminer l'effet de certains traits syntaxiques, au-dessus de la variation purement diachronique ou diatopique. D'ailleurs, ce que les traits marqués ou stylistiquement significatifs marquent dépend du contexte : les poétismes, épicismes ou colloquialismes ne se situent automatiquement dans certains passages, mais y ont un but. C'est ici que finit la partie plus descriptive de notre étude et que nous devons passer à interpréter les faits syntaxiques en vérifiant comment les catégories d'analyse proposées au début du travail conditionnent le choix ou la répartition des traits.

2. Mètre

Quant aux différences du mètre, les sections à vers lyriques, les chants, concentrent des traits marqués plus expressifs, normalement avec une majeure entité et extension comme les pluriels poétiques ou les comparatifs et superlatifs surcaractérisés (suffixés et avec un adverbe ou, encore, un préfixe), si bien la préférence pour les adjectifs neutres substantivés avec l'article au singulier ou, parmi les périphrases verbales, pour celles avec un verbe copulatif et un nom agent, se rapportent plutôt à l'abstraction. On doit croire aussi plus expressifs, dans la mesure où ils concrètent le sens et attirent l'attention sur un élément donné, les syntagmes prépositionnels allatifs avec *διά*, *παρά*, *ἀνά* ou *πρό* ou les agentifs avec *πρός* et génitif, au lieu de la solution synthétique avec le seul cas, les formules redondantes insistant sur la perception sensorielle avec le datif instrumental, l'accusatif interne ou l'infinitif déterminatif, la spécification accomplie par le nominatif thématique et l'accusatif de relation et, encore, de longs catalogues ou le solennel génitif superlatif ou hébraïque (nommé en catalan « d'encariment » au long du travail). En ce qui concerne la structure de la phrase, on peut remarquer les participes amplifiant un nom, avec une fonction adjectivale hypertrophiée, pour en dire ainsi, et les phrases subordonnées relatives, qui ont la même fonction.

Face à cette expressivité plus centrée sur le contenu, la foison de déictiques de la première personne et le datif éthique est liée à la description de sentiments et émotions et à l'abondance de questions rhétoriques et exclamations. L'extension de la voix moyenne, surtout au futur de la première personne, les subjonctifs délibératifs et certains impératifs à la troisième personne et optatifs de souhait servent aussi à cette fonction, dont la contrepartie est le moindre nombre de phrases subordonnées dans les chants. Quoi qu'elles tendissent à s'accroître à chaque tragédie, elles sont pour la plupart brèves et servent à préciser.

Négativement, l'article déterminatif aux vers chantés n'atteint jamais au corpus eschyléen la même fréquence que dans les sections récitées ni, bien sûr, celle de la prose classique. Il en va de même (mais plus discrètement) pour les adjectifs possessifs,

le reste de déterminants, les marques du duel et l'anastrophe, ces deux derniers traits relevant plutôt de l'usage qui en fait la tradition épique que de celle lyrique. Ces traits conservateurs, si non archaisants, s'accordent avec d'autres, non seulement syntaxiques comme l'usage pronominal –démonstratif et aussi subordonnant relatif– du thème de l'article ὁ, ἡ, τό, l'amplification avec le relatif de liaison et la tmèse caractérisent aussi ces sections, les désinences adverbiales allatives ou ablatives (aussi bien que les syntagmes prépositionnels allatifs avec ἀνά ou ποτί, d'inspiration épique) et les infinitifs déterminatifs ou finaux, mais aussi morphologiques, comme la conjonction ἠδέ qu'Eschyle relie par la première fois aux catalogues, la concentration des attestations du datif τοι, σφε à sens pluriel ou la dentale initiale de l'article au nominatif pluriel τοι, dont plusieurs connectent directement avec la tradition de la lyrique chorale.

En tant que les sections avec le mètre et la diction la plus proche au rythme naturel de la langue grecque, prévisiblement les parties récitées des drames sont moins stylisées. Outre la majeure incidence de l'article déterminatif, déjà mentionnée, par rapport aux chants, la concentration plus élevée de phrases subordonnées, due surtout aux périodes causales et hypothétiques, illustre que ces passages accumulent les séquences narratives et argumentatives. La nominalisation par moyen de l'article, l'extension de certains syntagmes prépositionnels allatifs à la place du datif, πρίν avec une construction d'infinitif et accusatif et des constructions les plus clairement marquées comme innovations, même si elles ne devaient être plus senties tellement en synchronie, abondent aux sections récitées, peut-être parce qu'elles sont évitées aux chants. En même temps, une conservation comme l'optatif de souhait, relativement fréquent aux vers lyriques, ne se maintient au trimètre iambique que dans des formules figées. Peu d'archaïsmes échappent à ces principes : les épicismes flagrants qui jalonnent les ῥήσεις ἀγγελικαί –l'accusatif relatif avec adjectifs ou la formule appellative de βία avec le nom d'un héros au génitif ou, à niveau de structure et discrètement, la *Ringkomposition*– ou les désinences du duel, un dialectalisme sans tradition littéraire indépendamment de son ancienneté. Parallèlement aux longues ῥήσεις qui ont un sens principal assez clair, narratif ou argumentatif, les dialogues concentrent la plupart des particules qui déterminent le changement de locuteur, les interruptions, l'emphase sur certains concepts : καὶ μὴν, καὶ δὴ, ἀλλὰ exhortatif... Les stichomythies surtout concentrent des traits propres d'une expression vive, voire colloquiale aux moments de tension.

Les anapestes ne comptent pas avec des traits syntaxiques qui les caractérisent exclusivement ou avec une distinction nette par rapport aux vers lyriques et récités. Si des marques de la vivacité du dialogue comme ἀλλὰ de rupture ou la proportion relativement élevée de l'article déterminatif les rapprochent du trimètre iambique, des traits conservateurs tels que les infinitifs déterminatifs et à sens final, les nominatifs thématiques, les accusatifs de relation, les catalogues avec la conjonction ἠδέ, les situent, pourtant, beaucoup plus près des sections lyriques, auxquelles ils s'associent souvent.

La principale différence entre plusieurs constructions syntaxiques synonymes se réduit souvent à une opposition d'une forme plus synthétique à une autre analytique, or, il varie selon le trait en question si c'est la forme la plus brève celle stylistiquement marquée ou non. Nous n'avons pas pu vérifier dans notre corpus les indications (notamment celles de Bers ou Seewald, que nous avons prises en considération dans l'état de la question), d'après lesquelles les chants préfèrent systématiquement une expression plus dense et brève que les sections récitées. D'après ce qu'on a observé, dans les vers lyriques prédominent surtout de formes expressives, soit parce qu'elles évoquent la tradition poétique, soit parce qu'elles sont plus rares ou parce que leur signifié est intrinsèquement emphatique (par exemple certains pronoms ou particules). En fait, beaucoup de ces solutions emphatiques ou vivantes le sont précisément parce qu'elles sont plus faciles à distinguer, plus longues : les comparatifs et superlatifs surcaractérisés, le génitif superlatif, certains syntagmes prépositionnels, beaucoup de registres du participe de εἰμί (inexorablement pléonastique), le relatif de liaison comme connecteur des strophes...

La tendance à substituer un adjectif dérivatif à un génitif s'atteste aussi bien dans les chants qu'aux ῥήσεις, étant de peu plus habituelle dans ces premiers. Elle densifie moins l'expression dans la mesure où elle élimine l'un de deux syntagmes nominaux en mettant à sa place une catégorie grammaticale qualificative par principe mais qui peut aboutir à une majeure extension du syntagme. Les phrases nominales ne sont pas non plus exclusives ni même prédominantes dans le chant, et encore moins les brèves brachylogies ou parenthèses. Dans le domaine du lexique, la préférence de la langue lyrique par les mots composés peut être rattachée aussi au dessein de remettre des idées complexes dans la catégorie nominale. Par contre, la nominalisation, aussi bien comme procédé syntaxique, par moyen de l'article, que morphologique, par les suffixes dérivatifs, est toujours un procédé synthétique d'abstraction, propre surtout de la prose, les langues techniques et les registres les plus formels.

C'est seulement sur un niveau supérieur, celui de la structure des phrases, que l'expression des chants apparaît comme clairement densifiée, comme le démontrent la répartition entre les constructions à formes verbales non personnelles et l'hypotaxe. Même si, par définition, la subordination condense une phrase en la rendant un complément d'une autre, c'est clair qu'elle n'est pas spécialement abondante dans les chants. Les sections lyriques tendissent à une accumulation d'éléments nominaux qui est exagérée par l'apposition ou juxtaposition, par la parataxe plutôt que par les changements de niveau syntaxique entraînés par l'hypotaxe (comme le suggérait aussi Seewald). À cette relative homogénéité ou monotonie contribue aussi l'accumulation des noms, substantifs et adjectifs, même quand cette ὀνομαστική ou ἀσθηρὰ λέξις se démontre dans des constructions moins denses ou tenant plus de place comme les périphrases à nom agent et verbe copulatif au lieu du simple verbe dont dérive l'agent.

3. *Persona loquens*

Parmi les différentes sortes de *persona loquens*, les protagonistes sont, essentiellement, ceux qui concentrent les interventions les plus longues, ce qui explique

qu'ils concentrent davantage de constructions de toute sorte –des phrases subordonnées, mais aussi de participes à valeur causale, conditionnelle ou concessive–, plutôt que leur caractérisation comme rois ou héros mythiques. C'est vrai, mais pas moins prévisible, qu'Étéocle, d'accord avec son rôle à *Th.* concentre la plupart des expressions prescriptives, des impératifs, beaucoup de jugements catégoriques et sentencieux ou gnomiques, souvent soulignées par la solennité que confère l'asyndète, n'admettant pas de contestation. Sauf pour les commandes, beaucoup plus discrètes, il en va de même pour Pélasgos, dont les parlements présentent aussi une particulière profusion de $\mu\acute{\epsilon}\nu$ solitaire, qui lui sert à emphatiser certains aspects dans ses argumentations. Darios n'arrive pas à être caractérisé tellement parce qu'il apparaît très tard et très peu à *Pers.*, plus comme un être surnaturel plein de sagesse et leçons, d'où ses sentences et $\gamma\omega\mu\alpha\iota$, que comme un gouvernant qui doit prendre des décisions et réagir.

Le messenger, autant à *Pers.* qu'à *Th.*, plus typifié et éloigné des autres personnages plus actifs à l'argument des tragédies, est défini par certains usages plus réguliers, à cause aussi de la majeure extension et clarté structurale de ses $\rho\acute{\eta}\sigma\epsilon\iota\varsigma$. Dans ses interventions abondent les structures paratactiques d'organisation du récit, la deixis endophrasique qui le rapproche de la prose et le procédé plus traditionnel de la *Ringkomposition*, mais aussi les phrases subordonnées. Le polysyndéton du style $\delta\acute{\epsilon}$ et le présent historique, qui marquent un séquençement du récit, et du style $\kappa\alpha\acute{\iota}$, avec lequel s'accélère le rythme, sont spécialement typiques mais pas exclusifs à lui et ne relèvent pas, à notre connaissance, de modèles littéraires précédents.

La caractérisation linguistique de Danaos à *Supp.* mêle des éléments comme les anastrophe (dont il registre le plus grand nombre), les impératifs et constructions prescriptives (même plus que Pélasgos) ou les $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\alpha}$ servant à interrompre d'autres personnages, propres des héros protagonistes, avec d'autres comme les structures paratactiques des $\rho\acute{\eta}\sigma\epsilon\iota\varsigma$ narratives typiques des messagers. Un bon exemple de son double rôle dans cette pièce est le polysyndéton avec $\kappa\alpha\acute{\iota}$, qu'il utilise surtout pour renforcer une suite d'impératifs, pas des faits d'un récit.

Ce n'est pas tout à fait un secret comment il est difficile de saisir le chœur en tant que personnage dramatique. Beaucoup de ses traits distinctifs viennent d'être décrits, car presque toutes les sections chantées de notre corpus appartiennent aux chœurs, dont elles supposent la plupart des vers. En comparant les trois chœurs de notre corpus entre eux, on peut essayer d'expliquer les traits des interventions chorales qui ne dépendent pas complètement du type de vers. En fait, des conservations déjà expliquées comme l'accusatif allatif sans préposition ou le nominatif thématique accomplissent la même fonction et s'accumulent aussi dans les vers récités par les chœurs.

Alors que nous n'avons pas su distinguer des traits particuliers du chœur d'anciens perses, les chœurs de jeunes filles de *Th.* et *Supp.*, plus concernés par l'argument des drames, partagent, dans des passages concrets avec des explications, le $\tau\epsilon$ solitaire, usage probablement hérité de l'épopée, aussi bien que les participes nominalisés pour

éviter de nommer des personnages redoutables ou les déictiques de la première personne exprimant leurs sentiments. Le chœur de jeunes thébaines de la deuxième tragédie se détache par un certain développement de l'hypotaxe (aussi qualitativement, avec un témoignage de double subordination assez extraordinaire) que nous avons expliqué comme une caractérisation réaliste qui brise la stylisation des vers lyriques à laquelle nous avons fait déjà allusion. À son tour, le chœur de *Supp.* recourt à davantage de participes logiquement équivalents à des subordinées adverbiales temporelles, causales, conditionnelles, etc... dans ses interventions, beaucoup plus nuancées, comme le demande son rôle central au drame et manifeste, par les expressions gnomiques, une certaine autorité. Si bien aucun des personnages des tragédies étudiées n'est caractérisé par une humble origine, les chœurs, même dans le trimètre iambique, évitent des colloquialismes comme la négation emphatique surcaractérisée ού (τι) μή.

Faute d'une analyse détaillée des personnages de l'*Orestie* ou, encore, du chœur de Néréides de *Pr.*, nous n'avons que le personnage d'Atossa, et la brève séquence interpolée d'Antigone, comme point de comparaison pour expliquer ces différences entre les chœurs de *Th.* et *Supp.* et celui de *Pers.* à une caractérisation sociolectale de la langue des femmes. Simplement à titre d'hypothèse nous osons de proposer que les traits expressifs ou chargés d'émotivité, typiques également des chants, tels que les superlatifs (surtout ceux surcaractérisés), les interrogations les plus longues et avec génitif de référence, les syntagmes allatifs introduits par εἰς et πρὸς substituant le datif (colloquialisme qui met l'accent sur l'échange conversationnel lui-même), caractériseraient la langue des femmes dans la tragédie eschyléenne.

Pour les personnages marginaux, ceux avec moins d'une centaine de vers chacun, il est encore plus probable que les données relevées soient fruit du hasard et non d'une caractérisation délibérée. Xerxès à *Pers.* et le deuxième sémichœur de *Supp.* (que nous prenons pour des jeunes argiens) ne sont pas individualisés et ses interventions obéissent aux mêmes principes et émotivité des chants chorales, tandis que pour Antigone à la scène finale de *Th.* les expressions emphatiques de ses iambes s'accordent avec les caractéristiques communément acceptées du sociolecte féminin, bien qu'on y perçoive une incidence de l'hypotaxe particulièrement élevée. La corruption du texte de l'entrée du chœur d'égyptiens à *Supp.* est énorme mais, d'après ce qu'on lit, il serait caractérisé par les ordres et la brutalité, apparemment accentuée par des anacoluthes, et pas du tout par l'expression de sentiments.

Les hérauts de *Th.* et *Supp.*, néanmoins, ont en commun des expressions d'autorité comme les ἀλλά de rupture et des commandements, ce qui les caractérise rapidement comme des antagonistes qu'ils sont mais qui suggérerait, peut-être, l'existence d'un type de personnage bien différent du simple messager, impression que seul le héraut d'*Ag.*, quoique avec une intervention plus longue et mettant l'accent sur son sort personnelle, pourrait confirmer. Si la fréquence relativement élevée des constructions hypotactiques n'est pas exagéré par l'extension réduite de ses interventions, ceci signifierait que pour le héraut de *Supp.* le poète aurait priorisé de suivre un certain

archétype que de le dépeindre, plus vraisemblablement, comme un barbare inarticulé tel que les fils d'Égypte.

4. *Modus loquendi*

Arrivés à ce point, c'est clair que, à l'exception de certaines conjonctions individuelles comme ἦδέ ou des formes des pronoms surtout, pratiquement aucun trait syntaxique n'appartient exclusivement à une des trois sections métriques. Les différences, quelques-unes très notables, certes, sont relatives, pas absolues, même les plus évidentes comme l'incidence du duel de l'article déterminatif ou de la subordination. Le classement plus effectif des personnages par leur fonction plutôt que par leur genre ou personnalité indique déjà une moindre caractérisation : ce sont les situations dramatiques dans lesquelles ils se trouvent qui définissent comment ils s'expriment. Dans la singularisation des personnages on ne peut que constater que des tendances liées au rôle et poids de chacun dans le drame. Puisque des sections entières sont caractérisées par leurs fonctions, les anapestes, souvent assez brefs et se bornant à annoncer le thème et le ton des chants, n'ont pas de stylèmes propres à eux. En mettant en commun les données relevées pour chacune de ces catégories-ci, il apparaît clair que les différents traits syntaxiques sont utilisés cohéremment, avec des effets analogues partout, mais que c'est la fonction discursive ou *modus loquendi* qui en détermine l'apparition.

La fonction pragmatique expressive ou de description des propres sentiments domine clairement dans les chants et les interventions des personnages féminins. Parmi les marques les plus évidentes on a trouvé les subjonctifs délibératifs et les potentiels liés aux questions rhétoriques, les expressions désidératives et exclamatives, les déictiques de la première personne et des formes emphatiques de toute sorte.

Les outils paratactiques comme le style δέ ou καί, les pronoms endophoriques assurant la cohésion du texte ou le présent historique caractérisent les sections récitées du drame de façon plus distinctive parce qu'elles accumulent la plupart des séquences narratives. Lorsqu'on trouve des narrations dans d'autres sections, comme celle du voyage d'Io au deuxième *stasimon* de *Supp.*, elles maintiennent ces structures. Il en va de même pour les catalogues et énumérations séquencés par la conjonction τε et pour l'organisation des points principaux par moyen de μέν-δέ, si bien l'usage de μέν solitaire initial dans les prologues anapestiques et l'organisation des strophes sont des spécialisations obéissant aux particularités de chaque section. Les plusieurs références modales et, surtout, temporelles, que ce soit des participes, des génitifs absolus ou des phrases subordonnées, prédominent aussi, logiquement, aux passages diégétiques, normalement à charge des messagers.

C'est aussi dans le trimètre iambique que les personnages principaux argumentent pour ou contre certaines actions. Ici on retrouve μέν-δέ pour structurer les différents points et, plus particulièrement, καί ou μέν seuls focalisant le début du passage et les combinaisons καί μὴν ou καί δὴ pour le conclure avec une nuance explicative, à l'instar de γάρ ; tandis que les phrases nominales et les périphrases verbales de parfait ou des

réflexions gnomiques introduites de façon asyndétique supposent une finalisation plus brusque, qui met en valeur la décision prise. Comme les périphrases verbales, εἶμι à sens de futur est une innovation, en plus d'un dialectalisme attique, avec un usage parallèle, car il met l'accent sur le mouvement impulsé par la réflexion précédente. Les séquences argumentatives accueillent le mieux les participes ou phrases subordonnées avec des nuances logiques, causales, conditionnelles et concessives, souvent utilisées par les héros protagonistes comme justification de leurs ordres.

Ces outils, surtout ceux les plus brefs comme les γνῶμαι ou phrases nominales, se trouvent aussi dans les discussions des dialoguées ou, plus rarement, dans les passages antiphonaux aux vers récités par un personnage s'opposant au chœur qui chante. Comme on l'avait prévu, les stichomythies laissent transparaître le mieux la nature mimétique du drame avec les traits linguistiques de l'origine la plus variée : certains typiques des fonctions pragmatiques impressive et expressive, comme le datif dit éthique ou les vocatifs et les déictiques de deuxième personne différemment connotés, et aussi d'autres simplement innovateurs tels que certaines formes pronominales (οὐδεῖς et μηδεῖς, ποδαπός ou ποῖος au lieu de τίς) de la voix passive avec verbes de diathèse moyenne, certaines périphrases verbales, les génitifs absolus introduits par ὧς, l'extension superflue d' ἄν dans les phrases finales avec le verbe au subjonctif... les plus proches à l'attique parlé du moment, imagine-t-on. À différence des poétismes ou les artifices archaïsants, les colloquialismes ou traits conversationnels, eux, reflètent effectivement des variations sociolinguistiques : sur l'axe diastratique et diaphasique (ce qui apparaît plus nettement dans notre corpus).

Certains usages des temps verbaux comme l'aoriste dit tragique, les génitifs absolus et imprécations formulaires, les interruptions (asyndétiques ou introduites par ἀλλά et d'autres particules emphatiques encore), les brachylogies, les parenthèses (surtout celles asyndétiques, plus marquées à *Th.* et *Supp.*), les fluctuations entre le singulier et le pluriel et les anacoluthes reflètent l'improvisation et la structure souvent entrecoupée de toute échange orale. Les brèves phrases subordonnées de toute sorte, présentes à tous les niveaux de la langue, bien sûr, supposent une caractérisation réaliste lorsqu'elles font irruption dans moments donnés des chants, des sections qui les évitent normalement. Des constructions comme la combinaison de pronoms personnels et démonstratifs, le datif éthique, la négation emphatique οὐ (τι) μή ou les phrases finales avec ὅπως et le futur d'indicatif sont des colloquialismes. À différence du polysyndéton et la profusion de particules, l'asyndète fréquente dans les vers récités par les chœurs féminins récrée leur peur et blocage. C'est dans les dialogues et stichomythies, les sections avec des modèles quotidiens ou réels plus fréquents que les chants ou monologues, que la tragédie devient le plus mimétique. Les traits linguistiques en dépeignent la vivacité, la presse ou la confrontation d'idées avec un effet « réaliste ».

En tant qu'œuvre d'art visuel et mimétique au-delà du contenu verbal, il se peut que ces traits caractérisant de façon plus ou moins réaliste les sections, spécialement les dialogues, fonctionnent comme une sorte de didascalies internes qui guideraient

l'actuation et la représentation. Les démonstratifs renforcent la réalité dramatique en définissant aussi bien ce qui est visible sur la scène que ce qui reste à imaginer ; ils deviennent substantiels dans cet aspect, mais ils peuvent aussi, s'ajoutant aux pronoms personnels, indiquer un geste ou mouvement. Sur un niveau plus élevé, les différentes structures de la phrase qui prédominent dans une section ou une autre ne sont, probablement, que le squelette, ce qui est conservé par le texte écrit, de modes de représentation particuliers : l'accélération du polysyndéton, le rythme plus lent et solennel de la juxtaposition dans les chants, l'asyndète comme pause dramatique...

L'association des différents outils syntaxiques à ces quatre fonctions ou types principaux de discours fournit, à notre avis, l'explication la plus satisfaisante de la distribution des données. Par exemple, les constructions les plus conservatrices, voire archaïsantes, ne sont pas choisies seulement pour évoquer la tradition littéraire, mais sont mises au service de la fonction expressive, ce qui les rend très présentes aux chants; il arrive souvent la même chose avec les innovations et toutes les formes marquées d'une façon ou autre. On l'apprécie clairement avec la tmèse : associée presque toujours aux vers lyriques excepté deux passages, l'un anapestique et l'autre iambique, très proches des chants en ton, forme et situation dans le drame.

Pourtant, il ne s'agit pas d'une équation exacte entre formes linguistiques et fonctions ; ni les premières marquent toujours la même chose ni ces associations fréquentes sont les seules possibles. Le contexte ou situation dramatique nuance l'effet des traits. Tel est le cas de l'asyndète, qui marque une pause associée à la sûreté avec laquelle on conclut une argumentation et exprime une décision, ou bien l'indécision et la peur, et il en va de même pour les structures hypotactiques les plus complexes, qui reflètent un discours bien structuré et réfléchi mais aussi, en s'accumulant et entrelaçant, des situations où un personnage hésite et ne sait pas appréhender verbalement ce qu'il doit dire. Même si on distingue une même fonction narrative dans les sections récitées et les chants, la différence en mètre et musicalité est manifestée par l'opposition entre les phrases allongées par moyen du relatif de liaison et les structures plus claires, à conjonctions et repères endophrasiques. Il faut l'étude compréhensive des différents éléments dans un certain passage pour bien l'interpréter, ce que nous espérons avoir fait pour certains passages aussi controversés que l'effrontement entre Étéocle et le chœur. De ces observations ne s'ensuit pas que les mètres ou les types de personnages ne conditionnent aucun choix stylistique, mais plutôt qu'elles le font de façon plus subtile qu'on ne croit habituellement et, notamment, que ce sont des catégories pour lesquelles nous aurions besoin d'un corpus plus large pour bien vérifier nos hypothèses, surtout dans le cas de la *persona loquens*.

5. Particularités de chaque tragédie

À part ces principales tendances générales, notre corpus présente aussi une certaine variation interne entre les trois tragédies d'Eschyle qui le constituent. Si les techniques stylistiques et dramatiques demeurent essentiellement les mêmes, chaque tragédie a son propre signifié ultime et met l'accent sur des thèmes ou concepts particuliers. Dans ce sens, la syntaxe vérifie et souligne ce qui a été déjà mis en relief

par l'analyse de motifs et termes clé, surtout du point de vue sémantique et lexical. En fait, ce sont souvent les pronoms, par leur propre signifié déictique, qui emphatisent certains aspects.

Ainsi, à *Pers.* abondent les termes quantitatifs, surtout pronominaux, qui, en contraste avec le numéral εἶς, aussi très fréquent, soulignent la richesse et magnificence de l'empire perse dont il ne reste environ que l'homme qui l'a mis en danger : le roi Xerxès. Les catalogues de noms propres, surtout ceux avec ἠδέ, conjonction épique résignifiée par Eschyle, suggèrent que la grandeur des perses est aussi immense et rémote dépassée que celle des héros de l'épopée. De façon moins évidente, la moindre quantité d'expressions désidératives (optatifs cupitifs et impératifs à la troisième personne) par rapport aux autres tragédies relève du fait que la tragédie porte sur l'incertitude et l'ignorance du passé, pas de l'avenir. Plusieurs expressions redondantes spécifiant les perceptions sensorielles et intellectives (des infinitifs déterminatifs, des accusatifs de relation, des datifs instrumentaux...) reflètent l'importance des nouvelles et de ce que les personnages apprennent petit à petit. Le sujet historique de *Pers.*, moins apte à l'inclusion d'archétypes, explique aussi la profusion ou majeure régularité des démonstratifs à introduire de nouveaux éléments sur scène.

À *Th.* ressort sans doute le thème de la lutte des contraires, constamment mise en relief par la structure tout à fait symétrique du drame et aussi par les désinences et le numéral signifiant la dualité (ce qui déjà à *Pers.*, moins insistamment, soulignait l'antithèse entre la Grèce et la Perse). L'autodestruction qui en résulte y est rappelée par les pronoms réfléchis et l'ancien usage de φίλος clairement comme possessif, dépouillé de tout sens affectif. D'autre part, la structure même du drame exclut les outils narratifs comme les styles polysyndétiques ou le présent historique, très communs dans les longues narrations des autres drames. La majeure proportion de formes non finies du verbe (particulièrement des participes à sens conditionnel présentant des choix et des conséquences inexorables) écarte *Th.* et peut contribuer à cette atemporalité de l'épisode central au drame, où les pairs de guerriers sont juxtaposés plutôt que ordonnés dans une séquence chronologiquement significative, ce qui les rapproche aussi du style des sections lyriques.

Supp. ne présente pas un seul thème fondamental lié à l'action du drame qu'on puisse appréhender aisément par des traits syntaxiques. Uniquement le haut nombre de syntagmes prépositionnels à sens spatial nominalisés par l'article, à côté du long catalogue chanté des places visitées par Io, souligne l'importance de la localisation géographique et la question de l'origine pour l'argument du drame.

Le rôle principal du chœur de Danaïdes implique que les passages lyriques s'accroissent et que les sections récitées se rassemblent à la langue des chants par une plus basse fréquence de l'article et un augment des constructions expressives telles que les subjonctifs délibératifs, les optatifs cupitifs ou les périphrases verbales. Face à la réduction de l'hypotaxe relative et temporelle (les deux types les plus fréquents) et de la variété des conjonctions, le nombre des subordonnées complétives et conditionnelles et des constructions participiales très longues, équivalentes à des subordonnées, surpasse

celui des autres tragédies, probablement à cause des longues tirées argumentatives aussi bien que d'une préférence par les formes nominales du verbe là où il y a le choix. Cette tendance à l'expression lyrique dans le trimètre iambique peut se mettre en rapport avec l'extension des traits plutôt conservateurs : l'abondance du thème de l'article comme relatif et comme pronom (souvent même sans des particules, avec lesquelles il s'agirait d'une conservation standard), l'usage comparatif de ὅσπερ ou ὡς postposés plus souvent que comme consécutif, de nombreux archaïsmes dans la forme des pronoms ou ses formes ou des brèves séquences avec τε comme connecteur de phrases, poétisme déjà présent à *Th.* et exagéré dans cette pièce.

D'autre part, *Supp.* inclut d'autres constructions syntaxiques innovatrices, qu'on détaillera ensuite, la situant plus près de l'*Orestie*, la composition la plus tardive d'Eschyle. Ce n'est pas, donc, un thème ou motif particulier qui détache *Supp.* du reste du corpus mais des choix stylistiques qu'on peut définir généralement comme archaïsants (comme plusieurs auteurs l'ont fait déjà pour la structure même du drame et certaines techniques dramatiques), pas tellement significatifs comme archaïsmes rappelant un passé déterminé ou des passages épiques, mais comme des poétismes tels qui caractérisent les chants et qui se rattachent, en fin de comptes, à la centralité du chœur.

La préférence pour des structures de la phrase plus « lyriques » ou pour un style « nominalisant » à *Th.* et, spécialement, à *Supp.* n'entraîne pas nécessairement une langue poétique plus artificielle que celle de *Pers.* Si bien les archaïsmes connectent constamment, dans toute sorte de sections mais surtout aux chants, la langue de la tragédie avec ses modèles littéraires, seulement à *Pers.* les catalogues et structures anapestiques (un dactyle inversé, ne l'oublions pas) rattachent directement cette tragédie avec un genre concret : l'épopée. Ainsi, ce n'est pas contradictoire que *Th.* et *Supp.* registrent plus de traits colloquiaux ou réalistes, typiques de la conversation orale, liés aux stichomythies comme les parenthèses, plus nombreuses et plus évidentes (à cause de l'asyndète) à *Th.* et *Supp.*, surtout à *Th.*, par rapport à *Pers.* En tout cas, le bas nombre de registres de l'article comme démonstratif à *Th.* et *Supp.*, plus près de *Pr.* que de *Pers.* ou l'*Orestie*, contraste avec le fait qu'ils soient plus marqués et vraiment archaïsants, sans la combinaison avec des particules où ils se conservent usuellement ; ce qui exemplifie, à son tour, l'occasionnelle divergence des résultats de l'analyse quantitative et qualitative.

6. Évolution stylistique

Même si la plupart des traits saillants des tragédies peuvent s'expliquer par les particularités des tragédies et si, comme on l'a vu à l'introduction de notre travail, l'hypothèse d'une évolution linéaire du style de l'auteur devient invérifiable, ça vaut la peine d'explorer certaines tendances générales dans le corpus d'Eschyle.

Il est impossible de déceler si, dans le cas où nous ne connaissons pas les dates de représentation, les traits stylistiques suffiraient pour bien ranger les tragédies du corpus, mais, à en juger par les essais et vacillations précédents, on le croit improbable. La quantification d'archaïsmes s'avère, donc, inutile et nous préférons d'attribuer les

conservations, surtout des épécismes, de la première pièce conservée, *Pers.*, à son atmosphère, en acceptant que nous ne saurons jamais le motif ultime des choix du poète. De *Pers.* à *Supp.* en passant par *Th.* la diversité des expressions déclaratives et prescriptives se réduit, ce qui s'accorde avec la réduction des conjonctions hypotactiques et du nombre de phrases subordonnées. Inversement, les asyndètes, les participes et constructions avec des formes nominales du verbe deviennent de plus en plus notables tandis que l'hypotaxe diminue. Pour la plupart de ces traits *Th.* se trouve plus près de *Supp.* que sa datation, que nous assumons équidistante de cinq ans entre celle-ci et *Pers.*, ne le suggérerait. Ça arrive, par exemple, même dans la montée de phrases nominales, dont le nombre à *Supp.* double celui de *Pers.*, que, vu comment ce sont les constructions copulatives de toute sorte qui augmentent, on ne peut pas considérer un trait stylistiquement significatif.

Face au manque de données de l'*Orestie* et de *Pr.*, on ne peut pas conclure si ces traits montrent une évolution du style ou plutôt ils s'ensuivent de la rigidité structurale de *Th.* et de la centralité de chœur à *Supp.*, manifestes dans cette priorité des structures nominales et paratactiques. En fait, le chœur est à *Pers.* le personnage avec le moins de subordonnées tandis qu'il rivalise avec les protagonistes à *Th.*, surtout, et à *Supp.* Pour ce qui est de l'hypotaxe, concrètement, la remontée de la quantité de subordonnées à l'*Orestie* soutiendrait la deuxième hypothèse. D'ailleurs, la distance entre les sections lyriques et récitées demeure très semblable, et seulement les anapestes, leur extension beaucoup plus réduite dans les pièces postérieures les rendant presque insignifiants,registrent des changements. Quant aux personnages, on a vu comment ils sont définis par les fonctions qu'ils servent dans les trois tragédies et on ne peut pas affirmer que la caractérisation s'accroît à partir de *Th.* Le thème historique et la localisation exotique de *Pers.* pourrait altérer les archétypes, s'il y en avait, de même que le rôle protagoniste du chœur à *Supp.* ou l'adjonction d'un autre acteur, provoquant un augment des *dramatis personae*.

Les traits des tragédies postérieures que nous avons pu analyser et quantifier et qui les écartent de *Pers.* ou *Th.* coïncident, généralement, avec l'évolution diachronique de la langue grecque. Il ressort des innovations comme l'usage des relatifs adverbiaux surtout comme connecteur logique entre phrases, l'extension de ὅσοις à valeur totalisante et la perte du sens d'indéfinitude de ὅστις, ainsi que de certains usages des modes et de la particule ἄν. Les innovations syntaxiques qui s'accroissent de la façon plus évidente sont sans doute les nominalisations avec l'article, la quasi-grammaticalisation de la combinaison modale τάχ' ἄν et, notamment, l'extension de l'article déterminatif et particulièrement dans l'infinitif avec article. Parallèlement, l'emploi de la racine *so/to- comme pronom relatif ou l'anastrophe des prépositions (surtout celles qui ne sont pas du tout courantes au grec classique), des conservations ou archaïsmes, abondent aux trois premières tragédies mais n'établissent pas une différence aussi évidente avec le reste du corpus.

Quelques développements syntaxiques rapprochent *Supp.* de la trilogie, la composition d'Eschyle la plus tardive : des périphrases verbales, ἄν superflu dans des

subordonnées avec le verbe au subjonctif, le futur de l'indicatif dans des phrases finales ainsi que des détails comme le nombre croissant de pronoms et d'adverbes partout, de la combinaison *τάχ' ἄν*, des anastrophes avec *ἄτερ* et *οὐνεκα* ou, encore, des faits relevant plutôt de la morphologie comme l'extension de *οὐδέεις* et la conflation *πᾶς τις* (en même temps que *οὔτις* est réduit à un poétisme confiné aux vers chantés).

Le fait que nous ne possédons que de maigres restes des créations d'Eschyle et le déséquilibre apprécié même dans entre les pièces qui intègrent la trilogie, dont nous savons qu'elles datent du même an, nous avertissent, néanmoins, contre la tentation d'interpréter des changements stylistiques comme un reflet de l'histoire de la langue. En plus, les informations indépendantes, plus ou moins exactes, sur la datation des tragédies nous conditionnent et mènent à considérer une progression ce qui apparaît aux drames les plus tardifs. Bref, pour les trois premières tragédies, celles que nous avons étudiées avec plus de soin, on peut essayer de trancher avec plus de sûreté les formes déterminées par le hasard, par les particularités de chaque drame ou l'évolution du poète, mais ces interprétations deviendraient trop osées pour le reste du corpus. Même si une évolution stylistique est bien probable, nous ne sommes pas certaine qu'elle soit linéaire. Pour certains traits que nous avons pu étudier dans le corpus entier, les données de *Th.* et *Supp.* contredisent les tendances plus ou moins régulières comme l'incrément du nombre de tmèses de *Pers.* à l'*Orestie* et à *Pr.* aussi, que ces deux tragédies brisent brusquement, ou d'anastrophes, dont *Th.* registre le moindre nombre et *Supp.*, le maximum dans le total du corpus.

De *Pers.* à *Pr.*, les syntagmes prépositionnels et les conjonctions subordonnantes se diversifient de plus en plus, dans un procès de spécialisation des liens, pourrions-nous conjecturer, qui s'arrête entre l'*Orestie* et *Pr.*, peut-être par les limites des correspondantes catégories grammaticales, qui forment des groupes plus ou moins restreints. D'ailleurs, certaines de ces innovations, comme l'incorporation lente et progressive de *πρίν* avec construction d'accusatif avec infinitif, surtout aux vers récités, voire avec une forme non personnelle du verbe à *Pr.*, coïncident avec l'évolution de la langue mais, étant très répandues dans la prose et d'autres registres, ce n'est pas clair qu'elles aient été jamais senties ou connotées sur l'axe diachronique.

L'intégration de *Pr.* au corpus a été questionnée par d'autres analyses et ne fait nullement partie de notre objet d'étude. Nous nous limitons à signaler, ou plutôt confirmer, les traits les plus évidents, remarquables en passant, qui l'écartent des tragédies d'Eschyle : un brusque augment de l'hypotaxe, la moindre différence pour l'usage de l'article entre les sections lyriques et récitées, la rareté de l'article comme pronom démonstratif ; en plus des divergences, voire l'absence totale, du duel, de l'article comme pronom relatif, du présent historique ou du style *δέ*, qui dans le reste du corpus maintiennent un usage régulier et cohérent.

7. Récapitulation

Notre étude de la syntaxe des tragédies d'Eschyle les plus anciennes a une première composante éminemment descriptive. Les données des chapitres précédents

montrent les traits les plus significatifs qui individualisent cette langue poétique. Le temps nous a fait défaut pour analyser d'autres données linguistiques phonétiques ou morphologiques, mais nous espérons que ce travail pourra servir comme exemple, n'osant pas de le proposer comme base, de la caractérisation syntaxique des premières tragédies grecques ou, de façon plus générale, de la langue littéraire du drame.

Pour ce qui est de l'interprétation des faits, nous avons vérifié que la majeure extension des unités prises en considération est directement proportionnelle avec leur capacité de caractérisation de certains passages. Aussi certains faits de la syntaxe du nom et, surtout, du pronom, et les modes verbaux se sont dévoilés très significatifs. Compte tenu de la spécificité attique de ce genre littéraire et de la limitation des personnages dans les premières pièces, il n'étonne pas la prévalence de l'axe diaphasique (auquel s'emmêlent de variantes diachroniques, bien entendu) dans la caractérisation des formes.

L'étude des variables des sections métriques ou la *persona loquens* informe de tendances telles que la majeure densité de formes marquées, héritées d'autres langues littéraires mais aussi innovatrices, plus expressives, dans les vers lyriques, auxquels les anapestes sont les plus proches. Il se peut que les personnages féminins concentrent aussi davantage de formules trahissant leurs émotions, mais il n'y a pas dans le corpus suffisamment de personnages ni suffisamment développés pour contraster cette distinction. À différence du messenger, un personnage anonyme très plat, réduit souvent à sa fonction informative, les hérauts présentent de subtiles distinctions suggérant qu'ils peuvent être un type topiquement caractérisé. Il faut accepter des formes marquées pas motivées, qui ne soulignent rien de spécial ou dont nous n'avons pas su expliquer la distribution, mais pour les structures syntaxiques c'est plus difficile de les justifier partout *more metrico*.

Ce ne sont pas, quand même, les constrictions formelles et les différences entre les sections récitées, chantées ou anapestiques ni les supposés archétypes des protagonistes mythiques non plus qui déterminent la grande majorité des choix stylistiques, mais le *modus loquendi*. Évidemment, beaucoup de traits différentiels coïncident parce que souvent un type donné de passage est dans la bouche surtout d'un certain personnage et dans un certain contexte métrique. Le ton de la scène et ce que le personnage veut obtenir avec ses paroles requièrent ou sont soulignés par certaines structures syntaxiques. Comme genre mimétique, ces structures coïncident à peu près avec celles de la langue quotidienne dans des discours comparables. Les outils argumentatifs et les colloquialismes sont plus présents dans les dialogues, mais de façon plus asystématique, car malgré la coïncidence avec la prose ou d'autres genres mineurs, il n'y en a pas un schéma ou modèle fixe. Les séquences les plus éloignées des conversations réelles s'inspirent, prévisiblement, des deux principaux modèles poétiques, l'épopée et la lyrique chorale, dont la tragédie prend les structures fondamentales pour y bâtir la narration dans les ῥήσεις du trimètre et des chants, souvent des invocations à l'air hymnique. Puisque les éléments du récit, tels que les narrations ou les énumérations et catalogues pénètrent dans les chants plus souvent que les invocations ne le font dans le trimètre, on conclut que la présence des structures

épiques soit plus répandue. Le rapport entre les différents *modi loquendi* identifiés et les possibilités de représentation ou action demeure, nous l'avouons, un des points où nos hypothèses sont le plus osées et qui nécessiterait une étude plus systématique sur les mécanismes théâtraux.

À part ces principes généraux, *Pers.*, *Th.* et *Supp.* se distinguent entre elles par comment la syntaxe –des constructions inusuelles et d'autres plus régulières mais très abondantes ou absentes dans certains moments– attire l'attention sur leurs motifs clé. La grande majorité des discontinuités entre les différentes œuvres eschyléennes s'explique surtout par les particularités de chacune plutôt que par une évolution diachronique linéaire. Certains traits incorporés aux autres pièces se correspondent avec des innovations dans l'histoire de la langue, écartent l'*Orestie* du reste du corpus (et éloignent encore plus *Pr.*) et valident la compréhension de la langue de la tragédie comme vraiment mimétique et sensible dans une certaine mesure au progrès de la langue. Pourtant, ils ne sont pas aussi clairs pour la distance entre *Pers.* et *Supp.* et il est possible aussi un augment des constructions archaïsantes, comme dans le cas de *Supp.* par rapport à *Th.*

Comme nous avons assumé au début de cette étude, notre travail présente d'énormes limitations. Avec la sélection des aspects principaux de la syntaxe d'Eschyle nous espérons ne pas avoir décrit seulement les faits les plus évidents de la syntaxe grecque avec des exemples d'Eschyle, mais surtout, les tragédies à travers de la syntaxe. Nous craignons maintenant que l'objet de notre étude n'ait été trop large pour nous de saisir toutes les nuances de chaque construction syntaxique et, en même temps, trop restreint pour pouvoir apprécier des variations significatives qui puissent éclaircir la langue poétique.

La langue d'Eschyle mérite et requiert d'ultérieures recherches, d'abord sur le reste de tragédies de l'auteur, qui vérifieraient nos conclusions sur la caractérisation syntaxique des différentes sections et nos hypothèses sur l'évolution du style de l'auteur et, plus concrètement, fourniraient des informations tout à fait nécessaires sur les différents types de personnages et leurs sociolectes. Puis, le croisement des données syntaxiques avec celles phonétiques, morphologiques ou lexicales éclaircirait davantage jusqu'à quel point les différents niveaux linguistiques s'utilisent de façon comparable et obéissent à pareils critères distributifs. En sortant du corpus eschyléen, l'application de catégories d'analyse similaires à d'autres œuvres dramatiques et d'autres genres pourrait confirmer si certains usages exceptionnels le sont vraiment ou si la rigidité de certaines structures eschyléennes supère celle des séquences analogues d'autres tragédies ou dramaturges postérieurs, ce qui enrichirait énormément notre connaissance des langues littéraires grecques et confirmerait la validité de cette méthode.

La perte de la plupart des créations du génie ancien est, sans doute, la plus grande frustration réservée aux philologues. La limitation du corpus conditionne inexorablement nos impressions sur ce qui reste, mais, même dans la résignation que ces trois tragédies ne sont qu'un échantillon des œuvres d'Eschyle, il vaut la peine de les examiner pour mieux les comprendre. Nous serons satisfaite si ce travail contribue en

quoi que ce soit à apprécier comment est vivante la langue de la tragédie, que la syntaxe révèle sensible aux principes de la sociolinguistique et la pragmatique réglant toute expression verbale. Eschyle démontre une maîtrise absolue de son art, dont la matière, la langue, n'est pas remaniée de façon automatique ou conventionnelle, mais poussée à souligner les idées qui l'articulent comme œuvre d'art.

XI. Bibliografia

Hem optat per presentar en una única llista totes les obres citades al text, tant edicions i comentaris com fonts secundàries i obres de referència, per facilitar al lector de trobar-les. Atesa la varietat d'aspectes lingüístics i literaris referits de manera més o menys tangencial, classificar les obres per àmbits i temes crearia massa categories. Els articles de publicacions periòdiques apareixen citats seguint les abreviatures de *l'Année Philologique*. Les edicions i comentaris de texts antics se citen sota el nom de l'editor o comentarista. Les ocasionals cites d'autors antics altres que Èsquil han aparegut segons les abreviatures del diccionari *LSJ* i amb el text de l'edició més recent disponible al *TLG* en cada cas.

Edicions, traduccions i comentaris

Collard C., *Aeschylus: Persians and other Plays*, Oxford 2008

Mazon P., *Eschyle. Tragédies I-II*, Paris 1920-1925

Page D., *Aeschyli septem quae supersunt tragoediae*, Oxford 1972.

Riba C., *Èsquil. Tragèdies III*, Barcelona 1932-1934

Sommerstein A.H., *Aeschylus I-III*, London & Harvard 2008-2010.

Vílchez M. & Rodríguez Adrados F., *Esquilo. Tragedias I-IV*, Madrid 1997-2006

West M.L., *Aeschyli tragoediae. Cum incerti poetae Prometheus*, Stuttgart 1990a

Broadhead H.D., *The Persae of Aeschylus*, Cambridge 1960

Garvie A.F., *Aeschylus. Persae*, Oxford 2009

Hutchinson G.O., *Aeschylus. Seven against Thebes*, Oxford 1985

Lupaş L. & Petre Z., *Commentaire aux Sept contre Thèbes d'Eschyle*, Bucarest & Paris 1981

Bassi D., *Eschilo. Le supplici*, Milano 1934

Bowen A.J., *Aeschylus. Suppliant women*, Oxford 2013

Garvie A.F., *Aeschylus' Supplices: play and trilogy*, Bristol 2006²

Friis Johansen H. & Whittle E.W., *Aeschylus. The Suppliants I-III*, Copenhagen 1980

Fraenkel, E., *Aeschylus. Agamemnon, edited with a commentary*, Oxford 1974 [= 1950]

Podlecki A.J., *Aeschylus: Prometheus Bound*, Oxford 2005

Fonts secundàries

Aalto P., *Studien zur Geschichte des Infinitivs im Griechischen*, Helsinki 1963

Adkins A.W.H., "Friendship' and 'self-sufficiency' in Homer and Aristotle", *CQ* 13, 1963, 30-45

Adrados F.R., "La lengua del teatro griego", in J.J. Coy & J. de Hoz (edd.), *Estudios sobre los géneros literarios I*, Salamanca 1975, 29-48

- Aerts W.J., *Periphrastica*, Amsterdam 1965
- Ahrens H.L., “Über die Mischung der Dialekte in der griechischen Lyrik”, *Kleine Schriften I*, Hildesheim & New York 1977 [= Hannover 1891], 157-181
- Allan R.J., “Sophocles’ voice. Active, middle and passive in the plays of Sophocles”, in I.J.F. de Jong & A. Rijksbaron (edd.), *Sophocles and the Greek language. Aspects of diction, syntax and pragmatics*, Leiden & Boston 2006, 111-126
- , “Ancient Greek adversative particles in contrast”, in C. Denizot & O. Spevak (edd.), *Pragmatic approaches to Latin and Ancient Greek*, Amsterdam & Philadelphia 2017, 273-301
- Allison J.W., “Antithesis and the One/Many in Aeschylus’ *Septem*”, *Mnemosyne* 66, 2013, 566-592
- Allison T.B., *Aeschylean stylistics. A study of linguistic variation*, Michigan 2003
- Aly W., *De Aeschyli copia verborum*, Leipzig 1906
- , *Formprobleme der frühen griechischen Prosa*, Leipzig 1909
- Ambrosini R., “L’uso dell’articolo nei tragici greci, e soprattutto in Eschilo”, *SSL* 28, 1988, 25-40
- Amigues S., *Les subordonnées finales par ὅπως en attique classique*, Paris 1977
- , “Remarques sur la syntaxe de πρίν”, *LEC* 48, 1980, 193-210
- Andrisano A.M., “La definizione dello spazio scenico nei *Sette*”, in A. Aloni, E. Berardi, G. Besso & S. Cecchin (edd.), *Atti del seminario internazionale “I Sette a Tebe”: dal mito alla lettura*, Bologna 2002, 125-144
- Arnott P., *Greek scenic conventions in the fifth century b.C.*, Oxford 1962
- Aura Jorro F., *Diccionario micénico I-II*, Madrid 1985-1993 [DMic]
- Baechle N., *Metrical constraint and the interpretation of style in the tragic trimeter*, New York, Toronto & Plymouth 2007
- Bakewell G.W., *Aeschylus’s Suppliant Women. The tragedy of immigration*, Madison 2013
- Bakker W.F., *Pronomen abundans and pronomen cnoiunctum. A contribution to the history of the resumptive pronoun within the relative clause in Greek*, Amsterdam & London 1974
- Bakker E., “Boundaries, topics and the structure of discourse, an investigation of the Ancient Greek particle δέ”, *StudLang* 17, 1993, 75-311
- Bakker S.J., *The noun phrase in Ancient Greek: a functional analysis of the order and articulation of NP constituents in Herodotus*, Leiden & Boston 2009
- Barrett J., “Narrative and the messenger in Aeschylus’ *Persians*”, *AJPh* 116, 1995, 539-557
- Basset L., *Les emplois périphrastiques du verbe μέλλειν. Étude de linguistique grecque et essai de linguistique générale*, Lyon 1979
- , “Valeurs et emplois de la particule dite modale en grec ancien”, in A. Rijksbaron, H.A. Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the H.A. International colloquium in commemoration of the 150th*

- anniversary of the publication of Raphael Kühner's *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988, 27-37
- Bechert J., *Die Diathesen von ἰδεῖν und ὁρᾶν bei Homer*, München 1964
- Bechtel F., *Der ionische Dialekt*, Berlin 1963²
- Bednarowski K.P., *Negotiating dramatic character in Aeschylean drama*, Austin 2009
- Beekes R.S.P., *Comparative Indo-European linguistics. An Introduction*, Amsterdam & Philadelphia 1995
- , *Etymological dictionary of Greek*, Leiden & Boston, 2010 [EDG]
- Bees R., *Zur Datierung des Prometheus Desmotes*, Stuttgart 1993
- Behrendt G., *Über den Gebrauch des Infinitivs mit Artikel bei Thukydides*, Berlin 1886
- Bentein K., “Verbal periphrasis in Ancient Greek. A prototype analysis”, *AClass*, 54, 2011, 1-25
- , “Verbal periphrasis in Ancient Greek. A state of the art”, *RBA* 90, 2012, 5-56
- Benveniste E., “Structure et relations de la personne dans le verbe”, in *Problèmes de linguistique Générale I*, Paris 1992³, 225-236 [=BSL 43, 1946, 225-236]
- , “La phrase nominale”, *BSL* 46, 1950, 19-36
- Bergson L., “Episches in den ῥήσεις ἀγγελικαί”, *RhM* 102, 1959, 9-39
- Bers V., *Enallage and Greek style*, Leiden 1974
- , *Greek poetic syntax in the Classical Age*, New Haven & London 1984
- , *Speech in speech: Studies in incorporated oratio recta in Attic drama and oratory*, Lanham 1997
- Beye C.R., “Homeric battle narrative and catalogues”, *HSPH* 68, 1964, 345-373
- Bielohlawek K., *Hypothek und Gnome. Untersuchungen über die griechische Weisheitsdichtung der vorhellenistischen Zeit*, Leipzig 1940
- Biraud M., “Les adjectifs grecs proformes de qualité”, in A. Rijksbaron, H.A. Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International colloquium in commemoration of the 150th anniversary of the publication of Raphael Kühner's Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988, 39-51
- Birklein F., *Entwicklungsgeschichte des substantivierten Infinitivs*, Würzburg 1888
- Bishop C.E., “The verbal adjective in -τέος”, *AJPh* 20, 1899, 1-21, 121-128, 241-253
- Björck G., *Ἡ διδασκαλία. Die periphrastischen Konstruktionen im Griechischen*, Uppsala 1940
- , *Das Alpha impurum und die tragische Kunstsprache. Attische Wort- und Stilstudien*, Uppsala 1950
- Blake B.J., *Case*, Cambridge 2001²
- Blomqvist J., *Greek particles in Hellenistic prose*, Lund 1969
- Bonifazi A., Drummen A. & de Kreij M., *Particles in ancient discourse. Five volumes exploring particle use across genres*, Washington DC 2016
http://nrs.harvard.edu/urn-3:hul.ebook:CHS_BonifaziA_DrummenA_deKreijM.Particles_in_Ancient_Greek_Discourse.2016 [28/11/19]

- Boon P., “Die Verwendung des ‘accusativus cum Infinitivo’-Konstruktion in anderen Sprachen bzw. Sprachstufen als das Frühneuhochdeutsche verglichen mit dem Gebrauch dieser Fügung durch Johann Eberlin von Günzburg. Untersuchungen nach dem Wesen des ‘accusativus cum infinitivo’ in den indogermanischen Sprachen”, *IF* 85, 1980, 227-245
- Bordaux L., “Lecture du premier stasimon des *Perses*, v. 532-597”, *CGITA* 7, 1992-1993, 71-80
- Braswell B.K., *A commentary on Pindar, Nemean Nine*, Berlin 1998
- Braun P., *Beiträge zur Lehre vom griechische Pronomen ὄδε un οὐτοϋ bei Aischylos*, Marburg 1879
- Breitenbach W., *Untersuchungen zur Sprache der euripideischen Lyrik*, Hildesheim 1967 [= Stuttgart 1934]
- Brillante C., “Sulla lingua della lirica corale”, *QUCC* 27, 1981, 145-153
- Brioso Sánchez M., “El vocativo y la interjección ὦ”, *Habis* 3, 1971, 35-48
- Brixhe C., “Autour de l’objet”, in B. Jacquinod (ed.), *Cas et prépositions en grec ancien. Actes du colloque International de Saint-Etienne*, Saint-Étienne 1994, 21-44
- Brown A.L., “The end of the *Seven against Thebes*”, *CQ* 26, 1976, 206-219
- Browning R., *Medieval & modern Greek*, Cambridge 1989²
- Brugmann K., *Die Demonstrativpronomina der indogermanischen Sprachen. Eine bedeutungsgeschichtliche Untersuchung*, Leipzig 1905
- Bubeník V., “On the evolution of the Greek prepositional system from Proto-Indo-European local adverbs and adpositions”, in G.K. Giannakis, M. Baltazani, G.I. Xidopoulos & T. Tsagalidis (edd.), *Proceedings of the 8th international conference on Greek linguistics*, Ioannina 2009, 41-60
- Burguière H., *Histoire de l’infinitif en grec*, Paris 1960
- Burian P., “Pelagus and politics in Aeschylus’ Danaid trilogy” in M. Lloyd (ed.), *Aeschylus*, Oxford 2007, 199-210 [= *Wiener Studien* 8, 1974, 5-14]
- Caldwell R.S., “The misogyny of Eteocles”, *Arethusa* 6, 1973, 197-231
- Camerer R., “Über den ‘emphatischen’ Grundwert der Partikel ἄν”, *Glotta* 46, 1968, 106-117
- Carrière J., “L’accusatif absolu avec ὄς: nuances et origine”, *RPh* 47, 1973, 212-224
- Chanet A.M., “Ἐως et πρίν en Grec classique”, *REG* 92, 1979, 166-207
- , “Sur le nominatif-accusatif neutre en grec: règle ‘pánta rei’ et règles de dominance”, *Lalies* 12, 1991, 153-157
- , “Sème négatif et génitif grec”, in B. Jacquinod (ed.), *Cas et prépositions en grec ancien. Actes du colloque International de Saint-Etienne*, Saint-Étienne 1994, 45-62
- Chantraine P., *Histoire du parfait grec*, Paris 1927
- , *La formation des noms en grec ancien*, Paris 1933 [=1979]
- , *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 1999² [*DELG*]
- , *Morphologie historique du grec*, Paris 2002 [=1961²]

- , *Grammaire homérique*, I-II, Paris 2013-2015²
- Chiappi L., “Osservazioni sull’uso del participio in greco”, *A&R* 38, 1993, 196-202
- Cipolla P., “La hybris di Serse nei Persiani di Eschilo fra destino e responsabilità”, in A. Rotondo (ed.), *Studia humanitatis. Saggi in onore di Roberto Osculati*, Roma 2011, 29-39
- Clay D.M., *A formal analysis of the vocabularies of Aeschylus, Sophocles and Euripides*, Minneapolis & Athens 1958-1960
- Collard C., *Colloquial expressions in Greek tragedy: revised and enlarged edition of P.T. Stevens's Colloquial expressions in Euripides*, Stuttgart 2018
- Conacher D.J., *Aeschylus. The earlier plays and related studies*, Toronto, Buffalo & London 1996
- Cors i Meya J., “L’ús d’ὄν en l’obra de Sòfocles. ὄν com a indicador de potencial de passat/irreal”, *Faentia* 15, 1993, 7-28; *Faentia* 18, 1996, 7-37
- , “Prótasis y participio absoluto. Nombres antiguos que refuerzan una propuesta nueva”, in E. Crespo, J. de La Villa, A.R. Revuelta (edd.), *Word classes and related topics in Ancient Greek*, Louvain 2006, 389-404
- Coseriu E., *Einführung in die strukturelle Linguistik*, Tübingen 1969
- , “Los conceptos de ‘dialecto’, ‘nivel’ y ‘estilo de lengua’ y el sentido propio de la dialectología”, *Lingüística española actual* 3, 1981, 1-32
- Crespo Güemes E., “On the system of substantive clauses in ancient Greek”, *Glotta* 62, 1984, 1-16
- , “The semantic and syntactic functions of the accusative”, in A.Rijksbaron, H.A.Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International colloquium in commemoration of the 150th anniversary of the publication of Raphael Kühner's Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988a, 99-120
- , “La expresión de la función Manera en griego”, *Emerita* 56, 1988b, 43-64
- , “Participio absoluto y subordinada adverbial”, in *Actas del VII Congreso Español de Estudios Clásicos I*, Madrid 1989, 119-126
- , “La sintaxis griega hoy”, *Synthesis* 10, 2003, 31-53
- , “The significance of Attic for the continued evolution of Greek” in C.C. Caragounis (ed.), *Greek: a language in evolution*, Hildesheim & Zürich 2010, 119-136
- Crespo E., Conti L. & Maquieira H., *Sintaxis del griego clásico*, Madrid 2003
- Cuenca M.J., “Una justificació liminar del concepte d’interordinació”, in E. Casanova & J. Espinosa (edd.), *Homenatge a J. Belloch Zimmermann*, València 1988, 67-73
- Cuny A., *Le nombre duel en grec*, Paris 1906
- Cuypers M., “Interactional particles and narrative voices in Apollonius and Homer”, *Caeculus* 6, 2005, 35-69
- Dale A.M., “Seen and unseen on the Greek stage: a study in scenic conventions”, *WS* 69, 1956, 96-106 [= *Collected papers*, Cambridge 1969, 119-129]
- , *The lyric metres of Greek drama*, Cambridge 1968²
- Dawe R.D., “The end of Seven against Thebes”, *CQ* 17, 1967, 16-28

- , “The end of *Seven against Thebes* yet again”, in R.D. Dawe, J. Diggle & P.E. Easterling (edd.), *Dionysiaca. Nine studies in Greek poetry by former pupils presented to sir Denys Page on his seventieth birthday*, Cambridge 1978, 87-103
- de Boel G., “Towards a theory of the meaning of complementizers in classical attic”, *Lingua* 52, 1980, 285-304
- , “The homeric accusative of limit of motion revisited”, in A.Rijksbaron, H.A.Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International colloquium in commemoration of the 150th anniversary of the publication of Raphael Kühner’s Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988, 53-65
- de Groot A.W., “Les oppositions dans les systèmes de la Syntaxe et des Cas”, in *Mélanges de linguistique offerts à C. Bally*, Genève 1939, 107-127
- , “Classification of cases and uses of cases”, in M. Halle (ed.), *For Roman Jakobson essays on the occasion of his sixtieth birthday, 11 October 1956*, the Hague 1956, 187-194
- de Hoz J., *On Aeschylean composition I*, Salamanca 1979
- de Jong I.J.F. & Rijksbaron A. (edd.), *Sophocles and the Greek language. Aspects of diction, syntax and pragmatics*, Leiden & Boston 2006
- de la Villa J., “La subordinación completiva en función sujeto en griego”, *Habis* 18-19, 1987-1988, 9-28
- , “La interrogación como procedimiento de caracterización funcional sintáctica en griego antiguo: sus límites”, *Actas del VII Congreso Español de Estudios Clásicos I*, Madrid 1989, 329-335
- , “La agentividad en la lengua homérica” in M.E. Torrego (ed.), *Nombres y funciones. Estudios de sintaxis griega y latina*, Madrid 1998, 147-180
- , “La subordinación en griego antiguo: análisis y perspectivas”, in *Actas del X Congreso Español de Estudios Clásicos I*, Madrid 2000, 117-165
- de Poli M., “The metres of fear in Attic drama”, in M. de Poli (ed.), *Il teatro delle emozioni: la paura*, Padova 2018, 41-70
- Delaunoy M., “Contribution à l’étude de la voix moyenne du grec classique”, *LEC* 42, 1974, 375-392
- Delbrück B., *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen III-V. Vergleichende syntax*, Strassburg 1893-1900
- DELG = Chantraine P. 1999²
- Denniston J.D., *Greek particles*, Oxford 1966²
- des Places E., *Le pronom chez Pindare. Recherches philologiques et critiques*, Paris 1947
- di Gregorio L., *Le scene d’annuncio nella tragedia greca*, Milano 1967
- Dickey E., *Greek forms of address. From Herodotus to Lucian*, Oxford 1996
- Dindorf W., *Lexicon Aeschyleum*, Leipzig 1876
- DMic = Aura Jorro F. 1985-1993
- Donati M., *La categoria del vocativo nelle lingue classiche: aspetti teorici, diacronici e tipologici*, Roma 2009

- Dover K.J., “The colloquial stratum in classical Attic prose”, in *Greek and the Greeks. Collected papers I*, Oxford, 1987a, 16-30 [= J.J. Augustin (ed.), *Classical contributions. Studies in honor of M.F. McGregor*, Locust Valley 1981]
- , “ΔΕ in the Khalkis decree”, in *Greek and the Greeks. Collected papers I*, Oxford 1987b, 42 [= *ZPE* 30, 1978, 94]
- , “Some types of abnormal word-order in Attic comedy”, in *Greek and the Greeks. Collected papers I*, Oxford, 1987c, 43-66 [= *CQ* 35, 1985, 324-343]
- ”The style of Aristophanes”, in *Greek and the Greeks. Collected papers I*, Oxford 1987d, 224-236 [= “Lo stilo di Aristofane”, *QUCC* 9, 1970, 7-23]
- , “The language of criticism in Aristophanes’ *Frogs*”, in B. Zimmermann (ed.), *Antike Dramentheorie und ihre Rezeption*, Stuttgart 1992, 1-14
- Drachmann A.B., *Scholia vetera in Pindari carmina I*, Leipzig 1903-1927 [=Amsterdam 1966-1969]
- Dressler W., “Der Untergang des Dativs in der anatolischen Gräzität”, *WS* 78, 1965, 83-107
- Drummen A., “Discourse cohesion in dialogue. Turn-initial ἀλλά in Greek drama”, in S. Bakker & G.C. Wakker (edd.), *Discourse cohesion in ancient Greek*, Amsterdam, Brill, 2007, 135-154
- Duhoux Y., “Le système verbal grec: l’état mycénien”, in A. Rijksbaron, H.A. Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International colloquium in commemoration of the 150th anniversary of the publication of Raphael Kühner’s Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988, 121-145
- , “Grec parlé: une étude contrastive des particules aux ve-IVe siècles”, in A. Rijksbaron (ed.), *New approaches to Greek particles*, Amsterdam 1997a, 15-48
- , “Quelques idées reçues, néanmoins fausses, sur les particules grecques”, *AC* 66, 1997b, 281-288
- , “Les particules grecques: les situations homérique et mycénienne”, in Y. Duhoux (ed.), *Langue et langues*, Louvain-la-Neuve 2000, 13-42
- Dunkel G.E., “J. Wackernagel und die idg. Partikeln *só, *ke, *kem und *an”, in E. Heiner & H. Rix (edd.), *Sprachwissenschaft und Philologie. Jakob Wackernagel und die Indogermanistik heute*, Wiesbaden 1990, 100-130
- Durán López M.Á., “Las partículas griegas y las funciones de comunicación”, *REspLing* 30, 2000, 45-76
- Earp F.R., *The style of Aeschylus*, New York 1970 [=Cambridge 1948]
- EDG =Beekes R.S.P. 2010
- Edinger H.G., *Index analyticus graecitatis Aeschyleae*, Hildesheim & New York 1981
- Fajen F., “Tempus im Griechischen”, *Glotta* 49, 1971, 34-41
- Fawcett Tucker E., *The creation of morphological regularity: early Greek verbs in -éō, -áō, -óō, -úō and -íō*, Göttingen 1990
- Felsenthal R.A., *The language of Greek choral lyric: Alcman, Stesichorus, Ibycus and Simonides*, Ann Arbor 1980

- Finley J.H., *Pindar and Aeschylus*, Cambridge (MA) 1966
- Fortassier P., *L'hiatus expressif dans l'Iliade et dans l'Odyssee*, Paris 1989a
- , “À propos de l'emploi du duel chez Homère”, *REG* 102, 1989b, 183-189
- Fournier H., *Les verbes “dire” en grec ancien. Exemple de conjugaison supplétive*, Paris 1946
- Fox B.A., “The discourse function of the participle in ancient Greek” in F. Klein Andrew (ed.), *Discourse perspectives on syntax*, New York & London 1983, 23-41
- Fraenkel E., *Die sieben Redepaare im Thebanendrama des Aeschylus*, München 1957
- , “Zum Schluss der ‘Sieben gegen Theben’”, *MH* 21, 1964, 58-64
- Fraenkel J.J., “A question in connection with Greek particles”, *Mnemosyne* 13, 1947, 183-201
- Franklin S.B., *Traces of epic influence in the tragedies of Aeschylus*, Baltimore 1895
- Freytmuth G., “Zugang zur Aischylos-Weberüberlieferung”, in H. Hommel (ed.), *Wege zu Aischylos I*, Darmstadt, 1974, 41-52 [= *Das Altertum* 7, 1961, 200-207]
- Gagarin M., *Aeschylean drama*, Berkeley 1976
- García Gual C., *El sistema diatético en el verbo griego*, Madrid 1970
- García Ramón J.L., “Griego ἐκόν εἶναι y el origen de εἶναι abundans”, in M. Fernández Galiano (ed.), *Auguralia: estudios de lenguas y literaturas griega y latina*, Madrid 1984a, 161-175
- , “Un tipo especial de infinitivo parentético: ὡς παλαιὰ εἶναι”, in L. Gil & R.M. Aguilar (edd.), *Apophoreta philologica Emmanuelli Fernández-Galiano a sodalibus oblata I*, Madrid 1984b, 75-82
- , “Homérico προτὶ Ἴλιον ἱρήν” in *Actas del VII Congreso Español de Estudios Clásicos I*, Madrid 1989a, 149-154
- , “Los modos en las subordinadas consecutivas en griego clásico”, in *Actas del VII Congreso Español de Estudios Clásicos I*, Madrid 1989b, 155-162
- Garzya A., “Sul problema della rappresentazione della individualità nella tragedia”, *CFC(G)* 15, 2005, 35-47
- George C.H., *Expressions of agency in Ancient Greek*, Cambridge 2005
- , “Greek particles. Just a literary phenomenon?”, in S. Bakker & G.C. Wakker (edd.), *Discourse cohesion in ancient Greek*, Amsterdam, 2007, 155-169
- Gildersleeve B.L., “On εἶ with the future indicative and εἴ with the subjunctive in the tragic poets”, *TAPA* 7, 1876, 5-23
- , “On the article with proper names”, *AJPh* 11, 1890, 483-487
- , *Pindar. The Olympian and Pythian odes*, New York 1979 [= New York 1899]
- , *Syntax of classical Greek from Homer to Demosthenes II*, New York, Cincinnati & Chicago 1900
- Gómez i Font X., “L'oració complexa llatina. Aproximació a una tipologia”, *Faventia* 16, 1995, 21-37
- Gonda J., “On Nominatives joining or ‘replacing’ Vocatives”, *Lingua* 6, 1956, 89-104
- , “Greek ἐπί + Dative”, *Mnemosyne* 10, 1957, 1-7
- , “A remark on ‘periphrastic’ constructions in Greek”, *Mnemosyne* 12, 1959, 97-112

- Goodwin W.W., *Syntax of the moods and tenses of the Greek verb*, Philadelphia 1992 [=1890]
- Goward B., *Telling tragedy. Narrative technique in Aeschylus, Sophocles and Euripides*, London 1999
- Griffith M., *The authenticity of Prometheus Bound*, Cambridge 1977
- , “Aeschylus, Sicily and Prometheus”, in R.D. Dawe, J. Diggle & P.E. Easterling (edd.), *Dionysiaca. Nine studies in Greek poetry by former pupils presented to sir Denys Page on his seventieth birthday*, Cambridge 1978, 105-139
- , “The poetry of Aeschylus (in its traditional contexts)”, in A.C. Hernández (ed.), *Eschyle à l'aube du théâtre occidental: neuf exposés suivis de discussions*, Genève 2009, 1-55
- Guiraud C., *La phrase nominale en grec: d'Homère a Euripide*, Paris 1962
- Günther S., “From concessive connector to discourse marker: the use of *obwohl* in everyday German interaction”, in E. Couper-Kuhlen & B. Kortmann (edd.), *Cause, condition, concession, contrast: cognitive and discourse perspectives*, Berlin 2000, 439-68 (*non vidi*)
- Hagège C., “Les pronoms logophoriques”, *BSL* 69, 1974, 287-310
- Hainsworth J.B., “The plural of abstract nouns in the Greek epic”, *BICS* 4, 1957, 1-9.
- Harmsen T., *De verborum collocatione apud Aeschylum Sophoclem Euripidem capita selecta*, Gottingae 1880
- Hartung J.A., *Lehre von den Partikeln der griechischen Sprache I-II*, Erlangen 1832-1833
- Hass O., “Die griechischen Absolutiva auf -δα, -δην, -δον”, *MNHMHΣ XAPIN. Gedenkschrift P. Kretschmer I*, Wien 1956, 130-145
- Hasse E., *Ueber den Dual bei den attischen Dramatikern*, Bartenstein 1891
- Haudry J., *L'indoeuropéen*, Paris 1979
- Haug D.T.T., “Tmesis in the epic tradition”, in Ø. Andersen & D.T.T. Haug (edd.), *Relative chronology in early Greek epic poetry*, Cambridge 2012, 96-105
- Headlam W., “Aeschylea”, *CR* 12, 1898, 189-193
- Hellwig A., “Zur Funktion und Bedeutung der griechischen Partikeln”, *Glotta* 52, 1974, 145-171
- Herington C.J., “Aeschylus: the last phase”, *Arion* 4, 1965, 384-403
- , “Aeschylus in Sicily”, *JHS* 87, 1967, 74-85
- , *Poetry into drama. Early tragedy and the Greek poetic tradition*, Berkeley, Los Angeles & London 1985
- , *Aeschylus*, New Haven & London 1986
- Hermann E., “Gab es im Indogermanischen Nebensätze?”, *HSF* 33, 1895, 481-535
- Hernández Muñoz F., “Algunos datos sobre la evolución de ἴνα en griego: la lengua de Eurípides”, in *Actas del Congreso de la Sociedad Española de Lingüística XX Aniversario*, Madrid 1990, 206-215
- , “Eγώ en los trágicos con atención especial a Sófocles: estudio distribucional”, in A. Garzya (ed.), *Ideas y formas en el teatro griego. Actas del Coloquio italo-español*, Napoli 2000, 213-236

- Hiersche R., *Grundzüge der griechischen Sprachgeschichte*, Wiesbaden 1970
- Hjelmstev L., *La catégorie des cas I-II*, Copenhagen 1935-1937
- Hoffmann O., “Das dorische a im Trimeter der attischen Tragödie”, *RhM* 69, 1914, 244-253
- Hoffmann O., Debrunner A. & Scherer A., *Historia de la lengua griega*, Madrid 1973 [= *Geschichte der griechischen Sprache*, Berlin 1969]
- Holland G.B., “Nominal sentences and the origin of absolute constructions in Indo-European”, *ZVS* 99, 1986, 163-193
- Hooker J., “Homeric φίλος”, *Glotta* 65, 1987, 44-65
- Horrocks G.C., *Greek. A history of the language and its speakers*, Chichester 2010²
- Huitnik L., “Pragmatic presupposition and complementation in classical Greek”, in S. Bakker & G.C. Wakker (edd.), *Discourse cohesion in ancient Greek*, Amsterdam 2007, 21-40
- Humbert J., *Syntaxe grecque*, Paris 1972³
- Hummel P., *La syntaxe de Pindare*, Louvain & Paris 1993
- Ieranò G., “La città delle donne. Il sesto canto dell’*Iliade* e i *Sette contro Tebe* di Eschilo”, in A. Aloni, E. Berardi, G. Besso & S. Cecchin (edd.), *Atti del seminario internazionale “I Sette a Tebe”: dal mito alla lettura*, Bologna 2002, 73-92
- Irigoin J., “Propos sur l’accusatif grec”, *Mélanges J. Taillardat*, Paris 1988, 93-102
- Italie G., *Index aeschyleus*, Leiden 1964
- Jakobson R., “Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre: Gesamtbedeutungen der russischen Kasus”, in *Travaux du Cercle Linguistique de Prague VI*, Prague 1926, 240-299 [= *Selected writings. Word and language II*, the Hague 1971, 23-71]
- , “Closing statement: linguistics and poetics”, in T.A. Sebeok (ed.), *Style in language*, Cambridge (MA) 1960, 350-377
- Janko R., “Ἀὐτὸς ἐκεῖνος: a neglected idiom”, *CQ* 35, 1985, 20-30
- Jannaris A.N., *An historical Greek grammar chiefly of the Attic dialect*, Hildesheim, Zürich & New York 1987 [= London 1897]
- Jiménez López M.D., “La distribución de participio concertado y subordinada adverbial en la lengua literaria griega del siglo V a.C.”, *Emerita* 55, 1987, 51-62
- , “Remarques sur la rection et les prépositions” in B. Jacquiod (ed.), *Cas et prépositions en grec ancien. Actes du colloque International de Saint-Etienne*, Saint-Étienne 1994, 211-226
- Friis Johansen H., “Some features of sentence-structure in Aeschylus’ *Suppliants*”, *C&M* 15, 1954, 1-59
- , *General reflection in tragic rheseis. A study of form*, Copenhagen 1959
- , “Progymnasmata”, *C&M* 27, 1966, 61-64
- Jones F.P., *The Ab urbe condita construction in Greek. A reclassification of the participle*, New York 1966 [= 1939]
- Kaczko S., “La tragedia”, in A.C. Cassio (ed.), *Storia delle lingue letterarie greche*, Firenze 2008, 248-259
- Kaimio M., *The chorus of Greek drama within the light of the person and number used*, Helsinki 1970

- , *Physical contact in Greek tragedy. A study of stage conventions*, Helsinki 1988
- Karstens I., *De infinitivi usu Aeschyleo*, Kiel 1877
- Katsouris A.G., *Linguistic and stylistic characterization. Tragedy and Menander*, Ioannina 1975
- , “Plural in place of singular”, *RhM* 120, 1977, 228-240
- Kiparsky P., “Tense and mood in Indo-European syntax”, *StudLang* 4, 1968, 30-57
- Köhler A.W., *De Dorismi cum metris apud Aeschylum et Sophoclem necessitudine*, Posen 1877
- Konstan D., *Friendship in the classical world*, Cambridge 1997
- Koster W.J.W., “De Graecorum genitivo, qui dicitur auctoris; de Od. Θ 499”, *Mnemosyne* 5, 1952, 89-93
- Kozak A., *Dictionnaire des hapax dans la poésie archaïque, d’Homère à Eschyle I-II*, Lyon 2018
- Krarup P., “Verwendung von Abstrakta in den direkten Rede bei Homer”, *C&M* 10, 1949, 1-17
- Kretschmer P., “Griechisch φίλος”, *IF* 45, 1927, 267-271, H.B. Rosén, *Strukturalgrammatische Beiträge zum Verständnis Homers*, Amsterdam 1967
- Kühner R. & Gerth B., *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache I-II*, Hannover 1976 [= 1890-1904³]
- Kuryłowicz J., *The inflectional categories of Indo-European*, Heidelberg 1964
- , “La construction ergative et le développement ‘stadial’ du langage”, in *Esquisses linguistiques I*, München 1973^{2a}, 95-103 [= *ASNP* 18, 1949, 84-92]
- , “Le problème du classement des cas”, in *Esquisses linguistiques I*, München 1973^{2b}, 131-150 [= *BSL* 9, 1949, 20-43]
- Kurzová H., “Die Entstehung des deklarativen Infinitivs im Griechischen”, *Eirene* 6, 1967, 101-114
- , *Zur syntaktischen Struktur des griechischen Infinitiv und Nebensatz*, Amsterdam & Praha 1968
- , “Die textsyntaktischen Regeln des griechischen”, *Eirene* 16, 1978, 51-58
- Labey D., *Manuel des particules grecques*, Paris 1950
- Labiano Ilundain M., “Interjecciones y lengua conversacional en las comedias de Aristófanes”, in A. López Eire (ed.), *Sociedad, política y literatura. Comedia griega antigua*, Salamanca 1997, 31-44.
- , “Griego εἶέν. Sobre un uso concreto y su distribución”, in M. Labiano Ilundain, A. López Eire, A.M. Seoane (edd.), *Retórica, política e ideología. Desde la Antigüedad hasta nuestros días I*, Salamanca 1998, 15-24
- Lalin E., *De praepositionum usu apud Aeschylum*, Uppsaliae 1877
- Lammert E., *De pronomibus relativis homericis*, Leipzig 1874
- Langholf V., “Unmovierte Partizipien im Griechischen”, *Hermes* 105, 1977, 290-307
- Lasso de la Vega J. S., *La oración nominal en Homero*, Madrid 1955
- , “Genitivo partitivo sujeto en griego”, in *Actas del I congreso Español de Estudios Clásicos*, Madrid 1958, 462-472
- , “Notas sintácticas al genitivo griego”, *Emerita* 27, 1959, 111-153

- , *Sintaxis griega I*, Madrid 1968
- Lavidas N., *Transitivity alternations in diachrony. Changes in argument structure and voice morphology*, Newcastle 2009
- Lehmann W.P., “On earlier stages of the Indo-European nominal inflection”, *Language* 34, 1958, 179-202
- Lejeune M., *Les adverbes grecs en -θεν*, Bordeaux 1939
- Lesky A., *Die tragische Dichtung der Hellenen*, Göttingen 1972³
- Létoublon F., “Le vocabulaire de la supplication en grec: Performatif et dérivation délocutive: Hikétés hikànō, lité et lissomai”, *Lingua* 52, 1980, 325-336
- , “Υστατος ἐλθεῖν, ἄγγελος ἐλθεῖν. Predication, attribut et apposition”, in A. Rijksbaron, H.A. Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International colloquium in commemoration of the 150th anniversary of the publication of Raphael Kühner’s Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988, 161-175
- Leumann M., “Μέν und μήν, δέ und δή”, *MH* 6, 1949, 85-89
- Lex R., *Der Gebrauch des Duals bei den griechischen Komödiendichtern und Tragikern*, München 1920
- Librán Moreno M., *Lonjas del banquete de Homero. Convenciones dramáticas en la tragedia temprana de Esquilo*, Huelva 2005
- Liddell H.G., Scott R. & Jones H.S., *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996⁹ [LSJ]
- Lillo Alcaraz A., “El pronombre anafórico μιν. Una nueva explicación”, in A. González Senmartí & J. Zaragoza (edd.), *Homenatge a Josep Alsina. Actes del Xè simposi de la secció catalana de la SEEC*, Tarragona 1992, 81-84
- Ljungvik H., *Beiträge zur Syntax der spätgriechischen Volkssprache*, Uppsala 1932
- Lloyd M., “The tragic aorist”, *CQ* 49, 1999, 24-45
- Lloyd-Jones H., “The end of the Seven against Thebes”, *CQ* 9, 1959, 80-115
- , “The ‘Supplices’ of Aeschylus: the new date and old problems”, *AC* 33, 1964, 356-374
- López Eire A., “Tucídides y la koiné”, in L.A. de Cuenca, E. Gangutia Elícegui, A. Bernabé Pajares & J. López Facal (coord.), *Athlon. Satura grammatica in honorem Francisci R. Adrados I*, Madrid 1984, 245-261
- , “La lengua de la comedia aristofánica”, *Emerita* 54, 1986, 237-274
- , *Ático, koiné y aticismo. Estudios sobre Aristófanes y Libanio*, Murcia 1991
- , “Koiné y aticismo: nuevas perspectivas”, in A. González Senmartí & J. Zaragoza (edd.), *Homenatge a Josep Alsina. Actes del Xè simposi de la secció catalana de la SEEC*, Tarragona 1992, 39-50
- , “De l’attique à la koiné”, in C. Brixhe (ed.), *La koiné grecque antique: une langue introuvable?*, Nancy 1993, 41-57
- , “Sobre los jonismos de la tragedia ática”, *CFC(G)* 18, 2008, 7-53
- Louw P., “Linguistic theory and the Greek case system”, *AC* 9, 1966, 73-88
- LSJ = Liddell H.G., Scott R. & Jones H.S. 1996⁹
- Luraghi S., “The opposition total: partitive and the use of cases with prepositions in ancient Greek”, in A. Rijksbaron, H.A. Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the*

- footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International colloquium in commemoration of the 150th anniversary of the publication of Raphael Kühner's Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988, 177-192
- , *On the meaning of prepositions and cases. The expression of semantic roles in ancient Greek*, Amsterdam & Philadelphia 2003
- , “Greek prepositions: patterns of polysemantization and semantic bleaching”, in E. Crespo, J. De la Villa & A.R. Revuelta (edd.), *Greek cases and related topics in Ancient Greek*, Leuven 2006, 487-499
- , “The origin of the feminine gender in PIE. An old problem in a new perspective”, in V. Bubeník, J. Hewson & S. Rose (edd.), *Grammatical change in Indo-European languages*, Amsterdam & Philadelphia 2009, 3-15
- Maas P., *Greek metre*, Oxford 1962
- Mambrini F. & Passarotti M., “Subject-verb agreement with coordinated subjects in Ancient Greek. A treebank-based study”, *JGL* 16, 2016, 87-116
- Manoléssou I., “The evolution of the demonstrative system in Greek”, *JGL* 2, 2002, 119-48
- Mansour K., “Langue et poésie d’Hérodote dans le livre II de l’Enquête : étude de syntaxe stylistique” in L. Coulon, P. Giovannelli-Jouanna & F. Kimmel-Clauzet (edd.), *Hérodote et l’Égypte. Regards croisés sur le Livre II de l’Enquête d’Hérodote. Actes de la journée d’étude organisée à la Maison de l’Orient et de la Méditerranée*, Lyon 2013, 45-61
- Márquez Guerrero M.Á., *Las gnomai de Baquilides*, Sevilla 1992
- Martín de Lucas I., “Los demostrativos con ἰ epidíctica en Lisias”, in *Actas del IX Congreso Español de Estudios Clásicos*, Madrid 1997, 153-157
- , “La partícula deíctica -ί”, *CFC(G)* 21, 2011, 65-83
- Martín López M.I., “La función discursiva de la partícula griega δέ”, *Habis* 24, 1993, 219-234
- Mastrorarde D.J., *Contact and discontinuity. Some conventions of speech and action on the Greek tragic stage*, Berkeley & Los Angeles 1979
- Matino G., *La sintassi di Eschilo*, Napoli 1998
- McWhorter A.W., “A study of the so-called deliberative type of question (τί ποιήσω;) as found in Aeschylus, Sophocles and Euripides”, *TAPhA* 41, 1910, 157-167
- Melero A., “Aves 1-351: un ejemplo de caracterización lingüística”, in *Actas del VIII Congreso Español de Estudios Clásicos I*, Madrid 1994, 193-199
- Meillet A., “La phrase nominale en indo-européen”, *MSL* 14, 1906-1908, 1-26
- , *Introduction à l’étude comparative des langues indo-européennes*, Paris 1908²
- , “L’emploi du duel chez Homère, et l’élimination du duel”, *MSL* 22, 1922, 145-164
- , *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris 1948
- , *Aperçu d’une histoire de la langue grecque*, Paris 1975⁸ [=2004]
- Meister F., “A form of Greek emphatic address: σὺ δέ with vocative”, *Glotta* 94, 2018, 243-258

- Meisterhans K. & Schwyzer E., *Grammatik der attischen Inschriften*, Berlin 1900³
- Méndez Dosuna J.V., “Fusion, fission, and relevance in language change: de-univerbation in Greek verb morphology”, *StudLang* 21, 1997, 577-612
- Menge H., *De praepositionem usu apud Aeschylum*, Gottingae 1863
- Mertyris D., *The loss of the genitive in the diachrony of Greek*, Melbourne 2014
- Michelini A.M., *Tradition and dramatic form in the Persians of Aeschylus*, Leiden 1982
- Miller G.D., *Ancient Greek dialects and early authors. Introduction to the dialect mixture in Homer, with notes on lyric and Herodotus*, Boston & Berlin, 2014
- Molinelli M., *Il duale nel greco antico. La vicenda di un numero grammaticale*, Roma 2009²
- Molinos Tejada M.T. & García Teijeiro M., “Pa-si-te-o-i y πάντες θεοί”, in E. Redondo-Moyano & M.J. Carcía Soler (edd.), *Nuevas interpretaciones del Mundo Antiguo*, Vitoria-Gasteiz 2017, 261-270
- Mommsen T., *Beiträge zu der Lehre von den griechischen Präpositionen*, Berlin 1895
- Monteil P., *La phrase relative en grec ancien*, Paris 1963
- Moorhouse A.C., “On negating Greek participles, where the leading verbs are of a type to require μή”, *CQ* 42, 1948, 35-40
- , “The origin of the infinitive in Greek indirect statement”, *AJPh* 76, 1955, 176-183
- , *The syntax of Sophocles*, Leiden 1982
- , “The role of the accusative case”, in A.Rijksbaron, H.A. Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International colloquium in commemoration of the 150th anniversary of the publication of Raphael Kühner’s Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988, 209-218
- Morales Harley R., “Conectores en griego antiguo”, *Káñina* 41, 2017, 105-126
- Moreau A., “Portraits des humbles dans le théâtre d’Eschylle (le messager thébain, le veilleur, le héraut et la nourrice d’Argos)”, in J. Leclant & J. Jouanna (edd.), *Le théâtre grec antique : la tragédie. Actes du 8ème colloque de la Villa Kérylos*, Paris 1998, 27-42
- Morenilla Talens C., “Die Charakterisierung der Ausländer durch lautliche Ausdrucksmittel in den *Persern* des Aischylos sowie den *Acharnen* und *Vögeln* des Aristophanes”, *IF* 94, 1989, 158-177
- Morpurgo-Davies A., “Article and demonstrative: a note”, *Glotta* 46, 1968, 77-85
- , “Particles in Greek epigraphical texts: the case of Arcadian”, in A. Rijksbaron (ed.), *New approaches to Greek particles*, Amsterdam 1997, 49-73
- Moser A., *The history of perfect periphrases in Greek*, Cambridge 1988
- Mosès S., “Émile Benveniste et la linguistique du dialogue”, *RMM* 4, 2001, 509-525
- Muchnová D., “Entre conjonction et particule: le cas de ἐπεὶ”, in E. Crespo, J. de La Villa, A.R. Revuelta (edd.), *Word Classes and Related Topics in Ancient Greek*, Louvain 2006, 567-570
- Mugler C., “La fréquence et la distribution des formes nominales du verbe en grec et en latin”, *RPh* 8, 1934, 367-385

- , “L’emploi du participe dans la proposition infinitive chez Homère”, *BSL* 36, 1935, 90-106
- , “L’amplification de la proposition infinitive par le participe et par des phrases à structure personnelle”, *RPh* 10, 1936, 301-317
- , *L’évolution des constructions participiales complexes en grec et en latin*, Paris 1938
- Musić A., “Gnomički aorist u grčkom i hrvatskom jeziku”, *Rad Jugoslavenske Akademije* 112, 1892, 1-40 (*non vidi*)
- Nagy G., *Pindar’s Homer. The lyric possession of an epic past*, Baltimore & London 1990
- Neri C., “Germi’ di tragedia nei frammenti della lirica greca arcaica. Alcuni specimina”, in N. Novello (ed.), *Tràgos. Pensiero e poesia nel tragico*, Pasian di Prato 2014, 137-153
- Nestle W., *Die Struktur des Eingangs in der attischen Tragödie*, Hildesheim 1967 [=Stuttgart 1930]
- Neuberger-Donath R., “Ξύν, ursprünglich ein Lokaladverb?”, *GB* 14, 1987, 23-34
- , “Adverb, Präposition, Präverb in der Sprache Homers”, *WS* 117, 2004, 5-14
- Nicolaus P., *Die Frage nach der Echtheit der Schlusszene von Aischylos’ Sieben gegen Thebes*, Tübingen 1967
- Nikitina T. & Marslov B., “Redefining *constructio praegnans*: on the variation between allative and locative expressions in ancient Greek”, *JGL* 13, 2013, 105-142
- Nikolaïdou-Arabatzí S., *Ευρυπίδης. Βάκχαι*, Thessaloniki 2006
- Nöthiger M., *Die Sprache des Stesichorus und des Ibycus*, Zürich 1971
- Novelli S., *Anomalie sintattiche e costrutti marcati: l’anacoluto in Eschilo*, Tübingen 2012
- Nuchelmans J., “Quelques observations sur l’emploi de l’adverbe de modalité ἵσως dans la tragédie grecque”, in J.M. Bremmer, S.L. Radt & C.J. Ruijgh (edd.), *Miscellanea tragica in honorem J.C. Kamerbeek*, Amsterdam 1976, 225-247
- Oguse A., *Recherches sur le participe circonstanciel en grec ancien*, Wetteren 1962
- Oréal E., “Sur la fonction argumentative de quelques particules grecques”, *Lalies* 17, 1997, 229-249
- Padilla Carmona C., “Esboç d’una tipologia de l’oració complexa llatina”, *SPhV* 14, 2012, 109-124
- Paduano G., “Eschilo e la nascita del personaggio”, *Dioniso* 3, 2013, 5-25
- Papadopoulou T., *Aeschylus: Suppliants*, London 2011
- Pattoni M.P., *L’autenticità del Prometeo Incatenato di Eschilo*, Pisa 1987
- Paul H., *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Tübingen 1960⁶
- Peretti A., *Epirrhema e tragedia. Studio sul drama attico arcaico*, Firenze 1939
- Petit D., **Sue- en grec ancien: la famille du pronom réfléchi. Linguistique grecque et comparaison indo-européenne*, Louvain & Paris 1999
- Petersmann H., “Zur Entwicklungsgeschichte der Motionslosen Partizipia im Griechischen”, *Sprache* 25, 1979, 144-166
- Pfeuffer H., *Die Gnomik in der Tragödie des Aischylos*, München 1940

- Pickard Cambridge A.W., *The dramatic festivals of Athens*, Oxford 1968²
- Pierson W., “Über die Tmesis der Präposition vom Verbum bei den griechischen Dichtern, insbesondere bei Dramatikern und Lyrikern”, *RhM* 11, 1857, 90-128, 260-292, 379-427
- Pompei A., “Participles as a non-prototypical word-class”, in E. Crespo, J. De la Villa & A.R. Revuelta Puigdollers (edd.), *Word classes and related topics in Ancient Greek*, Leuven 2006
- Pötscher W., “Die Funktion der Anapästpartien in den Tragödien des Aischylos”, *Eranos* 57, 1959, 79-98
- Radko A.M., *The syntax of the narrative passages in Greek tragedy*, Baltimore 1971
- Radt S., *Tragicorum graecorum fragmenta I-IV*, Göttingen 1971 [TrGF]
- Redondo J., “Una nota sobre el uso de pragma en el proemio”, *Minerva* 1987, 33-39
- , “De nuevo sobre la cuestión de las partículas griegas”, *Actas del VII Congreso Español de Estudios Clásicos I*, Madrid 1989, 261-266
- , “La adaptación ática de ὥς como conjunción final a partir del s. V aC, en una nueva perspectiva”, in M. Brea & F. Fernández Rei (edd.), *Homenaxe o Prof. Constantino Garcia I*, Santiago de Compostela 1991, 419-425
- , “La cosiddetta influenza dorica sui canti corali della tragedia attica”, *Dioniso* 63, 1993, 257-258
- , “Sociolecto y sintaxis en la comedia aristofánica”, in A. López Eire (ed.), *Sociedad, política y literatura: comedia griega antigua. Actas del I Congreso Internacional*, Salamanca 1997a
- , “Per una diacronia de la llengua literària de Sòfocles”, *SPhV* 2, 1997b, 49-61
- , “El sociolecte femení a la comèdia aristofànica”, *Quaderns de Filologia. Estudis Literaris* 7, 2002, 201-224
- , “Conflation: a special chapter in pronominal syntax” in E. Crespo, J. de la Villa & A.R. Revuelta (edd.), *Greek cases and related topics in Ancient Greek*, Leuven 2006, 121-134
- , “Reflexions a propòsit de les classes de paraules en grec antic”, *Sintagma* 21, 2009, 39-53
- , “The linguistic characterisation of the major dramatic genres”, in J. Redondo & A. Sánchez i Bernet, *Archaic, classical and hellenistic Greek poetry. Contributions to the history of the ancient Greek language*, Amsterdam 2015a, 117-154
- , “Le système pronominal dans la diction tragique. Essai d'étude des rapports entre la langue de la tragédie et la lyrique chorale”, in J. Redondo & A. Sánchez i Bernet, *Archaic, classical and hellenistic Greek poetry. Contributions to the history of the ancient Greek language*, Amsterdam 2015b, 155-178
- , *Para una sociología del griego antiguo. Estudio de los sociolectos de la lengua griega: literaturas clásica, helenística e imperial*, Madrid 2016a
- , “Changes in the system of the discourse markers in New Testament Greek”, *RivBibl* 64, 2016b, 209-224
- , “Donne sulla scena eschilea”, inédit

- , “Satyrs speaking like rhetors and sophists”, in A. Antonopoulos, M. Christopoulos, G.W.M. Harrison (edd.), *Brill’s companion to satyr drama*, Leiden 2020 [en premsa]
- Redondo-Moyano E., “El término SUNDESMOS en Aristóteles y en los Estoicos”, *Veleia* 8-9, 1991-1992, 349-366
- , “Estudio de la parataxis asindética (Demóstenes, *Pro corona*)”, in E. Crespo, J. de La Villa, A.R. Revuelta (edd.), *Word Classes and Related Topics in Ancient Greek*, Louvain 2006, 501-518
- Revuelta Puigdollers A.R., “Word classes, functions and syntactic level: the case of *πάλλιν*”, in E. Crespo, J. de La Villa, A.R. Revuelta (edd.), *Word Classes and Related Topics in Ancient Greek*, Louvain 2006, 455-470
- , “Illocutionary force and modality. How to tackle the issue in Ancient Greek”, in C. Denizot & O. Spevak (edd.), *Pragmatic approaches to Latin and Ancient Greek*, Amsterdam & Philadelphia 2017a, 17-44
- , “Ὡφελ(λ)ον in ancient Greek counterfactual desiderative sentences: from verb to modal particle”, in K. Bentein, M. Janse & J. Soltic (edd.) *Variation and change in ancient Greek tense, aspect and modality*, Leiden 2017b, 158-188
- Richardson L.J.D., “Further remarks on an epic idiom in Aeschylus”, *Eranos* 55, 1957, 1-6
- Rijksbaron A., *Temporal & causal conjunctions in Ancient Greek, with special reference to the use of ἐπεὶ and ὥς in Herodotus*, Amsterdam 1976a
- , “How does a messenger begin his speech? Some observations on the opening lines of Euripidean messenger-speeches”, in J.M. Bremmer, S.L. Radt & C.J. Ruijgh (edd.), *Miscellanea tragica in honorem J.C. Kamerbeek*, Amsterdam 1976b, 293-308
- , *The syntax and semantics of the verb in classical Greek. An introduction*, Amsterdam 1994²
- , (ed.), *New approaches to Greek particles*, Amsterdam 1998
- , “Discourse cohesion in the proem of Hesiod’s *Theogony*”, in S. Bakker & G.C. Wakker (edd.), *Discourse cohesion in ancient Greek*, Amsterdam 2007, 241-265
- Rivas Barros A.I., *El genitivo absoluto en Esquilo*, Santiago de Compostela 1986
- , “Relación entre temas y valores participiales integrantes del GA en Esquilo, Heródoto y Píndaro”, in A. González Senmartí & J. Zaragoza (edd.), *Homenatge a Josep Alsina. Actes del Xè simposi de la secció catalana de la SEEC*, Tarragona 1992, 101-107
- , “Sobre la expresión del agente en Esquilo”, in *Actas del VIII Congreso Español de Estudios Clásicos*, Madrid 1994, 249-254
- Robinson D., “Homeric φίλος. Love of life and limbs, and friendship with one’s θυμός”, in E.M. Craik (ed.), *Owls to Athens: Essays on classical subjects for Sir Kenneth Dover*, Oxford 1990, 97-108
- Rose H.J., “On an epic idiom in Aeschylus”, *Eranos* 45, 1947, 88-99
- , “Aeschylus the psychologist”, *SO* 32, 1956, 1-21
- , *A commentary on the surviving plays of Aeschylus*, Amsterdam 1957

- Rosén H.B., “Die “zweiten” Tempora des Griechischen. Zum Prädikatsausdruck beim griechischen Verbum”, *MH* 14, 1957, 133-154
- , “Der griechischen ‘Dativus absolutus’ und indogermanische ‘unpersönliche Partizipialkonstruktionen’”, *HS* 101, 1988, 92-103
- Rosenmeyer T. G., *The art of Aeschylus*, Berkeley, Los Angeles & London 1982
- Rosbach A. & Westphal R., *Metrik der griechischen Dramatiker und Lyriker*, Leipzig 1856
- Ruijgh C.J., *L'élément achéen dans la langue épique*, Assen 1957
- , “Quelques remarques sur l'absence de καί et sur l'emploi des particules -qe et -de dans les textes mycéniens”, in *Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies*, Cambridge 1966, 203-210
- , *Autour de “τε épique” : études sur la syntaxe grecque*, Amsterdam 1971
- , “The use of the demonstratives ὄδε, οὗτος and (ἐ)κεῖνος in Sophocles”, in I.J.F. de Jong & A. Rijksbaron (edd.), *Sophocles and the Greek language. Aspects of diction, syntax and pragmatics*, Leiden & Boston 2006, 151-161
- Ruipérez M. S., “Desinencias medias primarias indoeuropeas. sg. 1.ª *-(m)ai, 2.ª *-soi, 3.ª *-(t)oi, pl. 3.ª *-ntoi”, *Emerita* 20, 1952, 8-31 [= J.L. García Ramón (ed.), *Martín S. Ruipérez. Opuscula Selecta. Ausgewählte Arbeiten zur griechischen und indogermanischen Sprachwissenschaft*, Innsbruck 1989, 3-26]
- , “The neutralization of morphological oppositions as illustrated by the neutral aspect of the present indicative in Classical Greek”, *Word* 9, 1953, 241-252 [= J.L. García Ramón (ed.), *Martín S. Ruipérez. Opuscula Selecta. Ausgewählte Arbeiten zur griechischen und indogermanischen Sprachwissenschaft*, Innsbruck 1989, 40-51]
- , “El pronombre anafórico griego μιν, viv”, *Minos* 20, 1987, 545-550 [= J.L. García-Ramón, (ed.), *Martín S. Ruipérez. Opuscula Selecta. Ausgewählte Arbeiten zur griechischen und indogermanischen Sprachwissenschaft*, Innsbruck 1989, 146-151]
- , *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo. Análisis funcional sincrónico*, Madrid 1991
- Rundgren F., “Ὀδε und ὁ δεῖνα: Strukturlinguistische Bemerkungen”, *Fling* 2, 1968, 29-38
- Rutherford R.B., *Greek tragic style: form, language, and interpretation*, Cambridge 2012
- Saayman F., “Conjunctions in classical Greek syntax”, *AC* 33, 1990, 91-102
- Sadoulet P., “Les significations de αὐτός en grec”, *Lalies* 4, 1984, 61-65
- Sandin P., “Critical notes on Aeschylus”, *Eranos* 100, 2002, 146-157
- Schäfer G., “Zum Typ ἄναξ ἀνάκτων bei Aischylos”, in H. Hommel (ed.), *Wege su Aischylos I*, Darmstadt 1974, 390-402
- Schein S.L., *The iambic trimeter in Aeschylus and Sophocles. A study in metrical form*, Leiden 1979
- Schenk R., *De genuini quem vocant Genetivi apud Aeschylum usu*, Berlin 1882
- Schiefer E., “Zur Abgrenzung von Nominalsatz und Ellipse”, *ZVS* 88, 1974, 199-217

- Schmid W. & Stählin O., *Geschichte der griechischen Literatur I-2*, München 1934⁷
- Schmid W., *Untersuchungen zum Gefesselten Prometheus*, Stuttgart 1929
- Schmidt K.H., “Zum Agens beim Passiv”, *IF* 68, 1963, 1-12
- Schwyzler E., “Syntaktische Archaismen des Attischen”, in R. Schmitt (ed.), *Kleine Schriften*, Innsbruck 1983, 443-456 [= *APAW* 7, 1940, 1-15]
- , *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora*, Darmstadt 1987 [=Leipzig 1923]
- Schwyzler E. & Debrunner A., *Griechische grammatik : auf der grundlage von Karl Brugmanns Griechischer grammatik I-II*, München 1966-1971³
- Scott J.A., “The vocative in Homer and Hesiod”, *AJPh* 24, 1903, 192-196
- , “Additional notes on the vocative”, *AJPh* 26, 1905, 32-43
- Scott M., “*Philos, philotēs and xenia*”, *AClass* 25, 1982, 1-19
- Scullion S., “Tragic dates”, *CQ* 52, 2002, 81-101
- Seaford R., “L’ultima canzone corale delle Supplici di Eschilo’, *Dioniso* 55, 1984, 221-229
- Sedgwick W.B., “Some uses of the imperfect in Greek”, *CQ* 34, 1940, 118-122
- Seewald J., *Untersuchungen zu Stil und Komposition der Aischyleischen Tragödie*, Greifswald 1936
- Seidensticker B., *Palintonos Harmonia. Studien zu komischen Elementen in der griechischen Tragödien*, Göttingen 1982
- Serbat G., “Der Nominativ und seine Funktion als Subjektkasus im Lichte moderner Sprachtheorien”, *Glotta* 59, 1981, 119-136
- , “Réflexions sur les ‘indéfinis’ depuis les grammairiens anciens”, *Faits de langues* 4, 1994, 15-21
- Sicking C.M.J., “Griekse partikels: definitie en classificatie”, *Lampas* 19, 1986, 125-141
- , “Devices for text articulation in Lysias I and XII” in C.M.J. Sicking & J.M. van Ophuijsen (edd.), *Two studies in Attic particle usage. Lysias and Plato*, Leiden 1993, 3-66
- Sideras A., *Aeschylus homericus. Untersuchungen zu den Homerismen der aischyleischen Sprache*, Göttingen 1971
- Siess H., “Chronologische Untersuchungen zu den Tragödien des Sophocles I”, *WS* 36, 1914, 244-294
- , “Chronologische Untersuchungen zu den Tragödien des Sophocles II”, *WS* 37, 1915, 27-62
- Sloty F., *Der Gebrauch des Konjunktivs und Optativs in den griechischen Dialekten*, Göttingen 1915
- Sommerstein A.H., “Aeschylus’ epitaph”, *MCr* 30, 1995, 111-117
- , *Aeschylean tragedy*, London 2010²
- Spieker E.H., “Direct speech introduced by a conjunction”, *AJP* 5, 1884, 221-227
- , “On the so-called Genitive Absolute and its use especially in the Attic orators”, *AJPh* 6, 1885, 310-343
- Stahl J.M., *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums der klassischen Zeit*, Heidelberg, 1907

- Stanford W.B., *Aeschylus in his style*, New York & London 1972 [=Dublin 1942]
- Stevens P.T., “Colloquial expressions in Euripides”, *CQ* 31, 1937, 182-191
- , “Colloquial expressions in Aeschylus and Sophocles”, *CQ* 39, 1945, 95-105
- Szmerényi O., *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt 1990²
- Tabachovitz D., *Études sur le grec de la basse époque*, Uppsala 1943
- Taillardat J., “À propos du grec αὐτός: ipséité, identité, anaphore”, *Lalies* 5, 1987, 75-86
- Taplin O., “Aeschylean silences and silences in Aeschylus”, *HSCP* 76, 1972, 57-97
- , *The stagecraft of Aeschylus. The dramatic use of exits and entrances in Greek tragedy*, Oxford 1977
- Thalman W.G., *Dramatic art in Aeschylus’s Seven against Thebes*, New Haven & London 1978
- Thesaurus Linguae Graecae*®, M.C. Pantelia (ed.), Irvine 2020
<http://stephanus.tlg.uci.edu> [20/1/2020] [TLG]
- Thesleff H., *Studies on the Greek superlative*, Helsingfors 1955
- , *Studies on intensification in Early and Classical Greek*, Helsingfors 1956
- , “Genitive Absolute and Platonic style”, *Arctos* 6, 1969, 121-131
- Thomson R., “Mycenaean Greek”, in E.J. Bakker (ed.), *A companion to the Ancient Greek language*, Oxford 2010, 189-199
- Threatte L.L., *The grammar of Attic inscriptions II*, Berlin & New York 1980-1996
- Thumb A. & Scherer A., *Handbuch der griechischen Dialekte II*, Heidelberg 1959²
- TLG = *Thesaurus Linguae Graecae*
- Torres Guerra J.B., “Los complementos de compañía e instrumento en Homero: análisis funcional”, *Minerva* 3, 1989, 59-69
- Tosi R., Note di lessicografia eschilea, *Lexis* 24, 2006, 43-51.
- , “Osservazioni sull’uso di espressioni proverbiali nella tragedia”, *DeM* 9, 2018, 41-52
- Touratier C., “Accusatif et analyse en morphèmes”, *BSL* 74, 1979, 43-92
- Trenkner S., *Le style καί dans le récit attique oral*, Assen 1960
- TrGF = Radt S. 1971
- Trümper C., *Vergleich des Mykenischen mit der Sprache der Chorlyrik : bewahrt die Chorlyrik eine von Homer unabhängige alte Sprachtradition?*, Bern, Frankfurt am Main & New York 1986
- Untersteiner M., *La lingua di Erodoto*, Bari 1948
- van Dijk-Wittop Koning L., “Some remarks on the syntactical phenomenon parataxis in contemporary modern Greek and earlier stages”, in W.F. Bakker, A.F. van Gemert & W.J. Aerts (edd.) *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica*, Leiden 1972, 241-269
- van Emde Boas E., “Aeschylus”, in K. Temmerman & E. van Emde Boas (edd.), *Characterization in ancient Greek literature*, Leiden & Boston 2017, 317-336
- van Erp Taalman Kip A.M., “Καὶ μὴν, καὶ δὴ and ἦδη in tragedy and comedy”, in S. Bakker & G.C. Wakker (edd.), *Discourse cohesion in ancient Greek*, Amsterdam 2007, 111-133

- van Otterlo W.A.A., *Beschouwingen over het archaische Element in den Stijl van Aeschylus*, Utrecht 1937
- , *Untersuchungen über Begriff, Anwendung und Entstehung der griechischen Ringkomposition*, Amsterdam 1944
- Verdenius W.J., “Inceptive δέ again”, *Mnemosyne* 27, 1974, 173-174
- , “Adversative και again”, *Mnemosyne* 28, 1975, 189-190
- Verrall A.W., “The part of Phrynichus in the *Persae* of Aeschylus”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 79, 1908, 13-15
- , “Remains of Phrynichus in *The Persians* of Aeschylus”, *The Bacchantes of Euripides and other essays*, London 1910, 283-308
- Vives Cuesta A., “Decir en griego: esquemas constructivos de los verbos de expresión en ático clásico”, in I. Olza Moreno, M. Casado Velarde & R. González Ruiz (edd.), *Actas del XXXVII Simposio Internacional de la Sociedad Española de Lingüística (SEL)*, Pamplona 2008, 857-872
- von Fritz K., “The so-called historical present in early Greek”, *Word* 5, 1949, 186-201
- von Wilamowitz-Moellendorff T., *Die dramatische Technik des Sophokles*, Berlin 1917
- von Wilamowitz-Moellendorff U., “Die Perser des Aischylos”, *Hermes* 32, 1897, 382-398
- , *Aischylos Interpretationen*, Dublin 1966 [=Berlin 1914]
- Waanders F.M.J., “Ancient Greek periphrastic expressions. Some considerations”, in A. Rijksbaron, H.A. Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International colloquium in commemoration of the 150th anniversary of the publication of Raphael Kühner’s Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988, 313-325
- Wackernagel J., “Studien zum griechischen Perfectum”, *Programm zur akademischen Preisverteilung*, Göttingen 1904, 3-24 [= *Kleine Schriften II*, Göttingen 1953, 1000-1021]
- , “Genetiv und Adjektiv”, *Mélanges de linguistique offerts à M. Ferdinand de Saussure*, Paris 1908, 125-152 [= *Kleine Schriften II*, Göttingen 1953, 1346-1373]
- , *Vorlesungen über Syntax: mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch I-II*, Basel 1950-1957²
- Wakker G.C., “Purpose expressions in Homeric Greek”, in A. Rijksbaron, H.A. Mulder & G.C. Wakker (edd.), *In the footsteps of Raphael Kühner. Proceedings of the International colloquium in commemoration of the 150th anniversary of the publication of Raphael Kühner’s Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, II. Teil: Syntaxe*, Amsterdam 1988, 327-344
- , *Conditions and conditionals. An investigation of ancient Greek*, Amsterdam 1994
- , “Emphasis and affirmation: some aspects of μήν in tragedy”, in A. Rijksbaron (ed.), *New approaches to Greek particles: proceedings of the colloquium held in Amsterdam, January 4-6, 1996, to honour C.J. Ruijch on the occasion of his retirement*, Amsterdam 1997, 209-231
- , “Future auxiliaries or not?”, in E. Crespo, J. de la Villa & A.R. Revuelta (edd.), *Word classes and related topics in Ancient Greek*, Leuven 2006, 237-255

- , “‘Well I will now present my arguments’. Discourse cohesion marked by οὖν and τοίνυν in Lysias”, in S. Bakker & G.C. Wakker (edd.), *Discourse cohesion in ancient Greek*, Amsterdam, 2007, 63-81
- , “The gnomic aorist in Hesiod”, in K. Bentein, M. Janse & J. Soltic (edd.) *Variation and change in ancient Greek tense, aspect and modality*, Leiden 2017, 84-99
- Wallace P.W., “MH with the participle and Longus and Achilles Tatius”, *AJPh* 84, 1968, 321-333
- Wartelle A., *Histoire du texte d’Eschyle dans l’Antiquité*, Paris 1971
- Webster T.B.L., “Study of Greek sentence construction”, *AJPh*, 62 1941, 385-415
- Weil H., “Des traces de remaniements dans les drames d’Eschyle” *REG* 1, 1888, 7-26
- Wendel T., *Die Gesprächsanrede im griechischen Epos und Drama der Blütezeit*, Stuttgart 1929
- West M.L., “The Prometheus trilogy”, *JHS* 99, 1979, 130-148 [=M. Lloyd (ed.), *Oxford readings in classical studies: Aeschylus*, Oxford 2007]
- , *Studies in Aeschylus*, Stuttgart 1990b
- , “Colloquialism and Naïve style in Aeschylus”, in E.M. Craik (ed.), *Owls to Athens: Essays on classical subjects for Sir Kenneth Dover*, Oxford 1990c, 3-12
- , “Iliad and Aethiopsis on the stage: Aeschylus and son”, *CQ* 50, 2000, 338-352
- Willi A., *The languages of Aristophanes. Aspects of linguistic variation in classical Attic Greek*, Oxford 2003
- , “Register variation and tense/aspect/mood categories in ancient Greek: problems and perspectives”, in K. Bentein, M. Janse & J. Soltic (edd.) *Variation and change in ancient Greek tense, aspect and modality*, Leiden 2017, 261-286
- , *Origins of the Greek verb*, Cambridge 2018
- Willmott J., *The moods of Homeric Greek*, Cambridge 2007
- Wilpert O., *De schemate Pindarico et Alcmanico*, Breslau 1878
- , *Das Schema Pindaricum und ähnliche grammatische Konstruktionen*, Opeln 1900
- Wolterstorff O., *Dictiones Aeschyleae in dialogis quae sint proprietates*, Jena 1874
- Wyatt W.F., “Homeric πρὸς ποτί ποτί”, *SMEA* 19, 1978, 89-123
- Zanichelli M., “Osservazioni sull’uso delle gnōmai in Eschilo”, *SCO* 40, 1990, 69-70
- Zeitlin F.I., *Under the sign of the shield: semiotics and Aeschylus’ Seven against Thebes*, Rome 1982
- Zilliacus H., “Notes on the periphrases of the imperatives in Classical Greek”, *Eranos* 44, 1946, 266-279
- , “Zur Umschreibung des Verbums in spätgriechischen Urkunden”, *Eranos* 54, 1956, 160-166
- Zimmermann B., “Coro e azione drammatica nei Sette contro Tebe di Eschilo”, in A. Aloni, E. Berardi, G. Besso & S. Cecchin (edd.), *Atti del seminario internazionale ‘I Sette a Tebe’: dal mito alla lettura*, Bologna 2002, 117-124
- , “Aischylos und Homer”, *Lexis* 22, 2004, 191-200
- , “La fortuna di Eschilo nel V sec. a.C.”, *Dioniso* 4, 2005, 6-13

